Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. I [XVI] nr. 2

Chişinău
2007

ISSN 1857-0240

MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacție

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacție: dr. Aurel Zanoci
Redactor: Vlad Pohilă

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. Nicolaus Boroffka (Berlin); dr. Gheorghe Cojocaru (Chişinău); dr. Victor Cojocaru (Iaşi); dr. Maria Danilov (Chişinău); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth Ceredigion); dr. Mikhail Gnedovsky (Moscova); dr. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Chişinău); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. hab. Ion Niculiță (Chişinău); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. Elena Ploşniță (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleț (Chişinău); dr. Victor Trifonov (Sankt-Petersburg); dr. Vladimir Vanciugov (Odesa).

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de redacție al „Tyragetiei”: *Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the „Tyragetia”: *Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

© Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Littera scripta manet

Stimaţi colegi !

Volumul de faţă reprezintă începutul unei noi serii a revistei *Tyragetia*. Decizia de a edita Seria Nouă se explică prin modificările intervenite în decembrie 2005, când, prin fuzionarea Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei şi a Muzeului de Arheologie al Institutului de Arheologie şi Etnografie al AŞM, a fost constituit Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei a avut o tradiţie editorială mai veche. În 1992, prin eforturile directorului acestei instituţii, a fost iniţiată editarea Anuarului Muzeului Naţional. Începând cu al III-lea număr, revista s-a numit *Tyragetia*, iar de la al XIV-lea număr, anuarul s-a transformat în revistă ştiinţifică cu profil arheologic, istoric şi cultural.

De-a lungul anilor, Colegiul de redacţie, precum şi aspectul grafic al *Tyragetiei*, au cunoscut diferite modificări. Însă contribuţia întregului colectiv al muzeului – în primul rând a domnilor Nicolae Răileanu, dr. Vlad Ghimpu şi dr. Nicolae Chetraru – a fost constantă. Datorită dăruirii lor, *Tyragetia* a devenit o revistă ştiinţifică şi culturală cunoscută atât în Republica Moldova, cât şi peste hotarele ei.

Seria Nouă a *Tyragetiei* reprezintă o adaptare a revistei la noile imperative ale timpului. Din respect pentru tradiţie, am păstrat unele simboluri, precum şi numerotarea anterioară, în paralel cu cea nouă.

Având în vedere profilul istorico-arheologic pe care îl are acum muzeul, Tyragetia. Serie Nouă va apărea în două numere anual: Nr. 1. *Arheologie. Istorie Antică* şi Nr. 2. *Istorie. Muzeologie.* Considerăm că această structurare, deopotrivă tematică şi cronologică, a studiilor şi articolelor va stimula interesul atât al celor care vor dori să publice, cât şi al lectorilor revistei noastre.

Dr. hab. Eugen Sava
Director general al Muzeului Naţional
de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Littera scripta manet

Dear colleagues !

This volume presents beginning of a new series of the *Tyragetia* journal. In 2005 the National Musum of Archeology and History of Moldova was formed following unification of the History Museum of Moldova and Archeological Museum of the Archeology and Ethnography Institute of the Science Academy of Moldova.

The History Museum has an old publishing tradition. In 1992 thanks to the efforts of the director of the present institution began edition of the National Museum's Annual. Starting with volume III the journal was named *Tyragetia*. Edition of volume XIV transformed the Annual into a scientific journal with archeological, historical and culturological profiles.

In the course of years the Editorial Board and the exteriour aspect of the journal have undergone various changes. Contribution by the whole museum staff and above all by Mr. Nicolae Răileanu, dr. Vlad Ghimpu and dr. Nicolae Chetraru has remained true.

Their selflessness made *Tyragetia* well-known home and abroad.

New series of *Tyragetia* represents an adaptation of the journal dictated by the requirements of time. Certain symbols as well as the anterior numbering have been preserved to pay tribute to the tradition.

By virtue of the historical-archeological profile of the museum, *Tyragetia. New Series* will be published in two issues: Nr. 1. *Archeology. Ancient History* and Nr. 2. *History. Museology*.

We consider that such division of the articles will stimulate interest of both the specialists who will want to publish and those who will read the journal.

Dr. hab. Eugen Sava
General director of the National Museum
of Archeology and History of Moldova

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Gheorghe Postică
Cetatea Orheiului în strategia lui Ştefan cel Mare (Orhei fortress in the strategy of Ştefan cel Mare) 9

Ion Tentiuc, Anastasia Hâncu-Tentiuc
Unele opinii şi controverse privind relaţia dintre creştinismul popular şi ritul şi ritualurile funerare medievale timpurii în Europa Centrală şi de Sud-Est (Aspects of interrelation of Christian folk beliefs and funeral ritual of in the Early Middle Ages in central and south-eastern Europe) 17

Sergius Ciocanu
Mănăstirea de pe Vişnevăţ şi Căpriana – aşezăminte monastice distincte. Poiene şi prisăci (Monasteries Vişnevăţ and Căpriana – two different ecclesial establishments. „Poiana" and „prisaca") 31

Valentin Tomuleţ
Evreii în structura etnică a burgheziei comerciale din Basarabia (anii 1812-1868) (Jewish component in the ethnical structure of the commercial bourgeoisie in Bessarabia (1812-1868) 45

Maria Danilov
Literatura didactică basarabeană: tiraje, reeditări şi modele impuse (1814-1918) (Pedagogical literature of Bessarabia: editions, impressions and imposed models (1814-1918)..... 57

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Sergiu Matveev
Reflectarea proceselor etno-culturale din sec. II-XIV din spaţiul pruto-nistrean în cercetările etno-folclorice sovietice (The reflection of the ethno-cultural processes from the 2nd-14th centuries between Prut and Nistru in the soviet ethno-folck studies) 69

Igor Sava
Dreptul de ctitorie în Ţările Române la sfârşitul secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea: tradiţie bizantină şi specific local (Le droit de la fondation dans les Pays Roumains à la fin du XIV-ème – XVI-ème siècles: traditions byzantines et particularités locales) 79

Лилия Дергачева
Тезаврация Александра Доброго в Белгород-Днестровске (Deponierung Alexanders der Guten in Belgorod-Dnestrovsk) 87

Екатерина Абызова, Светлана Рябцева
Пряжки-пафти из собрания Национального музея археологии и истории Молдовы (Buckles from the collection of the National Museum of Archeology and History of Moldova) 95

Lilia Zabolotnaia
Condiţii de încheiere a căsătoriei în Evul Mediu. Studiu comparativ (The conditions of the marriage concluding in the Middle Ages. Comparative study) 107

Анна Никулицэ
Серебряные ювелирные изделия и монеты из двух средневековых монетно-вещевых кладов (Silverware and coins from the two medieval hoards)..... 113

Alina Felea
Populaţia târgului Soroca (sec. XVI - înc. sec. XIX) (La population de la ville Soroca (XVI-XIX siècles) ... 123

Виктор Филатов
Пластинчатый доспех из фондов Национального музея археологии и истории Молдовы (Lamellar armour from the reserves of the National Museum of Archeology and History of Moldova) 129

Emanuil Brihuneţ
Mileştii Mici, raionul Ialoveni, primele atestări documentare (First documentary attestations of Mileştii Mici village, Ialoveni district) 135

Maxim Melinti
Influenţa Sfântului Munte Athos asupra vieţii spirituale şi culturale a Moldovei (Influence of the Holy Mount Athos on the spiritual and cultural life of Moldova) 143

Ирина Гончарова
Медаль Г. Гаупта «Битва при Калише» (1706) из коллекции Национального музея археологии и истории Молдовы (G. Haupt Medal "Battle of Kalish" (1706) from the collection of the National Museum of Archaeology and History of Moldova) 149

Ion Gumenâi
Dinamica numărului populaţiei lipoveneşti din Basarabia în perioada 1812-1835 (Dynamics of number of the old believers' population in Bessarabia 1812-1835) 153

Nicolae Fuştei
Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Actvităţi admisitrative la eparhia de Kiev şi Halici (The Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni. Administrative activities at Kiev Bishopric) 159

Valeriu Bubulici, Mihai Onilă
Mănăstirea Curchi. Istoricul şi rezultatele cercetărilor arheologice de salvare din anul 2006 (Curchi monastery. Its history and results of the archeological salvage operations conducted in 2006) 165

Adelaida Chiroşca
Medalioane cu chipul Maicii Domnului din colecţia Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei (Lockets with the image of the Holy Virgin from the collection of the National Museum of Archaeology and History of Moldova) 189

Vlad Ghimpu
Biserica Sf. Gheorghe din Chişinău (1819) (St. George's Church in Chişinău (1819) 195

Andrei Emelciuc
Rolul transportului terestru în comerţul Basarabiei (1812-1853) (The role of land transport in Bessarabian commerce (1812-1853) 201

Maria Maftei
Consideraţii privind comerţul cu cereale din Basarabia prin porturile Ismail şi Reni (anii 1812-1856) (A survey of cereal trade in Bessarabia through the ports of Reni and Ismail in 1812-1856) 211

Natalia Timohina
Situaţia economică a Basarabiei în ajunul războiului din Crimeea (Economical Situation of Bessarabia before the Crimean War) 217

Ludmila Coadă
Manifestarea elementului naţional în zemstva basarabeană (The Manifestation of the National Factor in the Bessarabian Zemstvo) 229

Lucia Sava
Forme de organizare a timpului liber în Chişinău la începutul secolului al XX-lea (Les modalités d'organiser le loisir à Chişinău au début du XX-ème siècle) 241

Dinu Poştarencu
Mihail Ozmidov, primul arhitect şi inginer cadastral al Basarabiei din perioada ţaristă (Mihail Ozmidov, the first architect and land surveyor of the tsarist Bessarabia) 257

Vasile Dobrescu
„Tovărăşia" (1906-1911) – periodic de profil cooperatist al românilor transilvăneni („Tovărăşia" (1906-1911) – periodical with co-operative profile of Romanians from Transylvania) 259

Lucia Sava
Aspecte ale mediului urban al Chişinăului la începutul secolului al XX-lea (1900-1918) (Le milieu de vie des habitants de la ville Chişinău au début du XX-ème siècle) 267

Marian Petcu
Escrocherie şi şantaj în presa română – schiţă istorică (Bribery, cheating and blackmail: Romanian media) 275

Lidia Pădureac
Activitatea diplomaţiei române în contextual relaţiilor sovieto-engleze (1924-1926) (The activity of Romanian diplomacy in the context of the Soviet-British relationship (1924-1926) 281

Vera Stăvilă
Contribuţii privind activitatea orfelinatului „Casa copilului" din Chişinău (Contribution to the study of the activity of the Chişinău orphanage "Children's home") 289

Maria Costea
Consecinţele acordului de la München asupra relaţiilor româno-bulgare (The Consequences of the Munich pact for Romano-Bulgarian relations) 295

Ana Grițco
Rechiziţiile – o formă de „sovietizare"a ţăranului basarabean (Requisition as a way of sovietisation of Bessarabian peasants) 303

Iulia Postică
Expoziţia muzeală – mijloc de valorificare a patrimoniului arheologic (Museum exhibition – a means to valorize the archaeological heritage) 309

Olga Şcipachin, Dragoş Toma
Expoziţie jubiliară la muzeu (80 de ani de la naşterea academicianului Sergiu Rădăuţanu) (Museum jubilee exhibition (80th anniversary of Academician S. Rădăuţanu) 317

Elena Postică
Moldova independentă văzută prin prisma unei expoziţii muzeale (Independent Moldova seen though a museum exhibition) 323

Sergiu Apostol
Aspecte privind etapele reformării învăţământului superior în Republica Moldova (1991-2006) (Reformation of higher education in the Republic of Moldova (1991 - 2006) 331

Elena Ploşniţă
Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie – de la utopie la certitudine (National Museum of Archaeology and History – from utopia to reality) 337

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Ioan Horga, Sorin Şipoş, De la „Mica" la „Marea Europă". Mărturii franceze de la sfârşitul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii şi documente. Traducerea textelor Delia-Maria Radu. Oradea, Editura Universităţii din Oradea, 2006 (*Ion Eremia*)..... 347

Michel Mollat du Jourdin, Europa şi marea, traducere şi note de Gabriela Ciubuc, Iaşi, Editura Polirom, 2003, 281 p., ISBN 973-681-432-7 (*Ludmila Bacumenco*) 350

Axentie Stadniţchi, Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni, Chişinău, 2004, 224 p. (Sau cum nu trebuie editate cărţile noastre vechi...) (*Maria Danilov*)..... 353

Ana Grițco, Popas în timp. Catalog de carte poştală ilustrată, Casa editorial-poligrafică Bons Offices, Chişinău, 2006, 268 p., ISBN 978-9975-9818-3-5 (*Valentina Eşanu, Andrei Eşanu*)..... 359

IV. Omagieri (Homage)

Cu drag despre un Om drag: la aniversarea Doamnei Aurelia Cornețchi (*Elena Postică*)..... 361

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 363

Condițiile de publicare în revista „Tyragetia” 365

The following conditions for publishing in the „Tyragetia” journal 366

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 367

CETATEA ORHEIULUI ÎN STRATEGIA LUI ŞTEFAN CEL MARE

Gheorghe Postică

În cadrul reţelei urbane medievale a Ţării Moldovei, aşezarea de la Orheiul Vechi reprezenta un fenomen deosebit, ale cărui particularităţi reieşeau din specificul amplasării sale geografice şi a reliefului său neobişnuit.

Spre deosebire de alte oraşe medievale moldoveneşti din epoca lui Ştefan cel Mare, aşezarea de la Orheiul Vechi apărea în dubla postură de oraş-cetate sau târg-cetate. Această particularitate a Orheiului Vechi se datora faptului că spaţiul cetăţii şi cel al oraşului coincideau, oraşul reprezentând o cetate, iar cetatea fiind în acelaşi timp un oraş. În alte urbe moldoveneşti, cum ar fi de exemplu Suceava, Roman, Cetatea Albă etc. situaţia se deosebea, dat fiind că în cazurile respective spaţiul cetăţilor era mai mic decât cel al oraşelor, acestea reprezentând părţi ale urbelor, dat fiind că ele se aflau sau în preajmă, sau în interiorul lor.

Specificul aşezării de la Orheiul Vechi a condus la răspândirea în istoriografie a noţiunilor: „*Oraşul Orhei*" sau „*Târgul Orhei*" (= Orheiul Vechi) şi „*Cetatea Orhei*" (Смирнов 1967; Бырня 1984; Bârnea 1992; 1997; Giurescu 1997; Cocârlă 1991, Hâncu 1995; Eşanu-Eşanu 2001; Nesterov 2003; Şlapac 2004; Floareş 2005; Bacumenco 2006; Postică 2006), care la prima vedere par a desemna fenomene deosebite, dar care definesc, de fapt, una şi aceeaşi realitate istorică, diferenţa fiind că în primul caz se pune accent pe latura civilă a localităţii, iar în cel de-al pe cea militară.

Cetatea medievală a Orheiului Vechi reprezenta o fortificaţie care îmbina organic elemente arhitecturale formate de natură şi elemente arhitecturale create de geniul uman, fapt remarcat de mai mulţi cercetători (Moisescu 2001; Nesterov 2003; Postică 2006a etc.). Din acest punct de vedre cetatea Orheiului Vechi reprezenta o creaţie comună a naturii şi a civilizaţiei, o lucrare realizată de cursul istoriei, o operă plămădită de natură timp de milenii şi definitivată de către om în evul mediu. Prezenţa, în cadrul aşezării de la Orheiul Vechi, a unor elemente fortificate de ordin natural l-a făcut pe omul din toate timpurile să folosească acest spaţiu în scopul organizării unui habitat permanent şi a unui mod de viaţă durabil.

Vatra Orheiului Vechi ocupa suprafaţa promontoriului „Peştera", format de albia Răutului în preajma satelor Trebujeni şi Butuceni, la distanţa de circa 15 km spre sud de la actualul Orhei. Acest teritoriu cu o suprafaţă de 2000×700 m, reprezenta un loc întărit de la natură, care avea toate caracteristicile tipice unei fortăreţe. Dinspre nord, est şi sud, teritoriul Orheiului Vechi era protejat de apa şi malurile abrupte din calcar sarmaţian ale Răutului, cu o înălţime de circa 70-100 m. Singura cale de acces în spaţiul Orheiului Vechi în evul mediu se afla în partea de vest, la talpa promontoriului, unde se găsea puntea ce lega oraşul de lumea exterioară. O eventuală anihilare a acestei punţi trebuia să aibă drept impact închiderea accesului în aşezare şi transformarea ei într-o cetate clasică. Or, tabloul arheologic actual ne arată că în sectorul nominalizat din vremuri îndepărtate există două fortificaţii imense din pământ, care protejau aşezarea de invazii străine.

Voievodul Ştefan cel Mare, la fel ca şi predecesorii săi, trebuia să fi cunoscut destul de bine particularităţile aşezării de la Orheiul Vechi şi priorităţile ei pe plan strategic şi militar. Faptul că aşezarea de la Orheiul Vechi se afla în apropierea Nistrului, dar în acelaşi timp şi în partea centrală a hotarului de est al Ţării Moldova, îl determina pe marele domnitor să facă din această fortificaţie cel mai important punct pentru apărarea acestor limite.

Cetatea Orheiului, în ultimul sfert al secolului XV trebuia să susţină apărarea Ţării Moldovei la un hotar imprevizibil, care putea fi afectat dinspre răsărit în orice moment. În contextul sporirii statutului acestei fortificaţii şi asigurării cât mai eficiente a graniţelor de est, Ştefan cel Mare a decis crearea institutului pârcălabului de Orhei. Apariţia pârcălăbiei de Orhei se afla, mai ales, în legătură cu pericolul militar venit din partea

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 9-16.

tătarilor. În acest sens, este semnificativ faptul că primul pârcălab de Orhei apare în documente imediat după invazia tătarilor din anul 1469 şi biruinţa lui Ştefan cel Mare de la Lipnic (DRH 1976, doc. 163).

În ultimul sfert al secolului XV, voievodul Ştefan cel Mare a nominalizat opt pârcălabi de Orhei, care s-au aflat în funcţie de la doi până la cinci ani. Cel mai mult în funcţia de pârcălab al Orheiului s-a aflat Radu Gangur, numit în acest post de trei ori (1470-1475, 1479-1480 şi 1492-1493) în total circa nouă ani. Urmează Grozea Micotici – cinci ani (1486-1491), Vlaicu cu fiul său Duma – patru ani (1481-1484), Galeş – trei ani (1476-1478), ultimii fiind Ivanco şi Alexa (1499) (Eşanu 2001; Eşanu-Eşanu 2001, 22-61; Eşanu 2002; Bacumenco 2006).

Începând cu anul 1470 şi până 1494 pârcălabii de Orhei reprezintă un factor permanent în politica mare a Ţării Moldovei. Despre importanţa Orheiului în timpul domniei lui Ştefan cel Mare ne vorbeşte şi faptul numirii în funcţia de pârcălab al acestei cetăţi a unchiului Marelui Voievod, pan Vlaicu împreună cu fiul Duma, văr de primă linie al lui Ştefan cel Mare.

Mai mult ca atât, pârcălabii de Orhei în timpul domniei lui Ştefan cel Mare erau membri permanenţi în Sfatul Domnesc, în cadrul căruia ocupau un loc de frunte, iar la anumite etape chiar primordial, fapt ce ilustrează rolul deosebit al cetăţii respective în politica domnitorului.

Astfel, dacă în anii 1470-1471, primul pârcălab de Orhei Radu Gangur figura pe locul al 14-lea sau al 13-lea printre cei 24 de boieri mari – sfetnici ai voievodului ţării (DRH 1976, doc. 163-166), la etapele ulterioare va urca pe locul al 12-lea, pentru a ajunge la finalul pârcălăbiei sale (1492) pe locul al 11-lea, ce denotă o creştere treptată a influenţei acestui om politic, dar şi a cetăţii Orheiului pe care o conducea (DRH 1976, doc. nr. 166, 168, 173, 175, 177, 179, 182-186, 189, 191-193, 195, 196, 198, 199, 201-203, 206, 211-214, 217, 218, 221, 224, 226, 227). Despre creşterea influenţei pârcălabilor de Orhei în Sfatul Domnesc ne vorbeşte şi locul al 11-lea al lui pan Galeş în anul 1478 (DRH 1976, doc. 211; Eşanu 2001, 8).

Dar, cea mai importantă poziţie a pârcălabului de Orhei a fost între anii 1481-1484, când pan Vlaicu cu fiul său Duma au ocupat în permanenţă primul loc în lista marilor boieri din Sfatul Domnesc (DRH 1976, doc. nr. 233, 235, 237, 240, 241, 244-247, 250-254, 258, 259, 261-262).

Poziţia importantă a pârcălăbiei de Orhei s-a menţinut şi în perioada lui Grozea Micotici, care în anii 1486-1491 ocupa în ierarhia Sfatului Domnesc onorabilele locuri 12 şi 14. Cu toate acestea, spre sfârşitul domniei lui Ştefan cel Mare, rolul pârcălabilor de Orhei în marea politică a ţării va scădea simţitor, dovadă a acestui fapt fiind lipsa acestora în Sfatul Domnesc de după anul 1494. Noua situaţie, posibil, era legată de schimbarea, în perioada respectivă, a unor accente în politica de apărare a ţării.

Indiferent de aceste evoluţii, însă, cetatea Orheiului trebuia, totuşi, să ocupe în apărarea hotarelor de est ale Ţării Moldovei un loc semnificativ, fapt ce îl obliga pe domnitor să aibă grijă de echiparea în modul corespunzător a fortăreţei de pe Răut.

Problema implicării voievodului Ştefan cel Mare, prin intermediul pârcălabilor desemnaţi, în lucrările de fortificare a Orheiului Vechi în ultimul secol a fost abordată de către diverşi specialişti, arheologi, arhitecţi şi istorici: N. Iorga (1910, 325), A. V. Sava (1944, VII), Gh. D. Smirnov (1954; 1960), L. Chiţescu (1972), Al. Gh. Savu (1982, 81), P.P. Bârnea (1984; 1997), I. Hâncu (1995), Gh. Postică (1998; 2006), A. Eşanu şi V. Eşanu (2001; 2002), T. Nesterov (2003), M. Şlapac (2004), D. Dragnev (2004, 44; 2005, 18), N. Pienaru (2004, 281), N. Răileanu şi M. Onilă (2005, 27), L. Bacumenco (2006, 283-284) etc.

Începând cu anul 1947, pe parcursul investigaţiilor arheologice, cercetătorii au evidenţiat trei obiective militare, care în opinia lor se leagă de activităţile de fortificare a cetăţii Orheiului de către voievodul Ştefan cel Mare, inclusiv: *două valuri de pământ* aflate la marginea de vest a aşezării şi *citadela de piatră* din interiorul acesteia.

Valurile de pământ (nr. 1 şi nr. 2) reprezentau sisteme fortificate de proporţii, care aveau menirea de a îngrădi intrarea în oraşul Orhei în caz de război. Primul val (nr. 1) se găsea la distanţa de circa 250 m spre vest de la valul nr. 2, aflat nemijlocit pe talpa promontoriului. Avea o lungime de circa 430 m şi o înălţime apreciabilă, păstrată în prezent până la cota de 2,5-4,0 m.

Al doilea val, înalt de circa 5,0-6,0 m, cu o lungime totală de circa 580 m, era amenajat în locul

cel mai îngust al promontoriului, începând de la marginea prăpăstioasă aflată dinspre nord şi continuând spre sud, pe versant, până în lunca Răutului.

Primul cercetător al Orheiului Vechi Gh. D. Smirnov, evidenţia două etape în construcţia acestor valuri, considerând că prima etapă ţine de perioada de până la secolul al XIV-lea, iar ce-a de-a doua etapă datează din epoca lui Ştefan cel Mare (Смирнов 1954; 1960), părere care pe parcursul anilor a fost acceptată de mai mulţi cercetători (Giurescu 1997; Floareş 2005). În opinia lui P. P. Bârnea, cele două valuri de pământ au fost edificate în epoca lui Ştefan cel Mare (Бырня 1984; Bârnea 1997). Pe de altă parte Ion Hâncu credea că valurile nominalizate au fost construite în perioada secolelor IX-XIII şi refolosite în perioada moldovenească în secolele XV-XVI (Hâncu 1995).

Pornind de la datele arheologice obţinute de către Gh. D. Smirnov, se poate susţine că valul nr. 1 a cunoscut două etape constructive de bază (Смирнов 1953). La prima etapă fortificaţia apărea sub forma unui perete construit din bârne, având în faţă un şanţ adiacent, iar la cea de a doua etapă avea forma unui val de pământ cu palisadă din lemn şi şanţ. Ultima etapă a valului nr. 1, în baza ceramicii, este datată cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, respectiv cu epoca lui Ştefan cel Mare. Cât priveşte data apariţiei acestei fortificaţii, în stadiul actual al cercetării este foarte dificil a ne pronunţa, dată fiind lipsa unor date concludente în acest sens. Pe de altă parte, în baza săpăturilor efectuate de Gh. D. Smirnov şi P. P. Bârnea se poate susţine cu siguranţă, că sistemul defensiv (valul) nr. 2 datează din aceeaşi epocă a lui Ştefan cel Mare (Бырня 1984).

Spre deosebire de sistemele defensive nr. 1 şi nr. 2, în cadrul cărora au fost obţinute date suficiente pentru a le atribui perioadei de domnie a lui Ştefan cel Mare, în cazul celui de-al treilea obiectiv fortificat de la Orheiul Vechi – a *citadelei de piatră* din interiorul aşezării, problema s-a dovedit a fi mai complicată.

Primul descoperitor al Orheiului Vechi, Gh. D. Smirnov, considera că citadela de piatră reprezenta o construcţie edificată în perioada domniei lui Ştefan cel Mare (Смирнов 1960, 81), cu toate că materialele arheologice obţinute între anii 1954-1956 îl făceau pe autor să constate că începuturile acestei fortăreţe datează din perioada Hoardei de Aur (Смирнов 1956, 45).

În anii '60 ai secolului XX, arhitectul A. Toramanian demonstra că citadela de la Orheiul Vechi reprezenta o construcţie edificată în perioada dominaţiei în ţinut a Hoardei de Aur, în secolul XIV, fiind refolosită în secolele XV-XVI de către moldoveni (Тораманян 1967, 187-188; 1974, 181-190).

Contrar acestei opinii, începând cu anii '70 ai secolului XX în istoriografie s-a încetăţenit ideea edificării citadelei de piatră de la Orheiul Vechi de către Ştefan cel Mare (Chiţescu 1972; 1975a; 1975b; Бырня 1984; 1991, 21; Bârnea 1997, 16, 28-30; Eşanu-Eşanu 2001, 25-26).

Cu toate acestea, începând cu sfârşitul anilor '90 ai secolului XX, majoritatea cercetătorilor preocupaţi în mod sistematic de problema respectivă, au susţinut ideea edificării citadelei de piatră de la Orheiul Vechi în secolul XIV şi utilizării ei pe parcursul secolului XV – începutul secolului XVI (Hâncu 1995, 21; 1999, 14-19; Postică 1998; 1999a; 1999b; 2000a; 2000b; Gorodenco 2000, 30-33; Nesterov 2003, 36-42).

În ultimii ani, însă a fost expusă o nouă ipoteză, susţinută de P. P. Bârnea, E. Nicolae şi M. Şlapac, potrivit căreia citadela de la Orheiul Vechi ar reprezenta o operă din perioada domniei voievodului Alexandru cel Bun de la începutul secolului XV (Şlapac 2004, 158-161).

Această idee, originală într-un fel, vine însă în contradicţie cu rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1996-2001, care au demonstrat cu probe irefutabile că citadela din piatră de la Orheiul Vechi îşi are origini mult mai vechi decât epoca lui Alexandru cel Bun sau a lui Ştefan cel Mare (Postică 1998; 1999a; 1999b; 2000a; 2000b; 2003; 2006a; Постикэ 2005). Potrivit datelor ştiinţifice de ultimă oră, se poate susţine cu siguranţă că citadela din piatră a fost construită cu o sută de ani mai înainte decât data propusă iniţial de către cercetători, şi anume, în ultima fază de dominaţie în ţinut a Hoardei de Aur, între anii 1366-1369 (Postică 2006a, 41-58; Постикэ 2005). Datarea începuturilor citadelei de piatră de la Orheiul Vechi cu perioada indicată este susţinută de argumente foarte serioase, pornind de la caracterul arhitecturii acestei construcţii şi continuând cu stratigrafia arheologică a citadelei, corelarea ei cu construcţii locative adiacente şi alte complexe

arheologice (Postică 1998; 1999a; 2000a; 2003; 2006a; Постикэ 2005).

În legătură cu problema cronologiei complexului dat, este de remarcat că opinia lui Gh. D. Smirnov privind edificarea citadelei de piatră în perioada lui Ştefan cel Mare a fost formulată în legătură cu prima menţiune documentară a pârcălabului de Orhei (Radu Gangur, la 1 aprilie 1470) (DRH 1976, doc. nr. 163; Eşanu-Eşanu 2001, 29-30). Mai târziu, P.P. Bârnea, pornind de la o analogie nefericită făcută încă de L. Chiţescu, cu cetatea de la Roman construită în anul 1466 (Chiţescu 1972; 1975a; 1975b) şi ţinând cont de data primei menţiuni a pârcălabului de Orhei (1470), susţinea că citadela Orheiului Vechi ar fi fost edificată din ordinul lui Ştefan cel Mare în perioada anilor 1466-1470 (Бырня 1984; Bârnea 1997). Opinia din urmă însă nu poate fi acceptată, dat fiind că arhitectura cetăţii Roman, după cum este demonstrat în lucrările de specialitate (Nesterov 2003, 38-39; Şlapac 2004, 143-146; 153-163), nu are nimic comun cu arhitectura citadelei de la Orheiul Vechi. Pe de altă parte, cu atât mai fantezistă este afirmaţia despre construirea citadelei de pe malul Răutului de către aceiaşi meşteri care au ridicat cetatea Romanului (Bârnea 1997, 30).

În legătură cu lucrările de fortificare de la Orheiul Vechi din a doua jumătate a secolului XV, este de presupus că meşterii lui Ştefan cel Mare puteau realiza anumite operaţii la citadela de piatră. În acest context, este de menţionat faptul că în cadrul obiectivului nominalizat, în timpul săpăturilor arheologice din preajma turnului de sud-vest (Postică 2006a, 44-45, fig. 8) au fost descoperite urme de refaceri la fundaţie şi zid, care însă în stadiul actual al cercetărilor, din lipsa unor date sigure, nu pot fi puse în legătură cu o perioadă istorică concretă. Probabilitatea ca aceste reparaţii să fi fost efectuate în timpul lui Ştefan cel Mare este foarte mare, dar nu se exclude nici faptul ca acestea puteau să reprezinte lucrări din timpul domnitorului Ieremia Movilă la începutul secolului al XVII-lea, când, conform documentelor de epocă s-au făcut tentative de a restabili cetatea Orheiului (Sava 1944, 48-49, doc. nr. 37).

Făcând însă abstracţie de problemele legate de datarea începuturilor citadelei de piatră, este de subliniat, că în interiorul acestui obiectiv vestigiile arheologice din epoca lui Ştefan cel Mare în timpul săpăturilor din anii 1996-2001 au fost documentate relativ bine. Astfel, în colţul de sud-vest al citadelei au fost descoperite trei locuinţe datate în perioada lui Ştefan cel Mare (nr. 34b, nr. 52 şi nr. 55), în interiorul uneia fiind depistate două tunuri din bronz, care se află în legătură directă cu activităţile de apărare a acestei fortificaţii (Postică 2004; 2005a; 2005b; 2006a, 98-116, fig. 68, foto 66-73; 2006b).

Tunurile au fost identificate în umplutura cenuşoasă a uneia dintre locuinţele abandonate (nr. 52) din colţul de sud-vest al citadelei. Piesele nominalizate se găseau la acelaşi nivel (adâncimea 1,80 m), cu inelele alăturate, în interiorul unuia fiind găsită o ghiulea din piatră. Lungimea tunurilor era de 62,0 cm, iar greutatea de 26,0 şi respectiv de 31,0 kg. Pe suprafaţa pieselor de artilerie sunt imprimate în relief câte un semn cu caracter heraldic. Într-un caz este imprimată o stemă, compusă dintr-un scut cu baza ascuţită, care poartă pe suprafaţă un semn heraldic, iar în alt caz este doar elementul central al stemei.

Până la descoperirea de la Orheiul Vechi, în spaţiul românesc erau cunoscute patru piese de artilerie datate în secolul XV. Ce-a mai veche este considerată bombarda din bronz descoperită în cetatea de la Giurgiu, datată cu anul 1445, posibil din timpul bătăliei lui Vlad Dracul (Istoria militară 1986, 241). Urmează o bombardă mică, de asemenea, din bronz, descoperită în cetatea Severinului (Istoria militară 1968, 70), un tun din fier de provenienţă necunoscută păstrat în Muzeul Militar Central din Bucureşti (Istoria militară 1968, 70) şi o bombardă din bronz găsită în cetatea Bârladului şi datată cu anul 1476 (Istoria militară 1986, 325). Două tunuri sunt reprezentate într-o frescă datată cu secolul XV din Ţara Românească (Istoria militară 1986, 527).

Tunurile de la Orheiul Vechi reprezintă piese de artilerie deosebite de tunurile cunoscute până acum în spaţiul românesc, dat fiind că acestea sunt mai evoluate ca tip. În ţările româneşti asemenea tunuri erau nominalizate „săcăluşe" şi erau folosite de regulă la apărarea cetăţilor.

Conform unor date, tunuri similare sunt cunoscute la Loshult (Suedia), Tabor (Cehia), Tannenberg (Hesja), Vedelspang (Danemarca), Kurzetnik (Polonia) şi sunt datate cu anii 1460-1470[1].

[1] Informatie: Roman Matuszewski, kurator Dzialu Zbiorow Glownych Muzeum Wojska Polskiego.

Pentru stabilirea originii tunurilor de la Orheiul Vechi un interes deosebit îl prezintă semnele imprimate de pe suprafaţa acestor piese. În acest context, remarcăm că unul dintre tunuri (nr. 1) şi respectiv semnul de pe suprafaţa lui reprezintă o piesă originală, care în bază de analogii ar putea indica asupra atelierului în care acesta a fost produs. Pe de altă parte, cel de-al doilea tun (nr. 2), lucrat într-o ţinută stângace, ar putea reprezenta o replică a celui dintâi.

Analiza semnului heraldic din partea centrală a stemei de pe suprafaţa tunului nr. 1 de la Orheiul Vechi, indică o asemănare cu semne heraldice medievale din Polonia (Драчук 1977, 37, 199, таб. VII, 6; Рябцевич 1978, 384, таб. 2, 2). În acest context este de presupus că respectiva piesă de artilerie ar putea reprezenta produsul unui atelier polonez (Szymczak 2004).

În acest caz, în privinţa apariţiei acestui tun în cadrul cetăţii de la Orheiul Vechi, se poate admite ipoteza ca acesta să reprezinte una din piesele din lotul de artilerie acaparat de la polonezi de către Ştefan cel Mare în anul 1497, în urma bătăliei din Codrii Cosminului, când moldovenii, conform cronicii de la Bistriţa, au capturat *„toate tunurile cele mari, cu care [polonii] bătuseră în cetatea Sucevei, au fost luate şi altele mici şi mai mici, pe care nu este cu putinţă a le înşira*" (Бистрицкая летопись 1976, 32). Al doilea tun de la Orheiul Vechi putea fi din acelaşi lot polonez, dar nu este exclus nici faptul producerii lui undeva în Moldova, sau chiar la Orheiul Vechi, după modelul tunului original. Folosirea tunurilor din bronz la apărarea cetăţii Orheiului în timpul domniei lui Ştefan cel Mare reprezintă o dovadă elocventă în favoarea aserţiunii despre rolul deosebit al acestei fortăreţe în apărarea hotarului de răsărit al ţării şi a atitudinii speciale a marelui domnitor faţă acest loc întărit.

Descoperirea celor două tunuri în umplutura locuinţei nr. 52 de la Orheiul Vechi, reprezintă ecoul unui eveniment militar de amploare legat de istoria oraşului-cetate de pe Răut. Faptul că aceste piese foarte preţioase, ascunse de către apărătorii cetăţii cu multă grijă în umplutura unui complex distrus, iar ulterior n-au fost extrase din „ascunziş", vorbeşte despre tragismul evenimentelor care s-au produs la timpul respectiv. Având în vedere limita cronologică superioară a locuinţei nr. 52 stabilită în baza monedelor în primul deceniu al secolului al XVI-lea (Postică 2006a, 114-116) şi, judecând după documentele scrise, evenimentul tragic nominalizat poate fi identificat cu invazia tătarilor din Crimeea, conduşi de Beti Girei în anul 1510 care, conform spuselor cronicarului Grigore Ureche *„fără veste cu multă mulţime de tătari pe trei locuri au întrat în ţară, de au prădat de la Orheiu până la Dorohoiu şi pre Prut în sus, de multă pradă şi robie de oameni, au făcut şi plian de dobitoace au luat"* (Ureche 1988, 142).

Stipularea, în acest context, de către cronicar a faptului că tătarii au prădat teritoriul ţării de la Orhei în sus, este o dovadă importantă, în favoarea ideii că cetatea de pe Răut, la sfârşitul secolului XV - începutul secolului XVI, reprezenta „Rubiconul" de răsărit al Moldovei. Or, atitudinea deosebită a lui Ştefan cel Mare faţă de cetatea Orheiului, pornea anume de la această premisă, care la timpul respectiv, fiind analizată temeinic, a permis Voievodului să construiască o strategie perfectă de apărare a acestor limite cu obţinerea rezultatului scontat, dovadă a acestui fapt fiind stabilitatea din regiunea dată pe parcursul ultimelor trei decenii ale secolului XV. Cu toate acestea, după anul 1494, când pârcălabii de Orhei încetează a mai figura în Sfatul Domnesc, începe o nouă etapă în istoria cetăţii de pe Răut, care va conduce spre o decădere treptată a acesteia, pentru a fi total abandonată către mijlocul secolului XVI.

Bibliografie

Bacumenco 2006: L. Bacumenco, Ţinutul Orheiului în secolele XV-XVI (Iaşi 2006).

Bârnea 1992: P.P. Bârnea, Orheiul Vechi - unele observaţii cu privire la procesul de urbanizare în Moldova feudală. Arheologia Moldovei XV, 1992, 181-184.

Bârnea 1997: P. Bârnea, Oraşul medieval în Moldova (secolul XV - primul sfert al secolului XVI) (Chişinău 1997).

Chiţescu 1972: L. Chiţescu, Fortificaţiile Moldovei până la mijlocul secolului al XV-lea. Carpica V, 1972, 143-168.

Chiţescu 1975a: L. Chiţescu, Cu privire la cetăţile Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare. Revista de Istorie 28, 10, 1975, 1533-1546.

Chiţescu 1975b: L. Chiţescu, Cu privire la cetăţile Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare, Ed. Academiei R.S.R. (Bucureşti 1975).

Cocârlă 1991: P.S. Cocârlă, Târgurile sau oraşele Moldovei în epoca medievală (sec. XV-XVIII) (Chişinău 1991).

Floareş 2005: D. Floareş, Fortificaţiile Ţării Moldovei din secolele XIV-XVII (Iaşi 2005).

Giurescu 1997: C.C. Giurescu, Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până în secolul al XVI-lea, ed. a II-a (Bucureşti 1997).

Dragnev et al. 2004: D. Dragnev, I. Caşu, E. Dragnev, V. Pâslariuc, Ştefan cel Mare şi Sfânt în contextul epocii sale şi al posterioritătii (Chişinău 2004).

Dragnev 2005: D. Dragnev, Zona de apărare din ţinuturile de est ale Moldovei. In: Ştefan cel Mare - personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în eternitate). Referate şi comunicări (Chişinău, 2005), 16-20.

DRH 1976: DRH. A. Moldova, vol. II (Bucureşti 1976).

DRH 1980: DRH. A. Moldova, vol. III (Bucureşti 1980).

Gorodenco 2000: A. Gorodenco, Istoria, de la enigme la real. Enigmele Basarabiei (Chişinău 2000, 30-33.

Eşanu 2001: A. Eşanu, Vlaicu pârcălab – unchiul lui Ştefan cel Mare (Chişinău 2001).

Eşanu-Eşanu 2001: A. Eşanu, V. Eşanu, Moldova medievală. Structuri executive, militare şi ecleziastice. Studii (Chişinău 2001).

Eşanu 2002: V. Eşanu, Pârcălabii de Orhei în epoca lui Ştefan cel Mare. Destin românesc IX, 1, 2002, 9-15.

Iorga 1901: Istoria armatei româneşti, I (Vălenii de Munte 1910).

Istoria militară 1968: Istoria militară a României, vol. II (Bucureşti 1968).

Istoria militară 1986: Istoria militară a poporului român, vol. II (Bucureşti 1986).

Hâncu 1995: I. Hâncu, Orheiul Vechi (Chişinău 1995).

Hâncu 1999: I. Hâncu, Construcţiile monumentale de la Orheiul Vechi. In: Orheiul Vechi. Buletin istorico-arheologic 1998 (Chişinău 1999), 14-19.

Moisescu 2001: C. Moisescu, Arhitectura Românească Veche, I (Bucureşti, 2001).

Nesterov 2003: T. Nesterov, Situl Orheiul Vechi. Monument de arhitectură (Chişinău 2003).

Pienaru 2004: N. Pienaru, Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu hanatul din Crimeea. O controversă: prima incursiune tătară în Moldova. In: Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine: simpozion, Putna, 2004 (Suceava 2004), 275-306.

Postică 1998: Gh. Postică, Cu privire la cronologia cetăţii medievale de piatră de la Orheiul Vechi. Conferinţa ştiinţifico-didactică anuală. Universitatea Liberă Internaţională din Moldova, Rezumatele comunicărilor, mai 1998, Chişinău 1998.

Postică 1999a: Gh. Postică, Precizări pe marginea cronologiei cetăţii medievale de piatră de la Orheiul Vechi. In: Orheiul Vechi. Buletin istorico-arheologic 1998 (Chişinău 1999), 38-39.

Postică 1999b: Gh. Postică, Cercetările arheologice de la Orheiul Vechi în anii 1996-1998. In: Orheiul Vechi. Buletin istorico-arheologic 1998 (Chişinău 1999), 31-33.

Postică 2000a: Gh. Postică, Problema cronologiei cetăţilor medievale de la Orheiul Vechi în lumina ultimelor cercetări arheologice. Restitutio in integrum. Materialele conferinţei ştiinţifice, 17 iunie 2000, Chişinău 2000), 5-6.

Postică 2000b: Gh. Postică, Observaţii stratigrafice privind cetatea medievală de pământ de la Orheiul Vechi (în baza investigaţiilor arheologice din anii 1996-1999). In: Symposia Professorum ULIM (Chişinău 2000).

Postică 2003: Gh. Postică, Citadela Orheiului Vechi în lumina cercetărilor arheologice din anii 1996-2000. Arheologia Moldovei XXVI, 2003, 91-143.

Postică 2004: Gh. Postică, Două tunuri din bronz din perioada lui Ştefan cel Mare descoperite în cetatea Orheiului Vechi. Arheologia Moldovei XXVII, 2004, 165-176.

Postică 2005a: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Postică 2005b: Gh. Postică, Vestigii arheologice din perioada lui Ştefan cel Mare la Orheiul Vechi. In: Ştefan cel Mare - personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în eternitate). Referate şi comunicări (Chişinău, 2005), 111-114.

Postică 2006a: Gh. Postică, Orheiul Vechi: Cercetări arheologice 1996-2001 (Iaşi 2006).

Postică 2006b: Gh. Postică, Tunurile din bronz din timpul lui Ştefan cel Mare şi Sfânt descoperite în cetatea medievală de la Orheiul Vechi. Cohorta 1, 2006.

Răileanu, Onilă 2005: N. Răileanu, M. Onilă, Precizări privind lupta de la Lipnic. In: Ştefan cel Mare - personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în eternitate). Referate şi comunicări (Chişinău 2005), 24-27.

Sava 1944: Aurel V. Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului (Bucureşti 1944).

Savu 1982: Al. Gh. Savu, Ştefan cel Mare. Campanii (Bucureşti 1982).

Szymczak 2004: Jan Szymczak, Poczatki broni palnej w Polsce (1383-1533) (Lodz 2004).

Şlapac 2004: M. Şlapac, Cetăţi medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea) (Chişinău 2004).

Ureche 1988: Grigore Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1988).

Бистрицкая летопись 1976: Бистрицкая летопись 1359-1507 гг. В сб.: Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв. (Москва 1976).

Бырня 1984: П.П. Бырня, Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV - начало XVI в.) (Кишинев 1984).

Драчук 1977: В.С. Драчук, Рассказывает геральдика (Москва 1977).

Постикэ 2005: Г. Постикэ, Цитадель золотоордынского города Шехр аль-Джедид (Старый Орхей, Молдова). Российская археология 2, 2005, 151-155.

Рябцевич 1978: В.Н. Рябцевич, О чем рассказывают монеты (Минск 1978).

Смирнов 1953: Г.Д. Смирнов, Старый Орхей, Вал № 1, Полевая документация 1953 г. (Arhiva MNAIM).

Смирнов 1954: Г.Д. Смирнов, Археологические исследования Старого Орхея (МССР). Краткие сообщения о докл. и полевых исслед. Ин-та истории материальной культуры 56, 1954, 24-39.

Смирнов 1956: Г.Д. Смирнов, Отчет об археологических исследованиях молдавского средневековья за 1956 год, Arhiva MA AŞM, nr. inv. 6.

Смирнов 1960: Г.Д. Смирнов, Из истории Старого Орхея. Известия Молд. Филиала АН МССР 4 (70), 1960.

Смирнов 1967: Г.Д. Смирнов, Средневековые города Прутско-Днестровского междуречья. В сб.: Тезисы докл. Всесоюзн. Сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1966 г. (Кишинев 1967), 28-29.

Тораманян 1967: А.Х. Тораманян, Зодчество Молдавии XIV - начала XX вв. и его связи с архитектурой Закавказья. Автореферат дисс. на соиск. степ. докт. наук (Ленинград 1967).

Тораманян 1974: А.Х. Тораманян, Об архитектуре крепостных сооружений Молдавии. Историко-филологический журнал Академии Наук Армянской ССР 3, Ереван 1974, 181-190.

Orhei fortress in the strategy of Ştefan cel Mare

Abstract

Starting with 1470 Ştefan cel Mare builds a new strategy in the security politics of the eastern border of Ţara Moldovei. In the context of this strategy a new place was reserved to the city-fortress Orhei which became the central element in the protection of these borders.

During this period Ştefan cel Mare established the administration of Orhei, which was governed in the next three decades by prominent persons of the time, members of Sfatul Domnesc (Prince's Council): Radu Gangur, Galeş, Vlaicu with his son Duma, Grozea Micotici etc. Due to their high status they contributed to the growing role that the fortress from Răut had to play in the general defense policy of Ţara Moldovei.

Orhei was a natural fortress endowed with supplementary fortifications built at different stages of its evolution, including in the period of Ştefan cel Mare's rule, when with the help of the governors were built new fortification or repaired the old ones. Three fortifications date from this period: two big earthen and wooden wallums blocking the entrance in the settlement from the west and a stone citadel situated in the central part of Orhei city.

An argument supporting the importance of Orhei fortress in the politics of the sovereign Ştefan cel Mare is the endowment of the fortress with fire artillery, fact which was documented archaeologically by the discovery of two splendid bronze canons.

A new stage begins in the history of the fortress from Răut after the year 1494, when the governors of Orhei ceased to be members of Sfatul Domnesc, fact that lead to its gradual degradation and abandonment by the middle of the 16th century.

Орхейская крепость в стратегии Штефана чел Маре

Резюме

Начиная с 1470 года Штефан чел Маре строит новую стратегию для обеспечения безопасности восточной границы Молдавского княжества. В контексте данной стратегии, важную роль отводилась городу-крепости Орхей, который становился центральным элементом в защите этих рубежей.

В данный период Штефан чел Маре образовал Орхейскую военно-административную единицу во главе с пыркэлабами, которые в последующие десятилетия будут назначаться из числа наиболее выдающихся личностей времени (Раду Гангур, Галеш, Влайку и его сын Дума, Грозя Микотич и др.), являвшихся в то же время членами Господарского Совета, которые своим высоким положением подняли роль крепости из долины Реута на общегосударственном уровне.

Крепость Орхея представляло собою природную фортификацию, которая была укреплена дополнительными укреплениями на различных этапах существования, в том числе в период правления Штефана чел Маре, когда благодаря пыркэлабам были построены новые сооружения и перестроены старые конструкции. Этим периодом датируются три фортификации: два деревянно-земляных вала, которые заграждали вход на территории поселения с запада, и каменная цитадель, которая находилась в центральной части Орхейского торга.

О значении Орхейской крепости в политике воеводы Штефана чел Маре говорит и факт оснащения данной фортификации огненной артиллерией, что было подтверждено археологическими раскопками путем открытия двух великолепных бронзовых пушек.

После 1494 года, когда орхейские пыркалабы перестали фигурировать в качестве членов Господарского Совета, начинается новый этап в истории крепости, который приведет к ее постепенной деградации, и закончится ее полным запустением к середине XVI века.

23.02.2007

Dr. hab. Gheorghe Postică, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, str. Vlaicu-Pârcălab 52, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: gpostica@yahoo.com

UNELE OPINII ŞI CONTROVERSE PRIVIND RELAŢIA DINTRE CREŞTINISMUL POPULAR ŞI RITUL ŞI RITUALURILE FUNERARE MEDIEVALE TIMPURII ÎN EUROPA CENTRALĂ ŞI DE SUD-EST

Ion Tentiuc
Anastasia Hâncu-Tentiuc

Ne-am născut prea târziu pentru zei
şi prea devreme pentru Fiinţă
M. Heidegger

Existenţa evidentă pe toată perioada evului mediu şi a epocii moderne a unor atitudini şi practici, uneori foarte distincte, privind experienţa religioasă, cea a clerului pe de o parte şi cea populară pe de alta, legate de evoluţia creştinismului, care nu totdeauna coincid perfect, a dat naştere unui important număr de lucrări de analiză comparată[1]. În literatura de specialitate au fost enunţate sugestii şi opinii controversate privind persistenţa îndelungată în creştinism a unor forme şi tradiţii de sorginte păgână. Abundenţa materialului şi complexitatea fenomenelor au dus la constituirea unor adevărate curente şi şcoli ştiinţifice de cercetare. Alături de cu abordarea *psihologică* (E.B. Tylor, J. Frazer, S. Freund, C.G. Jung etc.), *sociologică* (E. Durkheim, A. von Gennep, H. Hubert, M. Mauss etc.), *fenomenologică* (R. Otto, G. Van der Leeuw, U. Bianchi, M. Eliade etc.) sau *sociologico-antropologică* (R. Caillois, R. Girard etc.), a fenomenului religios, inclusiv a creştinismului, pe parcursul întregului secol al XX-lea, problema creştinismului popular a fost abordată tranşant de istorici, etnografi, arheologi, teologi etc. În procesul de cercetare au fost şi mai sunt utilizate noţiuni uneori uşor diferite, dar care reflectă aceeaşi problemă, problema *religiei populare* (Никольский 1974; Fernandes de Rota 1997, 2035-2046), a *spiritualităţii* (Vauchez 1994) *şi a culturii populare* în general (Theodorescu 1974, 33-43; Гуревич 1990) sau a *„creştinismului popular*" în particular (Pop 1992, 311; Zugravu 1997a, 19-27; Idem 1997b, 351-367). În istoriografia ultimelor decenii, ca şi în cea de început de secol XX, a fost supusă analizei critice relaţia dintre cultura „populară" şi cultura „savantă", ultima reprezentată, după cum se crede, în perioada evului mediu timpuriu în principal de clerici (Pirenne 1996, 109-130; Le Goff 1991, 166-174).

Persistenţa, de lungă durată, a unui asemenea interes din partea cercetătorilor, inclusiv a teologilor, se datorează evoluţiei fulminante de la sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea a cunoştinţelor, a laicizării acestora pe tot parcursul secolului XX, a progresului în domeniul istoriei şi filozofiei religiilor, a extinderii spiritului critic în analiza unor probleme doctrinare (Codoban 1998, 21-24).

Creştinismul, determinat în calitate de „religie naturală" de filosofii Epocii Luminilor din secolul al XVII-lea, a ajuns să fie recunoscut, în secolul XX, în calitate doar de „religie pozitivă". Pe de altă parte, secolul al XX-lea a fost secolul apariţiei şi evoluţiei unui impresionant număr de curente şi secte religioase, a unor practici care se detaşează într-atât de la religia de la care porneşte, încât uneori nu mai poate fi calificată ca atare[2]. Această situaţie denotă, în opinia cercetătorilor, o criză a marilor religii, sau chiar ar fi vorba de „un regres al teologiei" în faţa demersurilor critice ale ştiinţei moderne (Zugravu 1997, 19).

Religia în general şi creştinismul în particular au apărut în momente de acute crize sociale, la etape când dispare sentimentul că *este religios absolut totul*. Pentru a depăşi starea de criză, dar şi pentru a proteja credinţa de interpretări aproximative, marile religii universale şi-au formulat principiile de bază în Cărţile Sfinte, prozeliţii devenind astfel „oameni ai Cărţii" (Gecse 1988,

[1] Într-o formă mai concisă acest text a fost subiectul unei comunicări susţinute în octombrie 2003 în cadrul Sesiunii anuale a profesorilor Universităţii Libere Internaţionale din Chişinău. Un fragment din această comunicare, cu titlul „Corelarea *incinerare-inhumare* în ritul funerar din spaţiul est-carpatic din a doua jumătate a mileniului I – începutul mileniului II" a fost publicat, în formă de rezumat, în volumul „Symposia Professorum ULIM", Seria Istorie, Chişinău, 2003, p. 15-19.

[2] Aici poate fi adus exemplul Bisericii Scientologice, apărută recent şi în Europa occidentală.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 17-30.

96-102). Din a doua jumătate a secolului al doilea creştinismul devine „religie a Cărţii" (Eliade 1992, II, 357 şi nota 9). În această ordine de idei religia creştină se bazează pe Sfânta Scriptură, care vine să propună formula unei credinţe ferme, orientată împotriva turbulenţelor speculaţiilor ezoterice, a interpretării fanteziste şi nelimitate a celor care vehiculau idei şi adoptau practici străine dogmelor creştine. Pe de altă parte, religia creştină, în afirmarea structurii şi principiilor sale fundamentale, dă credit *tradiţiei*, adică acelor învăţături şi obiceiuri transmise la început pe cale orală, apoi consemnate în scris. Astfel, t*radiţia* este recunoscută în calitate de al doilea izvor, după Sfânta Scriptură, pentru cunoaşterea vieţii creştine din perioada incipientă a existenţei sale. Se impune însă o singură condiţie, ca informaţia ei să nu contravină Evangheliei şi învăţăturilor Sfinţilor Părinţi (Popescu 2003, 524).

S-a atras atenţia că întreaga concepţie religioasă a lumii implică distincţia netă între două noţiuni fundamentale – *sacru* şi *profan* (Eliade 1992, 21-53; Velasco 1997, 56-95; Caillois 1998), fiind observat că în religia creştină *sacrul* şi *profanul* sunt inseparabile, merg alături. Chiar dacă noţiunea de *sacru* a captat cel mai mult atenţia cercetătorilor, fiind interpretată diferit de către filozofi, istorici, antropologi sau teologi (Otto 1992, 141-160; Codoban 1998, 49-77; Eliade 1992, 21-53 şi 337-372; Meslin 1997, 1999-2005; Velasco 1997, 56-95; Evdokimov 1996, 55-73) cea de-a doua, cu sensul de *tradiţie* (de data aceasta populară), a jucat un rol nu mai puţin important în constituirea reperelor de bază ale religiei. Astfel, încă la începutul secolului al XX-lea, S. Bulgakoff afirma că „Biserica a dat Biblia cu ajutorul tradiţiei". Acelaşi autor mai sublinia că un om care nu cunoaşte suficient Biblia nu poate fi considerat ca lipsit de instruire creştină, căci această lacună este umplută de tradiţia vie, orală, culturală şi că, de altfel, anumite medii ortodoxe continuă să trăiască fără Sfânta Scriptură, aşa cum a trăit Biserica primară a Apostolilor între anii 33 şi 44 de după Christos (Bulgakoff, 1932, 16-48).

În baza tradiţiei se constituie *dogma* care, începând cu secolul al IV-lea, semnifică doctrina Evanghelică, cu sens disciplinar, juridic, de decret sau ordonanţă, ceea ce se impune credinţei şi practicii religioase creştine (Comby 1999, 92-93). Dogma este văzută cu sensul de adevăr sigur şi regulă fixă transmisă de Apostoli, opusă inovaţiilor moderne sau interpretărilor necontrolate ale unor ignoranţi. Începând cu secolul al XVIII-lea termenul „dogmă" devine curent în teologie având sensul de proclamaţie autentică a ceea ce este conţinut în Sfânta Scriptură, aplicat în opoziţie cu practicile străine dogmei creştine, dar şi a ceea ce numim „religie populară" sau „creştinism popular", tradiţie (Codoban 1998, 164-165).

André Vauchez consideră că odată cu transformarea *sacrului* într-un apanaj al clericilor şi monahilor, apare o discrepanţă iremediabilă între aceştia şi laici. Aşa cum masele nu aveau acces (din ignoranţă) la lectura Sfintei Scripturi, ele se „mulţumeau cu câteva practici religioase, ce marcau o viaţă prea puţin religioasă: abţinerea de la relaţii conjugale în vremea prescrisă, post în timpul Postului Mare, participarea la liturghia de duminică, plata dijmei... Cu siguranţă setea de Dumnezeu n-avea cum să fie satisfăcută de un asemenea program limitat. Astfel, credincioşii erau tentaţi să caute în altă parte un răspuns la aşteptările lor. Ne întâlnim aici cu problema delicată a *religiozităţii populare* (sublinierea ne aparţine – *n.a.*) (Vauchez 1994, 21-22). Pe de altă parte, unele mărturii indirecte din palmaresul culturii populare ne fac să credem că viaţa spirituală a maselor (este vorba în special de perioada evului mediu şi a celei premoderne – *n.a.*) depăşea cadrul îngust al Bisericii ca instituţie ecleziastică şi a dogmei creştine.

Unii cercetători consideră chiar că şi ceea ce reprezintă astăzi *dogme* ale Sfintei Scripturi, cu interpretări fixe şi judicioase, cum ar fi botezul, cuminecarea/împărtăşania, mărturisirea păcatelor, căsătoria, preoţia nu sunt altceva decât o reluare, prin Biserică, a anumitor rituri mai mult sau mai puţin creştine. Originea acestora s-a văzut în influenţa venită dinspre religiile misteriilor greceşti, din cultul iudaic (Brown 2002, 35-39, 44-47), sau chiar reluate din manifestări rituale mai vechi (Pop 1997, 313), probabil de sorginte indoeuropeană (Ghinoiu 1999, 35-42). Prin aceasta, posibil, se explică fenomenul că în *Biserica veche* mărturisirea păcatelor se făcea public, în comunitate, şi nu în particular preotului, iar căsătoria şi funeraliile, precum şi unele rugăciuni, priveau numai familiile creştine respective, şi nu comunitatea în întregul ei (Vauches 1994, 19).

Dacă pentru spaţiul românesc mărturii documentare scrise privind persistenţa elementelor

păgâne, a superstiţiilor populare impregnate în religia creştină, se găsesc doar din perioade târzii, din evului mediu tardiv şi perioada premodernă (Bocşe 1993, 347-360; Pippidi 1994, 91-99; Zugravu 1994, 25-34; Sibişteanu 2002, 45-50), pentru Europa Centrală şi de Vest acestea s-au păstrat şi pentru epoci mai timpurii (Lot 1968, 410-419; Гуревич 1990; Бессмертный 1991;105-119; Daicoviciu 1984, 175-180). Vom cita aici doar câteva exemple elocvente. Dintre cele mai sugestive surse documentare privind problema abordată se impune aşa-numitul „*Indiculus superstitionum*" (Index al superstiţiilor şi practicilor păgâne) redactat (pe la anul 743) în timpul marelui misionar al Occidentului Sf. Bonifaciu (675-754) – „apostolul Germaniei", care atestă persistenţa masivă, alături de practicile creştine, a unor rituri păgâne (Gamer 1990, 419-421). În timpul domniei lui Pepin, al cărui consilier era, Sfântul Bonifaciu îi scria prietenului său episcopului Daniel de Winchester „că fără oblăduirea prinţului franc... nu pot să interzic practica riturilor păgâne şi venerarea idolilor în Germania", (Brown 2002, 248). În *Index* se enumără mai multe dintre credinţele locale, utilizate de prozeliţii ignoranţi la periferia cultului religios creştin, fapt ce dovedeşte că religia oficială, cum menţionează foarte aspru André Vauchez, nu era „decât o spoială acoperind superficial un număr de elemente calificate de cler drept „superstiţii" (Vauchez 1994, 22).

După ce Carol cel Mare al francilor dă posibilitate saxonilor, supuşi de curând, să aleagă între botezul creştin şi/sau moartea păgână (Гуревич 1990, 43-44), *Capitulariile saxone* marchează un nou început. La *Concilium Mixtum* de la Paderborn din anul 785 Carol cel Mare a promulgat *Capitulariile* care conţin interdicţii ale practicilor păgâne (neacceptatea botezului, refuzul de respectare a postului sfânt al Paştelui, incinerarea defuncţilor etc.) sub ameninţarea cu moartea (Comby 1999, 110, aici vezi documentul 94; Cocârlă 2003, II, 105-106).

Chiar şi în secolul al XI-lea în unele regiuni ale Europei Centrale şi de Vest, după cum menţionează unii cercetători, s-au păstrat informaţii privind adorarea aştrilor cereşti, a lunii, stelelor şi chiar a eclipselor. Se aduc mărturiile episcopului Burchard de Worms, intitulate „*Corrector sive medicus*". Sugestiv este pasajul în care episcopul pune întrebarea: „Ţi-ai făcut oare rugăciunea în altă parte decât la biserică, adică lângă un izvor, lângă pietre, lângă arbori, sau la o răscruce de drumuri" (Hausherr 1936, 488 citat apud Vauchez 1994, 22). Se pare că *luna nouă* din credinţele ancestrale mai rămânea a fi considerată drept moment crucial, aşteptat pentru demararea diferitor lucrări de importanţă majoră: construcţia caselor, încheierea căsătoriilor etc. În această perioadă cu lună nouă aveau loc adunări nocturne, la care prin strigăte se cerea ajutorul aştrilor.

Însuşi *Dumnezeu* în primul mileniu creştin era conceput după modelul alcătuirii societăţii din perioada antică târzie şi medievală timpurie, fiind înfăţişat în vârful ierarhiei pământeşti în calitate de Domn suprem. În afară de aceasta Dumnezeu se mai prezenta în ochii credincioşilor ca o fiinţă misterioasă, care se putea manifesta în fiecare clipă şi în orice loc (Vauchez 1994, 135-139). Se credea că puterea lui putea fi prezentă mai ales în locurile sacre, determinate ca atare şi utilizate încă din perioada precreştină. În anumite circumstanţe puterea lui intervenea fără întârziere în favoarea celor drepţi dar şi pentru ai demasca pe cei vinovaţi. Această viziune asupra lui Dumnezeu a făcut ca în diferite regiuni ale Europei, în perioada evului mediu timpuriu, să se perpetueze *ordaliile*, vechi credinţe ancestrale, care presupuneau purificarea cu ajutorul focului, proba apei, condamnate cu severitate de către feţele bisericeşti de toate nivelurile. Spre exemplu, Sfântul Eligius (Eloi), episcop de Noyon, între anii 641 şi 660 chema să fie interzise „jocurile diavoleşti şi cântecele păgâne", iar arhiepiscopul de Lyon (din anul 816) Agobard nu înceta să repete, de multe ori zadarnic, acest lucru şi peste circa o sută cincizeci de ani. Tot el a pornit şi lupta împotriva aşa-numitor credinţe în forţe supranaturale, când i s-a spus că în Burgundia se răspândise zvonul că anumite persoane aveau puterea să aducă grindina peste câmpurile vecinilor (Boudriot 1928, citat apud Гуревич 1990, 47; Vauchez 1994, 23; Brown 2002, 270).

Persistenţa în practica curentă a religiei creştine a multiplelor elemente din cultele păgâne, strâns legate de viaţa naturii şi de ciclul anotimpurilor, a făcut ca cercetătorii moderni să creadă că spiritualitatea clerului şi cea a credincioşilor nu constituia în evul mediu două lumi fără punţi de comunicare. Cu toate că înaltele feţe bisericeşti, elita clerului, se străduiau să rămână fidele tradiţiilor patristice, încercând să elimine prin toate metodele „elementele păgâne" din cultul religios,

clerul de rând, ca şi laicii, erau supuşi influenţei mediului social şi cultural în care trăiau. Dacă iniţial Biserica încerca de a distruge sau a minimaliza impactul culturii folclorice asupra credinţelor creştine (ceea ce Nicolae Iorga numea „credinţe ce ţin mai curând de folclorul religios") (Iorga 1931, citat apud Theodorescu 1974, 35), identificate cu păgânismul (Le Goff 1991, 173-174), până la urmă clerul se vede nevoit să-şi însuşească şi să asimileze acele tendinţe şi manifestări din cultul păgân, care păreau a fi şi puteau fi compatibile cu doctrina creştină.

Este evident că în desfăşurarea anului liturgic prozelitul/creştinul a retrăit şi mai retrăieşte marile etape ale mântuirii şi celebrează deopotrivă moartea şi reînvierea naturii (Ghinoiu 1994, 14-17). În cele mai multe regiuni ale Europei, în zone îndepărtate de centrele religioase, în toată perioada evului mediu timpuriu, populaţia practica ceea ce astăzi numim „creştinismului popular", – un amestec de dogme creştine şi norme, cutume tradiţionale adânc implantate în conştiinţa populară, mult mai accesibile şi mai înţelese aspiraţiilor curente ale ţăranilor.

Dintr-o religie a orăşenilor creştinismul se transformă, după jumătatea primului mileniu creştin, într-o religie ţărănească „plină de poezia câmpurilor şi a cărei evlavie exprimă şi trezeşte deopotrivă credinţa faţă de pământul dătător de hrană" (Comby 1999, 109). Prin aceasta se explică faptul că episcopul Mamertus de Vienne instituie, pe la anul 479, *rogaţiile* - procesiuni în timpul cărora se rostesc *rugăciuni pentru binecuvântarea recoltelor şi a animalelor*. Papa Grigore cel Mare îi scria în 601 lui Augustin, trimis la regele Ethelberg din Kent pentru a restabili ordinea creştină în Britania, „să nu distrugă templele ci doar idolii, iar templele să fie stropite cu apă sfinţită, să se ridice altare, să li se schimbe pur şi simplu întrebuinţarea, ca de acum înainte să fie loc de adorare pentru adevăratul Dumnezeu... Şi, deoarece obişnuiau să aducă jertfă în cinstea demonilor un număr mare de vite, nu trebuie să-şi schimbe cu nimic datinile pentru zilele de sărbătoare..." (Гуревич 1990, 44-45; vezi şi documentul 93 la Comby 1999, 110).

Pentru a ţine sub auspiciile sale sacralitatea difuză a religiozităţii populare, Biserica a acceptat cele mai diverse practici care se desfăşurau la periferia cultului creştin. Astfel, pe lângă liturghia euharistică apar binecuvântări ale unor alimente (apei, pâinii, vinului, uleiului, fructelor) şi a unor unelte (nave, năvoade etc.)[3]. Sfântul Bonifaciu (675-754), recomandând împărtăşania la marile sărbători, atrăgea atenţia asupra faptelor nevrednice ale unor prozeliţi. Este vorba de practicile când ţăranii îngropau ostiile de împărtăşanie sub pământ pentru a-i spori fertilitatea şi a obţine roade bogate[4].

Se pare că doar în jurul anului 1000 (să existe o relaţie legată de zvonurile privind apropiatul sfârşit al lumii?) laicii din Europa occidentală au început să ducă o viaţă religioasă mai conştientă, sau, după expresia plastică a lui Georges Duby, „ordinea succeda haosul" (Vauchez 1994, 67; Duby 1996, 189).

Creştinismul răspândit pe orizontală, şi împreună cu el şi cei creştinaţi, a preluat, după cum am menţionat, în practica religioasă cotidiană atât elemente de cult oficial, canonic, cât şi elemente pline de ambiguitate, din diverse straturi ale mentalităţii comune, în zone unde a fost proliferat. Pe de altă parte, pentru unii cercetători ai fenomenului, „este izbitoare încetineala cu care a pătruns creştinismul (care nu este decât un element, printre altele, împrumutat de la cultura romană) în rândul populaţiei pe care marile migraţii din evul mediu timpuriu le-au adus în contact cu o civilizaţie mai puţin rudimentară. Arheologia, în opinia lui G. Duby, aduce mărturii că simbolurile creştine nu s-au infiltrat decât progresiv printre mormintele din cimitirele germanice, iar credinţele păgâne, sub haina subţire a ritualurilor, a gesturilor şi a formulelor impuse prin forţă totalităţii tribului de către şefii convertiţi, au supravieţuit foarte mult timp" (Duby 1992, 175).

Un exemplu edificator în acest sens este acceptarea de către Biserică a *cultului strămoşilor, a cultului moşilor* dar şi a *cultului morţilor* (Aries 1996, I, 37-39, 92; Kernbach 1995, 430, 590-591), (atât de prezente şi în sărbătorile româneşti de peste an) (Vulcănescu 1985, 210-218; Ghinoiu 1997, 128-132), ultimul fiind dintre cele mai im-

[3] Atât de multe exemple despre acest fenomen putem aduce şi astăzi, la acest început de secol XXI.

[4] Am insistat să prezentăm unele exemple probatorii din sursele medievale occidentale pentru a vedea şi a înţelege că straturile dense de „credinţe folclorice" sau „folclor religios" din tradiţiile româneşti din perioada modernă, reflectă aceleaşi fenomene de adaptate a unor vechi norme cutumiare de către prozelitismul creştin.

portante în credinţele ancestrale[5]. Se pare că deja prin secolul al IV-lea, în duminica întâia de după Rusalii, a început să se celebreze Sărbătoarea Tuturor Sfinţilor, prin care erau pomeniţi morţii. Se crede că sărbătoarea a fost introdusă mai întâi la Antiohia, iar mai târziu şi în Vest (Vauchez 1994, 23-24). Sub influenţa călugărului Alcuin din York (735-804) *pomenirea morţilor* a fost introdusă în canonul liturghiei. Pe la anul 1000 Biserica din Occident a acceptat definitiv vechile credinţe legate de pomenirea morţilor (Duby 1996, 78-82).

Persistenţa elementelor păgâne este atestată şi în creştinismul românilor, manifestându-se în multiple fenomene de ordin folcloric, etnografic şi arheologic (Teodor 1985-1986, 131-148; Idem 1990, 232-234; Pop 1992, 311-317; Idem, 1990; Spinei 1995, 82-100; Idem 2004, 259-301; Ghinoiu 1999; Zugravu 1997).

Existenţa elementelor păgâne în creştinismul românilor a fost atestată foarte clar încă de Dimitrie Cantemir, care, menţionând starea religioasă a moldovenilor ca fiind conformă Bisericii Ortodoxe, subliniază unele obiceiuri şi superstiţii ce le mai păstrează „poporul de jos", care, în opinia lui „amintesc de cultul străvechi al Dachiei". Printre acestea el numeşte Drăgaica, Doina, Colinda, Ursitele, Zâna şi altele (Cantemir 1975, 181-195).

La începutul secolului al XX-lea Vasile Pârvan în „Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman" aduce elemente definitorii care probează înrădăcinarea în cultura creştină a românilor a unor termeni de origine păgână, cum ar fi: *zănatic, rusalii, farmec, blestem, drac* etc., demonstrând vechimea dar şi „caracterul păgân al creştinismului nostru popular" (Pârvan 1992, 149-309).

Tot în această perioadă Nicolae Iorga menţionează că „trecerea la creştinism e foarte adesea o simplă traducere din păgânismul anterior", iar Sfântul Gheorghe nu e altceva decât o continuare a atât de popularului „erou dacic" (Iorga 1992, II, 83). În opinia marelui istoric „satele... au rămas cu tradiţia strămoşilor şi chiar atunci când s-au raliat la noua credinţă... au vărsat în noua confesiune religioasă cea mai mare parte din vechile închipuiri şi datini... Nu e greu să se arate larga parte de păgânism care e acum în religie, de un materialism uneori grosolan şi de superstiţioase iluzii, a satelor" (Iorga 1992, II, 85).

Etnograful Tudor Pamfile confirmă spusele marilor istorici arătând „ştearsa faţă creştinească ce o au sărbătorile noastre, chiar şi acelea al căror nume ni le-a dat biserica; însă ca datină şi literatură orală, poporul a împrumutat de la biserică foarte puţin" (Pamfile 1914, 224). A.I. Candrea, aproximativ în aceeaşi perioadă, exprimându-se eufemistic sublinia că „preoţii se luptă din răsputeri cu îndărătnicia poporului, dar în zadar. Şi atunci, biserica, obosită de luptă, se văzu silită să cadă la învoială. Primi în noul calendar multe din sărbătorile pe care poporul stăruia să le păstreze din cultul străvechi, dar le boteză altfel" (Candrea 1928, 112).

Pe de altă parte, P.P. Panaitescu evidenţiază în calitate de particularitate esenţială a etnicului neolatin de la nordul Dunării suprapunerea, peste credinţele păgâne, a credinţei în Dumnezeu, dând naştere în acest fel fenomenului creştinismului popular. „Din preistorie poporul avea credinţele lui, care nu alcătuiau un sistem filozofic sau o mitologie închegată, ci obiceiuri adesea pur locale de datini în legătură cu calendarul agricol sau păstoresc, care ţin mai mult de folclor şi magie, decât de religie... Istoria noastră n-a văzut o dramatică dezrădăcinare a vechilor zei, ci păstrarea păgânismului popular, cu unele adaptări la creştinism, până aproape de zilele noastre. Poporul... a păşit în biserică aducând cu dânsul în faţa altarelor şi riturile sale preistorice" (Panaitescu 1969, 102-103).

Cunoscutul cercetător P.Ş. Năsturel menţionează că creştinismul popular este rezultatul „fuziunii învăţăturii Bisericii oficiale cu moştenirea spirituală non-creştină a substratului dac romanizat şi a adstraturilor barbare" (Năsturel 1984, 211). Aceste observaţii pertinente sunt făcute în urma analizei meticuloase a unor surse medievale privitoare la credinţele şi cutumele românilor din perioada evului mediu, cum ar fi Rusaliile, Drăgaica, Paparuda etc. Studiul etnografic a demonstrat cu prisosinţă vechimea şi persistenţa

[5] În celebra sa lucrare publicată în anul 1917 Rudolf Otto includea credinţa *în morţi şi cultul morţilor* (sublinierea ne aparţine – *n.a.*) printre alte fenomene care au pus începuturile religiei. Iată cum vedea profesorul de la Marburg aceste procese: „Trebuie admis că la începuturile istorice ale religiei au existat unele lucruri ciudate care au premers-o ca un preambul şi care au continuat să exercite şi mai târziu o profundă influenţă asupra ei. E vorba de lucruri precum conceptele de pur şi de impur, precum credinţa în morţi şi cultul morţilor, credinţa în spirite şi cultul spiritelor, magia, legendele şi miturile, adorarea obiectelor naturale...". (vezi Otto 1992, 146).

lor îndârjită, cu toată împotrivirea mediilor culte, în cultura populară nord-dunăreană, cu multiple analogii în spaţii extinse din Europa Centrală de Sud-Est (Hâncu-Tentiuc 1993, 60; Idem 2001, 29-36; Idem 2002, 277-293; Idem 2004, 155-156; Băieşu 1996, 144-162).

Remarcabile prin incisivitate şi exactitate în exprimarea situaţiei sunt accentele făcute de reputatul etnolog Ion Ghinoiu care precizează că „procesul completării calendarului popular cu sfinţi îmbrăcaţi în haine păgâne şi cu zei în haine creştine, ca şi împărţirea atribuţiilor după rang, vârstă, ţinere (sărbătorirea mai mult sau mai puţin fastuoasă) a fost de lungă durată şi mult complicată de influenţele spirituale primite atât de la popoarele învecinate, cât şi de la cele îndepărtate" (Ghinoiu 1994, 15-16).

Perpetuarea uşor camuflată a vechilor tradiţii nu se explică doar prin faptul că societatea daco-romană, apoi şi cea a străromânilor a rămas izolată, pentru mult timp, de centrele creştine din Europa Centrală şi de Sud-Est şi a fost înconjurată, timp de mai multe secole, de comunităţile păgâne. Tradiţiile (păgâne) şi-au lăsat amprenta asupra diverselor aspecte ale vieţii spirituale şi religioase ale românilor, aşa cum s-au păstrat ele şi în alte regiuni ale Europei, pentru că făceau parte din viaţa de zi cu zi a comunităţilor.

Deopotrivă cu altele, la fel de persistente şi numeroase sunt reminiscenţele păgâne, perpetuate în creştinismul românilor, aflate în legătură cu *cultul morţilor*, cu pomenirea morţilor, dar şi cu riturile şi ritualurile de înmormântare. În istoriografia românească şi vest-europeană disputată şi controversată rămâne problema perpetuării, în perioada evului mediu timpuriu, în ritul de înmormântare, a *incineraţiei* defuncţilor (Audin 1960, 518-532; Cabalska 1966; Idem 1973, 103-131; Young 1977, 5-81; Fiedler 1992; Ioniţă 1995, 44-49; Teodor 1988, 46-58; Idem 1995-1996, 215-226; Spinei 1995, 82-100; Idem 2004, 259-301; Olteanu 1999, 102-109; Tentiuc 2001, 123-130; Idem 2004, 120-124), alături de cea a inhumaţiei. S-a încercat să se înţeleagă cauzele caracterului biritual funerar al românilor din perioada evului mediu timpuriu.

Înhumarea ca mod de tratare a corpului uman după moartea fizică, a fost adoptată de creştinism încă din primele secole ale erei noastre ca manifestare de umanitate şi ca simbol al învierii lui Hristos, însă, după cât se pare, practica nu a fost generalizată imediat şi, cu atât mai mult, nu a devenit obiectul unor precepte ale bisericii creştine (Olteanu 1999, 102). Avându-se în vedere conservatorismul ce se manifestă, de regulă, la toate grupurile umane nevoite să-şi abandoneze unele practici de cult ancestrale şi să adopte altele noi, este firească apariţia unor atitudini de respingere a acestora şi, totodată, tendinţa de menţinere a unor elemente vechi, cărora, de multe ori, li se conferă o altă semnificaţie.

Analiza particularităţilor ritului funerar a demonstrat că incinerarea defuncţilor s-a perpetuat în diferite regiuni din estul, sud-estul şi nord-estul Europei până la începutul mileniului al II-lea de după Christos (izolat, chiar până la mijlocul secolului). Menţionăm că incineraţia este practicată până către sfârşitul mileniului I şi în teritoriile locuite de comunităţilor româneşti din spaţiul circumcarpatic, fără să constituie un fenomen cu totul ieşit din comun pentru practica funerară (Teodor 1988; Spinei 1995, 82-100; Idem 2004, 259-301; Olteanu 1999,102-109; Hâncu 1999, 5-18; Tentiuc 1996, 146-192; Idem 2001, 123-131; Idem 2004, 323-327; Idem 2005, 96-100).

Faptul că procesul de trecere de la incinerare la înhumare a defuncţilor a cuprins spaţii geografice foarte largi din estul, centrul şi sud-estul Europei, care includeau diferite etnii şi popoare, a dus la aceea că toate complexele funerare medievale descoperite în spaţiul carpato-nistrian în general şi cel pruto-nistrian în particular, au fost atribuite în exclusivitate triburilor slave sau nomazilor turanici. Totodată s-au făcut încercări de a prezenta ritul funerar al localnicilor ca fiind divers şi reflectând o situaţie amalgamată, polietnică, alcătuită din slavi, bulgari, alani, pecenegi, cumani etc. (Fedorov, Cebotarenco 1974, 101-106; Velikanova 1975, 91-138; Feidler 1992, I, 43-48) fără ca afirmaţiile să fie susţinute de materialele documentare de natură arheologică analizate de noi.

În cele ce urmează ne vom referi, foarte succint, la complexele funerare din spaţiul est-carpatic[6], descoperite izolat sau în necropole plane, atribuite celei de-a doua jumătăţi a mileniului I şi în-

[6] Considerăm că sunt necesare studii exhaustive ale fenomenelor în discuţie în cadrul unor regiuni restrânse, bine delimitate din punctul de vedere al proceselor social-economice şi politice, după care se vor putea face reconstituiri şi pentru spaţii mai extinse.

ceputului celui următor, care sunt considerate de majoritatea cercetătorilor ca aparţinând populaţiei sedentare româneşti.

Investigaţiile arheologice au demonstrat că în spaţiul est-carpatic complexele funerare de la mijlocul şi din a doua jumătate a mileniului I de după Christos sunt puţin numeroase, raritatea şi puţinătatea acestora fiind încă greu de explicat[7]. Astfel, pentru perioada secolelor VI-VIII în spaţiul pruto-nistrean au fost descoperite 36 de morminte, (în cadrul unor necropole sau morminte izolate), dintre care 31 sunt de incineraţie (20 în urnă şi 11 fără urnă) şi 5 (cinci) de inhumaţie. În spaţiul dintre Prut şi Carpaţi sunt cunoscute 61 de morminte, dintre care 23 de incineraţie şi 38 de inhumaţii (Corman 1998, 82). Deci, vedem că în întreg spaţiul carpato-nistrean au fost descoperite pentru această perioadă 97 de morminte (54 incineraţie, ceea ce constituie 55,67 % şi 43 de inhumaţie sau 43,33 %). Chiar dacă facem abstracţie de caracterul fortuit al majorităţii descoperirilor, acestea prezintă, totuşi, anumite tendinţe, prezentând un echilibru relativ al utilizării ritului de înmormântare.

Pentru perioada secolelor IX - începutul secolului al XI-lea, necropole şi morminte izolate au fost descoperite în 23 de puncte din spaţiul carpato-nistrean. Între Prut şi Nistru, în nouă puncte, au fost descoperite 448 de morminte dintre care 191 de inhumaţie şi 257 de incineraţie. În spaţiul dintre Prut şi Carpaţi au fost descoperite 35 de morminte (33 de inhumaţie şi 2 de incineraţie) (Musteaţă 2005, 89-101). În total, în teritoriul est-carpatic, au fost descoperite 483 de morminte: dintre care 224 de inhumaţie, ceea ce constituie 46,38% şi 259 de incineraţie alcătuind 53,62%. Dacă e să comparăm frecvenţa acestora cu cele din perioada anterioară putem constata în secolele VI-VIII avem 55,67% incineraţii, iar pentru secolele IX - începutul secolului al XI-lea - 53,62%. Înmormântările cu utilizarea ritului inhumaţiei sunt prezentate în felul următor: pentru secolele VI-VIII - 43,33%, iar în secolele IX - începutul secolului al XI-lea – 46,38%.

Din cele analizate s-ar părea că suntem martorii unei uimitoare stabilităţi a ritului funerar, cu doar o uşoară tendinţă de creştere a numărului de inhumaţii - de la 43,33% pentru secolele VI-VIII, la 46,38 % pentru perioada secolelor IX - începutul secolului al XI-lea. Însă dacă, imaginar, vom elimina din eşantionul nostru necropola de la Alcedar, datată cu sfârşitul secolului al IX-lea – începutul secolului al X-lea (Fedorov, Cebotarenco, 1974, 102), reprezentată de 254 de incineraţii care, în opinia cercetătorilor, aparţine unei enclave de populaţie de origine slavă (tiverţi, după G. B. Fedorov sau ulici, după I. Hâncu), atunci situaţia se schimbă cardinal în favoarea ritului de înhumare a defuncţilor. Astfel, eşantionul va însuma 224 de inhumaţii, adică 97,8% din totalul de înmormântări şi doar 5 incineraţii, sau 2,2%. Având în vedere faptul că în secolul al XI-lea în spaţiul est-carpatic practic nu se mai întâlnesc morminte de incineraţie, acest raport pare a fi mai aproape de adevăr, cel puţin pentru această regiune[8].

După cum am menţionat mai sus problema persistenţei incineraţiei în ritul funerar al populaţiei româneşti şi, eventual, al enclavelor alogene pătrunse în primul mileniu creştin în spaţiul est-carpatic, a mai fost abordată de către cercetători. Arheologii, etnografii şi istoricii care cel mai mult s-au ocupat de analiza evoluţiei ritului şi ritualurilor de înmormântare au găsit mai multe explicaţii plauzibile biritualismului, utilizării concomitente a două modalităţi de tratare a corpului uman după moarte. Printre acestea sunt evidenţiate conservatismul religios al populaţiei şi persistenţa practicilor păgâne; lipsa unor organisme religioase ecleziastice superioare, care ar fi reglementat cu stricteţe respectarea dogmelor creştine cu privire la tratarea corpului celui decedat; perpetuarea pe toată perioada mileniului I de după Christos a unor comunităţi izolate, care nu au acceptat creştinismul dar şi pătrunderea periodică a unor populaţii alogene, păgâne, într-un mediu creştinat, s-au aflat în proces de creştinare.

Menţionăm totuşi că numeroase aspecte privitoare la procesul de trecere de la incinerare la înhumare, modul în care practicile păgâne au fost înlocuite cu cele creştine, rămân puţin cunoscute. De multe ori s-a vehiculat ideea că persistenţa incineraţiilor s-ar explica şi prin lipsa unor precepte bisericeşti care ar fi interzis practicile vechi, s-au

[7] Această situaţie aminteşte oarecum de perioada secolelor II î.e.n. – I e.n., epocă de maximă dezvoltare a civilizaţiei getodacilor, când cercetătorii se confruntă cu un adevărat „vid de morminte" – lipsă cvasitotală de înmormântări pe tot arealul locuit de aceştia (Sîrbu 1993, 21-30).

[8] Pentru comparaţie a se vedea concluziile la care au ajuns Cristian Luca şi Dragoş Mândescu în studiul privind riturile şi ritualurile din spaţiul extracarpatic în secolele VIII-X (Luca, Mândescu 2001, 31-42).

chiar că religia creştină din primele secolele de existenţă ar fi tolerat, tacit, incineraţia ca modalitate de tratare a corpului uman după moarte. În sursele documentare creştine din perioada evului mediu timpuriu, în deciziile legislative ecleziastice, nu întotdeauna găsim un suport doctrinar cu reglementări speciale în chestiuni de ritual (Spinei 1995, 86). Acest fapt a făcut ca practicile funerare să fie adoptate într-o manieră păgână, asupra căror nu vom insista. Unii cercetători cred chiar că creştinismul s-a implicat „brutal" în sfera intimă a „locului de veci" al defunctului. I. Ghinoiu menţionează, de exemplu, că „din păcate, liniştea eternă a mormântului a fost întreruptă de creştinism" (Ghinoiu 1999, 74), iar V.A. Urechia, încă la sfârşitul secolului al XIX-lea, sublinia că creştinismul „a fost şi este, fără să-şi dea seama şi de ce face, un agent distructiv al mormintelor. În adevăr, ritualul creştin a redus cultul mormântului la şapte ani... La al şaptelea an se face dezgroparea şi sfinţirea ori dezlegarea de blestem a oaselor..." (Urechia 1888, 588).

Am menţionat deja că în primul mileniu creştin practica incineraţiei s-a păstrat nu numai în regiunile locuite de populaţia romanică şi românească, ci şi pe arii extinse ale Europei. Sunt cunoscute exemple ale utilizării incineraţiei la populaţia din Galia merovingiană. Cercetătorii, pe bună dreptate, au atras atenţia că persistenţa acestora nu totdeauna este pe deplin lămurită în literatură. Nu totdeauna este clar dacă fenomenele privesc comunităţile locale sau cele alogene păgâne infiltrate într-un mediu aflat în proces de creştinare (Spinei 1995, 97). Tot aşa şi o parte din triburile germanice au practicat incinerarea şi în a doua jumătate a mileniului I de după Christos. Aceasta l-a făcut pe Carol cel Mare să convoace în anul 785 deja amintitul de noi „Concilium mixtum" la Paderbon, în sudul Saxoniei, la care s-a promulgat interdicţia incinerării decedaţilor "potrivit obiceiului păgân", sub ameninţarea pedepsei cu moartea (Combi 1999, 111-112 şi doc. 94). S-a menţionat că până la această dată biserica nu elaborase nici o normă cu valoarea de dogmă care să fie valabilă pentru întreaga lume creştină.

Pentru înţelegerea exactă a situaţiei N. Zugravu a publicat câteva texte creştine, cu scurte comentarii, referitoare la ritul şi ritualul funerar din mileniul I (Zugravu 1994, 161-177). Pe de altă parte, Victor Spinei a supus unei analize amănunţite informaţiile celor patru Evanghelişti privind înmormântara lui Isus Christos (Spinei 1995, 82-100). S-a atras atenţia că izvoarele scrise fixează procesul de trecere de la ritul incineraţiei la cel al inhumaţiei încă din secolul al III-lea. Astfel, *Tertulian*, în lucrarea „De anima", LI, 4 (anii 208-211), scria că „...de aceea ocrotind sufletele ei (păgânii) spun că trebuie arse corpurile. Alta este, însă raţiunea acestei pietăţi, nu ocrotitoare a rămăşiţelor sufletului ci adversară a cruzimii faţă de corp, pe care omul nu trebuie să-l dea ca pentru ispăşirea unei pedepse". Alt autor, *Minucius Felix*, în fragmentul „Octavius", XI, 4 (între anii 202-246) menţionează că „de aceea (creştinii) afurisesc rugurile, condamnând arderea cadavrelor, ca şi când corpul, şi fără atingerea flăcărilor nu s-ar preface în ţărână cu trecerea anilor". Ceva mai departe (XXXIV, 10) acelaşi autor subliniază că „noi (creştinii) nu ne temem, cum spuneţi voi (păgânii) să nu suferim vreo stricăciune la înmormântare, ci ne folosim de un obicei vechi şi bun, acela al îngropării" (vezi Zugravu 1994, 170).

Rufin de Aquileea (anii 345-411), considera „că va fi învierea trupului nostru în care vieţuim acum. Noi nu spunem cum ne învinuiesc unii pe nedrept, că pentru această înviere va fi un alt trup, ci spunem că va fi însuşi acest trup, care, nici în întregimea lui nu va avea vreun membru tăiat şi nici o parte a acestui trup nu va fi retezată, ci acestui trup la înviere nu-i va lipsi nimic din toată natura sa, decât numai stricăciuni" (cit. apud Zugravu 1994, 170).

Se pare că aceşti autori, după cum a atras atenţia V. Spinei, urmează ideilor propovăduite de Apostolul Pavel, care spunea că „duhul vostru, şi sufletul şi trupul să se păzească fără de prihană, întru venirea Domnului nostru Isus Hristos (I Tesalonieni 5, 23)" (Biblia 1997, 1344). Corpul uman, în calitate de locaş al sufletului, conform concepţiilor primilor creştini, trebuia înhumat, aşteptându-se judecata de apoi şi învierea la cea de-a doua sosire a lui Hristos.

Cum am văzut mai sus, după secolul al XI-lea în spaţiul românesc în general şi în cel est-carpatic în particular, nu mai sunt cunoscute morminte de incinerare, chiar dacă unii etnografi presupun că „incinerarea trebuie să se fi practicat, sporadic, până la organizarea vieţii statale şi religioase" (Ghinoiu 1999, 260) româneşti medievale. Incinerarea simbolică, prin substituire, a unor divinităţi autohtone (Crăciun, Sâmedru) şi a morţilor la Joimari este frecventă în tradiţiile de peste an (Ghinoiu 1994, 150-156, 286-288).

Înhumarea ca mod de tratare a rămăşiţelor trupeşti ale celor decedaţi este cvasitotală în Europa Centrală şi de Sud-Est către sfârşitul mileniului I - prima jumătate a mileniului al II-lea. Cu toate acestea etnografii atestă, până târziu în epoca modernă, forme „ascunse" ale incinerării. La bulgari s-a păstrat ritualul „arsul mortului", când se pun fire de cânepă în cerc în jurul defunctului şi se aprind (Vaseva 1992 105). Pentru spaţiul românesc materialul etnografic atestă practici similare până în plin secol al XX-lea (Ghinoiu 1996, 203-205)[9]. Obiceiul „arderii morţilor" a supravieţuit numai în cazuri speciale de combatere a spiritelor malefice şi în special a strigoilor.

Anumite reminiscenţe ale incineraţiei se întâlnesc chiar în ritul de înhumare a defuncţilor. Astfel, unii cercetători consideră că descoperirea de cărbuni arşi în gropile funerare, purificarea cu fum şi tămâie a defunctului, ar prezenta reminiscenţe ale vechiului rit păgân al incineraţiei. Maria Duman a publicat un fragment dintr-o veche rugăciune aflată în Pomelnicul mănăstirii Bistriţa Olteană cu următorul conţinut: „Pomeneşte Doamne sufletele celor ce zac în vase de lut ale părinţilor şi fraţilor noştri..." (Duman 1990, 298). Pe de altă parte, în unele sate din Oltenia este cunoscut obiceiul numit „pârlitul mortului" sau „arsul mortului", care constă în aprinderea unui fuior de cânepă timp de 40 de zile pe mormânt pentru a preveni transformarea acestuia în strigoi (Ionescu 1972, 490-493).

Un ecou direct a fricii patologice de strigoi, a practicării destrigoirii, este regăsit în pravila numită „Îndreptarea legii" de la 1652, tipărită la Târgovişte în anii de domnie a lui Matei Basarab[10]. În ea se atrage atenţia că „grăiesc unii oameni nepricepuţi cum de multe ori când mor oamenii, mulţi şi întracei morţi, zice, se scoală de se fac strigoi şi-i omoară pe cei vii ...iar *aceia ce ard pe fraţii lor creştini* fac atâta păcat de mare ...pentru că trupul omului, dacă moare, nicidecum nu poate face nice un lucru fără suflet ..." (citat apud Spinei 1995, 93).

În concluzie menţionăm că analiza unor elemente, particularităţi şi semnificaţii ale ritului şi ritualului funerar din perioada evului mediu timpuriu permite de a constata o anumită stabilitate a componentelor acestora doar către începutul mileniului al II-lea de după Christos. Abaterile de la perceptele şi dogmele creştine, aşa cum sunt ele identificate de investigarea arheologică şi de cercetările antropologice, pot fi explicate, probabil, de existenţa unor comunităţi umane din spaţiul circumcarpatic, şi nu numai, care au rămas reticente faţă de noile practici creştine, şi care continuau să efectueze riturile şi ritualurile de înmormântare pornind vechile tradiţii ancestrale. Numărul acestora era atât de mare şi atât de evident până la începutul secolului al XX-lea încât l-a făcut pe Nicolae Iorga să exclame că „satele... au rămas cu tradiţia strămoşilor şi chiar atunci când s-au raliat la noua credinţă..." (Iorga 1992, 85).

Faptul că în primele secole ale mileniului al II-lea riturile şi ritualurile funerare nu erau pe deplin stabilizate, poate fi legat şi de lipsa în regiune a unei ierarhii bisericeşti superioare, care le-ar fi coordonat sau direcţionat în vederea ordonării. Nu este exclusă nici ipoteza despre infiltrarea în regiune a unor grupuri mai mari sau mai mici de populaţie alogenă păgână. Totodată în această perioadă are loc intensificarea procesului de sedentarizare a nomazilor turanici, care păstrau elemente ale riturilor şi ritualurilor păgâne de înmormântare (de unde şi prezenţa, în opinia unor cercetători, în unele cimitire din această perioadă, a unor morminte care aveau groapa funerară de formă circulară, iar defunctul era situat în poziţie chircită)[11].

Ţinem să menţionăm că fenomenul „religiei populare" nu este o manifestare proprie în exclusivitate creştinismului, sau doar „religiilor Cărţii". S-a dovedit că în diverse arii culturale, alături de religia „oficială", recunoscută şi legitimată, apare şi există multiple aspecte religioase mai mult sau mai puţin „străine" sau cel puţin neconforme cultului oficial, acestea de la urmă fiind determinate de un întreg complex de tradiţii locale.

[9] Un caz de destrigoire mediatizat de mass-media din România la 22 februarie 2004, este cel din jud. Craiova, când a fost scoasă inima defunctului bănuit a muri strigoi, a fost incinerată, iar cenuşa a fost turnată într-un pahar cu apă şi băută de participanţii la procesiune (informaţie Pro TV Bucureşti, 23.03. 2004, ora 19 şi 18 min).

[10] Noi am utilizat fragmentul publicat de V. Spinei (a se vedea Spinei 1995, 93).

[11] În acest studiu am încercat să punem în evidenţă, dar să şi analizăm, din multitudinea de practici funerare medievale, doar câteva, pe cele legate de ritul şi ritualul de înmormântare. Spectrul tradiţiilor precreştine în ele este atât de variat, încât poate constitui subiectul unor lucrări de vastă întindere. Unele aspecte au fost abordate de noi încă la începutul anilor '90 ai secolului trecut (Тентюк 1990 şi varianta românească, cu unele modificări şi completări, Tentiuc 1998).

Bibliografie

Ariès 1996: Ph. Ariès, Omul în faţa morţii, I. Vremea giganţilor, II. Moartea sălbatică, trad. şi note A. Niculescu (Bucureşti 1996).

Audin 1960: A. Audin, Inhumation et incinération, Latomus. Revue d'études latines XIX, fasc. 2, 1960, 312-322; fasc. 3, 1960, 518-532.

Baraschi 1977: S. Baraschi, Observaţii asupra necropolelor din epoca feudală timpurie din Dobrogea. SCIVA 28, 3, 403-417.

Băieşu 2001: N. Băieşu, Caloianul: geneza, aria de circulaţie, terminologia, funcţia. Revista de etnologie 3, 2001, 144-162.

Bârlea 2000: E. Bârlea, Schema lui Phlippe Ariès şi atitudinea faţă de moarte în spaţiul românesc. Revista Bistriţei XIV, 2000, 222-224.

Blaga 1990: L. Blaga, Mit şi gândire. In: Lucian Blaga, Zări şi etape (Bucureşti 1990), 173-176.

Bocşe 1993: M. Bocşe, Rituri funerare pentru viaţă. Banatica 12, 1, 1993, 347-360.

Bocşe 1996: M. Bocşe, Substraturi arhaice ale riturilor solstiţiale româneşti. Istorie şi tradiţie în spaţiul românesc, III, Comunicări ale sesiunii „Zilele antropologiei româneşti". Sibiu, aprilie 1995, octombrie 1996, Bucureşti 1996, 231-238.

Boudriot 1928: W. Boudriot, Die altgermanische Religion in der amtlichen kirchlichen Literatur des Abendlandes vom 5. bis 11. Jahrhundert (Bonn 1928).

Bratiloveanu Popilian 2001: M. Bratiloveanu Popilian, Obiceiuri de primăvară din Oltenia. Calendarul ortodox şi practica populară (Bucureşti 2001).

Brown 2002: P. Brown, Întemeierea creştinismului occidental. Triumf şi diversitate. 200-1000 d. Cr. (Iaşi 2002).

Bulgakoff 1932: S. Bulgakoff, L'Orthodoxie (Paris 1932).

Cabalska 1968: M. Cabalska, Quelques remarques sur le rite à incineration en Europe préhistorique. Archaeologia Polona X, 1968.

Cabalska 1973: M. Cabalska, Ze studiów nad religia pogańskich słowian. In: Materiały archeologiczne, vol. XIV (Cracovia 1973), 103-131.

Callois, 1998: R. Callois, Omul şi sacrul (Bucureşti 1998).

Cankova-Petkova 1973: G. Cankova-Petkova, Contribution au sujet de la conversion des Bulgares au christianisme. Byzantinobulgarica IV, 1973, 21-39.

Ceauşeanu 1914: Gh. F. Ceauşeanu, Superstiţiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi şi noi (Bucureşti 1914).

Cocârlă 2003: P. Cocârlă, Istoria medievală universală. Crestomaţie, vol. I-II (Chişinău 2003).

Codoban 1998: A.l Codoban, Sacru şi ontofanie. Pentru o nouă filosofie a religiilor (Iaşi 1998).

Comby 1999: J. Comby, Să citim istoria bisericii, vol. I. De la origini până în secolul al XIV-lea (Bucureşti 1999).

Corman 1998: I. Corman, Contribuţii la istoria spaţiului pruto-nistrean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr.) (Chişinău 1998).

Daicoviciu 1984: B. Daicoviciu, Persistenţa elementului păgân la franci între secolele VI-VIII. Acta Musei Napocensis XXI, 175-180.

Duby 1992: G. Duby, Istoria sistemelor de valori. In: Georges Duby, Evul mediu masculin. Despre dragoste şi alte eseuri (Bucureşti 1992), 174-190.

Duby 1996: G. Duby, Anul 1000 (Iaşi 1996).

Eliade 1992: M. Eliade, Tratat de istorie a religiilor (Bucureşti 1992).

Eliade 1992: M. Eliade, Istoria credinţelor şi ideilor religioase, vol. I-III (Chişinău 1992).

Eliade 1993: M. Eliade, Arta de a muri (Iaşi 1993).

Eliade 1995: M. Eliade, Sacrul şi profanul (Bucureşti 1995).

Eşanu 1996: A. Eşanu, Cultură şi civilizaţie medievală românească (din evul mediu timpuriu până în secolul XVII) (Chişinău 1996).

Evdokimov 1996: P. Evdokimov, Rugăciunea în Biserica de Răsărit (Iaşi 1996).

Fernandes de Rota 1997: Jose Antonio Fernandes de Rota, La religion populaire. In: Encyclopédie des religions, sous la direction de Frederic Lenoir et Yse Tardan-Masquelier, II, (Paris 1997), 2035-2046.

Fiedler 1992: U. Fiedler, Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. In: Universitätsforschungen zur prähistorischen arhäologie, band 11 (Bonn 1992).

Filoranio 2006: G. Filoranio (ed.), La grande storia delle religioni, vol. I Cristianesimo. Origini e difusione in tutte le sue forme (Milano 2006).

Furtună 2001: A. Furtună, Sărbătoarea Sf. Gheorghe la români. Revista de etnologie 3, 2001, 40-46.

Furtună 2004: A. Furtună, Unele consideraţii privind „ritualul unirii prin moarte". Thracians and Circumpontic World, III, Proceedings of the Ninth International congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 September 2004, Chişinău 2004, 201-205.

Gamer 1990: H.A. Gamer, Medieval Handbooks of Penance (New York 1990).

Gecse 1985: G. Gustav, Bibliai Tortenetek (Budapest 1985).

Gennep 1998: A. van Gennep, Riturile de trecere (Iaşi 1998).

Ghinoiu 1994: I. Ghinoiu, Vîrstele timpului (Chişinău 1994).

Ghinoiu 1996: I. Ghinoiu, Focurile şi rugurile funerare în spiritualitatea românească. Istorie şi tradiţie în spaţiul românesc, III, Comunicări ale sesiunii „Zilele antropologiei româneşti", Sibiu, aprilie 1995, octombrie 1996, Bucureşti 1996, 199-208.

Ghinoiu 1997: I. Ghinoiu, Obiceiuri populare de peste an. Dicţionar (Bucureşti 1997), 285 p.

Ghinoiu 1999: I. Ghinoiu, Lumea de aici, lumea de dincolo: ipostaze româneşti ale nemuririi (Bucureşti 1999), 330 p.

Guizot 2000: F. Guizot, Istoria civilizaţiei în Europa1 (Bucureşti 2000).

Hanganu 2004: L. Hanganu, Imaginea Zeiţei-Mame şi unele supravieţuiri trace în etnologia românească şi cea bulgărească. Thracians and Circumpontic World, III, Proceedings of the Ninth International congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 September 2004. Chişinău 2004, 214-236.

Hausherr 1936: I. Hausherr, Doutes au sujet du „divin Denys". Orientalia Christiana Periodica II, 1936.

Hâncu 1999: I. Hâncu, Semnificaţia istorico-etnică a obiceiurilor funerare dint-un sat medieval timpuriu din codrii Hânceştilor. Revista de Istorie a Moldovei 3-4, 1999, 5-18.

Hâncu-Tentiuc 1993: A. Hâncu-Tentiuc, Les rites anciens de l'invocation de la pluie, Actes du Premier Congrès International de la culture populaire danubienne. Giurgiu 1993.

Hâncu-Tentiuc 1998: A. Hâncu-Tentiuc, Bietrage zum Studium der Marchen von klugen Ratsellosern. Horizont of Narrative communication. 12 Kongress der International Society for folk Narrative Research (ISFNR), 26.-31. iuli 1998. Perspektiven der Erzahlkultur, Göttingen 1998, 77-78.

Hâncu-Tentiuc 2001: A. Hâncu-Tentiuc, Contribuţii la studiul comparat al Paparudei. Revista de etnologie 3, 2001, 29-36.

Hâncu-Tentiuc 2002: A. Hâncu-Tentiuc, Contribuţii la studiul Caloianului românesc. Thraco-Dacica XXIII, 1-2, 2002, 277-293.

Hâncu-Tentiuc 2004: A. Hâncu-Tentiuc, Moşteniri tracice în obiceiurile şi sărbătorile de peste an din Basarabia. Tracii şi lumea circumpontică, Rezumatele Congresului al IX-lea de Thracologie. Chişinău 2004, 155-156.

Heidegger 1988: M. Heidegger, Fenomenologie şi teologie. In: Martin Heidegger, Repere pe drumul gândirii (Bucureşti 1988), 393-434.

Ionescu 1972: I. Ionescu, Datini legate de problema continuităţii în ritul funerar din Oltenia. Mitropolia Olteniei XXIV, nr. 7-8, 1972, 490-500.

Ioniţă 1995: I. Ioniţă, Elemente creştine în practica riturilor de înmormântare din Moldova în secolele IV-V. In: Credinţă şi cultură în Moldova, I. Trecut religios şi devenire creştină (Iaşi 1995), 44-49.

Iorga 1931: N. Iorga, La vie monastique chez les Roumains. Elements fondamentaux et influences (Bucureşti 1931).

Iorga 1992: N. Iorga, Istoria românilor, v. II (Bucureşti 1992).

Jinga 1999: C. Jinga, Viziunea creştină asupra ritului şi ritualului funerar în primul mileniu creştin. Analele Universităţii „Dimitrie Cantemir", seria Istorie nr. 3, 1999, 298-301.

Kernbach 1984: V. Kernbach, Formarea creştinismului popular în Dacia. Revista de filosofie 31, 4, 1984, 351-357.

Kernbach 1995: V. Kernbach, Dicţionar de mitologie generală. Mituri. Divinităţi. Religii (Bucureşti 1995).

Le Goff 1991: J. Le Goff, Aspecte savante şi populare din călătoriile pe lumea cealaltă în evul mediu. In: Jacques Le Goff, Imaginarul medieval (Bucureşti 1991), 152-174.

Le Gof 2005: J. Le Goff, Evul Mediu şi naşterea Europei (Iaşi 2005).

Lenoir et Masquelier 1997: Fr. Lenoir et Y. T. Masquelier (ed.), Encyclopédie des religions, I (Paris 1997).

Luca, Mândescu 2001: C. Luca, D. Mândescu, Rituri şi ritualuri funerare în spaţiul extracarpatic în secolele VIII-X (Brăila 2001).

Madgearu 2001: A. Madgearu, Rolul creştinismului în formarea poporului român (Bucureşti 2001).

Marian 1994: Sim. Fl. Marian, Sărbătorile la români. Studiu etnografic. Ed. îngrijită şi introd. de I. Datcu, vol. I-II (Bucureşti 1994).

Mehedinţi 1995: Sim. Mehedinţi, Creştinismul românesc. Adaos la Caracterizarea etnografică a poporului român. Ed. îngrijită de Dora Mezdrea (Bucureşti 1995).

Meslin 1997: M. Meslin, La mentalité magique et la manipulation du sacre. In: Encyclopédie des religions, sous la direction de Fr. Lenoir et Y. Tardan-Masquelier, II, Bayard Editions (Paris 1997).

Mureşan 2006: Ov. Mureşan, De la antichitatea târzie la amurgul evului mediu (Cluj-Napoca 2006).

Musteaţă 2005: S. Musteaţă, Populaţia spaţiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX (Chişinău 2005).

Năsturel 1984: P.Ş. Năsturel, Le christianisme roumaine a l'époque des invasion barbares. Buletinul Bibliotecii Române S.N. 11 (15), 1984.

Olteanu 1999: Şt. Olteanu, Caracterul funerar biritual pe teritoriul României în secolele VI-X (consideraţii generale). Analele Universităţii „Dimitrie Cantemir", seria Istorie nr. 3, 1999, 102-109.

Otto 1992: Otto, Rudolf, Sacrul. Despre elementul iraţional din ideea divinului şi despre relaţia lui cu raţionalul, trad. de I. Milea (Cluj 1992).

Panaitescu 1969: P.P. Panaitescu, Introducere la istoria culturii româneşti (Bucureşti 1969).

Pamfile 1910: T. Pamfile, Sărbătorile de vară la români. Studiu etnografic (Bucureşti 1910).

Pamfile 1914: T. Pamfile, Sărbătorile de toamnă şi postul Crăciunului, Academia Română, Colecţia „Din viaţa poporului român" (Bucureşti 1914).

Pippidi 1994: A. Pippidi, Vision de la mort et de l'au-dela dans les anciennes sources roumaines. Revue Roumaines d'Histoire 33, 1-2, 1994, 91-99.

Pop 1991: D. Pop, Temeiuri creştine în geneza şi evoluţia culturii populare române. Imagini şi permanenţe în etnologia românească. Primul Simpozion Naţional de etnologie, Sighetul Marmaţiei, 12-15 septembrie 1991, 311-317.

Postică 2006: Gh. Postică, Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII), Autoreferat al tezei de doctor habilitat în ştiinţe istorice (Chişinău 2006).

Rădulescu 1962: A. Rădulescu (ed.), Îndreptarea legii, 1652 (Bucureşti 1962).

Sîrbu 1993: V. Sîrbu, Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor (Galaţi 1993).

Sîrbu 2003: V. Sîrbu, Arheologia funerară şi sacrificiile: o terminologie unitară (dicţionar, lexic, arborescenţă) (Brăila 2003).

Spinei 1995: V. Spinei, Observaţii privind ritul incinerării în regiunile carpato-dunărene în a doua jumătate a mileniului I d. Hr., In: Pe drumul credinţei. Arhimandrit Roman Braga. Texte omagiale oferite de prelaţi, prieteni şi savanţi români plus colecţie de texte antologice, HDM Press, Inc., River Junction, MI, 82-100.

Spinei 2004: V. Spinei, Pratiques funeraires dans l'espace Carpato-Danubien dans la seconde moitié du Ier millénaire ap. J.-C., In: Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages (Iaşi 2004), 259-301.

Tenace 2005: M. Tenace, Creştinismul bizantin. Istorie, teologie, tradiţii monastice (Chişinău 2005).

Tentiuc 1996: I. Tentiuc, Populaţia din Moldova Centrală în secolele XI-XIII (Chişinău 1996).

Tentiuc 1998: I. Tentiuc, Plastica miniaturală de lut din perioada evului mediu timpuriu din Moldova. Tyragetia VI-VII, 1998, 115-128.

Tentiuc 2001: I. Tentiuc, Particularităţi şi semnificaţii ale ritului şi ritualului funerar în spaţiul est-carpatic în secolele XI-XIII. Tyragetia X, 2001, 123-130.

Tentiuc 2004: I. Tentiuc, Tradiţii traco-geto-dacice în ritul şi ritualul funerar medieval timpuriu de la est de Carpaţi. Thracians and Circumpontic World, III, Proceedings of the Ninth International congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 September 2004, Chişinău 2004, 120-124.

Teodor 1985-1986: D.Gh. Teodor, Tradiţii geto-dacice în ritul şi ritualurile din secolele VI-IX e.n. la est de Carpaţi. Symposia Thracologica 8. Al XIII-lea Simposion Tracologic. Satu Mare-Carei 1990, 232-234.

Teodor 1986: D.Gh. Teodor, Tradiţii geto-dacice în cultura materială şi viaţa spirituală din secolele V-X e.n. de pe teritoriul României. Acta Moldavie Meridionalis VII-VII, 1986, 131-148.

Teodor 1988: D.Gh. Teodor, Rituri şi ritualuri funerare la est de Carpaţi în secolele V-XI. Mitropolia Moldovei şi Sucevei LXIV, (partea I) nr. 3, mai-iunie 1988, 70-82; (partea a II-a) nr. 5, septembrie-octombrie 1988, 46-58;

Teodor 1991: D.Gh. Teodor, Creştinismul la est de Carpaţi. De la origini pînă în secolul al XIV-lea (Iaşi 1991).

Teodor 1995-1996: D.Gh. Teodor, Creştinism şi păgânism la est de Carpaţi în a doua jumătate a mileniului I d. Hr. Pontica XXVIII-XXIX, 1995-1996, 215-226.

Theodorescu 1974: R. Theodorescu, Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV) (Bucureşti 1974).

Trofin 1999: L. Trofin, De la henoteismul geto-dac la creştinism. Analele Universităţii „Dimitrie Cantemir", seria Istorie nr. 3, 1999, 270-288.

Vaseva 1994: V. Vaseva, Cimitirul ca „aşezare a morţilor". Ethnos. Revistă ştiinţifică de etnografie, folclor, artă populată 3, 1994, 104-108.

Vauchez 1994: A. Vauchez, Spiritualitatea evului mediu occidental. Secolele VIII-XII. Trad. de D. Marian şi D. Barbu (Bucureşti 1994).

Velasco 1997: J. Martin Velasco, Introducere în fenomenologia religiei (Iaşi 1997).

Vulcănescu 1985: R. Vulcănescu, Mitologie română (Bucureşti 1985).

Zugravu 1994: N. Zugravu, Ritul şi ritualul funerar în texte creştine din mileniul I (1). Carpica 25, 1994, 161-177.

Zugravu 1994: N. Zugravu, Mărturii despre „creştinismul popular" în Moldova lui Vasile Lupu. Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol XXXI, 1994, 25-34.

Zugravu 1997: N. Zugravu, Geneza creştinismului popular al românilor (Bucureşti 1997).

Басилов 1983: В. Н. Басилов, Следы культа умирающего и воскресающего божества в христианской и мусульманской агиологии. В сб.: Фольклор и историческая этнография (Москва 1983), 118-148.

Бессмертный 1991: Ю. Л. Бессмертный, Жизнь и смерть в средние века (Москва 1991).

Вакарелски 1990: Хр. Вакарелски, Български погребални обичаи (София 1990).

Въжарова 1976: Живка Въжарова, Славяни и прабългари по дани на некрополите от VI-XI вв. на територията на България (София 1976).

Власов 1988: В.Г. Власов, Христианизация русских крестьян. Советская этнография 3, 1988.

Генчев 1985: Ст. Генчев, Обичаи и обреди свързани със смъртта и погребението. Етнография на България 3, 1985.

Гуревич 1990: А.Я. Гуревич, Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства (Москва 1990).

Крывелев 1985: И.А. Крывелев, Библия: историко-критический анализ (Москва 1985).

Мизов 1980: Николай Мизов, Празници, обреди, ритуали (София 1980).

Никольский 1974: Н.М. Никольский, Еврейские и христианские праздники, их происхождение и история. В: Н.М. Никольский, Избранные произведения по истории религии (Москва 1974), 205-262.

Рыбаков 1974: Б.А. Рыбаков, Языческое мировоззрение русского средневековья. Вопросы истории 1, 1974.

Рыбаков 1987: Б.А. Рыбаков, Язычество Древней Руси (Москва, 1987).

Стойнев 1994: Анани Стойнев (Състав.), Българска митология. Енциклопедичен речник (София 1994).

Тентюк 1990: И. Тентюк, Мелкая глиняная пластика и некоторые аспекты идеологических воззрений раннесредневекового населения Молдавии. Buletinul Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Moldova 3 (95), 1990, 55-66.

Федоров, Чеботаренко 1974: Г.Б. Федоров, Г.Ф. Чеботаренко, Памятники древних славян (VI-XIII вв.), Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 6 (Кишинев 1974).

Aspects of interrelation of Christian folk beliefs and funeral ritual of in the Early Middle Ages in central and south-eastern Europe

Abstract

The article examines aspects of interaction and confrontation between Christianity on the one hand and folk beliefs and common traditions on the other. Examples of clashes between Christian doctrine with folk beliefs (customs and superstitions), and the attacks of the former on the latter are offered. Attempts to extirpate these beliefs by verbal exposure, by church decrees, epistles and decretals, other state legislations in the West and East could not solve the problem. Pre-Christian beliefs and ceremonies were still in use at the periphery of the Christian world during the early and late Middle Ages.

Modern ethnographic research confirms the survival of pre-Christian traditions in different spheres of the material and spiritual life of the population of the south-eastern Europe. Conflicting opinions of various scholars (archaeologists, historians, ethnographers, anthropologists and others) concerning the reasons of such a stable and long preservation of pagan beliefs are summarised.

The most vivid signs of the so called "orthodox paganism" are revealed in the funeral rituals and customs of the population in Central and South-Eastern Europe. Funeral rituals by cremation were still in use at the end of the I - beginning of the II millennium in Central and South-Eastern Europe including territories inhabited by Romanized population to the East of the Carpathian Mountains. Opinions explaining such phenomenon by poly-ethnic

ized population to the East of the Carpathian Mountains. Opinions explaining such phenomenon by poly-ethnic structure of the population of the Carpathian region during the early Middle Ages are refuted. A comprehensive analysis reveals a presence of insignificant share of heterogeneous elements in the material culture and also certain stabilization in the funeral rites by the beginning of the II millennium which is connected with a nearly complete Christianization of populations of the Central and South-Eastern Europe and creation of centralized states and churches.

К проблеме взаимоотношения народных верований в христианстве и погребальной обрядности населения раннего средневековья центральной и юго-восточной Европы

Резюме

В статье рассматриваются проблемы взаимодействия и противостояния между христианской религией с одной стороны и народными верованиями и бытовыми традициями, с другой, принявшие в первом тысячелетии нашей эры специфические и конкретные формы и проявления в различных регионах Западной, Центральной и Юго-Восточной Европы. Приводятся примеры борьбы богословской доктрины и церковного канона с различными верованиями массового народного сознания, сохранившего сильные пережитки (в форме обычаев и суеверий) языческого происхождения. Попытки искоренения этих верований путем их устного обличения, путем издания постановлений церковных соборов, а также посланий или декреталий, других актов государственного законодательства, на Западе и на Востоке, не привели к решению проблемы. Народные дохристианские верования и обряды продолжают практиковаться на периферии христианского мира на протяжении всего периода раннего и развитого средневековья. Современные этнографические исследования подтверждают бытование дохристианских традиций в различных сферах материальной и духовной жизни населения Юго-Восточной Европы.

В работе приводятся часто противоречивые мнения разных исследователей (археологов, историков, этнографов, антропологов и др.) относительно причин столь стабильного и длительного сохранения языческих пережитков в христианстве.

Наиболее ярко проявляются следы т. н. «православного язычества» в погребальных обрядах и обычаях населения Центральной и Юго-Восточной Европы. В качестве конкретного примера приводятся погребальные обряды сопровождающиеся кремацией усопших, выявленные археологами, продолжающиеся практиковаться вплоть до конца первого – начала второго тысячелетия на огромных пространствах Центральной и Юго-Восточной Европы, в том числе и на территориях населенных романизированным населением к Востоку от Карпат. Опровергаются высказывания, объясняющие подобные явления якобы полиэтничным составом населения Карпатского региона в период раннего средневековья. Анализ всех компонентов приводит к выводам о наличии незначительного процента инородных элементов в материальной культуре, а также об определенной стабилизации в области погребальной обрядности к началу второго тысячелетия н. э. связанной с почти полной христианизацией народов Центральной и Юго-Восточной Европы (за небольшим исключением) и образованием централизованных государств и церквей.

09.02.2007

Dr. Ion Tentiuc, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova;

Dr. Anastasia Hâncu-Tentiuc, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, str. Bănulescu-Bodoni, 35, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

MĂNĂSTIREA DE PE VIŞNEVĂŢ ŞI CĂPRIANA – AŞEZĂMINTE MONASTICE DISTINCTE. POIENE ŞI PRISĂCI

Sergius Ciocanu

În articolul de faţă vom încerca a pune în evidenţă o seamă de date referitoare la hotarele medievale ale moşiei mănăstirii Căpriana, precum şi referitoare la habitatul uman medieval din perimetrul ei. De asemenea, propunem la Anexă o serie de documente inedite din secolele XVIII-XIX privind istoria acestui aşezământ monastic, documente depistate de noi în fondurile Arhivei Naţionale.

Vom începe de la aparent enigmatica „*Poiană a lui Căprian*", amintită la 1420 într-o diplomă semnată de domnitorul Alexandru cel Bun, prin care vornicului Oană de Tulova i se donau din cuprinsul domeniilor domneşti o seamă de sate situate în bazinul râuleţului Bucovăţ (menţionăm aici că aceste sate în secolul al XVI-lea, graţie generozităţii lui Alexandru Lăpuşneanu, au fost transferate în domeniul mănăstirii Căpriana). Am optat pentru ortografierea respectivă a denumirii Poienei pornind de la varianta veche românească de ortografiere a numelui respectiv, Căprian, nume ortografiat în greacă – Κυπριανοσ (Kyprianos)[1], în latină – ***Cyprianus***, în slavă – **Киприѧн** (Kiprian), iar în româna medievală – ***Căprian***[2] (**Къприѧн** sau **Кєприѧн**, aşa cum apare ortografiat la 1420).

Documentul respectiv conţine descrierea hotarelor noii moşii a vornicului. Descrierea a fost începută de la obârşia râuleţului Bucovăţ, de la locul îngemănării cu hotarul Mănăstirii lui Vărzar, fiind urmărit mai întâi traseul acestuia înspre est, iar apoi spre nord-est până la pătrunderea lui în valea râului Bâc. Redăm acest fragment după o traducere în limba română a documentului, efectuată în anul 1812: hotarul moşiei începe „*de la Mănăstirea lui Vărzar şi merge pe la vârf Prisăcii lui Acipco. Şi pe la zare Cetăţuei – la fundul Lozovii. Şi de acolo – la Podul lui Grelanici, de la fântâna mică – la ce mare. Iar de la fântâna mare, pe zare – la Poiana Târnauca. Şi de la Poiana Căprienei* (i.e. Poiana lui Căprian – n.n.), *pe Molovatile – la Băcu*" (Sava 1936, 266). Nu am redat textul după traducerea propusă de redacţia DRH, printre altele, deoarece acolo s-a strecurat o eroare – slavonescul „**ѡтъ Кєприѧновы полѣны Моловатиємъ на Быкоу**" (de la Poiana lui Căprian – de-a lungul Molovatei către Bâc) prin care se descria o porţiune din traseul hotarului moşiei, fiind tradus greşit (DRH AM 1975, 67) – „*de la poiana lui Chiprian cu moara de pe Bâc*" (Postică 2003, 17; Eşanu et al. 2003, 10).

Eroarea apare evidentă şi din faptul că documentul respectiv a fost redactat pentru a prezenta o descriere cât mai exactă a traseului hotarului moşiei vornicului Oană şi nu pentru prezentarea proprietăţilor moşiilor învecinate, care au fost menţionate doar în calitate de repere geografice ale traseului amintitului hotar. Astfel, hotarul atingea limitele moşiei denumite „Poiana lui Căprian" imediat după ce părăsea locul îngemănării cu hotarul „Poienei Târnaucei", urmându-şi cursul după aceea spre nord-est, până în lunca Bâcului. Pentru o mai bună exemplificare a celor expuse am trasat pe harta topografică cursul aproximativ al hotarului moşiei respective (fig. 1).

Din punct de vedere geografic, moşia denumită Poiana lui Căprian cuprindea aşa-numita Obârşie a Işnovăţului, adică partea superioară a bazinului râului Işnovăţ/Vişnevăţ. Acesta era de fapt şi unul dintre sensurile vechi ale cuvântului *poiană,* întrebuinţat în denumirea moşiei, astfel încât, dacă facem abstracţie de numele lui Căprian, moşia în cauză putea fi numită şi Poiana Işnovăţului/Vişnevăţului. Anume pe cuprinsul acestei moşii, conform documentelor, se situa aşezământul monastic cunoscut drept Mănăstirea de pe Vişnevăţ. Cuvântul *poiană* în sensul de parte superioară a bazinului unui curs de apă (de regulă, aflat într-o regiune împădurită: deluroasă sau muntoasă) apare în numeroase documente medievale, cum ar fi de exemplu diploma domnească din 1443 prin care lui Stan din Jicov i se întărea satul Jicovul de Sus, situat în locul „*unde iese* (râul – n.n.) *Suceava din poiană*" (DRH AM 1975, 338). Sen-

[1] De unde în rusa secolului al XIX-lea a apărut aparent strania denumire de – Купріяновскій монастырь.
[2] În româna modernă – *Ciprian*.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 31-43.

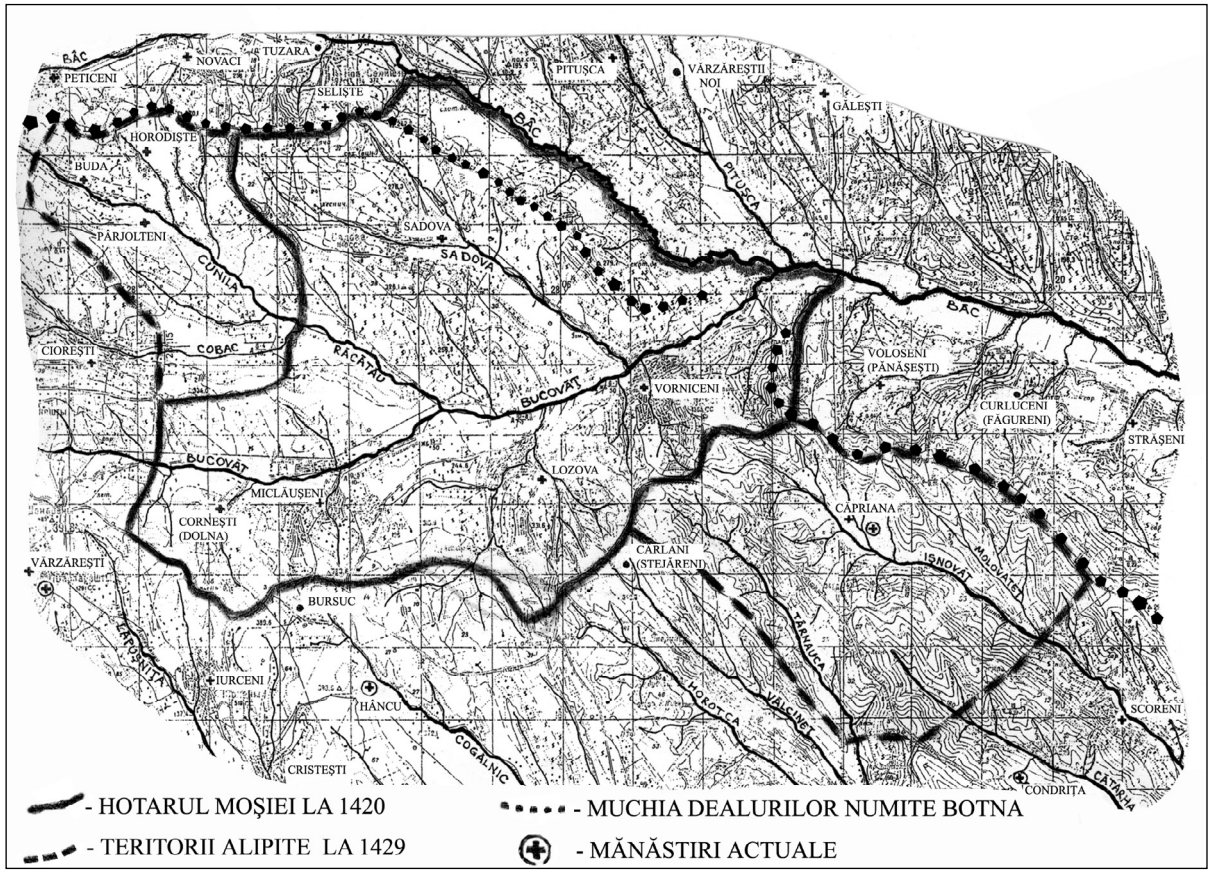

Fig. 1. Hotarele moşiei Doamnei Marena la 1429 (de S. Ciocanu).

sul respectiv al cuvântului poiană se distinge clar la compararea datelor oferite de documente cu hărţile topografice ale teritoriului în cauză.

Primul document care se referă direct la *mănăstirea de pe Vişnevăţ*, „**монастиръ на вышневцѣ**”, şi care oferă o descriere generală a hotarelor moşiei stăpânite de aceasta este o diplomă voievodală a aceluiaşi Alexandru cel Bun, datată 10 februarie 1429 (DRH AM 1975, 124). Hotarul mănăstirii începea de la locul unde pârâul Molovateţ se vărsa în Işnovăţ. De acolo, urcând în amonte pe Işnovăţ până la izvoarele acestuia, stăpânirea mănăstirii se întindea asupra văii râului, până unde hotarul moşiei se împreuna cu aşa-numitul *hotar al Doamnei (Cneghinei)*. Hotarul acestei părţi a moşiei trecea pe creasta dealurilor care delimitau bazinul râului – realitate prezentată prin menţiunea că stăpânirea mănăstirii cuprindea „*toate poienele de deasupra Vişnevăţului*”, prin poiene înţelegându-se şi aici partea superioară a văilor cursurilor de apă afluente Işnovăţului, râul însuşi, faţă de poienele în cauză, aflându-se la o altitudine inferioară.

Doar spre sud-vest moşia mănăstirească depăşea bazinul Işnovăţului. Astfel, conform documentului – începând din punctul numit „*la mănăstire*”, hotarul traversa înspre sud-vest dealurile până la râuleţul Târnauca, începând delimitarea teritoriului aşa-numitei Poiene a Târnaucăi (de prin secolul al XVIII-lea denumită Buda[3])[4], menţionate la 1420 drept moşie separată. Traversând apoi râuleţul, el urma până la punctul de joncţiune cu hotarul Cârlanilor [5]. De acolo, hotarul urma spre nord-vest pe culmile dealurilor ce despărţeau Târnauca de Cârlani, până la joncţiunea cu hotarul Doamnei (Cneghinei)[6]. Este evident că moşia numită aici *a Doamnei* este, de fapt, moşia donată nouă ani mai înainte de Alexandru cel Bun vor-

[3] Pe la 1840 schimbarea de denumire se explica prin aceea că aici s-a aflat „*locuinţa Budăceştilor de la care Poienei Târnaucăi cu vremea i s-a dat denumirea de Buda. Şi care preparau acolo silitră, de unde până astăzi au rămas acolo movilițe şi gropi*”.

[4] ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9

[5] Localitate numită actualmente Stejăreni.

[6] În traducerile de limbă română de secol XVIII-XIX ale documentelor de la 1429 şi 1470 cuvintele **кнѧгинина хотарѧ** sunt traduse de regulă – *hotarul Doamnei*.

nicului Oană de Tulova[7]. Atragem atenţia că prin documentul în discuţie voievodul măreşte domeniul moşiei donate vornicului la 1420, adăugându-i pe lângă moşia mănăstirii de pe Vişnevăţ[8] şi câteva sate situate pe pârâul Cunila (denumire a părţii superioare a Răcătăului, afluent de stânga al Bucovăţului).

Deosebit de curioasă se prezintă localizarea la o oarecare Botnă a aşa-numitei *„prisăci a lui Căprian"* („**Киприѧнова пасика оу Ботнєхь**"), menţionată în diplomele voievodului Ştefan cel Mare din anul 1470. Deşi râul Botna din punct de vedere geografic este situat la o depărtare relativ mică de Işnovăţ, documentele nu lasă să se întrevadă situarea Prisăcii pe apa Botnei. Problema respectivă îşi găseşte rezolvarea firească în caz de admitem că denumirea de Botnă în evul mediu se referea şi la alte lucruri decât cursul omonim de apă, de exemplu, la anumite forme de relief. Această concluzie este susţinută şi de alte documente de epocă, cum ar fi un document datat în 1448, în care este amintit *pe Bâc, la Botnă*, satul *Voloseni*: „**и на Быкꙋ, ꙋ Ботнєхъ, Волосѣни**" (DRH AM 1975, 402-403), sau un document din 1528, care menţionează un alt *sat la Botnă*, anume *Cojuşna* (DIR AM 1953, 254). Precum vedem, documentele respective se referă la localităţile Voloseni (actualmente Pănăşeşti) şi Cojuşna, care sunt situate de cealaltă parte (faţă de Prisaca lui Căprian) a şirului de dealuri care desparte bazinul Işnovăţului de cel al Bâcului.

În documentele timpului întâlnim şi alte localităţi şi locuri din zonă menţionate ca aflându-se *la Botnă* (**оу Ботнєхъ, ѡт връха Кунилова, Врънєцїи** (DRH AM 1975, 124-125); **єдну пасику на Ботнєхъ, именємъ пасика ѡтъ Високою** (DRH AM 1975, 275); **на Ботнѣхъ, Рыпичинци, и съ млиномъ на Телици и Висока пасика** (DRH AM 1975, 243) etc.), analiza amplasării lor geografice a Botnelor care nu aveau vreo legătură cu râul omonim determinându-i pe editorii DRH să emită ipoteza că Botnă în timpurile respective s-a numit *grosso modo* şirul de dealuri care delimita dinspre sud valea râului Bâc de la obârşie până la confluenţa acestuia cu Bucovăţul (DRH AM 1975, 441), şir pe care noi l-am continua în cazul nostru cu dealurile aflate între valea Işnovăţului şi Bâc şi chiar mai departe, inclusiv pe malul de nord al râului, aceasta dacă admitem că râuleţul Teliţa din documentul prezentat mai sus este afluentul de dreapta al Bâcului, în apropierea vărsării lui în Nistru, unde actualmente este situată localitatea omonimă.

Descrierile din anul 1470 ale hotarului moşiei numite „Prisaca lui Căprian" coincid întru totul cu descrierea hotarului aceleiaşi moşii prezentate la 1429 sub denumirea de „Mănăstirea de pe Vişnevăţ". Diplomele din 1470 aduc însă nişte completări interesante. Astfel, aici se precizează că moşia se întindea *„cât ţine poiana şi apa Târnaucăi"*, adică cuprindea nu doar obârşiile (poiana), ci practic întreg cursul râuleţului Târnauca (apa), fapt confirmat şi de documente mai târzii[9]. În afară de aceasta se face o precizare referitoare la punctul de început al traseului hotarului moşiei de la care acesta pornea în direcţia văii Târnaucăi prezentat la 1429 prin cuvintele – *„de la Mănăstire"*. La 1470 acelaşi loc, care era situat vizavi de locul căderii Mulovateţului în Işnovăţ, este prezentat mai detaliat: hotarul începând *„pe unde ţine poiana mai sus de Mănăstire, dincolo de şanţ, la deal"* (fig. 2).

Locul căderii râuleţului Molovateţ în Işnovăţ, loc de referinţă pentru înţelegerea hotărniciei moşiei, pe care noi, parafrazând într-un fel documentul deja citat din 1443 (DRH AM 1975, 338), l-am putea numi convenţional şi – *locul unde iese Işnovăţul din poiană*, a putut fi identificat cu precizie datorită unui document din anul 1821. Acesta prezenta vechiul hotar care despărţea moşia Căprianei de moşia Scorenilor (Azăpeni) şi a Malcociului (Cătarha), raportându-l la moşiile învecinate: *de la moara din gios de pi Işnovăţi, din gura părâului Malovateţul – curmeziş prin pădure către Cojuşna* (spre nord-est – n.n.)*, la hotar; şi* (din acelaşi loc, dar în direcţie opusă, spre sud-vest – n.n.) – *iarăşi curmeziş prin pădure către moşia Ulmului, la hotar* (Eşanu et al. 2003, 224).

Am reuşit identificarea moşiei Scoreni cu cea a Azăpenilor medievali pornind de la menţionarea acesteia în legătură directă cu moşia Cătarhăi şi de la menţionarea expresă a situării localităţii respective pe apa Işnovăţului: *satul Azăpenii pe Vişnevăţi şi cu moară pe Vişnevăţi* (DIR AM 1951, 22-23). În această ordine de idei, este posi-

[7] În acest sens ne alăturăm opiniei exprimate în lucrarea Postică, Constantinescu 1996, 19

[8] De atunci şi această moşie a fost inclusă în perimetrul Hotarului Doamnei, fapt relevat de documentul nr. 14 prezentat în cadrul Anexei.

[9] ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9

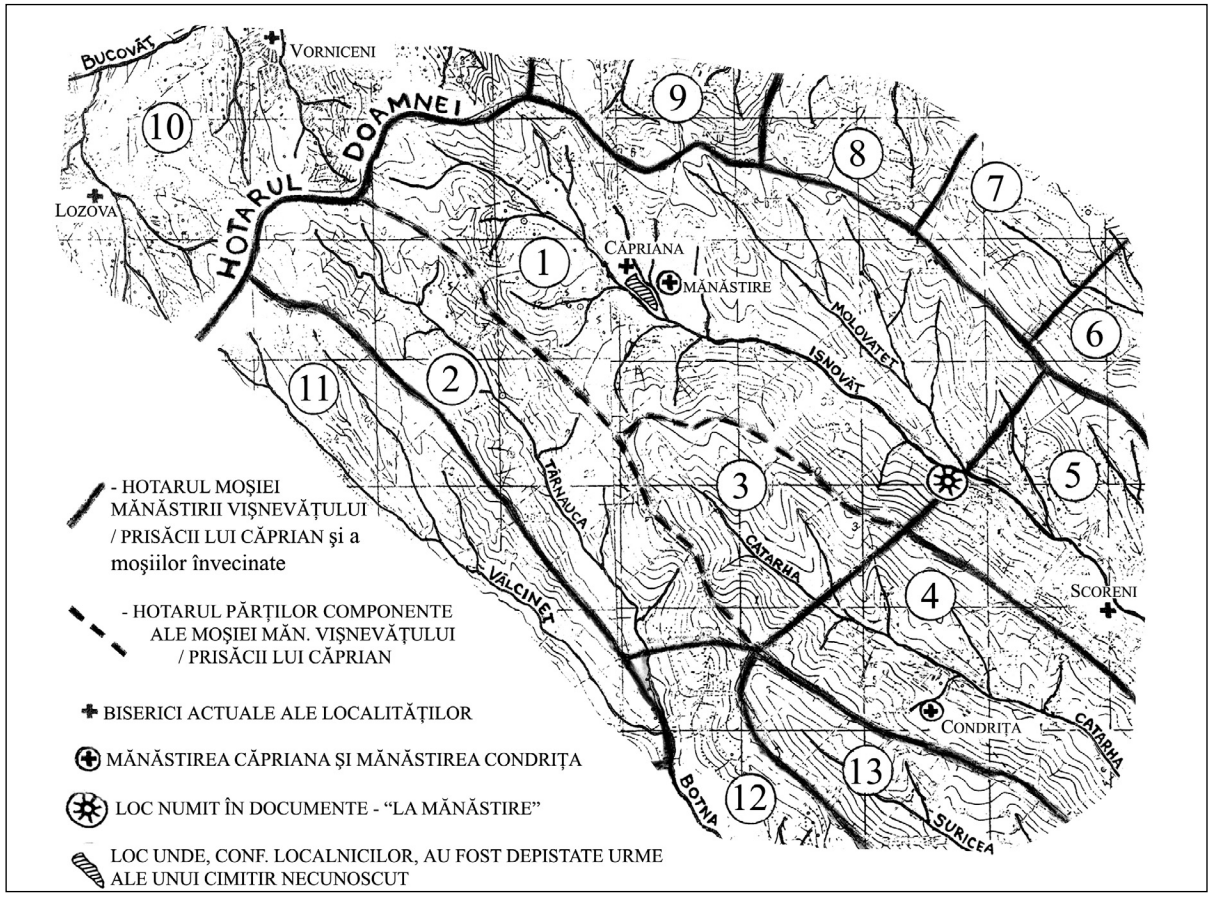

Fig. 2. Moşia Prisăcii lui Căprian la 1470 (de S. Ciocanu). Moşii: 1 - moşia Poiana lui Căprian; 2 - moşia Poiana Târnauca (alipită Poienei lui Căprian între 1420-1429); 3 - a patra parte din Moşia Cătarha (alipită Poienei lui Căprian între 1420-1429); 4 - moşia Cătarha (trei părţi) cu schitul Condriţa (apărut în sec.XVI-XVII); 5 - moşia Azăpeni (Scoreni); 6 - moşia Cojuşna; 7 - moşia Străşeni; 8 - moşia Curluceni (Făgureni); 9 - moşia Voloseni (Pănăşeşti); 10 - moşia Doamnei; 11 - moşia Cumpăneşti – Cârlani (Stejăreni); 12 - moşia Policeni (Ulmu); 13 - moşia Suricea/Poiana Suricii

bil ca satul Scoreni, situat şi el pe Işnovăţ, să fie amplasat nu departe de locul unde se afla satul Azăpeni, dacă nu avem de a face cu aceeaşi localitate cu denumirea schimbată în timp. Este interesantă, în sensul păstrării de către memoria localnicilor a vechii denumiri a moşiei Scorenilor, existenţa în aval de localitatea Scoreni a unui iaz cu denumirea de Zăpeni.

Pentru trasarea mai exactă pe harta topografică a hotarelor moşiei Poienei/Prisăcii dinspre nord-est şi sud-vest am apelat la mai multe documente, inclusiv la hotărnicia mănăstirii Căpriana datată cu anul 1545 (Sava 1936, 11-12), considerată îndeobşte un fals plăsmuit în secolul al XVIII-lea spre a demonstra printre altele pretenţiile mănăstirii asupra unor pământuri situate la nord de râul Bâc. Documentul în cauză descrie destul de minuţios traseul hotarelor mănăstireşti, conţinând un veritabil catastif al toponimelor de epocă din preajma acestora.

Coroborând informaţii oferite de mai multe documente am trasat pe hartă hotarele Prisăcii din secolul al XV-lea, localizând şi punând în valoare toponimele din zonă (multe dintre care actualmente sunt uitate sau schimbate, fiind păstrate doar de documente puţin cunoscute sau inedite), precizând astfel teritoriul propriu-zis pe care a apărut şi s-a dezvoltat unul dintre cele mai vechi şi mai cunoscute aşezăminte monastice din partea de est a Ţării Moldovei (fig. 2).

Trasarea hotarului Prisăcii lui Căprian am început-o de la confluenţa Molovateţului cu Işnovăţul, de unde hotarul, marcând **capul** sau **curmezişul moşiei**, pornea în direcţia nord-est alături cu moşia Azăpeni până în muchia dealului Botna (care desparte bazinul Işnovăţului de

cel al Bâcului), la punctul de joncţiune cu moşia Cojuşnei.

De acolo hotarul Prisăcii cotea spre nord-vest, marcând **lungul moşiei**, trecând „*pi diasupra Cojuşnii*", pe deasupra Străşenilor şi Curlucenilor[10] (Cruhlicenilor) (DIR AM 1951, 53; Sava 1936, 223-224), apoi „*pi diasupra Volosănilor*", cursul lui urmărind cu fidelitate „*vărsătura apii*" şi „*mijlocul poienilor*"[11], adică creasta dealurilor ce despart bazinul Işnovăţului de bazinul râului Bâc, până la punctul de joncţiune cu moşia Doamnei.

De aici el cotea în direcţia sud-vest, marcând **capul** sau **curmezişul moşiei**, urmând creasta dealurilor ce despărţeau bazinul Işnovăţului şi Târnaucăi de bazinul râului Bucovăţ, unde era situată moşia Doamnei (pe acest sector corespondent actualelor localităţi Vorniceni şi Lozova), până în locul joncţiunii cu hotarul moşiei Cârlani[12] (tot ea – Cumpăneşti).

De acolo, pe lângă „*Poiana Cârlanilor*" (partea superioară a văii Vălcineţului), hotarul cotea spre sud-est, marcând iarăşi **lungul moşiei**, şi urma creasta dealurilor ce despărţeau valea râuleţului Vălcineţ (moşia Cumpăneşti – Cârlani) de valea Târnaucăi (Poiana Târnauca).

Mai sus de lunca Târnaucăi hotarul cotea spre est, marcând iarăşi **capul** sau **curmezişul moşiei**, coborând alături cu moşia Policeni (tot ea – Ulmu)[13] în valea acestui râuleţ, iar apoi traversându-l. De acolo hotarul urca până în muchia dealului dintre Botna[14] şi râuleţul Cătarha. De aici, pe lângă Fundul Suricii, hotarul traversa alături cu moşia Cătarha valea râuleţului omonim (unde prin secolele XVI-XVII a apărut schitul Condriţa). De pe muchia dealului ce despărţea valea Cătarhăi de valea Işnovăţului hotarul o pornea direct la locul de unde a fost începută descrierea hotarului Prisăcii – confluenţa Işnovăţului cu pârâul Molovateţ, în hotar cu moşia Azăpeni[15] (fig. 2).

Oricum, din documente rezultă că localitatea Prisaca lui Căprian (*i.e.* Poiana lui Căprian) care a dat denumirea moşiei, şi Mănăstirea de pe Işnovăţ reprezintă obiective distincte, mai mult sau mai puţin depărtate unul de altul, aflate însă în perimetrul aceleiaşi proprietăţi de la obârşiile Işnovăţului. Faptul este pe deplin explicabil şi din considerentul că în evul mediu mănăstirile erau de regulă amplasate în locuri retrase, la o anumită depărtare de localităţi. Este deosebit de interesantă o notiţă medievală de pe verso-ul documentului din 1 aprilie 1470, şi anume menţiunea că uricul a fost emis **за Киприжн(а) села** (DRH AM 1980, 243) „*pentru satul lui Căprian*", fapt care confirmă statutul de localitate al Prisăcii.

Considerăm de asemenea important să atragem atenţia că, prin atestarea la obârşiile Işnovăţului a „Prisăcii" (care „ia" locul „Poienei" de la 1420), diplomele domneşti de la 1470 pun în evidenţă existenţa pe moşia respectivă a unei amenajări cu rosturi de apărare.

Prisăci în evul mediu erau denumite (pe lângă locurile de amplasare a stupilor pentru albine) şi anumite tipuri de amenajări defensive. Ele erau destul de răspândite în spaţiul carpatic, fiind menite a bara căile de acces către obiective de interes strategic (Rusu 2005, 63-64; Şlapac 2004, 336; Popa-Lisseanu 1937, 24-25). Se admite că prisăcile puteau fi alcătuite şi numai din întărituri din material lemnos – abatize din trunchiuri de arbori, palisade, garduri cu stâlpi împletiţi cu crengi şi bârne, ele fiind adesea completate şi cu amenajări de pământ. Prisăcile reprezentau o formulă de apărare atât liniară (pentru a bara calea într-o strâmtură, într-un defileu etc.), cât şi dezvoltată (închizând un anumit perimetru, formând o cetăţuie). Un exemplu mai cunoscut al acţiunii de „prisăcire" este blocarea la 1285 a pasurilor carpatine înaintea iminentei invazii a armatelor tătare în Ardeal (Rusu 2005, 140).

Cuvântul **prisacă-prisăci** (var. priseacă-priseci)[16] pune în evidenţă legătura cu verbul ***a***

[10] Actualmente localitatea Curluceni poartă denumirea de Făgureni.

[11] Expresia „*mijlocul poienilor*" aici se foloseşte pentru a indica spaţiul dintre obârşiile cursurilor de apă afluente în cazul nostru Işnovăţului şi Bâcului, adică este vorba despre aceeaşi *cumpănă a apelor,* pusă în evidenţă prin expresia „*vărsătura apii*".

[12] Localitatea Cârlani actualmente poartă denumirea de Stejăreni.

[13] Moşiile Cumpăneşti, Policeni, Văsieni şi Manoileşti în vechime au constituit o singură moşie – Văsieni (ANRM, F. 37, inv. 3, d. 3, f. 176)

[14] Râul Botna este format de confluenţa a trei râuleţe: Târnauca, Vălcineţ şi Horotca, acestea fiind tratate drept braţe ale lui.

[15] Traseul hotarului mănăstirii alături de moşiile Cumpăneşti (Cârlani), Policeni (Ulmu) şi Fundu/Poiana Suricii este minuţios descris în ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9

[16] DEX, Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998, p. 851 îi atribuie cuvântului o etimologie necunoscută; *Scurt Dicţionar Etimologic*, Chişinău, 1978, p. 334 propune conectarea etimologică a *prisăcii* cu slavonescul *proseka*; Dicţionarul Limbii

seca/*a săca* în sensul arhaic de *a tăia* (lat. *secare – a tăia*) (de la care avem cuvântul ***secure***/*săcure* (lat. *securis*), dar şi *secătură* (loc defrişat, cu pădure secată) atestat de documente medievale (Postică, Constantinescu 1996, 15)). În aceeaşi ordine de idei putem aminti şi cuvântul slavon – **сѣчь** (***seč***) – *a tăia*, care în evul mediu ucrainean (împreună cu cuvântul **засѣка** (**zaseka)**) avea şi sensul de fortificaţie (construită de regulă din material lemnos), cea mai cunoscută dintre acestea fiind aşa-numita Sece Zaporojeană. Cuvântul prisacă, în sensul păstrat astăzi de *loc unde sunt aşezaţi stupii*, dar şi de *totalitate a stupilor aflaţi pe acest loc* (DEX 1998, 851) (a se vedea corespondentul slavon ***paseka-paseki***, *conectat etimologic şi semantic cu* ***proseka*** (Фасмер 1971, 211)), este şi el strâns legat de tăierea pădurii, *stupii* care formează prisaca (lat. *stipes* – „trunchi") iniţial fiind confecţionate din trunchiuri de arbori tăiaţi şi scobiţi în interior. În această ordine de idei, din punct de vedere formal prisaca de albine era şi ea o amenajare constituită din material lemnos – din trunchiuri de arbori. Legătura strânsă între cuvântul *prisacă* şi acţiunea de *a seca* este pusă în evidenţă de o mărturie hotarnică din 1618, unde drept punct de referinţă apare menţionat „***săciul*** *unei prisăci*", precizându-se că „*la vale de* ***săciu*** *s-au pus o piatră hotar*" (MEF 1982, 135).

Transformarea denumirii moşiei din Poiana lui Căprian în Prisaca lui Căprian, graţie, precum presupunem, construirii aici a unei amenajări defensive, reflectă un proces de creştere a importanţei locului respectiv. Faptul a avut loc în intervalul dintre anii 1429 şi 1470, apariţia acestei construcţii datorându-se în parte sau chiar în totalitate iniţiativei familiei domnitoare. Documentele pun în evidenţă fortificarea hotarelor moşiei, cel puţin în locurile de acces mai expuse, printr-un veritabil sistem de prisăci. Avem în vedere menţiunea – **Киприѧнова пасика** (...) **съ ѵсими полѣнами и пасичками колико сѵть оѵ томь хотари що попь Киприѧнь держаль** (DRH AM 1975, 241) – (*Prisaca lui Căprian (...) cu toate poienile şi prisăcioarele câte sunt în hotarul ce l-a stăpânit preotul Căprian*). Situarea mărginaşă/perimetrală a „prisăcioarelor" faţă de fruntariile moşiei este relevată de plasarea lor în acelaşi rând logic cu „poienile" care marcau hotarul Prisăcii.

Române, vol. VIII, partea a 5-a, Ed. Academiei RSR, 1984, p. 1500 propune etimologia cuvântului de la acelaşi slavonesc *prěseka*.

Documentele noastre medievale atestă existenţa mai multor moşii formate în jurul unor prisăci. Prisăcile dispuneau de populaţie. Astfel, la 1454 este semnat un act de donaţie către mănăstirea Neamţ a unei prisăci *din părţile Coziei, către Dealul mare*, mănăstirii fiindu-i oferit dreptul de a aşeza *oameni câţi va putea să aşeze la acea prisacă* (DIR AM 1954, 268). La 1451 este emis un uric pentru *un loc de prisacă* pe Sacovăţ cu *loc de moară în matca Sacovăţului*, la acestea fiind adăugat *hlabnicul de mai sus de Grueţ*, urmând ca *să asculte acest hlabnic de această prisacă* (DIR AM 1954, 248). Locuitorii prisăcilor se bucurau adesea de scutiri importante de impozite (MEF 1961, 17-18). Prisăcile beneficiau şi de un drept specific – „*obiceiul prisăcilor*" (DRH AM 1980, 16-17).

Dacă este să ne întoarcem la documentul din 1420, putem remarca faptul că Alexandru cel Bun, printre altele, menţiona dreptul vornicului Oană de a amenaja pe noua lui moşie „prisăci" – „**осадить соби пасєкы**", sugerând prin remarca – „**коли имєть мочи осадить**" (DRH AM 1975, 67) caracterul complex al lucrărilor ce trebuiau întreprinse.

Mănăstirea Căpriana a fost fundată într-un ţinut deluros, acoperit în vechime practic integral de păduri seculare. Orice încercare de a valorifica acest ţinut, din punct de vedere al răspândirii habitaţiei umane, necesita eforturi susţinute, din partea comunităţilor locale, de defrişare a unor porţiuni mai mari sau mai mici de teren. Faptul se realiza inclusiv prin acţiuni de tăiere şi ardere controlată a unor porţiuni de pădure alese în perealabil. În cadrul săpăturilor arheologice de la Căpriana efectuate în anii 1993, 2000-2006, de către arheologii Gheorghe Postică şi Nicolae Constantinescu (săpături care au dus printre altele la descoperirea fundaţiilor unei mari biserici de zid construite anterior celei existente, edificate în anul 1542), pe teritoriul mănăstirii a fost surprins un strat de cărbuni rezultat din defrişarea prin ardere a locului respectiv.

Putem admite că la începuturi, până la intrarea în atenţia deosebită a domniei, mănăstirea a beneficiat de o biserică de lemn, chilii şi acareturi de asemenea executate din lemn, *id est* a avut o fază de existenţă care a precedat intervenţiei ctitoriceşti a domnitorilor ţării materializată prin edificarea unor ample construcţii de piatră. Cercetările întreprinse de arheologii menţionaţi pe actualul amplasament al mănăstirii (acestea fiind

primele cercetări arheologice complexe ale unui monument de arhitectură eclesiastică de pe teritoriul Republicii Moldova, rezultatele preliminare ale cărora fiind valorificate între copertele primei lucrări ştiinţifice consacrate Căprianei (Postică, Constantinescu 1996)) nu au surprins vreo urmă de habitaţie umană anterioară fundării aici a edificiilor de piatră. S-a constat însă construirea primei biserici de zid a mănăstirii la un scurt interval de timp de la formarea dungii de cărbuni rezultate din defrişare (Postică 2003, 16). Edificarea acestei prime biserici a fost atribuită voievodului Alexandru cel Bun (Postică 2003, 16).

Faptul construirii mănăstirii direct în piatră pe un loc viran, defrişat anume în aceste scopuri, poate avea următoarele explicaţii: 1. Mănăstirea de pe Vişnevăţ nu a avut fază de existenţă anterior începutului sec. XV sau – amplasamentul aşezământului monastic cu edificii de lemn care a precedat Mănăstirii de pe Vişnevăţ se află pe alt loc decât cel actual; 2. Mănăstirea de pe Vişnevăţ se află în alt loc decât cel pe care actualmente se înalţă mănăstirea Căpriana.

Astfel, în linii generale se conturează două ipoteze de bază legate de identitatea sau diferenţa locului de amplasare a mănăstirilor Căpriana şi Vişnevăţului.

În caz dacă acceptăm situarea mănăstirii Căpriana pe alt loc decât cel al Mănăstirii de pe Işnovăţ devine mult mai clară insistenţa cu care atât tradiţia, cât şi practic toate documentele păstrate (fie şi destul de târzii) referitoare la problema respectivă îi atribuie anume lui Ştefan cel Mare ctitorirea şi întemeierea mănăstirii Căpriana. Diploma de la 1698 a lui Antioh Cantemir specifică expres calitatea de *ctitor* şi, ce este deosebit de important – de ***fondator*** al Căprianei a lui Ştefan cel Mare (Eşanu et al. 2003, 163). Cărţile domneşti de la 1470 sunt ultimele care atestă existenţa Mănăstirii de pe Işnovăţ, ctitorirea noului aşezământ monastic având loc după acest an. În acest sens, ne raliem opiniei cercetătorilor Valentina şi Andrei Eşanu, autorii primei lucrări monografice consacrate mănăstirii Căpriana, care, deşi acceptă fundarea mănăstirii în timpul lui Alexandru cel Bun, argumentează ctitorirea bisericii păstrate aici în fundaţii de către voievodul Ştefan cel Mare la finele secolului al XV-lea, între 1491-1496 (Eşanu et al. 2003, 24; Eşanu 2005, 142-143). Ctitorirea mănăstirii pe un loc nou ar explica şi lipsa numelui lui Alexandru cel Bun în pomelnicul Căprianei, domnitorul respectiv foarte probabil figurând însă printre ctitorii Mănăstirii de pe Işnovăţ care, fiind un precursor al Căprianei, constituia totuşi un alt aşezământ monahal.

Anume ctitoria lui Ştefan pe locul viran din valea unuia dintre afluenţii de stânga ai Işnovăţului (cu denumire deocamdată rămasă necunoscută), la Botnă, va căpăta denumirea de Căpriana, în onoarea celui care a pus bazele vieţii monahale pe aceste locuri, sau – pornind de la simplificarea denumirii moşiei: Prisaca lui Căprian – Căpriana. Considerăm că anume fundarea noii mănăstiri a constituit evenimentul de care poate fi legată stabilirea statutului independent al acesteia, *id est* ieşirea moşiei respective de sub tutela mănăstirii Neamţ, tutelă instituită la 1470 (DRH AM 1980, 241, 245).

Atragem atenţia încă o dată şi asupra faptului că amplasamentul mănăstirii Căpriana, fiind din punct de vedere geografic parte integrantă a obârşiei, *id est* poienei Işnovăţului, *de facto* este situată nu pe Işnovăţ, ci pe un afluent de stânga al acestuia. Ne amintim aici că la 1470 se menţiona expres situarea Prisăcii *la Botnă*, în timp ce mănăstirea era amplasată *„pe Vişnevăţ”*. Actuala mănăstire Căpriana este situată la aceeaşi Botnă cu vechea Prisacă (fig. 2).

În cazul acceptării diferenţei între Căpriana şi Mănăstirea de pe Vişnevăţ devine mai clară prezenţa la biserica de piatră de aici (utilizată drept fundaţie de Petru Rareş pentru edificarea unei biserici noi la 1541-1542) a tuturor trăsăturilor caracteristice unei biserici monasteriale clasice moldoveneşti, trăsături cristalizate către finele secolului al XV-lea. Totodată devine mult mai clară lipsa înmormântărilor în biserica precursoare ctitoriei lui Petru Rareş. Apare destul de stranie lipsa vreunei înmormântări la o biserică a cărei existenţă număra circa 120 de ani. Mult mai explicabilă însă este aceeaşi lipsă la o biserică existenţa căreia însuma circa 40 de ani, sau chiar mai puţin, dacă admitem distrugerea, degradarea ei treptată pe parcursul mai multor ani. Degradarea şi prăbuşirea unor biserici din cauza greşelilor de construcţie (sau din alte cauze) nu era ceva ieşit din comun, în epocă fiind cunoscute mai multe exemple de acest fel.

Oricum, Mănăstirea de pe Vişnevăţ trebuia să fi fost un aşezământ monastic destul de însemnat, fapt confirmat de menţionarea ei constantă în

documentele referitoare la moşia pe care era situată. Pe la 1429 importanţa ei era la apogeu, denumirea mănăstirii substituind-o în documentul emis pe cea a moşiei. Astfel, Alexandru cel Bun ajunge să doneze propriei soţii, Marena, anume o mănăstire cu domeniul ei şi nu moşia unei localităţi rurale.

Remarcăm şi un alt fapt important reflectat în document – mărirea considerabilă a domeniului mănăstirii prin alipirea moşiei învecinate, Poiana Târnaucăi, moşie care cu nouă ani mai înainte, la 1420, era menţionată separat de Poiana lui Căprian. Alături de moşia de pe Târnauca, precum reiese din trasarea pe hartă a hotarelor mănăstirii (fig. 2), între fruntariile ei tot în acea vreme este înscrisă şi o parte din moşia din valea Cătarhăi[17]. Deoarece într-un act din anul 1734 (vezi anexa) Poiana Târnaucăi este întărită mănăstirii Căpriana, fără a se menţiona în vreun fel partea moşiei din valea Catarhăi, putem presupune că acestea au fost donate Mănăstirii de pe Işnovăţ separat, prin documente diferite, dar oricum, înainte de anul 1429.

În această ordine de idei, implicarea voievodului cel puţin în anumite lucrări legate de ctitorirea aşezământului monastic de la obârşiile Vişnevăţului apare pe deplin plauzibilă, mănăstirea putând beneficia şi de edificii de zid – biserică, clopotniţă etc. Putem admite şi desfăşurarea unei importante vieţi culturale între zidurile ei, în caz dacă acceptăm identitatea egumenului Căprian, stareţul mănăstirii de pe Vişnevăţ, cu egumenul Căprian, alcătuitorul de pe la 1435 a lucrării hagiografice în versuri dedicate vieţii *„cuviosului nostru părinte Varvar, cel izvorâtor de mir”* (Postică 2003, 18).

Astfel, locul situării Mănăstirii de pe Vişnevăţ rămâne deocamdată necunoscut. Precum necunoscute rămân cauzele decăderii acesteia şi a construirii noii mănăstiri pe un loc viran şi nu pe cel deja consacrat. Drept indiciu util în sensul localizării ei ar putea servi însăşi denumirea mănăstirii – *de pe Işnovăţ*, aceasta putând fi situată în locul menţionat în documentele din 1429 şi 1470 – *„la Mănăstire”*, drept punct de pornire a hotarului moşiei în direcţia Poienei Târnaucăi (fig. 2).

În cazul identităţii Căprianei cu Mănăstirea de pe Işnovăţ, edificiul de cult precursor ctitoriei din

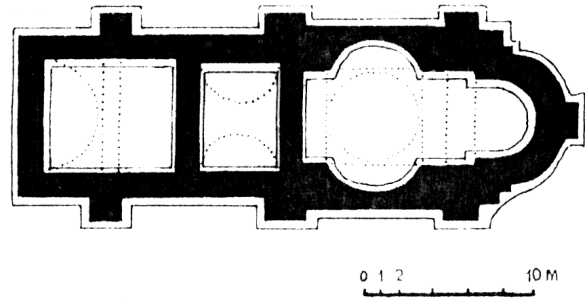

Fig. 3. Biserica mănăstirii Probota I (încep. sec. XV) (apud C. Moisescu).

1542 a lui Petru Rareş ar trebui tratat drept prima şi unica biserică de până la ctitoria nemţeană a lui Ştefan cel Mare, care dispune de o segmentare a planului proprie bisericilor mănăstireşti din perioada clasică a dezvoltării arhitecturii Ţării Moldovei (ultimul sfert al secolului al XV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea).

Prima biserică dotată cu un compartiment special rezervat înhumării reprezentanţilor familiei domneşti – gropniţa, a fost ctitorită de Alexandru cel Bun la mănăstirea Bistriţa, acesta întâlnindu-se şi la biserica mănăstirii Sf. Nicolae din Poiană (Probota I) edificată în aceeaşi perioadă (Moisescu 2001, 161). Ambele biserici, de la Bistriţa şi Probota, beneficiază de planuri cvasisimilare caracterizate prin prezenţa a patru compartimente interioare: altar, naos, gropniţă, pronaos, absidele laterale naosului fiind înscrise în grosimea zidurilor (fig. 3, 4). Remarcăm dotarea exemplară a acestor biserici cu contraforturi.

Următoarele două biserici dotate cu gropniţă au fost edificate de Ştefan cel Mare în prima parte a domniei sale la mănăstirile Probota (Probota II, construită direct peste fundaţiile bisericii ruinate a lui Alexandru cel Bun) şi Putna (Putna I) (fig. 5). Compartimentarea lor interioară era similară

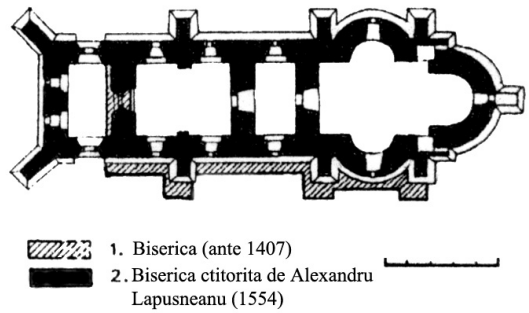

Fig. 4. Biserica mănăstirii Bistriţa (apud C. Moisescu).

[17] Aceasta ar explica faptul de ce la 1512 Ştefăniţă voievod a donat Mitropoliei de Roman doar trei părţi din patru din moşia Cătarhăi (DIR AM 1953, 108-109) – cea de-a patra parte de moşie aflându-se deja de vreo sută de ani între hotarele Căprianei.

cu cele de la Bistriţa şi Probota I, bisericile însă beneficiind deja de abside laterale clar exprimate în exterior. Astfel, putem constata lipsa la începutul domniei lui Ştefan a vreunei tradiţii legate de dotarea edificiilor de cult mănăstireşti cu un compartiment special cu rosturi de pridvor (pridvorul bisericii Putna I este o anexă mai târzie).

Unica biserică mănăstirească de secol XV concepută de meşteri cu gropniţă, cu naos înzestrat cu abside laterale semicirculare exprimate în exterior, precum şi cu pridvor până acum era considerată biserica mănăstirii Neamţ, ctitorie din 1497 a lui Ştefan cel Mare.

La Căpriana biserica prezintă elemente de structură similare bisericii de la Neamţ, elemente insolite însă în peisajul arhitecturii eclesiastice mănăstireşti din prima jumătate a secolului al XV-lea: a) naosul, dotat cu abside laterale semicirculare clar exprimate în exterior şi flancate de contraforturi; 2) pridvorul, compartiment menit adăpostirii intrării propriu-zise în biserică, susţinut la colţuri de contraforturi dispuse pieziş. Faţă de bisericile lui Alexandru cel Bun de la Bistriţa şi Probota, dar şi ale lui Ştefan cel Mare de la Putna şi de la aceeaşi Probotă, ctitoriile lui Ştefan voievod de la Neamţ şi de la Căpriana reprezintă o etapă nouă în dezvoltarea planimetriei şi structurii bisericilor monasteriale moldoveneşti.

Astfel, se conturează importanţa specială acordată de domnie Căprianei, atât prin fortificarea moşiei respective cu prisăci, cât şi prin plasarea mănăstirii de aici în rândul celor câteva aşezăminte monastice ale ţării înzestrate cu biserici ce conţin un compartiment menit înhumărilor princiare (alături de Probota, Bistriţa, Putna şi Neamţ).

Dacă este să ne referim la locul amplasării localităţii Poiana/Prisaca lui Căprian, putem constata că şi acesta rămâne deocamdată neidentificat, stabilirea lui necesitând un studiu minuţios al părţii superioare a văii Işnovăţului. Situarea localităţii pe Botnă, *id est* dinspre şirul de dealuri dintre Işnovăţ şi Bâc, restrânge în mod automat aria căutărilor la teritoriul Poienei din stânga Işnovăţului, unde, *à propos*, este situată şi actuala localitate Căpriana. Ar putea să aibă o anumită relevanţă în sensul problemei enunţate – urmele unui cimitir semnalat de localnici pe teritoriul actual al satului, cimitir care deocamdată nu a fost studiat din punct de vedere arheologic (fig. 2). Terenul respectiv a început să fie repartizat pentru

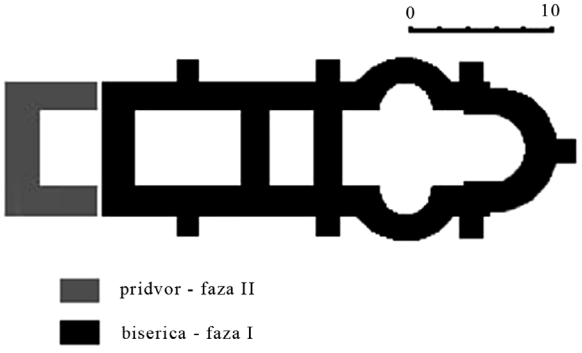

Fig. 5. Biserica mănăstirii Putna I (1469) (apud C. Moisescu).

construcţii doar în anii '50 ai secolului al XX-lea, săparea gropilor de fundaţie ducând la depistarea aici a unor înmormântări. Este curios că localnicii nu bănuiau de existenţa vreunui cimitir pe acest loc, memoria populară nepăstrând informaţii în acest sens. Oricum, nu este exclus că localitatea Căpriana să fie urmaşul direct al Poienei/Prisăcii lui Căprian.

Rezolvarea multiplelor probleme legate de apariţia şi dezvoltarea mănăstirii Căpriana şi a habitatului uman de pe teritoriul moşiei care i-a aparţinut ţine atât de continuarea cercetării documentare, cât şi de realizarea unor complexe cercetări pe teren.

Anexă:

21 de documente inedite privind istoria mănăstirii Căpriana aflate în traduceri şi rezumate efectuate de pe documente originale în dosare de judecată de la mijlocul secolului al XIX-lea (traducerea acestora din limba rusă ne aparţine):

1) **1708 (7216), mai 30**. – *Mărturie hotarnică pentru moşiile biv vel vornicului Iordache Ruset: Văsieni, Manoileşti, Policeni şi Cumpăneşti din ţinutul Lăpuşna pe râul Botna semnată de pârcălabul Mogâldea-Brăescu*[18]. La hotărnicie a fost prezent drept martor stareţul mănăstirii Căpriana, egumenul Nichifor.

ANRM, F. 37, inv. 2, d. 1520, f. 7-8.

[18] În dosar se află traducerea integrală a documentului, semnată de traducătorul Judecătoriei Civile a Basarabiei, Holeviţki. Aici am prezentat doar rezumatul documentului. Documentul este important pentru istoria mănăstirii Căpriana din punct de vedere al atestării printre martori a egumenului Nichifor, primul stareţ instalat în această funcţie după închinarea mănăstirii către Muntele Athos. Astfel se atestă faptul că Nichifor continua să conducă mănăstirea Căpriana şi peste 10 ani de la menţionarea lui ca stareţ în septembrie 1698 (Eşanu et al. 2003, 32).

2) **1734 (7242), iulie 9**. – *Carte domnească de la Constantin Mavrocordat voievod* dată la mână egumenului Chirilă, starețul mănăstirii Căpriana, prin care se întăreşte stăpânirea mănăstirii asupra moşiei Buda[19] din ținutul Lăpuşna.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 60, 156.

3) **7255 (1747), februarie 17**. – *Zapis de danie* de la Carp, fiul lui Ioniță Brad prin care acesta a făcut danie mănăstirii Căpriana o bucată de loc a tatălui său din moşia Horotca, câtă se va alege, cu vad de moară, şi din pădure, şi din poiene, şi cu alte venituri, precum şi bucata de loc rămasă de la tatăl lui din satul Drăguşeni, câtă se va alege, din câmp şi cu vad de moară şi din poiene, acordând dreptul mănăstirii de a stăpâni părțile tatălui său nu doar în numitele moşii ci şi în alte locuri unde se va găsi, părțile tatălui lui făcând parte dintr-un bătrân. Zapisul a fost redactat în prezența multor mari boieri.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 7, f. 240v

4) **7258 (1750), iunie 22.** – *Carte domnească de la Constantin Racoviță voievod* prin care se întăreşte stăpânirea egumenului Chirilă şi a tot soborul mănăstirii Căpriana asupra întregii părți a lui Carp, fiul lui Ioniță Brad, câtă se va alege din satul Horotca şi din Drăguşeni din ținutul Lăpuşnei, pe Cogâlnic, conform zapisului de danie prezentat.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 7, f. 241

5) **1756, februarie 3**. – *Carte de la Iacob, Mitropolitul Moldovei, şi de la Vel Logofătul Răducanu* dată mănăstirii Căpriana în aceea că pretențiile față de mănăstirea Căpriana ale preotului Gavrilă pentru moşia Ciorăştii au fost respinse, iar numita moşie a rămas în stăpânirea mănăstirii Căpriana.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 156

6) **1779, aprilie 23**. – *Carte domnească de la Constantin Moruzi voievod* prin care se porunceşte biv spătarului Costantin Râşcanu, biv comisului Şerbanachi, serdar de Orhei, şi postelnicului Ioniță Carp, urmare la cererea lui Eftimie, egumenului mănăstirii Căpriana, să aleagă şi să stâlpească partea de moşie din Horotca şi Drăguşeni dania lui Carp, fiul lui Ioniță Brad.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 7, f. 241-241v

[19] *id est* Poiana Târnaucăi (denumirea veche a moşiei respective (vezi doc. 14)).

7) **1800, iulie 6**. – *Carte de blestem de la Gherasim, Episcopul de Huşi,* dată egumenului Serafim, stareț de Căpriana, pentru a descoperi numele răzeşilor din satele Ulmu şi Văsieni[20] care au dezgropat pietrele de hotar ale moşiei Buda, care aparține mănăstirii.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 156v-157

8) **1800, noiembrie 30**. – *Carte domnească de la Alexandru Ypsilanti voievod* prin care se porunceşte serdarului de Orhei, biv vel spătarului Tudorache Edibzade, să orânduiască la propria alegere mazili din ținutul Orheiului să meargă pe moşia Buda din acel ținut ce se mărgineşte cu moşiile Ulmu şi Văsieni, şi să stâlpească acea moşie, conform scrisorilor mănăstirii Căpriana, cu pietre de hotar, care pietre au fost scoase de răzeşi.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 157

9) **1804, iunie 29**. – *Raportul către Serdăria Orheiului* al lui Nicolae Dumbravă în care scrie că porunca ei a cercetat aşezarea moşiei Buda a mănăstirii Căpriana, unde, la comparare cu hotarnica mănăstirii, s-a găsit că într-adevăr răzeşii de Ulmu au călcat moşia mănăstirii. Însă, deoarece răzeşii la înştiințarea făcută nu au venit la fața locului, fără aceştia el nu a putut să facă cercetarea pricinii.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 157-157v

10) **1804, iulie 12**. – *Înştiințare de la Serdăria Orheiului* răzeşilor de Ulmu prin care să arată că mănăstirii Căpriana i s-a dat dreptul de a cosi fân pe pământul aflat în litigiu între numiții răzeşi şi mănăstire.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 157v

11) **1805, iunie 1**. – *Dispoziție de la Serdăria Orheiului* răzeşilor de Ulmu să nu mai calce hotarele moşiei Buda a mănăstirii Căpriana.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 157v-158

12) **(fără dată)** – *Dispoziție de la Serdăria Orheiului* căpitanului Ciogole şi altor răzeşi de Ulmu să nu mai calce moşia mănăstirii Căpriana şi să nu ocupe pământ din moşia Buda. Între timp să vină cu scrisorile ce le au la Serdărie pentru cercetarea gâlcevii lor cu mănăstirea privind hotarele moşiei Buda.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 158

[20] Văsieni este una dintre denumirile de la fin. sec. XVIII – înc. sec. XIX a moşiei Cumpăneşti, care cuprindea valea râulețului Vălcineț: de la obârşia acestuia, numită Poiana Cârlani, până la confluența lui cu Botna (ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 194).

13) **1808, iulie 3**. – *Dispoziţie de la Serdăria Orheiului* logofătului Vasile Terinte la porunca Divanului să aleagă căpitanului Gligore Ciogole părţile ce le avea din moşiile Poiana Floca, numită şi Buda, Hruşcova, Racla Baicului, Fundul Bubocesei, Lunca Truşa, Policeni şi Lunca Mare de părţile ce le aveau în acele moşii alţi răzeşi.

ANRM, F.37, inv. 3, d. 9, f. 150

14) **1809, iunie 26**. – *Raportul hotarnicului Vasile Terinte către Serdăria Orheiului* în care scrie că a fost orânduit de Serdărie la porunca Divanului să meargă pe Botna, în ţinutul Orheiului, să aleagă din cuprinsul a câteva moşii nişte bucăţi de loc care aparţin căpitanului Gligore Ciogole şi neamul lui din bătrânul Genuncheştilor.

Astfel, fără a întâmpina vreo gâlceavă, el a ales lui Ciogole şi neamului lui părţile ce le avea în câteva moşii. Tot atunci, Ciogole şi neamul lui au cerut să li se aleagă o bucată de loc din *moşia Buda, care mai înainte se numea Târnauca*, ce este stăpânită de mănăstirea Căpriana.

Întrucât din partea mănăstirii au fost înaintate contestaţii, el, Terinte, după cercetarea scrisorilor acesteia, a stabilit că dinspre apus drept hotar al moşiei mănăstireşti serveşte muchia împădurită a dealurilor[21] dintre Poiana Cârlani şi toată *moşia Poienei Târnaucăi, care acum se numeşte Buda*. Iar dinspre răsărit, pe linia de la vârful Suricii, moşia mănăstirii se întinde până în hotarul Cumpăneştilor, până în capătul de jos al luncii, la Poiana Flocii. Care în timpurile de demult acest hotar se numea *Hotarul Doamnei*[22]. Şi s-a demonstrat că pe acel loc se afla o piatră de hotar.

Şi deoarece pe acel loc piatra nu s-a găsit, de către el, Terinte, au fost întrebaţi despre acest hotar doi oameni, anume Vasile Clichici de 80 şi Toderaşco Cioară de 65 de ani, care au arătat că de când au apucat ei, mănăstirea a stăpânit moşia Buda până în hotarul Cumpăneştilor prin lunca din faţa vârfului Suricii. Iar Poiana Flocii pe care o caută răzeşii din Ulmu se află tot acolo, în Cumpăneşti. De aceea el, Terinte, nu a repartizat lui Ciogole şi neamului lui vreo parte din moşia Buda.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 158-159v

15) **1811, august 24**. – *Dispoziţie de la Serdăria Orheiului* mazilului Arhire Iancu să meargă la moşia mănăstirii Căpriana şi, la jaloba arhimandritului Chiril, să facă cercetare privind ocuparea de către răzeşii de Ulmu a fâneţelor mănăstirii. De asemenea, să-i îndemne pe căprieneni să lucreze zilele stabilite conform obiceiului.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 159v

16) **1811, septembrie 20**. – *Raportul lui Arhire Iancu către Serdărie* prin care se arată că a mers la moşia mănăstirii Căpriana şi, la cercetarea dreselor şi stăpânirii incontestabil existente din vechime a mănăstirii, a stabilit că răzeşii din Ulmu într-adevăr au cosit iarbă pe locul mănăstiresc. De aceea el a confiscat de la răzeşi fânul cosit pe locul mănăstirii şi l-a întors mănăstirii.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 160

17) **1811, decembrie 26**. – *Zapis de danie* mănăstirii Căpriana de la Miron Brad, fiul Ilincăi, fiica lui Tudor Brad, pentru părţi din ocină din Drăguşenii Vechi, Conojeni şi Măiac din ţinutul Lăpuşnei pe Cogâlnic, în afara părţilor stăpânite de fratele său, Ştefan.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 7, f. 241v-242

18) **1812, ianuarie 6**. – *Scrisoarea vornicului Manolachi Dimachi către răzeşii de Horotca.*

De la Sărdăria Orheiului.
Cătră Ioniţă Grosu, Iamandachi Brad şi alţi răzeşi ai voştri.

Deoarece v-aţi arătat nemuţumiţi de hotărârea luată la giudecata ce aţi avut-o cu arhimandritul Sofronie, egumenul mănăstirii Căpriana, pentru părţile ce le stăpâneşte din moşiile Horotca şi Drăguşeni, şi aţi rugat să vi se permită să veniţi în Divan, vi se porunceşte ca în ziua a opta a viitorului fevruarie să veniţi în Divan cu dovezile ce le aveţi. Altfel, dacă nu veţi veni la giudecată, veţi fi amendaţi şi aduşi aici cu tirimişi speciali.

Manolachi Dimachi, vornic
1812 ianuarie 6 zile

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 7, f. 8

[21] În expunerea rusească – *лесовые урочища*. Am tradus expresia respectivă prin *muchia împădurită a dealurilor* pornind atât de la sensul vechi al cuvântului урочище: *orice fel de hotar natural (естественный межевой признак): muchie de deal, munte, vâlcea, râu etc.* atestat de V. Dahl (Даль Владимир Иванович. Толковый словарь живого великорусского языка), cât şi de la descrierea amănunţită, punct după punct a hotarului mănăstirii pe aceste locuri propusă atât de dosarul în cauză, cât şi de alte documente.

[22] În expunerea rusească – *граница Домны*. Precum se constată, localnicii au păstrat în memorie denumirea din secolul al XV-lea a moşiei Căprianei, denumire care îşi are originea în alipirea moşiei respective în anul 1429 la domeniul deţinut de către Doamna Marena, soţia lui Alexandru cel Bun.

19) **1812, februarie 23**. – *Scrisoarea vornicul Lupu Balş către Sofronie, stareţul mănăstirii Căpriana.*

De la Divanul Cnejiei Moldaviei.
Cătră egumenul Mănăstirii Căpriana.

La giudecata ce o aveţi cu răzeşii din Stolniceni şi Conojeni, împuternicitul numit de preacuvioşia voastră nu s-a prezentat în Divan. Între timp răzeşii au stat aice multă vreme, până au fost lăsaţi să plece pe la case. Întru acestea Divanul vă aduce la cunoştinţă ca preacuvioşia voastră, când răzeşii vor avea timp liber, să veniţi în Divan sau prin împuternicit, ca să putem lua în acest caz hotărârea respectivă.

Lupu Balş, vornic
1812 fevruarie 23 zile

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 7, f. 7

20) **[1812].** – *Dispoziţie de la Serdăria Orheiului* mazililor Simion Vornicel, Arhire Iancu şi Gligore Lupaşcu ca aceştia să cerceteze plângerea stareţului mănăstirii Căpriana privind împresurarea de către răzeşii din Ulmu a fâneţii de pe moşia mănăstirească.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 160-160v

21) **1812, iulie 13**. – *Raportul mazililor Simion Vornicel, Arhire Iancu şi Gligore Lupaşcu către Serdăria Orheiului* prin care arată că au restabilit stăpânirea mănăstirii şi i-au întors pământul împresurat de răzeşii din Ulmu.

ANRM, F. 37, inv. 3, d. 9, f. 160v

Bibliografie

DEX 1998: Dicţionar Explicativ al Limbii Române, Ed. Univers Enciclopedic (Bucureşti 1998).

DIR AM 1951: Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XVI, vol. II (Bucureşti 1951).

DIR AM 1953: Documente privind Istoria României A. Moldova, veacul XVI, vol. I (Bucureşti 1953).

DIR AM 1954: Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XIV, XV, vol. I (Bucureşti 1954).

DRH AM 1975: Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. I (Bucureşti 1975).

DRH AM 1980: Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. II (Bucureşti 1980).

Eşanu et al. 2003: Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, Nicolae Fuştei, Valentina Pelin, Ion Negrei, Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX), Ed. Pontos (Chişinău 2003).

Eşanu 2005: Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, Alte considerente privind vechimea bisericii „Adormirii...” de la Căpriana. Tyragetia XIV, 2005, 141-147

MEF 1961: Moldova în epoca feudalismului, vol.I (Chişinău 1961)

MEF 1982: Moldova în epoca feudalismului, vol. III (Chişinău 1982).

Popa-Lisseanu 1937: Gheorghe Popa-Lisseanu, Apărarea ţării prin prisăci, Buletinul Muzeului Militar Naţional 1, nr. 2, 1937.

Postică, Constantinescu 1996: Gheorghe Postică, Nicolae Constantinescu, Căpriana. Repere istorico-arheologice, Ed. Ştiinţa (Chişinău 1996).

Postică 2003: Gheorghe Postică, Mănăstirea Căpriana (de la întemeiere până în zilele noastre), Ed. Pontos (Chişinău, 2003).

Rusu 2005: Adrian Andrei Rusu, Castelarea carpatică. Fortificaţii şi cetăţi din Transilvania şi teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV), Ed. Mega (Cluj-Napoca 2005).

Sava 1936: Aurel Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei (Bucureşti 1937)

Şlapac 2004: Mariana Şlapac, Cetăţi medievale din Moldova (mijl. sec. al XIV-lea – mijl. sec. al XVI-lea), Ed. Arc (Chişinău 2004).

Васмер 1971: М. Васмер, Этимологический словарь русского языка, т. III, (Москва 1971).

Monasteries Vişnevăţ and Căpriana – two different ecclesial establishments. „Poiana” and „prisaca”

Abstract

The article offers a detailed analysis of the documents of the XV-XIX centuries, both published and unpublished, on the history of the Căpriana monastery. This offers a possibility to map historical boundaries of the land owned by the monastery and to argue for the existence of two ecclesiastical establishments which are chronologically dis-

tinct and located in different places instead of a single monastery as it was traditionally observed. The author offers localization of some local medieval place-names; and specifies the older meanings of the Romanian words *poiana* (glade) and *prisaca* (apiary).

List of illustrations:

Fig. 1. Boundaries of the Doamna Marena estate in 1429.

Fig. 2. Prisaca lui Caprian estate in 1470.

Fig. 3. Church of the Probota I monastery (beginning of the XV cent.).

Fig. 4. Church of the Bistrita monastery (beginning of the XV cent.).

Fig. 5. Church of the Putna I monastery (1469).

Монастырь на Вишневэце и Кэприяна - две различные монашеские обители. «Пояна» и «присака»

Резюме

В статье проводится детальный анализ документов XV-XIX веков, как опубликованных, так и доселе неизвестных, относительно истории монастыря Кэприяна. Это позволило положить на карту исторические границы собственно монастырского имения, и обосновать существование на данной территории двух различных по местоположению и по времени существования монастырских обителей, ранее воспринимаемых как одно и то же. Удалось, так же, локализовать некоторые местные средневековые топонимы и уточнить одно из древних смысловых значений румынских слов «poiana» (поляна) и «prisaca» (пасека).

Список иллюстраций:

Рис. 1. Границы поместья княгини Марены в 1429 г.

Рис. 2. Поместье Присака луй Кэприян в 1470 г.

Рис. 3. Церковь монастыря Пробота I (нач. XV в.).

Рис. 4. Церковь монастыря Бистрица.

Рис. 5. Церковь монастыря Путна I (1469).

20.02.2007

Dr. Sergius Ciocanu, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: caesar74@list.ru

EVREII ÎN STRUCTURA ETNICĂ A BURGHEZIEI COMERCIALE DIN BASARABIA (anii 1812-1868)

Valentin Tomuleţ

Istoriografia oficială din Republica Moldova nu ne oferă prea multe preocupaţii în problema burgheziei[1]. Puţinele lucrări, nuanţate politic şi tributare paradigmei marxiste, studiau problema doar prin prisma doctrinei luptei de clasă.

Din întreg spectrul burgheziei, pentru Basarabia, la început, cea mai evidentă, mai puternică şi influentă a fost burghezia comercială. Formându-se în condiţii specifice, când Basarabia este încorporată în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus, iar regiunea deţinea statutul de colonie, burghezia comercială a fost puternic influenţată de diverşi factori interni, generaţi de sistemul de dominaţie şi de politica colonial-comercială promovată de ţarism în teritoriul nou-anexat.

Destul de complicat este a determina caracterul etnic al burgheziei comerciale din Basarabia, cu atât mai mult cu cât în istoriografia din Republica Moldova s-au adus informaţii diverse şi foarte contradictorii, iar în unele cazuri s-a ajuns chiar şi la erori istorice[2].

Pentru a concepe procesele legate de componenţa etnică a burgheziei comerciale din Basarabia în sec al XIX-lea, în studiul de faţă ne-am propus să determinăm locul şi rolul evreilor în cadrul acestei stări sociale.

Chiar de la început urmează să constatăm că un rol important în componenţa burgheziei comerciale din Basarabiei, alături de armeni, greci şi negustorii de alte etnii, le-a revenit evreilor. Ei erau cunoscuţi pe teritoriul Moldovei încă din secolele precedente[3].

Numărul evreilor creşte îndeosebi după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, de pe seama imigrării lor din guberniile ucrainene şi ruse, din Polonia, Galiţia Austriacă, Ţările Române etc. Conform ucazului din 1804, evreii au primit dreptul de a locui în 15 gubernii apusene ale Rusiei. După 1812, Basarabia este inclusă în această zonă de influenţă, de care s-au folosit imediat evreii. A. Zaşciuk, istoric şi geograf rus, atestă în 1816 în Basarabia circa 5 mii familii de evrei (Защук 1863, 325). Izvoarele de arhivă îi atestă pe evrei în multe localităţi din Basarabia. În caracteristica succintă dată localităţilor Orhei, Teleneşti, Criuleni, Călăraşi şi Hânceşti, din 15 mai 1818, evreii sunt atestaţi alături de creştini, greci şi armeni[4]. Autorităţile regionale scriau că locuitorii oraşului Orhei sunt „...creştini, armeni şi evrei ce dispun de 300 de locuinţe, iar numărul lor ajunge în timpul verii până la 600 de persoane, iar în timpul iernii... până la 1500”[5]. Tot în acest an în Chişinău sunt înregistrate 696 familii de evrei[6].

[1] Cu excepţia lucrării istoricului V.I. Jukov, dedicată formării burgheziei şi proletariatului în Basarabia, preocupările pentru burghezia basarabeană s-au dovedit a fi fragmentare şi convenţionale. Fiind expuse doar în sfera istoriei economice, aceste lucrări n-au avut decât să constate existenţa problemei, fără a încerca însă să-i determine direcţiile de studiu şi s-o pună în discuţie.

[2] Cercetătorul V.I. Jukov include în categoria negustorilor moldoveni exportatori de cereale din prima jumătate a sec. al XIX-lea şi negustori de alte etnii – greci, armeni etc. (Жуков 1982, 58), numai pentru a mări ponderea acestora în comerţul basarabean şi a dovedi prezenţa burgheziei moldoveneşti. Istoricii M.P. Muntean şi V.S. Zelenciuk, folosind datele recensământului IX al populaţiei şi materialele suplimentare din 1851, referindu-se la negustorii moldoveni, îi indică nu separat, ci împreună cu negustorii ruşi (Мунтян 1971, 300; Зеленчук 1979, 221), încercând să dovedească prin aceasta anumite schimbări ce au intervenit în cadrul burgheziei comerciale locale pe parcursul acestei perioade de timp, fapt care, în viziunea noastră nu corespunde adevărului.
Eroarea constă în faptul că izvoarele de arhivă, pentru anii ’40 – ’60 ai sec. al XIX-lea, îi indică separat doar pe negustorii evrei, greci şi armeni, iar celelalte etnii, inclusiv moldovenii, erau incluşi în categoria negustorilor „creştini”. De aceea, ar fi o eroare de a-i include în categoria „creştinilor” numai pe moldoveni şi ruşi şi de a nu ţine cont şi de celelalte etnii.
Nu putem împărtăşi nici afirmaţiile lui P. Keppen, reluate de V.S. Zelenciuk, că în Basarabia la începutul anilor ’50 ai sec. al XIX-lea între negustorii de ghilda întâi prevalau moldovenii şi ruşii (46,1%), nu doar din simplul motiv că moldovenii erau în minoritate, dar şi din considerentul că în categoria „creştinilor” erau incluşi şi celelalte etnii, în afară de greci şi armeni. Mai mult ca atât. În categoria negustorilor de ghilda întâi în Basarabia declarau capitalul comercial şi negustorii din alte gubernii ale Rusiei.

[3] Dacă, începând cu anul 1579, evreii beneficiau de anumite privilegii, apoi pe parcursul sec. XVII-XVIII ei au fost deseori persecutaţi şi limitaţi în drepturi din cauza concurenţei pe care o făceau negustorilor moldoveni (Бепр 1993, 119).

[4] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 743, f. 35-36 verso.

[5] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 743, f. 35.

[6] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 57, f. 82.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 45-56.

Conform statutului din 1804, evreii din Basarabia, ca şi cei din Rusia, erau împărţiţi, în patru categorii sociale: negustori, meşteşugari, agricultori şi starea mic-burgheză, stratificare ce s-a păstrat pe întreg parcursul secolului al XIX-lea. În aceste patru categorii sociale un loc aparte le revine negustorilor ce deţineau un rol important în comerţul Basarabiei. Locul deosebit pe care l-au ocupat negustorii evrei în comerţul interior este reflectat atât în izvoarele de arhivă, cât şi în numeroase relatări ale contemporanilor[7].

Regulamentul organizării administrative a Basarabiei (Aşezământul constituirii regiunii Basarabia), adoptat la 29 aprilie 1818, a confirmat aceeaşi stratificare socială a evreilor. Ei obţineau dreptul de a se ocupa cu comerţul în baza cărţilor domneşti şi diferitelor dispoziţii adoptate de administraţia imperială ce reglementau comerţul în Basarabia, cu condiţia achitării impozitelor de stat şi a prestaţiilor locale (ПСЗРИ 1830, 231).

Cercetătorul V.S. Zelenciuk, constată că negustorii evrei periodic obţineau pentru sine unele drepturi, dar ulterior, sub presiunea burgheziei comercial-industriale ruse, erau adoptate legi ce limitau intensa lor activitate comercială (Зеленчук 1979, 203). De aceea, legislaţia referitor la evrei purta un caracter contradictoriu. Ca rezultat, dacă la începutul sec. al XIX-lea evreii aveau dreptul de a se ocupa cu vinificaţia şi de a deţine în concesie cârciumi, în raza locului de trai, la mijlocul sec. al XIX-lea ei sunt lipsiţi de acest drept (Урусов 1907, 296).

Autorul *Schiţei sumare statistice a Basarabiei de Sud* scria că „evreii locuiesc în oraşe şi târguşoare, unde constituie o parte considerabilă a populaţiei. Moldovenii sunt exploataţi crunt de către ei; în partea transdunăreană evreii se întâlnesc destul de rar, îndeosebi în oraşele Bolgrad, Ismail, Reni etc.”[8]. În aceste localităţi prevalau negustorii greci şi armeni. Toate acestea demonstrează că instituţiile administrative imperiale s-au implicat direct în procesul de constituire a acestei stări sociale, căutând să o dirijeze, pentru a evita orice posibilitate de constituire a unei burghezii comerciale naţionale, contribuind în mod direct la crearea în Basarabia a unei burghezii comerciale cosmopolite.

Deşi nu prevalau numeric, aceştia, într-o perioadă scurtă de timp, alături de greci şi armeni au monopolizat întreg comerţul interior şi exterior al Basarabiei. Ofiţerul cartierului general al armatei ruse Rozelon Soşalski, în „Descrierea militaro-statistică a regiunii Basarabia”, datată cu anul 1826, scria despre evrei că „...ei constituie o parte considerabilă a populaţiei din oraşe şi târguri. Din punct de vedere moral şi religios, ei sunt deopotrivă cu toţi ceilalţi compatrioţi ai lor, răspândiţi în diferite gubernii ale Rusiei, hulpavi, vicleni, puţin pretenţioşi în alegerea mijloacelor de achiziţionare a bunurilor, energici, când este vorba despre venit, marea lor majoritate sunt foarte săraci, mizerabili, infami, incapabili de a munci fizic, slab dezvoltaţi fizic şi destul de fecunzi. Ei sunt principalii negustori şi meşteşugari ai acestui ţinut”[9]. I. Saburov, caracterizând comerţul Basarabiei la 1826, scria că aproape întreg comerţul interior se află în mâinile evreilor şi ale grecilor (Сабуров 1830, 24).

În prima jumătate a sec. al XIX-lea evreii care erau deţinători de prăvălii, cârciumi şi hanuri, hoteluri şi restaurante aveau în concesie[10] perceperea diferitelor prestaţii sau diverse ramuri ale venitului de stat, erau arendaşi de moşii şi chiar deţineau diferite activităţi lucrative, dar, cel mai important, deţineau monopolul comerţului mărunt, fiind, de regulă, intermediari între producători şi negustorii mari angrosişti, îşi câştigau o reputaţie din cele mai proaste în rândurile ţăranilor, meşteşugarilor şi moşierilor. Jefuind ţărănimea prin cele mai diverse metode şi aducând-o la sărăcie şi disperare, iar moşierilor cultivându-le dispreţul faţă de industrie şi comerţ, negustorii evrei au contribuit la distanţarea acestor două stări sociale, anihilând astfel formarea unei stări mijlocii a meşteşuga-

[7] A. Rozelon-Soşalski, descriind localitatea Căuşeni în anii 1821-1826, scria că comerţul de aici este efectuat de regulă de evrei, care cumpără din localităţile bogate ale plasei Căuşeni grâu şi porumb şi îl transportă în cantităţi mari pentru a-l realiza în porturile Ismail şi Reni (AIMSR, F. AMŞ, d. 18589, p. I, f. 245).

[8] AIMSR, F. 414, inv. 1, d. 297, f. 155.

[9] AIMSR, F. ASM, d. 18589, p. I, f. 10.

[10] *Concesiune* – sistem de încasare a impozitelor în prima jumătate a sec. al XIX-lea în Basarabia, când statul, pentru o anumită plată, acorda acest drept unor persoane particulare. Un asemenea sistem era impus, de regulă, de guvernul rus, periferiilor naţionale, când legăturile cu centrul sunt slabe, când lipsesc datele precise despre populaţia acestor teritorii. Sistemul de concesiune a fost stabilit de Divanul Moldovei, unde prezidau consulii ruşi, în 1806, când turcii şi tătarii au fost expulzaţi din acest ţinut. De atunci veniturile de stat sunt date în concesiune concesionarului principal, care ulterior „...le dă pe părţi, pentru câştiguri mari, diferitor persoane, în special evreilor, care anual le majorează... ”. (AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 15 verso-16).

rilor şi a burgheziei comerciale naţionale. Moşierul Al. Solomon din plasa Brânzeni, judeţul Iaşi, scria în 1864 că „...mijlocitor între producători şi consumatori sunt în exclusivitate evreii, al căror ajutor este dăunător şi pentru stările nobile, iar pentru stările inferioare este cu totul fatal şi periculos, din considerentul că această clasă de mijlocitori nu se dă în lături de a folosi orice procedee pentru câştigul propriu şi găseşte mijloace ca în decurs de un an să-şi tripleze capitalul pe seama locuitorilor, care din această cauză se află în datorii permanente faţă de evrei, care se declară ocrotitori ai ţăranilor. Este de ajuns ca bietul ţăran să împrumute bani doar o singură dată de la evreu, ca acest „binefăcător" să-i ia în formă de dobândă ultimul grăunte de pâine... şi deseori se întâmplă că ţăranul, dându-i „binefăcătorului" său toată recolta anuală, munca a şase sau opt persoane, cu mare greu este în stare să se achite pentru procente, iar împrumutul rămânea ca datorie pentru anii viitori, în baza aceloraşi condiţii" (Записки 1864, 223).

Aceeaşi constatare o face şi moşierii D. Kotovski din satul Bârnova, judeţul Soroca, Brazovschi din Rediu Mari şi arendaşii moşiilor din Unţeşti şi Rădeni, judeţul Iaşi, L. Vartuli şi Spiridon Gore (Записки 1864, 226, 230, 333).

Contemporanii scriau despre negustorii evrei că aceştia au ocupat toate sferele comerţului, sunt mari meşteri în speculaţii, avizi, lacomi şi prigonesc foarte mult poporul amăgindu-l la cântar[11]. Situaţia nu s-a schimbat nici după aplicarea, începând cu 1 ianuarie 1831, a „Regulamentului" ghildelor, adoptat în Basarabia la 26 septembrie 1830. Datorită diferitelor înlesniri acordate negustorilor de ghildă, de care au beneficiat de obicei evreii, situaţia nu numai că nu s-a schimbat, dar a şi luat amploare. Privilegiile acordate negustorilor de ghildă, precum şi cele acordate oraşelor Ismail, Chişinău şi Reni măreau numărul imigranţilor evrei în Basarabia.

Negustorii evrei, greci şi armeni, cauzau mari prejudicii nu numai negustorilor moldoveni în număr mic, dar şi populaţiei săteşti şi orăşeneşti, de la care procurau diferite mărfuri şi produse alimentare. Generalul rus Kozacikovski scria în această privinţă, în martie 1819, în raportul „Descriere succintă a Basarabiei" că „...toate sferele comerţului au fost acaparate de greci şi evrei care i-au oprimat pe moldovenii molatici şi ursuzi în speculaţii şi au devenit unicii negustori"[12]. Despre atitudinea evreilor, grecilor şi armenilor faţă de comerţ putem judeca după acelaşi raport al generalului Kozacikovski, care, expunându-şi părerile asupra asigurării armatei ruse cu pâine, atenţiona organele centrale că „...trebuie neapărat să fie evitate orice relaţii cu evreii care sunt avizi, lacomi şi foarte mult prigonesc poporul amăgindu-l la cântar... şi, pe cât e posibil, şi cele cu arendaşii greci şi armeni, mari meşteri de a transforma 500 de lei în 100 de mii în zece ani"[13].

Documentele de arhivă nu ne permit să stabilim cu exactitate componenţa etnică şi dinamica numerică a celor mai influente categorii etnice implicate în comerţul Basarabiei la sfârşitul anilor '40 – începutul anilor '60 ai sec. al XIX-lea. Dificultatea soluţionării acestei probleme constă în faptul că negustorii moldoveni, bulgari, ruşi, ucraineni etc. nu sunt indicaţi separat, dar incluşi în compartimentul negustori „creştini". Studierea cererilor depuse de negustori pentru declararea capitalului comercial ne permite să stabilim componenţa etnică a negustorilor "creştini" doar pentru oraşul Chişinău. Date, ce ar reflecta componenţa etnică a burgheziei comerciale din celelalte oraşe ale Basarabiei, în fondurile ANRM, AISR, AIMSR şi ASRO n-au fost depistate.

Dinamica numerică şi componenţa etnică a burgheziei comerciale din Basarabia, la sfârşitul anilor '40 – prima jumătate a anilor '60 ai sec. al XIX-lea, este elucidată în tabelul 1[14].

Datele Tabelului 1 demonstrează că în perioada dintre 1849-1863 rolul de bază în comerţul Basarabiei le-a revenit, conform certificatelor comerciale eliberate, evreilor care deţineau 61,8% din numărul total de certificate (64,6% – negustorilor ce nu dispuneau de dreptul la avantaje şi 44,4% – cu avantaje), "creştinilor" – 30% (28,4%

[11] AISR, F. 561, inv. 3, d. 10, f. 12-12 verso.

[12] AIMSR, F. AM, inv. 182"a", cert. 7, f. 12.

[13] AIMSR, f. 22-23 verso.

[14] Datele tabelului includ numărul total de certificate comerciale eliberate negustorilor de ghildă din Basarabia pe parcursul anilor 1849-1863; coraportul lor (în procente) pentru fiecare etnie în parte: evrei, „creştini", armeni şi greci; numărul de certificate comerciale eliberate (în medie anual) acestei stări sociale; stratificarea negustorilor în ghilde comerciale; numărul negustorilor ce beneficiau de privilegii şi al celor ce nu dispuneau de acestea, şi, ceea ce este cel mai important, coraportul (în procente) al evreilor, „creştinilor", armenilor şi grecilor faţă de numărul total de certificate comerciale eliberate. Datele reflectă, propriu-zis, locul şi rolul fiecărei etnii în comerţul Basarabiei în această perioadă de timp.

Tabelul 1

Componenţa etnică şi dinamica numerică a burgheziei comerciale din Basarabia, conform certificatelor comerciale, între anii 1849-1863*

Categoria ghildei	Apartenenţa etnică								Numărul total	În medie anual	Coraportul, în %	Coraportul, în %, faţă de numărul total			
	Evrei		Creştini**		Armeni		Greci								
	Numărul certificatelor comerciale														
	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%				Evrei	"Creş-tini"	Armeni	Greci
Fără avantaje															
I	13	0,2	18	0,6	-	-	8	2,2	39	3	0,3	33,3	46,2	-	20,5
II	55	0,7	87	2,7	4	0,9	37	10,3	183	14	1,6	30,1	47,5	2,3	20,2
III	7321	99,1	3147	96,8	437	99,1	315	87,5	11220	863	98,1	65,2	28,0	3,9	2,8
Total	**7389**	**100,0**	**3252**	**100,0**	**441**	**100,0**	**360**	**100,0**	**11442**	**880**	**86,4**	**64,6**	**28,4**	**3,9**	**3,1**
în %	**64,6**	**-**	**28,4**	**-**	**3,9**	**-**	**3,1**	**-**	**100,0**	%	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**
Cu avantaje															
I	49	6,1	40	5,6	-	-	17	9,9	106	8	5,9	46,2	37,7	-	16,0
II	158	19,7	126	17,5	25	22,1	74	43,3	383	30	21,2	41,3	32,9	6,5	19,3
II	595	74,2	552	76,9	88	77,9	80	46,8	1315	101	72,9	45,2	42,0	6,7	6,1
Total	**802**	**100,0**	**718**	**100,0**	**113**	**100,0**	**171**	**100,0**	**1804**	**139**	**13,6**	**44,5**	**39,8**	**6,3**	**9,5**
în %	**44,4**	**-**	**39,8**	**-**	**6,3**	**-**	**9,5**	**-**	**100,0**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**
Numărul total* **	**8191**	**-**	**3970**	**-**	**554**	**-**	**531**	**-**	**13246**	**1019**	**100,0**	**61,8**	**30,0**	**4,2**	**4,0**
Coraportul, în %	**61,8**	**-**	**30,0**	**-**	**4,2**	**-**	**4,0**	**-**	**100,0**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**

* ANRM, F. 134, inv. 3, d. 88, f. 238-274; d. 112, f. 128-239; d. 123, f. 203-226; d. 124, f. 196-206; d. 145, f. 188-198; d. 147, f. 183-191; d. 156, f. 162-180. Datele pentru anii 1851 şi 1859 lipsesc.
** În categoria „creştini" intrau negustorii de diferite etnii, în afară de armeni şi greci.
*** În numărul total n-au fost incluşi 24 de „cetăţeni de onoare", în postură de negustori a căror etnie nu putea fi identificată.

– fără avantaje şi 39,8% – cu avantaje), armenilor – 4,2% (3,9% – fără avantaje şi 6,3% – cu avantaje) şi grecilor – 4% (3,1% – fără avantaje şi 9,5% – cu avantaje).

Destul de semnificativ este locul pe care îl deţinea fiecare etnie în categoria negustorilor de ghildă. Coraportând numărul certificatelor comerciale de fiecare ghildă (cu şi fără avantaje) la numărul total de certificate comerciale eliberate fiecărei etnii în parte, determinăm locul şi rolul pe care l-au deţinut negustorii fiecărei ghilde în cadrul fiecărei etnii în parte. Spre exemplu, deşi negustorii evrei deţineau un loc important în comerţul Basarabiei, lor le revenea doar 0,8% din numărul certificatelor comerciale de ghilda întâi (0,2% – fără avantaje şi 6,1% – cu avantaje) şi 2,6% de ghilda a doua (0,7% – fără avantaje şi 19,7% – cu avantaje), „creştinilor" – 1,5% de ghilda întâi (0,5% – fără avantaje şi 5,6% – cu avantaje) şi 5,4% – de ghidă a doua (2,7% – fără avantaje şi 17,5% – cu avantaje), armenilor – doar 5,2% de ghilda a doua (0,4% – fără avantaje şi 22,1% – cu avantaje) (armenii nu deţineau certificate comerciale de ghilda întâi), grecilor – 4,7% de ghilda întâi (2,2% – fără avantaje şi 9,9% – cu avantaje) şi 20,2% de ghilda a doua (10,3% – fără avantaje şi 43,3% – cu avantaje). Prin urmare, rolul de bază în cadrul negustorilor mari angrosişti de ghilda întâi şi a doua în fiecare categorie în parte le revenea: grecilor, „creştinilor", armenilor, evreii ocupând doar ultimul loc.

Datele Tabelului 1 demonstrează că în această perioadă au fost eliberate în medie pe an 1019 certificate comerciale, inclusiv 880 (86,4%) negustorilor ce nu beneficiau de avantaje (0,3% – negustorilor de ghilda întâi, 1,6% – de ghilda a doua şi 88,1% – de ghilda a treia) şi 139 (13,6%) negustorilor ce beneficiau de avantaje (5,9% – negustorilor de ghilda întâi, 21,2% – de ghilda a doua şi 72,9% – de ghilda a treia).

Dar cel mai important este coraportul negustorilor evrei, „creştini", armeni şi greci faţă de întreaga burghezie comercială, coraport ce denotă locul fiecărei etnii în comerţul intern al Basarabiei şi în comerţul Basarabiei cu ţările străine şi guberniile ruse. Conform Tabelului, între anii 1849-1863 numărul certificatelor comerciale eliberate negustorilor între ghildă a fost repartizat în felul următor: negustorilor evrei – 61,8% (64,6% – fără avantaje şi 44,5% – cu avantaje), „creştini" – 30% (28,4% – fără avantaje şi 39,8% – cu avantaje), armeni – 4,2% (3,9% – fără avantaje şi 6,3% – cu avantaje) şi negustorilor greci – 4% (3,1% – fără avantaje şi 9,5% – cu avantaje).

Certificatele comerciale ne dau posibilitatea de a urmări cum erau repartizate locurile fiecărei etnii în ghildele comerciale, ţinând cont de negustorii ce nu dispuneau de dreptul de privilegii şi cei ce beneficiau de asemenea drept. Conform acestor date, din numărul negustorilor ce nu beneficiau de avantaje în cadrul ghildei întâi 46,2% le revenea „creştinilor", 33,3% – evreilor şi 20,5% – grecilor; în cadrul ghildei a doua: 47,7% – „creştinilor", 30,1% – evreilor, 20,2% – grecilor şi 2,3% – armenilor şi în cadrul ghildei a treia: 62,2% – evreilor, 28% – „creştinilor", 3,9% – armenilor şi 2,8% – grecilor. Prin urmare, în cadrul primelor două ghilde rolul de bază le revenea negustorilor "creştini", după care urmau evreii şi grecii, iar negustorilor armeni le revenea un rol neesenţial.

În categoria negustorilor ce beneficiau de avantaje, în cadrul ghildei întâi 46,2% le revenea evreilor, 37,7% – „creştinilor" şi 16% – grecilor; în cadrul ghildei a doua: 41,3% – evreilor, 32,9% – „creştinilor", 19,3% – grecilor şi doar 6,5% – armenilor; în cadrul ghildei a treia: 45,2% – evreilor, 42% – „creştinilor", 6,7% – armenilor şi 6,1% grecilor. Prin urmare, în categoria negustorilor ce beneficiau de avantaje rolul de bază le revenea evreilor şi „creştinilor", după care urmau grecii şi armenii.

Numărul redus al negustorilor greci şi armeni ce beneficiau de privilegii se explică nu numai prin numărul redus al acestor etnii în cadrul burgheziei comerciale, dar şi prin faptul că grecii şi armenii s-au stabilit cu traiul în oraşele Basarabiei (în special în Chişinău şi în oraşele-port Ismail, Chilia, Reni şi Akkerman) înainte şi în primii ani după anexarea Basarabiei la Rusia şi aveau case proprii, prăvălii, deci nu puteau beneficia de unele privilegii acordate negustorilor ce urmau să aloce bani în bunuri imobiliare.

Prezintă interes şi componenţa etnică a burgheziei comerciale din Basarabia sub raport numeric, al tuturor membrilor de familie. Drept sursă în studierea acestei probleme ne servesc datele recensământului IX al populaţiei, efectuat în 1851 (Tabelul 2).

Datele Tabelului 2 atestă că la începutul anilor '50 ai sec. al XIX-lea în categoria burgheziei comerciale din Basarabia erau încadrate 2780 de persoane: 1554 (56,1%) – evrei; 740 (26,6%) – „creştini"; 253 (9,1%) – greci şi 229 (8,2%)

Tabelul 2

Componenţa etnică a burgheziei comerciale din Basarabia conform recensământului din 1851*

Categoria negustorilor	Categoria ghildei**						Total	Coraportul în %
	I	%	II	%	III	%		
Ruşi ***	36	46,2	61	24,3	643	26,0	740	26,6
Greci	12	15,4	43	17,1	194	8,0	253	9,1
Armeni	11	14,1	18	7,2	200	8,1	229	8,2
Evrei	19	24,4	129	51,4	1410	57,1	1554	56,1
Total	**78**	**100,0**	**251**	**100,0**	**2451**	**100,0**	**2780**	**100,0**
În %	**2,8**	**-**	**9,0**	**-**	**88,2**	**-**	**100,0**	**-**

* П. Кеппен. Девятая ревизия. Исследование о числе жителей России в 1851 году. СПб., 1857, с. 24.
** În categoria negustorilor de ghilda întâi erau 16 cetăţeni de onoare; în categoria negustorilor de ghilda a treia – 3 dvoreni.
*** Probabil „creştini", în care intrau negustori de diferite etnii, în afară de greci şi armeni.

– armeni. Marea majoritate a burgheziei comerciale din Basarabiia o constituia negustorii mici, de ghilda a treia – 2451 (88,2%) de persoane; din acest număr 1410 (57,1%) le revenea evreilor, 643 (26,0%) – „creştinilor”, 200 (8,1%) – armenilor şi 194 (8,0%) – grecilor. Numărul negustorilor încadraţi în primele două ghilde era mult mai mic şi constituia doar 329 (11,8%) persoane, inclusiv 78 (2,8%) negustori de ghilda întâi şi 251 (9,0%) – de ghilda a doua. Dar numărul acestor negustori era mult mai mic din considerentul că izvorul indică toţi membrii familiei şi nu negustorii care au declarat capitalul comercial.

Ştiind că evreii au deţinut, chiar de la început, un rol important în comerţul Basarabiei, ne-ar interesa ce prezentau ei ca stare socială sub raport îndeletnicitar la mijlocul sec. al XIX-lea. Întru soluţionarea acestei sarcini am apelat la datele statistice privind numărul populaţiei în diferite ramuri economice ale Basarabiei din 1858 (Tabelul 3).Datele Tabelului 3 confirmă stratificarea evreilor din Basarabia în patru categorii sociale – negustori, agricultori, meşteşugari şi mica-burghezie. Este vădită o preponderenţă absolută a micii-burghezii – 7599 (78%) de familii (69,5% din numărul total de persoane), comparativ cu:

Tabelul 3

Coraportul negustorilor evrei şi creştini, încadraţi în comerţul Basarabiei în 1858*

Oraşele	Evrei **		Creştini**		Numărul total de negustori	Inclusiv			
	Bărbaţi	Femei	Bărbaţi	Femei		Evrei	Creştini	Coraportul, în %	
								Evrei	Creştini
Chişinău	716	710	248	246	1920	1426	494	74,3	25,7
Orhei	320	318	25	23	686	638	48	93,0	7,0
Soroca	607	602	5	6	1220	1209	11	99,1	0,9
Hotin	473	480	17	18	988	953	35	96,5	3,5
Bender	373	375	46	45	839	748	91	89,2	10,8
Akkerman	95	93	76	75	339	188	151	55,5	44,5
Cahul	46	45	22	23	136	91	45	66,9	33,1
Chilia	61	60	25	26	172	121	51	70,3	29,7
Ismail	62	63	128	126	379	125	254	33,0	67,0
Reni	7	6	68	69	150	13	137	8,7	91,3
Total	**3087**	**3072**	**698**	**694**	**7551**	**6159**	**1392**	**81,6**	**18,4**

*ANRM, F. 134, inv. 3, d. 156, f. 197-198.
**Sursa nu indică numărul de evrei şi creştini care au declarat capitalul comercial.

10,4% de familii (16,7% persoane) – agricultori; 7,4% de familii (10,1% persoane) – negustori şi 4,2% de familii (3,7% persoane) – meşteşugari. Ponderea micii-burghezii este destul de mare în oraşele Basarabiei, constituind în medie 4691 (81,8%) de familii (76,0% din numărul total de persoane), sau respectiv: 95,2% de familii în Reni, 91,4% – în Akkerman, 87,1% – în Hotin, 86,7% – în Chişinău, 85,7% – în Chilia, 82,4% – în Bălţi etc. Ceva mai mic era numărul micii-burghezii evreieşti în judeţele Basarabiei, constituind 2908 (72,5%) de familii (61,7% din numărul total de persoane), în unele judeţe având însă o preponderenţă absolută: 96,6% de familii în Hotin, 87,9% – în Orhei, 87,0% – în Cahul, 74,3% – în Iaşi, 63,8% – în Soroca etc.

Datele statistice confirmă că destul de mic era numărul evreilor-agricultori, el constituind în medie 10,4% de familii (16,7% persoane) pe întregul teritoriu, sau 25,2% de familii (36,6% persoane) în aşezările rurale în care erau localizaţi, prevalând absolut (în comparaţie cu celelalte stări) în judeţele Bender şi Akkerman – 100% de familii, în judeţul Chişinău – 50,4% familii, în judeţul Soroca – 36,2%, în judeţul Iaşi – 15,6%, în judeţul Orhei – 12,1% şi în judeţul Hotin – 3,4% familii.

Ţarismul, urmărind scopul de a schimba structura socială din centrul şi nordul Basarabiei care era mai omogenă şi avea deja o bogată experienţă de formare a coloniilor străine în Novorosia şi sudul ţinutului, organizează (luând drept exemplu coloniile germane) colonii evreieşti şi în Ba-

sarabia. Statutul definitiv al evreilor-agricultori a fost confirmat printr-o decizie specială din 1844, cu acordarea unor privilegii: scutirea timp de 10 ani de toate impozitele şi prestaţiile şi pe 25 ani – de la recrutare; scutirea de la plata tuturor datoriilor etc. (Зеленчук 1979, 204). Către 1857 în Basarabia erau deja 13 colonii evreieşti: în judeţele Hotin (1), Soroca (6), Iaşi (2), Orhei (2), Chişinău (1) şi Bender (1).

Din numărul evreilor-agricultori doar 521 persoane (5,1%) deţineau loturi pe pământurile statului, restul erau arendaşi de loturi şi beneficiau de privilegii, fiind concentraţi în fond în judeţele Soroca (4657 persoane), Bender (1389), Iaşi (1378), Orhei (1062), Chişinău (644), Hotin (345) şi Akkerman (184 persoane)[15].

Cu toate că evreii-agricultori se bucurau de anumite privilegii, fiind întreprinse şi unele măsuri de încurajare a agricultorilor, nivelul gospodăresc în coloniile evreieşti era destul de scăzut, fapt ce dovedea incapacitatea evreilor de a se ocupa cu agricultura şi ireverenţa lor faţă de această ramură a economiei, deoarece din fire ei erau predispuşi a fi negustori şi meseriaşi. A. Zaşciuk descrie în 1857 coloniile evreieşti astfel: „...câmpurile în coloniile evreieşti nu sunt lucrate, vităritul ca ramură nu există, locuinţele sunt în stare de neglijenţă, ei asigurându-şi existenţa graţie diferitelor îndeletniciri şi meşteşugului casnic. În pofida eforturilor zadarnice ale poliţiei orăşeneşti şi judeţene de a-i reţine în aşezările lor, majoritatea coloniştilor locuiesc în oraşe" (Защук 1863, 527). Despre acest fapt scriau şi autorităţile locale care comunicau în 1868 că „...foarte puţini evrei rămaseră în categoria coloniştilor; din cauza incapacităţii de a-şi trăi viaţa la sat, aceştia, în majoritate, s-au transferat la oraş şi se ocupă cu diferite meşteşuguri, îndeosebi cu comerţul"[16].

Conform datelor Tabelului 3, negustorii şi meseriaşii evrei erau în minoritate absolută, constituind, respectiv, doar 7,4% şi 4,2% din numărul total al celor patru stări sociale. În pofida numărului redus din cadrul stărilor sociale evreieşti şi a întregii populaţii a Basarabiei, negustorii şi meseriaşii deţineau poziţii importante în ierarhia burgheziei comerciale. Activitatea comercială a negustorilor evrei în Basarabia puţin se deosebea de cea a negustorilor evrei din Moldova. N. Djuvara, analizând interesul evreilor faţă de comerţul moldovenesc, menţiona că el a fost generat de „...lipsa unei clase mijlocii bine structurate, în stare să se apere, pasivitatea ţăranilor, complicitatea boierilor pe care-i serveau cu multă dibăcie, ca oameni buni la toate, ca zarafi şi, mai ales, ca stăpâni de cârciumi la sate" (Djuvara 1995, 180.). Aceeaşi situaţie era şi în Basarabia. În 1868 evreii din Basarabia, care alcătuiau doar 9,5% din numărul total al populaţiei, stăpâneau aproape întreg comerţul basarabean[17].

Preponderenţa evreilor în comerţul Basarabiei şi în cadrul celorlalte categorii de negustori la 1858, îndeosebi în categoria de negustori „creştini" în care intrau şi moldovenii, este elucidată de datele Tabelului 4.

Datele Tabelului 4 confirmă, că în cele 11 oraşe ale Basarabiei negustorii evrei constituiau 6159 persoane (81,6%) din numărul total de negustori, în unele oraşe având o pondere absolută: Soroca – 1209 persoane (99,1%), Hotin – 1209 (96,5%), Orhei – 638 (93,0%) şi Bălţi – 647 (89,6%). Din cele 1392 persoane (18,4%) care reveneau negustorilor „creştini", armenii, grecii şi negustorii din guberniile ucrainene şi ruse erau într-un număr cu mult mai mare decât băştinaşii moldoveni. Astfel, în oraşele-porturi Ismail şi Reni rolul de bază în comerţ revenea negustorilor greci şi armeni.

Acest fapt este atestat şi în alte izvoare istorice. Într-o *Schiţă succintă statistică a Basarabiei de Sud*, datată cu sfârşitul anilor '70 ai sec. al XIX-lea, se menţiona că „evreii locuiesc în oraşe şi târguşoare, unde constituie o parte considerabilă a populaţiei, moldovenii sunt exploataţi de ei cu cruzime; numai în Dunărea de Jos evreii se întâlnesc destul de rar, mai ales în oraşele Bolgrad, Ismail, Reni etc."[18].

Negustorii evrei, alături de cei greci şi armeni, deţinând monopolul comerţului basarabean, jefuind ţărănimea şi aducând-o la sărăcie, iar moşierilor cultivându-le dispreţul faţă de industrie şi comerţ, au contribuit la distanţarea acestor două stări sociale, anihilând astfel formarea unei stări mijlocii a meşteşugarilor şi a burgheziei comerciale naţionale.

Evreii deţineau poziţii importante şi în ghildele comerciale, ponderea absolută revenindu-le negustorilor de ghilda a treia. Conform datelor statistice din 1858, din 9 certificate comerciale

[15] ANRM, F. 134, inv. 3, d. 156, f. 199verso-200.
[16] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7681, f. 156.
[17] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7681, f. 155verso-156.
[18] AMISR, F. 414, inv. 1, d. 297, f. 155.

Tabelul 4

Componenţa etnică a burgheziei comerciale din Basarabia şi numărul de certificate comerciale eliberate între anii 1849-1863*

Negustori	Anii**													Numărul total	Coraportul, în %
	1849	**1850**	**1852**	**1853**	**1854**	**1855**	**1856**	**1857**	**1858**	**1860**	**1861**	**1862**	**1863**		
	Numărul certificatelor comerciale														
Basarabeni															
Evrei	309	307	409	498	707	713	699	725	621	641	597	600	604	7430	64,8
„Creştini" ***	187	210	229	241	250	171	217	208	193	250	248	248	221	2873	25,1
Armeni	74	38	78	74	68	38	38	37	21	22	22	22	22	554	4,8
Greci	88	90	74	74	69	46	49	32	1	1	2	2	3	531	4,6
Cetăţeni de onoare ****	12	5	9	9	7	10	7	5	1	3	6	5	5	84	0,7
Total	**670**	**650**	**799**	**896**	**1101**	**978**	**1010**	**1007**	**837**	**917**	**875**	**877**	**855**	**11472**	**100,0**
Din alte oraşe Evrei	52	35	28	59	114	123	55	56	52	66	50	-***** ,,.	71	761	40,9
„Creştini" ***	76	69	67	78	91	224	109	139	64	62	62	-	56	1097	59,1
Total	**128**	**104**	**95**	**137**	**205**	**347**	**164**	**195**	**116**	**128**	**112**	**-**	**127**	**1858**	**100,0**
Numărul total	**798**	**754**	**894**	**1033**	**1306**	**1325**	**1174**	**1202**	**953**	**1045**	**987**	**877**	**982**	**13330**	**-**

* ANRM, F. 134, inv. 3, d. 88, f. 238-274; d. 112, f. 228-239; d. 123, f. 203-226; d. 124, f. 196-206; d. 145, f. 188-198, d. 147, f. 183-191, d. 156, f. 162-180.
** Datele pentru anii 1851 şi 1859 lipsesc.
*** În categoria „creştini" intrau negustori de diferite etnii, în afară de armeni şi greci.
**** Categoria „cetăţeni de onoare" includea dvoreni, funcţionari etc., de diferite etnii, în postura de negustori.
***** Datele, referitor la negustorii din alte oraşe, pentru anul 1862 lipsesc.

eliberate negustorilor de ghilda întâi 6 (66,6%) reveneau negustorilor evrei, din 31 certificate de ghilda a doua – 20 (64,5%) şi din 797 certificate de ghida a treia – 595 (74,7%)[19]. Despre preponderenţa vădită a evreilor în categoria negustorilor de ghilda a treia ne mărturisesc şi datele autorităţilor locale care comunicau că în 1841 în Chişinău „...evreii dirijează îndeosebi comerţul cu amănuntul"[20].

Dinamica numerică şi componenţa etnică a burgheziei comerciale din Basarabia la sfârşitul anilor '40 – prima jumătate a anilor '60 ai sec. al XIX-lea este elucidată în Tabelul 5.

Datele Tabelului 5 confirmă că în cele 12 oraşe ale Basarabiei rolul de bază în comerţ revenea negustorilor evrei, greci şi armeni care deţineau 74,2% din toate certificatele comerciale. „Creştinilor", ce includeau celelalte etnii (inclusiv moldoveni), le revenea doar 25,1% din numărul certificatelor comerciale eliberate de Duma orăşenească din Chişinău. Deosebit de puternice erau poziţiile negustorilor evrei în comerţul orăşenesc; ei dispuneau de cel mai mare număr de certificate comerciale – 64,8% din numărul total de certificate.

În comerţul orăşenesc erau încadraţi şi dvorenii, foştii funcţionari etc. – ca „cetăţeni de onoare", însă numărul lor era destul de mic şi dispuneau doar de 0,7% din numărul total de certificate comerciale eliberate în perioada anilor 1849-1863.

Din categoria „negustori din alte oraşe", în care intrau atât negustorii basarabeni, cât şi cei din guberniile interne ruse, coraportul dintre „creştini" şi evrei nu era atât de mare, constituind 59,1% pentru negustorii „creştini" şi 40,9% pentru negustorii evrei.

Negustorii evrei deţineau monopolul celor mai importante ramuri comerciale: comerţul cu cereale, băuturi alcoolice, sare etc. Iu. Ianson, care a studiat comerţul cu pâinea în regiunea Odesa în anii '60 ai sec. al XIX-lea, scria că „...toţi negus-

[19] ANRM, F. 134, inv. 3, d. 156, f. 171verso-180.
[20] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2591, f. 220.

Tabelul 5

Populaţia evreiască din Basarabia, sub raport îndeletnicitar, la 1858*

Oraşele şi judeţele	Negustori		Agricultori		Meşteşugari		Mica burghezie**		Numărul total		Coraportul familiilor, în %			
	Familii	Persoane	Familii	Persoane	Familii	Persoane	Familii	Persoane	Familii	Persoane	Negustori	Agricultori	Meşteşugari	Mica burghezie
Oraşele														
Chişinău	190	1426	-	-	123	795	2048	8861	2361	11082	8,0	-	5,2	86,7
Orhei	91	638	-	-	15	102	338	1588	444	2328	20,5	-	3,4	76,1
Soroca	126	1209	-	-	16	118	199	1403	341	2730	37,0	-	4,7	58,3
Bălţi	73	647	-	-	3	14	355	1603	431	2264	16,9	-	0,7	82,4
Hotin	113	953	-	-	5	40	793	5651	911	6644	12,4	-	0,5	87,1
Bender	75	748	-	-	75	376	243	1473	393	2597	19,1	-	19,1	61,8
Akkerman	16	188	-	-	3	21	203	1426	222	1635	7,2	-	1,4	91,4
Cahul	14	91	-	-	-	-	-	-	14	91	100,0	-	-	-
Chilia	14	121	-	-	-	-	84	553	98	674	14,3	-	-	85,7
Ismail	13	125	-	-	75	363	408	2698	496	3186	2,6	-	15,2	82,2
Reni	1	13	-	-	-	-	20	83	21	96	4,8	-	-	95,2
Total	**726**	**6159**	**-**	**-**	**315**	**1829**	**4691**	**25339**	**5732**	**33327**	**12,7**	**-**	**5,5**	**81,8**
Judeţele														
Chişinău	-	-	113	664	-	-	111	394	224	1058	-	50,4	-	49,6
Orhei	-	-	68	1062	-	-	493	2366	561	3428	-	12,1	-	87,9
Soroca	-	-	397	4657	-	-	701	4238	1098	8895	-	36,2	-	63,8
Iaşi	-	-	133	1378	86	410	634	3213	853	5001	-	15,6	10,1	74,3
Hotin	-	-	32	345	-	-	922	6771	954	7116	-	3,4	-	96,6
Bender	-	-	229	1910	-	-	-	-	229	1910	-	100,0	-	-
Akkerman	-	-	39	184	-	-	-	-	39	184	-	100,0	-	-
Cahul	-	-	-	-	7	55	47	188	54	243	-	-	13,0	87,0
Total	**-**	**-**	**1011**	**10200**	**93**	**465**	**2908**	**1170**	**4012**	**27835**	**-**	**25,2**	**2,3**	**72,5**
Numărul total	**726**	**6159**	**1011**	**10200**	**408**	**2294**	**7599**	**42509**	**9744**	**61162**	**7,4**	**10,4**	**4,2**	**78,0**

*ANRM, F. 134, inv. 3, d. 156, f. 205-206.
**Mica-burghezie – pătură socială ce includea diferite categorii de orăşeni: mici negustori şi meseriaşi, funcţionari şi salariaţi săraci, proprietari mici (de case) etc.

torii de pâine în Basarabia sunt evrei şi aceasta nu se manifestă nicăieri atât de vădit ca în Basarabia" (Янсон 1870, 137). Acelaşi autor menţiona că atitudinea de dispreţ a moldovenilor faţă de evrei nu-i împiedica pe ultimii „...să-i ţină strâns în mâinile lor şi să-i exploateze pe locuitorii moldoveni, nepăsători şi molatici, chiar şi pe moşierii-boieri şi arendaşi" (Янсон 1870, 137).

În istoriografia românească a fost avansată ideea integrării românilor în lumea modernă occidentală, într-un proces de modernizare capitalistă a societăţii, prin activitatea comercială a evreilor, drept argument invocându-se faptul că „capitalul comercial de la Viena, Berlin, Paris şi Londra era în posesia sau cel puţin sub influenţa evreilor, că legăturile comerciale dintre Ţările Române şi Occidentul Europei se stabileau prin intermediul lor" (Roman 1994, 30).

În Basarabia, activitatea comercială a negustorilor evrei nu totdeauna s-a reflectat favorabil asupra diferitelor ramuri economice, aşa cum s-ar fi aşteptat. Să ilustrăm afirmaţia doar în baza unui singur exemplu. Basarabia, fiind socotită colonie, bază pentru obţinerea materiei prime ieftine cu care erau asigurate guberniile limitrofe, a pierdut în decursul anilor '20-30 ai sec. al XIX-lea, în urma activităţii comerciale a evreilor, mai mult de jumătate din păduri, care cândva acopereau teritoriul din cursul superior al Nistrului şi până la hotarul judeţului Bender. Guvernatorul Novorosiei şi Basarabiei scria la 24 august 1860 ministrului de interne, contelui Stroganov, că „tăierea

intensă a pădurilor are loc din cauza sporirii anuale a necesităţilor în ceea ce priveşte asigurarea cu lemn de construcţie şi, în special, cu lemn de foc a localităţilor de stepă din gubernia Herson şi, în special, a oraşului Odesa”[21].

Dreptul de a face comerţ liber cu ridicata şi cu amănuntul pe Nistru şi Prut cu materii forestiere de construcţie, acordat tuturor negustorilor între anii 1840-1853, a favorizat, după cum am menţionat anterior, consolidarea poziţiilor negustorilor evrei austrieci, care, acumulând capitaluri considerabile, nu le vor investi în economia Basarabiei, ci le vor transfera în exclusivitate peste hotare. Negustorii evrei austrieci foloseau privilegiile ce li s-au acordat şi în alte scopuri. P.I. Fiodorov scria la 14 ianuarie 1853 ministrului de finanţe că mulţi evrei austrieci, prezentându-se drept negustori care comercializează lemn, sosesc în localitatea Noua Suliţă şi, plătind câteva ruble uneia din cele trei companii, obţinând bon de livrare a lemnului, „...pătrund în hotarele noastre pentru a se ocupa cu diferite speculaţii, specifice evreilor”[22].

Nici după anularea în 1853 a privilegiilor acordate situaţia nu s-a schimbat, deoarece monopolul pe care îl deţineau negustorii evrei austrieci a trecut în mâinile negustorilor evrei localnici, care au continuat să practice comerţul în mod tradiţional. Suprafeţele de păduri continuau să se micşoreze. Autorităţile locale se plângeau în august 1860 guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei că trecerea comerţului în mâinile negustorilor evrei localnici „...aduce mai mult rău decât folos nu numai Basarabiei, dar şi guberniei Herson, care e aprovizionată cu lemn transportat cu plutele. Aceşti negustori, deţinând în mâinile lor atât comerţul interior, cât şi comerţul exterior cu lemn, măresc şi micşorează preţurile la materialul silvic după bunul lor plac”[23].

Burghezia evreiască staţiona în Basarabia doar atât timp cât putea beneficia de avantajele comerţului, uşor deplasându-se dintr-o gubernie în alta. Numai în 1857 din Basarabia au fost excluşi din ghilda a treia şi transferaţi în guberniile Herson, Podolia şi Tavria 6 familii de evrei, iar din guberniile Podolia, Volânia, Tavria, Ekaterinoslav şi Movilău au fost înscrise în categoria negustorilor basarabeni de ghilda a treia 14 familii de evrei[24].

Administraţia imperială, care nu a nutrit niciodată simpatie faţă de evrei, căuta să limiteze activitatea lor comercială în guberniile ruse, pentru a preîntâmpina şi a stopa concurenţa din partea lor, transferându-i la periferiile naţionale. Conform deciziei guvernului din 20 noiembrie 1829, evreii expulzaţi din oraşele Sevastopol şi Nikolaev au primit dreptul de a staţiona în Basarabia şi a beneficia, conform ucazului Senatului din 15 ianuarie 1831, de privilegiile acordate de reforma ghildelor[25]. Conform datelor de arhivă, numai în decursul anilor 1831-1835 din aceste oraşe au trecut cu traiul în Chişinău 42 familii (216 persoane) de evrei, dar dacă vom ţine cont şi de celelalte oraşe ale guberniilor Herson, Podolia, Ekaterinoslav, Kiev etc. – 252 familii (961 persoane), înscriindu-se în rândurile micii burghezii basarabene, din care puteau trece uşor în rândurile burgheziei comerciale de ghilda a treia[26].

Ţarismul, la rândul său, căuta să atragă în guberniile ruse negustori care dispuneau de capitaluri mari. Astfel, începând cu 1865, negustorii evrei de ghilda întâi au primit dreptul de a se stabili cu traiul în guberniile ruse.

Poziţiile înalte pe care le deţin evreii în ramura comercial-industrială a Basarabiei au fost determinate de faptul că aceştia, conform dispoziţiilor Consiliului Suprem al Basarabiei, erau scutiţi pentru totdeauna, în baza legilor şi tradiţiilor moldoveneşti, de plata impozitelor şi a prestaţiilor. În baza dispoziţiei din 28 noiembrie 1830, aceste drepturi le-au fost parţial confirmate. Toţi evreii din Basarabia care au primit cetăţenia până la aplicarea acestei dispoziţii erau eliberaţi pentru totdeauna de plata impozitelor şi a prestaţiilor. Evreii erau obligaţi să-şi aleagă modul de viaţă, iar în timpul înscrierii în societăţile orăşeneşti sau în aşezările de stat să respecte dispoziţia Consiliului de Stat din 26 septembrie 1829 (ПСЗРИ 1831, 42-433).

Analiza izvoarelor ne permite să conchidem că burghezia comercială basarabeană s-a format în mod succesiv, fiind destul de neomogenă din punct de vedere etnic şi social. Implicarea administraţiei imperiale în procesul complicat şi contradictoriu de geneză şi de constituire a burgheziei comerciale basarabene, prin aplicarea, începând cu 26 septembrie 1830, a structurii de ghildă şi a măsurilor întreprinse în politica co-

[21] AISR, F. 19, inv. 3, d. 459, f. 10verso.
[22] AISR, F. 19, inv. 3, d. 459, f. 5.
[23] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6974, f. 9.
[24] ANRM, F. 134, inv. 3, d. 156, f. 189verso-190verso.
[25] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 4-8.
[26] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1485, f. 5-5verso.

mercială, adâncesc şi mai mult această neomogenitate. Deşi privilegiile acordate pe un termen de zece ani negustorilor din Basarabia, conform Regulamentului ghildelor, au permis încadrarea în comerţ a tuturor stărilor sociale, indiferent de apartenenţa etnică – inclusiv a moldovenilor, cerinţa de a declara capitalurile comerciale, în baza cărora negustorii urmau să fie înscrişi în categoria ghildelor comerciale, au redus în mare parte posibilităţile şi aşa limitate ale moldovenilor de a se încadra în categoria negustorilor de ghildă.

Nefiind bine structurată şi nealcătuind o categorie etnică integrată naţional, burghezia comercială va împrumuta şi va îngloba, în mod inevitabil, pe parcursul anilor, elemente alogene din rândurile evreilor, grecilor, armenilor, bulgarilor, ruşilor, ucrainenilor etc., care vor deveni elementul comercial dominant.

Destul de semnificativ este locul pe care îl deţinea fiecare etnie în categoria negustorilor de ghildă. Analiza certificatelor comerciale eliberate în anii '40-'60 ai sec. al XIX-lea denotă că rolul de bază în comerţul Basarabiei le-a revenit evreilor, care deţineau circa 62% din numărul total de certificate comerciale, după care urmau „creştinii", armenii şi grecii.

Dar deşi evreii deţineau un loc important în comerţul basarabean, rolul de bază în cadrul negustorilor angrosişti de ghilda întâi şi a doua le revenea grecilor, „creştinilor" şi armenilor. Evreii se ocupau, de regulă, cu comerţul mărunt, majoritatea fiind precupeţi.

Negustorii evrei, constituind cea mai mare parte a burgheziei comerciale din Basarabia, au beneficiat, alături de „creştini", şi de privilegiile comerciale acordate acestei stări sociale.

Prin urmare, promovând în Basarabia o politică colonială, protejând afacerile propriei burghezii sau ale celei invitate în ţinut şi încurajând-o, prin avantaje şi chiar privilegii acordate, să se afirme şi să se constituie ca clasă socială, ţarismul a distanţat şi mai mult elementele incipiente ale burgheziei comerciale naţionale (îndeosebi prin activitatea comercială a evreilor) de cele privilegiate şi dominante alogene. Promovând o asemenea politică, ţarismul a frânat şi a stopat procesul formării şi constituirii unei burghezii comerciale naţionale, înlăturând-o şi de la posibilitatea de a exercita funcţii economice, înlocuind-o cu cea a alogenilor, în bună parte din rândurile celor nouveniţi în Basarabia.

Bibliografie

Djuvara 1995: N. Djuvara, Între Orient şi Occident. Ţările române la începutul epocii moderne (1800-1848) (Bucureşti 1995).

Roman 1994: V. Roman, România în Europa (Bucureşti 1994).

Берг 1993: Л.С. Берг, Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство (Кишинев 1993).

Жуков 1982: В.И. Жуков. Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812-1900) (Кишинев 1982).

Записки 1864: Записки Бессарабского областного Статического Комитета, т. 2 (Кишинев 1864).

Защук 1863: А.И. Защук. Этнография Бессарабской области. В сб.: Записки Общества истории и древностей V (Одесса 1863).

Зеленчук 1979: В.С. Зеленчук. Народонаселение Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Кишинев 1979).

Кеппен 1857: П. Кеппен. Девятая ревизия. Исследование о числе жителей России в 1851 году (СПб. 1857).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян. Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В сб.: Ученые записки Кишиневского ун-та (Ист.), т.117 (Кишинев 1971), 4-385.

ПСЗРИ 1830: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. I, т. XXXV, 1818 (СПб. 1830), №27357, 231.

ПСЗРИ 1831: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. V, 1830 (СПб. 1831), №4143, 42-433.

Сабуров 1830: Я. Сабуров. Земледелие, промышленность и торговля Бессарабии в 1826 г. (Москва 1830).

Урусов 1907: С.Д. Урусов. Записки губернатора. Кишинев, 1903-1904 (Москва 1907).

Янсон 1870: Ю. Янсон. Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе (СПб. 1870).

Jewish component in the ethnical structure of the commercial bourgeoisie in Bessarabia (1812-1868)

Abstract

In the present article the archive data is used to determine the ethnical attribution of the commercial bourgeoisie of Bessarabia in the first half of the 19th century. The author claims that this stratum of Bessarabian society was

formed gradually and was ethnically and socially heterogeneous. This heterogeneity was deepened by the Imperial administration which contributed to the formation of the Bessarabian commercial bourgeoisie by implication (26 September 1830) of guild reform and introduction of new commerce policies. Notwithstanding the privileges for a 10 year term to the merchants from Bessarabia granted by the reform which allowed all social strata to start commercial enterprises regardless of the ethnicity, as well as the requirement to declare the capitals in order to be assigned to a commercial guild, the chances of the Moldavians to enrol into the category of the guild merchants were reduced.

Heterogeneous and poorly structured, both ethnically and socially, the commercial bourgeoisie was forced to allow foreign elements in its ranks. The Jews, Greeks, Armenians, Bulgarians, Russians, Ukrainians etc., shortly became dominant in the commercial life of Bessarabia.

The proportion of various ethnic groups among guild merchants is worth of attention. The analysis of commercial certificates issued in 1840s - 1860s suggests that the main role in the Bessarabian trade belonged to the Jews. They owned ca. 62% of the total number of the commercial certificates; they were followed by the "Christians", Armenians and Greeks. Although the Jews played a prominent part in Bessarabian commerce, the wholesale merchants of the first and the second guild were mostly the Greeks, "Christians" and Armenians. The Jews, the second-hand dealers, were involved normally in petty trade. Therefore, the tsarist colonial policy in Bessarabia was obviously aimed at protecting the interests of its own bourgeoisie or its representatives in the region by offering privileges, which eventually lead to a constitution of a distinct social class. The weak national commercial bourgeoisie was distanced (especially due to the commercial activity of the Jews) from the privileged and dominant foreign business. This politics slowed down the process of formation and constitution of national commercial bourgeoisie, replacing it with foreign settlers.

Евреи в этническом составе торговой буржуазии Бессарабии (1812-1868 гг.)

Резюме

В данной статье, на основе архивных источников, анализируется этнический состав торговой буржуазии Бессарабии первой половины XIX века. Автор констатирует, что в Бессарабии торговая буржуазия образовалась постепенно, в плане этническом и социальном, будучи неоднородной. Вовлечение имперской администрации в сложный и противоречивый процесс формирования торговой буржуазии, путем проведения, начиная с 26 сентября 1830 г., гильдейской реформы и разных мер, предусмотренных торговой политикой, углубляют еще больше эту неоднородность. Несмотря на предоставленные торговцам, согласно гильдейской реформы, десятилетних льгот, которые давали всем социальным слоям возможность заниматься торговлей, независимо от этнической принадлежности, а также на необходимость заявления торговых капиталов, на основе которых торговцы должны были записываться в торговые гильдии, возможность молдаван и так незначительная записываться в категории гильдейских купцов еще более сократилась.

Будучи неоднородной, по своему составу, плохо структурированной категорией и не являясь уже сформированной как социальный класс, торговая буржуазия была вынуждена заимствовать и внедрять, на протяжении ряда лет, чужие элементы из рядов евреев, греков, армян, болгар, россиян, украинцев и др. – которые впоследствии составят основной костяк торговой буржуазии Бессарабии.

Знаменательно как была представлена каждая этническая группа в категории гильдейских купцов. Анализ торговых свидетельств, предоставленные торговцам в 40-60-е годы XIX века, показывает, что основная роль в торговле Бессарабии принадлежала евреям. Им принадлежало примерно 62% из общего числа выданных торговых свидетельств, после которых следовали „христиане", армяне и греки.

Однако, несмотря на то, что евреи играли значительную роль в торговле Бессарабии, категорию оптовых торговцев первой и второй гильдии составляли, греческие, „христианские" и армянские купцы. Будучи главным образом перекупщиками, евреи занимались, в основном, мелкой торговлей.

Следовательно, проводимая в Бессарабии колониальную политика, защищая интересы собственной буржуазии или приглашенной в крае, представляя ей различные льготы, что дало ей возможность сформироваться как социальный класс царизм, тем самым, отдалил еще больше незрелые элементы национальной торговой буржуазии (благодаря, главным образом, торговой деятельностью евреям) от иноземной, привилегированной, господствующей в крае. Проводя такую политику, царизм приостановил и задержал надолго процесс образования национальной торговой буржуазии, заменив ее чужеземной (сформированной в основном из числа переселенцев).

12.02.2007

Dr. hab. Valentin Tomuleţ, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

LITERATURA DIDACTICĂ BASARABEANĂ: TIRAJE, REEDITĂRI ŞI MODELE IMPUSE (1814-1918)

Maria Danilov

Încă la anul 1923, semnalând stadiul de cercetare a problemei, Ştefan Ciobanu constată că „de fapt, Basarabia a avut o întreagă literatură didactică românească, care merită să ocupe un loc destul de respectabil în istoria culturii româneşti" (Ciobanu 1992, 66). La finele secolului XX, întâlnim aceleaşi aprecieri favorabile asupra literaturii didactice basarabene în perioada dominaţiei ruseşti. De exemplu, Dan Berindei, în 1991, susţinea, între altele, că dacă în Bucovina nu au fost tipărite abecedare destinate românilor până la mijlocul secolului al XIX-lea, apoi în Basarabia „au apărut în 1814, 1815, 1819, 1830, 1844, 1863, 1865 abecedare ruso-române" (Berindei 1992, 55). În plan istoriografic se pare că aprecierile privind literatura didactică tipărită în Basarabia în secolul al XIX-lea nu au întârziat, însă cercetările asupra problemei sunt dispersate în diverse publicaţii: reviste de specialitate, almanahuri, anuare, repertorii bibliografice – niciodată adunate într-un studiu de sinteză (Ганицкий 1883, 684).

Multiple probleme din istoricul tipăririi cărţilor didactice din Basarabia secolului al XIX-lea (care a fost în linii mari, o literatură religioasă destinată şcolilor parohiale, mai întâi) sunt încă insuficient cercetate, ceea ce ne-a determinat să încercăm o clasificare a acestora în funcţie de modelele ce-au servit drept sursă pentru alcătuitori sau traducători de texte. Vor fi evidenţiate acum şi ştiri noi, sau cu o circulaţie mai redusă ce ţin de identificarea unor titluri sau ediţii multiplicate, în tiraje succesive. Această categorie de tipărituri nu surprinde prin diversitate tematică – marea majoritate fiind manuale elementare pentru nevoile şcolii locale: bucoavne, gramatici, cărţi de citire (Colesnic-Codreanca 2003, 151). Or, tocmai acest aspect al problemei caracterizează strategia educaţională a administraţiei imperiale orientată să asigure supuşilor doar obligaţiile de a citi şi a scrie (şi nu întotdeauna). Vom aborda subiectul din unghiul problemelor anunţate, însă, nu înainte de a interveni cu unele precizări privitor la cadrul sociocultural al sistemului de învăţământ existent în Basarabia în limita cronologică 1812-1918.

Pe de o parte, în momentul anexării acestui teritoriu de Rusia ţaristă nu putem vorbi despre existenţa unui sistem instituţionalizat al şcolii de aici, ceea ce a facilitat, bineînţeles, stabilirea noilor reguli şi atingerea noilor scopuri (Ciobanu 1992, 27). Cele dintâi şcoli în Basarabia, ca şi în restul Moldovei, au fost pe lângă mănăstiri şi bisericile din parohii. Numărul acestora, aşa cum se atestă în documentele istorice, era impresionant pentru acele timpuri. Însă trebuie să observăm că, un astfel de sistem abia se contura şi în imperiul ţarist – sub forma unui Minister al Instrucţiunii Publice (1803) (Нирка 1991, 7). Strategia educaţională va fi modificată de nenumărate ori pe parcursul secolului al XIX-lea printr-o serie de Regulamente: 1828, 1864, 1874, 1875. Şcoala basarabeană devenită, astfel, un teren de experimentare, era acceptată de oficialităţi doar ca un mijloc de rusificare accelerată a majorităţii băştinaşe, neruse din provincie. Evoluţiile şi metamorfozele în care a persistat sistemul educaţional imperial ne arată clar idealul de *uniformizare*, în sensul politicii rusificatoare promovate insistent de oficialităţile administraţiei imperiale din provincie.

Cărţile didactice destinate şcolii din Basarabia (1812-1918), tipărite atât la Chişinău, cât şi la Sankt Petersburg, pot fi clasificate în: *bucoavne, abecedare, gramatici, cărţi de citire, dicţionare*. Cea mai impunătoare categorie o alcătuiesc bucoavnele basarabene tipărite în Tipografia Duhovnicească din Chişinău, marea majoritate apărute în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Istoria literară s-a ocupat foarte puţin de cercetarea acestei categorii de literatură didactică. S-a afirmat că bucoavnele sunt un indicator al situaţiei unei culturi într-o anumită perioadă de timp, iar aceasta înseamnă că identificarea surselor de emitere a anumitor tipuri de manuale implică şi aspectul social al problemei, adică cine era interesat de a promova un anumit tip de cunoaştere sau altul.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 57-68.

Multe dintre bucoavnele basarabene sunt rarităţi bibliografice în spaţiul românesc (deşi au suportat mai multe reeditări), altele sunt atestate doar în surse bibliografice, nefiind identificate *de visu* de cercetătorii în domeniu. Faptul ca atare este o dovadă a solicitărilor sporite din epocă, precum şi a folosirii lor îndelungate (de mai multe generaţii), de aceea şi s-au distrus.

Sub o astfel de categorie a rarităţii se constituie şi ediţia *Bucoavnei* din 1814, apărută la data de 22 decembrie, în Tipografia Exarhicească a Basarabiei, ctitorită de Gavriil Bănulescu-Bodoni şi care, sub raport istoric, este primă tipăritură didactică destinată învăţământului aflat, de asemenea, sub semnul ctitoriei exarhului. De reţinut că ediţia de la 1814 a Bucoavnei este atestată în repertoriul bibliografic apărut în 1993, la Bucureşti (Mihail P., Mihail Z. 1993, XVIII). Ţinând cont de informaţiile publicate acolo constatăm că, un astfel de exemplar se păstrează în colecţiile Bibliotecii Centrale a Universităţii din Iaşi, însă identificarea acestei *Bucoavne,* ca şi datarea (Chişinău 1814), se consideră greşite. Semnalarea acestui exemplar este de dată recentă (în sursa menţionată nu se indică anul când a intrat în colecţiile de patrimoniu), nefiind atestat în repertoriile bibliografice ale cărţii vechi româneşti (până la anul 1993), ceea ce ne determină să susţinem: cartea nu a constituit subiectul unor cercetări speciale. În context, menţionăm că un astfel de exemplar al *Bucoavnei* a fost semnalat şi în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei din Chişinău (achiziţie din anul 1998) şi care, de asemenea, a fost datat iniţial cu 22 decembrie 1814 (*Bucoavnă* 1814, 2). Desigur că, atât datarea, cât şi identificarea acestei *bucoavne* este foarte dificilă (în lipsa paginii de titlu), iar faptul ca atare nu este de neglijat.

În context, mai constatăm că toate sursele bibliografice: Şt. Ciobanu (1923); Al. David (1934), Paul Mihail (1940), inclusiv BRV, – au înregistrat ediţia *Bucoavnei* fără a fi văzut exemplare ale acesteia, iar descrierile bibliografice au fost semnalate în baza *Registrului* cărţilor tipărite în anii 1814-1821, publicat de Ştefan Ciobanu (Ciobanu 1923, 51). Rezultă că, ediţia *Bucoavnei* de la 1814, prezintă un interes deosebit sub raport istoric, mai întâi. Apare însă o firească întrebare: e posibilă, oare, identificarea acestei *Bucoavne* (din colecţiile din Iaşi sau Chişinău) în lipsa unei descrieri bibliografice *de visu*?

Cercetătorii cărţii româneşti tipărite în Basarabia susţin că ediţia *Bucoavnei* din 1814 a fost retipărită în acelaşi număr de exemplare (1200), în 1815 (Стадницки 1894, 365). În ceea ce priveşte *Bucoavna* de la 1815, se ştie că a existat doar un singur exemplar cunoscut în colecţiile din România, ultima semnalare fiind înregistrată în 1936 (BRV, vol. IV, nr. 394), indicându-se şi locul unde era depozitată – Biblioteca Institutului de Istorie Naţională (Facultatea de litere) din Bucureşti.

O altă sursă bibliografică, de dată recentă (Mihail P., Mihail Z., 1993) arată că „i s-a pierdut urma" (Mihail P., Mihail Z 1993, 3). Vom interveni aici cu o menţiune specială: anume acest unic exemplar al *Bucoavnei* din 1815 a fost descris de istoricul C.C. Giurescu (1931), care ne informa despre exemplarul ce se păstra la Institutul de Istorie Naţională din Bucureşti (Giurescu 1931, 124).

Dacă admitem ca ipoteză de lucru afirmaţiile cercetătorilor cum că ediţia *Bucoavnei* din 1815 este o reeditare a celei din 1814 (Şt. Ciobanu susţine că aceeaşi bucoavnă apare în acelaşi număr de exemplare în 1815), atunci ediţia *Bucoavnei* de colecţie (MNIM) ar putea fi identificată în baza descrierii lansate de istoricul român. Conform acestei descrieri, *Bucoavna* de la 1815 este o carte cu scoarţe de carton, numărul total de file – 23. Confruntând textul *Bucoavnei* din colecţia Muzeului Naţional din Chişinău cu datele descrise de C. Giurecsu constatăm că „tabla de materii" cuprinsă între f. 1-19 (respectiv 38 p.) coincide întocmai, – pe când ultimele trei file diferă esenţial, ceea ce ne determină să susţinem că exemplarul din muzeu al *Bucoavnei* este o ediţie mai târzie a bucoavnelor apărute la Chişinău, în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Giurescu 1931, 125). Alte caracteristici ale exemplarului din colecţiile Muzeului Naţional: textul este îngrijit aranjat pe pagină, pe două coloane, cel românesc pe dreapta; tipărit cu caractere chirilice pe hârtie filigranată de culoare albăstriu - gălbuie; format mic (22×17 cm.); coperta de carton acoperită cu piele (maro închis); pe coperta 1 însemnări manuscrise: „Petre Nicolai Popa 1906" (caractere latine), pe fila de forzaţ (coperta 2): „*Această carte am cetit [- o], astăzi în ziua sfintei Cruci. 27 septembrie 1946*" (caractere chirilice).

Modul în care erau alcătuite bucoavnele din primele decenii ale veacului al XIX-lea[1] ne sugerea-

[1] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 1, f. 1-23: «Ведомость об учениках Бендерской взаимного обучения школы».

ză gândul că erau adresate în aceeaşi măsură şi adultului care le citea ca pe o carte de lectură duhovnicească (în special ne referim la textul rugăciunilor, psalmii sau sfaturile evangheliste – cele zece porunci etc.). O elocvenţă în acest sens sunt şi însemnările manuscrise identificate în exemplarul bucoavnei amintit deja.

O altă ediţie a *Bucoavnei* (cunoscută de asemenea în baza descrierilor bibliografice) a ieşit de sub teascurile tiparniţei din Chişinău în anul 1822. Această ediţie, la rândul său, a fost cercetată de O. Ghibu, în 1916. Potrivit descrierii, exemplarul era incomplet (32 pagini sau 16 file) şi se păstra în colecţiile Bibliotecii Muzeului Pedagogic din Bucureşti. O. Ghibu, necunoscând alte ediţii ale bucoavnelor apărute anterior în Basarabia, considera greşit că ediţia de la 1822 ar fi fost prima *bucoavnă* rusească-românească din Basarabia (Ghibu 1975, 102). Un alt exemplar al ediţiei din 1822 s-a păstrat în colecţiile Bibliotecii Centrale a Universităţii din Bucureşti, însă a fost „distrus la 23 decembrie 1989" în legătură cu evenimentele revoluţionare ce au avut loc în Piaţa Universităţii (o parte din patrimoniul Bibliotecii a ars) (Mihail P., Mihail Z. 1993, 11). *Bucvarul* de la Chişinău este înregistrat în inventarul manuscris al cărţilor „distruse" cu numărul „324" (Manuscris 1991, 33).

Rezultă din această semnalare, că referinţele asupra acestei ediţii pot fi astăzi reconstituite doar în baza descrierilor lansate de O. Ghibu (informaţiile lui Şt. Ciobanu sunt preluate tot de acolo).

Vom observa un detaliu din cele relatate de O. Ghibu referitor la pagina de titlu a cărţii: titlul integral al *Bucoavnei* (1822) corespunde întocmai cu titlul ediţiei din 1815 publicat de C. Giurescu: *„Bucoavnă, adică începătoare învăţătură pentru cei ce voiesc a învăţa carte moldoveneşte"* (reţinem că, ediţia *Bucoavnei* din 1815 nu a fost cunoscută de O. Ghibu la 1916), iar acest moment vine în sprijinul opţiunii anunţate anterior că ediţiile bucoavnelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt o reeditare după ediţia din 1814. Un alt aspect ar fi că titlul cărţii în versiunea românească (bucoavnele au fost în marea lor majoritate ediţii bilingve) nu corespunde textului slavonesc, care anunţă că este destinată celor ce doresc a învăţa „carte slovenească" (Ghibu 1975, 102). Probabil că această modificare este o intervenţie a traducătorului trecută neobservată de cenzură. O. Ghibu considera că ediţia *Bucoavnei* din 1822 „a fost făcută după textul rusesc al bucoavnelor mai simple". Nu avem nici un motiv să ne îndoim de aceste afirmaţii, deoarece textul în limba română este tributar originalului şi abundă în calcuri lexicale (Colesnic-Codreanca 2003, 72). Se constată că traducerea terminologiei gramaticale a creat numeroase calcuri lingvistice în literatura didactică românească din Basarabia, din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Dacă păstrăm ordinea cronologică a cărţilor didactice tipărite în Basarabia trebuie să reţinem şi ediţia *Abeţedarului* rusesc (ediţie bilingvă), identificat de Şt. Ciobanu în Biblioteca Seminarului Teologic din Chişinău şi datat între anii 1830-1840 (Ciobanu 1992, 85). Cartea cuprinde 56 de pagini (23 file), iar textul rusesc era tipărit cu caractere civile (după cum se tipărea de fapt în Rusia), ceea ce conferă acestei ediţii o importanţă deosebită. După cum susţine cercetătorul, aceasta este una dintre „cele mai interesante bucoavne basarabene". Conţinutul tematic (partea de crestomaţie) depăşeşte modelele bucoavnelor anterioare apărute în Basarabia: *„Adunare a cuvintelor"* este alcătuită întocmai ca şi *Gramatica* de la 1819 apărută la Chişinău, iar la compartimentul "dialoguri" are tangenţe cu *Gramatica* lui Ştefan Margela (1827).

Textul cuprins în ediţia *Abeţedarului* pare a fi o traducere-adaptare după textul unor ediţii ruseşti ale bucoavnelor, însă cu elemente structurale din cuprinsul unor ediţii basarabene: *Gramatica* „rusească cu tălmăcire în limba moldovenească" (1819) şi *Gramatica „rumănească"* a lui Ştefan Margela (1827).

Alte ediţii ale bucoavnelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt cele apărute între anii 1842 şi 1844 (BRM 1984, 488). Observăm că titlul acestor ediţii nu corespunde întocmai cu cele anterioare: *Bucoavnă adecă începătoare învăţătură pentru cei ce voiesc a învăţa carte sloveneşte şi moldoveneşte*. În acest sens, Ştefan Ciobanu interpreta greşit ediţiile bucoavnelor din 1842 şi 1844, ca fiind „retipărite" după originalul celui din 1822 (Ciobanu 1992, 97).

Consemnăm şi alte deosebiri: existe o diferenţă la numărul total de file, precum şi tabla de materii. Pe ultimele pagini numerotate (f. 28-29) sunt arătate numerele bisericeşti şi cifrele arabe până

la 10 000. În baza descrierilor bibliografice anterioare (A. David 1934; P. Mihail 1940), precum şi a cercetării exemplarelor – *de visu* – din colecţiile Bibliotecii Academiei din Bucureşti, constatăm că *Bucoavna* din colecţiile din Chişinău coincide întocmai acestei descrieri, şi poate fi atribuită ca o ediţie apărută după anul 1840.

Alt argument în favoarea acestei opţiuni este filigranul hârtiei identificat pe f. 5 (în carte) şi care se citeşte: „1840", iar pe f. 20 (verso) a fost identificat un filigran cu siglă rusească: „Ф.Ч.О.Б" (Danilov 2000, 47). În context, ţinem să subliniem faptul că această *Bucoavna (*din colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei) este unicul exemplar din prima jumătate a secolului al XIX-lea, identificat în acest spaţiu, de aceea şi poate fi atribuit cu calificativul de „carte rară" cu valoare de unicat (Danilov 2002, 38).

Şi aceste bucoavne sunt ediţii bilingve, cu text paralel: textul în limba română este o versiune tradusă – mot-à-mot - a celui rusesc (aranjat pe partea dreaptă a paginii). Termenii româneşti sunt calcuri lexicale (semantice şi morfologice). În legătură cu exemplele prezentate, atrage atenţia că bucoavnele apărute în prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt, în primul rând ediţii bilingve, cu text paralel în limbile română şi rusă.

Literatura didactică basarabeană, în mare parte religioasă, de asemenea este marcată de cele două tendinţe specifice epocii: pe de o parte politica oficială promovată de autorităţi urmărea un singur scop - asimilarea lingvistică a românilor basarabeni[2]. Iar pe de altă parte eforturile de rusificare erau minimalizate prin susţinerea şcolii basarabene cu manuale tipărite în limba română ce au asigurat (în şcoala elementară) o continuitate a identităţii culturale, a conştiinţei de limbă a românilor basarabeni. Marea majoritate a bucoavnelor cunoscute sunt reeditări după versiunile ediţiilor slavoneşti şi au un pronunţat caracter religios. Au fost tipărite în tiraje mici: de la 1200-1500 exemplare. Tirajul limitat abia acoperea nevoile şcolii locale[3].

Spre exemplu: în adresa din 2 mai 1844 (nr. 362), boierul Sturdza solicita de la Direcţia Economică a Seminarului un lot de bucoavne în scopul „întăririi predării limbii moldoveneşti în şcolile de judeţ din Bălţi şi Hotin". Materialele de arhivă mărturisesc că în anul 1850 în dugheana de carte de la Tipografia Duhovnicească au fost primite pentru vânzare, cu preţul de 25 cop./fiecare bucoavne ruso-moldoveneşti (anii de ediţie nu sunt arătaţi), dintre care au şi fost vândute, după cum urmează: ianuarie – 8; mai 1850 – 1; 30 iunie – 5; 25 iulie – 4; 31 august – 11; septembrie – 34; 30 octombrie – 14; 30 noiembrie – 5; 29 decembrie – 21. În total, pe anul 1850, au fost vândute 103 exemplare din ediţiile bucoavnelor (probabil din cele apărute la 1842 şi 1844) tipărite în Tipografia Duhovnicească în prima jumătate a secolului al XIX-lea[4].

Dacă respectăm ordinea cronologică a bucoavnelor tipărite în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea trebuie să consemnăm încă două ediţii apărute în anii 1854 şi 1859 şi care sunt cunoscute după informaţiile istorice publicate de Paul Mihail (1940), nefiind înregistrate în alte repertorii, ori colecţii de patrimoniu. Onisifor Ghibu, spre exemplu, considera că după ediţia din 1844, în Basarabia apare o altă ediţie abia în 1861 (Ghibu 1975, 103). La fel şi Şt. Ciobanu considera că „între anii 1844 când se retipăreşte bucoavna de la 1822 şi 1842, şi 1861 nu găsim nici o carte didactică, tipărită în Basarabia" (Ciobanu 1992, 97). Paul Mihail, respectând specificul lucrării nu a înregistrat şi referinţele bibliografice asupra ediţiilor amintite, ci s-a limitat numai la publicarea integrală a informaţiilor istorice culese din arhiva Casei Arhiereşti din Chişinău asupra acestor ediţii. Constatăm, de asemenea, că ediţiile bucoavnelor din anii 1854 şi 1859 nu sunt atestate *de visu* în alte surse bibliografice (Mihail P., Mihail Z. 1993, 91).

Din cele publicate de P. Mihail reţinem, că Direcţia Economică a Casei Arhiereşti, în 18 ianuarie 1854 (nr. 34), raporta către episcopul Irinarh: „deoarece toate bucoavnele ruso-moldoveneşti sunt vândute (probabil, din cele editate la 1844), iar cererile mereu se înmulţesc, se propune să fie retipărite din nou astfel de bucoavne fără nici o schimbare: câte 8 foi de fiecare exemplar, în total ar fi 18 top-uri de hârtie pentru 1 000 exemplare". Către 15 martie 1854 tirajul fusese deja multiplicat şi se cerea învoire pentru a fi legate de către Volico Sobelman „a câte 6 kop./ fiecare". De altfel

[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8539, f. 91: «Каталог книг находящихся в лавке при мануфактурной торговли купца Авксентия Грошева в городе Бендерах».
[3] ANRM, F. 183, inv. 1, d. 29, f. 1, 4, 7, 40.
[4] ANRM, F. 183, inv. 1, d. 29, f. 37- 39.

unicele date cunoscute despre aceste ediţii sunt cele publicate de Paul Mihail.

În tabloul cărţilor ce s-au vândut în dugheana de carte a tipografiei (tipărite între anii 1853-1856), sub nr. 15 este arătată *Bucoavna ruso-moldovenească* „tipărită în 1 000 exemplare şi, din care s-au vândut între timp 980" (Mihail P., Mihail Z. 1993, 91). În legătură cu reeditarea ediţiei din 1859, Paul Mihail consemna de asemenea, că protopopul din judeţul Iaşi, preotul Ioakov Kotiuzinski cerea (raportul din 26 septembrie 1861) să i se trimită „cel puţin 1 000 de bucoavne în limba moldovenească" pentru şcolile parohiale din cercul său. Astfel, între 1 februarie 1859 - 1 ianuarie 1860, au fost tipărite (multiplicate prin reeditare) încă 1 000 exemplare de bucoavne (Mihail P., Mihail Z. 1993, 101).

În dugheana de carte se vindeau cu 35 cop. exemplarul. Numărul doritorilor să procure „bucoavne" creştea simţitor către mijlocul secolului, odată ce pentru o circumscripţie de judeţ s-au cerut 1 000 exemplare. Însă distribuirea cărţilor didactice nu avea un caracter centralizat, ce ar fi cuprins toate şcolile secundare din Basarabia (parohiale, ministeriale, de judeţ), dar se făcea accidental, în funcţie „de dorinţa" şi de posibilităţile materiale ale consumatorului.

În registrul bucoavnelor apărute în Basarabia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, – o ediţie de excepţie este *Bucoavna* apărută în 1861 (1862), şi care are înscris pe pagina de titlu: „Bucoavnă adecă începătoare învăţătură pentru cei ce voiesc a învăţa carte moldoveneşte" (BRM 1984, 485). Ediţia *Bucoavnei* din 1861 are înregistrat pe copertă anul 1862, iar pe pagina de titlu – anul 1861. Exemplare ale acestei ediţii sunt atestate în colecţiile Bibliotecii Academiei Române, ediţia *Bucoavnei* a fost cercetată *de visu* de către O. Ghibu (1916), Gh. Tofan (1919), Şt. Ciobanu (1923), A. David (1934).

Având în vedere informaţiile lansate în cercetările anterioare asupra *Bucoavnei* din 1861, constatăm, că această ediţie este prima carte didactică tipărită în Basarabia cu text integral românesc (toate ediţiile apărute până la acest an sunt ediţii bilingve, cu text paralel în limbile română şi rusă). Acest moment poate fi explicat prin doi factori esenţiali. Mai întâi, este necesar să evidenţiem necesităţile vitale ale populaţiei majoritare – populaţia rurală – care şi-a manifestat de nenumărate ori preocupările de a înfiinţa şcoli primare cu predare „în limba moldovenească". Procesele-verbale ale obştilor săteşti, în special, sunt o mărturie elocventă în aceste sens. Spre exemplu, în procesele-verbale ale satelor din judeţul Soroca, pe anul 1861, erau prevăzute programe speciale pentru şcolile secundare de la sate: „citirea şi scrierea moldovenească, învăţarea rugăciunilor în moldoveneşte, gramatica moldovenească" (Boga 1993, 210). Dorinţa ţăranului român din Basarabia de a da copilului său cele mai elementare cunoştinţe de carte (de citire şi scriere) „în limba moldovenească" era dictată şi de nişte nevoi utilitare, pentru că avea permanenta necesitate de a descifra diferite acte de proprietate spre a le aduce, drept mărturie (de fiecare dată când era împins de o situaţie) pentru a-şi apăra moşia lăsată de strămoşi (Cibotaru 1962, 145).

Un alt factor esenţial ce a determinat o anumită schimbare (să înţelegem, înviorare a spiritului militant pentru cultura naţională) poate fi atribuit unor condiţii concret-istorice: unirea Principatelor Române (1859), precum şi evenimentele din interiorul imperiului – mişcările naţionale, de amploare, ale polonezilor.

În 14 octombrie 1861, Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău a emis o dispoziţie specială către Direcţia Economică a Casei Arhiereşti (nr. 7145), prin care se confirma că Sinodul din Sankt Petersburg „a dat dezlegare de a se tipări în limba moldovenească *Sf. Istorie* şi *Catehismul pe scurt*". Direcţia Economică ia o decizie destul de îndrăzneaţă şi dă poruncă să fie tipărite aceste texte împreună cu o nouă ediţie a bucoavnei, cu un tiraj excepţional (în acele vremuri), de 6 500 exemplare (Mihail P., Mihail Z. 1993, 115).

În 2 aprilie 1862, în raportul prezentat către Consistoriu (nr. 134) se arătă că au fost tipărite 6 200, pe când în darea de seamă despre activitatea tipografiei pe anul 1861 se indică că au fost tipărite 8 000 şi se vindeau la un preţ de 12 cop./argint (amintim, în context, că *Bucoavna* din 1844 se vindea cu 25 kop.). Din informaţiile bibliografice lansate de Şt. Ciobanu, *Bucoavna* (1861) cuprindea până la f. 17 (p. 35) „materia din foarte bine editată bucoavna din anul 1842" (litere, silabe, cuvinte, rugăciuni), iar începând cu fila 18 cuprinde textele din *Catihisisul pe scurt* şi alte *„învăţături moralnice"* (Ciobanu 1992, 98).

Pornind de la descrierile bibliografie asupra cărţii constatăm că şi această ediţie era o variantă mul-

tiplicată după cele anterioare la care s-au adăugat textele amintite (*Sf. Istorie şi Catehismul*), de altfel, la fel de necesare pentru nevoile şcolii secundare (Mihail P., Mihail Z. 1993, 115).

Privită într-un context mai larg al problemei şcolii basarabene, ediţia *Bucoavnei* din 1861 este marcată de însemnul conştiinţei de limbă. Conflictul lingvistic dintre cele două tendinţe ce marcau şcoala basarabeană de-a lungul secolului al XIX-lea a fost o permanenţă, iar atunci când condiţiile concret-istorice au favorizat elementul autohton, – forţa generatoare a acestuia nu a întârziat să se afirme. Această ediţie va fi reeditată în 1863, însă cu text paralel rusesc. O. Ghibu consideră că ediţia B*ucoavnei* din 1863 are la capitolul „Sub titlu" *„toate prescurtările de cuvinte din Bucvarul* de *la Iaşi, 1755 şi încă pe deasupra*"[5]. Momentul este deosebit de relevant, pentru că nici o ediţie a Bucoavnelor basarabene (până la acest an) nu atestă surse după modele editate în Principatele Române. O cercetare de amănunt, pe viitor, este necesară. În fapt, această ediţie şi încheie şirul bucoavnelor tipărite în Tipografia Eparhială în secolul al XIX-lea, destinate, în primul rând, şcolilor bisericeşti-parohiale.

În concluzie: Din categoria cărţilor didactice apărute în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei (1814-1863), cele mai răspândite pe parcursul secolului al XIX-lea au fost bucoavnele. E de menţionat că această categorie de tipărituri era acceptată de oficialităţile imperiale doar în măsura în care ele contribuiau la însuşirea limbii ruse, de aceea marea lor majoritate (cu excepţia ediţiei din 1861) au fost ediţii bilingve, cu text paralel (pe două coloane) în limbile rusă şi română. Textul românesc fiind o variantă tradusă (adaptată), din ruseşte, ceea ce indică direct şi sursa originalului: bucoavnele ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea, aprobate de cenzura sinodală. Ceea ce caracterizează în ansamblu literatura didactică din prima jumătate a secolului al XIX-lea, este caracterul ei pronunţat religios, – deoarece era destinată şcolilor parohiale. Marea majoritate a bucoavnelor au apărut în ediţii succesive prin multiplicare. Trebuie să specificăm între aceste ediţii două tipuri de bucoavne:

1. Coincid întocmai descrierile bibliografice (pagina de titlu, tabla de materii, numărul de pagini), – primele trei ediţii din anii 1814, 1815 şi 1822, – acestea pot fi considerate reeditări multiplicate în baza primei ediţii, apărută în Tipografia Exarhicească din Chişinău, – cea din anul 1814. Actualmente nici una din ediţiile menţionate nu este identificată în colecţiile de patrimoniu din spaţiul românesc (ediţiile din anii 1815 şi 1822, descrise de C.C. Giurescu şi respectiv de O. Ghibu, astăzi sunt pierdute, pe când cea din 1814, este cunoscută doar în baza notelor bibliografice după *Registrul* cărţilor tipărite în Tipografia Exarhicească din Chişinău, în 1814-1821).
2. Al doilea tip de bucoavne pot fi considerate ediţiile din 1842, 1844, 1854, 1859 - ediţii care diferă de cele anterioare prin tabla de materii cuprinsă în carte şi respectiv, – printr-un număr mai mare de pagini. Primele două ediţii menţionate – din 1842 şi 1844 – sunt atestate în colecţii de patrimoniu, – pe când ediţiile din 1854 şi 1859 sunt cunoscute doar în baza descrierilor bibliografice.

***

O altă categorie de literatură didactică destinată şcolii basarabene o constitue *gramaticile* editate atât la Chişinău, cât şi Sankt Petersburg. Unele aspecte din istoricul acestui gen de literatură didactică au fost reflectate în literatura de specialitate (Ciobanu 1992, 67). În special, cele ce ţin de anumite aspecte ale problemelor de metalimbaj din cuprinsul acestor gramatici au fost supuse unor studii minuţioase de către cercetători în domeniu (Colesnic-Codreanca 2003, 71). Cercetările noastre ţin doar de unele precizări istorico-documentare asupra cărţilor depistate în diverse surse publicate.

Gramatica „rusească" din 1819, tipărită în Tipografia Exarhicească, este primul manual de acest gen destinat şcolii din Basarabia (Cibotaru 1962, 67). După cum se anunţă în titlu, cartea este o „scurtă russască gramatică", adică o traducere selectivă după versiuni de texte ruseşti (din gramatica lui M. Lomonosov, 1755, şi a unui autor anonim „P.S."), adaptată pentru nevoile şcolii locale (necesităţii predării limbii ruse). Terminologia gramaticală, fiind tradusă exact din ruseşte, exclude faptul că autorul (de altfel neidentificat) ar fi avut ca model şi manuale din Ţările Române (Ciobanu 1992, 70). Se presupune că autorul (traducerii) este Dimitrie Savitzki, profesor de limbă română al Seminarului Teologic din Chişinău;

[5] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 1, f. 3, 5, 7-23.

textul rusesc înainte de a fi tradus a fost selectat pentru varianta „scurtă" a gramaticii, încât Şt. Ciobanu găsea că „este redat într-o limbă moldovenească destul de corectă". În colecţiile de patrimoniu din Republica Moldova nu este atestat nici un exemplar al acestei gramatici. Se cunosc câteva fotocopii (în colecţiile Muzeul Pedagogic din Chişinău şi în colecţii particulare) după originale din colecţia Bibliotecii Publice „Saltykov-Ščedrin" din Petersburg.

Pe prima jumătate a secolului al XIX-lea se înscriu doi basarabeni, autori de autentică valoare ce au pregătit şi editat manuale didactice pentru basarabeni, însă tipărite la Sankt Petersburg: Ştefan Margela[6] şi Iacob Hâncu[7] (Гинкулов 1840, 1-7).

Cercetătorii în domeniu au atestat câteva variante tipografice ale gramaticii lui Şt. Margela în diverse colecţii de patrimoniu, şi care au deosebiri ce ţin atât de structura cărţii, cât şi tabla de materii. În Republica Moldova exemplare ale acestei gramatici sunt atestate în colecţiile Bibliotecii Academiei de Ştiinţe, Bibliotecii Naţionale şi Muzeului Naţional de Istorie; în colecţiile din România se deţin exemplare la Biblioteca Academiei Române, Arhivele Statului Iaşi, Biblioteca Universitară Iaşi şi Biblioteca Centrală Universitară din Cluj.

Se afirmă, de asemenea, că au fost tipărite tiraje succesive ale acestei gramatici, fapt ce confirmă deosebirile din cuprinsul „de materii" (Matei 1988, 125). Atenţia specialiştilor a fost surprinsă de prezenţa la sfârşitul volumului al II-lea (varianta tipografică: două volume – 4 cărţi) al textului cu paginaţie separată (trei foi) şi care se intitulează: *De buchile rumăneşti* (Ciobanu 1992, 87). Este vorba de „*Tomul al doile. Gramatica ruseasca. De dreptscriere*", depistat de Ştefan Ciobanu în colecţiile Bibliotecii Universităţii Populare din Chişinău (nr. 6393) şi altul în biblioteca municipală (nr. 4575). Însă fiind un exemplar singular, nu se pronunţă asupra autorului acestei gramatici, deşi presupune că este o continuare a unei gramatici propriu-zise, care începe cu paragraful 108, – ceea ce corespunde variantei tipografice descrise de Z. Mihail. Cert este că Ştefan Margela, în gramatica sa, propune o reducere a alfabetului chirilic întrebuinţat în scrierea românească din epocă, – din 43 de litere propune doar 24 – pornind evident de la unele realităţi lingvistice cunoscute de el în capitala imperiului – la Sankt Petersburg.

Diferenţele existente între ediţiile în volum ale gramaticii lui Ştefan Margela conduc la ipoteza că au existat trei variante tipografice cu anul de ediţie – 1827 (Иова 1983, 18). În colecţiile din Republica Moldova sunt atestate primele două variante tipografice ale gramaticii, pe când varianta tipografică – în două volume (4 cărţi) – care cuprinde şi paginaţia separată „de buchiile rumâneşti", este atestată în colecţiile din România (Mihail P., Mihail Z. 1993, 18).

Din cercetările întreprinse asupra variantelor identificate (în colecţii de patrimoniu), constatăm că varianta tipografică (a 3-a) ce cuprinde paginaţia separată – *De buchile româneşti* – este cea mai completă versiune din ediţiile succesive apărute la Sankt Petersburg, în 1827. Dorinţa autorului de a ajuta neamul românesc din Basarabia şi de peste Prut (după cum susţine în *Precuvântare)*, precum şi nivelul pregătirii intelectuale i-a permis să „experimenteze" şi asupra alfabetului chirilic al scrisului românesc: „Dacă această carte va fi primită cu bunăvoinţă de către public, mă voi ocupa şi cu alte nu mai puţin folositoare manuale, gramatici, dicţionare [...]" (Margela 1827, 4).

Cu alte cărţi nu a mai reuşit „să se ocupe" deoarece, chiar în anul apariţiei gramaticii (1827), a fost nevoit să plece în Franţa unde a activat mai mult de două decenii. Nu se cunosc motivele acestei plecări, însă suntem predispuşi să credem că anume după apariţia ultimei variante tipografice a gramaticii cu subcapitolul *De buchiile româneşti*, a intrat în conflict cu funcţionarii din Sankt Petersburg.

Gramatica lui Ştefan Margela, deşi scrisă şi tipărită la Sankt Petersburg, a fost destinată şcolii din Basarabia (de tip Lankaster). Este un manual elementar de limbă rusă cu text paralel românesc. Terminologia gramaticală nu este originală, fiind o traducere din ruseşte şi „urmează metoda gramaticilor ruseşti", – după cum ne sugerează şi

[6] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 5200, 123 f.: «*Переписка Министерства Народного Просвещения Шишкова о доставление ему книг для написание русско-молдавской грамматики служащим Департамента Народного Просвещения С.Я. Марцелла*».

[7] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 6321, 29 f.: «*Дело по расторжение прошения учителя Кишиневской ланкастерной школы Гинкулова Я., об увольнении его из духовного звания и о присвоение ему классного чина*».

P. Haneş, deşi găseşte că are puţine asemănări şi cu gramaticile de dincolo de Prut (Haneş 1920, p. 153).

Ioan Doncev, autorul *Cursului primitiv de limbă română* (1865), este o personalitate de excepţie pentru istoria literaturii didactice basarabene din secolul al XIX-lea. Crescut în mediul basarabean, pedagog de vocaţie şi cunoscător al situaţiei lingvistice, al nivelului de predare a limbii române, – în lipsa manualelor şi a profesorilor calificaţi în şcolile din Basarabia, – a sesizat de nenumărate ori (prin rapoarte şi adrese) autorităţile şcolare imperiale. Mărturiile documentare stau dovadă că la anul 1861 avea gata pentru tipar trei cărţi de limbă română (Cibotaru 1962, 223). A reuşit să scoată de sub tipar *„Cursul"* de limbă română abia în 1865 (deşi aprobat de cenzură în 14 august 1863), când Catedra de limbă română în liceul regional este suspendată (la intervenţia nobilimii va fi continuată predarea limbii române până în 1866) (Negru 2006, 220).

Manualul lui I. Doncev a fost mult apreciat, în special, pentru cursul de gramatică (partea a 3-a a cărţii) ce cuprindea o veritabilă terminologie românească. După cum s-a constatat în literatura de specialitate, a fost unica gramatică a limbii române (scrisă în limba română), ce avea drept scop învăţarea sistematică a limbii: cuprindea de fapt cursul de lecţii susţinut de A. Doncev în clasele liceale, după cum mărturiseşte însuşi autorul în prefaţa cărţii; mai este unicul manual din a doua jumătate a secolului al XIX-lea tipărit în Basarabia cu litere latine (Ghibu 1965, 102). Se afirmă că I. Doncev a întrebuinţat „toate alfabetele unul peste altul: chirilic, civil, rusesc şi latinesc". Se cunosc şi dovezile autorului gramaticii în acest scop, – bine argumentat în *Precuvântarea* cărţii (Doncev 1865, IV) .

Mai există un aspect asupra căruia vom stărui cu unele amănunte, care din lipsă „de importanţă", se pare au rămas neobservate de istoria literară. După cum ne mărturisesc informaţiile din epocă, Ioan Doncev a fost un luptător consecvent pentru drepturile limbii române în şcoala Basarabiei din secolul al XIX-lea. Chiar şi după scoaterea limbii române din programul de studiu (1866) a continuat să insiste către administraţia gubernială în scopul difuzării cărţii sale. Citim din dispoziţia Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău: „S-a ascultat demersul consilierului de colegiu Ioan Doncev, în care roagă să fie difuzate printre şcolile parohiale săteşti, manualele româneşti, foarte folositoare pentru instruirea copiilor – *Cursul primitiv de Limbă rumână* şi *Abeceda rumână*, drept ale căror alcătuitor este; preţul Cursului – 1 rub; Abeceda – 50 cop." (KEB 1868, p. 19).

Reţinem că demersul a fost aprobat prin rezoluţie episcopală; protopopii bisericilor de ţară au fost însărcinaţi să informeze preoţii din parohii ca acestea să procure „cărţile atât de folositoare pentru învăţarea cât mai grabnică a limbii ruse" (!). Şi mai mult: Ioan Doncev a dăruit un exemplar al „Cursului" de limbă română împărătesei Maria Alexandrovna ce a fost „în trecere" prin Basarabia, între 13 iunie şi 26 octombrie 1867. Reproducem textul – autograf de pe exemplarul dăruit de autor: *„Împărătesei sale Mărire, Doamnei Maria Alexandrovna, spre pomenirea celor neuitate şi preafericite pentru noi zile – 13 iunie şi 26 octombrie, anul 1867. Cu cea prea adâncă evlavie – de la credincios-supusul şi mulţumitul Ioan Doncev"* (KEB 1868, 169).

Precizăm că anume acel exemplar „dăruit Maiestăţii sale" a ajuns ulterior în colecţiile Bibliotecii Publice din Sankt Petersburg (Doncev 1865, 104). Se pare că anume în contextul evenimentului amintit, manualul lui I. Doncev s-a şi bucurat de publicitate în presa locală, ceea ce a contribuit la răspândirea *Cursului de limbă română* în mai multe sate din Basarabia (Отчет, 1899, 49). Din cele publicate în *Buletinul Eparhial* (KEB 1868, 169) mai consemnăm că aceste cărţi – *Cursul* şi *Abeceda rumână* – se vindeau cu preţ separat, ceea ce presupune, la sigur, existenţa unor ediţii separate ale manualului lui I. Doncev (Basarab 1996, 102).

Pe ultimul deceniu al secolului al XIX-lea se înscriu manualele lui Gh. Codreanu: *Abecedar rusesc pentru moldoveni* (1897, 1904); *Dicţionar bilingv* (1897, 1899, 1904, 1912); *Proverbe (*ediţie bilingvă, 1906) sau *Pilde şi anecdoturi* [...], ediţie bilingvă, 1908. Apreciate ca „mult inferioare" celor elaborate de I. Doncev şi alcătuite „conform programului didactic rusesc" corespundeau, de fapt, materiei de studiu acceptate de oficialităţi (Ciobanu 1992, 109).

În 1896, la Odesa a fost editat un dicţionar rus-moldovenesc, alcătuit de Al. Baldescu, ce avea drept scop (cităm din Prefaţă) „să ajute copiii moldoveni din regiunea Hersonului să însuşească

temeinic limba rusă". Este relevant să constatăm că autorul consideră „limba moldovenească verbală" din regiunea Hersonului „stricată", pe când „limba moldovenească basarabeană" mult mai corectă (Балдеску 1896, 3).

Informaţiile istorice asupra cărţilor didactice de la începutul secolului al XX sunt selectate, în mare parte, în baza descrierilor bibliografice. La fel sunt cunoscuţi şi câţiva autori – alcătuitori de manuale – în marea lor majoritate, învăţători din şcolile rurale, între care şi P. Braga, alcătuitorul unui *Buchier moldovenesc* (1907). Exemplarul consultat de noi are înregistrată ştampila bibliotecii din Sankt Petersburg (pagina de titlu, p. 17 şi 29), şi respectiv numere de inventar: 22448, 2320, 5764, – fapt care confirmă mai multe inventarieri. În loc de „Înainte cuvântare" cuprinde o emoţionantă adresare către preoţi: „*Cinstiţi părinţi! Turma piere. Ce va face păstorul fără turmă? Apăraţi turma cu ajutorul cărţii*" (Braga 1907, 3).

Se cunosc, încă, foarte puţine ştiri despre utilizarea acestor manuale în şcolile din Basarabia[8]. Spre exemplu, s-a constatat că în clasele a 7-a (cu profil pedagogic) ale Şcolii Eparhiale erau în uz: *Gramatica moldovenească* (etimologia şi sintaxa) de Gh. Adamescu*; Cursul elementar al limbii române (*Abecedar. Partea I, II) de Gh. Ionianu (КЕВ 1908, 29, 31).

Scunde mărturii documentare înregistrăm doar asupra activităţii lui Gurie (Grosu)[9]. În 1908 misionarul Gurie a scos de sub tipar o *Carte de învăţătură despre legea lui Dumnezeu* (cu ilustraţii), alcătuită „după cărţi ruseşti de asemenea cuprins" (Gurie, 1908, 308). Cartea a fost difuzată în şcolile din Basarabia, deşi era interzisă de autorităţile ecleziastice (de Serafim Ciceagov), pe motivul că era alcătuită „nu după programul şcoalelor bisericeşti," ci „într-o limbă puţin înţeleasă de moldoveni [...]"[10]. După textul „Cuvântare" arhimandritul arată că scopul cărţii este de „a fi de ajutoriu preoţilor care predau prin şcolile începătoare din satele moldoveneşti la şcolerii moldoveni [...], şi la toţi creştinii care nu ştiu altă limbă afară de limba *moldovenească"* (Gurie 1908, 308). În 1909 arhimandritul Gurie a reuşit să tipărească şi o *Bucoavnă* moldovenească de excepţie (80 pag.), care a suportat în acelaşi an a 2-a ediţie (172 pag.). Este, de fapt, un abecedar modern alcătuit conform programului didactic rusesc, însă cu elemente după modelele abecedarelor româneşti. Pe coperta a 2-a este imprimat un text de publicitate referitor la cărţile apărute, de acelaşi autor. Sunt arătate 4 titluri, inclusiv *Cartea de citire cu ştiinţe din gramatica moldovenească* (exemplare nelegate, preţul 25 cop.)[11]. Se cuvine să precizăm că acest titlu al gramaticii este înregistrat în repertoriile bibliografice cu anul 1910, pe când informaţia de publicitate a fost lansată la anul 1909 (Ciobanu 1992, 114). Bucoavna lui Gurie cuprinde un bogat material didactic scris în limba română, ceea ce îi conferă originalitate şi valoare istorică.

Între anii 1907-1908, au mai fost tipărite unele cărţi didactice – ediţii bilingve – alcătuite de M. Ciachir. Însă aceste cărţi cuprind, în mare parte, texte traduse din ruseşte cu numeroase calcuri lexicale sau cuvinte ruseşti adaptate. Ştefan Ciobanu susţinea în acest sens, că sunt scrise într-o „limbă foarte stricată".

În concluzie: sub aspect sociolingvistic literatura didactică tipărită la începutul secolului XX este marcată de impactul politicii rusificătoare promovate de autorităţile ţariste în Basarabia. Aceasta a creat o stare de *conflict lingvistic* permanent între cele două tendinţe: pe de o parte – politica oficială a autorităţilor este orientată spre rusificarea forţată a minorităţilor alolingve prin instituirea sistemului de şcoli cu predare obligatorie în limba rusă, iar pe de altă parte este evidentă rezistenţă basarabenilor întru apărarea identităţii culturale prin susţinerea sistemului şcolar cu manuale didactice în limba română.

Literatura didactică basarabeană privită din perspectiva conceptului imperial, trebuia să servească drept instrument de predare a limbii ruse în scopul însuşirii acesteia de către alolingvii minoritari ai imperiului (*inorodtzî*). Astfel, repartizarea funcţională a literaturii didactice româneşti era acceptată în programele şcolare doar în măsura în care corespundea intereselor lingvistice de rusificare şi uniformizare a sistemului şcolar din Basarabia.

[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8539, f. 91.
[9] ANRM, F. 208, inv. 4, d. 3847, f. 1-54.
[10] ANRM, F. 208, inv. 4. d. 3847, f. 1-50.
[11] ANRM, F. 208, inv. 4. d. 3847, f. 49

Pornind de la aceste considerente constatăm că literatura didactică basarabeană, în mare parte, a fost o *literatură tradusă* (adaptată) după *modele ruseşti*, în special *bucoavnele* din prima jumătate a secolului al XIX-lea, – ediţii bilingve cu text paralel în limbile rusă şi română. Privită din perspectiva *interferenţei lingvistice* – timp de peste un secol – literatura didactică basarabeană este marcată de *influenţa distructivă* a limbii ruse ce a afectat limba română la toate nivelele (lexical, sintactic, fonetic).

Bibliografie

Basarab 1996: Basarab. Scrisori din Basarabia 1814-1890, vol. I (Chişinău-Bucureşti 1996).

Berindei 1992: D. Berindei, Manuale şcolare la români, în Românii în Europa (Bucureşti 1992).

Boga 1993: L. Boga, Lupta pentru limba românească şi ideea unirii (Chişinău 1993).

Braga 1907: P. Braga, Buchier moldovenesc (Chişinău 1907).

BRM 1984: BRM 1831-1918, vol. 1. [A – C], [nr. 8836], [nr. 8837] (Bucureşti 1984).

Bucoavnă 1814: Bucoavnă (Chişinău 1814).

Cibotaru 1962: F. Cibotaru, Contribuţii la istoria învăţământului din Basarabia (Chişinău 1962).

Ciobanu 1992: Şt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chişinău 1992).

Colesnic 2003: L. Colesnic-Codreanca, Limba română în Basarabia (Chişinău 2003) .

Danilov 2000: M. Danilov, Identificarea unei bucoavne basarabene în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Magazin bibliologic nr. 1, Chişinău 2000, 47–49.

Danilov 2002: Cartea didactică tipărită la Chişinău, In Cartea românească în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie. 1683-1918 [Catalog] (Chişinău 2002).

Doncev 1865: Ioan Doncev, Cursulu primitiv de limbă română compusu pentru clasele elementare şi IV clase gimnaziale (Chişinău 1865).

Eşanu 1991: A. Eşanu, Şcoala şi învăţământul din Moldova în sec. XVIII-începutul sec. XIX. In: Istoria învăţământului şi a gândirii pedagogice în Moldova, vol. 1 (Chişinău 1991), 85 -109;

Eşanu 1998: A. Eşanu, V. Eşanu, Chişinău. File de istorie (Chişinău 1998).

Eşanu A., Eşanu V 1998: A. Eşanu, V. Eşanu, Ştiinţă de carte în oraşul Chişinău. In: Chişinău. File de istorie (Chişinău 1998), 41- 46.

Ghibu 1975: O. Ghibu, Din istoria literaturii didactice româneşti (Bucureşti 1975).

Giurescu 1931: C.C. Giurescu, Bucoavna basarabeană din 1815. Revista Istorică Română, Bucureşti 1931.

Gurie 1908: Gurie (Grosu), Bucoavnă moldovenească (Chişinău 1909).

Gurie 1908: Gurie (Grosu), Cartea de învăţătură după legea lui Dumnezeu (Chişinău 1908).

Haneş 1920: P. Haneş, Scriitori basarabeni (Bucureşti 1920).

Manuscris 1991: Lista cărţilor româneşti vechi distruse de incendiul din decembrie 1989 (Bucureşti: Biblioteca Centrală Universitară 1991).

Margela 1827: Şt. Margela, Gramatica russască şi rumănească, vol.I (Sankt Petersburg 1827).

Marian 1926: L. Marian, Cultura şi şcoala. In: Basarabia (sub redacţia lui Şt. Ciobanu) (Chişinău 1926).

Matei 1988: N. Matei, Manuale şi alte materiale didactice moldoveneşti din secolul al XIX. In: Patrimoniu [Almanahul Bibliofililor din Moldova] (Chişinău 1988), 125-145.

Mihail 1940: P. Mihail, Tipărărituri româneşti în Basarabia de la 1812-1918 (Bucureşti 1940).

Mihail P. Mihail Z. 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia (Bucureşti 1993).

Negru 2002: Gh. Negru, Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor basarabeni (Chişinău 2002).

Negru 2006: Gh. Negru, „Cazul Doncev" şi eliminarea „limbii moldoveneşti" din Gimnaziul regional din Chişinău (1866). Destin Românesc 3-4, 2006, 220-228.

Ştefănucă 1932: P. Ştefănucă Din viaţa cărţii româneşti în Basarabia. Viaţa Basarabiei 11, 1932, 59- 60.

Балдеску 1896: А. Балдеску, Русско-молдавский словарь (Одесса 1896).

Ганицкий 1883: М. Ганицкий, Учреждение церковно-приходских школ в Кишиневской Епархии. КЕВ 20, 1883, 684-693.

Гинкулов 1840: И. Гинкулов, Начертание правил валахо-молдавской грамматики (Петерсбург 1840).

Иовва 1983: И. Иовва, О жизни и деятельности С.Я. Марцелла. Лимба ши литература молдовеняскэ 4, 1983.

КЕВ 1867: КЕВ 6, 1867, 6.

КЕВ 1868: КЕВ 15, 1868, 169.

КЕВ 1908: КЕВ 7 [11 февраля], 1908, 29 -31.

Мадан 1984: И. Мадан, Библиогафическое дело. Библиография Молдавии [Библиогафический указатель] (Кишинев 1984).

Нирка 1991: Е. Нирка, Выдающийся энциклопедист. Факел 31 мая 1991, 7-10.

Отчет 1899: Отчет Кишиневской Городской Общественной Библиотеки за 1899 (Кишинев 1899).

Стадницки 1894: А. Стадницки, Гавриил Бэнулеско-Бодони екзархь молдовлахийский и митрополит Кишиневский (Кишинев 1894).

Pedagogical literature of Bessarabia: editions, impressions and imposed models (1814-1918)

Abstract

Primers were the most widespread pedagogical books published by the Bessarabian Ecclesiastical Press from 1814 to 1918, though this category of publications was allowed by the authorities only as far as it contributed to a better study of Russian. Most of the primers were published in Russian and Romanian, and the texts were arranged in parallel columns except for the edition of 1861. The Romanian text is translated from Russian, which indicates that the books are based on Russian primers of the 19th c. approved by the synodal censorship. A characteristic feature of the pedagogical literature of the 19th century is its pronounced religious character as it was intended for use in church schools.

The majority of these books enjoyed quite a few impressions. Two main types of the primers are distinguished:

– primers with the same bibliographical description (title-page, table of contents, page numbers); –the first three editions of 1814, 1815 and 1822 – can be considered as impressions of the first primer published by the Diocesan Chişinău Press in 1814. Not a single copy of them has survived in Romanian collections (editions of 1815 and 1822 were analysed and described by O. Ghibu and S. Giurescu in the 30ies of the 20th c. and are considered lost);
– primers published in 1842, 1844, 1854, 1859 insignificantly differ in table of contents and contain more pages. Editions of 1842 and 1844 are preserved in collections, and editions of 1854 and 1859 are known to us only on the basis of bibliographic descriptions.

Pedagogical literature of the beginning of the 20th century is the result of Russification, conducted by the tsarist authorities in Bessarabia.

Педагогическая литература Бессарабии: тиражи, переиздания и навязанные образцы (1814-1918)

Резюме

Среди педагогических книг, напечатанных в Духовной Типографии Бессарабии (1814-1918), самыми распространенными были *буквари*. Хотя эта категория печатных изданий допускалась официальными властями только в той мере, в коей это способствовало наиболее полному изучению русского языка, большинство из них, за исключением издания 1861 г., были напечатаны на двух языках – русском и румынском, параллельным текстом в двух столбцах. Румынский текст – это переведённый вариант, адаптированный с русского, что указывает на источник кишиневских изданий, оригиналом для которых были русские буквари начала XIX века, утверждённые синодальными цензорами.

Характерной чертой педагогической литературы XIX в., является её явный религиозный характер, так как она была предназначена для церковных школ. Большинство этих книг были многократно переизданы; среди них можно выделить два типа:

– к первому типу относятся буквари, у которых совпадают библиографические описания (титульный лист, оглавление, номера страниц), – первые три издания 1814, 1815 и 1822 годов можно считать переизданными с образцов первого *Букваря,* отпечатанного в Епархиальной Кишинёвской Типографии в 1814 году. На сегодняшний день ни одно из вышеупомянутых изданий не сохранилось в патримониальных коллекциях в румынском пространстве (издания 1815 и 1822, были исследованы и описаны О. Гибу и К. Джиуреску в 30-х г. XX в., сейчас считаются утерянными);

- ко второму типу *букварей* можно отнести издания 1842, 1844, 1854, 1859 гг. – они имеют незначительные тличия по содержанию и большее количество страниц. Издания 1842 и 1844 гг. отмечены в патримониальных коллекциях, а издания 1854 и 1859 гг. известны нам только по библиографическим описаниям.

Педагогическая литература начала XX в. – это результат русификации, проводимой царскими властями в Бессарабии.

30.01.2007

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

REFLECTAREA PROCESELOR ETNO-CULTURALE DIN SEC. II-XIV DIN SPAŢIUL PRUTO-NISTREAN ÎN CERCETĂRILE ETNO-FOLCLORICE SOVIETICE

Sergiu Matveev

Studiile etno-folclorice privind spaţiul pruto-nistrean în contextul moştenirii din sec. II-XIV, de până la cel de-al Doilea Război Mondial, erau privite de cercetătorii sovietici prin aceeaşi prismă ca şi cele arheologice, şi anume că statul român, în componenţa căruia s-a aflat Basarabia în perioada interbelică, nu era interesat de găsirea adevărului despre originea moldovenilor şi promova concepţia „falsă" despre originea comună a moldovenilor şi românilor de la coloniştii romani din Dacia (Салманович, Зеленчук 1954, 137-143). Deoarece perioada intensă de studii etnografice pe teren asupra popoarelor URSS se considera că a avut loc în anii '20-'30 ai secolului XX spaţiul pruto-nistrean rămânea o pata albă în istoriografia sovietică. Activitatea etnografilor români în perioada interbelică era caracterizată ca fiind nesemnificativă, se afirma că nu s-a făcut nimic pentru studierea etnografică a moldovenilor între 1918-1940. Din aceste considerente, ca material etnografic, care necesita o analiză critică minuţioasă, au fost acceptate lucrările autorilor ruşi din secolul XIX despre Basarabia (Гросул, Мохов 1958).

Unul din primele studii etnografice din perioada sovietică a fost dedicat studierii locuinţei la moldoveni (Салманович 1947, 209-233). Autorul caracteriza principalele tipuri de locuinţe, comparându-le şi găsind similitudini în mediul rus, ucrainean, bielorus, bulgar, iar în spaţiul neslav – la cerchezi, başkiri şi tadjicii montani. Analogiile în sistemul de construcţie a spaţiului locativ, în special cu cel al ucrainenilor, au fost explicate prin comunitatea istorico-culturală a acestor popoare, iar originea este găsită prin prisma concepţiilor marriste în casele culturii Cucuteni-Tripol'e, mijlocite de moştenirea dacilor (Салманович 1947, 230-231).

La începutul anilor '50 ai secolului XX s-a efectuat o trecere în revistă a studiilor efectuate de reprezentanţii şcolii sovietice timp de 10 ani de după Războiul al Doilea Mondial şi ca urmare a lucrării „Марксизм и вопросы языкознания", semnată de I. Stalin, din 1951 (Сталин 1951). Istoriografia oficială descoperea în etnografie o situaţie similară celei din alte ştiinţe, şi anume că studiile etnografice se reduceau la articolul lui M. Salmanovič, care n-a evitat (auto)învinuirile de idei marriste (Салманович, Зеленчук 1954, 137-143), două articole semnate de arhitecţi (Салманович, Зеленчук 1954, 143) şi un articol privind satul contemporan moldovenesc (Николаев 1951). Despre ultimul studiu M. Salmanovič şi V. Zelenčuk au scris că raportul despre victoriile economice şi politice ale sistemului colhoznic a exclus din studiu materialul etnografic, iar starea studiilor etnografice în general denotă faptul că este foarte mult de făcut în viitor (Салманович, Зеленчук 1954, 145). Evaluarea cercetărilor istorice cu ocazia a 40 de ani de la Revoluţia din octombrie 1917, N. Mochov prezintă imaginea moştenirii ştiinţifice a şcolii sovietice interbelice – o moştenire de o calitate ştiinţifică foarte joasă –, şi o lipsă totală de cadre calificate (Мохов 1957, 3-4).

Pentru stabilirea componentelor proceselor etnice din mileniul I – începutul mileniului II p. Chr. s-au iniţiat studii asupra unui şir de elemente ale culturii tradiţionale ale locuitorilor dintre Prut şi Nistru. Un rol important în studiile etnografice asupra moldovenilor a avut includerea unei echipe de etnografi în cadrul expediţiei arheologice pruto-nistrene din anul 1956.

După Congresul XX al PCUS, istoriograful oficial al RSSM devine N.A. Mochov, în domeniul studiilor etnografice autoritatea principală îi va reveni lui V. Zelenčuk. Prin preluarea ştafetei de la generaţia postbelică, prin articolul semnat în calitate de coautor împreună cu M. Salmanovič, V. Zelenčuk debutează cu un studiu independent în anul 1957, al cărui rezumat a fost publicat (Зеленчук 1957, 7). Acest rezumat prezintă originea ritualurilor nupţiale şi funerare la moldoveni drept o formă evolutivă a tradiţiilor antice romane şi est-slave.

În tradiţia oricărui popor cele mai importante sărbători sunt legate de trei evenimente de cotitură în viaţa omului: naşterea, căsătoria şi înmormântarea. Anume ritualurile ce însoţesc aceste evenimente păstrează elementele originare ale

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 69-78.

poporului, din cele mai vechi timpuri, deseori precreştine. În lucrarea publicată în anul 1959 V. Zelenčuk, pentru prima dată în istoriografia sovietică emite ideea unor tradiţii comune româno-moldoveneşti, în contrapunere cu cele slave, în special ucrainene (Зеленчук 1959, 4). O idee originală pentru şcoala sovietică, expusă în această lucrare, este afirmaţia că *vecinătatea* (*subl. - S.M.*) de durată a diferitor etnii duce la crearea unor forme de cultură similare ori asemănătoare (Зеленчук 1959, 4). Este o abatere stranie de la direcţia general acceptată de cercetare, cu atât mai mult cu cât redactorul lucrării este cunoscutul cercetător, doctor în ştiinţe istorice, M.O. Kosven. Studiul lui V. Zelenčuk este printre puţinele în care se recunoştea că etnografii şi folcloriştii români, în secolul XIX – începutul secolului XX, au cules o cantitate enormă de material factologic de o valoare inestimabilă (Зеленчук 1959, 5). Încă un moment deosebit de important: pentru prima dată este pus la îndoială, deşi puţin voalat, faptul că unele elemente ale tradiţiilor moldoveneşti care îşi găsesc analogii în lumea slavă, de fapt, pot avea la origine obiceiurile antice ale romanilor şi grecilor. Pornind de la informaţia adusă de N. Mochov devin clare premisele care au condus la schimbările de accente în studiile apărute. Aceste disocieri au fost posibile datorită indicaţiilor, primite de la centru, de colaborare cu savanţii din ţările socialiste (Мохов 1957, 3).

V. Zelenčuk demonstrează că un şir de obiceiuri au ajuns la slavi din Antichitate anume prin intermediul moldovenilor, de exemplu *Rusaliile* (Зеленчук 1959, 60); este unul din puţinele cazuri când se vorbea despre influenţe reciproce. Un alt cercetător, T. Zlatkovskaja, în cadrul studiilor sale etnografice, definea tradiţii tracice, paralele slave, dar nici într-un caz vreo legătură cu *Rosalia* romanilor (Златковская 1979, 106-126) (ca şi în cazul *Crăciunului* şi *Caloianului*). Părea a fi mai logică accentuarea sărbătorilor romane precreştine, care ar fi confirmat teza sovietică despre propagarea creştinismului la volohi, cu toate acestea nu a fost acceptată. Motivaţia poate fi găsită în faptul că în acest caz „factorul roman" venea în concurenţă cu cel „slav", ceea ce ar fi pus la îndoială întregul sistem de argumentare promovat de şcoala sovietică de cercetare vizavi de „formarea moldovenilor" prin medierea volohilor. Studierea tradiţiilor nupţiale la românii din Bucovina a semnalat caracterul persistent al simbolicii agrare. Majoritatea ritualurilor legate de acest eveniment ţin de simbolul apei, grâului, pâinii şi sării. Autorii afirmă că aceste tradiţii sunt nişte reminiscenţe din substratul antic (Рикман, Змочиу 1986, 145-146).

Formarea tradiţiilor şi obiceiurilor la moldoveni a trecut prin câteva etape, considera V. Zelenčuk: etapa preistorică, etapa de influenţă a culturii greco-romane, în special a celei romane, şi etapa Evului Mediu timpuriu (din secolul VI p. Chr.) când au avut loc procese etnice slavo-moldoveneşti complexe. De fapt, autorul atenţionează că aceste procese erau generale în Sud-Estul european, sau în zona balcano-dunăreană, deci anume în acest context pot fi privite similitudinile din culturile moldoveneşti, ucrainene etc. Totuşi, sublinia V. Zelenčuk, tradiţiile moldovenilor rămân originale, deosebindu-se de cele ale vecinilor (Зеленчук 1959, 87-88).

Primele rapoarte privind activitatea pe teren a etnografilor au fost publicate în anul 1960 (Салманович 1960, 12-22). Spre deosebire de anul 1947, autorul găseşte similitudini în construcţia şi evoluţia locuinţei la moldoveni la ruşi, ucraineni, polonezi, cehi, slovaci, sloveni, croaţi ş.a., la care sunt adăugaţi pentru prima dată şi românii, cu remarca „împreună cu alte popoare ale bazinului balcano-dunărean" (Салманович 1960, 20). Ca o confirmare a impactului hotărârilor oficiale asupra cercetărilor ştiinţifice, vine concluzia finală a autorului care evidenţiază asemănarea locuinţelor moldovenilor cu cele ale popoarelor învecinate din spaţiul dintre Balcani şi Nipru, iar referitor la complexitatea problemelor se afirmă că ele vor putea fi rezolvate prin colaborarea savanţilor sovietici şi a celor din ţările democraţiei populare (Салманович 1960, 22). Idei susţinute şi în studiul semnat de S. Boboc, care vedea elemente tracice, sud- şi est-slave (Бобок 1973).

Rapoartele privind studierea vestimentaţiei populare în anii 1956-1958 (Зеленчук 1960, 77-91) şi a ţesutului popular, studiat între anii 1957-1960 (Зеленчук 1961, 57-66), au fost prezentate de V. Zelenčuk, care vedea în aceste studii o cale pentru definirea particularităţilor etnice, care ar putea fi utilizate la rezolvarea problemelor de etnogeneză sau de istorie etnică. Analogiile sunt găsite şi pe teritoriul României, în special în Moldova, Transilvania şi Maramureş, dar piese similare, afirma el, existau şi la ucraineni şi bieloruşi (Зеленчук 1960, 79). Sunt primele cazuri în istoriografia sovietică când analogii pentru elementele etnice „moldoveneşti" se găsesc în primul rând în spaţiul românesc

şi abia în al doilea rând, în cel slav. Mai mult decât atât, pieptarul (bunda, câptar, chintari, cheptari), prezent şi în mediul ucrainean, este considerat element specific culturii româno-moldoveneşti. În ce priveşte istoricul ţesutului, autorul găseşte un singur indiciu etnic care era legat, în opinia sa, de lumea slavă, este vorba de credinţa că persoana care ţese într-o zi de vineri o jigneşte pe Sfânta Parascheva sau Sfânta Vinere, un cult arhaic, precreştin.

Simptomatică pentru istoriografia sovietică, dotată cu metodologia marxistă, este apariţia unor lucrări care numesc unele tradiţii populare ca fiind *dăunătoare* (!) (Зеленчук, Лоскутова 1962). Apare întrebarea: de când un cercetător etnograf este competent în stabilirea gradului de daună a unei tradiţii şi care sunt criteriile de apreciere? Mai ales că o bună parte din cercetătorii în domeniul respectiv erau străini comunităţii studiate. Implementarea tradiţiilor sovietice a început după 1940, odată cu încercarea de a interzice tradiţiile populare autohtone şi creştine. Pe teritoriul Bucovinei de Nord, de exemplu, a fost constatată o opoziţie a populaţiei faţă de aceste măsuri, graţie nivelului său înalt de religiozitate (Вишневский 1986, 118). Deşi procesul era dirijat şi coordonat de organele de partid şi de stat ale regiunii, fiind create comisii speciale care se ocupau nemijlocit de implementarea noilor sărbători şi tradiţii, rezultatele nu erau cele dorite (Вишневский 1986, 119-120). În anii ’80, simţindu-se foarte bine pe picioare, reprezentanţii istoriografiei sovietice recunoşteau anumite lucruri în domeniul problemelor naţionale şi studierii istoriei popoarelor din URSS şi anume că noile tradiţii, mai bine spus practici, erau create nu de modul de viaţă al oamenilor sovietici ci de organele de partid şi de stat după care erau impuse populaţiei. Şi cum era şi normal, acest fapt ducea la opoziţia populaţiei. Şi aceasta se întâmplă într-o regiune permanent locuită „majoritar de populaţie slavă şi care este unica autohtonă”[1]. Populaţie care, conform istoriografiei sovietice, în întreaga sa istorie a fost oprimată şi ocupată de străini, dar iată că reprezentanţii ei în sfârşit li s-au împlinit toate visele: au fost eliberaţi de jugul străin, sau reunit cu fraţii de sânge şi tocmai acum opun rezistenţă răspândirii obiceiurilor.

Drept o apreciere a calităţii investigaţiilor ştiinţifice de la Chişinău a fost considerată organizarea în acest oraş în anul 1967 a sesiunii unionale dedicată rezultatelor investigaţiilor arheologice şi etnografice din URSS pe anul 1966. Volumul publicat de Academia de Ştiinţe a RSSM a cuprins rezumatele comunicărilor cercetătorilor din instituţiile de cercetare din Chişinău şi ale altor participanţi la sesiune (Тезисы докладов, 1967).

Să urmărim factorul politic, care, până la acel moment, s-a prezentat drept o determinantă esenţială în investigaţiile ştiinţifice efectuate de istoriografia sovietică. Între 24-26 februarie 1971 a avut loc Congresul XIII al PCM, care a pus sarcina de intensificare a muncii ideologice, se cerea ca aceasta să aibă un caracter mai activ şi mai ofensiv, fiind promovată în toate direcţiile: politică, economică şi culturală (Летопись 1976, 596-598). În 1972 V. Zelenčuk publică o lucrare care continuă cercetările principalelor tipuri de vestimentaţie tradiţională la moldoveni. El constată existenţa unui număr variat de piese (Зеленчук 1972b, 75-93). Cu ajutorul vestimentaţiei populare, determinată de climatul local, autorul explică particularităţile formării poporaţiei moldoveneşti, dar şi legăturile ei importante cu cultura slavă timpurie. Deşi comparaţiile propuse vizează cu precădere popoarele din Uniunea Sovietică, mai rar sud-est-europene, totuşi autorul recunoaşte originea antică tracodacică a unor componente vestimentare: căciuli, cămăşi, tunici, brâie, opinci etc. (Зеленчук 1972b, 76). Dacă în studiile publicate în perioada precedentă V. Zelenčuk avea o poziţie moderată, alt studiu publicat în oficiosul CC al PCM tot în 1972 pune complet alte accente, circumscrise, hotărârilor Congresului XIII al PCM. Activitatea unui cercetător ar impune o anumită consecutivitate şi continuitate în promovarea ideilor ştiinţifice, însă studiul din 1972 al acestui cercetător combate acest raţionament (Зеленчук 1972a, 29-36). În primul rând, autorul revine la vechea teză de la sfârşitul anilor ’40 că etnicismul poporului moldovenesc nu ar fi studiat suficient. Această teză este precedată de definiţia noţiunii de naţiune, în care regăsim ideile din 1951 ale lui I. Stalin, şi anume că naţiunea ca entitate etnică reprezintă un organism social constituit pe baza relaţiilor economice, a limbii comune, a conştiinţei naţionale, teritoriului unic, unor particularităţi caracteristice ale culturii, traiului şi facturii psihice.

Şi aceasta concomitent cu discuţiile care se purtau în cercurile ştiinţifice de la Moscova despre conţinutul noţiunii de etnos. Apare întrebarea

[1] A se vedea Кожолянко 1986, 28, unde se afirmă că la sfârşitul secolului XVIII ucrainenii constituiau 70% din populaţia Bucovinei de Nord, mai târziu au apărut aici moldovenii, iar la sfârşitul sec. XIX ori după 1918 – românii.

care au fost motivele unei noi *tabula rasa*? Care este cauza? Următoarele afirmaţii din lucrare ridică alte întrebări, care păreau să fie deja depăşite de istoriografia sovietică, datorită activităţii de circa 30 de ani. Spre exemplu, aflăm că strămoşii cei mai apropiaţi ai moldovenilor se numeau volohi, că din diferite surse se cunoaşte că volohii populau în secolele IX-XIII un teritoriu mare, inclusiv regiunea Subcarpaţilor de Sud-Est, cursul inferior al Dunării, regiunile sud-estice şi estice ale Peninsulei Balcanice. În secolul XIII, din mediul volohilor care populau Carpaţii de Est şi de Sud-Est s-a format poporaţia moldovenească, în secolele XIV-XV populaţia moldovenească s-a aşezat cu traiul pe teritoriul dintre Prut şi Nistru (Зеленчук 1972a, 30-31). Prin ce se explică necesitatea acestei reîntoarceri la demascarea „falsificărilor" istoricilor burghezi, dacă deja de circa 30 de ani părţile implicate în interpretarea originii românilor din secolul XIX, ungurii şi românii, operau cu principiile metodologiei marxiste? Să fi fost un semnal că lucrul trebuia reluat de la început? Că drumul de cercetare ales nu s-a dovedit a fi cel necesar? Care sunt motivele revenirii la situaţia iniţială? De ce s-a ajuns la afirmaţii categorice pe care reprezentanţii altor centre de cercetare din URSS cu prudenţă, în acei ani, evitau să le facă: că moldovenii de la răsărit de Prut nu şi-ar fi zis niciodată români, aşa cum locuitorii Moldovei transprutene nu s-ar fi numit români până la mijlocul secolul XIX, că folclorul moldovenesc cunoaşte un singur nume etnic – moldoveni etc. (Зеленчук 1972a, 31-32). Cu atât mai stranie este afirmaţia că originea comună, destinele istorice comune au condiţionat crearea, la moldoveni şi români, a unor opere comune de folclor, intrate ca parte organică în patrimoniile naţionale ale ambelor popoare. Concomitent contactele îndelungate şi strânse din Antichitate ale moldovenilor cu ruşii şi ucrainenii au imprimat o serie de trăsături originale folclorului moldovenesc (Зеленчук 1972a, 35).

În 1973 V. Zelenčuk, deja înarmat cu „noile realizări" ale ştiinţei, a căror lipsă o regreta în 1959, afirma negru pe alb că, în secolele XII-XIII, spaţiul pruto-nistrean era locuit de o populaţie puţin numeroasă şi foarte eterogenă din punct de vedere etnic: ruşi, ucraineni, polonezi, evrei, ţigani, tătari, găgăuzi, bulgari ş.a., numai nu români. De ce? Dacă admitem că Moldova şi Muntenia au fost locuite de o populaţie de diferite etnii, atunci existenţa a două ţări vecine, pe parcursul a 600 de ani, ar fi însemnat obligatoriu anumite procese de migrare, deplasări de familii, măcar simple legături matrimoniale. Ele, însă, în viziunea autorului, nu există. Răspunsul este simplu: la fel cum administraţia română, în perioada interbelică, vedea în populaţia majoritară a Basarabiei numai etnici români, tot aşa şi administraţia sovietică i-a botezat peste noapte pe toţi în moldoveni. Acest fapt, acoperit cu „vestimentaţii naţionale", nu serveşte decât ca un argument în plus că adevărul este cunoscut „de când lumea". Deja letopiseţele moldoveneşti precizau că ţările române au fost deseori botezate şi răsbotezate de străini cu diferite nume, dar populaţia autohtonă totdeauna a fost conştientă de originea sa romană. Cognomenul politic, administrativ nu trebuie opus celui etnic, deoarece ele ţin de două categorii diferite. Deosebit de elocvente, în acest context, sunt situaţiile etnice create după destrămarea URSS şi apariţia unor formaţiuni statale noi. V. Zelenčuk afirmă că, începând cu sfârşitul secolului XIII, demarează extinderea la est de Prut a unor grupe de populaţie moldovenească formată în valea râurilor Moldova şi Siret, care a început un proces de asimilare a populaţiei slave care locuia aici (Зеленчук 1973, 6). Cuvântul *român*, cu excepţia menţionării perioadei de „ocupaţie" românească (1918-1940/1941-1944), practic nu mai este pomenit.

Perioada de evidenţă etnică a populaţiei din această regiune a coincis cu cea de războaie şi schimbări dese ale puterii politice, creând la populaţia greu încercată din zonă o caracteristică nouă de adaptare în scopul supravieţuirii, adaptare care deseori presupune acceptarea anumitor compromisuri, aşa ca înscrierea în acte a numelor după forme străine, şi chiar a terminologiei etnice utilizate de noua administraţie. Anume această capacitate de adaptare, deseori cu efecte negative, a permis supravieţuirea culturii şi tradiţiilor originale în zona respectivă, fapt menţionat şi de reprezentanţii şcolii sovietice (Зеленчук 1959, 88). Un model excepţional de astfel de adaptare, pe care autorii sovietici din anii '50 ai secolului XX se străduiau să nu o observe, în contextul obiceiurilor de nuntă este redat în studiul efectuat de L.D. Loskutova (Лоскутова 1992, 194-203).

Un loc aparte în cercetările folclorice au deţinut studiile privind sărbătorile populare (Попович 1973, 1-20). J. Popovič, în rezumatul tezei sale de doctorat, scrisă sub conducerea lui V. Zelenčuk, şi în monografia publicată în anul următor

(Попович 1974), revine la formulările anilor '50. Prezentând importanţa şi complexitatea sărbătorilor şi tradiţiilor la moldoveni, el afirmă că, la compararea lor cu cele ale „vecinilor", spre exemplu slavii, sunt depistate o mulţime de elemente comune (Попович 1973, 1). Alţi vecini deja nu mai apar în lucrare. Revenind la problema ocupaţiilor de bază ale moldovenilor, prin prisma folclorului, J. Popovič stabileşte că obiceiurile de iarnă: „Pluguşorul", „Semănatul", „Sorcova", „Moşii", au o legătură directă cu lucrările agricole şi cultul pâinii (a se vedea şi Рикман 1983b, 89-98). Cu toate că originile mai multor sărbători sau obiceiuri sunt descoperite încă în epoca fierului la traci şi apoi la romani, în cultul taurului, focului sau a soarelui, autorul datează începutul acestor sărbători cu secolele XVIII-XIX (Попович 1973, 6).

În acelaşi context al legăturii oamenilor cu pământul născător de viaţă se înscriu şi ritualurile de jertfire a mielului la moldoveni de ziua Sfântului Gheorghe, trăsătură caracteristică romanicilor de răsărit şi slavilor sudici, dar care lipseşte la slavii de vest şi est. Scurgerea sângelui şi punerea oaselor într-o anumită poziţie în groapă prezintă reminiscenţe ale cultelor arhaice (Фуртуна 1986, 161-162).

Studierea tradiţiilor populare la locuitorii care se defineau drept moldoveni, în special a sărbătorilor de iarnă, a adus rezultate bogate referitor la elementele etnice participante la fondarea acestui aspect al culturii. Autorul studiului, J. Popovič, s-a arătat mirat de utilizarea largă a denumirii de „Pluguşor" şi crede că mai corect ar fi de spus „urătură" (Попович 1974, 9). Probabil, el dorea să estompeze rolul important deţinut de agricultură în semiotica sărbătorilor şi legătura lor cu tradiţiile din perioada dominaţiei romane. Una dintre cele mai vehiculate argumentări în literatura de specialitate este apartenenţa la fondul lingvistic slav al cuvântului ce determină sărbătoarea Crăciunului. Cu toate că pe parcursul mai multor pagini, J. Popovič arată analogiile Crăciunului cu sărbătorile de iarnă ale romanilor şi grecilor, totuşi, concluzia sa este că acest termen este de origine slavă şi a ajuns în Europa de Sud-Est prin intermediul bulgarilor. Iar consonanţa cu *creatione* este întâmplătoare şi nu are o bază istorică comună (Попович 1974, 144), cuvântul *crăciun* fiind preluat de moldoveni din limba slavă veche – *kračun*, prin intermediul bulgarilor: autorul nu explică contextul utilizării acestui termen la vechii slavi. În dorinţa de originalitate, J. Popovič uită şi de varianta de interpretare propusă de lingvistului V.F. Šišmarev, care, în comunicarea din 1951 publicată în 1953, găsea originea acestui cuvânt în latinescul *calatione* – convocare a poporului la o adunare (Шишмарев 1953, 91). Studierea sărbătorilor de iarnă la moldoveni de către J. Popovič demonstrează orientarea ritualurilor pentru asigurarea roadei agricole, a progeniturilor la animale şi a sănătăţii la oameni. Se constată influenţa slabă a creştinismului asupra ritualurilor, prevalând magia, fetişismul, zoolatria, elemente de totemism şi cultul morţilor (Попович 1974, 149).

Studiul prezentat mai sus denotă o răspândire principial majoritară a tradiţiilor legate de agricultură, care au origini în perioada tracică. În calendarul popular numele a trei luni din an au la bază denumiri romane clare: făurar (februarie), mărţişor (martie) şi prier (aprilie), celelalte, majoritatea, ţin de lucrările câmpului. Astfel de tradiţii nu puteau fi menţinute de o comunitate etnică care a trecut la un mod de viaţă absolut nesedentar. Deşi J. Popovič afirmă că există unele analogii ale sărbătorilor moldoveneşti la alte popoare învecinate, atât aceste tradiţii, cât şi vecinii nu au fost menţionaţi, probabil pentru a nu fi creată situaţia de a prezenta şi specificul fiecărei comunităţi. În încheiere se revine la prezentarea a două etape de asimilare a sărbătorilor slave de către populaţia romanizată.

Anumite „note disonante" au apărut în studiul semnat de V. Zelenčuk şi J. Popovič în 1974. Caloianului i-a fost demonstrată originea tracică, deşi autorii au încercat să estompeze acest fapt venind cu informaţia că sărbători similare au fost răspândite în Europa la o anumită etapă istorică şi făcând comparaţie numai cu fenomenul similar din lumea slavă (Зеленчук, Попович 1974, 1-18). După ce afirmă că denumirea de Caloian a fost preluată din mediul slav, tot ei menţionează că la romani sărbătoarea similară era legată de manifestarea lui „Caianus" (Зеленчук, Попович 1974, 6). În cazul de faţă avem o continuitate în modul de tratare a sărbătorilor, spre exemplu a Crăciunului. Ulterior, Ė. Rikman va demonstra că obiceiuri similare au fost descrise în diverse regiuni din Balcani până în Caucazul de Nord, fără a avea origini comune (Рикман 1984, 35). Mai mult decât atât, tot Ė. Rikman va emite ipoteze că anumite elemente de folclor au fost preluate de ucraineni de la moldoveni, ca de exemplu tradiţia „căluţului" (Рикман 1978b, 219).

Studierea ritualurilor legate de cultul pâinii la moldoveni a fost efectuată de Ė. Rikman. Pornind de la premisa că, în secolele XVII-XVIII, în gospodăria moldovenilor, predomina creşterea vitelor, el a ajuns la concluzia că pâinea s-a impus în ritualuri doar către secolul XIX. Cu toate acestea, E. Rikman observă în sacralizarea pâinii elemente pre- şi paleocreştine, de exemplu: elemente de iniţiere, copacul vieţii, simbolistica şarpelui, ca simbol al fertilităţii, cu putere estetică, emoţională şi socială deosebită (Рикман 1983b, 96-97). Autorul respectiv nici nu încearcă să reconstituie elementele care au premers pâinea în ritualuri şi au adus mesajul sacru străvechi până în secolul XIX. Fiindcă ele nici nu există, fiindcă pâinea a jucat în viaţa romanicilor de răsărit un rol deosebit, în special odată cu răspândirea creştinismului în primele secole ale erei noastre. Însăşi noţiunea de pâine fiind de origine latină.

Ideile propuse de şcoala sovietică deseori se combat reciproc. Astfel, în urma cercetării tradiţiilor şi obiceiurilor de ocrotire a roadei unii autori au observat prezenţa, în majoritatea acestora, a unor credinţe magico-păgâne (precreştine), care cu timpul au fost adaptate la monoteismul creştin (Хынку-Тентюк 1992, 190).

Prima concluzie care se impune din acest studiu este, în primul rând, răspândirea largă a agriculturii în acest spaţiu din timpurile – folosind termenul preferat de autori – „precreştine". Cea de-a doua este autohtonismul tradiţiilor, care se deosebesc de cele ale popoarelor slave vecine. Legătura dintre cultele magice (de exemplu al şarpelui) şi cultul pâinii a fost analizată în cazul romanicilor de est şi al slavilor de sud de T. Zlatkovskaja (Златковская 1977, 185-202).

La împlinirea a 50 de ani de la fondarea RASSM realizările şcolii sovietice în domeniul investigaţiilor etnografice au fost prezentate într-un studiu separat (Зеленчук 1974, 3-12). După cum arată materialul prezentat, din 1954 rolul principal în studierea problemelor etnografice l-a jucat V. Zelenčuk. Primul cercetător din perioada postbelică a fost M. Salmanovič, care nu mai este învinuit de „influenţe marriste" iar un articol omagial trebuia să pună accent pe realizări şi factori pozitivi. Este remarcată activitatea lui I. Hâncu, N. Demčenko, B. Fedorov, începutul activităţii lui E. Stanciu, E. Postolachi, Ė. Rikman. Studiile etnografice deţineau un rol important în discuţiile din cadrul consiliului ştiinţific pe problema „Relaţiilor slavo-volohe şi formarea poporului moldovenesc". La şedinţele acestuia comunicări din domeniul vieţii spirituale au fost prezentate de L. Loskutova şi J. Popovič (Зеленчук 1974, 10). Activitatea de mai mulţi ani a etnografilor va fi reflectată în planificata la acel moment monografie „Moldovenii".

Sfârşitul anilor '70 – începutul anilor '80 se caracterizează prin apariţia unor studii de sinteză sau axate pe probleme generale ale istoriei etnice a moldovenilor. În anul 1977 a apărut lucrarea promisă de V. Zelenčuk în 1974 (Молдаване 1977). Volumul a fost recenzat de V. Kozlov, care preciza că apariţia unor astfel de cărţi are nu numai importanţă ştiinţifică, ci şi ideologică, fiind apreciată drept o etapă în dezvoltarea ştiinţei istorice şi etnografice în RSSM (Козлов 1978, 175-178). Studiul din 1977 prezintă o descriere problematizată a evoluţiei comunităţilor etnice studiate. Între componentele etnice ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov volumul enumera pe carpi, geţi, sarmaţi şi slavi care au fost supuşi unei puternice influenţe din partea lumii provincial romanice, iar cultura cărora îşi găseşte asemănare în cea slavă din secolele VI-VII p. Chr.; romanizarea a afectat doar teritoriul provinciilor romane; rolul principal în formarea moldovenilor l-au jucat slavii care apar în această regiune în secolul al VI-lea; regiunea sud-carpatică a fost influenţată de cultura ţaratului Bulgar, iar cea est-carpatică de cea a cnezatului de Kiev şi Chalič; diferenţierea poporaţiilor moldovenească şi munteană care a avut loc în secolele XII-XIV este stabilită în baza lucrării lui M. Sergievskij (Молдаване 1977, 14-26). Lucrarea nu a contribuit cu nimic nou la ideile deja acceptate de istoriografia sovietică, fiind o prezentare a versiunii oficiale de interpretare a evenimentelor etno-culturale de la nord de Dunăre în mileniul I – începutul mileniului II p. Chr. Opiniile lui V. Zelenčuk referitor la problemele demografice şi procesele etnice din regiune au fost expuse în lucrarea din 1979 (Зеленчук 1979; a se vedea şi recenzia: Рикман 1981, 270-271).

Pentru studierea folclorului, în URSS, se creau, ca şi în cazul altor domenii, anumite zone de investigaţie. Spaţiul de la apus de râul Nistru a fost inclus graţie amplasamentului său geografic într-o zonă ruso-ucraineano-moldovenească. Delimitarea zonală implica de la sine existenţa unor anumite elemente comune, iar dacă ele nu existau, atunci trebuiau *găsite*.

Un studiu general asupra acestor relaţii a fost realizat de V. Gacak, în care se argumentează im-

portanţa acestor zone şi rezultatele deosebite obţinute de şcoala sovietică de cercetare prin această metodă. Drept argumente erau aduse studiile deja apărute despre folclorul popoarelor baltice, turcice, iraniene etc. (Гацак 1975, 4). V. Gacak se face a uita că, deşi teoria sovietică despre formarea poporului moldovenesc atribuia slavilor un loc important, nu s-a reuşit niciodată să se demonstreze rolul exclusiv al slavilor la vreo etapă anumită. Moldovenii sunt recunoscuţi drept un popor romanic, descendent lingvistic din familia de limbi romanice şi, deci, baza folcloristică determinantă a poporului nu este identică cu cea a slavilor de răsărit. Primii sunt de origine tracică, supuşi unor influenţe puternice în epoca antică din partea grecilor şi apoi a romanilor, parţial incluşi în componenţa Imperiului Roman, asupra lor s-a răsfrânt Edictul de cetăţenie al împăratului Caracala, având forme statale şi cunoştinţe urbanistice cel târziu din secolul I a. Chr., la care se adaugă şi aderarea la creştinism din perioada sa timpurie de răspândire. Şi grupurile etnice slave, la care protourbanismul apare doar la sfârşitul mileniului I p. Chr., iar creştinismul este oficializat, dar nu şi practicat masiv, în 988. Prin urmare, este vorba de două lumi total diferite. Cu toate acestea, vecinătatea de lungă durată şi-a lăsat amprenta în domeniul importurilor de elemente folclorice, tradiţii etc., cel puţin prin factorul căsătoriilor mixte, asupra cărora şcoala sovietică insistă foarte puţin. Datele statistice fixează un indice ridicat, până la 25%, al căsătoriilor mixte, în special în oraşele Moldovei, în general fiind constatată o atitudine pozitivă faţă de căsătoriile mixte la 90% din orăşeni şi 80% din locuitorii satelor (Бромлей 1983, 355, 370).

Buletinul „Moldovenii", editat la Leningrad în 1980, semnat de Kalašnikova N., este un caz tipic de preluare oarbă a unor idei fixe. Romanicii de răsărit, care au venit în regiunile est-carpatice, au întâlnit o populaţie slavă, pe care (caz unic ! – *S.M.*) au reuşit s-o romanizeze. Cu toate acestea, autorul conchide că, în secolele IX-XIII, aceste pământuri intrau în componenţa Rusiei Kievene şi a cnezatului Chalič (Калашникова 1980, 3). În secolul XIII aceste regiuni sunt supuse invaziei tătaro-mongolilor, iar în 1352 ungurii organizează regiunea militară „Moldova". Şi către secolele XIII-XIV apare poporaţia moldovenească, care a înglobat (şi aici autorul intervine cu elemente originale) pe slavii de răsărit, pecenegii şi alanii care trăiau în spaţiul pruto-nistrean. De unde au apărut cei din urmă, autoarea nu menţionează.

În anul 1982 V. Zelenčuk propunea reluarea discuţiei privind rolul migraţiilor celţilor în secolul III a. Chr. în spaţiul carpato-balcanic şi influenţa lor asupra procesului de formare a romanicilor de răsărit. La acestea se adaugă necesitatea unei atenţii sporite asupra procesului de trecere de la modul seminomad la cel sedentar de viaţă. Şi totuşi, afirma V. Zelenčuk, poporul voloh s-a format în urma unor contacte îndelungate între populaţia romanizată şi slavi (Зеленчук 1982, 27-28). Obiectivul care se impunea la acel moment era studierea mai atentă a izvoarelor arheologice, etnografice şi lingvistice, care trebuiau să permită depăşirea teoriilor „autohtonă" şi „migraţionistă". Romanicii de răsărit au prezentat o enigmă din mai multe motive: perpetuarea unei limbi romanice într-o mare slavă şi apariţia lor relativ târzie pe arena istorică (secolele XI-XII) (Кобычев 1984, 82). Explicarea primului aspect prin procesul de romanizare era considerată insuficient de argumentată de unii cercetători sovietici, dat fiind timpul relativ scurt de existenţă a provinciei romane Dacia. Anumite precizări, după părerea lui V. Kobyčev, necesita şi faptul definirii romanicilor drept un popor de păstori, pe când şi romanii, şi dacii erau agricultori. Toate aceste disensiuni ar dispărea, considera autorul respectiv, dacă se va admite că purtători ai limbii romanice la Dunărea de Jos au fost celţii, care, timp îndelungat, au locuit în Gallia Cisalpină. În favoarea acestei supoziţii ar veni şi noţiunea de *vlah*, care s-ar trage etimologic de la denumirea tribului celtic al volkilor (*volk*) (Кобычев 1984, 82-83).

Unul dintre ultimele studii de prezentare a „etnogenezei moldovenilor" a apărut în 1983 în cunoscuta culegere „Расы и народы" (Рикман 1983a, 207-216), urmat de câteva articole semnate de Ė. Rikman, care în ultimii ani de activitate s-a reorientat spre etnografie (Рикман 1983b, 89-98; Рикман 1984, 29-36). În linii majore, studiile semnate de Ė. Rikman prezintă o sinteză a realizărilor şcolii sovietice în problema proceselor etno-culturale din mileniul I – începutul mileniului II p. Chr. Autorul poate fi încadrat în categoria savanţilor cu opinii moderate. Ė.Rikman susţinea că moldovenii s-ar fi format iniţial de la triburile tracilor de nord supuse romanizării pe teritoriile provinciilor romane Dacia şi Moesia Inferior în prima jumătate a mileniului I p. Chr. Ulterior, asupra acestei entităţi etnice au exercitat o influenţă mare triburile slavilor de sud şi de răsărit. În urma acestui proces s-a format etnia volohă către secolul IX – strămoşii comuni ai moldovenilor, ro-

mânilor şi altor romanici de răsărit. Primele monumente arheologice care pot fi atribuite cu certitudine moldovenilor datează din secolul XIV. Un factor important, evidenţiază autorul, în formarea moldovenilor a fost procesul de schimbare a locului de trai al romanicilor de răsărit din regiunea Carpaţilor spre răsărit (Рикман 1983a, 207).

Idei „originale" referitor la formarea poporului romanic de răsărit, în cazul de faţă moldovenesc, sunt prezentate în volumul enciclopedic „Страны и народы" (Страны и народы 1984), compartimentul respectiv fiind semnat de V.S. Zelenčuk, I.A. Krupenikov, V.E. Proca. Aceşti autori afirmă că teritoriile viitorului cnezat al Moldovei nu au fost încadrate în componenţa Imperiului Roman şi, prin urmare, au avut de suportat un grad slab de romanizare. În schimb, un loc important în formarea romanicilor de est au jucat triburile slavilor vechi, care apar în această regiune (nu se ştie de unde – *S.M.*) în secolul VI p. Chr. Contactele de secole dintre slavi şi aşa-numiţii traci romanizaţi au dus la formarea unei comunităţi etnice noi – a volohilor. Aceşti volohi, cunoscuţi în izvoare sub diferite nume derivate de la *vlahi* (*valahi*, *vlahi*, *blehi*, *olahi*, *mavrovlahi*) s-au extins pe un teritoriu larg de la nordul Peninsulei Balcanice până la Carpaţi, inclusiv Epirul, Thesalia, Macedonia. În secolul XII numărul volohilor din regiunea Carpaţilor a început să crească rapid, dar nu numai din cauza sporului natural, ci şi din cauza migraţiilor populaţiei volohe de la sud de Balcani. Aceste grupe etnice includeau în sine diverse componente etnice romanizate. Cu timpul termenul voloh şi-a pierdut esenţa de determinant etnic, devenind unul social. Diferenţele geografice au stat la baza creării unor entităţi romanice diferite: moldoveni şi munteni. Caracterele particulare ale moldovenilor au fost determinate şi de contactele de durată cu triburile slave de răsărit din cnezatul Chalič – rutenii. Moldovenii, extinzându-se pe teritoriul Bucovinei, au asimilat triburile slavilor din aceste regiuni, fapt documentat prin toponimică şi hidronimică. Elemente ale culturii slave împrumutate de moldoveni sunt tipuri de vestimentaţie şi locuinţe, obiceiuri şi tradiţii calendaristice şi familiale graţie coabitării în secolele X-XIII în spaţiul pruto-nistrean ca parte componentă a statului vechi rus, iar apoi a cnezatelor Chalič şi Chalič-Volynia (Страны и народы 1984, 306-307). Ipoteză infirmată de cercetările din ultimele decenii ale sec. XX. În anul 1988 cercetătorul V. Ryčka publică la Kiev un studiu în care demonstrează că frontiera de sud-vest a cnezatului Kievului se afla în regiunea râului Sluč şi a cursului mijlociu al Bugului de Sud, regiunile nistrene nefiind niciodată parte componentă a acestui cnezat (Рычка 1988, 91-92). Anterior, în anul 1985 N. Kotljar analizând izvoarele arheologice şi narative ajunge la concluzia că în a doua jumătate a sec. XII frontiera sudică a cnezatului Chaličului se afla pe linia Vasilev-Kučelmin-Kalius, adică atingea maximum zona de mijloc a râului Nistru, teritoriul aflat mai la sud fiind în afara cnezatului, fiind locuită de volohi şi nomazi (Котляр 1985, 114-116). Aceste dovezi au fost confirmate de către A. Majorov care a demonstrat cu lux de amănunte falsitatea opiniei despre includerea spaţiului pruto-nistrean în componenţa cnezatului Chalič-Volynija, confirmând existenţa frontierei sudice a cnezatului Chalič-Volynija pe linia Vasilev-Kučelmin-Kalius mai la sud de care locuiau cumani şi volohi, partea sudică a interfluviului Nistru-Prut-Dunăre nu a fost sub un control permanent al cnezilor chaličieni, punctul cel mai sudic admis de autor ar putut fi fortificaţiile de lângă s. Mereşeuca (raionul Ocniţa) (Майоров, 2001, 229-231, 235).

Etnografia sovietică în contextul studiilor din spaţiul pruto-nistrean prezintă o disciplină puternic ancorată de problematica deceniilor 50 ai secolului XX, fără o deschidere spre confruntări exterioare şi lipsă de autonomie intelectuală. Investigaţiile etno-folclorice au urmat scopul de a demonstra că procesele etno-culturale din mileniul I – începutul mileniului II p. Chr. s-au încheiat cu „formarea poporului moldovenesc" prin simbioza slavilor de răsărit cu volohii, deseori artificial inventându-se argumente de ordin etnografic şi folcloric şi subliniindu-se rolul progresist al slavilor.

Bibliografie

Бобок 1973: С. Бобок, Типология и интерьер современного жилища Кодр Молдавской ССР. Известия АН МССР, Серия общественных наук 2, Кишинев 1973, 66-74.

Бромлей 1983: Ю.В. Бромлей, Очерки теории этноса (Москва 1983).

Вишневский 1986: Н.В. Вишневский, Внедрение новой обрядности на территории Советской Буковины. Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1984-1985 годов, Йошкар-Ола 1986, 118-120.

Гацак 1975: В.М. Гацак, Фольклор и молдавско-русско-украинские исторические связи (Москва 1975).

Гросул, Мохов 1958: Я.С. Гросул, Н.А. Мохов, Историография Молдавской ССР. Ученные записки Кишиневского университета 33, 1958, 33-54.

Зеленчук 1957: В.С. Зеленчук, Молдавско-славянские общности в молдавской свадебной и похоронной обрядности XIX в. Тезисы докладов (юбилейной научной сессии Совета Молдавского филиала АН СССР, посвященной 40-летию Великой Октябрьской Социалистической Революции), Кишинев 1957, 7.

Зеленчук 1959: В.С. Зеленчук, Очерки молдавской народной обрядности (Кишинев 1959)

Зеленчук 1960: В.С. Зеленчук, Материалы к изучению молдавской народной одежды. Известия МФ АН СССР 6 (60), Кишинев 1960, 77-91.

Зеленчук 1961: В.С. Зеленчук, Материалы к изучению молдавского народного ткачества. Известия МФ АН СССР 5 (83), Кишинев 1961, 57-66.

Зеленчук 1972а: В.С. Зеленчук, К вопросу о характерных чертах молдавской этнической общности. Коммунист Молдавии 10, Кишинев 1972, 29-36.

Зеленчук 1972б: В.С. Зеленчук, Основные типы традиционной молдавской народной одежды. В сб.: Этнография и искусство Молдавии, (Кишинев 1972), 75-93.

Зеленчук 1973: В.С. Зеленчук, Население Молдавии: (Демографические процессы и этнический состав) (Кишинев 1973).

Зеленчук 1974: В.С. Зеленчук, Этнографическое изучение населения Молдавии. Советская Этнография 6, 1974, 3-12.

Зеленчук 1979: В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Кишинев 1979)

Зеленчук 1982: В.С. Зеленчук, Роль миграционных процессов в формировании восточнороманских народов. Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1980-1981 гг., Нальчик 1982, 27-28.

Зеленчук, Лоскутова 1962: В.С. Зеленчук, Л.Д. Лоскутова, Против вредных традиций прошлого (Кишинев 1962)

Зеленчук, Попович 1974: В.С. Зеленчук, Ю.В. Попович, Антропоморфные образы в обрядах плодородия у восточнороманских народов в XIX-начале XX вв. (Москва 1974)

Златковская 1977: Т.Д. Златковская, Некоторые древнебалканские элементы в фольклоре и этнографии южных славян и восточных романцев. В сб.: Этническая история и фольклор (Москва 1977), 185-202.

Златковская 1979: Т.Д. Златковская, Некоторые вопросы этногенеза молдаван в свете данных их весенней обрядности. В сб.: Этническая история восточных романцев. Древность и средние века (Москва 1979), 106-126.

Калашникова 1980: Н.М. Калашникова, Молдаване (Ленинград 1980).

Кобычев 1984: В.П. Кобычев, К вопросу об этногенезе восточных романцев. Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1982-1983 годов, часть 1, Черновцы 1984, 82-83.

Кожолянко 1986: Г.К. Кожолянко, Проявление межэтнических взаимоотношений в материальной культуре населения Северной Буковины. Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1984-1985 годов, Йошкар-Ола 1986, 28-29.

Козлов 1978: В.И. Козлов, Рецензия на работу Молдаване. Очерки истории, этнографии, исскуствоведения, Кишинев, 1977, 459 с. Советская Этнография 4, 1978, 175-178.

Котляр 1985: Н.Ф. Котляр, Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. (Киев 1985).

Летопись 1976: Летопись важнейших событий истории Коммунистической Партии Молдавии (Кишинев 1976).

Лоскутова 1992: Л.Д. Лоскутова, Свадебный обряд молдован и тенденции его развития. В сб.: Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдовы (Кишинев 1992).

Майоров 2001: А.В. Майоров, Галицко-Волынская Русь: Очерки социал.-полит. отношений в домонг. период. Князь, бояре и гор. Община (СПб. 2001).

Молдаване 1977: Молдаване. Очерк истории, этнографии и искусствоведения (Кишинев 1977).

Мохов 1957: Н.А. Мохов, Развитие исторической науки в Молдавии за годы Советской власти. Тезисы докладов (юбилейной научной сессии Совета Молдавского филиала АН СССР, посвященной 40-летию великой Октябрьской Социалистической Революции), Кишинев 1957, 3-4.

Николаев 1951: Н.Ф. Николаев, Рост социалистической культуры молдован села Журы. Советская Этнография 2, 1951.

Попович 1973: Ю. Попович, Новогодний цикл молдавских календарных обычаев в XIX- начале XX вв. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук (Москва 1973).

Попович 1974: Ю. Попович, Молдавские новогодние праздники (Кишинев 1974).

Рикман 1978: Э.А. Рикман, О двух молдавских народных спектаклях. Всесоюзная сессия посвященная итогам этнографических и антропологических исследований 1976-1977 гг., Ереван 1978, 219-221.

Рикман 1981: Э.А. Рикман, Рецензия: Зеленчук В.С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в., Кишинев, 1979. Расы и народы 11, Москва 1981, 270-271.

Рикман 1983а: Э.А. Рикман, Молдаване. Расы и народы 13, Москва 1983, 207-216.

Рикман 1983б: Э.А. Рикман, Хлеб в семейной обрядности молдован. В сб.: Полевые исследования Института этнографии 1979 г. (Москва 1983), 89-98.

Рикман 1984: Э.А. Рикман, Обряд вызывания дождя на Севере Молдавии и в Буковине. В сб.: Полевые исследования Института этнографии 1980-81 гг. (Москва 1984), 29-36.

Рикман, Змочиу 1986: Э. Рикман, В. Змочиу, Старые и новые свадьбы румын Советской северной Буковины. Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1984-1985 годов, Иошкар-Ола 1986, 145-146.

Рычка 1988: В.М. Рычка, Формирование территории Киевской земли (IX - первая треть XII в.) (Киев 1988).

Салманович 1947: М.Я. Салманович, Жилища коренного населения Молдавской ССР. Советская Этнография 4, 1947, 209-233.

Салманович 1960: М.Я. Салманович, Эволюция молдавского жилища. КСИЭ XXXIII, Москва, 1960, 12-22.

Салманович, Зеленчук 1954: М. Салманович, В. Зеленчук, Этнографическая литература о молдаванах. Советская Этнография 3, 1954, 137-143.

Сталин 1951: И.В. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания (Москва 1951).

Страны и народы 1984: Страны и народы. Советский Союз. Республики Прибалтики. Белорусия. Украина. Молдавия (Москва 1984).

Тезисы докладов 1967: Тезисы докладов всесоюзной сессии посвящённой итогам археологических и этнографических исследований 1966 года, Кишинев 1967.

Фуртуна 1986: А.Т. Фуртуна, Георгиев день у молдован в XIX – начале XX вв. Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1984-1985 годов, Иошкар-Ола 1986, 161-162.

Хынку-Тентюк 1992: А.И. Хынку-Тентюк, Традиционные верования и обряды молдован, направленные на охрану урожая. В сб.: Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдовы (Кишинев 1992), 179-194.

Шишмарев 1953: В.Ф. Шишмарев, Романские языки Юго-Восточной Европы и национальный язык Молдавской ССР. В сб.: Вопросы молдавского языкознания (Москва 1953), 73-120.

The reflection of the ethno-cultural processes from the 2nd-14th centuries between Prut and Nistru in the soviet ethno-folck studies

Abstract

The ethnography form the former Soviet Union in the context of researches in the Prut-Dnestr area represents a discipline that is strongly attached to the main historical tendencies in the 1950s, without an opening toward external confrontations and lack of intellectual autonomy. The ethno-folkloric investigations have had the purpose to prove that the ethno-cultural processes from I -beginning II millennium AD have ended with the "formation of moldovan people" through the symbiosis of eastern Slavs with the Volochs. There have been often invented some artificial arguments of ethnographic and folkloric aspect that emphasize the progressive role of Slavs.

Отражение этнокультурных процессов II-XIV вв. Пруто-Днестровского междуречья в советских этно-фольклорных исследованиях

Резюме

Этнографические изыскания советских исследователей на территории Пруто-Днестровского междуречья находились в зависимости от теорий 50-х годов при отсутствии открытости обсуждений и научной автономии. В контексте этнокультурных процессов I – начала II тыс. н.э. преследовалась цель доказать «формирование молдавского народа» как следствие симбиоза восточных славян и волохов, нередко основываясь на исскуственные этнографические и фолклорные доказательства, выделяя при этом исключительно прогресивную роль славян.

27.02.2007

Sergiu Matveev, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: sssmatveev@yahoo.com

DREPTUL DE CTITORIE ÎN ŢĂRILE ROMÂNE LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XIV-LEA – SECOLUL AL XVI-LEA: TRADIŢIE BIZANTINĂ ŞI SPECIFIC LOCAL

Igor Sava

Actul de ctitorire în Ţara Românească şi Moldova, fenomen istoric de largă origine bizantină, are ca finalitate apariţia în Evul Mediu a fundaţiilor religioase sub forma bisericilor, mănăstirilor şi aşezămintelor de caritate, reglementate nomocanonic. Constituite în spaţiul românesc după principii şi reguli de drept bizantin, fundaţiile respective au dobândit o deosebită importanţă în societate, mai ales, după organizarea Bisericii Ortodoxe Române, şi în mare parte, datorită faptului că devenind persoană juridică ele îşi creează patrimonii, ceea ce le-a permis să-şi exercite din plin principalele funcţii: religioasă şi caritabilă.

Cercetările referitoare la cauzele generale şi la natura receptării dreptului bizantin în Ţara Românească şi Moldova nu par să fi epuizat acest delicat subiect. Astfel, studiul nostru doreşte să readucă în discuţie acest subiect şi, paralel cu prezentarea unor aspecte generale ale manifestării acestui fenomen, să scoată în evidenţă îndeosebi unele particularităţi locale.

Transmisiunile bizantine în spaţiul carpato-danubiano-pontic au fost substanţiale, mai cu seamă în ceea ce priveşte situaţia şi drepturile Bisericii în stat, realizându-se prin intermediul vechilor nomocanoane bizantine – îmbinări ale canoanelor bisericeşti cu legile laice, ca: Sintagma lui Matei Vlastares, Nomocanonul lui Alexie Aristen, Nomocanonul lui Manuil Malaxos (Cronţ 1960, 87), precum şi sub forma consuetitudinară.

Totalitatea surselor aplicabile studiului acestei teme (documentele scrise, oficiale dar şi cele particulare, sursele epigrafice ce includ de obicei pomelnice şi pisanii ctitoriceşti, inscripţiile funerare, sursele iconografice prin care se are în vedere tablourile votive ale ctitorilor, pictate în interiorul bisericilor), arată că dreptul de ctitorie bizantin nu s-a realizat sub o formă pasivă, ci a fost adaptat realităţilor social-economice şi politico-ideologice româneşti. Incontestabil este faptul că a existat în Ţările Române o concepţie destul de clară despre locul fundaţiilor pioase în viaţa societăţii.

Din moment ce valorile şi morala creştină dominau viaţa spirituală a românilor, actul ctitoricesc devine şi el o componentă esenţială a ideologiei medievale. Practica de întemeiere a ctitoriilor a fost inaugurată de domnitorii români, care imitând practica împăraţilor bizantini şi în virtutea funcţiilor şi posibilităţilor lor superioare, s-au proclamat, în general, ocrotitori ai acestor acţiuni. Domnia a susţinut deopotrivă ierarhia bisericească, organizaţia mănăstirească şi fundaţiile, acestea fiind importante pârghii de susţinere pentru însăşi fiinţa statelor medievale româneşti. Mai târziu voievozii români vor fi urmaţi în ctitorire - prin care se indică orice persoană care întemeiase sau înzestrase o fundaţie, restaurase edificiile aşezămintelor respective ori dăruise vreunui lăcaş de cult bunuri necesare existenţei sale - şi de reprezentanţi ai altor categorii sociale. De asemenea, puteau deveni ctitori şi comunităţile săteşti, precum şi persoanele juridice – asociaţiile profesionale (ghildele orăşeneşti), aşezămintele de cult (mănăstirile mari, episcopiile, mitropoliile).

Incontestabil, situaţia de ctitor era preţuită ca o mare distincţie publică, însă statutul de ctitor presupunea o serie de drepturi şi obligaţii faţă de fundaţia ctitorită care se conţineau, de regulă, în documentul de constituire, numit *typica,* întocmit de fondator cu autorizarea episcopului local (Muntean 1984, 46-47; Constantinescu 1976, 13). Tipicele conţin dispoziţii cu privire la rânduiala slujbelor, normele disciplinei religioase, prerogativele onorifice, condiţiile materiale şi financiare ale fundaţiei, în general, toate pretenţiile rezervate instituţiei întemeiate şi patrimoniului acesteia (Muntean 1984, 47; Floca 1990, I/2, 498).

În general, întemeierea de aşezăminte religioase se reglementa nomocanonic.

De regulă, fundarea unei mănăstiri, ctitorie individuală sau colectivă, se face cu o donaţie de bunuri, numită în actele de închinare, *danie*, *milă* sau *închinare*, sau prin primele două folosite conjunct ori sinonimic (Georgescu 1980, 154).

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 79-85.

Prin actul de fondare ctitorul îşi asuma obligaţia să îngrijească de fundaţia sa. Orice donaţie este irevocabilă şi bunurile mănăstireşti nu sunt înstrăinabile. De asemenea, bunurile închinate ajungeau patrimonii ale acestora, ele constituiau o bază colectivă, dar teoretic erau inalienabile şi indivizibile între membrii comunităţii ctitoriilor în cauză. În general, actele referitoare la daniile domneşti oferite mănăstirilor sunt explicate în indicaţia că donatorii au avut în vedere mănăstirile ca subiecte de drept colectiv şi ca aşezăminte cu dreptul de a dobândi bunuri în numele propriu. În actele moldoveneşti, spre exemplu, administratorii mănăstirilor (egumenul, arhimandritul) sunt indicaţi ca geranţi ai bunurilor şi numai în scopul identificării fundaţiilor respective (Cronţ 1960, 103; DIR, A, XIV-XV/1, 38), dar nu ca titulari ai dreptului de proprietate. În Moldova formula devenită stereotipică şi care redă noţiunea proprietăţii de veci este *„să fie mănăstirii uric cu tot venitul"* (DIR, A, XIV-XV/1, 21-22, 58, 65), pe când în actele Ţării Româneşti este frecvent întâlnită formula *„să fie de ocină şi ohabă mănăstirii"* (DIR, B, XIII-XV/2, 41-42), sau *„să-i fie de baştină şi ohabnică"* (DIR, B, XIII-XV/1, 151; vezi Mihăilă 1973, 86; Stahl 1965, III, 77-95).

În ceea ce priveşte drepturile şi obligaţiile ctitorului ele pot fi rezumate astfel:

a) distincţii onorifice sub diferite forme – dreptul de a fi slăviţi, prin înscrierea numelui lor şi al familiei sale la loc de vază (pisanie) şi mântuiţi prin înscrierea în pomelnic;
b) favoarea de a avea tablou votiv (uneori reprezentat împreună cu familia sa);
c) privilegiul de a fi pietaţi şi înmormântaţi în biserica din complexul monastic;
d) dreptul de a participa şi supraveghea administrarea ctitoriei precum şi de a desemna pe conducătorii acesteia;
e) posibilitatea de a locui şi a fi întreţinuţi de mănăstire în situaţii dificile pentru ei (Georgescu 1980, 159-160; Muntean 1984, 52; Floca 1990, 499).

Ceea ce-l mai deosebea pe ctitor de mireanul de rând reiese şi din privilegiul de a i se oferi un loc de onoare în biserică pentru rugăciune şi prioritate în adunările bisericeşti.

Deopotrivă cu drepturile amintite ctitorii aveau şi multiple obligaţii, care în majoritatea cazurilor le depăşeau pe primele. Cele mai importante se rezumau la ţinerea în bună stare a lăcaşurilor şi susţinerea materială ocazională a lor atât timp cât era în viaţă ctitorul, dacă starea financiară le permitea, dar fără a aduce prejudiciu material familie sale. Supravegherea sau controlul administrării corecte a ctitoriei devine şi ea o obligaţie importantă. Cei care administrau lăcaşul trebuiau să vegheze asupra oficierii permanente a slujbelor divine în conformitate cu canoanele bisericeşti, pomenirea la slujbe a autorităţilor, a binefăcătorilor vii şi morţi, înzestrării mănăstirii cu vasele, veşmintele şi cărţile necesare, plata clericilor şi slujbaşilor şi înmulţirea averilor (Nicodem 1915, 441).

Un aspect important în acest proces complex este cel al naturii juridice a fundaţiilor religioase, în sensul justificării de către cinul monahal a dreptului de stăpânire asupra bunurilor mobile şi imobile obţinute de la fondatori. De regulă, daniile imobiliare erau consemnate în scris, prin acte oficiale întărite de domnitori în perioada când aceştia îşi exercitau atribuţiile. Aceste acte serveau pentru legalizarea dreptului de stăpânire asupra daniilor respective şi totodată, drept mărturii pentru contracararea unor eventuale încercări de uzurpare a proprietăţii. În diverse litigii privind proprietatea, existenţa unui asemenea act decidea net în favoarea părţii care deţinea probele, iar apărarea stăpânirii fundaţiei era asigurată de către ctitori sau descendenţii lor (Puşcaşu 2001, 143).

Dreptul de ctitorie înceta atunci când erau încălcate obligaţiile fixate în actul de ctitorire, sau când lăcaşul de cult nu era administrat complet, fiind lăsat în paragină. Competenţa de a retrage dreptul de ctitor unei persoane, în asemenea situaţii, revenea episcopului eparhial. Totodată, luând în consideraţie faptul că dreptul de ctitorie se moştenea, el putea să înceteze şi în situaţiile când după moartea ctitorului nu existau urmaşi legitimi, sau nu au fost indicate prin testament persoanele care să succede acest drept. În asemenea cazuri, averea oferită de ctitor trecea în posesiunea mănăstirii propriu-zise (Zubco 2001, 73).

Din totalitatea de surse documentare folosite în acest studiu, constatăm că deşi dreptul de ctitorie s-a dezvoltat în spaţiul românesc sub influenţa bizantină, pe parcurs s-au manifestat şi unele particularităţi ale acestui drept, specifice doar celor două ţări româneşti. Vom examina unele devieri de la normele canonice şi legislaţia civilă bizantină prezente în spaţiul carpato-nistrean, fără a excepta, însă, şi unele corespondenţe cu Ţara Românească.

Una dintre caracteristicile actului de ctitorie în spaţiul celor două ţări româneşti este reflectată de *epidosis* – situaţii consemnate documentar când o mănăstire, aflată de regulă într-o stare economică precară, este atribuită temporar în calitate de metoh altei mănăstiri mai mari, care a preluat conducerea comunităţii monahale şi gestiunea patrimoniului colectiv. *Epidosis* este totodată o formă de *charistiké,* ultima o instituţie cunoscută doar în Bizanţ, prin care se indicau beneficiile şi drepturile obţinute de o persoană participantă la gestiunea bunurilor unei fundaţii religioase. Documentar, un prim caz de *epidosis* este consemnat în 1388 (DIR, B, XIII-XV/1, 39) pentru mănăstirile Cotmeana-Cozia din Ţara Românească, când Mircea cel Bătrân binevoia ca „*... mănăstirea Cotmeana să fie supusă, cu toate ce ţin de ea, mănăstirii Cozia şi de acolo să se stăpânească...*”, iar în Moldova un act din 1411 face referinţă la mănăstirea Bohotin atribuită pe veci Bistriţei, arătându-se că „*... va asculta de acea mănăstire*” (DRH, A, I, 42), situaţie confirmată de cancelaria domnească şi în 1462, când pe lângă Bohotin în domeniul mănăstirii Bistriţa se aflau şi „*mănăstirea unde este hramul Sfântul Bogoslov, şi mănăstirea de la Bahlui*” (DRH, A, II, 153).

Documentele de cancelarie din secolul al XV-lea ne oferă şi alte exemple de *epidosis* pentru Moldova, cum ar fi cel din 1431 care vizează mănăstirea Sfântul Nicolae, „*unde a fost Huba*” închinată Bistriţei (DRH, A, I, 150). Deşi se precizează că Sfântul Nicolae este închinată pe veci călugărilor de la Bistriţa, o regăsim în 1519 ca parte componentă a mănăstirii Tazlău, danie de la Ştefăniţă vodă (DIR, A, XVI/1, 142). Relevant este şi cazul din 1446 când Ştefan al II-lea donează lavrei de la Neamţ, pentru scurt timp, mănăstirea de maici Boişte, indicând, totodată, că preoţii din bisericile satelor mănăstireşti, anume: Telebecinţi, Başoteni, Dvorineşti, Baloşeşti, Gura Cracăului, Trestiana, „*...ca să asculte de mănăstirea noastră, cu toate veniturile, nemişcat niciodată, în veci*” (DRH, A, I, 379).

În pofida faptului că Ştefan cel Mare s-a remarcat ca cel mai mare ctitor moldovean de lăcaşe de cult, în politica s-a funciară nu lipsesc cazuri de *epidosis*. Astfel, două acte fac referinţă la intrarea în stăpânirea călugărilor de la Neamţ a mănăstirii Hangu în 1458 şi a mănăstirii Căpriana în 1470 (DRH, A, II, 99, 242).

Petru Rareş, un alt ctitor neobosit de biserici şi mănăstiri, întărea în 1546 mănăstirii Moldoviţa satul şi mănăstirea Sălăgeni, ctitorie călugărească, dăruite ei de Ieremia fost mare vistier, indicându-se ca „*să asculte mai sus scrisa mănăstire Sălăgeani şi cu satul Sălăgeani de sfânta mănăstirea Moldaviţa ... şi igumenaşi să se puie* (la Sălăgeni – n.n.) *de la Moldaviţa cu binecuvântarea mitropolitului...*” (DIR, A, XVI/1, 527). Documentul în cauză este explicit arătând că mănăstirea Sălăgeni, deşi devine metoh a Moldoviţei, va dispune de o anumită autonomie administrativă reflectată de prezenţa egumenului ce urma a fi ales, instituţie de origine bizantină prezentă în majoritatea mănăstirilor româneşti (vezi Sava 2002, 17-25).

În privinţa cazurilor de epidosis nu este pe deplin clară situaţia mănăstirilor mici, dependente de altele mai mari. Documentele analizate în acest studiu arată că doar mănăstirea Boişte închinată mănăstirii Neamţ devine peste câţiva ani parte a ocinei Maruşcăi Stroici. Mănăstirea Hangu este amintită într-un document de la începutul secolului al XVII-lea în contextul unui conflict pentru o poiană cu mănăstirea Bisericani (Gonţa 1990, 37, 117), ceea ce ne determină să afirmăm, că aceasta acţiona la acel moment ca o mănăstire independentă, ca subiect de drept, odată ce a apelat la judecata domnească. Conform unor păreri, şi mănăstirea Căpriana ar fi devenit independentă pe la 1545, când Petru Rareş împreună cu soţia sa Elena îi dăruiau un frumos Evangheliar şi i se întărea hotarul (Eşanu et al. 2003, 14-15). Cât priveşte soarta celorlalte mănăstiri, ea nu ne este cunoscută. În acest context am putea accepta faptul că tendinţa de concentrare şi de fărâmiţare în evoluţia proprietăţii funciare în Moldova secolelor XVI-XVIII (vezi Драгнев, Советов 1968, 70-92) a afectat parţial şi domeniul mănăstiresc.

Documentele interne nu dau referinţe clare privitoare la cauzele acestor închinări, însă, prin analogie cu practica de ctitorire din Bizanţ, s-ar putea conchide că *epidosis* este o formă exercitată de biserică, nu în avantajul unei persoane, ci al instituţiei, mai ales, în scopul echilibrării situaţiei economice a unei mănăstiri intrată în impas.

De acest aspect specific practicii ctitoriceşti în spaţiul carpato-danubian este indisolubil legat un fapt rar întâlnit în monahismul răsăritean prin care două sau mai multe mănăstiri erau puse sub conducerea unui singur egumen, fenomen con-

semnat, însă, de puţine mărturii documentare (DIR, B, XIII-XV/1, 21; DRH, A, I, 30).

Structura de clasă a ctitoriilor româneşti prezintă şi ea unele deosebiri. În primul rând, se conturează caracterul familial al ctitoriei. Documentele demonstrează în ceea ce priveşte calitatea de ctitor, că aceasta se transmitea prin moştenire membrilor familiei ctitorului efectiv. Treptat, în decursul celor două secole s-au accentuat diferenţele între cele patru categorii de ctitori, care au fost structurate de către Valentin Al. Georgescu în: a) ctitoriile colective săteşti de care pot fi apropiate şi cele ale corporaţiilor orăşeneşti; b) ctitoriile mari boiereşti c) ctitoriile domneşti; şi d) ctitoriile aflate în stăpânirea particulară a unor boieri. Anume prima categorie s-a dezvoltat mai bine în Ţările Române decât în Bizanţ, dat fiind şi acţiunea directă a bisericii oficiale. Dreptul ctitoricesc aplicat ctitoriilor săteşti reprezintă unul din punctele de contact între viaţa de sat şi dreptul bizantin; al doilea punct constituindu-l instituţia familiei cu aspectele ei: căsătorie, rudenie, moştenire, moştenire, divorţ, incest şi jurământ. Dreptul ctitoricesc de sat împleteşte elementul colectiv cu cel individual, pe cel democratic cu cel de ierarhie ctitoricească, reflectată în repartiţia stranelor din biserică, a locurilor de îngropăciune, în locurile de stat în biserică şi în participarea ajutătoare la sarcinile administrative ale bisericii de sat (Georgescu 1980, 171-172).

Definirea statutului juridic al mănăstirilor aflate în stăpânirea particulară a ctitorilor sau a altor persoane, rămâne în prezent o problemă nerezolvată. Dacă situaţia ctitoriilor domneşti este clară, în sensul că ele ies din domeniul domnesc şi devin avere mănăstirească cu aspect de persoană juridică, atunci multe dintre ctitoriile boiereşti, unele dispărute în timp, puteau fi moştenite, donate sau vândute. N. Grigoraş este primul care a documentat existenţa ctitoriilor particulare boiereşti, sau de sat, pentru Moldova secolelor XIV-XV şi a susţinut că aceste mănăstiri se vindeau, se împărţeau, se moşteneau, fiind sub ascultarea ierarhică a unor biserici mai mari. Acest gen de ctitorii nu au beneficiat decât foarte rar de venituri domneşti şi această atitudine explică sărăcirea ctitorilor-proprietari, ceea ce ar fi dus la dispariţia unora. Totodată, dispariţia treptată a mănăstirilor se poate explica şi prin lupta dintre laici şi clerici pentru controlul acestor mănăstiri. În acest context, domnitorii moldoveni au luat unele măsuri pentru a le proteja, fie că le cumpărau, fie le dăruiau unor mănăstiri mai mari (Grigoraş 1947, 115-129).

P.P. Panaintescu afirma, în legătură cu aceasta, că este acţiunea generală de încercuire şi izolare a bisericilor private, proces realizat cu ajutorul bisericii şi al dreptului de ctitorie. În privinţa mănăstirilor boiereşti, domnia a dus o politică sistematică de desfiinţare a acestor forme de proprietate şi una de centralizare a bisericilor şi mănăstirilor, care au devenit domneşti, putând fi în simpla ctitorie nepatrimonială a unui boier sau a altei persoane din colectivitate (vezi Georgescu, 1980, 172-173).

Problema a fost reluată într-un cadru mai larg de istorie socială, de către H. H. Stahl, care atestă documentar, pentru secolele XV-XVI douăzeci şi şapte de mănăstiri moldoveneşti, pe care le interpretează ca obiecte patrimoniale particulare stăpânite în regim de „uric". Văzute mai degrabă ca simple biserici de sat, parte a unei ocine boiereşti, în anumite împrejurări, astfel de aşezăminte se bucurau de venituri specifice domneşti, boiereşti, de la enoriaşi, care în parte intrau în patrimoniul ctitorului-proprietar (Stahl 1972, 162-185).

Într-un studiu recent publicat de V. Puşcaşu găsim o părere similară, prin care se insistă că acele lăcaşuri care sunt amintite în documente prin cuvântul *mănăstiri* nu pot fi confundate cu adevăratele aşezăminte monahale, în sensul că sunt lipsite de personalitate juridică, sunt parte componentă a proprietăţii unui boier şi aflate la întreţinerea acestuia. În funcţie de acest statut, ele erau moştenite şi uneori vândute (Puşcaşu 2001, 150-151).

Fenomenul dăruirii, vânzării şi cumpărării de mănăstiri apare în Moldova în prima jumătate a secolului al XV-lea şi persistă şi în secolul următor. Informaţiile oferite de unele documente, selectate din rândul zecilor cu referinţă, ne creează o imagine generală despre acest aspect al fenomenului ctitoriei. Discutabil este cazul din 1429 când Alexandru cel Bun dăruia soţiei sale Marena şi copiilor ei mănăstirea de la Vişnevăţ *„ca să-i fie de uric, ... în veci ei, şi copiilor ei, şi fiicilor noastre ... nepoţilor, strănepoţilor... neclintit niciodată în veci*" (DRH, A, I, 125-126). Analiza actului ne determină să precizăm că în cazul dat este vorba despre o donaţie pură ceea ce o deosebeşte de practica charistikariatului specifică Bizanţului, care era

o donaţie delimitată temporal, cel mai adesea viageră. Alte exemple sunt reflectate în actele emise de cancelariile lui Ştefan al II-lea ce întărea la 1446 lui *„pan Dragomir Oţel... o dreaptă ocină şi cumpărătură, satul Boziani, la obârşia Albînei şi cu mănăstirea...”*, cumpărate de la fiii popii Iliaş (DRH, A, I, 376) şi cea a lui Alexandru vodă, care la 1449 întărea Maruşcăi lui Stroe trecerea în posesiunea acesteia a mănăstirii de călugăriţe Boişte, ce-i fusese dăruită de maica lui Dragoş (DRH, A, II, 1), care cu trei ani în urmă fusese atribuită de Ştefan al II-lea mănăstirii Neamţ. În 1518 Ştefăniţă vodă întărea lui Cozma Şarpe postelnic un sat pe Cracău, cu moară şi o mănăstire a Turbatului *„care acum se numeşte Brusturi”,* ce fusese cumpărată de Paşco, de la nepoţii lui Turbatul în timpul lui Alexandru vodă. Toate acestea sunt dăruite de Cozma Şarpe mănăstirii Neamţ (DIR, A, XVI/1, 132). În 1593 cancelaria lui Aron vodă emitea un hrisov de întărire lui *„jupan Mitrea, fost mare vornic, şi jupaniţei lui, Neaga, ca să le fie sfânta, dumnnezeiască mânăstire, anume Tisău, pentru că această mai sus zisă mânăstire a fost moştenire, zidită şi făcută de bunicii jupaniţei Neaga vorniceasa”* (DIR, A, XVI/4, 61).

În legătură cu acest ultim aspect multe documente nu specificau dacă este vorba de o ctitorie ca subiect de drept patrimonial sau de una de stăpânire particulară.

Moştenirile, dăruirile şi vânzările de mănăstiri erau de fapt o încălcare a canoanelor bisericeşti, practică necunoscută în Ţara Românească sub nici o formă şi nici la un moment al istoriei sale.

În comparaţie cu unii bazilei bizantini iconoclaşti, majoritatea domnitorilor Moldovei şi Ţării Româneşti nu s-au dedat la imixtiuni grave în probleme ecleziastice, respectiv monahale, ci au acordat mănăstirilor o asistenţă materială semnificativă, deşi s-au înregistrat şi voievozi cvasi-monahomahi. Cazul moldovenesc al domnitorului Iacob Heraclid (1561-1563) care potrivit cronicilor a adunat *„...vasele de argint şi de aur, şi pietrele scumpe şi împodobite cu mărgăritare ale sfintelor icoane din toate mănăstirile şi s-a împodobit pe sine...”* (Cronicile slavo-române 1959, 132) este concludent în acest sens.

O altă trăsătură particulară a practicii româneşti reiese din faptul că nu se cunosc precedente, când episcopii locali să fi obligat urmaşii să respecte dreptul de ctitorie, preluat prin moştenire. În Imperiul Bizantin, începând cu secolul al X-lea s-a dezvoltat instituţia epitropiei ce prevedea desemnarea de către fondator, pe lângă urmaş, a unei persoane pentru a supraveghea administrarea ctitoriei sale, în situaţiile când moştenitorii indicând insuficienţa de mijloace nu-şi puteau respecta obligaţiile de ctitor. Abia în secolul al XVII-lea dreptul de ctitorie la români, în unele reglementări, începe să fie dublat de epitropie (Cronţ 1960, 111).

Uzurparea dreptului ctitoricesc constituie un alt aspect ilustrat de actele timpului în amintitul proces al ctitoriei. Din punctul de vedere al formelor de manifestare uzurparea intervenea în situaţii de stingere a unei familii domneşti sau boiereşti, fie în condiţii de scădere a prestigiului social al boierilor („hiclenie”), fie de declin economic al ctitorilor. Cel mai frecvent întâlnită este „împresurarea” sau „cotropirea” ocinelor mănăstireşti, danii ale diferitor ctitori. Un caz sugestiv în acest sens este cel din 10 septembrie 1596, anume o pricină a mănăstirii Probota pentru satul Protopopeni, pe Siret, cu pricut şi cu moară. Aceste bunuri sunt revendicate de descendenţii Anuşcăi în frunte cu cneaghinea Frunţeschoae, susţinuţi de pan Gligorcea Crăciun, mare vornic. În urma examinării cazului domnitorul Eremia Movilă cu „tot sfatul” hotărăşte întărirea satului mănăstirii Probota în baza a patru motivaţii (cneaghinea Anuşca nu a avut descendenţi direcţi; satul Protopopeni fusese schimbat cu satul Stâncăuţi de cneaghinea Anuşca cu Petru Rareş; Petru Rareş donează satul Protopopeni mănăstirii Probota; dreptul mănăstirii asupra acestui sat fusese confirmat prin mai multe acte de întărire (DIR, A, XVI/4, nr. 201, 228, 471). Litigiul nu se încheie la acea dată, ci continuă până la 8 iunie 1597, când cancelaria domnească emite o nouă întărire în acest sens şi asupra aceleiaşi cauze.

În general, calitatea de ctitor, după cum s-a mai menţionat, era asociată cu o mare distincţie publică. De cele mai multe ori, iniţiativa ctitoririi venea din partea reprezentanţilor categoriilor sociale dominante, iar în urma fondării, înzestrării unui lăcaş se contura mai clar poziţia respectivilor în ierarhia socială. Probabil că aceasta este o altă motivaţie de unde izvorăşte zelul pentru ridicarea lăcaşurilor de cult. Conform afirmaţiilor preotului I. Bălan în Moldova s-au ridicat, în secolele XIV–XVI peste 70 de schituri şi mănăstiri, un număr destul de impunător pentru acele timpuri (Bălan

1982, 14). Pe parcursul acestor secole ctitorirea s-a transformat într-o frumoasă tradiţie care a dat culturii moldoveneşti cele mai frumoase vetre de spiritualitate: Neamţ, Moldoviţa, Suceviţa, Putna, Humor, Voroneţ, Căpriana ş.a.

În final, conchidem că receptarea bizantină a dreptului de ctitorie în Moldova a fost largă, respectându-se în general nomocanoanele, însă particularităţile amintite evidenţiază adaptarea acestei instituţii la realităţile social-politice, economice, a mentalităţii timpului, realizându-se astfel, după cum s-a mai afirmat, o sinteză specific românească. Dreptul de ctitorie s-a inserat puternic la nivelul religiei, al puterii de stat, al moralei individuale şi ordinii sociale. Dacă cazurile, înregistrate documentar, de *epidosis,* sau cele când două sau mai multe mănăstiri sunt puse sub o singură conducere, nu constituie, în esenţă, o abatere de la prescripţiile canonice religioase, atunci faptele care privesc donaţiile, vânzările şi cumpărările de mănăstiri, „cotropirea" şi sustragerea bunurilor din patrimoniile mănăstirilor, teoretic neînstrăinabile, deţinute perpetuu şi indivizibile în cadrul comunităţii, conform nomocanoanelor constituie manifestări clare ale uzurpării dreptului ctitoricesc.

Aceste devieri ar trebui acceptate mai degrabă ca excepţii de conjunctură. Ele au intervenit temporar în momentele de instabilitate politică a Ţării Moldovei, regres economic în legătură cu instaurarea regimului de suzeranitate, sau reflectă unele incertitudini în politica funciară a domnitorilor, în special faţă de mănăstiri.

Bibliografie

Bălan 1982: I. Bălan, Vetre de spiritualitate românească (Bucureşti 1982).

Constantinescu 1976: R. Constantinescu, Manuscrisele slavo-române de la Arhivele Centrale din Moscova. Revista Arhivelor 38, 1976.

Cronicile slavo-române 1959: Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI, publicate de I. Bogdan, ediţie îngrijită şi revizuită de P.P. Panaintescu (Bucureşti 1959).

Cronţ 1960: Gh. Cronţ, Dreptul de ctitorie în Ţara Românească şi Moldova. Studii şi materiale de istorie medie IV, 1960, 87-113.

DIR, A, XIV-XV/1: Documente privind istoria României, A. Moldova, veac. XIV-XV, vol. 1, (1384-1475) (Bucureşti 1954).

DIR, A, XVI/1: Documente privind istoria României, A. Moldova, veac. XVI, vol. 1, (1500-1550) (Bucureşti 1953).

DIR, A, XVI/4: Documente privind istoria României, A. Moldova, veac. XVI, vol. 4, (1591-1600) (Bucureşti 1952).

DIR, B, XIII-XV/1: Documente privind istoria României, B. Ţara Românească, veac. XIII-XV, vol. 1, (1247-1500) (Bucureşti 1953).

DRH, A, I: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. I, (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu, şi L. Şimanschi (Bucureşti 1975).

DRH, A, II: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. II, (1449-1486), întocmit de L. Şimanschi ş.a. (Bucureşti 1976).

Eşanu et al. 2003: Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, Nicolae Fuştei, Valentina Pelin, Ion Negrei, Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX) (Chişinău 2003).

Floca 1990: I.N. Floca, Drept canonic ortodox, vol. I, partea 2 (Bucureşti 1990).

Georgescu 1980: V.Al. Georgescu, Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea (Bucureşti 1980).

Gonţa 1990: Al. I. Gonţa, Documente privind istoria României, A, Moldova, veac. XIV-XVII (1384-1625), Indicele numelor de locuri, ediţie îngrijită şi prefaţă de I. Caproşu (Bucureşti 1990).

Grigoraş 1947: N. Grigoraş, Primele biserici şi mănăstiri moldoveneşti (ctitorii şi proprietăţi boiereşti). Studii şi cercetări istorice 1947, 115-129.

Mihăilă 1973: G. Mihăilă, Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti (Bucureşti 1973).

Muntean 1984: V. Muntean, Organizarea mănăstirilor româneşti în comparaţie cu cele bizantine (până la 1600), teză de doctorat (Bucureşti 1984).

Nicodem 1915: M. Nicodem, Drept bisericesc oriental (Bucureşti 1915).

Sava 2002: I. Sava, Unele consideraţii cu privire la structura instituţională a mănăstirilor Modovei în secolele XV-XVI. Revista de istorie a Moldovei 1-2, 2002, 17-25.

Stahl 1965: H.H. Stahl, Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti, vol. III (Bucureşti 1965).

Stahl 1972: H.H. Stahl, Studii de sociologie istorică (Bucureşti 1972).

Zubco 2001: Biserica în Ţara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVII (Chişinău 2001).

Драгнев, Советов 1968: Д.М. Драгнев, П.В. Советов, Перестройка структуры землевладения в Молдавии XV- XVIII вв. История СССР 1, 1968, 70-92.

Le droit de la fondation dans les Pays Roumains à la fin du XIV-ème – XVI-ème siècles: traditions byzantines et particularités locales

Résumé

Cet étude met en question le sujet du droit de la fondation et de sa réception dans l'espace entre les Carpates et le Dnèstre à la fin du XIV-ème – XVI-ème siècles. Les recherches concernant les causes générales de l'apliquation du droit de fondation byzantin dans les Pays Roumains et la Moldova n'ont pas détérminés touts les aspects de ce phénomène historique. Dans ce contexte, l'étude ne se limite pas seulement à la présentation des principaux aspects qui concernent la manifestation du droit de fondation, on met en évidence les particularités de ce procès dans l'espace visé, qui dépassent, en quelques mésures, à l'avis de l'auteur, la sphère de la tradition byzantine. La conclusion finale qui s'impose est que le droit roumain de fondation a suivi, généralement, les normes byzantines, mais les particularités mentionnées mettent en évidence l'adaptation de cette institution aux réalités sociales, politiques, économiques, à la mentalité du temps, en réalisant ainsi, une synthèse spécifique roumaine.

Право основателя в Румынских Княжествах в конце XIV-го в. – XVI в.: византийская традиция и региональная специфика

Резюме

Данная статья возобновляет дискуссию по проблеме право основателя в Молдавском Княжестве в конце XIV в. – XVI в. Исследования, которые касались причин применения византийского права основателя в румынских княжествах, не разобрали все аспекты этого исторического феномена. В зависимости от этого, исследование не только показывает основные характеристики применения право основателя, но и акцентирует особенности процесса в данном пространстве, которые, по мнению автора, выходят из сферы византийской традиции. Автор приходит к выводу, что румынское право основателя в основном придерживалось византийским правилам. Но существуют и особенности, которые подчеркивают адаптацию этих учреждений к социально-политическим и экономическим реальностям, менталитету времени, что в конечном итоге образовывают чисто румынский синтез.

31.01.2007

Igor Sava, Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu" din Cahul, str. Piaţa Independenţei, 1, Cahul, Republica Moldova, e-mail: igorsavaas@yahoo.com

ТЕЗАВРАЦИЯ АЛЕКСАНДРА ДОБРОГО В БЕЛГОРОД-ДНЕСТРОВСКЕ

Лилия Дергачева

Клад был найден летом 1974 г. на участке, расположенном к востоку от главных ворот средневековой крепости Белгород-Днестровский, в сооружении 250 (северо-западная башня). По информации, опубликованной А.А. Нудельманом (1981, 184), клад состоял из 26 монет: одного серебряного двойного гроша и 25 медных анэпиграфных монет. По последним данным в Одесском археологическом музее НАН Украины[1] этот клад хранится в количестве 27 медных монет (Инв. № ОАМ 53635), одна из которых – двойной медный грош со следами посеребрения.

Этот клад является вторым известным кладом времени Александра Доброго, найденным на территории Белгород-Днестровска[2].

I. Клад 1974 г.

Полугроши V эмиссионной серии 1430 г. Александра Доброго (1400-1432) (Iliescu 1970, 28; Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, 62, 418). Средний вес представленных монет 0,562 гр.

Аверс: в точечном ободке герб молдавского княжества, голова быка анфас, между рогами пятиконечная звезда, атрибуты: справа розетка, слева полулуние;

Реверс: в точечном ободке рассеченный надвое щит, в правом поле 3 геральдические балки, в левом 7 лилий, справа от щита инициал А.

№ 1. Æ, 17,0 мм, 0,32 гр, ↑↙
Инв. № ОАМ 53618

№ 2. Æ, 15,2 мм, 0,40 гр, ↑↘,
двойной удар штемпеля реверса.
Инв. № ОАМ 53614

№ 3. Æ, 14,8 мм, 0,45 гр, ↑↗
Инв. № ОАМ 53627

№ 4. Æ, 15,0 мм, 0,45 гр, ↑↘
Инв. № ОАМ 53631

№ 5. Æ, 16,0 мм, 0,47 гр, ↑↘
Инв. № ОАМ 53629

№ 6. Æ, 14,0 мм, 0,50 гр, ↑↗
Инв. № ОАМ 53632

№ 7. Æ, 14,2 мм, 0,51 гр, ↑→
Инв. № ОАМ 53615

[1] Приношу искреннюю благодарность за помощь и предоставление коллекций Евгении Федоровне Рединой.
[2] Первый подобный клад был найден в 1946 г. и хранится в Институте Археологии НАН Украины (г. Киев). Не опубликован.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 87-93.

№ 8. Æ, 17,2 мм, 0,53 гр, ↑↗
Инв. № ОАМ 53609

№ 9. Æ, 15,0 мм, 0,59 гр, ↑↙
Инв. № ОАМ 53630

№ 10. Æ, 15,2 мм, 0,62 гр, ↑↗
Инв. № ОАМ 53626

№ 11. Æ, 16,0 мм, 0,63 гр, ↑↖
Инв. № ОАМ 53622

№ 12. Æ, 16,5 мм, 0,67 гр, ↑↖
Инв. № ОАМ 53617

№ 13. Æ, 14,7 мм, 0,69 гр, ↑↘,
фрагмент изображения аверса на реверсе.
Инв. № ОАМ 53608

№ 14. Æ, 14,8 мм, 0,75 гр, ↑↗
Инв. № ОАМ 53625

№ 15. Æ, 12,5 мм, 0,85 гр, ↑↖
Инв. № ОАМ 53628

Полугроши VI серии Александра Доброго (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, 63, 425). Средний вес 0,588 гр.
Аверс: в точечном ободке герб молдавского княжества, голова быка анфас, между рогами пятиконечная звезда, атрибуты справа розетка, слева полулуние;
Реверс: в точечном ободке рассеченный надвое щит, в правом поле 3 геральдические балки, в левом 7 лилий.
№ 16. Æ, 14,3 мм, 0,32 гр, ↑↑
Инв. № ОАМ 53621

№ 17. Æ, 14,0 мм, 0,40 гр, ↑↙
Инв. № ОАМ 53624

№ 18. Æ, 15,3 мм, 0,63 гр, ↑↙
Инв. № ОАМ 53623

№ 19. Æ, 13,2 мм, 0,74 гр, ↑↖
Инв. № ОАМ 53616

№ 20. Æ, 15,8 мм, 0,85 гр, ↑↓,
двойной удар штемпеля и на аверсе и на реверсе.
Инв. № ОАМ 53620

Последняя группа полугрошей того же правителя, не может быть точно атрибутирована, так как изображения децентрированы а монеты стерты.

№ 21. Æ, 16,0 мм, 0,88 гр, ↑↗
Аверс: как и ранее, изображение децентрировано;
Реверс: децентрирован, слева на гербовом щите 7 лилий (видно только 6).
Инв. № ОАМ 53633

№ 22. Æ, 14,1 мм, 0,34 гр, ↑↙
Аверс: как и ранее, сильно стерта, корродирована;
Реверс: слева на гербовом щите 7 лилий (видно только 3).
Инв. № ОАМ 53612

№ 23. Æ, 15,1 мм, 0,59 гр, ↑←
Аверс: как и ранее, изображение децентрировано;
Реверс: слева на гербовом щите 7 лилий (видно только 4).
Инв. № ОАМ 53619

№ 24. Æ, 16,0 мм, 0,74 гр, ↑↖
Аверс: как и ранее, изображение децентрировано;
Реверс: слева на гербовом щите 7 лилий (видно только 3).
Инв. № ОАМ 53611

№ 25. Æ, 14,8 мм, 0,38 гр, ↑↖
Аверс: как и ранее, корродирована;
Реверс: изображение стерто, видны лишь очертания щита.
Инв. № ОАМ 53635

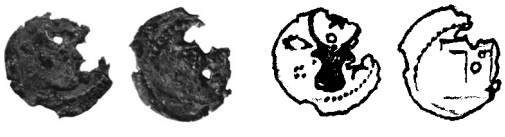

№ 26. Æ, 14,6 мм, 0,61 гр, ↑↖
Аверс: как и ранее, изображение полустерто;
Реверс: из-за децентрализации виден лишь нижний край щита.
Инв. № ОАМ 53613

И последняя монета – двойной грош. Как и все монеты этого клада, она была атрибутирована чеканке Александра Доброго. Однако более детальное ее изучение позволяет прийти к иным выводам.

№ 27. Æ посеребрянная, 22,0 мм, 0,69 гр, ↑↑
Аверс: во внутреннем точечном ободке голова быка анфас, между рогами пятиконечная звезда, атрибуты: справа розетка, слева полулуние; во внешнем – стертая круговая легенда ...O...S...VOIV...
Реверс: во внутреннем точечном ободке рассеченный надвое щит, в правом поле 3 геральдические балки, в левом 7 лилий, слева от щита инициал, вероятно, P; во внешнем – стертая легенда +...AV...

В силу стертости и корродированности монеты трудно утверждать однозначно, но фрагменты легенды больше соответствуют на аверсе +MO•STEPA•WOIWOD, а на реверсе +MO•MVLDAVIENSIS (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, 69), т.е. времени Стефана II. Из этого следует, что означенная монета была отчеканена в период независимого правления этого господаря с октября 1433 г. по август 1435 г. Остается одно «но» – диаметр монеты составляет 22,0 мм, тогда как двойные гроши этого правителя ограничиваются размерами в 19,0-21,0 мм.

Остальные представленные полугрошики по характеру изображения разбиваются на 2 группы. Первая – наиболее известная и доминирующая на территории Днестровско-Прутского междуречья – представлена изображениями головы быка анфас, но сам стиль передачи очень четкий, голова объемна с округлыми

формами, уши лепестковидной формы с зазубренками (nr. 1-5, 7-11, 14-19, 21, 24-25).

Вторая группа малочисленна. Она, хотя и вписывается в общую типологию монет Александра Доброго, но в ней заметна совсем другая рука мастера: форма головы быка более вытянута и, возможно, сделана неуверенно, уши лепестковидной формы, гладкие. В описываемом кладе присутствует лишь две таких монеты (nr. 6, 12). Предположительно исполнителем данного изображения мог являться человек пришлый, недолго проработавший в мастерской.

Таким образом, клад приходится на последние годы правления Александра Доброго (с 1430 по 1432 гг.) и первый год Стефана II (1433 г.) и мог являться не чем иным как кошельком с монетами, утерянными недалеко от ворот крепости. Этим может объясняться и отсутствие монет Ильяша, который вступил на престол до Стефана II (до октября 1433 г.) сразу же после смерти Александра Доброго в январе 1432 г.

II. Отдельные нумизматические материалы, найденные на территории крепости Белгород-Днестровский (1970-1983 гг.)

Монеты Александра Доброго (1400-1432 гг.)

Двойной грош IV эмиссионной серии (1415-1430) (Iliescu 1970, 28; Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, 61, 389).

№ 28. Æ, 21,0 мм, 0,74 гр, ↑↗

Аверс: во внутреннем точечном ободке голова быка анфас, между рогами пятиконечная звезда, атрибуты: справа розетка, слева полулуние; во внешнем – круговая легенда ...ALEX...

Реверс: во внутреннем точечном ободке рассеченный надвое щит, в правом поле 3 геральдические балки, в левом 6 лилий, над щитом голова быка; во внешнем – стертая легенда ...MOLDA...

БД-1975 г. № 210 западный участок, кв. 302 под полом 178. Инв. № ОАМ 53678

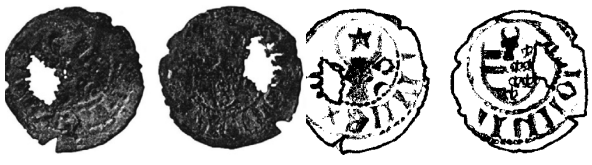

Грош III серии (1409-1415) (Iliescu 1970, 27; Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, 60, 377).

№ 29. AR в пред. 600‰, 22,0 мм, 0,33 гр, ↑↑

Аверс: как и № 28; круговая легенда +M.....LI

Реверс: во внутреннем точечном ободке рассеченный надвое щит, в правом поле 3 геральдические балки, в левом 7 лилий, над щитом розетка; во внешнем – круговая легенда ...WDM...

БД-1972 г. Инв. № ОАМ 53529

№ 30. Æ, 16,5 мм, 0,47 гр, ↑↗

Аверс: как и № 29; круговая легенда ...ONE...

Реверс: как и № 29; стертая легенда ...OL... WI...

БД-1982 г. Случайная находка.

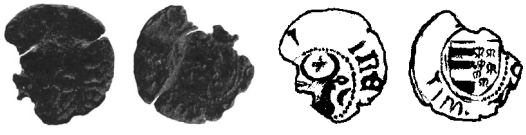

№ 31. AR, приблизительно 20,0 мм, 0,22 гр, ↑↗

Аверс: как и № 29; круговая легенда ...MON...

Реверс: во внутреннем точечном ободке виден щит с тремя балками, над щитом, вероятно, корона, слева от щита, вероятно, инициал А; стертая легенда .....NSI

БД-1972 г. Инв. № ОАМ 53528

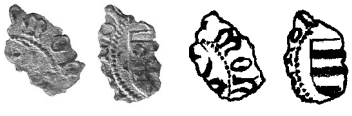

Полугроши V эмиссионной серии (1430) (Iliescu 1970, 28; Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, 62, 418). Средний вес монет 0,497 гр.

Аверс: в точечном ободке герб молдавского княжества, голова быка анфас, между рогами пятиконечная звезда, атрибуты: справа розетка, слева полулуние;

Реверс: в точечном ободке рассеченный надвое щит, в правом поле 3 геральдические балки, в левом 7 лилий, справа от щита инициал А.

№ 32. Æ, 14,0 мм, 0,12 гр, ↑↘

БД-1982 г. Случайная находка.

№ 33. Æ, 14,5 мм, 0,29 гр, ↑↓
БД-1983 г. Инв. № ОАМ 54055

№ 34. Æ, 15,5 мм, 0,36 гр, ↑↗
БД-1970 г. Инв. № 53441

№ 35. Æ, 15,0 мм, 0,48 гр, ↑↑
Инв. № без номера.

№ 36. Æ, 14,8 мм, 0,49 гр, ↑↑
БД-1971 г. Инв. № 53482

№ 37. Æ, 16,0 мм, 0,50 гр, ↑↘
БД-1973 г. Инв. № 53321

№ 38. Æ, 14,0 мм, 0,54 гр, ↑↘
Инв. № без номера.

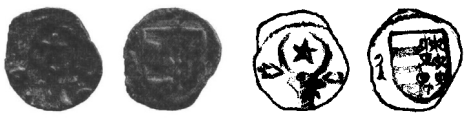

№ 39. Æ, 14,5 мм, 0,55 гр, ↑↗
БД-1971 г. Инв. № 53484

№ 40. Æ, 15,0 мм, 1,15 гр, ↑↖
БД-1972 г. Инв. № 53532

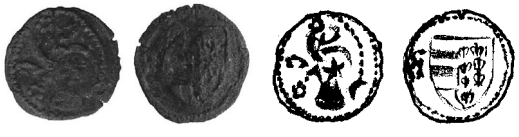

Полугроши неопределенной эмиссионной серии.

№ 41. Æ, 14,0x15,0 мм, 0,20 гр, ↑↖
на реверсе 7 лилий.
БД-1970 г. Инв. № 53442

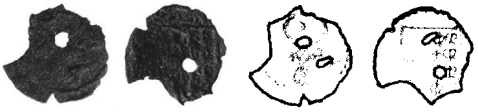

№ 42. Æ, 13,8 мм, 0,27 гр, ↑↙
на аверсе двойной чекан реверса, на реверсе 7 лилий.
БД-1973 г. Инв. № 53564/1

№ 43. Æ, 13,5 мм, 0,29 гр, ↑↓
БД-1982 г. Случайная находка.

№ 44. Æ, 14,5 мм, 0,41 гр, ↑↙
на реверсе 7 лилий.
БД-1979 г. Инв. № 53806

№ 45. Æ, 16,0x15,0 мм, 0,65 гр, ↑↘
двойной чекан аверса на реверсе.
БД-1973 г. Инв. № 53264

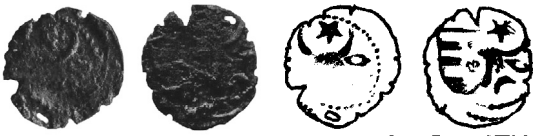

№ 46. Æ, 13,0x15,0 мм, 0,79 гр, ↑↖
БД-1975 г. Участок восточный кв. 247.
Инв. № 53564/1

№ 47. Æ, 15,0 мм, 0,86 гр, ↑↖, на реверсе 7 лилий.
БД-1970 г. Инв. № 53443

№ 48. Æ, 6,0x9,0 мм, 0,08 гр, ↑↗, фрагмент.
БД-1973 г. Инв. № 53564/4

№ 49. Æ, 9,0x14,0 мм, 0,15 гр, ↑↘, фрагмент.
БД-1972 г. Инв. № ОАМ 53531

Монета Стефана II (1433-1435 гг.)

Стертый и обломанный двойной грош, из-за неразличимой легенды невозможно прочитать чья это монета, но на реверсе, справа от щита инициал P, на основе чего можно предположить, что это эмиссия Стефана II (1433-1435) (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, 69). Описание как № 27.

№ 50. Æ посеребрянная, 20,0 мм, 0,86 гр, ↑↘
БД-1975 г. Западный участок 215, снятие пола.
Инв. № ОАМ 53677

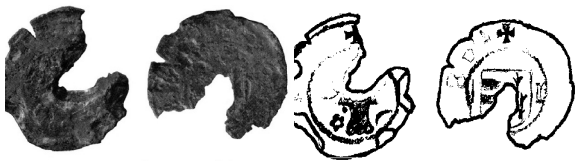

Монеты Ильяша (1432-1433 гг.; 1435-1436 гг.)

Интересный медный полугрошик Ильяша (1432-1433; 1435-1436), редко встречающийся на этих территориях, IV эмиссионная серия (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, 68).

№ 51. Æ, 9,0x12,0 мм, 0,35 гр, ↑↗
Аверс: стандартное изображение головы быка, справа розетка, слева полулуние
Реверс: на гербовом щите знак, по форме напоминающий букву M (вероятно, от латиногенуэзского названия - Маврокастро), сверху равнозначный крест, слева от щита копье.
БД-1972 г. Инв. № 53530

Последний представленный полугрошик по характеру изображения головы быка с атрибутами и лилий на реверсе больше относится к периоду правления Илияша (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, 67 сравнить).

№ 52. Æ, 12,3 мм, 0,32 гр, ↑↗
Аверс: как № 51
Реверс: на гербовом щите справа 3 балки (видно только 2), слева 7 лилий (видно только 6), по форме напоминающие палочки.
БД-1973 г. Инв. № 53563

Монеты Стефана Великого (1457-1504 гг.)

Последняя группа монет представляет собой второй тип грошей Стефана Великого (1457-1504) (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, 82).

Аверс: в точечном ободке голова тура анфас, между рогами пятилепестковая розетка, слева полулуние, справа розетка, круговая легенда.

Реверс: во внутреннем точечном ободке на гербовом щите равноплечный двойной крест, между точечными ободками круговая легенда.

№ 53. AR 300‰, 14,0 мм, 0,49 гр, ↑↖
Аверс: +M...NE...
Реверс: ...IE...
БД-1975 г. Южный участок, кв. 50.
Инв. № ОАМ 53679

№ 54. AR 916-920‰, 14, 0 мм, 0,52 гр, ↑↘
Аверс: +MONETAMOLDAV
Реверс: +STEFANVSVOIEV
БД-1970 г. Инв. № 53444

***

Рассмотренные монеты демонстрируют, что с вхождением Белгорода в состав молдавского княжества, начиная с 30-х годов XV в., сюда активно устремляется монета Александра Доброго. Молдавские эмиссии присутствуют до захвата города османами в 1484 г.

Монеты Стефана Великого, хотя и относятся ко второму эмиссионному типу (1476-1504), вероятнее всего были одними из первых выпущенных монет, попавших на территорию крепости.

Библиография

Нудельман 1981: А.А. Нудельман, Находки монет эпохи феодализма из раскопок и сборов 1974-1976 гг. в Днестровско-Прутском регионе. В сб.: (Отв. ред. В.И. Маркевич) АИМ в 1974-1976 гг. (Кишинев 1981), 174-191.

Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977: G. Buzdugan, O. Luchian, C. Oprescu, Monede şi bancnote româneşti (Bucureşti 1977).

Iliescu 1970: O. Iliescu, Moneda în România (Bucureşti 1970).

Tezaurizarea lui Alexandru cel Bun în Belgorod-Dnestrovsk

Rezumat

În articolul de faţă este prezentat un bine cunoscut, dar nu îndeajuns studiat tezaur cu emisii monetare ale lui Alexandru cel Bun (1400-1432). Se dovedeşte că cea mai veche monedă din componenţa acestui tezaur datează din perioada primei domnii independente a lui Ştefan al II-lea (1433). Putem să presupunem că aceasta nu a fost o deponare specială, ci o punguţă cu monede, pierdută nu departe de porţile centrale ale cetăţii. De asemenea se publică catalogul materialelor numismatice moldoveneşti (secolul XV) din săpăturile şi descoperirile fortuite din 1970-1983, care se află în Muzeul de Arheologie din Odesa.

Deponierung Alexanders der Guten in Belgorod-Dnestrovsk

Zusammenfassung

In der Artikel ist ein genug bekannte, doch kaum überprufte Schatzfund von Alexander der Gute (1400-1432) vorgestellt. Die späteste entdeckte Münze lasst uns diesen Schatz mit der ersten unabhängigen Regierungszeit von Stefan dem II zu datieren. Diese Datierung ist später als schon gewusst. Es ist fast sicher, dass das keine spezielle Deponierung war, trotz einer Geldkatze mit den Münzen, die in der Nähe vor den Haupttoren der Festung verloren wurde. Auch eine Kataloge der moldauischen numismatischen Funden des 15. Jahrhunderts aus Grabungen und Sammelungen der Periode 1970-1983 wurde veröffentlicht, die in dem Archäologischen Museum in Odessa sich befindet.

15.03.2007

Лилия Дергачева, Институт культурного наследия, Академия Наук Молдовы, ул. Митрополит Бэнулеску-Бодони 35, MD-2012 Кишинэу, Республика Молдова

ПРЯЖКИ-ПАФТЫ ИЗ СОБРАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ АРХЕОЛОГИИ И ИСТОРИИ МОЛДОВЫ

Екатерина Абызова
Светлана Рябцева

Два года тому назад Национальным музеем археологии и истории Молдовы (далее – НМАИМ) была закуплена целая группа металлических предметов, происхождение которых связывается с Костештским археологическим комплексом. Кроме того, ряд вещей этого же круга содержится в частной коллекции[1]. В данных подборках вещей выделяются как предметы типично золотоордынского облика, так и более поздние находки, относящиеся к периоду XV-XVII вв. (Абызова, Рябцева 2006, 7-9).

Наиболее представительной является подборка фрагментов пряжек-пафт, типичных для женского (в том числе и свадебного) костюма населения Карпато-Балканского региона в XIV-XX вв. («pafta, paftale» – рум., «pafta» – албан., «пафта, пафти» – болг., «пафте» – сербск.) (Popescu 1970, 77-78, fig. 103-108; Атанасов, Йорданов 1994, 57; Колекциjа jесен/зима 2005, 135). Пафты состоят из двух симметричных половинок, отличающихся только деталями застежки – крючок или петля. На оборотной стороне изделий по сторонам от застежки расположены отогнутые бортики. На некоторых пряжках присутствует и отдельно напаянная поперечная планка, служившая для крепления ее к поясу. У нескольких экземпляров застежек из костештской коллекции пробиты отверстия, предназначенные, вероятно, для нашивания на основу.

В собрании НМАИМ только одна простая листовидная пряжка сохранилась полностью, остальные экземпляры представлены половинками. Это фрагменты застежек, имеющих разнообразную форму – овальные, полукруглые, треугольные, сегментовидные, трапециевидные и листовидные. Край, противоположный застежке, зачастую вырезан в виде фестонов или растительных побегов. Все изделия выполнены в технике литья из бронзы или низкопробного серебра. Кроме одного экземпляра, к которому припаяно две проволочные петельки (кат. № 15), у остальных пряжек застежка отлита вместе с самим изделием. Пряжки из костештской подборки имеют небольшие размеры, большинство из них декорировано растительно-геометрическим орнаментом. Орнамент или прорезной, выполненный в технике литья и дополнительно украшенный гравировкой, или гравированный на гладком фоне.

Рассматриваемые изделия примыкают к ранней группе подобных застежек, встречаемых в Болгарии и Румынии в памятниках XIV-XVII вв. (Атанасов, Йорданов 1994, 26; Dumitriu 2001, 134). Эти пряжки характеризуются небольшими размерами и разнообразной, не устоявшейся формой. Болгарские находки из крепостей Силистры и Ветрена (табл. 1/1-3), а также некрополя Габрова датируются XIV в. В последнем случае пряжка была найдена совместно с монетой Ивана Александра (Атанасов, Йорданов 1994, 26, табл. VI, 64-65).

На территории Румынии пафты представлены в более поздних комплексах: пряжки, непосредственно относящиеся к типу пафт, получают распространение в памятниках XV-XVII вв. Так, листовидная пряжка была найдена в погребении № 4 могильника Ретивоешть, захоронения в котором совершались в XIV-XVI вв. (Dumitriu 2001, 134, Taf. 48/5, 6). Пряжка бронзовая, литая, в полтора раза более крупная, чем аналогичные изделия из Костешт и в два раза массивнее болгарских находок. Щитки пряжки выпуклые с розетчатым орнаментом в центре (табл. 1/4). Довольно разнообразна подборка пафт XVII – первой половины XIX в. (табл. 1/5-12), хранящаяся в собрании музея г. Тулча (Vasiliu 1996, 230-234). Среди них выделяется целый ряд застежек (табл.

[1] Пользуясь случаем, приносим глубокую благодарность М. Чокану за любезно предоставленную возможность ввести в научный оборот эти материалы (кат. № 15-20).

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 95-105.

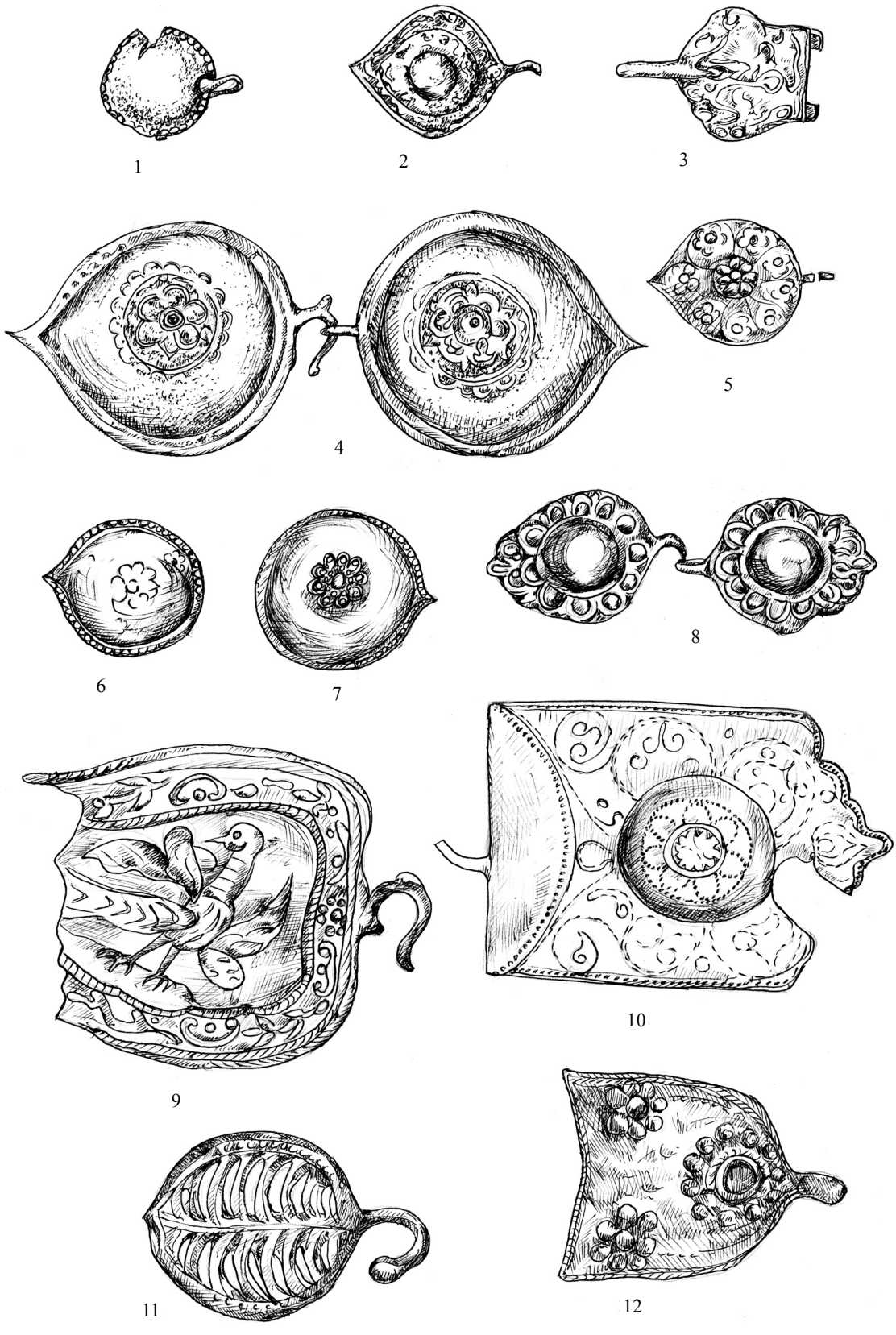

Таб. 1. Пряжки-пафты XIV – первой половины XIX в.: 1-3 - Ветрен (Болгария); 4 - мог. Ретивоешть (Румыния); 5, 9, 10 - Исакча (Румыния); 6-8 - Исакча, кладбище у ц. Св. Георгия (Румыния); 11 - место находки не известно; 12 - Печеняга (Румыния). (1-3 - по Атанасов, Йорданов 1994; 4-10, 12 - по Vasiliu 1995-1996).

1/5-12), происходящих из раскопок некрополя XVII-XVIII вв. при церкви св. Георгия в крепости Исакче (Vasiliu 1995, 373-409, pl. 5). Из семи находок с территории этого кладбища только одна происходит из захоронения, остальные были обнаружены в культурном слое. Преобладают бронзовые экземпляры, но есть и выполненные из низкопробного серебра (табл. 1/6-8). Этим же временем датируются и пряжки из Естер-Тыргшор и Пиуа Петру (Custurea 1986, 302; Chițescu et al. 1979, 233) (табл. 2/1-2, 5-6).

Среди подборки пряжек, происходящих из Печеняга, наиболее интересна для нас пряжка с треугольным вырезом на стороне, противоположной застежке, по форме близкая к костештской пряжке № 19 (табл. 1/12). Однако румынский экземпляр, по всей видимости, более поздний, декорирован объемными розетками и шатоном для цветной вставки. Основная масса пряжек XV-XVII вв. цельнолитые, с выпуклым орнаментом в центре щитка. Застежки с прорезным орнаментом, аналогичные костештским, известны нам из коллекции Исторического музея г. Яссы, Естер-Тыргшора, Музея археологии г. Тулчи и случайной находки у с. Орловка на Украине[2] (Vasiliu 1996, 230-234) (табл. 1/11; табл. 2/3-4).

В XVI-XVII вв. весьма ценились и служили излюбленным подарком пояса работы мастеров трансильванского региона. Женские пояса располагались как на талии, так и ниже талии, они были весьма популярны у представительниц различных возрастов. Женские пояса украшались декоративными накладками и крупными пафтами, декорированными эмалями, стеклянными вставками, выпуклыми розетками. Поясные пряжки этого времени носили черты стилей эпохи Возрождения, затем Барокко, однако в декоре пафт особенно сильно было восточное влияние. В письменных документах этого времени содержатся сведения о приобретении пафт, выполненных из драгоценных металлов и декорированных растительным орнаментом, филигранью, драгоценными камнями (Niţu 2006, 235-269).

[2] Пользуясь случаем, приносим глубокую благодарность И.В. Бруяко и Л. Бакуменко за любезно предоставленную информацию и возможность ввести в научный оборот эти материалы.

Пафты имеют весьма длительную историю бытования и развития. Со временем просматривается тенденция к увеличению их размеров. В XVIII-XX вв. преобладающей становится круглая (иногда розеткообразная), листовидная (как вариант «облако», «раковина», «турецкий огурец») или вытянутая подпрямоугольная форма застежек (Тешић 2003, 70-74; Popescu 1970, 35). Прорезной орнамент, выполненный в литье, уступает место разнообразному прочеканенному ковровому растительному узору, зачастую с включением мотивов вазонов, геральдических сюжетов и птиц (табл. 1/9-10). Характерным становится выделение композиционного центра щитков пряжки при помощи объемных литых или сканных розеток, каменных или стеклянных вставок, перламутровых пластин. Зачастую пряжки сплошь затканы сканным кружевом или расшиты жемчугом и золотной нитью. Кроме того у поздних пряжек часто встречается третий более миниатюрный щиток, прикрывающий застежку (Popescu 1970, 77, fig. 105-108).

Если датировка пряжек более раннего периода вызывает некоторую сложность, то дату изготовления пряжек XIX – начала XX вв. иногда можно определить с точностью до года. Оборотная сторона подобных роскошных застежек подчас содержит дарственные надписи с указанием года изготовления украшения (такая пряжка, изготовленная в 1874 г., содержится среди украшений, происходящих из Черногории, хранящихся в Российском этнографическом музее, г. Санкт-Петербург[3]).

Пояса с пафтами были широко распространены в XIX – первой половине XX вв. от Сербии и Хорватии до Греции и Турции, причем весьма популярны были затканные сканью пряжки, выполнявшиеся албанскими ювелирами (Новик 2006, 40-46). Тканные пояса, застегивавшиеся пряжками-пафтами, украшали вышивкой или нашивными бляшками, иногда такие пряжки крепились к поясам «патронташной» формы, собранным из пластинчатых металлических звеньев. Пафты выполняли

[3] Пользуясь случаем, приносим глубокую благодарность сотрудникам РЭМ Н.М. Калашниковой, А.А. Ратниковой и Н.Н. Прокопьевой за любезно предоставленную возможность ознакомиться с материалами ювелирных украшений населения Карпато-Балканского региона, консультации и помощь в подборе литературы.

1

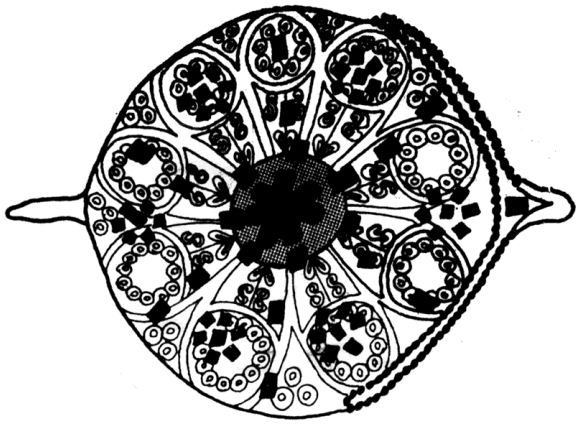

2

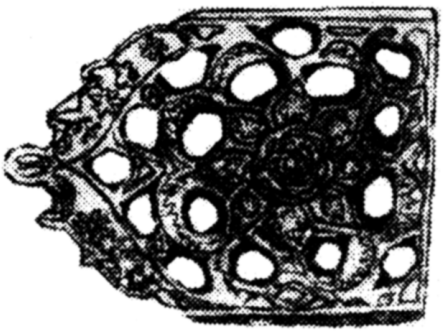

3

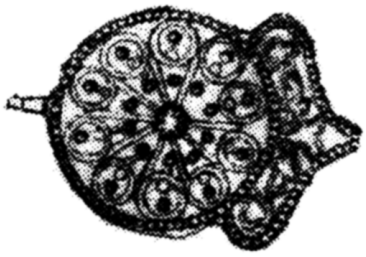

4

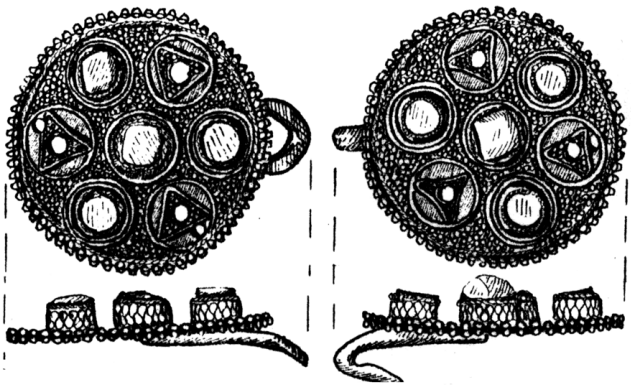

5

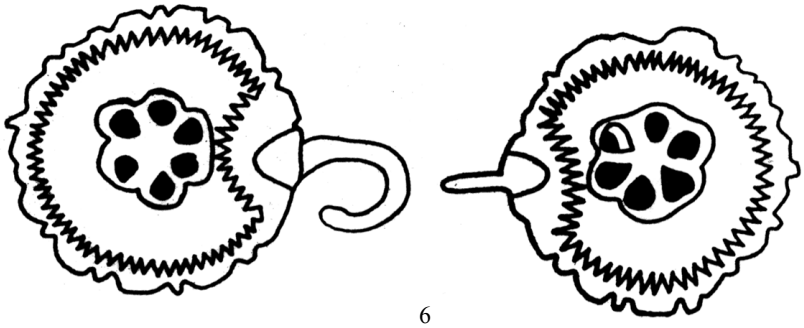

6

Таб. 2. Пряжки-пафты XVI-XVIII вв.: 1, 2, 6 - Естер-Тышгор (Румыния) (по Chițescu, 1979); 3, 4 - Картал у с. Орловка (Украина) (изображения любезно предоставлены И.В. Бруяко); 5 - Пиуа Петри (Румыния) (по Custurea 1986).

Таб. 3. Традиционные женские костюмы: 1 - праздничная одежда молодой женщины, Северная Болгария (по Велева, Лепавцова 1961); 2 - праздничная одежда казанской татарки-мусульманки (по Суслова 1980); 3 - праздничная одежда молодой женщины, Мунтения (по Secoşan, Petrescu 1984); 4 - свадебная одежда, Добруджа (по Secoşan, Petrescu 1984).

функцию не только поясных пряжек – аналогичные застежки могли украшать нагрудную часть одежды, в том числе в сочетании с цепочками, скреплять борта женской одежды, например, безрукавки (Secoşan, Petrescu 1984, fig. 194; Новик 2006, 40-46, рис. 4) (табл. 2/4).

Пояса с застежками-пафтами входили в состав свадебного одеяния в Сербии, Болгарии, Румынии, Македонии (в составе свадебного убора македонских женщин зачастую встречалось по два пояса, украшенных подобными застежками) (Bromberg 1992; Popescu 1970, 77; Здравев 1996, 68). В Румынии ювелиры изготовляли специфические миниатюрные пафты для молодых девушек. Подобные пряжки нередко выполнялись из посеребренного

оловянистого сплава и украшались цветными стеклянными вставками. Девичий пояс с серебряными пряжками, декорированными розетками и разноцветными стеклами, надевавшийся в первый раз в день венчания, назывался в Трансильвании «nafte» (Niţu 2006, 265). В Карпато-Балканском регионе носили женщины пафты и после свадьбы в составе праздничного костюма (Велева, Лепавцова 1961, рис. 64-65) (табл. 3/1).

На территории Румынии пояса с пафтами сохранились в составе традиционного убора населения Добруджи (у арумынок) и Мунтении (у влашек) (Formajiu 1974, 324, fig. 142; Secoşan, Petrescu 1984, fig. 147/194) (табл. 3/3, 4). Представлены пояса с двойными листовидными пряжками, декорированными чернью и у татар, проживающих в Румынии (Secoşan, Petrescu 1984, fig. 207). В основном ареале расселения татар – в Поволжье – специфической чертой женского костюма являются воротниковые цепочки и застежки, по форме весьма близкие к пафтам, снабженные в нижней части системой подвесок, декорированных цветными вставками (Суслова 1980, 32-35, рис. 8/9). Эти застежки изготовляли в технике литья или чеканки, декорировали сканью и цветными камнями (табл. 3/2).

В Трансильвании в традиционном костюме сакского населения представлены специфические женские пояса, украшенные розетчатыми бляхами и носившиеся в полтора оборота таким образом, что одна часть пряжки располагается над другой. Подобные пояса имеют прототипы в материалах XVI в. (Niţu 2006, 266; Secoşan, Petrescu 1984, fig. 495-496, 498-499). В целом, если в Нижнем Подунавье в декоре женских поясов сильно проявляется восточное влияние, то в Трансильвании – немецкое.

На территории Республики Молдова пояса с пряжками-пафтами встречаются в южных районах в составе традиционного костюма гагаузского и болгарского населения. Среди сборов музея Истории природы и этнографии (г. Кишинев) представлены комплекты, принадлежащие к декору традиционного костюма болгар и состоящие из женских пряжек и браслетов, украшенных в едином стиле гравированным орнаментом[4].

К сожалению, археологический контекст находки группы пафт из Костешт нам не известен. Специфику этой подборки застежек, с одной стороны, составляют их небольшие размеры, разнообразный растительно-геометрический узор, в том числе и прорезной. С другой стороны, для них не характерна известная вычурность декора, а также накладные украшения (цветные вставки, скань, зернь), появляющиеся, по всей видимости, в XVII-XVIII вв. Таким образом, на основе сопоставления с аналогичными находками с территории Болгарии и Румынии, пряжки-пафты из Костешт могут быть суммарно датированы в пределах конца XV – первой половины XVII в. Верхняя граница их возможного времени бытование определяется, в том числе, и временем распространения специфического гравированного криновидного орнамента, декорирующего подобные пряжки (nr. 18) и представленного, например, на застежке шейного украшения из клада Гиджиены начала XVII в. (Niculiţă 1993, 130-138).

Каталог пряжек

1. Пряжка-пафта (FB-25185-7, 8). Комплект. Литье. Медный сплав. 4,7×3,5 см; 4,7×3,5 см.

Пряжки листовидной округлой формы, слегка выпуклые, с петлей и крючком. Стороны, противоположные застежкам, заострены. Бортиком окружено около двух третей окружности пряжки. С оборотной стороны припаян узкий ремнедержатель.

[4] Пользуясь случаем, приносим глубокую благодарность сотрудникам музея Природы и этнографии Р. Табуйка и В. Бузилэ за любезно предоставленную консультацию и помощь в подборе литературы.

2. Пряжка-пафта (FB-25184-2). Фрагмент. Литье. Медный сплав. 5,4×4,2 см.

Пряжка округлой формы, слегка выпуклая. Сохранился фрагмент застежки, по всей видимости, петля. Лицевая сторона украшена рельефным многолепестковым цветком. По окружности пряжка обрамлена бортиком, заполненным рельефными точками.

3. Пряжка-пафта (FB-25184-1). Фрагмент. Литье. Медный сплав. 4,4×3,0 см.

Пряжка округлой формы, с петлей. Со стороны застежки несколько заострена, декорирована крупным рельефным многолепестковым цветком. На оборотной стороне припаян узкий ремнедержатель.

4. Пряжка-пафта (FB-25184-4). Фрагмент. Литье. Медный сплав. 5,0×3,8 см.

Пряжка имеет форму трилистника, с петлей. Центральный лепесток украшен геометрическим орнаментом в виде решетки-сетки с горизонтальным штрихом, а два боковых – свободны от орнамента и лишь по контуру обрамлены вертикальной штриховкой. Петля у основания оформлена в виде массивного трехгранного выступа. С оборотной стороны имеется бортик и ремнедержатель.

5. Пряжка-пафта (FB-25185-3). Фрагмент. Литье. Медный сплав. 5,6×4,0 см.

Пряжка прямоугольной формы, с крючком. Три грани ровные, одна полукруглая, оформлена едва заметными фестонами. Пряжка украшена геометрическим орнаментом в виде решетки-сетки с горизонтальным штрихом. Кайма вдоль ровных граней заполнена косой штриховкой. Основание крючка оформлено массивным округлым выступом.

6. Пряжка-пафта (FB-25185-5).Фрагмент. Литье. Медный сплав. 5,0×4,3 см.

Пряжка прямоугольной формы с крючком. Сторона, противоположная застежке, плавно округлена и по центру оформлена фигурным выступом. Пряжка украшена прорезями-просечками разных размеров и конфигураций, дополнительно подправленными уже на изделии. Свободная от прорезей поверхность заполнена горизонтальными штрихами. Основание крючка оформлено крупным треугольным выступом.

7. Пряжка-пафта (FB-25185-2). Фрагмент. Литье. Медный сплав. 5,3×3,4 см.

Пряжка прямоугольной формы, с петлей. Сторона, противоположная застежке, округлена и оформлена едва заметными фестонами. Пряжка украшена стилизованным растительно-геометрическим орнаментом, расположенным в шахматном порядке. Основание петли оформлено в виде массивного выступа. С оборотной стороны имеется ремнедержатель и небольшой бортик, расположенный вдоль ровных граней пряжки.

8. Пряжка-пафта (FB-25185-4). Фрагмент. Литье. Медный сплав. 5,3×3,4 см.

Пряжка прямоугольной формы, с крючком. Сторона, противоположная застежке, округлена, в ее средней части расположено отверстие. Пряжка украшена растительным орнаментом в виде крупного листа, занимающего центральную часть изделия. Кайма вдоль трех ровных сторон заполнена косой штриховкой.

9. Пряжка-пафта (FB-25184-3). Фрагмент. Литье. Белый металл. 4,7×3,5 см.

Пряжка квадратной формы, с крючком. Углы плавно округлены, сторона, противоположная застежке, оформлена крупными фестонами. Пряжка украшена стилизованным растительным орнаментом в сочетании с углубленными полосами, отходящими от вершины каждого фестона. Конец крючка оформлен тремя параллельными углубленными насечками.

10. Пряжка-пафта (FB-25185-9). Фрагмент. Литье. Белый метал. 4,5×3,8 см.

Пряжка прямоугольной формы с массивной петлей. Пряжка украшена крупной каплевидной фигурой, по контуру которой и оформлена сторона, противоположная застежке. Рисунок заполнен решеткой-сеткой в сочетании с горизонтальными штрихами. Кайма вдоль ровных граней пряжки украшена вертикальной штриховкой.

11. Пряжка-пафта (FB-25185-6). Фрагмент. Литье. Белый металл. 3,3×3,0 см.

Сохранившаяся часть пряжки прямоугольной формы, с крючком. Пряжка украшена рельефным стилизованным растительным орнаментом. Основание крючка оформлено крупным трилистником, конец несколько утолщен.

12. Пряжка-пафта (FB-25185-1).Фрагмент. Литье. Белый металл. 3,5×3,9 см.

Пряжка сегментовидной формы с массивным крючком. Украшена стилизованным растительным орнаментом, выполненным в литье в сочетании с геометрическими фигурами, нанесенными резцом. Крючок массивный, конец его фигурно оформлен и подчеркнут параллельными углубленными линиями. С оборотной стороны имеется небольшой бортик и ремнедержатель.

13. Пряжка-пафта (FA-41127). Фрагмент. Литье. Белый металл. 3,5-4,2×3,5-4,2 см.

Пряжка (обломана) с массивной петлей. Лицевая сторона украшена прорезным растительным орнаментом. Вдоль двух сохранившихся сторон нанесена кайма с волнистым орнаментом. Основание петли оформлено крупным треугольным выступом.

14. Пряжка-пафта (FB-25058). Фрагмент. Литье. Медный сплав. 4,5×3,0 см.

Пряжка прямоугольной формы, ажурная, с двумя небольшими петлями. Украшена прорезным растительно-геометрическим орнаментом. Вдоль трех сторон нанесена кайма с сетчатым узором.

15. Пряжка-пафта. Фрагмент. Литье. Белый металл. 6,0×4,4 см.

Пряжка ажурная трапециевидной формы, с петлей. Три грани ровные, одна оформлена в виде фестончатых выступов. Пряжка украшена прорезным орнаментом, выполненным в литье и дополнительно проработанным резцом. Основной мотив орнамента – растительный побег и завиток. Вдоль трех граней – кайма с волнистым орнаментом.

16. Пряжка-пафта. Фрагмент. Литье. Медный сплав. 4,6×4,3 см.

Пряжка ажурная трапециевидной формы, с петлей. Все грани ровные. Пряжка украшена прорезным орнаментом в виде растительных композиций, выполненным в литье. Вдоль одной из граней – кайма с волнистым орнаментом.

17. Пряжка-пафта. Фрагмент. Литье. Медный сплав. 3,3×4,5 см.

Пряжка ажурная подпрямоугольной формы, с петлей. Три грани ровные, одна оформлена в виде растительных выступов. Пряжка украшена прорезным орнаментом в виде растительных побегов, выполненным в литье. Кайма вдоль края пряжки и растительный орнамент дополнительно проработаны гравированными линиями.

18. Пряжка-пафта. Фрагмент. Литье. Медный сплав. 3,3×3,7 см.

Пряжка имеет форму, близкую к полукругу, с петлей. Сторона, противоположная от застежки, оформлена в виде выпуклого валика, в котором расположено два круглых отверстия. Отверстия были намечены еще при отливке, но дополнительно подправлены уже на изделии. Пряжка украшена растительно-геометрическим прочерченным орнаментом. В центре изделия – изображение трехлепесткового крина.

19. Пряжка-пафта. Фрагмент. Литье. Медный сплав. 3×3,5 см.

Пряжка имеет форму, близкую к полукругу, с петлей. Сторона, противоположная от застежки, вырезана в виде треугольника и обрамлена выпуклым валиком, в центре которого расположено круглое отверстие. Еще два отверстия пробиты вокруг застежки. Отогнутый бортик пряжки украшен рифлением.

20. Пряжка-пафта. Фрагмент. Литье. Белый металл. 4,3×3,9 см.

Пряжка круглой формы, сохранился фрагмент застежки, по всей видимости, крючка. Бортиком окружено около двух третей окружности пряжки. Бортик украшен рифлением, поверхность пряжки – прочерченным, довольно хаотичным орнаментом.

Библиография

Абызова, Рябцева 2006: Е.Н. Абызова, С.С. Рябцева, О некоторых изделиях из цветных металлов в собрании Национального Музея Истории Молдовы. Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы участников 15 коллоквиума, Санкт-Петербург 2006, 7-9.

Атанасов, Йорданов 1994: Г. Атанасов, И. Йорданов, Средновековният Ветрен на Дунав (Шумен 1994).

Велева, Лепавцова 1961: М.Г. Велева, Е.И. Лепавцова, Народная одежда болгар в Северной Болгарии в XIX и начале XX в. (София 1961).

Здравев 1996: Г. Здравев, Македонски народни носии (Скопје 1996).

Колекција јесен/зима 2005: Колекција јесен/зима 1867. Српска колекција из Руског етнографског музеја у Санкт Петербургу, 6. децембар 2005 – 6. март 2006 (Београд 2005).

Новик 2006: А.А. Новик, Серебряная филигрань в Албании. В сб.: Ювелиное искусство и материальная культура (Санкт-Петербург 2006), 40-46.

Суслова 1980: С.В. Суслова, Женские украшения казанских татар середины XIX – начала XX в. (Москва 1980).

Тешић 2003: Ј. Тешић, Невестински накит код Срба у XIX веку и првој половини XX века из збирке Етнографскоі музеја у Београду (Септембар 2003, Београд 2003).

Bromberg 1992: A. Bromberg. Gold aus Griechenland. Schmuck und Kleinodien aus dem Benaki Museum Athen (Pforzheim 1992).

Chițescu et al. 1979: L. Chițescu, N. Conovici, R. Lungu, A. Păunescu, V. Rădulescu, Cercetări arheologice la Piua Petrii (oraşul de Floci), jud. Ialomiţa. Cercetări arheologice, 1979, 199-235.

Custurea 1986: C. Custurea, Cercetările arheologice din Necropola aşezării medievale Ester-Tîrguşor. MCA, 1986, 300-304.

Dumitriu 2001: L. Dumitriu, Der mittelalterlich Schmuck des unteren Donaugebietes im 11-15. Jahrhundert (Bucureşti 2001).

Formajiu 1974: H.M. Formajiu, Portul popular din România (Bucureşti 1974).

Niculiţă 1993: A. Niculiţă, Două tezaure de monede şi obiecte de podoabă medievale din fondurile Muzeului de Arheologie din Chişinău. Revista arheologică 1, 1993, 130-138.

Niţu 2006: F. Niţu, Preţuri de podoabe şi orfevrărie din metal preţios în spaţiul Românesc (sec. XVI-XVII) (Bucureşti 2006).

Popescu 1970: M. Popescu, Podoabe medievale în Ţările Române (Bucureşti 1970).

Secoşan, Petrescu 1984: E. Secoşan, P. Petrescu, Portul popular de sărbătoare din România (Bucureşti 1984).

Vasiliu 1995: V. Vasiliu, Cimitirul medieval de la Isaccea biserica Sf. Gheorghe. Peuce XI, 1995, 373-409.

Vasiliu 1996: V. Vasiliu. Obiecte de podoabă şi accesorii vestimentare medievale din colecţiile Muzeului de arheologie din Tulcea. Peuce XII, 1996, 225-242.

Paftale-catarame din fondurile Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Rezumat

În articol autorii prezintă o serie de paftale-catarame din secolele XV-XVIII, recent intrate în patrimoniul MNAIM, provenite de pe teritoriul complexului arheologic de la Costeşti. Este analizată tehnica de executare şi particularităţile decorative ale paftalelor. Sunt menţionate un şir de analogii ale acestor piese, provenite din România şi Bulgaria. Autorii urmăresc etapele de dezvoltare pe parcursul secolelor XIV-XX a tipului de catarame prezentat. O atenţie deosebită este acordată locului acestui accesoriu vestimentar în componenţa costumului tradiţional feminin (inclusiv de nuntă) a populaţiei din regiunea carpato-dunăreană.

Lista ilustraţiilor:

Tab. 1. Paftale-catarame XIV – prima jumătate sec. XIX: 1-3 - Vetren (Bulgaria); 4 - necropola Retivoeşti (România); 5, 9, 10 - Isaccea (România); 6-8 - Isaccea, cimitirul lângă biserica Sf. Gheorghe (România);11 - locul descoperirii necunoscut; 12 - Peceneaga (România). (1-3 - după Атанасов, Йорданов 1994; 4-10, 12 - Vasiliu, 1995-1996).

Tab. 2. Paftale-catarame, sec. XVI-XVIII: 1, 2, 6 - Ester-Tâşgor (România) (după Chiţescu, 1979); 3, 4 - Kartal lângă s. Orlovka (Ukraina) (imagini oferite cu multă amabilitate de I.V. Bruiako); 5 - Piua Petri (România) (după Custurea 1986).

Tab. 3. Costume tradiţionale pentru femei: 1 - port de sărbătoare a unei tinere femei din nordul Bulgariei (după Veleva, Lepavţova 1961); 2 - port de sărbătoare a unei musulmane de origine tătară din Kazan (după Suslova 1980); 3 - port de sărbătoare a unei tinere femei din Muntenia (după Secoşan, Petrescu 1984); 4 - port de nuntă, Dobrogea (după Secoşan, Petrescu 1984).

Buckles from the collection of the National Museum of Archeology and History of Moldova

Abstract

The article presents buckles recenty entered in the funds of the National Museum of Archeology and History of Moldova. 15th – 17th c. buckles originate from Costesti archeological monument. Manufacture techniques and ornamental peculiarities of the buckles are analyzed in the article. They are compared with buckles from Romania and Bulgaria. The authors track the development of this type of buckles during 15th -20th centuries. Special attention is given to the place of this clothing accessory in the context of the female traditional costume (including wedding) of the Carpathian-Balkan population.

List of illustrations:

Fig. 1. Buckles - Belt-buckles 14th – first half of the 19th c.: 1-3 - Vetren (Bulgaria); 4 - necropolis Retivoesti (Romania); 5, 9, 10 - Isaccea (Romania); 6-8 - Isaccea, cemetery nearby St. George church (Romania); 11 - place of the find is unknown; 12 - Peceneaga (Romania). (1-3 - by Atanasov, Iordanov 1994; 4-10, 12 - by Vasiliu 1995-1996).

Fig. 2. Buckles - Belt-buckles, 16th – 18th c.: 1, 2, 6 - Ester-Târgşor (Romania) (by Chitescu, 1979); 3, 4 - Kartal nearby Olovka village (Ukraine) (images kindly offered by I.V. Bruiako); 5 - Piua Petri (Romania) (by Custurea 1986).

Fig. 3. Female festive attires: 1 - festive attire of a young woman, Northern Bulgaria (by Veleva, Lepavtova 1961); 2 - festive attire of a Muslim woman of tatar origin from Kazan (by Suslova 1980); 3 - festive attire of a young woman from Muntenia (by Secosan, Petrescu 1984); 4 - wedding dress, Dobrogea (by Secosan, Petrescu 1984).

15.02.2007

Екатерина Абызова, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989 121А, МД-2012 Кишинэу, Республика Молдова;

Светлана Рябцева, Институт культурного наследия, Академия наук Молдовы, ул. Митрополита Бэнулеску-Бодони 35, МД- 2012 Кишинэу, Республика Молдова

CONDIȚII DE ÎNCHEIERE A CĂSĂTORIEI ÎN EVUL MEDIU. STUDIU COMPARATIV

Lilia Zabolotnaia

Izvoarele dreptului feudal la etapa raportată au fost: **cutuma** şi **legea scrisă**. În literatura de specialitate *dreptul nescris* este numit *drept consuetudinar, drept cutumiar* sau *cutumă*. În Țările Române este cunoscut mai ales cu titlul *obiceiul pământului* şi a fost prima formă de drept la mai multe popoare (Rădulescu 1970, 104).

Cutuma – obiceiul juridic (denumit în documentele din Țara Românească şi Moldova: *pravo, zacon,* şi *obiceai,* iar în Transilvania*: ritus, lex, jus olahorum)* a constituit izvorul principal al dreptului unei orânduiri, care a existat mai multe secole; chiar atunci când au fost elaborate şi aplicate legi scrise, cutuma a avut, cel puţin la această etapă, rolul dominant, fiind invocată înaintea legii scrise. Acesta a fost obiceiul pământului, legea românească (Firoiu 1976, 60). În Țările Române, dreptul nescris a fost – ca şi în toate țările europene – norma dominantă în materie juridică până în secolul al XVII-lea. Dreptul consuetudinar, cunoscut sub titlul de *obiceiul pământului*, era numit de străini, cum se ştie, *jus valachicum,* însă erau folosite şi alte noţiuni pentru desemnarea acestuia, cum ar fi: *după obicei, după lege, după lege şi după dreptate, aşa cum a fost obiceiul, după legea țării* etc. (Rădulescu 1970, 105).

Dreptul nescris este caracteristic pentru toate statele europene, s-a transmis prin tradiţii seculare în cultura, civilizaţia şi spiritualitatea popoarelor şi a reprezentat una din sursele legislaţiei scrise. „Din generaţie în generaţie aceste legi nescrise au fost transmise secole la rând. Poporul ştia că *„aşa s-a mai făcut, aşa este obiceiul, aşa este datina"* şi s-a supus acestei tradiţii, numind-o uneori chiar lege. La unele popoare, obiceiurile juridice au fost adunate în colecţii; uneori au fost prelucrate şi întărite de autoritatea statului. Sunt cunoscute culegeri de cutume din diverse țări (Cutumele provinciale din Franţa şi din Ungaria) (Rădulescu 1970, 105).

Legea scrisă, numită în Țara Românească şi Moldova *pravilă*, iar în Transilvania *lege, constitutio, decret, statut* etc., a apărut, mai ales în Transilvania, destul de timpuriu prin generalizarea experienţei proprii locului din totalitatea legilor, elaborate interior, dar mai ales prin traducerea şi adoptarea unor legi din afară, căutându-se, prin autoritatea conducerii de stat, să-şi facă loc în viaţa statelor noastre. „Obiceiul pământului" sau legea românească (*jus valachium, voloski zakon)* a fost înlocuit, treptat, prin legi ale statului feudal în toate cele trei Țări Româneşti. În Transilvania, procesul de uniformizare a sistemului juridic, extinderea celui oficial şi în districtele româneşti şi scaunele secuieşti şi săseşti este reflectat, concludent, în diploma regelui Ludovic de Anjou, din 28 iunie 1366. În celelalte două ţări româneşti, acelaşi scop l-au urmărit unele hrisoave domneşti din secolul al XV-lea, precum şi unele culegeri de legi bizantine..." (Istoria 1964, 148-149).

Pravila scrisă nu era o normă juridică, care înlocuia întru totul dreptului românesc, ci era un element al pluralismului juridic indispensabil al statului, al societăţii şi al culturii medievale. Ea se aplica alături de *dreptul local*, uneori fiind identică cu aceasta, în cazurile în care nu exista drept local (Georgescu 1980, 121-122).

Iniţial, în Țările Române, dreptul scris s-a manifestat prin preluarea şi copierea unor legi bizantine, dintre care cea mai răspândită a fost *Syntagma lui Matei Vlastares,* precum şi colecţia de legi bisericeşti, alături de care au existat şi dispoziţiile de drept penal şi civil din dreptul bizantin, bazată pe legile lui Iustinian şi ale urmaşilor lui (Firoiu 1976, 61).

În Țara Românească, cel mai vechi manuscris de pravilă, în limba slavonă, datează din 1451, când grămăticul Dragomir a copiat, la Târgovişte, *Zakonikul*, din porunca domnului ţării, iar în Moldova, din 1472, când ieromonahul Ghervasie a copiat *Syntagma*, amintită mai sus (Firoiu 1976, 61).

Secolul al XVI-lea a avansat prin tipărirea şi aplicarea legilor *Pravilei sfinţilor apostoli,* o pravilă

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 107-112.

bisericească, cu elemente laice în anexele *Molitvelnicului* din 1545, publicat din iniţiativa domnului Radu Paisie. A doua jumătate a secolului al XVI-lea e importantă prin traducerea primelor cărţi de lege în româneşte, acestea fiind pravile bisericeşti – nomocanone, dar şi cu elementele de drept civil şi drept penal (Firoiu 1976, 61; Grecu 1954, 215-22; Panaitescu 1971, 370-389, Fotino 1972, 73-91).

Secolul al XVII-lea este de o importanţă aparte, prin aceea că au fost tipărite *marile pravile româneşti*, cu conţinut preponderent laic. În ordine cronologică, cele mai importante pravile româneşti tipărite în secolul al XVII-lea au fost:

1. *Pravila de la Govora* sau *Pravila cea Mică,* din 1640, o legiuire de drept laic; în fond o traducere din slavoneşte, făcută de Mihail Moxale sau Moxa, textul slav redând un nomocanon (Dicţionarul 1998, 698);
2. *Cartea românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti,* tipărită la Iaşi, în 1646, din porunca domnului Vasile Lupu, *prima lege laică oficială, promulgată şi învestită cu autoritate legală,* la redactarea cărei au fost utilizate: legea agrară bizantină (nomos ghiorghicos), Praxis et theoricae criminalis (un tratat de drept penal în limba italiană) al juristului Prospero Farinacci, precum şi *obiceiul pământului*;
3. *Îndreptarea legii sau Pravila cea Mare,* tipărită la Târgovişte în 1652 (Firoiu 1976, 62).

Ultimele două au aproape acelaşi cuprins, foarte variat şi îmbrăţişând toate domeniile dreptului, incluzând şi dispoziţiile generale, precum şi cele concrete pe domenii de drept, cu menţiunea că la *Îndreptarea legii* s-au mai adăugat traduceri ale *Nomocaustului* lui Maniul Malaxos, *Comentariul* lui Alexis Aristen la Sinopsa lui Ştefan din Efes, *Syntagma* lui Matei Vlastares ş.a. (Firoiu 1976, 62).

O asemenea stare de lucruri este caracteristică pentru toate ţările din Europa Centrală şi de Sud-Est. Anume în perioada examinată, în secolele XV-XVIII în majoritatea statelor se aplica legislaţia scrisă sub formă de diverse coduri de legi. Unul din aspectele principale ale acestui proces este statutul familial.

Conform afirmaţiilor Mariei Voinea, „familia, instituţie fundamentală a societăţii umane, cu funcţii multiple, are o determinare istorică, reprezentând un produs al sistemului social, dezvoltându-se şi evoluând în raport cu transformările din societate" (Voinea 1980, 9).

Vechea familie românească a avut un caracter de *nucleu*, definită ca „familie butuc" (*famille souche*). Copiii după căsătorie aveau propria lor gospodărie, cu excepţia ultimului născut. Structura specifică a familiei româneşti medievale era legată de ocupaţia agrar-păstorească din Evul Mediu (Istoria 1980, 504-505).

La baza familiei stătea căsătoria care, în concepţia populară, constituia un element obligatoriu în ciclul vieţii (Istoria 1980, 505). Căsătoria, actul legal al constituirii familiei, a fost definită de dreptul scris ca „legătură dintre bărbat şi femeie şi comunitatea întregii vieţi, împărtăşirea dreptului dumnezeiesc, ce se încheie, fie prin binecuvântare, fie prin cununie, fie prin contract" (Fotino 1973, 86-87) şi considerată ca una din „tainele" bisericeşti, la fel ca şi Biserica Romano-Catolică din Transilvania, invocându-se în acest sens prevederile Conciliului din Trent (c. 1, p. 315).

În *Îndreptarea legii,* glava 198, căsătoria este caracterizată astfel: *„Însă se mai cheamă însurarea că se împreună şi se fac amândoi un trup, după cum au zis domnul nostru Isus Hristos, cu motive şi cu cununie pre leage de la preot"* (Îndreptarea 1962, 195); în glava 203 se dă altă definiţie a căsătoriei: *„împreunarea bărbatului şi a muieri, adecă amestecare, sau amestecare şi moştenire între toată viaţa lor*" (Îndreptarea 1962, 213).

Pentru a încheia căsătoria era necesar de îndeplinit anumite condiţii care erau caracteristice atât legislaţiei scrise, cât şi dreptul obiceiului.

Condiţiile de validitate a căsătorie erau:

1. vârsta corespunzătoare sau vârsta legală a căsătoriţilor;
2. consimţământul părinţilor;
3. acordul tinerilor;
4. alegerea binevolă;
5. starea fizică şi mentală;
6. apartenenţa la una şi aceeaşi confesiune;
7. să nu fie rude de un grad anumit;
8. respectarea ceremoniei de cununie;
9. diferenţa de starea socială.

În Ţara Românească limita majoratului matrimonial este precizată după *Îndreptarea legii:* „blagoslovită iaste vremea logodnei şi a unei nunţei,

când iaste bărbatul de 14 ani şi muiarea de 12" (glava 173), (Îndreptarea 1962, 174), „nunţele ceale ce sunt pre leage să chiamă ceale ce se fac cum zic dumnezăeşte pravile, bărbatul să fie pre leage şi muiarea priimită pentru bărbat, adecă junele să treacă de 14 ani şi muiarea să fie mai mare de 12 ani" (glava 203) (Îndreptarea 1962, 212-213).

În codul de legi din Moldova, *Cartea Românească de învăţătură (1646),* mai puţin se precizează vârsta căsătoriţilor, dar în anumite glave se indică vârsta fetelor în cazul violenţei asupra ei: „oricine va face silă o ficioară micşoră, încă să nu fie de 12 ani, să va certa mai rău de când are fi fost fată mare de vârstă" (gl. 36:7) (Cartea 1961, 138).

Dreptul scris cerea ca „băieţi să fie puberi, iar fetele apte pentru bărbat", adică primii să fie trecuţi de 14 ani, iar cele din urmă de 12 ani (Istoria 1980, 505).

Se obişnuiau căsătoriile de timpuriu, astfel o tânără fată trecută de 24 de ani era considerată „fată bătrână", deoarece „după obiceiul nostru moldovenesc, este pentru o fată care până la 24 ani nu capătă bărbat, ruşine şi uriciune" (Istoria 1980, 505; Iorga S.l, 296).

Dimitrie Cantemir în ilustra sa lucrare *Descrierea Moldovei*, în capitolul al XVIII-lea al părţii a doua „Despre obiceiurile de logodnă şi de nuntă" nu indică vârsta tinerilor căsătoriţi, dar menţionează unele aspecte caracteristice epocii: „Moldovenii îşi însoară copiii la vârsta la care trebuie să se facă, după legile bisericeşti, cununia. Însă se socoteşte că e ruşine, dacă o fecioară cere un bărbat; iar obiceiul ţării a statornicit că flăcăii trebuie să-şi aleagă ei înşişi neveste şi nu să-şi aleagă părinţii fetei ginerele" (Cantemir 1992, 129-130).

În Transilvania, conform dispoziţiilor „Tripartitului", băieţii şi fetele până la 12 ani erau în perioada „vârstei nelegiuite"; între 12 şi 16 ani fetele şi 12-24 bărbaţii erau în perioada vârstei legiuite, după care urma majoratul – „sînt de vârstă desăvârşită băieţi de 24 de ani, iar fetele...16 ani" (Firoiu 1976, 85). Vârsta mirelui era de regulă mai mare decât a miresei.

În Polonia, în secolele XIV şi XV se accentuează tendinţele de codificare a dreptului cutumiar polonez. În conformitatea cu normele de drept regelui îi revenea un rol deosebit de important, suveranul putea modifica şi completa normele dreptului pozitiv, elaborând statute şi privilegii, pe care acesta le dădea cu asentimentul sau la insistenţa nobilimii. La aceste izvoare se adăugau *hotărârile dietinelor* şi apoi cele ale dietei generale, cunoscute sub nume de *constitutiones*. Datorită dezvoltării activităţii instanţelor judecătoreşti se impune, cu începere din secolul al XIV-lea, şi *precedentul judiciar* – un echitabil izvor juridic. În Polonia medievală s-au aplicat în unele regiuni câteva sisteme de drept străine ca: dreptul municipal german, dreptul românesc (jus valachicum) şi dreptul armean, care constituiau aceleaşi izvoare de drept. Dreptul românesc s-a aplicat în Galiţia, unde au fost colonizate numeroase sate cu ţărani români veniţi din Transilvania la stăruinţa regilor poloni. Asemenea sate găsim, în special, în districtul Sanoc, Sambor şi Przemyszl. Ele erau colonizate în temeiul dreptului românesc (Wloskiem prawem). Un rol important l-a jucat dreptul canonic (Smochină 2002, 152).

Conform legislaţiei polone condiţiile de căsătorie sunt asemănătoare cu cele din Ţările Româneşti: vârstă corespunzătoare, alegerea benevolă şi acordul tinerilor, consimţământul părinţilor; apartenenţa la aceeaşi confesiune, respectarea ceremoniei de cununie etc. (Smochină 2002, 152).

Vârstă de căsătorie se schimba şi evolua pe parcursul secolelor. De exemplu, în acordul lui Konrad Mazoveţki (1242) cu cruciaţii se indica: „nu pot fi luaţi prizonieri copiii până la 12 ani, fete, femei şi preoţi" (Бардах 1980, 140). Din secolul al XIV-lea femeile aveau dreptul la moştenirea proprietăţii imobile, în cazul când nu erau moştenitori de gen masculin. Din secolul al XVI-lea în Regatul Polon vârsta de majorat era considerată pentru fete – 12 ani, băieţi – 15 ani" (Бардах 1980, 140). Introducerea căsătoriei oficializate în biserică este datată abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când în Polonia au fost recunoscute hotărârile Soborului Trident din 1577. Căsătoria era considerată o taină şi un contract matrimonial concomitent. Conform Constituţiei din 1588 la căsătorie se încheia şi un contract care se înregistra în cărţile judecătoreşti, unde se indica zestrea; mărimea viano; soţia nu răspundea de datoriile soţului; copiii legitimi nu aveau drepturi egale cu copiii nelegitimi. Din secolul al XVII-lea, „fetele moşteneau din partea tatălui numai o pătrime din avere şi de la mamă toţi copiii, indiferent de sex, în mod egal moşte-

neau toate bunurile mobile şi imobile" (Бардах 1980, 240).

În Rusia medievală documentul legislativ principal în privinţa relaţiilor familiale era aşa-numita *Корчмая книга* (*Korcimaia kniga* – L.Z.), care includea compilaţii din legislaţia greco-romană, hotărârile sinoadelor ecumenice şi locale etc. Conform acestui document, vârstă corespunzătoare pentru încheierea căsătoriei era pentru fete 12 ani şi pentru băieţi – 15 ani (« ...аще возраст подобный имут: юноше убо понеда имать лет пять надесят, девица же два на десят») (Цатурова 1991, 6). Deseori această regulă nu se respecta, deoarece conform obiceiurilor şi tradiţiei ruse, părinţii căsătoreau copiii la o vârstă foarte fragedă, la 8-10 ani (Цатурова 1991, 6). Căsătoria era considerată o taină şi era menită se înfiinţeze un cuplu între bărbat şi femeie, din care se năşteau copii (Цатурова 1991, 6)[1].

Politica Bisericii era orientată spre respectarea legilor. Cu acest prilej, în anul 1551 Стоглавый собор (Stoglavâi sobor) a confirmat vârsta legală a căsătoriţilor. În capitolul al 18-lea a **Stoglavului** cu referinţe la anumite pravile sfinte (după părerea specialiştilor acest capitol a fost compilat din dreptul bizantin), vârsta de căsătorie pentru fete era de 12 ani, pentru băieţi de 15 ani[2]. Această lege s-a respectat până la începutul sec. al XVIII-lea, când împăratul Petru I a emis legea *О единонаследии* (*O edinonasledii* – L.Z.). Acest document de epocă a ridicat vârsta de căsătorie – pentru băieţi la 20 de ani, iar pentru fete la 17 ani (Памятники 1952-1963). Posibil, ţarul Petru I a intervenit cu anumite schimbări sub influenţa legislaţiei occidentale. Deoarece oficierea căsătoriilor era în competenţa Bisericii, foarte des această lege se încălca şi vârsta pentru fete nu depăşea 13 ani, conform hotărârii Sfântului Sinod din 17 decembrie 1774. La 19 iulie 1830 vârsta fragedă pentru fete a fost definitiv anulată. Conform ucazului ţarului Nicolae I, vârsta pentru fete era indicată de 16 ani şi pentru băiţi – 18 ani (Законодательство 1985, 437).

[1] «Супружество или законный брак тайна от Христа Бога уставлена есть, во умножение рода человеческого и в воспитании чад к славе Божей в неразрешимый союз любви и дружества и во взаимную помощь и в еже огребатися греха любодеяния».

[2] „А венчали бы отрока пятинадесяти лет, а отроковницу двунадесяти лет по священным правилам», în Стоглав, Глава 18.

În Cehia instituţia căsătoriei era reglementată prin dreptul canonic şi femeia dispunea de un statut juridic distinct de cel al bărbatului. Chiar dacă era limitată în drepturi, femeia, totuşi, dispunea de o capacitate juridică avansată. Aceasta se exprima prin dreptul femeii de a dispune de proprietate; de a lua parte la proces; de a încheia tranzacţii comerciale etc. Bărbatul nu avea dreptul de a face abuz de statutul său de cap al familiei. Dota pe care soţia o aducea soţului se numea *veno* şi rămânea proprietatea acesteia. Dreptul ceh asigura drepturile soţiei asupra dotei în caz de desfacere a căsătoriei (Smochină 2002, 158).

În Bulgaria, conform tradiţiei legislative şi anume, *Ecloga,* au fost stabilite anumite norme de încheiere a căsătoriei. Una din condiţii, la fel ca şi în alte ţări europene, era vârsta însuraţilor – pentru fete 13 ani şi pentru băieţi 15 ani (Андреев 1962, 229).

În finalul acestui articol ţinem să remarcăm că limitele impuse de o publicaţie nu ne permit să reflectăm toate dezvoltările pe care le comportă problema. La aceste consideraţii trebuie să adăugăm şi faptul că problema instituţiei de căsătorie este puţin cercetată în literatura de specialitate. În afară de acestea, problema familiei în vechea concepţie juridică prezintă tot atât interes pentru cunoaşterea trecutului nostru cât şi sugestii pentru viitor.

Totalizând cele expuse într-un scurt studiu, propunem unele concluzii:

- pentru a încheia căsătoria în epoca medievală era necesar de îndeplinit anumite condiţii care erau caracteristice atât legislaţiei scrise, cât şi dreptul obiceiului;
- după cum ne arată materialul factologic, condiţiile de încheiere a căsătoriei în diferite ţări erau cam asemănătoare;
- căsătoria era actul legal al înfiinţării familiei şi se celebra public, în faţa autorităţilor bisericeşti.

Vârsta de validitate a căsătoriei în ţările din Europa Centrală, de Est şi de Sud-Est

Ţara	Moldova	Ţara Românească	Transilvania	Polonia	Lituania	Cehia	Bulgaria	Rusia
Fete	*	12 ani	12 - 16 ani	12-15 ani	12-13 ani		13-16 ani	12 ani
Băieţi	*	14 ani	12-24 ani	15 -18 ani	15-18 ani		15-18 ani	15 ani
Codice de legi	*	*Îndreptarea legii* sau *Pravila cea Mare* (1652)	*Tripartit*	*Sobor Trident* (1577)	*Primul Statut Lituanian* (1528)	Decretul papei Grighor IX (1227-1241)	*Ecloga*, titlul II, art. 1; *Ecloga* Slavonă, titlul II, art. 1	*Корчмая книга* (*Korcimaia Kniga*), Capitolul 50, 1; *Stoglav* (1551, gl. 18-24)

*Pentru Moldova astfel de legi şi informaţii lipsesc.

Bibliografie

Berechet 1926: Ştefan Gr. Berechet, Procedura de judecată la slavi şi la români (Chişinău 1926).

Cantemir 1992: D. Cantemir, Descrierea Moldovei (Chişinău 1992).

Cartea 1961: Cartea Românească de învăţătură (1646), Ediţie critică întocmită de Colectivul pentru Vechiul Drept Românesc al Academiei R.P.R., condus de Andrei Rădulescu (Bucureşti 1961).

Dicţionarul 1998: Dicţionarul explicativ al limbii române (Bucureşti 1998).

Firoiu 1976: Dumitru V. Firoiu, Istoria statului şi dreptului românesc (Bucureşti 1976).

Fotino 1972: G. Fotino, Pagini din istoria dreptului românesc (Bucureşti 1973).

Georgescu 1980: Valentin Al. Georgescu, Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XIII-lea (Bucureşti 1980).

Grecu 1954: Al. Grecu, Începuturile dreptului scris în limba română. Studii 4, 1954.

Iorga S.l.: N. Iorga, Anciens documents de droit roumain, vol. II, (S.l. S.a.).

Istoria 1980: Istoria dreptului românesc, responsabil de volum I. Hanga, vol. I (Bucureşti 1980)

Îndreptarea 1962: Îndreptarea Legii (*1652),* Ediţia întocmită de Colectivul de Drept Vechi Românesc, condus de Andrei Rădulescu (Bucureşti 1962).

Panaitescu 1971: P. Panaitescu, Contribuţii la istoria culturii româneşti (Bucureşti 1971).

Pascu et al. 1971: Şt. Pascu, I. Ionaşcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu, Istoria medie a României (Buzău 1971).

Rădulescu 1970: A. Rădulescu, Pagini din istoria dreptului românesc, Ediţie îngrijită, comentarii şi note, studiu introductiv de I. Rădulescu-Vasoglu (Bucureşti 1970).

Smochină 2002: A. Smochină, Istoria universală a statului şi dreptului. Epoca medie (Chişinău 2002).

Voinea 1980: M. Voinea, Familia şi evoluţia sa istorică (Bucureşti 1980).

Андреев 1962: М. Андреев, Д. Ангелов, История Болгарского государства и права (Москва 1962).

Бардах 1962: Ю. Бардах, Б. Леснодарский, М. Пиетрчак, История государства и права Польши (Москва 1980).

Законодательство 1985: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства (под ред. А.Д. Горского), том 2 (Москва 1985).

Иванишев S.l.: Н. Иванишев, Древнее право чеховъ (S.l., S.a.).

Памятники 1952-1963: Памятники русского права (Москва 1952-1963).

Цатурова 1991: М.К. Цатурова, Русское семейное право XVI-XVIII вв (Москва 1991).

The conditions of the marriage concluding in the Middle Ages Comparative study

Abstract

We tend to notice that the limited framework of a magazine article doesn't allow us to reflect all progress that this problem is supporting. In addition we would like to say that the fact of studying the institution problem of marriage is rather little researched in the respective literature. Besides, the family problem in the old juridical conception represents as much interest for our past acquaintance as for the future suggestions.

Finally, to conclude what has been written earlier:

- for concluding the marriage in the Middle Ages it was necessary to accomplish several conditions that were proper as for the written legislation so as for the law traditions;
- as our factological material shows us, the conditions of concluding the marriage in different countries were almost the same;
- the marriage was the legal act of bringing into being a family and it was celebrating in public, in font of the church authorities.

Условия заключения брака в средние века. Сравнительный анализ

Резюме

В заключении хотелось бы отметить, что, во-первых, данная тематика слабо освещена в исторической литературе. Во-вторых, краткая статья не позволяет осветить все стороны изучаемой проблемы и, наконец, в-третьих, правовые положения образования семьи в средневековье могут служить моделью и для современности.

Обобщая вышеизложенное, мы пришли к некоторым выводам:

- для заключения брака необходимо было выполнить определенные условия, которые базировались как на правовой основе, так и на исторически сложившихся традициях;
- фактологический материал наглядно демонстрирует, что в большинстве изучаемых стран, условия формирования семьи были практически аналогичными;
- обязательным при заключения брака были публичность и его церковная официализация.

02.03.2007

Dr. Lilia Zabolotnaia, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: lilia_zabolotnaia2000@yahoo.com

СЕРЕБРЯНЫЕ ЮВЕЛИРНЫЕ ИЗДЕЛИЯ И МОНЕТЫ ИЗ ДВУХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ МОНЕТНО-ВЕЩЕВЫХ КЛАДОВ

Анна Никулицэ

Настоящая публикация ставит своей целью ввести в научный оборот в специальной русскоязычной литературе серебряные ювелирные изделия и монеты из монетно-вещевых кладов в г. Сынжерей (бывший пгт. Лазовск) и с. Хиждиень (район Глодень), обнаруженных в 70-е годы XX века (Niculiţă 1993, 130-138; Tezaure Chişinău 1994, 38-39, 59, nr. 13, 37).

Нумизматическая часть этих кладов была обработана А.А. Нудельманом и опубликована им в нескольких работах, где был дан предварительный общий анализ всех монет, собранных из кладов (Нудельман 1974, 208-210; он же 1976, 95-96; он же 1981, 189-190).

В настоящей работе более полно и детально исследуются те монеты, которые поступили в фонды Музея Археологии Академии Наук МССР (г. Кишинев)[1]. По отдельным монетам проведены уточнения в определении и датировке, а также по монетным дворам, даны конкретные описания аверса и реверса каждой монеты.

Монетно-вещевой клад у г. Сынжерей

Весной 1972 г. при нивелировке площадки под строительство школы-интерната в г. Сынжерей бульдозеристом М. Кукош в разбитом сосуде был обнаружен монетно-вещевой клад. Из состава этого клада председателем райисполкома г. Сынжерей А. Флока в Музей Археологии были переданы 4 серебряных изделия и 29 серебряных монет (акт № 3 от 13.05.1972).

Два украшения (аппликации), изготовленные из тонкого кованого листа, имеют шестиугольную форму. Тыльная сторона гладкая, лицевая – орнаментирована филигранью, придающей украшению нарядный ажурный вид. В центре расположено круглое отверстие, вокруг которого с лицевой стороны припаян цилиндрик из свернутой в трубочку пластинки. Через цилиндрик протянута проволочка, удерживающая пластинчатую подвеску круглой формы. Диаметр щитка 22 мм, диаметр подвесок 12 мм, длина цилиндрика 5 мм. Протянутая через цилиндрический выступ проволочка закрепляется с тыльной стороны «усиками». В каждом углу шестиугольника напаян кружок из серебряной нити с косыми насечками. В центре трех кружков имеются сквозные отверстия. Поле шестиугольника орнаментировано шестью кругами из скани, образующими декор цветка. В центре, опоясывая трубочку у основания, напаян проволочный кружок. Украшения выполнены из серебра 960 ‰, подвески – 600 ‰. Вес украшений, соответственно, 1,93 г и 1,94 г (рис. 1/1-2).

Два других украшения (аппликации) выполнены из кованого тонкого листа и имеют сложную форму. Верхняя часть их имеет вид прямоугольника, который через короткую перемычку переходит в полуокружность с приподнятыми в сторону прямоугольника заостренными концами и напаянными на них шариками зерни. Длина сторон прямоугольника у одного украшения 35 мм, ширина 24 мм, у другого – длина 32 мм, ширина 22 мм. У одного из украшений по середине нижней части полукруглая пластина заканчивается небольшим прямоугольным выступом. Оборотная сторона гладкая, лицевая украшена множеством деталей: по краю, подчеркивая контур украшений, а также по всей поверхности, напаяна позолоченная, причудливо переплетенная филигрань, придающая изделиям ажурный вид. В центре перемычки ребром напаяны пластинки, образующие гнездо квадратной формы для вставного камня. Длина сторон камнедержателя 9 мм. Камень отсутствует. На плоскость изделий напаяна позолоченная зернь. В верхних углах прямоугольной части украшений и внизу, по середине, проделаны отверстия. С лицевой стороны к ним припаяны выступающие пластинчатые полые трубочки в виде цилиндриков. Через них протянуты проволочки, на которых укреп-

[1] В настоящее время клады находятся на хранении в фондах Национального Музея Археологии и Истории Молдовы.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 113-121.

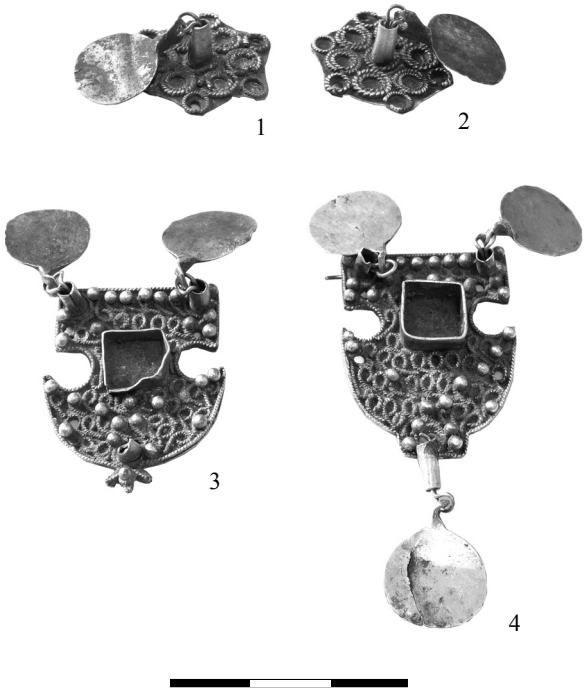

Рис. 1. Ювелирные изделия из монетно-вещевого клада у г. Сынжерей: 1-4 - аппликации.

лены пластинчатые позолоченные подвески. У одного украшения их три, диаметром 13×14 мм; у второго – средняя подвеска отсутствует, две остальные имеют диаметр 12 мм. Подвески закреплены с тыльной стороны проволочными «усиками». На одном экземпляре от середины нижнего прямоугольного выступа отходит вниз стерженек с напаянным на него шариком позолоченной зерни. На втором экземпляре от середины полукруга отходят вниз три коротких отростка с напаянной на них позолоченной сканью. На обоих украшениях проделаны отверстия для крепления. Основная часть украшений выполнена из серебра 960‰, подвески из серебра 600‰. Вес одного изделия равен 7,32 г, второго – 5,69 г (рис. 1/3-4).

Монеты из этого клада распределяются следующим образом.

Литва

Полугроши

Вильно

Александр I Ягеллончик (1492-1506) – 2 экз.

Аверс. Во внутреннем шнуровом ободке герб Литвы: всадник с поднятым над головой мечом в правой руке. Голова и передние ноги лошади выходят за пределы ободка.

Круговая легенда ALEXAnDRI◦MOn'◦

Реверс. Во внутреннем шнуровом ободке ягеллонский орел.

Круговая легенда + mAGnI◦DVC'◦ LITVAnIE (Gumovski 1960, 104, cat. nr. 472; Szwagrzyk 1973, 62, nr. 197).

1-2. 1495-1501. ↘ 1,07 г; 19 мм. →0,73 г; 20 мм (рис. 2/1).

Сигизмунд I Старый (1506-1548) – 6 экз.

Аверс. Во внутреннем шнуровом ободке всадник с поднятым над головой мечом в правой руке. Круговая легенда + MOnETA: SIGISmUnDI: 1510.

Реверс. Во внутреннем шнуровом ободке увенчанный короной ягеллонский орел.

Круговая легенда +mAGnI•DVCIS• LITVAnIE (Zagorski 1969, tabl. III, nr. 28; Szwagrzyk 1970, 62, nr. 203-205).

На четырех монетах надпись в готическом стиле, на двух – в стиле ренессанс; на штемпеле одной из них буква „N" изображена как „И".

3-8. 1510 (2) ← 1,11 г; 20 мм. ↑1,18 г; 20 мм. 1514. ↗ 1,17 г; 20 мм. 1520. ↖1,12 г; 20 мм. 1524 (пробит).↓ 1,12 г; 20 мм. 1508-1529 (?) (часть). ↓0,85 г; 20 мм (рис. 2/2).

Сигизмунд II Август (1545-1548-1572) – 17 экз.

Аверс. Во внутреннем шнуровом ободке ягеллонский орел. Круговая легенда +SIGIS+AVG +REX+PO+MAG+DVX+LI.

Реверс. Во внутреннем шнуровом ободке всадник с поднятым над головой мечом в правой руке. Под ним – год эмиссии.

Круговая легенда +MONETA+MAGNI+DVCAT +LITVA (Zagorski 1969, tabl. V, nr. 65).

9-24. 1546. ↘1,12 г; 20 мм. 1547. →1,17 г; 19 мм. 1550. ↗1,13 г; 20 мм. 1554. ↓1,15 г; 19 мм. 1556 (2). ↑ 1,10 г; 19 мм. ↓1,02 г; 19 мм. 1557. ↙1,24 г; 19 мм. 1958. ↑0,99 г; 19 мм. 1559 (2).↗ 1,11 г; 19 мм. →1,23 г; 20 мм. 1560 (3).↑ 1,15 г; 20 мм.↗ 1,16 г; 19 мм. ↑1,03 г; 19 мм. 1562 (2). ↘ 0,91 г; 20 мм. ↘ 0,19 г ; 20 мм. 1563. ↗1,10 г; 19 мм (рис. 2/3).

Аверс. Во внутреннем точечном ободке бюст короля в короне, вправо. Под ним надпись в два ряда: POLO+MAG•DVX+L• Круговая легенда SIGIS+AVG+REX.

Реверс. Во внутреннем точечном ободке всадник с поднятым над головой мечом в правой руке. Под ним – родовой герб Ягеллонов – колюмна (колонна), рядом слева – увенчанная короной монограмма из букв „S“ (Sigismund) и „A“ (August), слева от короны цифра 15, справа – 48 (год эмиссии 1548).

Круговая легенда +MONETA+MAGNI+DVCAT+LITVA (Szwagrzyk 1973, 204, nr. 2278; Gumovski 1960, tabl. XXI, nr. 610).

Грош

25. (изготовлен по польской стопе). 1548. ←1,83 г; 23 мм (рис. 2/4).

Речь Посполитая

Литва

Трояк

Сигизмунд III Ваза (1584-1632)

Аверс. Бюст короля в короне, вправо.

Круговая легенда SIG•III•D•G•REX•PO•M•D•L

Реверс. В верхней части, в центре римская цифра III, слева – польский орел, справа – литовский всадник. Посередине, в увенчанном короной щитке, герб династии Ваза – стилизованный сноп. Слева от щитка цифра 15, справа – 91 (Дата эмиссии 1591).

Внизу надпись в два ряда: GROS ARG

TRIPMDL (Gumoscki 1960, 134, nr. 1332).

Ниже – ⇕ (syrokomla) – знак подскарбия литовского (государственного казначея) Дмитрия Халецкого (Рябцевич 1977, 377, геральдическая таблица 2, № 8; Gumovski 1960, 195).

26. 1591. ↖2,36 г; 21 мм (рис. 2/5).

Польша

Пруссия

Грош

Кенигсберг

Альбрехт I Бранденбург (1525-1568)

Аверс. Во внутреннем точечном ободке бюст герцога влево.

Круговая легенда начинается с изображения родового герба: щит, разделенный на 4 чередующихся выпуклых и углубленных квадратов, с двух сторон щита – розетки. IVSTVS *EX*FIDE*VIV•IT*154Z

Реверс. Во внутреннем точечном ободке – орел, на груди буква „S“ в щитке, увенчанном расположенной на шее у орла короной. Круговая легенда начинается с изображения трилистника.

ALBER*D*G*MAR*BRAN*DVX*PRVSS (Tezaure Chişinău 1994, 85, Рябцевич, 1977, 281, табл. 51, № 3-4).

27. 1542. ↑1,76 г; 23 мм (рис. 2/6) (пробит).

Германская (Священная Римская) империя

Мариенгрош

Геттинген *(город)*

Аверс. Во внутреннем точечном ободке увенчанная короной готическая буква „G.“

Круговая легенда MONETA*NOVA*GOTTING •1553

Реверс. Во внутреннем точечном ободке Дева Мария, увенчанная короной, с младенцем Иисусом в нимбе.

Круговая легенда MAR ..MA ..ER (Tezaure Chişinău, 78).

28. 1553. ↓1,76 г; 23 мм (рис. 2/7) (сильно стерт).

Любек *(имперский город)*

Талер (32 шиллинга)

Рудольф II (1576-1612)

Аверс. Во внутреннем точечном ободке изображение покровителя города – святого Иогана Баптиста в нимбе. В левой руке скипетр, увенчанный крестом.

Круговая легенда
MONETA•NOVA•LVBECENS•1597

Реверс. Во внутреннем точечном ободке увенчанный короной двуглавый орел, по обеим сторонам короны – розетки; на груди номинал монеты 3Z (32 шиллинга), вписанный в державу с выдвинутым ввысь крестом.

Круговая легенда RVDOLPHVS•II•D•G•IMP•SE•AVGVS (Tezaure Chişinău 1994, 78).

29. 1597. →28,95 г; 43 мм (рис. 2/8).

Самая ранняя дата чекана монет относится ко времени правления Александра I Ягеллончика (1492-1506 гг.), самая поздняя – к 1597 г.

***

Близкая аналогия первой паре аппликаций – это золотые аппликации из музея в г. Путна (Румыния). Сходны их форма и декор на лицевой стороне в виде филигранных кругов, рас-

Рис. 2. Монеты из монетно-вещевого клада у г. Сынжерей: 1 - Александр I – полугрош, 1495-1501 гг.; 2 - Сигизмунд I – полугрош, 1510 г.; 3 - Сигизмунд II – полугрош, 1546 г.; 4 - Сигизмунд II – грош, 1548 г.; 5 - Сигизмунд III – трояк, 1591 г.; 6 - Альберт I – грош, 1542 г.; 7 - Готтинген – мариенгрош, 1553 г.; 8 - Любек, Рудольф II – талер, 1597 г.

положенных по всей поверхности украшений. Аппликации датированы XV в. (Popescu 1970, 70, cat. nr. 156). Вторая пара аппликаций имеет аналогии с изделиями из монетно-вещевого клада XVI в., обнаруженного у с. Мусаит Вулканештского района Республики Молдова (Tezaure Chisinau 1994, 28-29, nr. 9).

Внешняя и внутренняя политика Молдовы в то время в значительной степени зависела от ее отношений с Польшей и Турцией. События, связанные с 13-летней войной 1593-1606 гг., в которую в той или иной степени была втянута и Молдова, разрушительные набеги турок и татар, опустошавшие на длительное время ее территории, вызывали выступления против господства Турции (Istoria Românilor 2001, IV, 594-595, 609-611).

В это смутное неспокойное время конца 90-х гг. XVI в., вполне возможно, и был зарыт описываемый клад, а вещи, входящие в его состав, можно предположительно датировать концом XV-XVI вв.

Монетно-вещевой клад из с. Хиждиень

Осенью 1975 г. при укладке труб для искусственного орошения полей в колхозе «Молдова» (с. Хиждиень, район Глодень) работники огородной бригады нашли монетно-вещевой клад. Предметы из клада переданы в Музей Археологии учителями с. Яблона и с. Хиждиень С.И. Поповым и Р.Т. Оуш по актам № 34 от 21.11.1977 и № 35 от 22.11.1977. Из состава клада в Музей поступили 4 серебряных изделия и три серебряные монеты. Изделия представлены перстнем, двумя цепочками с подвесками и проволочной гривной, состоящей из 3-х частей.

Ободок серебряного *перстня*, диаметром 20 мм, выполнен из плоской пластины толщиной 1,5 мм. В передней части он переходит в восьмигранный щиток, толщиной 2 мм и диаметром 13 мм. На поверхности щитка выгравирован растительный орнамент, имеющий в центре вид цветка. По краю расположено восемь пар параллельных, коротких резных

линий с заштрихованным между ними пространством. С двух сторон щитка на ободок нанесен резной орнамент в виде заштрихованного листа. С тыльной стороны ободка расположен выступ – кнопка. Серебро 600‰, вес перстня 7,65 г (рис. 3/1).

Два серебряных женских украшения состоят из *цепочек с подвесками*. Цепочки изготовлены из скрепленных восьмеркообразных звеньев, выполненных из узкой плоской проволоки. Длина цепочки одного украшения 490 мм, второго – 390 мм. Подвески грушевидные, многосоставные. Длина их, соответственно, 20 мм и 29 мм. В основе композиции подвесок находятся две вертикально расположенные, слегка сплющенные по горизонтали сферы разной величины. В месте соприкосновения они опоясаны пластинчатым кольцом с желобком посередине. Верхняя сфера меньшего диаметра состоит из двух проволочных полусфер-розеток, соединенных вершинами лепестков и обращенных вогнутыми поверхностями друг к другу. Вторая сфера большего диаметра представляет собой восьмилепестковую полусферу-розетку, лепестки которой припаяны к нижней полусфере, выполненной из тонкого цельного листа и обращенной наружной стороной книзу. Поверхность ее орнаментирована напаянным проволочным восьмилепестковым цветком. В сердцевине цветка и в вершинах лепестков припаяны петли из коротких проволочек, в которые протянуты проволочные колечки, соединенные с миниатюрными пластинками грушевидной формы. Длина их у одного украшения 8,5 мм, у другого – 8 мм. В центре верхней сферы припаяны четыре узкие пластинки с желобком посередине и приподнятыми краями с насечкой. Согнутые в верхней части в полукольцо они опускаются в четыре противоположные стороны по длине подвески, как бы заключая ее в рамку. Пластины на концах слегка приподняты, под ними припаяны два разной длины миниатюрных цилиндрика из согнутой в колечки проволоки. В верхний из них продеты посредством проволочных колечек грушевидные подвески. В средней части подвесок, между продольными пластинами, укреплены проволочные камнедержатели в виде розеток. На одной подвеске их сохранилось четыре, в двух – светло-коричневый камень. На второй – сохранились только два камнедержателя со светло-коричневым камнем. Подвески с цепочками соединены посредством проволочных колец. На одном украшении одно соединительное кольцо имеет диаметр 8 мм, на другом – три кольца, два из них восьмеркообразные, одно – круглое. Их диаметры, соответственно, 8 мм, 12×13 мм и 12×15 мм. Подвеска и кольцо одного украшения изготовлены из серебра 960‰, цепочка – ниже 600‰. Вес украшения 8,64 г (рис. 3/2). Соединительные кольца и цепочка второго украшения из серебра 600‰ подвеска – 916‰. Вес украшения 9,65 г (рис. 3/3).

Шейная гривна представлена тремя частями. Изготовлена из тонкой серебряной проволоки ниже 600‰. Длина одной части 150 мм, ширина 13-16 мм; вторая часть имеет длину 150 мм и ширину 18-19 мм; третья часть длиной 51 мм и шириной 19 мм. Для выполнения переплетения проволочка складывалась вдвое. В результате сложных приемов плетения на лицевой стороне образованы четыре дорожки с елочным направлением отрезков проволоки, на оборотной – направление противоположно лицевому. Концы двух частей гривны припаяны к пластинкам из листового серебра, имеющим форму прямоугольника с вытянутым острым углом. Вертикальный край одной из пластин загнут в трубочку с несомкнутыми по длине краями и отверстием в верхней части. На другой пластине край загнут в цилиндрическую трубочку. В застегнутом виде пластинки образуют шестиугольную пряжку с вытянутыми острыми углами в средней части. Лицевая сторона пряжки украшена резным геометрическим и растительным орнаментом. В центре выгравирован заштрихованный лист. Все свободное пространство пряжки орнаментировано резными линиями и штрихами. Вес частей гривны, соответственно, 6,20 г, 8,71 г и 4,51 г (рис. 3/4).

Из собранных из состава монетно-вещевого клада четырех *монет* в фондах хранятся три монеты.

Соединенные провинции (Голландская республика)

Левендаальдеры

Утрехт

Аверс. Во внутреннем точечном ободке изображение воина в доспехах, опирающегося на геральдический щит с гербом – шагающим на задних лапах львом. С двух сторон щит обрамлен вензелями.

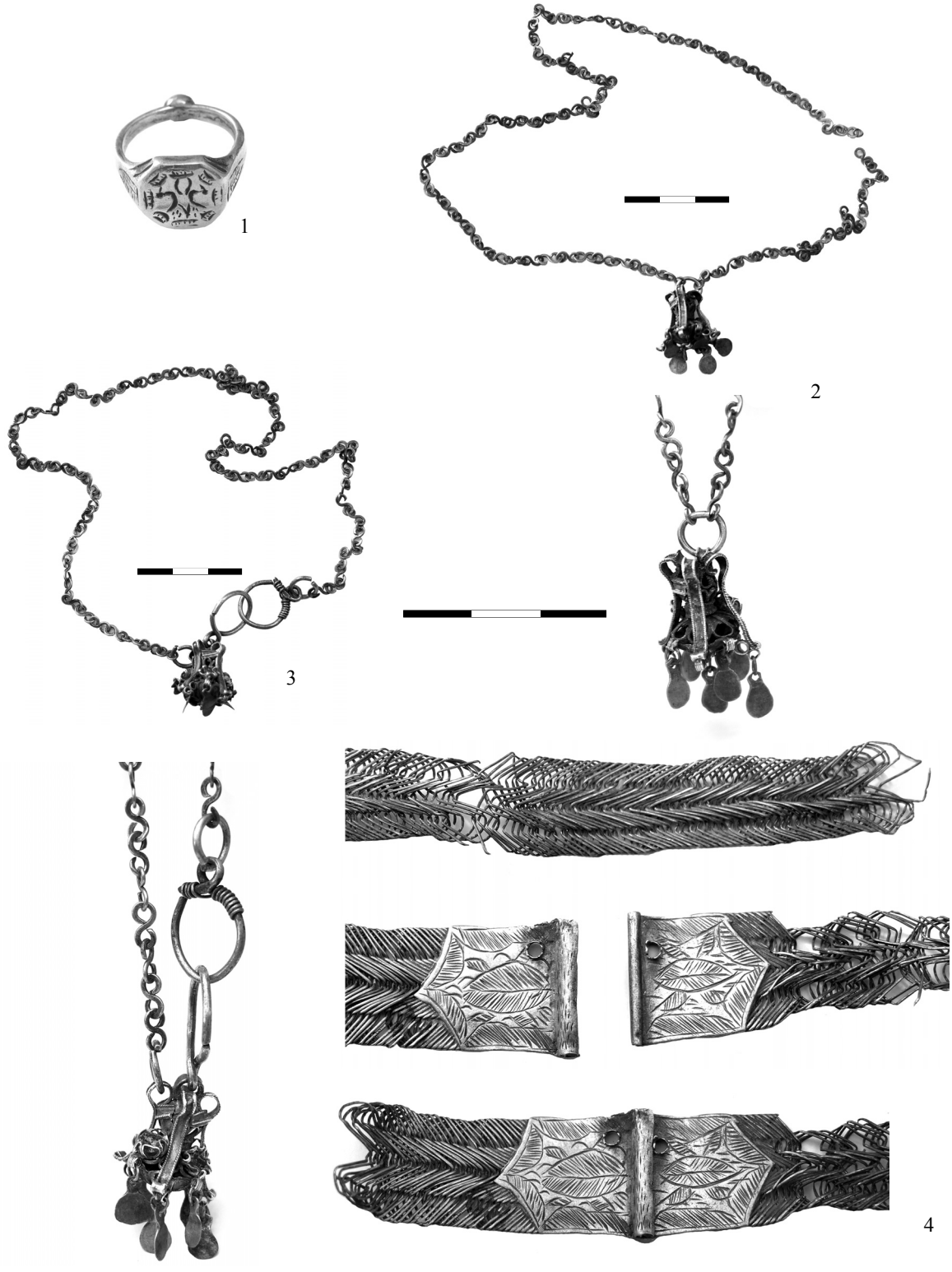

Рис. 3. Ювелирные изделия из монетно-вещевого клада у с. Хиждиень:
1 - перстень; 2, 3 - цепочки; 4 - гривна.

Круговая легенда •MD•ARG•PRO•CON•FOE•BELG•TRA• заканчивается аббревиатурой города Утрехта „TRA" и изображением герба города: разделенным по диагонали на 2 части щитком.

Реверс. Во внутреннем точечном круге шагающий на задних лапах лев.

Круговая легенда •CONFEDENS•DND•NON•MOVETVR•1647 (Рябцевич 1977, 265, табл. 35/2;

379, табл. 8/15, 9/1; 390, табл. 8/15; 391, табл. 9/15; 392, табл. 10/25).

1-2. 1647. ↖26,61 г; 42 мм. 1648. ↘26,84 г; 42 мм (рис. 4/1).

Германская (Священная Римская) империя

Эмден *(вольный имперский город)*

28 штюбер

Фердинанд III (1637-1657)

Аверс. Во внутреннем точечном ободке увенчанный короной щит, обрамленный с боков и в нижней части вензелями. Разделен на 4 части: в верхней слева и в нижней справа изображен имперский орел. Справа сверху и слева снизу – разделены по горизонтали на выпуклую и вогнутую части.

Круговая легенда
FLOR•ARGEN 28 CIVITAT•EMB.

Аббревиатура „EMB" – обозначение города Эмбдена (тоже, что и Эмден).

Реверс. Во внутреннем точечном ободке увенчанный короной двуглавый орел, на груди расположен номинал монеты 28 (штюбер), вписанный в державу с выдвинутым ввысь крестом.

Круговая легенда FERDINAN•III•ROM•IMP•S EM•AVG (Рябцевич 1977, 214, табл. 42/3; 272, табл. 42/3; 380, табл. 10/10; 392, табл. 10/10).

3. Без даты. ↖ 20,05 г, 38 мм (рис. 4/2).

Четвертая монета из клада (место хранение неизвестно) – литовский шиллинг Яна Казимира Вазы (1648-1668), эмиссия 1652 года (Нудельман 1981, 190).

***

Близкие по форме и способу орнаментики аналогии перстню из Хиджиенского клада – это два перстня-печатки с восьмигранным щитком и выгравированным растительным орнаментом на щитке и ободке у щитка, найденные в монастыре Трех Святителей г. Яссы (Румыния), которые были датированы XVII в. (Popescu 1970, 63-64, cat. nr. 125, 126).

Как аналогию для хиджиенской гривны можно привести гривну из Сахарнянского клада, датированного XVII в. Сходство заключается в технике плетения, а также в приемах выполнения пряжки и ее орнаментации резным рас-

Рис. 4. Монеты из монетно-вещевого клада у с. Хиждиень: 1 - Утрехт – левендаальдер, 1547; 2 - Эмден – 28 штюбер, 1637-1657.

тительным и геометрическим узором (Левинский, Рябой 1992, 252).

Анализ монет, находящихся в составе монетно-вещевого клада у с. Хиждиень, позволяет датировать вещи XVII в. и предположить, что клад был зарыт в начале второй половины XVII в., когда управляемая Василием Лупу Молдова была вовлечена против своей воли в военный конфликт 1648-1654 гг. между Польшей, восставшими украинскими казаками под предводительством Богдана Хмельницкого, крымскими и буджакскими татарами. Военные действия на территории страны привели к значительному ухудшению экономического и военно-политического положения Молдовы и смещению господаря (Istoria Românilor 2003, V, 155-158).

Библиография

Левинский, Рябой 1992: А.Н. Левинский, Т.Ф. Рябой, Сахарнянский клад XVII века. В сб.: (Отв. ред. Н.А. Кетрару) АИМ в 1986 г. (Кишинев 1992), 248-254.

Нудельман 1974: А.А. Нудельман, Монеты из раскопок и сборов в 1972-1973 гг. В сб.: (Отв. ред. В.И. Маркевич) АИМ в 1973 г. (Кишинев 1974), 188-229.

Нудельман 1976: А.А. Нудельман, Топография кладов и находок единичных монет (Кишинев 1976).

Нудельман 1981: А.А. Нудельман, Находки монет эпохи феодализма из раскопок и сборов в 1974-1976 гг. в Днестровско-Прутском регионе. В сб.: (Отв. ред. В.И. Маркевич) АИМ в 1974-1976 гг. (Кишинев 1981), 174-191.

Рябцевич 1977: В.Н. Рябцевич, О чем рассказывают монеты (Минск 1977).

Gumovski 1960: M. Gumovski, Handbuch der polnishe Numismatik (Graz 1960).

Istoria Românilor 2001: Istoria Românilor, IV (Bucureşti 2001).

Istoria Românilor 2003: Istoria Românilor, V (Bucureşti 2003).

Niculiţă 1993: A. Niculiţă, Două tezaure de monede şi obiecte de podoabă medievale din fondurile Muzeului de Arheologie din Chişinău. Revista Arheologică 1, Chişinău 1993, 130-138.

Popescu 1970: M. Popescu, Podoabe medievale în ţările Române (Bucureşti 1970).

Tezaure Chişinău 1994: Tezaure din muzeele oraşului Chişinău. Secolele XVI-XVIII (Chişinău 1994).

Szwagrzyk 1973: J. Szwagrzyk, Pieniadz na ziemlach polkskich X-XX w. (Warszawa 1973).

Zagorski 1969: I. Zagorski, Monety dawney polski (Warszawa 1969).

Bijuterii de argint şi monede din două tezaure medievale

Rezumat

În anii '70 ai secolului XX au fost descoperite, fortuit, două tezaure de podoabe şi monede din argint. Primul din ele a fost găsit lângă oraşul Sîngerei, cel de-al doilea – în apropierea satului Hîjdieni, raionul Glodeni.

În componenţa primului tezaur au intrat patru podoabe şi 29 monede, în cel de-al doilea – patru podoabe (dintre care un colier format din trei fragmente) şi trei monede. Analiza celor 29 monede din tezaurul de la Sângerei a permis repartizarea lor în felul următor: Lituania – 26 exemplare, dintre care polgroşi aparţinând lui Alexandru I, emisia 1495-1501 – 2 monede; polgroşi din perioada Sigismund I – 6 exemplare; 16 polgroşi şi 1 groş (bătuţi după ştampila poloneza) a lui Sigismund II şi un troiak aparţinând lui Sigismund III. Prusia este reprezentată de un groş din perioada lui Albrecht I. Din componenţa tezaurului mai făcea parte un mariengroş emis de or. Göttingen în anul 1553 şi un taler emis în oraşul Lübeck în anul 1597.

Astfel, cea mai timpurie monedă din tezaurul de la Sîngerei este datată în anii 1495-1501, iar cea mai recentă datează cu anul 1597. Prin urmare, tezaurul a fost îngropat la sfârşitul anilor 90 ai secolului al XVI-lea sau la începutul celui următor. Obiectele din tezaur datează aproximativ la sfârşitul secolului al XV-lea – secolul XVI.

Trei monede din tezaurul de la Hîjdieni sunt reprezentate prin doi leenwandaalderi, bătuţi în atelierul monetar din oraşul Utrecht (Provinciile unite), respectiv în anul 1647 şi 1648. O moneda, 28 ştuber, este emisă în oraşul Emden (Imperiul Romano-German) în perioada lui Ferdinand III (1637-1657). Moneda a patra (locul păstrării este încert) – este un şiling lituanian emis în anul 1652, în vremea lui Ioan Kazimir Waza (1648-1668).

Deoarece tezaurul se încheie cu o monedă din 1652, este posibil, ca el să fi fost îngropat în a două jumătate al secolului al XVII-lea. În felul acesta obiectele de podoabă din componenta tezaurului datează aproximativ în secolul XVII.

Este recunoscut că politica externă şi internă a Moldovei în perioada cercetară depindea în mare măsură de relaţiile polono-turceşti. Războiul de treisprezece ani (1593-1606) a pustiit, în diferite perioade de timp, teritoriul Moldovei. Conflictul militar din anii 1648-1654 dintre Polonia şi cazacii răsculaţi ai lui Bogdan Hmelniţki, care în măsură considerabilă a cuprins şi teritoriul Moldovei, a dus la ruină şi la foametea din anul 1650. Tăinuirea acestor două tezaure ar putea fi legată de evenimentele politice extrem de complexe din perioada menţionată.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Obiecte de podoabă din tezaurul de la Sîngerei: 1-4 - aplice.

Fig. 2. Monede din tezaurul de la Sîngerei: 1 - Alexandru I – ½ gros, 1495-1501; 2 - Sigismund I – ½ gros, 1510; 3 - Sigismund II – ½ gros, 1546; 4 - Sigismund II – gros, 1548; 5 - Sigismund III – 3 gros, 1591; 6 - Albert I– gros, 1542; 7 - Göttingen – mariengros, 1553; 8 - Rudolf II, Lübeck-taler, 1597.

Fig. 3. Obiecte de podoabă din tezaurul de la Hîjdieni: 1 - inel; 2, 3 - lănţişoare; 4 - colier.

Fig. 4. Monede din tezaurul de la Hîjdieni: 1 - Utrecht – taler, 1547; 2 - Emden – 28 Stüber.

Silverware and coins from the two medieval hoards

Abstract

In the 70-ies of the 20th century two medieval monetary and ware hoards were accidentally unearthed. The first treasure was found near Sîngerei town, Sîngerei district and contained four pieces of jewellery and twenty nine coins. The other hoard was discovered at Hîjdieni village, Glodeni district and contained four objects and three coins.

The hoard from Sângerei includes 26 Lithuanian coins: 2 half groshes of Alexander's I emission of 1495-1501, 6 half groshes of Sigismund II; 16 half groshes and 1 grosh of Sigismund II; a three grosh coin of Sigismund III Wasa. Prussia is represented by a grosh of the time of Albrecht I. Mariengrosh (1553) and a thaler of the time of Rudolf II emitted in 1597 represent Göttingen and Lübeck which were parts of the German Holy Roman Empire. Therefore, the half grosh of Alexander I coined in 1495-1501 is the earliest coin of the Sîngerei treasure. Thaler of the time of Rudolf II emitted in 1597 is the latest of the coins. Judging by that the objects of this hoard may be presumably dated to the end of the 15th -16th c., and the hoard could be dated to the end of the 16th century.

Coins from Hîjdieni village include two leeuwendaalders minted in Utrecht (United Provinces) in 1647 and 1648, and 28 Stubers of Emden town (German Holy Roman Empire) minted during the rule of Friedrich III (1637-1668). The fourth coin is a Lithuanian shilling of the time of Ian Kazimir Wasa (1648-1668) emitted in 1652.

In this period foreign and internal policy of Moldova substantially depended on relations with Turkey and Poland. The war of 1593-1606 in which Moldova was involved lead to destructive devastations which caused anti-Turkish protests. A military conflict of 1648-1654 between Poland and the revolted Cossacks of Bogdan Hmelnitskiy substantially affected the territory of Moldova and lead to its devastation and famine of 1650. These events could possibly be the reason for placing of the two hoards.

List of illustrations:

Fig. 1. Jewellery from the monetary-clothing treasure discovered at Sîngerei town: 1-4 - applications.

Fig. 2. Coins from the monetary-clothing treasure discovered at Sîngerei town: 1 - Alexander I – ½ grosh, 1495-1501; 2 - Sigismund I – ½ grosh, 1510; 3 - Sigismund II – ½ grosh, 1546; 4 - Sigismund II – ½ grosh, 1548; 5 - Sigismund III – triple coin, 1591; 6 - Albert I – grosh, 1542; 7 - Gottingen – mariengrosh, 1553; 8 - Lubek, Rudolf II – taller, 1597.

Fig. 3. Jewellery from the monetary-clothing treasure discovered at Hîjdieni village: 1 - ring; 2, 3 - chains; 4 - hrivna.

Fig. 4. Jewellery from the monetary-clothing treasure discovered at Hîjdieni village: 1 - Utrecht – leeuwendaalder, 1547; 2 - Emden – 28 stuber, 1637-1657.

01.03.2007

Анна Никулицэ, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989 121А, МД - 2012 Кишинэу, Республика Молдова

POPULAȚIA TÂRGULUI SOROCA (SEC. XVI - ÎNC. SEC. XIX)*

Alina Felea

Oraşele şi târgurile erau principalele centre ale concentrării populaţiei, fapt care determina activitatea economică şi administrativă a acestora. În epoca medievală oraşele erau mult mai mici, iar numărul populaţiei cu mult mai redus. În secolele XIV-XV oraşele mici ale Moldovei aveau circa 600-800 locuitori (de ex. Romanul), cele medii de la 1000 până la 1500 locuitori (de ex. Iaşul), iar cele mari aveau peste 2000 de locuitori (de ex. Suceava) (Cocârlă 1991, 49).

Izvoarele vremii ne pun la dispoziţie doar câteva date fiscale fragmentare şi note ale călătorilor străini, referitoare la populaţia oraşul Soroca. Populaţia târgului Soroca varia în sec. XVI-XVII între 4-5 mii de locuitori. Vestitul călător turc E. Celebi, trecând prin Soroca anului 1656, găseşte 1000 de case acoperite cu stuf (CSȚR 1974, 424). Dacă luăm în consideraţie faptul că în medie fiecare familie era alcătuită din cinci persoane, vom obţine o populaţie de 5000 locuitori (Cocârlă 1986, 46). Pentru perioada respectivă oraşul Soroca avea o populaţie relativ numeroasă. Din punct de vedere social, oraşul se prezenta destul de pestriţ: negustori, meşteşugari, ţărani liberi, slujitori ai cultului, boieri. Fragmentele izvoarelor de care dispunem permit să presupunem o diferenţiere socială vădită – de la boieri până la săraci. Conform catastifului birnicilor de la 1591, în Soroca locuiau 1714 ţărani, 204 săraci, 114 curteni, 14 vătavi, 193 nemeşi şi 48 preoţi (Cocârlă 1986, 46). Cifrele din structura statistică ţinutală a catastifului de venituri din 1606 denotă trei categorii de contribuabili. Specialiştii afirmă că termenul „ţărani de istov", folosit atât în catastiful numit, cât şi în recensământul din 1591, nu avea o conotaţie socială, ci numai una fiscală (Caproşu 1993, 253-279). Printre orăşenii bogaţi se evidenţiau, în primul rând, boierii care aveau în târguri case, dugheni şi alte imobile (Cocârlă 1991, 54).

Încă din vechime, în târgurile Moldovei, alături de băştinaşi, locuiau polonezi, greci, nemţi, unguri, armeni, bulgari, de fapt ca şi în alte ţări, fiind variate din punct de vedere etnic. Dimitrie Cantemir relata în această ordine de idei: „Nu cred să mai fie vreo altă ţară de mărimea Moldovei, în care să întâlneşti neamuri atât de multe şi atât de deosebite" (Cantemir 1992, 119). Oraşul Soroca nu făcea excepţie sub acest aspect.

Despre **populaţia armenească** a târgului Soroca se menţionează în *Frânturi de jurnal de tabără în campania polonilor din 1621*: „ceata lor (a cazacilor) s-a întors până la orăşelul Soroca dincolo de Prut. Nu aveau rânduială şi au lăsat să scape mulţi armeni şi boieri moldoveni care se adunaseră la un iarmaroc" (CSȚR 1972, 492). Relatând despre armeni, Dimitrie Cantemir arată că ei se „socotesc supuşi, la fel ca şi târgoveţii şi neguţătorii din alte cetăţi şi târguri ale Moldovei şi plătesc domnului aceeaşi dajdie" (Cantemir 1992, 119). Luptele dintre Imperiul Otoman şi Regatul Polon din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, desfăşurate pe teritoriul Moldovei, împiedicau afacerile comerciale, fapt ce a determinat plecarea parţială a armenilor. A crescut însă ponderea grecilor şi turcilor (Cocârlă 1991, 54). Călătorul englez John Bell D'Entermony, care a trecut prin Moldova în anul 1747, a constatat existenţa **elementului grecesc** într-un şir de oraşe, inclusiv Soroca, relatând că populaţia acestui târg este alcătuită din moldoveni, „printre care sunt puţini greci, evrei, turci" (Iorga 1928, 168).

Elementul **evreiesc** în componenţa populaţiei oraşului Soroca este observat şi pomenit de călătorul Conrad Iacob Hiltembrandt care scria: „La 4 ianuarie am ajuns după un drum o milă la Soroca, un oraş cu cetate la Nistru, numit mai înainte Tyras, după râul care desparte Polonia de Moldova. Oraşul era ticsit de evrei care se refugiaseră aici parte din Polonia, parte din Ucraina, când i-au alungat cazacii din ţara lor" (CSȚR 1973, 600).

Spre sfârşitul secolului al XVII-lea, în urma desfăşurării evenimentelor militaro-politice pe teritoriul întregii Moldove, se înregistrează o tendinţă

* O parte a acestui material a fost publicat în Historia urbana XI, 1-2, 113-117.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 123-127.

de scădere bruscă a numărului populaţiei, proces confirmat de diferitele tipuri de izvoare. La începutul secolului al XVIII-lea se observă deja câteva perioade cu tendinţa de creştere a numărului populaţiei, însă acestea erau de scurtă durată.

La 18 februarie 1772 comandantul armatei ruse P.A. Rumeanţev dă ordin şefului organelor administrative militare ruse din Moldova să efectueze recensământul principatelor române. Administraţia militară rusă, fiind preocupată de o viitoare stăpânire, dorea să cunoască ce resurse materiale şi umane se află în principatele Moldova şi Muntenia şi pe ce s-ar putea baza Rusia în lupta ei cu Imperiul Otoman (Bulat 2000, 77). Recensămintele din 1772-1773 şi 1774 au fost efectuate de dregători numiţi de Divanul Moldovei.

Întocmite în timpul unor confruntări militare, care erau însoţite de jafuri, de omoruri ale populaţiei paşnice de către armatele beligerante, catagrafiile reflectă doar parţial situaţia de până la începutul războiului (Дмитриев 1973, 56), deoarece pentru a evita pierderile materiale şi umane, populaţia se refugia în păduri ori în localităţile de la munte. Spre exemplu, recensământul de la 1774 l-a înregistrat pe „Chirieacu Ciorâţă, bejenar de 3 ani ot Brâncăuţi ot Soroca" tocmai în ţinutul Roman, unde a fost primit cu dragoste de românii băştinaşi ai „s. Silevestrii" (Chirtoagă 1994, 124). În ajunul recensământului ţara a fost bântuită de ciumă (Дмитриев 1973, 57)[1]. Iată de ce cercetătorii consideră că numărul de 170-171 gospodării (~ 750 de oameni) (MEF 1975, 336) înregistrat în cele două catagrafii este mult mai mic decât numărul real al gospodăriilor de la Soroca, iar cele 107 familii de moldoveni-români înregistrate la 1772-1773, formau nu mai puţin de două treimi din populaţia localităţii (Chirtoagă 1994, 124).

Recensământul populaţiei din 1772-1773 indică în oraş 107 moldoveni, 8 ţigani, 1 armean, 50 sârbi şi evrei (MEF 1975, 336), iar cel din anul următor, 1774, informează despre 37 evrei, veniţi din altă parte (MEF 1975, 336). Conform aceluiaşi recensământ, din cele 20 de familii venite din Ţara Leşească zece erau de origine evreiască (MEF 1975, 336). Recensământul dat mai atestă cinci familii de ţigani (MEF 1975, 336). Într-un alt document din 1795 se vorbeşte despre evreii din oraşul Soroca, pe care domnitorul Alexandru Callimachi îi impune să plătească „adetiul moşiilor ca la târgul Movilăului" (Ghibănescu 1931, 160). Recensământul din 1817 semnalează în Soroca 12 armeni, 145 evrei şi 12 văduve ale lor (Роспись 1907,83).

În primele decenii ale stăpânirii ruseşti, Soroca pierde din însemnătatea pe care o avea ca oraş în timpul Ţării Moldovei, la aceasta contribuind şi faptul că el fusese în proprietatea familiei Roset. În anii de după rapt situaţia demografică s-a caracterizat printr-o uşoară creştere a natalităţii. Tabloul real al sporului natural al populaţiei este redat de eparhia Chişinăului (AB 1936, 238). Datele eparhiei Chişinăului pe anii 1814-1815 oferă următoarea informaţie:

Tabelul nr. 1. Numărul nou-născuţilor, perechilor căsătorite şi al persoanelor decedate în oraşul şi judeţul Soroca în anii 1814-1815*

	Născuţi			Căsătoriţi		Morţi		
	băieţi 1814/1815	fete 1814/1815	total 1814/1815	perechi 1814/1815	total persoane 1814/1815	bărbaţi 1814/1815	femei 1814/1815	total 1814/1815
oraşul Soroca	25/27	25/20	50/47	13/19	26/38	10/18	14/24	24/42
judeţul Soroca	865/852	773/802	1638/1654	440/529	880/1058	572/732	445/687	1017/1419

*Sursa: Datele Eparhiei Chişinău, în Arhivele Basarabiei 4, 1936, 238.

Datele tabelului indică o scădere uşoară a numărului total de născuţi în oraşul Soroca – de la 50 noi-născuţi în 1814 la 47 în 1815, pe când în judeţul Soroca o uşoară creştere, de la 1638 în 1814 la 1654 în 1815. În acelaşi timp se observă mărirea numărului de persoane decedate, în cazul oraşului Soroca acesta fiind aproape dublu, de la 24 în 1814 la 42 în 1815, iar în judeţ de la 1017 la 1419.

[1] Printre cauzele semnalării unui număr mic de gospodării istoricul P. Dimitriu menţionează faptul că recensământul a fost întocmit de boieri băştinaşi, care nu erau interesaţi să prezinte situaţia reală, pentru a nu achita impozitele pentru armata rusească.

La 1817 întreaga populaţie a Basarabiei a fost obligată să depună jurământ pentru împărat. Prin ucazul din 19 ianuarie 1817 slugerului Iordache Gafencu şi medelnicerului Strejescu li se indică să efectueze recensământul populaţiei în conformitate cu stările sociale (Tomescu 1928, 92). Cifra obţinută în cadrul acestui recensământ nu era reală, fiindcă nu au fost incluşi posesorii de moşie şi cetăţenii străini; funcţionarii semnalează că mulţi fugeau şi se doseau, fiindu-le frică. Ei menţionau că: „...pe lângă lăcuitorii ce s-au arătat prin tablile giurământului şi în extracturi, am mai aflat şi alt feliu de stări de oameni, precum postelnici, supuşi străini şi posesori de pe la moşii, pentru care fiindcă în forma de extracturi nu ni s-au însămnat rosturi, am făcut acest osăbit izvod...” (Tomescu 1928, 92). Conform recensământului din acest an, se observă creşterea numărului de gospodării: 370 de gospodării masculine şi 35 de gospodării ale văduvelor (Роспись 1907, 83).

Îndată după anexare în provincie a fost răspândit manifestul împăratului Alexandru, în care se susţinea că vor fi respectate privilegiile locale (Diaconescu 1996, 237). În 1814 a avut loc prima adunare a nobilimii basarabene, iar în 1818 primele alegeri pentru Adunarea deputaţilor nobilimii (Bezviconi 1943, 6, 147). Tot atunci apare *Aşezământul oblastiei Basarabia*, în care sunt indicate categoriile boierimii moldoveneşti: boieri, boiernaşi şi mazili, cei din urmă fiind identificaţi cu „odnodvorţi”, ceea ce însemna desfiinţarea unei categorii cu vechi tradiţii istorice. Recensământul din 1817 menţionează că în oraşul Soroca către aceasta perioadă erau nouă boieri. (*Бояръ и им подобных* – 9) (Роспись 1907, 83).

Majoritatea absolută a populaţiei târgului o alcătuiau oamenii liberi, proprietari ai imobilelor, care figurau în documentele vremii sub numele comun de „târgoveţi” (Cocârlă 1991, 54) şi care semnau în calitate de martori diverse hotarnici. Astfel, recensămintele populaţiei din 1772-1773 şi 1774 comunică că în oraşul Soroca sunt 107 persoane oameni liberi (se au în vedere doar capii gospodăriilor) (MEF 1975, 336).

Către 1817 pătura de jos a oraşului Soroca este alcătuită din 147 gospodării familiale, 21 gospodării ale văduvelor şi 41 de burlaci (Роспись 1907, 83).

În componenţa socială a populaţiei oraşului Soroca mai figurează şi alte grupe ale locuitorilor: funcţionari, dregători domneşti, preoţi şi călugări. Printre preocupările principale ale populaţiei din localitate era şi cea de deservire a călătorilor. Podarii, spre exemplu, cu certitudine că transportau călătorii cu ajutorul bacului (iar în timpul războiului şi militarii) de pe un mal pe alt mal al Nistrului. În Soroca funcţiona şi un menzil cu ajutorul căruia călătorii se deplasau prin ţară tur-retur, fiind deservit de postaşi. Astfel, în recensământul din 1772-1773 se înregistrează patru cazaci pe lângă ispravnici, 42 poştaşi, şapte supraveghetori de poduri (MEF 1975, 336). În anul 1774 statistica indică 151 meşteşugari, 44 poştaşi, 20 cazaci, 18 negustori, patru mazili, patru preoţi, trei dascăli (MEF 1975, 336). În serviciul bisericii în anii 1814-1815 erau doi protoierei, patru preoţi, doi clopotari, slujitori: patru băieţi învăţaţi şi trei neînvăţaţi până la 15 ani, un băiat învăţat între 15 şi 20 ani, un băiat învăţat mai mare de 20 ani. Către 1817 în oraş erau cinci preoţi, un dascăl, cinci paracliseri, un ruptaş, patru mazili (AB 1936, 238). După anexarea Basarabiei, clerul nu mai reprezenta o stare mult privelegiată, fiind impus să plătească impozite, fapt ce a provocat nemulţumirea preoţilor. Ca urmare, la 21 august 1813 prin raportul Sfântului Sinod, clerului parohial i s-a reglementat situaţia materială (Cassianovici 1922, 10).

O categorie vulnerabilă o constituiau văduvele. Recensămintele amintite mai sus indică deja în 1772-1773 – 17 văduve, în 1774 – 6 văduve (MEF 1975, 336), în 1817 – 2 văduve de preoţi, 21 văduve ale oamenilor de rând şi 12 văduve ale evreilor (Роспись 1907, 83).

Războaiele dese, incendiile frecvente, epidemiile şi alte calamităţi au generat şi o grupă socială inferioară – orbi, şchiopi şi alte categorii de persoane infirme de care avea grijă biserica. Spre exemplu în catagrafia din 1774 sunt menţionaţi 2 calici (MEF 1975, 336), iar într-un document din anul 1747 ianuarie 30 se relatează următoarele: „Adică Todiraşcu, feciorul lui Pohornie, mărturisesc cu această adevărată mărturie a mea ce am făcut-o la mâna lui Constantin Cidiu, feciorul Mariei Mihăese, nepotul lui Ştefan Cidiu, precum să se ştie că în vremurile de demult, pe când erau turci în Kameniţa şi era nepace, trăind şi eu în stânca Sorocii dimpreună şi cu alţi oameni de frica oştilor, ţinem în casă pe un Gavril Buzduganu şi-l sprijinim la vreme de bătrâneţe şi de neputinţă fiind şi orb şi pe acea vreme tot venea acel Ştefan Cidiu din Soroca de-l cerca cu vederea la casa mea” (Uricariul 1886, 277; Culea 1924, 13-14). În unele cazuri văduvele, calicii, bolnavii erau scoşi din ju-

risdicţia administraţiei orăşeneşti şi transferaţi în subordinea bisericilor. Acestea ofereau sprijin financiar pentru întreţinerea văduvelor şi orfanilor (Cassianovici 1922, 7).

Mazilii şi ruptaşii, calicii etc. formau aşa-zisele rufeturi (Дмитриев 1973, 23). Spre deosebire de birnici, care plăteau bir, impozit şi prestaţii în muncă, rufeturile aveau statute fiscale speciale. Mazilii şi ruptaşii plăteau un impozit fix, iar în locul prestaţiilor în muncă îndeplineau anumite funcţii poliţieneşti (Дмитриев 1973, 23).

Către 1819 populaţia oraşului Soroca constituie 1782 locuitori (Жуков 1964, 63).

Remarcăm că numărul populaţiei oraşului Soroca varia în funcţie de starea politică a întregii ţări şi de poziţia sa ca oraş de frontieră, populaţia fiind antrenată în decursul secolelor în conflicte militare. Prezenţa frecventă a armatelor, jafurile, precum şi alţi factori au influenţat negativ procesul demografic. Cu regret, cafagrafiile nu permit să alcătuim un tablou general al populaţiei oraşului Soroca. Pe parcursul epocii domnitorii au contribuit mai mult sau mai puţin la creşterea numărului populaţiei, luând unele măsuri de repopulare. Menţionăm că după anexarea din 1812, guvernul rusesc s-a străduit din răsputeri să schimbe realmente structura socială a provinciei, prezentând în recensăminte nobili, odnodvorţî, care de fapt erau boieri, mazili şi ruptaşi. Desele războaie, involuţia economică însă au îngreunat şi au dezavantajat considerabil traiul în oraş.

Bibliografie

AB 1936: Arhivele Basarabiei 4, 1936, 238.

Bezviconi 1943: G. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, vol. II (Bucureşti 1943).

Bulat 2000: N. Bulat, Judeţul Soroca: File de istorie (Chişinău 2000).

Cantemir 1992: Dim. Cantemir, Descrierea Moldovei (Chişinău 1992).

Caproşu 1993: I. Caproşu, Un catastif moldovenesc de vistierie din 1606. Analele Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" Iaşi XXX, 1993, 253-279.

Cassianovici 1922: T. Cassianovici, Starea clerului parochial în timpul Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Revista societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău XI, 1922, 10.

Chirtoagă 1994: I. Chirtoagă, Soroca. Destin românesc 4, 1994.

Cocârlă 1986: P. Cocârlă, Din istoria Sorocii medievale. Orizontul 12,1986.

Cocârlă 1991: P. Cocârlă, Târgurile sau oraşele Moldovei în epoca feudală (sec. XVIII) (Chişinău 1991).

Culea 1924: A.D. Culea, Cetăţile moldoveneşti de pe Nistru (Bucureşti 1924).

CSȚR 1972: Călători Străini despre Țările Române, vol. IV (Bucureşti 1972).

CSȚR 1973: Călători Străini despre Țările Române, vol. V (Bucureşti 1973).

CSȚR 1974: Călători Străini despre Țările Române, vol. VI (Bucureşti 1974).

Diaconescu 1996: Z. Diaconescu, Boieri şi mazili români în teritoriile înstrăinate (Bucovina şi Basarabia). Arhiva Genealogică 3-4, 1996, 237-249.

Iorga 1928: N. Iorga, Istoria românilor prin călători, vol. 2 (Bucureşti 1928).

Ghibănescu 1931: G. Ghibănescu, Ispisoace şi zapise, vol. VI, p. I (Iaşi 1931).

MEF 1975: Moldova în epoca feudalismului, vol.VII, partea I (Chişinău 1975).

Tomescu 1928: Tomescu C. Catagrafia Basarabiei din 1817. II. Ţânutul Sorocăi. Revista societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău, Chişinău 1928.

Uricariul 1886: Uricariul sau colecţiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor (publ. de T. Cordescu), vol. 3 (Iaşi 1886).

Дмитриев 1973: П. Дмитриев, Народонаселение Молдавии (Кишинев 1973).

Жуков 1964: В.И. Жуков, Города Бессарабии (Кишинев 1964).

Роспись 1907: Роспись землевладенія и сословного строя населенія Бессарабіи по даннымъ переписи 1817 года. В сб.: Труды бессарабской губернской ученой архивной коммиссіи (Кишинев 1907).

La population de la ville Soroca (XVI-XIX siècles)

Résumé

Entre les XVI-XIX siècles la population de la ville Soroca n'était pas nombreuse à la cause de la position de frontière. La présence fréquente des armées, des pillages et d'autres facteurs ont influencé négative sur la transformation démographique. Les recensements d'époque ne présentent pas la situation complète de la population. La

population était différente du point de vue de la nationalité et du social. Les dates éxistentes constatent que dans la ville Soroca en XVI – le commencement de XIX siècles, parmi les Roumains, ont peut évidencé la présence des Arméniens, des Grecs, des Juifs. Du point de vue social, ont été attestés des commerçants, des artisans, des paysans, des prêtres, des boyards. Après 1812 le gouvernement russe a tenté faire des échanges sociales.

Население города Сороки (XVI – начало XIX века)

Резюме

В XVI – начале XIX веков население города Сороки было малочисленным. Приграничное расположение, постоянное присутствие войск, грабежи, также как и другие факторы негативно отразились на демографический процесс. К сожалению, переписи эпохи не позволяют составить общую картину населения города Сороки. Существующие данные показывают присутствие, кроме коренного населения, армян, греков, евреев, а также и социальное разнообразие города: ремесленники, торговцы, земледельцы, духовенство и бояре. После аннексии 1812 года, русское правительство постаралось изменить социальную структуру показывая в переписях дворян и однодворцев, которые в реальности были бояре, мазылы и рупташи.

22.02.2007

Dr. Alina Felea, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: afelea44@yahoo.com

ПЛАСТИНЧАТЫЙ ДОСПЕХ ИЗ ФОНДОВ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ АРХЕОЛОГИИ И ИСТОРИИ МОЛДОВЫ

Виктор Филатов

До конца XV в. основной силой войска была тяжелая конница, состоявшая из вооруженных холодным оружием рыцарей. Вооружение средневекового рыцаря первоначально состояло из шлема, кольчуги, щита, копья и меча. Кольчугу, основной вид оборонительного вооружения воина, в наиболее уязвимых местах – плечи, локти, колени, а позже и грудь – покрывали железными пластинами. Постепенное увеличение числа таких пластин уже в XV в. привело к созданию сплошного пластинчатого доспеха, заменившего кольчугу.

В фондах Национального музея археологии и истории Молдовы хранятся два образца пластинчатых доспехов, называемых пластинчатыми кирасами. Другое их название – «венгерская грудь» или «рак», по месту их первого появления (Венгрия). Название «рак» доспех получил по сходству с шейкой рака, так как был составлен из узких горизонтальных пластин, скрепленных ремнями на заклепках, наподобие шейки рака.

В настоящей работе обсуждается только одна кираса, на которой присутствуют символы, позволяющие наиболее точно ее идентифицировать. Кроме того, в фондах Национального музея археологии и истории Молдовы хранится соответствующий шлем, по стилю и эпохе подходящий к исследуемому доспеху.

Исследуемый объект представляет собой *пластинчатую кирасу*, состоящую из двух частей: грудной и спинной (инвентарный номер – FB 6552). Грудная часть (фото 1/2), именуемая дальше нагрудником, имеет посередине ребро и составлена из трех пластин, соединенных пятью рядами подвижных заклепок. Прикрытие спинной части (фото 1/3) составлено из цельной пластины с двумя скобами, три пластины находятся внизу, скрепленные таким же образом, как и на нагруднике. Все части доспеха декорированы латунными розетками и латунной окантовкой с орнаментом из выбитых кружков и точек. Кираса крепится на плечах и с боков ремнями с пряжками. В середине нагрудника укреплена латунная накладка с изображением «лапчатого» прорезного креста, вписанного в прямоугольник (т.н. «кавалерийский крест», см. Солдатенко 1991, 22). Высота кирасы – 46 см, ширина вверху – 23 см, ширина внизу – 49 см. Вес нагрудника – 4,5 кг, вес спинной части – 4 кг.

Фото 1. 1 - Шлем; 2 - грудная часть доспеха; 3 - спинная часть доспеха.

В комплект входит и шлем (фото 1/1) – восточный вариант шишака типа «капелина». Тулья выпуклая, с шестью выбитыми ребрами. Есть место для крепления носовой стрелки. Сама стрелка отсутствует. Прикрытие шеи состоит из четырех пластин, выгнутых и скрепленных ремнями на заклепках. С боков прикреплены наушники, в каждом из них просверлено по 7 отверстий. Вес шлема – 2 кг 700 г. Инвентарный номер – OI 6540, клейма отсутствуют, как и на описанных далее кирасах. По-видимому,

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 129-134.

производство подобных доспехов было поставлено на поток.

Очень похожие кирасы находятся в фондах Государственного Эрмитажа (Санкт-Петербург, Россия – см. Солдатенко 1991, 22). Одна из них – гусарская кираса середины XVII в. (инвентарный номер 3.0.6754). Нагрудник с ребром посередине, в нижней части состоит из 4-х подвижных пластин, верхний край каждой пластины вырезан фестонами. Прикрытие спины – той же конструкции. Нагрудник украшен латунными фигурными накладками по краю шейного и подмышковых вырезов. Справа наклепан латунный «лапчатый» крест, слева – литой медальон с каноническим изображением Непорочного Зачатия Девы Марии. Латунные детали и нижние пластины украшены орнаментом из выбитых кружков. Высота кирасы 40 см, ширина 35 см. Аналогичный экспонат кирасы находится в собрании музейного отдела библиотеки Польской Академии наук в г. Курпике (Солдатенко 1991, 22).

Второй экземпляр более поздний. Представляет собой гусарскую кирасу середины – второй половины XVII в. (инвентарный номер – 3.0.3034). По конструкции она аналогична предыдущей, но отличается декоративным убранством. Медальон отсутствует, крест расположен посередине нагрудника. Высота – 38 см, ширина 34 см.

Описанные выше кирасы как часть полудоспеха использовали гусары – шляхтичи («товарищи»). От полудоспеха рядового его отличало большее декоративное убранство. Непосредственной частью декора был кавалерийский крест – знак рыцарского достоинства, имевший еще средневековую традицию (Солдатенко 1991, 24).

Описанная кираса практически полностью соответствует исследуемому доспеху. Отличается большими размерами: высота 46 см, ширина 49 см, низ составлен из 3-х пластин, а не 4-х. Декоративное убранство более простое.

Основной предпосылкой идентификации этого доспеха, как польского, служит расположение на груди «лапчатого» прорезного креста, являвшегося знаком польской конницы, знаком рыцарского достоинства в лучших традициях классического средневековья (Солдатенко 1991, 24).

Существует предположение, что описанный доспех входил в группу полудоспехов, которая была на вооружении гусарской роты гетмана Станислава Яблоновского, участвовавшей в знаменательном разгроме турок в битве под Веной в 1683 г. Первоначально полудоспехи с многочисленными трофеями были размещены в родовом замке короля Яна Собесского в Олеско (ныне Львовская область, Украина). В 1720 г. замок был продан магнату Станиславу Жевускому. Его наследник перевез оружейную коллекцию из Олеско в Подгорецкий замок. В Подгорцах полудоспехи, которых в 1939 г. насчитывалось около 40, находились до Второй мировой войны. После войны оставшиеся 28 полудоспехов были переданы во Львовский исторический музей. Некоторые из них впоследствии были направлены в другие музеи страны, в частности – в Эрмитаж (Мельник 1985).

Польская конница насчитывает долгую интересную историю развития. В XVI-XVII вв. Речь Посполитая являлась одним из крупнейших государство Европы. В состав этого политического формирования, образовавшегося на основе Люблинской унии (1569 г.) из королевства Польша и Великого княжества Литовского, вошли также украинские и белорусские земли. Ввиду того, что Польша играла ведущую роль в консолидации Речи Посполитой, на территории этого государства проходила активная интеграция польских культурных ценностей. Прежде всего, этот процесс имел место среди дворянских кругов (шляхты) и городского населения.

С расширением Речи Посполитой на восток и юго-восток контакты этого государства с Российским государством и Османской империей приобрели постоянный характер. Через земли Речи Посполитой проходили важнейшие торговые пути, связывавшие экономику Европы с этими двумя странами. Но в большей степени, нежели мирные контакты, отношения Речи Посполитой с Россией и Турцией характеризовали военные столкновения. На протяжении XVII в. лишь 32 года Речь Посполитая официально не находилась в состоянии войны с внешним противником. Польское правительство без конца объявляло войну и заключало мир. Но и в мирное время стычки на восточных

рубежах не прекращались. Поэтому значение шляхты, как военного сословия, возрастала.

Сложился своеобразный культ рыцаря-шляхтича – земледельца в мирные годы и бесстрашного воина-защитника родины в период войны. Велико было влияние шляхетского сословия и в политической жизни страны. Речь Посполитую окружали государства, в которых восторжествовала абсолютная монархия, в то время как польско-литовское государство называли «шляхетской республикой». Сам термин «речь посполитая» переводится с польского, как «республика» (Солдатенко 1991). Король, избираемый на престол Польши и Литвы, был ограничен в своей власти сеймом, который составляли послы, выбранные провинциальными собраниями шляхты. Шляхта ревниво защищала собственную «золотую» вольность и активно сопротивлялась любой попытке усилить централизованную власть. Плодами этой борьбы пользовалась верхушка шляхетского сословия – магнаты. Они превращались в практически независимых властителей обширных поместий с многочисленным крепостным населением, имели собственные дворы, при которых содержалась клиентела, состоящая из мелкой шляхты, и даже собственные частные войска.

Развитие оружейного искусства Польши, как части прикладного искусства, происходило по тем же законам, согласно которым развивалась культура страны в целом. Изменение тех или иных исторических условий, усиление или угасание влияний иноземных культур, даже социальные потрясения, приводили к соответственным изменениям в составе вооружения, его форм, декоративного исполнения, утрате прежних и приобретению новых функций.

Сабля в Польше, как и в других европейских странах, появилась с Востока, и постепенно стала основным оружием кавалерии. Началом ее утверждения в боевой практике стало XV столетие. Первые свидетельства о собственном производстве сабли в Польше относятся к началу XVI в. В 1503 г. (Солдатенко 1991, 6) магистрат Кракова разбирал жалобу цеха мечников на цех изготовителей ножей. Мечники обвиняли ножовщиков в том, что последние делают сабли и тем самым подрывают монополию цеха мечников на длинное рубящее холодное оружие, защищенное королевскими привилегиями. Однако в это время в Польше, так же как и в Западной Европе, сабля считалась «плебейским» оружием: первоначально им пользовались, преимущественно, простолюдины. Рыцарство традиционно предпочитало прямой меч и шпагу. Меч имел не только боевое значение, но и являлся знаком социальной принадлежности, символом дворянского достоинства, освященного веками.

Значительные изменения произошли во второй половине XVI в. Сабля все шире используется в боевой практике. В специальных «Артикулах», предназначенных для ротмистров польского войска, изданных в конце того столетия, содержится категорическое требование, чтобы в ротах «все имели мечи, а не сабли» (Солдатенко 1991, 7). Такая цитата демонстрирует, вероятно, что сабля к тому времени уже сильно потеснила меч. Впрочем, эти предписания оставались на бумаге, поскольку практика показывала, что бороться с противником следует его же оружием. А в числе противников Речи Посполитой, были в первую очередь, Россия, Турция, а также татарские орды. Эти враги Польши давно уже воевали с саблей в руках (у русского воинства саблю в кавалерию ввел еще Владимир Мономах, когда воевал против половецкого хана Урусобы). Сабли постепенно вытеснили из обихода польской шляхты меч и шпагу. Сабля стала не только орудием боя, она стала выполнять те же социально-показательные функции, которые выполнял ранее меч. Саблю в XVII-XVIII вв. носил и польский магнат, и шляхтич средней руки. Ее носил и шляхтич-голота, пусть без ножен и на простой веревке, но он видел в ней свидетельство своей сословной принадлежности и привилегий.

Изготовлением клинкового оружия занимались цехи мечников во всех крупных городах Речи Посполитой: Кракове, Варшаве, Познани, Гданьске и др. Польские короли поощряли организацию оружейного производства, выдавали привилегии новым городским цехам, иностранным предпринимателям, желавшим основать в Речи Посполитой мануфактуру, которая поставляла бы для королевской армии не только клинковое, но и огнестрельное ору-

жие, и защитное вооружение. К защитному вооружению Польши, в первую очередь, относится гусарский полудоспех, который изготавливался почти повсеместно. Для Речи Посполитой XVII в. его значение было чрезвычайно велико, поскольку доспех использовали гусары – главная сила польского войска.

Польская гусария возникла, как воинское формирование, в самом начале XVI в. Первоначально она выполняла роль вспомогательной легкой конницы. В то время гусары не использовали доспеха, в лучшем случае, надевали кольчугу. В конце столетия значение тяжелой рыцарской конницы падает, и на первый план неожиданно выходит гусария, вооруженная саблей и длинным копьем, – используемая теперь как сила, способная решить исход боя. В то время гусары облачаются в стальную кирасу, состоявшую из нагрудника и прикрытия спины. В период до 1640 г. гусарский доспех сформировался полностью, и гусария приобрела характер тяжелой конницы.

Полудоспех был выработан под влиянием как европейского, так и восточного оборонительного вооружения. В него вошли кираса, ожерелье и оплечье, шлем-шишак (капелина) и наручи, употреблявшиеся в восточном доспехе. Полудоспех имел своеобразное декоративное оформление в виде латунных накладок и розеток фигурной формы («под Восток») с простым чеканным орнаментом (Солдатенко 1991, 11). На нагруднике, как правило, помещался латунный «кавалерийский крест», а также, довольно часто, литой медальон с каноническим изображением Непорочного Зачатия Девы Марии, культ которой в Польше был чрезвычайно распространен. Но особый эффект гусарскому полудоспеху придавали крылья, укрепленные сзади – одно или два – из-за этого польских гусар называли крылатой конницей.

Все эти признаки присутствуют и на исследуемом доспехе: шлем-капелина, крест на груди и скобы на спине для крепления крыла.

Гусарский строй производил большое впечатление, особенно на иноземцев, посещавших Речь Посполитую в XVII в. Один из гостей страны писал: «Гусары заслуживают особого внимания, ввиду как несравненного мужества, так и особого благородства. Кроме сабли их оружием является копье, пустотелое внутри, которым всадник на скаку может пробить навылет доспех. У луки с левой стороны гусар имеет пистолет, под левым бедром – прикрепленный к седлу кончар, очень длинный, который используется после того, как сломается копье. На доспехе носят шкуру тигра или леопарда, застегнутую на левом плече. Сзади они имеют обычай прикреплять два крыла, которые во время скачки производят большой шум. Каждый гусар служит, по меньшей мере, на трех конях, то есть, он должен привезти в роту еще двух людей здоровых, хорошо вооруженных, на добрых конях. Эти люди, в отличие от своего господина, носят шкуру медведя или волчью, а также карабин» (по: Солдатенко 1991, 11).

Другой описывает гусарию так: «Гусары – это наилучшая конница в Европе, с точки зрения подбора людей, прекрасных коней, отличного обмундирования и эффективного оружия. Эта конница сидит на лучших конях в стране, узда украшена серебром и позолотой. Сёдла, расшитые с золоченой луной, большие черпаки по турецкому образцу, богато украшенный кончар прикреплен к седлу под левым бедром. Одеты гусары в кирасу, шишак, наручи, защищающие руку сзади бока до локтя. Гусары никогда не отступают, атакуют на полном скаку, пробивая все на своем пути» (по: Солдатенко 1991, 12).

Эта блестящая конница приносила Речи Посполитой наиболее славные победы. Она комплектовалась из шляхты и слуг-оруженосцев, то есть в соответствии со средневековой традицией, и вполне отвечала уровню развития тактики и технического оснащения армии XVII в. Но уже в следующем столетии гусария на фоне перемен, произошедших в военном деле, стала анахронизмом, употреблялась для различных церемоний, в том числе и похоронных, за что ее прозвали «погребальной конницей».

Полудоспех гусара в этот период не претерпел никаких значительных изменений. Лишь крылья, украшавшие ранее кирасу, исчезли, а на шлеме появились небольшие веерообразные пластины, имитирующие крылья. Еще в первой половине XVIII в. Ротмистры исполь-

зовали т. н. «карацену» – доспех, сделанный из множества легких металлических чешуй, набранных на кожаной основе (Голыженков, Степанов 2001, 50).

Точных сведений о мастерских, производивших гусарские доспехи, не сохранилось. Но надо полагать, производство их носило массовый характер, как и изготовление кольчужных доспехов для средней конницы, получившей в Польше название «панцирной». «Панцирные», по характеру своего вооружения, были наиболее близки к войску восточного типа. Их доспех состоял из кольчужной рубахи и штанов, а голову защищала мисюрка – круглая, слегка выпуклая пластина с кольчужной бармицей, спускающейся на лоб и шею.

Теряя к XVIII в. свое утилитарное значение, предметы вооружения, особенно, оружие с украшающими орнаментами, оседали в различных частных и музейных собраниях. По-разному складывалась их судьба. Какие-то коллекции оружия сохранились до наших дней, какие-то прекратили свое существование, а составлявшие их предметы попадали в другие собрания.

Исследуемый доспех, по всей видимости, поступил в Музей этнографии из Эрмитажа. Начало формирования коллекции польского вооружения было положено с основания в Царском Селе Собственного Е. И. В. (Его Императорского Величества) Арсенала. Сюда, в небольшой замок в Царскосельском парке, в 1834 г. поместили собрание оружия, принадлежавшее Николаю I и размещавшееся ранее в Аничковом дворце Царского Села. В собрание входила коллекция художника А. Орловского, приобретенная в 1831 г. и включавшая в себя польское оружие (Солдатенко 1991, 14). В 1836 г. в Царскосельский Арсенал поступили 57 предметов, конфискованных у многих частных лиц после подавления польского восстания 1831 г., а также часть находившейся в «Кабинете Его Величества» сокровищницы князей Радзивиллов, захваченной в Несвижиненом замке в 1813 г. во время боевых действий против наполеоновской армии (Западноевропейское 1955, 40). В 1846 г., во время пребывания в Варшаве, Николай I приобрел у графа Франца Потоцкого ряд художественных произведений, в том числе и 46 предметов старинного оружия, среди которого были и предметы польского вооружения. В 1886 г. большая часть собрания Царскосельского Арсенала была перевезена в Эрмитаж. Экспонаты польской оружейной коллекции были помещены в отдельную «Польскую комнату» и насчитывали 87 номеров (Западноевропейское 1955, 15).

После Революции 1917 г. коллекции Эрмитажа пополнялись за счет национализированных частных собраний. В них входило оружие из коллекции Ф.И. Паскевича, среди 600 предметов которой 46 относились к польскому оружию. Основу этого собрания заложил граф И.Ф. Паскевич-Эриванский, князь Варшавский, бывший с 1831 по 1856 гг. наместником в Царстве Польском (Солдатенко 1991, 15). После Второй мировой войны часть польской коллекции Эрмитажа была передана в другие музеи союзных республик СССР, в том числе и в Музей этнографии МССР (и сейчас находится в Национальном Музее Археологии и Истории Молдовы).

Возможные выводы таковы:

1. После проведенных исследований изучаемый доспех датируется XVII в., так как уже к XVIII в. такой вид доспехов заметно отличался от изучаемого экземпляра рядом признаков;
2. Описываемый доспех принадлежал польскому конному гусару XVII в. На это указывают признаки, описанные в оружиеведческой литературе, которые полностью соответствуют исследуемому экспонату (шлем-капелина, «кавалерийский крест» на грудной части кирасы, являвшийся польской эмблемой XVII в., а также расположенные на спинной части кирасы скобы для крепления изогнутой палки, утыканной перьями (т.н. крылья).
3. Настоящий доспех является примером «классического» гусарского оборонительного вооружения XVII в. Подобные доспехи носили гусары – рядовые, т.н. «шеренговые», составлявшие военную прислугу гусара-шляхтича. В отличие от шляхетского доспеха, этот экземпляр не так богато украшен и имеет лишь одно крыло, а не два (Солдатенко 1991, 22).

Библиография

Западноевропейское 1955: Западноевропейское оружие XV-XVII вв., ред. М.И. Артамонов (Москва 1955).

Голыженков, Степанов 2001: И. Голыженков, Б. Степанов, Энциклопедия военного костюма «Европейский солдат за 300 лет» (Москва 2001).

Ленц 1895: Э.Э. Ленц, Императорский Эрмитаж. Опись собрания оружия графа С.Д. Шереметева (Санкт-Петербург 1895).

Мельник 1985: П.В. Мельник, Коллекция доспехов «крылатых» гусар из Львовского исторического музея (Ленинград 1985).

Солдатенко 1991: А.В. Солдатенко, Художественное оружие Польши XVII-XVIII вв. (Ленинград 1991).

O armură de cavaler din fondurile Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Rezumat

Articolul este rezervat descrierii şi analizei unei armuri de cavaler, expuse în Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. În baza analogiilor acestei armuri cu piese similare din muzeele altor ţări, precum şi pe baza publicaţiilor ştiinţifice, autorul datează armura din expoziţia MNAIM cu secolul XVII, atribuind-o unui husar polonez.

Ilustraţie:

Foto 1. 1 - Coif; 2 - partea din faţă a armurii; 3 - partea din spate a armurii.

Lamellar armour from the reserves of the National Museum of Archeology and History of Moldova

Abstract

This article tells about one of the National Museum of History and Archeology of Republic of Moldova exhibits, a Polish cavalry armor of the XVII cent. The author identifies it in the way of exploiding, using some authoritative sources. He compares this exhibit with alike armors from several international museums. The author gives a basic description of the exhibit, mentioning the origin, historical rationality and allocation of every armor's element.

Illustration:

Photo 1. 1 - Helmet; 2 - breast plate; 3 - back plate.

10.02.2007

Виктор Филатов, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989 121А, МД - 2012 Кишинэу, Республика Молдова

MILEŞTII MICI, RAIONUL IALOVENI, PRIMELE ATESTĂRI DOCUMENTARE[1]

Emanuil Brihuneţ

Din anul 2005, de când a fost înscrisă în Cartea Recordurilor Guinness, comuna Mileştii Mici a devenit cunoscută în lume datorită Combinatului Vinurilor de Calitate „Mileştii Mici", a cărei „Colecţie de Aur" a fost declarată de către oficiul central din Londra al „Guinness Book" drept „Cea mai mare colecţie de vinuri din lume"(Guinness World Records 2007, 6-7; Anghel 2005, 7). Acest fapt ne-a motivat o dată în plus să contribuim prin cercetare la cunoaşterea valorilor localităţii în cauză.

Istoria comunei Mileştii Mici din raionul Ialoveni este puţin cunoscută. În virtutea numărului mic de surse, interpretării inadecvate a acestora, cronologia Mileştilor Mici apare destul de contradictorie, încât necesită o abordare aparte.

Pentru a explica unele confuzii, care au avut loc din cauza denumirii satului, vom preciza că actualmente în Republica Moldova sunt trei localităţi cu numele de Mileşti: Mileştii Mici, raionul Ialoveni, Mileşti, raionul Nisporeni, Mileştii Noi, raionul Ialoveni. Pe parcursul anilor satele respective au avut mai multe variante de denumiri: Mileştii Mici, raionul Ialoveni – *Mileşti* (Arbore 2001, 142), *Nileşti* (Бессарабская Губерния 1879, 29), iar Mileşti, raionul Nisporeni: *Mileşti* (МЕФ 1961, 57), *Mileştii la Codru* (Михайловъ 1877, 145), *Nileşti* (Arbore 2001, 150). În anul 1925, în urma unor schimbări administrative, satului de pe Işnovăţ i s-a spus – *Mileştii Mici*, iar celui de la Codru – *Mileştii Mari* (Monitorul Oficial 1925, 11035).

O confuzie istorică a marcat apariţia numelui actual al satului Mileştii Noi din raionul Ialoveni. Localitatea este atestată documentar la anul 1910 (DSM 1994, 250). În urma reformei agrare din anul 1925, pe moşia Viazemca au fost împroprietăriţi o seamă de ţărani din satele Moleşti şi Costeşti. Majoritatea familiilor aşezate aici proveneau din satul Moleşti, ceea ce a determinat numirea satului Moleştii (МССР АТД 1955, 40). Iar pentru că localitatea abia îşi statornicea vatra, satul a fost numit Moleştii Noi. Denumirea este folosită în uzul localnicilor şi până astăzi, în pofida faptului că în urma unei decizii arbitrare din anii '60 ai secolului al XX-lea satul a fost rebotezat Maleştii Noi (МССР АТД 1961, 36), ca mai târziu să fie numit Mileştii Noi (РССМ, ЫАТ 1965, 179). Această denumire, nefirească pentru localnici, a fost încetăţenită în documente.

Dată fiind întemeierea relativ târzie a satului Mileştii Noi, cele mai multe confuzii au avut loc între Mileştii Mici şi Mileşti. În anul 1927 Mihai Costăchescu, încercând să precizeze unde a fost localizat satul Milianăuţi, citat într-un document de la anul 1442 (Costăchescu 1927, 6), îl identifică cu Mileştii de pe Işnovăţ. El citează în acest sens *Dicţionarul Geografic al Basarabiei* al lui Zamfir Arbore, unde Mileştii de la Codru, sunt ortografiaţi ca Nileşti (Arbore 2001, 150). Trimiterea lui M. Costăchescu este însă gratuită, deoarece satele din Basarabia au primit numele de Mile – Mileşti mai târziu, abia în secolul al XVI-lea. Faptul a fost confirmat şi de istoricul Alexandru I. Gonţa, care a identificat corect aşezarea la care se referea M. Costăchescu cu Milianouţii de lângă Noua Suliţă, actuala regiune Cernăuţi (Gonţa 1990, 162).

Confuzii privind istoria acestor două sate conţin şi publicaţii recente. În articolul „Aspecte istorico-etnografice din satul Mileşti", pentru reconstituirea istoriei satului Mileşti din raionul Nisporeni au fost folosite fără discernământ izvoarele istorice privind ambele localităţi (Şofransky 2001, 117-125).

Este important să precizăm că arealul în care este amplasat satul Mileştii Mici a fost populat încă până la formarea Statului Moldovenesc medieval. Drept mărturie a acestei locuiri servesc rezultatele unor investigaţii perieghetice întreprinse de autor în perioada anilor 2002-2004. Materialul arheologic colectat a fost cercetat de către specialişti de la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, A. Levi-

[1] Articolul este o variantă refăcută şi completată a comunicării prezentate în anul 2002, la şedinţa Societăţii de Genealogie, Heraldică şi Arhivistică „Paul Gore".

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 135-142.

nschi, N. Mateevici, S. Bodeanu, care le-au atribuit mai multor culturi arheologice: epoca eneolitică – cultura Precucuteni, mileniul V-IV î.e.n.; epoca bronzului târziu – perioada de tranziţie de la cultura Sabatinovka spre cultura Beloziorca, sec. XII î.e.n.; epoca fierului – cultura Holercani-Hansca, sec. XI-X î.e.n.; epoca fierului – cultura Geţilor, sec. VI-IV î.e.n.; epoca romană târzie – cultura Sântana de Mureş-Černjahov, sec. III-IV e.n.; evul mediu timpuriu – cultura slavilor timpurii, sec. VI-VII e.n. şi cultura veche rusă, sec. IX-XI e.n.; evul mediu târziu – cultura moldovenească, sec. XVI-XVIII (Brihuneţ 2005, 101-104).

Primele date documentare privind existenţa unor localităţi pe teritoriul actual al Mileştilor Mici le aflăm dintr-un ispisoc sârbesc de la domnitorul Petru Rareş, emis la Iaşi pe data de 30 martie 1528. Respectivul act s-a păstrat în traducere şi în rezumat, executate la începutul secolului al XIX-lea. De aici aflăm că vodă Iliaş a întărit lui Laşco din Işnovăţ trei sate, unul din sus şi altul din jos de capătul cheilor Işnovăţului şi un al treilea din sus de Salce. Petru Rareş întăreşte şi el prin acest ispisoc nepoţilor lui Laşco din Işnovăţ satele menţionate mai sus (Sava 1937, 4; DIR 1953, 288). Printre nepoţii lui Laşco este nominalizat un Mile, de la care şi provine numele actual al localităţii Mileşti. Numele respectiv apare ortografiat în variantele menţionate mai sus ale documentului de la 1528 în două feluri – *Miile* şi *Micle*. Varianta *Micle* este, pare-se, o eroare a copistului.

Pentru a preciza anul eliberării uricului lui Iliaş Voievod, trebuie să precizăm că el a domnit cu mici întreruperi în perioada anilor 1432-1442 (Dragnev 2005, 76). Eliberarea documentului a fost posibilă doar în perioada anilor 1432-1436, deoarece începând din anul 1436 Iliaş se asociază la domnia ţării cu fratele său Ştefan. Pornind de la faptul că majoritatea actelor de întărire a moşiilor se perfectau în primii ani de la înscăunarea noilor domnitori, putem presupune că actul în discuţie a fost eliberat în anul 1432.

În urma examinării surselor documentare accesibile putem considera anul 1432 – an al primei atestări documentare a localităţii care actualmente se numeşte Mileştii Mici. Întru susţinerea aserţiunii noastre vin şi cercetările efectuate de dr. T. Nesterov (Nesterov 2003, 198). Uricul menţionat conţine argumente privind vechimea considerabilă a aşezărilor. În final, la stabilirea moşiei satelor, a fost invocată formula tradiţională *„după a lor veche hotară undi au îmblat din veci*". Prezentăm conţinutul documentului cercetat ca să putem urmări mai uşor argumentarea noastră:

„Tălmăciri di pi ispisocul vechi sărbesc di la Domnul Moldavii Petru Vvod, scris în Iaşi la anii 7036 (1528) mart 30 de Grigorii Bogzovici de când până acum sănt trecuţ 291 ani.

Precum pre acesti adivărati a noastri slugi Luca şi surorile lui Ana şi Cerna fii Mărinii şi nepoţii lor Miclea fiiul lui Muşăn, şi Giurge şi surorile lui Magda şi Vasca şi Ana fii lui Petru, şi iarăşi nepoţii lor Giurgea şi surorile lui Ana şi Mărina fii Sărinii toţ nepoţii lui Laşcu din Işnoveţ, i-am miluit pre dănşii cu osăbită a noastră [milă] şi li-am dat şi li-am întărit în pământul nostru moldovinesc lor dreaptă ocină şi moşii din uric de întăritură ci au avut moşul lor Laşcu din Işnoveţ di la strămoşul nostru Iliaş Voivod un sat pe Işnoveţ pe din gios di capătul cheilor alt sat pe din sus di capătul cheilor şi satul mai pi din sus la Salci cari toati acesti mai sus scrisă să le fie lor di la noi uric cu tot venitul şi fiilor nepoţilor şi strănepoţilor lor şi la toată sămânţăiia lor ci să va alegi mai di aproapi neruşiit nici odinioară în veci.

Iar hotarul acelor mai sus zisă sati ce sănt pe Işnoveţ pe din gios de capătul cheilor şi celalant pi din sus di capătul cheilor şi satul mai pi din sus la Salci să fie pe dinspre toati părţile, după a lor vechi hotară /aice esti ras şi dres cari după noima scriirei ispisoacilor acesti cuvinte undi au umblat din vechi/ şi spre aceasta esti credinţa domnii meli mai sus scrisă, noi Petru Voivod şi credinţa preiubitului fiiu a domnii meli Bogdan şi credinţa boerilor noştri, (pi cari îi arată anumi) şi spre mărturia şi întăritura tuturor acelor mai sus scrisă am poruncit credinciosului nostru boeriu Toader Logofătul să scrie şi a noastră peceti către aciastă carti a noastră să o spănzure"[2] (МЕФ 1961, 15).

Este important să precizăm că prin termenul „sat", amintit în documentele din secolele XIV-XV, se are în vedere vatra satului şi moşia lui. În moşie intrau: pământul arabil, păşunile, pădurile, râurile, heleşteiele şi tot ce cuprindeau hotarele

[2] Dosarul litigiului dintre răzeşii moşiei Folteşti şi moşierul Carp (Russo) privitor la nişte părţi din moşiile Popeşti şi Folteşti, ţinutul Orhei (1826-1831), ANRM, F. 37, inv. 2, d. 682, f. 101-102.

sale (Bârnea 1969, 56). Deci, atât în cazul uricului de întăritură de la Iliaş Voevod cât şi în cazul ispisocului de la anul 1528, când era amintit cuvântul „sat", de fapt se avea în vedere satul cu moşia. Mai mult chiar, aşa cum rezultă din ambele documente, Mileştii făceau parte dintr-o comuniune de mai multe sate înrudite (patronime): „satul pe din gios de *capătul cheilor*", „satul pi din sus de *capătul cheilor*" şi „satul pi din sus de *Salce*" şi, desigur, *Işnovăţii*, satul de reşedinţă a lui Laşco.

Ca să ne fie mai uşor a ne orienta în geografia vizată de documente, am considerat necesar să prezentăm starea actuală a amplasării localităţilor în raza cheilor Işnovăţului. Vom începe descrierea acestor aşezări din susul râului, coborând pe cursul apei în jos. Primul printre acestea este centrul raional, orăşelul Ialoveni, a cărui vatră veche se află chiar la intrarea în chei a râului Işnovăţ. Urmează satul Mileştii Mici, amplasat în fundul unei văi, apele căreia se scurg în dreapta râului Işnovăţ, iar moşia satului se află în partea inferioară a cheilor Işnovăţului. Mai jos de capătul cheilor Işnovăţului se află vatra satului Brăila, care până în secolul al XIX-lea s-a numit Negreşti[3] (Arbore 2001, 35).

Mai întâi vom încerca să lămurim situaţia privind satul de reşedinţă a stăpânului acestor trei sate, şi anume satul *Işnovăţ*. Din materialele de arhivă şi literatura de specialitate cunoaştem că orăşelul Ialoveni în trecut s-a mai numit şi Cheile[4], nume care a fost folosit în paralel cu actualul până în secolul al XIX-lea (Arbore 2001, 129). Posibil diecii au folosit pe parcursul secolelor doar câte o parte din denumirea completă a localităţii. Se cunosc acte vechi unde denumirea *Cheile Işnovăţului* este ortografiată: *Chiili ot Işnovăţ* (Ghibănescu 1933, 151), *Chilii din Işnovăţ* (DIR 1953, 145), *Chirli* şi *Chei* (Ghibănescu 1929, 169). Considerăm că şi în documentul din 1528 este vorba de o prescurtare a numelui mare. Şi anume, s-a omis prima parte *Cheile*, rămânând doar *Işnovăţi*. De fapt era şi logic ca satul de reşedinţă a lui Laşco să fie amplasat în centrul celorlalte, atât din punct de vedere organizatoric, cât şi militar. Datorită acestei constatări ne va fi mai uşor a determina amplasarea celorlalte sate. Localizarea pe râul omonim a satului Işnovăţ este susţinută şi de cercetătorul Dan Haidarlî (Haidarlî 1992, 70).

Vom trece în revistă şi aşezările dispărute, dar cunoscute din actele vechi, sau din perieghezele arheologice, care la rândul lor au fost amplasate în raza cheilor Işnovăţilor.

Vom menţiona, în primul rând, satul *Folteşti*, care s-a aflat mai sus de cheile Işnovăţului, în gura văii Bozului. Acest sat atestat pentru prima dată în anul 1617 (Ghibănescu 1929, 169), dispare la jumătatea secolului al XVIII-lea[5].

Urmele arheologice ale unui sat moldovenesc din secolele XV-XVI au fost depistate în *valea Hârtop*, afluent de dreapta al râului Işnovăţ (Dergaciov 1966, 248). Un alt sătuc dispărut este *Bâzdigeni*, vatra căruia poate fi localizată în gura văii Prunului, de pe malul drept al Işnovăţului. Valea Prunului serveşte astăzi ca hotar între moşiile Ialovenilor şi Mileştilor Mici. Această ultimă aşezare aflându-se între extremităţile cheilor Işnovăţului din start o excludem, deoarece nu corespunde descrierilor din acte.

Ca să ne fie mai uşor a afla unde era capătul de sus şi capătul de jos ale cheilor Işnovăţului, vom începe cu explicarea cuvântului *chei*, care după cum arată DEX-ul, este o vale îngustă, lipsită de albie majoră, situată între doi pereţi înalţi şi abrupţi, acolo unde apa râului, întâlnind roci compacte, exercită o puternică eroziune în adâncime (DEX 1984, 143). O asemenea vale în cursul apei Işnovăţului o aflăm că începe de la orăşelul Ialoveni şi se termină în perimetrul moşiei actuale Mileşti.

Privitor la localizarea şi determinarea numelor acestor trei sate din cuprinsul moşiei lui Laşcu au fost întreprinse două încercări. O primă localizare a satelor menţionate a avut loc în cadrul unui proces de judecată din anii 1828-1838, între Costache Russo şi răzeşii din moşiile Cheile şi Folteşti,

[3] Dosarul intentării unui proces de judecată de către nobilul Păun I., împotriva moşierului Suruceanu P.C., din cauza moşiei Negreşti, ţinutul Orhei (1826-1843), ANRM, F. 37, inv. 2, d. 661, f. 218 v.

[4] Dosar de cercetare a cererii soţilor Lobacevschi privitor la întărirea unor părţi din moşiile Cheile şi Folteşti, donate de ei, bisericii „Cuvioasa Parascheva" din Ialoveni (24.I. 1827-19.XII.1827), ANRM, F. 37, inv. 2, d. 538.

[5] Din copia mărturiilor unor oameni bătrâni, de la data de 19 decembrie 1811, privind amplasarea moşiilor Folteşti şi Popeşti aflate în litigiu judecătoresc dintre răzeşii de Folteşti şi paharnicul Ioan Carp, prezentăm un fragment dintr-o mărturie prezentată la proces: *„Eu, Neculai Verlan şi fratimeu Vasili, oamini ca di optzăci ani, unul din Ieloveni şi altul din Dănceni, mărturisăsc după cartea di blăstăm că săntem născuţi în satul Folteştii ci sănt spre apus, în gura văi Buzăului, undi esti sălişte vechi. Şi acolo am trăit păn la prăda lui Krăn Ghire şi tot Folteşti am apucat numindusă şi stăpănindusă tot di niamul acestor răzăş di acum*", ANRM, F. 37, inv. 2, d. 682, f. 104-105.

în care se susţine că *„... după cuprinderea ispisocului D. Petru Voevod, acel din 7036, ci arată că au întărit urmaşilor lui Ilaşcu din Işnovăţi o săliţte pi din gios di capul cheilor, şi alta pi din sus di capul cheilor şi alta şi mai pi din sus la sălci au înţăles că săliţtile acelea nu pot fi altile dicăt săliţtile ci astăzi să numesc Mileştii, Cheile şi Ialovenii ...”*[6].

După cum am arătat mai sus, Cheile şi Ialoveni şi-au găsit locul în identificarea noastră. Dintre aceste două întâietatea în vechime o deţineau Cheii Işnovăţului, din moşia căruia pe parcursul anilor, prin metoda roirii, s-a desprins neamul unui bătrân[7] şi s-a aşezat cu traiul pe malul opus al Işnovăţului, unde practic se afla şi moşia acestora. Bătrânul vizat purta numele *Sterpu*[8] (Leaşco, Ungureanu 2003, 22). În opinia noastră, de la el se trage şi numele localităţii. Numele Sterpu, tradus de cancelariile timpului în slava veche, a devenit *Ialovoi*. În rostirea localnicilor, pe parcursul anilor, ea a devenit *Ialoveni*. Denumirea târzie a prevalat asupra vechiului toponim Cheile Işnovăţului.

O altă tentativă de localizare a satelor a întreprins-o istoricul Aurel Sava în *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*. Aşa cum observăm, istoricul Aurel Sava s-a inspirat de la o descriere-tratare a textului ispisocului de la 1528 şi nu de la copia traducerii de pe ispisoc, prezentată mai sus, care practic se află în acelaşi dosar citat de domnia sa. Pentru comparaţie dăm şi textul publicat de apreciatul istorician:

„7036, martie 30. Copii di pi ispisocul sârbesc de la Petriu Vvod prin care să arată că pi slugile sale Luca şi surorile lui Ana şi Cerna fii Marinii şi nepoţilor lor Miile fiiul lui Muşii i Giurge şi surorilor lor Magda i Vasca şi Ana fii lui Petru şi iarăşi nepoţii lor Giurge şi surorili lui Ana şi Marina fii Sirinei, toţi nepoţi lui Laşco din Işnovăţi i-au miluit cu deosebită mila sa şi li-au dat şi li-au întărit lor în pământul Moldovii a lor drepte ocini şi moşii din uric di întăritură ci au avut moşul lor Laşco din Işnovăţ de la strămoşul său Ilieşi Voevod un sat pi Işnovăţi pi din gios di capul Cheilor, alt sat pi din sus di capul Cheilor şi satul mai pe din sus di Salce, care aceste sate să li fii lor uric cu tot vinitul după a lor vechi stăpânire” (Sava 1937, 4; DIR 1953, 288).

Vom menţiona că între aceste două texte există mai multe deosebiri, printre care şi cea legată de noţiunile geografice interpretate diferit. În copia ispisocului se scrie *captul cheilor* pe când în sursa de inspiraţie a autorului *capul cheilor*. La această eroare a pisarilor judecătoreşti, istoricul Aurel Sava mai adaugă o neînţelegere scriind cu majusculă noţiunea de *chei*, dându-i astfel sensul de nume propriu. Acest lucru produce dubii, deoarece vechea denumire a satului şi a moşiei Ialoveni a fost Cheile Işnovăţului. În redactarea istoricului *„satul pe din jos de capul Cheilor”* este fostul sat *Bâzdâgeni*, iar *„satul pe din sus de capul Cheilor”* sunt seliştile *Folteştilor* şi *Ialovenilor*. Erorile comise de A. Sava au fost preluate de A. Gonţa (Gonţa 1990, 221), de la care mai târziu s-au inspirat şi alţi cercetători (Tabuncic 1998, 86).

Nu ne vom opri asupra satelor Bâzdigeni şi Ialoveni, deoarece mai sus ne-am referit la ele. În cazul Folteştilor, însă, merită să insistăm, deoarece el se înscrie în limitele *satului mai pe din sus de capătul cheilor*, şi desigur ar putea fi el, dar la acest loc mai pretinde şi satul din valea Hârtop, aflat geografic tot în partea de sus a capătului cheilor Işnovăţului. Care din ele o fi cu adevărat, rămâne de stabilit în alte studii.

În urma celor expuse se cristalizează deja un tablou mai realist al aşezărilor din cuprinsul cheilor Işnovăţului de la începutul secolului al XV-lea. Aşadar, am stabilit că satul de provenienţă a lui Laşco, Işnovăţii, sunt Ialovenii de azi. Am concretizat că la descrierea geografică făcută pentru satul de mai pe sus de chei pretind două aşezări dispărute: Folteştii şi aşezarea medievală din Valea Hârtop.

Dacă luăm în calcul descrierea geografică făcută de noi, precum şi hărţile topografice, observăm că mai jos de capătul cheilor Işnovăţului se află doar actualul sat Brăila, care ca şi în cazul Ialovenilor a avut până în secolul al XIX-lea o altă denumire – Negreşti, posibil un bătrân din această moşie.

Un toponim cunoscut din cele mai vechi timpuri şi ajuns până în prezent ne sugerează o ipoteză veridică privitor la amplasarea satului *mai pe sus de Salce*. Într-o hotărnicie de la anul 1796 a mo-

[6] Hotărârea judecătoriei civile privitoare la litigiul dintre răzeşii moşiei Cheile şi Folteşti, ţinutul Orhei şi moşierul Russo C. pentru o parte din moşiile nominalizate, ANRM, F. 37, inv. 2, d. 875, f. 2 v.

[7] Bătrân – veche subdiviziune teritorială a unei grupe de neam în satele răzeşeşti (MEF 1992, 275).

[8] Nume des întâlnit la împărţirea moşiilor în bătrâni. Vezi mai jos, în text, împărţirea moşiei Mileşti, Nisporeni.

şiei Negreşti (Brăila) se menţionează că în partea de sus a *văii Frasinului* se află un *izvor* pe lângă o *Salce*, ambele au servit ca punct de reper în hotărnicii din cele mai vechi timpuri[9]. Obârşia *văii Frasinului* unde este amplasat vechiul punct de reper *Salcea* se află la doi km sud faţă de satul Mileştii Mici. Deci „*satul mai pe din sus de Salce*", adică mai sus de *Salce* pe cursul apei Işnovăţului, s-a aflat în actuala vatră a Mileştilor Mici.

Din lipsă de alte informaţii, nu cunoaştem cum a decurs împărţirea satelor descrise. Avem însă toate motivele să insistăm asupra faptului că satul *mai pe din sus de Salce,* pe care l-am identificat că se află în vatra actuală a Mileştilor Mici, i-a revenit lui Mile pomenit în ispisocul de la anul 1528. Constatarea noastră vine să o confirme şi cartea de întăritură a domnitorului Petru Voievod, prin care la anul 1553 satele lui Mile au fost împărţite între urmaşii săi. Prezentăm documentul la care ne referim, pentru a limpezi şi alte aspecte confuze:

„*Suret de pe un ispisoc de la Alexandru voevod din let 7062.*

Adecă au venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri slugile noastre Ţâgan şi cu fratile său Cernat şi Bilui, feciorii Şăndrii, niamul lor Dima Miliciu, şi rudeniile lor Gârle şi sora lui Dobra, ficiorii lui Nicoară Milici, toţi nepoţi Milii, şi au împărţit a lor drepte otcini şi moşii din dresul, ce au avut ei de la unchiul domniei mele, Ilie voevod[10]*, pe un sat în fundul văii Obrejului, unde au fost casa moşului lor a Milii, şi iarăşi alt sat la fântână, ce se chimă acum Vârtopeni; şi au rămas în partea slujilor noastre a tria parte de sat, partia din jos; şi iarăşi dintr'acea sălişte – a treia parte, partea de sus.*

Pentru aceia şi noi, văzând a lor bună învoială şi înpărţală şi plăcere întru amândoaă părţile, şi noi aşâjderea am dat şi le-am întărit slujii noastre Dimii cu acea a treia parte din săliştea din fundul văii Obrejului, unde au fost casa moşului său Milii, ce se chiamă acum Mileştii, partea din mijloc; şi iarăşi a treia parte de la acea fântână, anume Vârtopenii, şi iarăşi partea din mijloc; aşâjdirea dăm şi întărim slujii noastre ... şi a Gârlii şi surorii lui Dobrii cu acea a treia parte, ce s'au zis mai sus, dintru acel sat Mileşti, partea din jos, şi iarăşi dintr'ace sălişte a treia parte, partea din sus, ca să fie cu tot venitul lor, nepoţilor, şi strănepoţilor, şi la tot niamul, ce s-a alege mai aproape, neruşuit nici odinioară în veci.

S-au tălmăcit de Evloghie dascal în şcoala sloveniască let 7259 avgust 19.

Posleduindu-să şi fiind întocmai cu originalul, s-au încredinţat, 1822 aprilie 20 zile.

În datoria secretariului Başota" (МЕФ 1961, 66).

Din documentul dat aflăm că la anul 1553, când urmaşii lui Mile au împărţit moşia strămoşului lor între ei, unii dintre nepoţi au hotărât să administreze împreună pământul moştenit. Astfel, Duma Milici, Nicoară Milici şi Dobra, sora lui Gârle au rămas în partea centrală a moşiei, formând actuala moşie Mileşti. Numele acestor trei posesori ai moşiei Mileşti, au fost de mare rezonanţă pentru istoria de mai târziu a satului, deoarece anume *Duma Milici*, *Nicoară Milici* şi *Dobra* s-au numit până în secolul al XIX-lea[11] cei trei *bătrâni* în care era împărţită moşia Mileşti. Ruda lor, Gârle, a moştenit partea vestică a moşiei care se extindea până peste râul Botna, numele acestui descendent al lui Mile l-a purtat moşia şi satul, până la jumătatea secolului al XX-lea, când a fost încorporat în satul vecin Costeşti, Ialoveni. Cernat, un alt nepot de-al lui Mile, moşteneşte partea de sud a moşiei, numită în cinstea lui tot Cernat-Negrea[12]. Considerăm că numele Cernat a fost tradus de tălmacii timpului din numele autohton Negrea, nume care a fost utilizat în rândul băştinaşilor. De la acest Cernat-Negrea s-a tras şi numele moşiei şi al satului. Negreşti s-a numit satul până în secolul al XIX-lea, când numele unui bătrân Brăilă a prevalat asupra celui vechi, numindu-se de atunci încoace Brăila. Ceilalţi urmaşi ai lui Mile au moştenit părţile de nord şi est ale moşiei, unde mai târziu sau aflat moşiile Bâzdigeni şi Breahna-Costiujeni. Din lipsă de izvoare, evoluţia numelor

[9] Dosarul intentării unui proces de judecată de către nobilul Păun I., împotriva moşierului Suruceanu P.C., din cauza moşiei Negreşti, ţinutul Orhei (1826-1843), ANRM, F. 37, inv. 2, d. 661, 129 v.

[10] Iliaşi voievod, unchi lui Alexandru Lăpuşneanu, poate să fie doar Iliaşi voievod feciorul lui Alexandru cel Bun, deoarece al doilea voievod cu numele de Iliaşi, care a domnit înaintea lui Alexandru, îi este văr primar. Tatăl lui Alexandru Lăpuşneanu, Bogdan al III-lea este frate cu Petru Rareş, tatăl lui Iliaşi al II-lea. Din toate acestea reiese că documentul citat aici este cel prin care Iliaşi voievod întăreşte lui Laşco din Işnovăţ trei sate (vezi documentul în text).

[11] Dosarul intentării unui proces de judecată de către nobilul Bantâş C., împotriva răzeşilor din moşia Mileşti, ţinutul Orhei, pentru a i se întări dreptul la stăpânirea unui lot de pământ din această moşie (6.II.1836-27.XI.1836), ANRM, F. 37, inv. 2, d. 1529, f. 23.

[12] Cernat: sl. *cern-* „negru", cu suf. *-at*. (Iordan 1983, 111).

acestor ultime moşii nu o cunoaştem. În ceea ce priveşte localizarea satului Vârtopeni, socotim că nu întâmplător se numeşte Hârtop, valea ce se află la sud de oraşul Ialoveni şi la nord de satul Mileşti, mai ales că aici, după cum am menţionat mai sus, s-au găsit urmele unui sat moldovenesc medieval.

În actul de la anul 1553 se aminteşte că în *fundul văii Obrejului* a fost casa lui Mile, care, după cum am menţionat, ulterior s-a numit Mileşti, în cinstea celui care l-a condus. Cunoscând că în mare parte satele vechi din perioada premergătoare formării statului medieval moldovenesc, purtau numele văilor în care se aflau, considerăm că şi satul *Mileşti* s-a numit iniţial *Obrejul*, după valea în care a fost aşezat. Toponimul *Obrejul* fiind substituit cu numele propriu *Mile[şti]*, totuşi nu s-a pierdut fără urmă, deoarece toponimul *Fundul Văii* s-a păstrat în memoria băştinaşilor până în timpul de faţă, aşa numindu-se una din mahalalele vechi a satului. Socotim că aici, în mahalaua *Fundul Văii [Obrejului]*, s-a aflat Casa lui Mile. Iar prin *Case,* sau altfel zis *Domuri*, în Moldova medievală se subînţelegea: centru administrativ, militar şi fiscal pentru mai multe sate (Gonţa 1986). Deci, *casa lui Mili* din *fundul văii Obrejului* nu era o simplă clădire, ci o instituţie feudală cu atribuţii militare şi administrativ-fiscale. Iar el, Mile, era şeful militar şi administrativ al casei-domului. De obicei, aceşti conducători militari deţineau funcţia de *cnez* (Gonţa 1986, 142-168). Atribuţiile păreau justificate. Mileştii se aflau în apropierea *Hotarului celor două ceasuri*, hotar ce despărţea teritoriile controlate de către tătarii din Bugeac şi ţinutul Lăpuşna. Amplasarea în vatra Mileştilor a centrului administrativ militar se îndreptăţeşte şi de faptul că prin hotarul vestic al moşiei trecea vechiul drum strategic numit în vechime *Drumul Tătăresc Moldovenesc* (Chirtoagă 2006, 107), ulterior *Drumul Iaşilor*[13], iar mai târziu, până în prezent, *Brazda Căzacului*. Acest drum, care lega coloniile genoveze de pe malul Mării Negre cu statele feudale din Europa, precum şi cetăţile de margine Tighina şi Cetatea Albă, cu centrul Ţării Moldova, desigur că avea nevoie de deservire conform importanţei lui.

Până aici am adus dovezi care justifică apartenenţa documentului de la 1553 la răzeşia Mileştilor de pe Işnovăţ, însă literatura de specialitate îl prezintă ca act ce a aparţinut răzeşilor din Mileştii de la Codru (КЭ 1982, 381). Deoarece o variantă mai târzie a acestui document, eliberată la anul 1560 de acelaşi domnitor Alexandru Voievod, a fost adus ca dovadă într-un proces de hotărnicire între răzeşii din Mileştii de la Codru şi răzeşii de Custura, pentru o parte de moşie (MEF 2004, 59-63). Din materialul pe care îl deţinem, procesul a durat doi ani, din 1755 până în 1756. În primul an de proces, răzeşii din Mileştii de la Codru nu deţineau acest document, şi desigur nici nu aveau cunoştinţă de existenţa lui, deoarece dacă ar fi cunoscut conţinutul acestuia, îl foloseau în hotărnicia de la 1775 (MEF 2004, 43-46). După doar un an, zicând că l-au găsit la nişte rude înstrăinate, îl prezintă în proces, ceea ce le dă câştig de cauză. Pentru a părea mai credibili, falsifică o parte din toponimia existentă în perimetrul moşiei Mileştii de la Codru. Astfel, în trupul moşiei Mileşti apare o a doua moşie numită Vârtopeni, şi care, lucru straniu, nemaiîntâlnit în practica hotărniciilor, este împărţită între patru bătrâni cu acelaşi nume ca şi în moşia de bază, Mileştii de la Codru: *Pilat*, *Carton*, *Milih*, *Sterpul* (MEF 2004, 59-63).

Din procesele de judecată privind hotarele de moşii din această perioadă se observă că vornicul de poartă, hotarnicul Tănasă Meleghi, era o figură cunoscută, figurând în multe din procesele timpului (MEF 2004, 297). Suntem siguri că acesta cunoştea multe acte vechi pe care le deţineau proprietarii de pământ, folosindu-le cu iscusinţă în procesele de judecată. Credem că şi în cazul nostru hotarnicul Meleghi a profitat de actele răzeşilor din Mileştii de pe Işnovăţ, posibil rude îndepărtate cu răzeşilor din Mileştii de la Codru, în interesul cărora practic au şi fost folosite. Această suspiciune vine să o confirme şi învinuirea adusă de răzeşii de Custura, precum că a falsificat procesul în folosul Mileştenilor (MEF 2004, 59). Apelând la acest document, implicaţii în proces au comis un fals istoric şi judiciar.

Că documentul nu vizează satul Mileşti de la Codru, poate fi dovedit comparând mărturiile hotarnice din anii 1755 şi 1756 privind litigiul discutat. În prima hotărnicie se folosesc ca puncte de reper pentru hotărnicie următoarele toponime: *Codrii Bâcului, Dealul Brătulenilor, moşia Onţeşti, moşia Hotineni, moşia Spanciocanii, moşia Răchicianii a mănăstirii Pobrata*, şi nici urmă de moşia *Vârtopeni* (MEF 2004, 43-46). În a doua hotărnicie, deşi se are în vedere acelaşi teritoriu, se ob-

[13] Planul topografic, nr. 3209, colecţia Muzeului de Etnografie şi Istorie Naturală.

servă o schimbare radicală de toponime. Aici apar toponime noi, preluate din ispisocul prezentat şi acomodate la realităţile din moşia lor. Totodată, răzeşii care în primul act sunt numiţi *de Mileşti*, acum se numesc deja *de Mileşti şi de Hărtopeni*. Când vine vorba de moşia *Hârtopeni*, răzeşii din împrejurimi, „*oameni străini şi bătrâni*", martori la hotărnicie, au spus că n-au ştiinţă de o asemenea moşie la Codru. Era străin în această moşie de la Codru şi toponimul *Fundul Văii Obrejului*, pentru că vatra satului Mileştii de sub Codru se află aşezată la obârşia *Văii Boldureştilor* şi nu *Obreja*.

Rezumând conţinutul documentului de la 1553, vom preciza, că moşiile Mileşti şi Vârtopeni au fost împărţite între rudele lui *Milea, Ţâgan, Cernat, Bilui*, fiii *Şendrii*; *Dima Miliciu*, *Gârle, Dobra*, fiii lui *Nicoară Milici*, toţi nepoţii lui. Ceea ce presupune că aceste nume ar trebui să figureze între bătrânii moşiei, care pretind că ispisocul îi vizează, pe când în hotărnicia de la 1756 răzeşii mărturisesc că moşia Mileşti de sub Codru este împărţită între patru bătrâni: *Pilat*, *Carton*, *Milih*, *Sterpul* (MEF 2004, 45).

La final, în baza argumentelor prezentate mai sus putem afirma cu siguranţă că în cărţile de întăritură din anii 1528 şi 1553 este vorba şi de moşia Mileştilor Mici. Iar din textul acestora reies următoarele concluzii:

- vatra satului Mileştii Mici a fost populată înainte de întemeierea statului medieval Moldova;
- prima atestare documentară este din anul 1432, şi se conţine într-o carte de întăritură de la Iliaş Voievod (1432-1442);
- la 30 martie, anul 1528, într-o carte de întăritură, de la domnitorul Petru Rareş, este nominalizat acel Mile de la care provine numele actual al satului;
- la 1553, dintr-o carte de întăritură de la domnitorul Alexandru Lăpuşneanu, aflăm că numele vechi al satului, Obreja, a fost schimbat cu numele Mileşti, în cinstea celui care a condus centrul administrativ-militar amplasat în vatra satului.

Documentele examinate în cadrul acestei analize au relevat multiple dificultăţi, uneori capcane adevărate, care au marcat procesul cercetării. Studiem de mai multă vreme istoria satului Mileştii Mici şi pentru avansarea cercetării era foarte important să limpezim prea multele confuzii privind istoria localităţii, făcute în decursul secolelor.

Bibliografie

Anghel 2005: A. Anghel, Vinificaţia moldovenească e în „Guinness Book". Timpul de dimineaţă, 16 septembrie 2005.

Arbore 2001: Z. Arbore, Dicţionarul Geografic al Basarabiei (Chişinău 2001).

Brihuneţ 2005: E. Brihuneţ, Vestigii arheologice în moşia Mileştii Mici (Ialoveni). Tyragetia XIV, 2005, 101-104.

Chirtoagă 2006: I. Chirtoagă, Comerţul exterior la est de Carpaţi în secolul XIV - începutul secolului al XV-lea. Tyragetia XV, 2006, 103-111.

Costăchescu 1927: M. Costăchescu, Obsevări istorice şi documente (Iaşi 1927).

DEX 1984: Dicţionarul explicativ al limbii române (Bucureşti 1984).

DIR 1953: Documente privind Istoria României. veacul XVI. A. Moldova. vol. I (Bucureşti 1953).

Dragnev 2005: D. Dragnev, Domnitorii Ţării Moldovei (Chişinău 2005).

DSM 1994: Dicţionarul statistic al Moldovei (Chişinău 1994).

Ghibănescu 1929: Gh. Ghibănescu, Surete şi izvoade, vol. II (Iaşi 1929).

Ghibănescu 1933: Gh. Ghibănescu, Ispisoace şi zapise, vol. VI, p. II (Iaşi 1933).

Gonţa 1990: A. Gonţa, Documente privind Istoria României, A. Moldova, veacurile XIV-XVII, indicele numelor de locuri (Bucureşti 1990).

Gonţa 1986: A. Gonţa, Satul în Moldova medievală. Instituţiile (Bucureşti 1986).

Guinness World Records 2007, 2006.

Haidarlî 1992: D. Haidarlî, Materiale documentare în ajutor cercetătorilor istoriei satelor şi oraşelor din Moldova. Revista de istorie a Moldovei 4, 1992, 70-75.

Iordan 1983: I. Iordan, Dicţionar al numelor de familie româneşti (Bucureşti 1983).

Leaşco, Ungureanu 2003: I. Leaşco, T. Ungureanu, Ialoveni (Chişinău 2003).

MEF 1992: Moldova în epoca feudalismului, vol. VI (Chişinău 1992).

MEF 2004: Moldova în epoca feudalismului, vol. IX (Chişinău 2004).

Monitorul Oficial 1925: Monitorul Oficial, Basarabia. Împărţirea administrativă. 10 octombrie, 1925.

Nesterov 2003: T. Nesterov, Situl Orheiul Vechi, monumente de arhitectură (Chişinău 2003).

Sava 1937: A. Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei (Bucureşti 1937).

Şofransky 2001: Z. Şofransky, Aspecte istorico-etnografice din satul Mileşti. Pyretus 1, 2001, 117-125.

Tabuncic 1998: S. Tabuncic, Satele din răsăritul Ţării Moldovei, din secolele XIV-XV în lumina izvoarelor diplomatice interne. Revista de istorie a Moldovei 3-4, 1998, 62-95.

Бессарабская Губерния 1879: Бессарабская Губернія въ 1870-1875 годахъ. Перечень населённыхъ мъстъ (Кишинев 1879).

Бырня 1969: П. Бырня, Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв. (Кишинев 1969).

Дергачев 1966: В.А. Дергачев, Археологические разведки в долине реки Ишновец. В сб.: Сборник работ молодых ученых (Кишинев 1966), 244-250.

КЭ 1982: Краткая Энциклопедия «Советская Молдавия» (Кишинев 1982).

МЕФ 1961: Молдова ын епока феудализмулуй, вол. I (Кишинэу 1961).

Михайловъ 1877: Священникъ Іеремія Михайловъ, Селеніе Милешты Кишиневскаго уъзда. Кишиневскія Епархальныя Въдомости, 4 (Кишинев 1877), 144-161.

МССР, АТД 1955: Молдавская ССР. Административно-территориальное деление (Кишинев 1955).

МССР, АТД 1961: Молдавская ССР. Административно-территориальное деление (Кишинев 1961).

РССМ, ЫАТ 1965: РСС Молдовеняскэ. Ымпэрцириеа административ-териториалэ (Кишинэу 1965).

First documentary attestations of Mileştii Mici village, Ialoveni district

Abstract

On the basis of the existing documents and archaeological investigations the author argues that the area where Mileştii Mici village is located was populated from the earliest times. The village existed before the mediaeval Moldavian principality was founded - the first attestation of the settlement is dated to 1432. A certain land-owner Mile is mentioned in the documents dated to 1528; the village was named after him, and since 1553 is known as Mileşti.

Первые упоминания в документах села Милештий Мичь, Яловенского района

Резюме

На основании археологических разведок и документальных данных автор устанавливает, что место, где расположено село Милештий Мичь, было заселено с древнейших времен, а нынешнее село существовало еще до образования Молдавского средневекового государства. Устанавливается что впервые село упоминается в документах в 1432 году. По документам в 1528 году упоминается землевладелец Миля, в честь которого названо село, с 1553 года начавшее именоваться Милешть.

02.02.2007

Protoiereu Emanuil Brihuneţ, Mitropolia Chişinăului şi a Moldovei, str. Bucureşti 119, MD-2004, Chişinău, Republica Moldova

INFLUENȚA SFÂNTULUI MUNTE ATHOS ASUPRA VIEȚII SPIRITUALE ŞI CULTURALE A MOLDOVEI

Maxim Melinti

După căderea Constantinopolului sub turci în 1453, singurul scut de ocrotire pentru întregul Răsărit creştin, cotropit de otomani, şi îndeosebi pentru vieţuitorii Sfântului Munte din partea domnitorilor ortodocşi au rămas doar voievozii Țării Româneşti şi ai Moldovei. Rusia era prea departe de Athos, iar mai târziu, începând din sec. XVI, când ţarii ruşi dau permisiune călugărilor aghioriţi să colecteze banii din ţară, vor face aceasta numai pentru anumite mănăstiri. Deci, după marea lor milostivire şi îndurare, sunt asemănaţi de către călugării aghioriţi drept cu împăraţii bizantini Constantin cel Mare (306-337) şi Justinian (527-565), sau că istoria n-a cunoscut un domnitor mai darnic, cum a fost Constantin Vodă Brâncoveanu (1688-1714). Iar patriarhii ecumenici îl numeau pe domnitorul Vasile Lupu „susţinător al întregii Biserici Ortodoxe, urmaş prea vrednic al împăraţilor bizantini", iar Sevastos Chimenitul spunea despre Constantin Brâncoveanu, că istoria n-a cunoscut vreun împărat mai darnic decât el (Moisescu 1953, 240).

Începând cu primii Basarabi din secolul XIV şi terminând cu ultimii voievozi şi domni ai Țării din secolul al XIX-lea, mănăstirile athonite au primit nu numai ajutoare băneşti, ci şi numeroase metocuri, sate şi moşii, păduri, ţarini şi podgorii, bălţi şi heleşteie cu peşte, vămi, vaduri de mori.

Amintim că Muntele Athos a fost şi rămâne un focar şi centru de viaţă spirituală unic în toată lumea creştină, un loc unde înfloresc insuliţe paşnice şi liniştite, de rugăciune, de post şi ascetism, numit de unii *Mekka creştinilor*.

Muntele Athos de-a lungul secolelor a fost patronat de către domnitorii Țării Moldovei. În schimb, mănăstirile athonite primeau în obştile lor ca trăitori şi ascultători pe călugări moldoveni. După o perioadă de pregătire, de studiere a tradiţiilor şi regulilor aghioriteei, se întorceau acasă. În patrie ei contribuie la întemeierea, organizarea sau reorganizarea şi înflorirea vieţii monahale, mănăstirilor şi a schiturilor, după modelul celor din Sfântul Athos.

Aici, la Athos, s-au practicat şi au fost desăvârşite metode şi practici ale rugăciunii minţii, care în curând s-au uniformizat într-o mişcare numită isihasm de la cuvântul grecesc *isihia* – linişte, contemplaţie, o mişcare deosebită de renaştere şi trezire teologico-spirituală, o metodă de rugăciune prin care călugării care o practicau se retrăgeau în locuri singuratice sau într-un ungher al chiliei lor şi, prin concentrarea minţii, se ridicau mai presus de impresiile simţurilor şi de realitatea înconjurătoare, pentru ca, prin contemplare continuă, paza simţurilor şi a cugetării, să vadă lumină dumnezeiască necreată, pe care au văzut-o apostolii Petru, Iacob şi Ioan la Schimbarea la faţă a Mântuitorului Hristos pe Muntele Tabor (Matei 17, 1-8) şi să realizeze astfel o mai mare apropiere de Dumnezeu, trăind întru Hristos. Ei rosteau o simplă rugăciune: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluieşte-mă pe mine păcătosul".

De la Sfântul Munte, spiritualitatea isihastă s-a răspândit foarte rapid în mănăstiri şi schituri din ţări ortodoxe, învecinate cu Grecia – Bulgaria, Serbia, Moldova, Ţara Românească, Ucraina, Rusia. Acest lucru a fost posibil atunci când călugări athoniţi, fie vlahi de la sud de Dunăre, fie originari din ţări învecinate, veneau în Ţara Moldovei pentru înfiinţarea noilor aşezăminte monahale.

Istorici români pun la bazele monahismului românesc o persoana remarcabilă, anume Nicodim cel Sfinţit de la Tismana – unul din reprezentanţii de frunte ai isihasmului, care a introdus metoda rugăciunii inimii în sihăstriile româneşti şi „a dat impuls de viaţă călugărească în duh isihast" (Stăniloae 2002, 528), o adevărată pildă de trăire duhovnicească. Trăitor al Muntelui Athos, stareţul mănăstirii Hilandar şi protos la Sfântul Athos, venind în Ţară Românească, cu sprijinul lui Vladislav I, construieşte mănăstirea din piatră Vodiţa (cu părere de rău, nu a ajuns până la noi) şi însăşi mănăstirea Tismana, datorită căreia a şi fost supranumit „de la Tismana". Tradiţia îi mai atribuie şi ridicarea primelor aşezări mănăstireşti de la Topolniţă (lângă Vodiţa), Coşuştea-Crivel-

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 143-148.

nic, Gura Motrului şi Vişina, toate în Oltenia, precum şi Prislopul, în Ţara Haţegului.

S-a afirmat de asemenea că primele mănăstiri din Moldova – între care şi Neamţul – ar fi ctitorite de ucenici ai săi. Este însă greu de admis că câţiva „fraţi", amintiţi într-un hrisov al domnitorului Vladislav I (Vlaicu Vodă) din anul 1374, prin care el oferea o seamă de danii mănăstirii Vodiţa (Documenta 1966, 18), cu ajutorul cărora a întemeiat Vodiţa şi Tismana, au avut timp să se răspândească în Moldova şi să ridice, într-un timp relativ scurt, atâtea mănăstiri. Mircea Păcurariu admite doar că mănăstirile respective sunt contemporane cu Sfântul Nicodim, deci din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, şi că principiile de organizare date de el mănăstirilor Vodiţa şi Tismana au influenţat şi viaţa duhovnicească din alte mănăstiri româneşti (Păcurariu 1991, 310), inclusiv din Moldova.

Mănăstirile din Athos au fost necontestate şi considerabile vetre de ştiinţă, literatură şi artă religioasă, în special până la căderea Constantinopolului sub turci (Ciurea 1953, 279).

Este cunoscut faptul că în lista activităţilor lor monahale călugării aghioriţi au inclus şi studierea literaturii teologice şi transcrierea permanentă a manuscriselor cu conţinut teologic, filozofic şi istoric. Deci, Muntele Athos a dat lumii creştine pe mai mulţi teologi şi ierarhi renumiţi, care în curând şi-au desfăşurat munca de spiritualizare şi iluminare a populaţiei ţărilor unde aceştia au slujit cu vrednicie pe tărâmul Bisericii lui Hristos (Никитин 1997, 76).

Astfel că şi Nicodim de la Tismana a desfăşurat şi el o activitate culturală bogată, prin copierea şi caligrafierea textelor liturgice vechi, datorită căreia au fost puse bazele unei generaţii de călugări educaţi şi culţi.

Anume în aceasta perioadă se observă intensificarea activităţii cultural-teologice a mănăstirilor, datorită cărora „s-au creat condiţii favorabile nu numai pentru o profundă cunoaştere a literaturii teologice de către slujitorii sfintelor noastre altare, ci şi pentru intensificarea acţiunilor de caligrafiere, de copiere a textelor liturgice şi biblice în mănăstirile româneşti" (Vornicescu 1983, 229).

O altă personalitate luminoasă a vieţii călugăreşti din Moldova este cuviosul Paisie Velicicovski – personalitate remarcabilă a spiritualităţii ortodoxe şi a culturii moldoveneşti din sec. XVIII. A fost stareţ al mănăstirilor Neamţ şi Secu, a pus la baza monahismului moldovenesc statutul mănăstirilor Sfântului Munte, a organizat disciplina şi ordinea în locaşurile sacre, a tradus şi a transcris multe cărţi de cult, manuscrise, a adus o contribuţie valoroasă în cărturăria isihastă.

Sfântul Paisie a trăit şi activat într-o vreme în care monahismul în general, chiar şi cel athonit, era într-o perioadă de decădere. Dumnezeu, Domnul istoriei, în pronia Sa a rânduit ca în această perioadă să activeze unul dintre marii oameni duhovniceşti care, nu numai că a descoperit frumuseţea vieţii duhovniceşti, dar a şi creat un curent de reînnoire duhovnicească, paisianismul (Vicovan 2002, 102).

Ieromonahul Leonid, docent al Academiei Duhovniceşti din Sankt Petersburg, menţiona că „stareţul Paisie n-a fost un scriitor bisericesc în sensul propriu al cuvântului. El a fost un înfăptuitor practic, creatorul unei frăţii monahale multinaţionale şi al unei şcoli de copişti şi traducători ai Sfinţilor Părinţi" (Леонид 1957, 57).

Activitatea literară a stareţului Paisie a fost determinată de înseşi condiţiile de viaţă.

Din autobiografia stareţului aflăm că la început de cale, fiind tânăr călugăr, el n-a găsit în mănăstiri nici părinţi spirituali, nici literatura potrivită. Precum mărturisea el însuşi: „Nu m-am învrednicit în tinereţea mea şi la începutul călugăriei – scria Paisie unui din ucenicii săi, – să găsesc pe cineva, care putea judeca clar şi limpede, un sfat sau îndrumare pentru studierea învăţăturii Sfinţilor Părinţi,... nici urmă de povăţuire trează din partea cuiva n-am fost vrednic să văd... Ei m-au lăsat să trăiesc fără nici o grijă păstorească..." (Хибарин 1956, 59).

Astfel că „Cuviosul Paisie s-a luptat foarte mult pentru ca orice egumen şi orice stareţ şi orice duhovnic să cunoască bine Sfânta Scriptura şi Sfinţii Părinţi, pentru că această cunoaştere este adevărată îndrumare pe calea mântuirii" (Ciobotea 1997, 11).

În 1782, la Veneţia a apărut „Filocalia grecească", care conţine perle ale ascetismului răsăritean, realizată de mitropolitul Macarie şi de ieromonahul Nicodim Aghioritul. Paisie cunoştea această carte şi va fi influenţat de ea în tipărirea „Filocaliei" sale de mai târziu. O parte din textele „Filocaliei

greceşti" erau deja traduse în obştea sa, cealaltă parte va fi tradusă de ucenicii săi. La rugămintea mitropolitului de Sankt Petersburg şi Novgorod Gavriil (Petrov-Şapoşnikov, 1730-1801), Paisie va reuni textele slavoneşti ale acestor traduceri şi le va expedia la Moscova. După o riguroasă verificare sub aspectul filologic şi teologic de către profesorii Academiei Duhovniceşti de la Kiev, prima ediţia a Filocaliei – „cunună a strădaniilor" (Popescu 1955, 46) stareţului Paisie, intitulată în limba rusă „Добротолюбие" a apărut la tiparniţa sinodală de la Moscova în anul 1793, încă pe când Paisie trăia. Ediţia a doua a văzut lumina tiparului în 1822. Alte scrieri ascetice au intrat în culegerea din 1848. „Astfel, prin strădaniile stareţului Paisie, mănăstirea Neamţ a ajuns cel mai însemnat centru de cultură teologică-ascetică din ţările române" (Păcurariu 1994, 565).

Teologul rus Gheorghi Florovski, în cartea sa „Căile teologie ruseşti" scrie: „Publicarea Filocaliei slavono-ruse a fost un eveniment nu numai în istoria monahismului rusesc, ci şi în istoria culturii spirituale ruse. Filocalia a fost punct de plecare şi impuls, întoarcere la izvoare; a fost deschidere de drumuri noi, a fost descoperire de noi orizonturi" (Флоровский 1998, 26).

Atât la Dragomirna, cât şi la Secu a introdus rânduiala vieţii monahale athonite autentice, care era deja în mare parte dezvoltată, dar pe care a intensificat-o, şi anume: viaţa de obşte sau chinovială să se bazeze pe sărăcie de bună voie, absolută, şi pe ascultarea desăvârşită faţă de stareţ; pe citirea Sfintei Scripturi şi scrierilor Sfinţilor Părinţi şi pe arătarea dragostei creştine faţă de călugării care sunt în vârsta înaintată, ajutându-i, în boala lor sau în neputinţa lor, să simtă dragostea lui Hristos prin slujirea fraţilor; în acelaşi timp, primind pe credincioşi cu multă dragoste şi atenţie, demonstrând ospitalitatea tradiţională creştinească şi călugărească.

Un rol important, l-a avut arhimandritul Andronic Popovici (1820-1893), „o personalitate excepţională şi prodigioasă, unul din ultimii reprezentanţi ai vechii culturi de carte ortodoxă" (Cervoneac 2004, 48).

În 1847 ierodiaconul Andronic a fost numit tipicar la mănăstirea Secul, unde concomitent avea grijă de păstrarea cărţilor.

Biblioteca nu avea o încăpere aparte. Predecesorul lui Andornic – ieromonahul Neofit păstra toate cărţile mănăstirii într-un cufăr din chilia sa. Iar după incendiul, care avut loc în mănăstire în anul 1844, aproape toate cărţile au ars, pentru că era dificil a fi scoase din cufăr, aflat în chilie. După cum ne mărturiseşte însuşi Andronic în cartea sa „Oareşicare aducere aminte...": „Am fost rânduit de ascultare, ca să fiu tipicariu soborniceştei biserici, în locul părintelui duhovnicului Neofit... Pentru că pătimise mare primejdie când a fost pojar, că au ars barba... că el pe toate cărţile monastirii le ţinea întru un dulap în chilie: şi s-au sârguit, pe cât s-au putut de le scăpa"[1].

Deci Andronic hotărăşte să amenajeze biblioteca într-o clădire separată, având grijă să procure pentru mănăstire cărţi în limbile română, slavonă şi greacă. Despre lucrul acesta ne expune Andronic în continuare: „Şi am întemeiat biblioteca, deasupra sfintei porţi supt clopotniţa cea mare... şi m-am sârguit de am adunat tot felul de cărţi: în limba moldovenească, slavenească şi greceascăă, aşezându-le în două dulapuri mari, şi am făcut deasupra fereastră un pat mare, din dulapi groşi, de brad, pe carele se întind cărţile, de se usucă, ne urmând nevoia, a se mai scoate afară"[2].

El găsea permanent timp, în rând cu alte ocupaţii, să citească şi să transcrie textele, care i-au plăcut. Orele libere de ascultare monahală şi de rugăciuni părintele Andronic le dedică cititului şi lucrărilor literare. Rodul trudei sale în planul acesta constă din aproximativ 60 de volume în manuscris cuprinzând circa 5100 de pagini, după enumerarea făcută de însuşi părintele Andronic (Cervoneac 2004, 49).

Părintele Andronic Popovici rămâne un neobosit truditor, bibliograf, cronicar, istoric, copist, duhovnic şi un fidel custode al învăţăturii stareţului Paisie Velicicovski.

Desigur, că lista personalităţilor, care au avut un aport semnificativ la prosperarea şi buna aşezare a vieţii spirituale moldoveneşti poate fi continuată şi astăzi, luând aminte de mari duhovnici ai secolului trecut – Arhimandritul Ilie Cleopa († 1998), Arhimandritul Paisie Olaru († 1990) ş.a., cei care după rânduiala şi modelul Sfântului Munte Athos au reorganizat viaţa monahală în mănăstirile din Moldova, şi mai cu seamă în mănăstirea Sihăstria şi Sihla.

[1] A. Popovici, Oareşicare aducere aminte despre mine, Chişinău, 1892, în ANRM, F. 2119, inv. 3. f. 22.
[2] A. Popovici, în ANRM, F. 2119, inv. 3. f. 22v.

Un loc notoriu în aspectul de relaţii religioase între Sfântul Munte şi Ţara Moldovei îl ocupă Domnitorul Moldovei Ştefan cel Mare şi Sfânt. Dragostea şi râvna binecredinciosului voievod pentru întărirea Ortodoxiei pot fi ilustrate prin multiple danii pe care le-a făcut unor aşezăminte religioase aflate dincolo de hotarele Moldovei. Faptele de vitejie, pe care Ştefan cel Mare le interpreta întotdeauna ca ajutor primit din partea lui Dumnezeu, sunt cunoscute monahilor athoniţi prin cele două steaguri de luptă cu chipul Sf. M.Mc. Gheorghe – purtătorul de biruinţă, păstrate la Mănăstirea Zografu. Nimeni nu va uita că Ştefan cel Mare a fost un dârz şi un neînfricat apărător al Ortodoxiei, al întregii creştinătăţi, crunt lovită în timpul acela, după căderea Constantinopolului în 1453 sub Imperiul Otoman (Demciuc 2004, 35).

Ar trebui să amintim şi de alte lucrări de seamă, care au fost preluate din mănăstirile Sfântul Munte Athos şi puse în circulaţie în Ţara Moldovei. Acestea sunt în primul rând cărţi de slujbă, sinaxare (vieţile sfinţilor), manuscrise de tot felul, cu conţinut liturgic, care au stat la formarea tipicului centrelor monahale. Astfel că Athosul contribuie aici la fixarea şi uniformizarea cultului ortodox şi la îmbogăţirea cărţilor de cult cu unele rânduieli de slujbă, imne, acatiste şi rugăciuni, alcătuite de marile personalităţi, care au trăit şi au activat ori s-au format în mănăstirile athonite.

Muntele Athos a contribuit şi la îmbogăţirea calendarului ortodox cu numele nenumăraţilor sfinţi părinţi, care s-au proslăvit pe Munte: Sfântul Atanasie cel Mare, întemeietorul mănăstirii „Marea Lavră", Sf. Grigorie Palama, Cuviosul Antipa de la Calapodeşti ş.a.

La fel, Athosul este un izvor nesecat de moaşte ale sfinţilor, care sunt cinstiţi de toate celelalte Biserici ortodoxe-surori.

O influenţă aparte a avut Muntele Athos asupra artei bisericeşti în Ţară: iconografie, arhitectură şi chiar sculptarea crucilor (troiţe, cruce pe cupolele bisericilor ş.a.).

„Precum se ştie, influenţa bizantină care este dominantă în arhitectura românească, ne-a venit şi direct din capitala Imperiului Bizantin, dar şi pe alte căi, ca ţările slave din imediată apropiere, care au avut o artă proprie mai veche ca a noastră, şi prin Athos, focar de artă pentru tot Orientul creştin. Pridvorul deschis, pe stâlpi, care se va bucura de o foarte mare trecere în arhitectura bisericească a Ţării Româneşti, construcţia bolţilor şi naosul cu turlă centrală stând pe patru stâlpi cilindrici izolaţi, sunt elemente arhitecturale athonite" (Ciurea 1953, 289).

Tot aici amintim şi despre muzica bisericească şi întrebuinţarea melodiilor împrumutate din cărţile de cântări ale mănăstirilor aghiorite. În sec. XII Athosul cunoaşte un părinte din obştea schitului Prodrom – monahul Nectarie Psaltul. Pentru talentul şi meşteşugul său muzical vestit, a fost supranumit „al doilea Cucuzel, Privighetoare Sfântului Munte". Deseori a fost chemat la diverse sărbători şi hramuri ale mănăstirilor aghiorite, iar alţii veneau din îndepărtări ca să asculte pe psaltul vestit. El a tradus din greacă şi a alcătuit o mulţime de cântări bisericeşti, în română şi greacă, care se folosesc şi astăzi în cultul Bisericii Ortodoxe.

Începând din a 2-a jumătate a secolului XIX, adică după întemeierea schitului Prodromul şi mai ales după secularizarea averilor mănăstireşti, aşezămintele monahale de pe Muntele Athos au sporit în chip neaşteptat. Râvna către o viaţă duhovnicească aleasă a îndemnat pe mulţi monahi să-şi caute loc de adăpost în diferite părţi ale Sfântului Munte, răscumpărând de la mănăstirile mai mari, locaşuri sărăcăcioase sau dărăpănate, pe care refăcându-le cu mari greutăţi şi osteneli, au putut să-şi împlinească apoi în linişte şi evlavie desăvârşită pravila şi podvigul lor călugăresc (Moisescu 1953).

Numărul călugărilor şi al comunităţilor călugăreşti ale românilor, inclusiv ale moldovenilor de-a lungul istoriei a variat. Şi toate acestea au fost în legătură cu împrejurările favorabile pentru trăirea lor aici. Astfel, numărul călugărilor uneori ajungea până la 500-600, iar în timpul prigoanelor, numărul călugărilor scădea până la 200-300.

Pentru călugări din Ţara Românească şi Moldova a fost dat un număr de schituri, chilii şi colibe. Între schituri româneşti, amintim renumitele schituri – Prodromul şi Lacu. Tot aici se înscriu şi cele 17 chilii şi 7 colibe.

Printre cele 17 chilii amintim şi despre chilia „Sf. Ioan Botezătorul", Provata, supranumită „chilia moldovenească", cumpărată în anul 1875 de un bătrân Domitian şi ieromonahul Teodosie Soroceanu, devenit starețul acestei chilii. După moartea celui din urmă, numărul trăitorilor se redu-

ce brusc, iar viaţa spirituală în chilie este oprită. Chilia rămâne pustie până în anul 1991, când doi călugări basarabeni – Siluan şi Nicon Prisăcaru, originari din s. Cotova, r-nul Drochia, redeschid locaş, dând chiliei o nouă răsuflare.

Între mănăstirile din Muntele Athos, ca şi între trăitorii ei era totdeauna o dragoste evanghelică, rugăciunile fiind înălţate într-un gând, gând smerit, în spirit ecumenic. Ei se ajutau permanent unii cu alţii, atât material, cât şi spiritual. Mai ales călugării români erau consideraţi întotdeauna mari asceţi şi postitori, oameni de linişte, milostivi, paşnici şi duhovnici iscusiţi. După cum bine se ştie, călugării români n-au creat niciodată tulburări şi neînţelegeri în Muntele Athos. Ei iubeau liniştea, se mulţumeau cu puţin şi se nevoiau în locurile cele mai aride (Bălan 2001, 348).

Din cele expuse mai sus, putem trage o concluzie clară, că Sfântul Munte Athos a fost de la început şi va rămâne întotdeauna pentru creştinii ortodocşi nu doar „Grădina Maicii Domnului", Munte Sfânt, „care a jucat un rol remarcabil în istoria cultului ortodox din al doilea mileniu al erei creştine" (Branişte 1953, 236).

Cercetătorul român, diac. Vasile Demciuc, pune o întrebare care poate fi adresată întregii generaţii de domnitori moldavi, care au patronat locaşuri sfinte din Muntele Athos: „De ce a făcut aceste danii Ştefan cel Mare la Muntele Athos? Atunci, în ultimul sfert de veac XV, Muntele Athos constituia o insulă a creştinismului în cadrul Imperiului Otoman, insulă spre care îşi îndreptau privirile popoarele asuprite din sud-estul Europei. Susţinând moralmente şi materialiceşte creştinismul athonit, se asigura existenţa acestuia şi prin el, se întărea rezistenţa popoarelor împotriva cotropitorilor" (Demciuc 2004, 35).

Pentru noi, cei, care am moştenit credinţa, cultura şi tradiţia de la domnitori şi voievozi moldavi, Muntele Athos rămâne ctitoria moldovenească, aşezământ sfânt unde fiecare piatră, fiecare manuscris sau icoană vorbeşte despre prezenţa moldovenilor în Sfântul Munte, a unui popor atât de milostiv şi darnic, sârguincios şi viteaz.

Bibliografie

Bălan 2001: I. Bălan, Vetre de sihăstrie românească, secolele IV-XX (Bucureşti 2001).

Branişte 1953: E. Branişte, Rolul Athosului în istoria cultului ortodox. Ortodoxia 1-2, 1953.

Cervoneac 2004: M. Cervoneac, Tradiţiile muzicale ale mănăstirii Noul Neamţ (Chişinău 2004).

Ciobotea 1997: D. Ciobotea, Vocaţie şi destin filocalic la români. In: Românii în reînnoirea isihastă (Iaşi 1997).

Ciurea 1953: Al. I. Ciurea, Momente şi aspecte esenţiale ale influenţei Sf. Munte asupra vieţii religioase din Ţările Române. Ortodoxia 2, 1953.

Demciuc 2004: V. Demciuc, Sfântul Voievod Ştefan cel Mare şi Muntele Athos. Candela Moldovei 7-9, 2004.

Documenta 1966: Documenta Romaniae Historica. Seria B. Ţara Românească, vol. I (1247-1500) (Bucureşti 1966).

Moisescu 1953: Gh.I. Moisescu, Contribuţia românească pentru susţinerea Muntelui Athos în decursul veacurilor. Ortodoxia 1-2, 1953.

Păcurariu 1991: M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. I (Bucureşti 1991).

Păcurariu 1994: M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. II (Bucureşti 1994).

Popescu 1955: N. Popescu, Comemorări. 160 de ani de la moartea stareţului Paisie Velicicovski. Mitropolia Olteniei 1-2, 1955.

Stăniloae 2002: D. Stăniloae, Din istoria isihasmului în Ortodoxia Română. In: Filocalia XVIII. (Bucureşti 2002).

Vicovan 2002: I. Vicovan, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. II (Iaşi 2002).

Vornicescu 1983: N. Vornicescu, Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română până în sec. XVII (Craiova 1983).

Леонид 1957: Леонид, Литературное наследство Паисия Величковского. Журнал Московской Патриархии 4, 1957.

Никитин 1997: Ав. Никитин, Афон и Русская Православная Церковь (Обзор церковно-литературных связей). Богословские Труды 23, 1997.

Флоровский 1998: Г. Флоровский, Пути русского богословия (Париж 1998).

Хибарин 1956: И. Хибарин, Литературно-переводческая деятельность старца Паисия (Величковского). Журнал Московской Патриархии 12, 1956.

Influence of the Holy Mount Athos on the spiritual and cultural life of Moldova

Abstract

The Holy Mount Athos was and remains an important spiritual centre of the Orthodox world, a place where „islands of sedateness and calmness, prayer, feast and ascetism flourish", nicknamed as a „Mecca of Christians".

In the Middle Ages the Mount Athos contributed much to the spiritual and cultural life of Moldova. In particular this influence is detectable in ecclesiastical architecture, iconography, frescos, etc. After short visits to the Mount Athos Moldavian monks came back to Moldova where they founded or reorganized monastic life according to the rules of the Mount Athos.

The Mount Athos style had a strong influence on the educational activity of Moldavian monasteries and on the monks who lived there. Thus, following the tradition of the Holy Mount, libraries were founded in monastic communities, and their scriptoria produced copies of ancient manuscripts and Christian books. This allowed collecting and preserving valuable historical and cultural documents, monuments of literature and art. It is very important that the Moldavian monks have brought home from the Holy Mount the doctrine of Hesychasm. Following the example of their Mount Athos counterparts they established communities in forests and mountains, which became centres of devotion, ascetism, and Hesychasm.

Влияние Святой Горы Афон на духовную и культурную жизнь Молдовы

Резюме

Гора Афон была и остается важным духовным центром всего православного мира, местом, где «цветут островки степенности, молитвы, поста и аскетизма». В средневековье Гора Афон, благодаря тесным связям с воеводами Молдавского Княжества, внесла огромный вклад в изменение духовного и культурного потенциала Молдовы.

В частности, это заметно, после тщательного изучения церковной архитектуры, иконописи, настенной росписи и т.д. После непродолжительного пребывания молдавских монахов в афонских обителях, они возвращались на Родину, где основывали или реорганизовывали монашескую жизнь, согласно уставу, установленному на Горе Афон.

Афон внушительно повлиял на просветительскую и образовательную деятельность молдавских монастырей и монахов, трудившихся в них. Так, благодаря внедрению афонской традиции по переписыванию книг, в монастырях Молдовы стали открываться книгохранилища и библиотеки, а в скрипториях монахи неустанно переписывали древние рукописи и церковные книги, что позволило собрать и сохранить редкие и ценные исторические и культурные предметы культа, памятники литературы и искусства.

И особое значение придаем влиянию Горы Афон в том плане, что именно оттуда молдавские монахи привезли домой новое учение о сокровенной молитве. Последовав примеру своих афонских собратьев, они скрывались в лесах и горах, где основывали центры подвижничества и исихастской молитвы.

05.02.2007

Maxim Melinti, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

МЕДАЛЬ Г. ГАУПТА «БИТВА ПРИ КАЛИШЕ» (1706 г.) ИЗ КОЛЛЕКЦИИ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ АРХЕОЛОГИИ И ИСТОРИИ МОЛДОВЫ

Ирина Гончарова

18 октября 2006 г. исполнилось 300 лет со дня победы русского оружия в битве при Калише в Северной войне, которая на протяжении более двадцати лет оставалась основным вопросом внешней политики многих европейских держав той эпохи. В этом сражении, в котором со шведской стороны участвовало 28 тыс. человек (в том числе 20 тыс. поляков), русские войска полностью разгромили вражескую армию, причем только шведов было убито 5 тыс. человек, а шведский командующий А. Мардельфельд попал в плен (Дуров 1992, 61).

Естественно, что такой крупный успех должен был быть по достоинству отмечен наградами.

В первой четверти XVIII в. русское наградное дело сохраняло в значительной мере старую традицию поголовного, как правило, независимо от положения и заслуг награждения всех участников кампании или отдельного решающего сражения. Функцию массового знака отличия выполняли медали, на которых, как правило, кроме царского портрета помещалась дата события, послужившего причиной награждения и, часто, если награда была боевой, изображалась сцена сражения. Медали изготавливались из двух металлов – золота и серебра. Государство очень четко различало награждаемых медалями по социальному и имущественному положению. Поэтому золотые медали предназначались в награду армейским и флотским офицерам, а также унтер-офицерам, а медали из серебра выдавались матросам и армейским солдатам.

Секретарь австрийского посольства О. Плейер в донесении из Москвы императору Иосифу I, от 2 ноября 1706 г. (через 2 недели после боя при Калише), упоминает: «Здесь успешно изготавливаются 50 портретов царя, украшенных алмазами различной ценности, величины и качества, чтобы послать их в армию в Польшу и раздать там после одержанной победы».

Из донесения 24 декабря 1706 г.: «В моем последнем всеподданейшем донесении я преданнейше сообщил о царских портретах, обложенных алмазами, так их распорядился сделать фаворит Александр (А. Меньшиков) на свои средства и кассу, или канцелярию, в количестве 300 штук разной стоимости, в 50, 100, 200, 300 и до 500 рублей за штуку общей ценой 20000 рублей, которыми должны награждаться царские офицеры, отличившиеся в сражении при Калише. Сделаны также 50 особых монет ценою в один рубль с портретом его величества для простых солдат» (Дуров 1992, 61).

Вероятно, за Калиш были выданы и эмалевые, украшенные драгоценными камнями портреты Петра (предназначавшиеся высшему командному составу), и золотые офицерские медали (дошедшие до нас калишские медали по весу подразделяются на несколько рангов: в 14, 5, 3 и 1 золотой), и награды для солдат ценою в рубль каждая.

Часть наградных медалей за Калиш имеет не круглую, а овальную форму. Изображения и надписи на всех известных нам калишских медалях одинаковые: на лицевой стороне – традиционный портрет Петра, а на оборотной – всадник с фельдмаршальским жезлом в руке, скачущий на фоне сражения. Надпись «За верность и мужество» говорит о том, что это военная награда. Здесь же помещена и дата сражения – 1706 г. Изображение оборотной стороны медали за Калиш скопировано с медали в память Вестфальского (Мюнстерского) мира 1648 г. работы С. Дадлера, где всадник изображает императора Священной Римской империи Фердинанда III (Дуров 1992, 61).

Для воинских медалей первой четверти XVIII в. характерно постоянное стремление к исторически точному воспроизведению события, поэтому зачастую оригиналами для их оборотных сторон служили рисунки или гравюры с видами сражений.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 149-151.

В экспозиции Национального музея археологии и истории Молдовы экспонируется серебряная медаль (инвентарный номер – FB-7472), посвященная битве при Калише 1706 г., служащая военной наградой для низших офицерских чинов и солдат. Медаль была закуплена в 1985 г у коллекционера П.С. Коновалова из г. Одесса[1].

Медаль овальной формы, размерами 38×48 мм, с колечком-ушком в верхней части. На лицевой стороне погрудное рельефное изображение российского императора Петра I вправо, в кирасе, украшенной арабесками, на голове – лавровый венок. По окружности легенда «Црь. Петръ. Алексиевичь».

На оборотной стороне в центре Петр I в боевых доспехах – в латах и развевающемся плаще, пышно задрапированном мелкими ломающимися складками, с жезлом в вытянутой правой руке, на скачущем коне на фоне сражения. Умелое использование лучших образцов скульптурного наследия XVII в. сказалось в прекрасно выполненном повороте коня и всадника, как бы отрывающихся от плоскости медали. Рука, выходящая из облаков, венчает всадника лавровым венком. Круговая надпись «За верность и мужество», в обрезе дата «1706».

Автор медали саксонец Готфрид Гаупт – гравер, медальер, автор штемпелей портретных и памятных монет. Вместе с французом Соломоном Гуэном он был первым иностранцем-медальером, работавшем на русской службе. Прийдя на Московский монетный двор в годы его становления, он разделил с русскими резчиками трудности, возникавшие перед русским медальерным искусством, и своим творчеством способствовал их преодолению (Косарева 1982, 22).

Впервые буква «Н», которой Гаупт подписывая монетные штемпели, проставлена на монетах 1705 г. Именно этот год начала работы Гаупта называет и документ: «на московском денежном дворе жалованных золотых монет и медалей и иных штемпелей резного дела мастер иноземец Готфрид Гаупт работает с прошлого 1705 году. А его великого государя жалования учинено по 150 рублей в год» (по: Щукина 1962, 23). Гаупт резал штемпели рублей, полтин и полуполтинников 1705-1710 гг. На монетах и медалях инициалы и фамилия гравера «Н» или «Haupt. F.» располагались в обрезе рукава или на одежде в нижней части портрета (Дьячков, Узденников 1978, 150).

Для медалей Гауптом выполнены следующие известные штемпели: оборотные стороны медалей в память сражения при Лесной, победы при Полтаве (аналогичная медаль также выставлена в экспозиции Музея), в честь Ф.М. Апраскина и несколько штемпелей медалей на сражение при Калише.

Работая над штемпелями калишских медалей, Гаупт вносит некоторые изменения в портрет Петра I. Его портрет отличается своими несколько вытянутыми пропорциями, небольшой головой и богато украшенным торсом. Типично для Гаупта дополнить образ обилием чисто внешних деталей, эффектных аксессуаров. На его портретах до мельчайших подробностей проработан доспех.

В делах Адмиралтейской канцелярии сохранилась запись, в которой говорится о прибавке Гаупту жалованья за совершенствование его как портретиста. «А в прошлом 1707 году… по его великого господаря указу и по выписке за пометою дьяка Андрея Беляева за многою его готфридову работу и искусство в деле штемпелей, которые работою в персоны пред прежними несравненно превосходит, а паче которыя вырезаны к тиснению медалей с победою Калишскою, учинено к вышеописанному его окладу прибавки 50 рублев и велено давать с января 1 числа нынешнего 1708 году» (по: Щукина 1962, 24). «Гауптский тип» портрета Петра I оставался основной для творчества других медальеров вплоть до 20-х гг. XVIII в.

[1] Одесса, ул. Артиллерийская 2/3, кв. 30.

Ю.Б. Иверсеном отмечено 6 типов калишских медалей разных размеров с инициалами Гуэна, Гаупта и без монограммы медальера – явно работы русского мастера (Щукина 1962, 38).

Калишская медаль немецкого мастера Готфрида Гаупта существенно дополнила «металлическую летопись» одного из интересных и бурных периодов российского государства. Художник непосредственно осуществлял связь русского и западноевропейского медальерного искусства первого десятилетия XVIII в., работая бок о бок с русскими медальерами, а вышеназванная медаль может служить своеобразным памятником медальерного искусства.

Библиография

Дуров 1992: В.А. Дуров, За Петровские виктории. Советский музей 2, 1992.
Дьячков, Узденников 1978: А.Н. Дьячков, В.В. Узденников, Монета России и СССР (Москва 1978).
Косарева 1982: А.В. Косарева, Искусство медали (Москва 1982).
Щукина 1962: Е.С. Щукина, Медальерное искусство в России XVIII века (Ленинград 1962).

Medalia lui G. Haupt „Bătălia de la Kališ” din colecţia Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Rezumat

Este publicată o medalie rusească de pe timpul lui Petru I (1682-1725) cu care au fost decoraţi atât ofiţeri, cât şi ostaşii, în urma victoriei Rusiei în bătălia de la Kališ din anul 1706. Medalia realizată de un artist cu renume din Europa de Vest, Gottfried Haupt, care a activat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în Rusia, reflectă o perioadă interesantă şi furtunoasă din istoria Rusiei şi reprezintă în sine o adevărară operă de artă.

G. Haupt Medal “Battle of Kalish” (1706) from the collection of the National Museum of Archaeology and History of Moldova

Abstract

The present work analyses the Imperial medal “Battle of Kalish” of the first quarter of the 18th century intended for the non-commissioned officers and soldiers from the numismatic collection of the NMAHM. The silver medal of the famous western-European master G. Haupt who worked in Russia reflects an exciting and impetuous period of the history of the Russian state and is an original monument of art.

09.02.2007

Ирина Гончарова, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989 121А, МД - 2012 Кишинэу, Республика Молдова

DINAMICA NUMĂRULUI POPULAŢIEI LIPOVENEŞTI DIN BASARABIA ÎN PERIOADA 1812-1835

Ion Gumenâi

Problema privind numărul populaţiei existente în Basarabia la 1812 şi evoluţiei acestuia este încă una nerezolvată definitiv, care a suscitat şi continuă să suscite atenţia specialiştilor în domeniu. Este suficient să amintim nume ca P. Kuniţki, I.L. Liprandi, A. Skalkovski, A. Zasciuk, P.N. Batiuşkov, I. Nistor, Al. Boldur, T.G. Bulat, P.G. Dimitriev, V. Zelenciuc, V.M. Kabuzan, precum şi ultima lucrare în acest sens a cercetătorului D. Poştarencu (Poştarencu 2006, 25-39).

Problema dată creşte mai mult în complexitate dacă se pune în discuţie componenţa etnică a locuitorilor din spaţiul pruto-nistrean. Acest lucru se datorează în primul rând factorului politic, care influenţa procentajul unei sau altei etnii şi importanţa acesteia în evoluţia istorică a acestei regiuni.

Anume acest lucru ne face să ne adresăm la problematica propusă mai sus şi să urmărim dinamica creşterii unui din segmentele etnice ale Basarabiei din perioada dată bazându-ne nemijlocit pe materialele de arhivă existente. Segmentul temporar ales de asemenea nu este unul întâmplător deoarece se opreşte la anul 1835 când este efectuată o primă catagrafie mai completă, de către autorităţile ţariste ale teritoriului care de două decenii intrase în componenţa Imperiului Rus.

Din alt punct de vedere ortodocşii de rit vechi (lipoveni) fac parte din segmentul slav care, conform istoriografiei sovietice, de fapt, a devenit elementul preponderent din Basarabia. Anume acest lucru i-a făcut pe o serie de cercetători să mărească intenţionat numărul lipovenilor de aici. În acest caz ne referim de exemplu la I.A. Anţupov, care oferă o serie de date care eminamente necesită a fi verificate (Анцупов 1996, 32-33).

Nu poate fi negat faptul că periferiile imperiului ţarist reprezentau locuri preferate pentru refugiu ale diferitor desidenţi fie de ordin politic, fie de ordin religios. În acest sens nu a făcut excepţie nici Basarabia încadrată în hotarele imperiului la 1812. Pe de altă parte nu poate să nu se ia în consideraţie faptul că lipoveni au existat pe teritoriul pruto-nistrean încă din perioada anterioară, cunoscându-se chiar şi încercarea de a legifera aici o episcopie lipovenească (Gumenâi 2006, 337-342).

Totuşi afirmaţiile făcute de către I.A. Anţupov ni se par destul de confuze. Astfel, acesta afirmă că la sfârşitul anilor ’60 ai sec. XIX numărul lipovenilor constituia 9800 de persoane (Анцупов 1996, 32), iar câteva rânduri mai jos vorbeşte despre faptul că la 1855 existau 1157 de persoane (Анцупов 1996, 33). Mai mult chiar, în cazul primei cifre autorul afirmă că, conform părerilor specialiştilor respectiva cifră ar fi mult micşorată. Nu credem că într-o perioadă atât de scurtă de timp (aproximativ cinci ani) numărul populaţiei lipoveneşti ar fi crescut de aproximativ opt ori.

Pe de altă parte un tablou mai complet cu privire la creşterea numărului populaţiei lipoveneşti din Basarabia poate fi restabilit dacă se va cerceta dinamica populaţiei lipoveneşti din perioada primelor trei decenii ale secolului al XIX. În acest caz nu putem să nu fim de acord, parţial, cu afirmaţia lui I.A. Anţupov care arată că până în anul 1835, anul primului recensământ mai complet efectuat pe acest teritoriu de autorităţile ruse, nu se poate stabili numărul lipovenilor ce locuiau pe teritoriul Basarabiei.

Şi într-adevăr până în anul 1826 există doar o serie de informaţii răzleţe ce amintesc de lipoveni în diferite contexte care nu ne permit o evaluare cel puţin aproximativă a numărului acestora. Situaţia se schimbă odată cu dispoziţia parvenită la 26 februarie 1826 din partea Ministrului de Interne prin care se cerea ca până la data de 1 ianuarie acest minister să fie informat despre numărul lipovenilor (rascolnicilor şi staroverilor) ce sunt în Basarabia. Mai mult, se arăta ca acest lucru să nu se facă sub formă de recensământ dar secret[1].

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1073 f. 1.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 153-158.

Datorită acestei circulare a Ministerului de Interne începând cu luna mai a aceluiaşi an către Guvernatorul Basarabiei parvin rapoartele poliţiei orăşeneşti ce au drept obiect de referinţă numărul lipovenilor ce locuiesc în oraşe. Conform acestora se poate stabili că în Chişinău locuiau: staroveri (în original *старообрядцы*) ce recunosc preoţimea – 39 de bărbaţi şi 38 de femei; rascolnici ce nu recunosc preoţii dar se închină icoanelor – 127 de bărbaţi şi 114 femei, precum şi 10 reprezentanţi ai altor secte; în Bălţi locuiau 20 de bărbaţi şi 11 femei staroveri; în Bender locuiau 195 de bărbaţi şi 155 femei rascolnici, precum şi 159 de reprezentanţi ai altor secte; în Chilia erau 178 de bărbaţi şi 146 femei staroveri, 3 bărbaţi şi o femei rascolnici şi 92 de reprezentanţi ai altor secte, în Ismail locuiau 610 bărbaţi şi 602 femei staroveri şi 26 de bărbaţi şi 20 femei rascolnici şi, în cele din urmă, în Reni erau 1 bărbat şi 5 femei staroveri. Conducerea poliţiilor celorlalte oraşe arătau că în acestea nu sunt lipoveni[2].

În acelaşi timp cu rapoartele poliţiilor orăşeneşti sunt prezentate şi dările de seamă ale ispravniciilor ţinutali privind numărul lipovenilor din aceste unităţi administrative. Conform datelor furnizate în Ţinutul Hotin în localitatea Belousovca locuiau 20 de bărbaţi şi 30 de femei staroveri, 12 bărbaţi şi 19 femei rascolnici; în Hrubna erau 100 de bărbaţi şi 129 femei staroveri; în ţinutul Iaşi, în orăşelul Făleşti, erau 8 bărbaţi şi 11 femei staroveri, în Sculeni locuiau 7 bărbaţi şi 3 femei starovere; în satul Cunicea erau 173 bărbaţi şi 113 femei starovere iar în Teleneşti locuiau 36 de bărbaţi şi 155 femei rascolnici; în ţinutul Akkerman, în localitatea Vâlcova, locuiau 218 bărbaţi şi 105 femei staroveri, în Jebreni locuiau 135 bărbaţi şi 54 de femei staroveri; în Caracicov locuiau 78 de bărbaţi şi 48 femei starovere şi în Cişmea locuiau 98 bărbaţi şi 62 femei staroveri[3]. Deci prin aceste rapoarte şi dări de seamă se poate aproximativ stabili numărul şi locul de concentrare a populaţiei lipoveneşti din Basarabia. Totuşi date precise cu referire la acest segment al populaţiei îl avem în raportul final adresat Ministerului de Interne al Imperiului Rus de către autorităţile supreme din Basarabia. Aşa, în respectivul se arată că în Chişinăi locuiau 323 lipoveni, în Bălţi 32, în Ismail 1258, în Chilia 325, Bender 512, Orhei 37. În acelaşi timp în ţinutul Orhei locuiau 142 lipoveni, în Iaşi 625, în Hotin 301, în Ismail 231, în Bender 12, şi în Akkerman 889 astfel încât în total la acel moment în toată Basarabia erau 4687 lipoveni[4]. Analiza atentă a rapoartelor prezentate de către autorităţile poliţieneşti şi ale ispravniciilor ne arată că în afară de oraşe lipovenii s-au stabilit destul de compact într-o serie de sate aşa cum ar fi Belousovca şi Hrubna în ţinutul Hotin, Sercova şi Fuzovca în Orhei, Cunicea în Iaşi, Muravleva în Ismail şi Vilcova, Jebreni, Caraciov şi Cişmea în Akkerman. Din alt punct de vedere se poate observa că rascolnicii obişnuiau să se stabilească cu locul de trai în mediul urban, iar staroverii la sate.

Pentru anul 1828 avem un nou raport destinat Ministerului de Interne ale Imperiului Rus cu referire la numărul populaţiei lipoveneşti din Basarabia. În conformitate cu acesta în spaţiul dintre Nistru şi Prut locuiau 5683 reprezentanţi ai diferitor secte desprinse de la ortodoxism. Din aceştia 2996 erau bărbaţi şi 2687 femei. Din numărul total, dacă scoatem 179 de reprezentanţi ai molocanilor, atunci ne rămân 5504 lipoveni[5]. Deci se observă o creştere de 817 suflete. Nu putem să stabilim cu certitudine dacă respectiva creştere este o creştere naturală sau se datorează elementului emigrat în această zonă. Cert este doar faptul că în afară de centrele lipoveneşti consemnate în raportul din anul anterior nu mai apar noi localităţi în care s-ar fi stabilit lipovenii.

În 1829, în raportul ordinar adresat Ministerului de Interne se arată că în Basarabia locuiau 5268 de lipoveni atenţionându-se că lipsesc datele din ţinuturile Iaşi şi Ismail, din cauza ciumei ce bântuia în aceste unităţi teritorial – administrative, fapt ce nu a permis colectarea datelor. Din raport însă se poate observa că în ţinutul Hotin a mai apărut o localitate în care s-au stabilit lipoveni, şi anume Novosuliţa. Un alt fapt care de asemenea nu poate fi trecut cu vederea este şi consemnarea conform căreia în mănăstirea lipovenească de la Sercova din ţinutul Orheiului, care număra 33 de călugări, au fost transferaţi şi 15 călugări de la mănăstirea din Ismail[6].

Către anul 1830 numărul lipovenilor este estimat la 5645 de persoane. Deci se observă o creştere uşoară a populaţiei lipoveneşti, lucru ce nu este

[2] Ibidem, f. 36-37.
[3] Cf. ANRM, F. 2, inv. I, d. 1073.
[4] Ibidem, d. 1264, f. 36-37.
[5] Ibidem, f. 76-78.
[6] Ibidem, f. 107-109.

ieşit cu nimic din comun dacă luăm în consideraţie că la numărul din anii anteriori au fost adăugaţi şi reprezentanţii lipoveni din ţinuturile Ismail şi Iaşi care au fost omişi din cauza amintită mai sus. De asemenea la numărul localităţilor populate de către lipoveni, conform statisticii, mai poate fi adăugată şi localitatea Pocrovca[7].

Întrebarea este dacă reprezentanţii lipoveni din acest sat sunt veniţi de undeva din altă parte sau reprezintă o strămutare a populaţiei lipoveneşti dintr-o localitate din Basarabia populată de mai mult timp de către aceştia?

Suntem tentaţi să fim de acord cu a doua supoziţie. În primul rând denumirea aşezării ne arată că aceasta la acel moment era populată de către o populaţie slavă şi prin urmare schimbarea locului de trai se petrece mult mai uşor când există elementul rudeniei de sânge. Apoi, confruntând datele statistice, observăm că dacă în 1829 populaţia lipovenească din Vâlcov era constituită din 358 bărbaţi şi 238 femei, iar a Jebrenilor din 233 bărbaţi şi 149 femei, atunci în 1830 găsim respectiv 159 bărbaţi şi 86 femei în Vâlcov şi 69 bărbaţi şi 33 femei în Jebreni[8]. Dacă adăugăm la acest fapt amplasarea nu chiar atât de îndepărtată a satului Pocrovca de localităţile amintite mai sus, atunci putem admite că o parte din familiile lipoveneşti au emigrat aici fie din anumite considerente economice, fie pentru a omite presiunea din partea administraţiei ţariste.

Pentru anul 1830 mai există o serie de date ce ne interesează. Astfel într-un raport ce se referă la datele statistice privind Basarabia se arată că erau 104 biserici de piatră, 719 de lemn, 22 mănăstiri şi 16 capele sau paraclise lipoveneşti la un total de 1054 localităţi cu o populaţie de 469783 de suflete[9]. Din punctul de vedere a amplasării numărul cel mai mare al capelelor se aflau în ţinutul Akkerman.

Către anul 1831 numărul reprezentanţilor confesiunii luate în discuţie scade considerabil raporturile autorităţilor arătând că în Basarabia erau 2779 de lipoveni[10]. În următorul an numărul acestora creşte nesemnificativ la 2981[11], iar în 1833 acesta este de 2861[12]. Odată cu reducerea numărului lipovenilor are loc însă creşterea numărului localităţilor în care aceştia sunt consemnaţi ca fiind stabiliţi cu traiul. Astfel, pe lângă localităţile amintite deja mai apar Petropavlovca, Nicolaevca şi Vedemscoie – toate situate în sudul Basarabiei. În schimb rapoartele poliţiei şi ale isprăvniciei de ţinut nu mai consemnează lipoveni în orăşelul Vâlcov.

Nu putem stabili cu certitudine care au fost mişcările de populaţie lipovenească în acest teritoriu, adică dacă reprezentanţii confesiunii luate în discuţie s-au strămutat din Vâlcov în localităţile consemnate în dările de seamă pentru prima dată sau este vorba despre o populaţie nou-venită.

În ceea ce priveşte reducerea practic la jumătate a populaţiei lipoveneşti din spaţiul pruto-nistrean, pe de o parte acest lucru este legat de epidemiile ce au loc în Basarabia în această perioadă. Pe de altă parte probabil acest lucru este legat de politica religioasă ţaristă dusă faţă de reprezentanţii confesiunilor eterodoxe. Moartea lui Alexandru I şi condiţiile de venire la putere a împăratului Nicolae I au făcut ca politica maleabilă a lui Alexandru să fie schimbată cu una reacţionară a urmaşului său. Este evident că această politică avea repercusiuni mult mai grave pentru populaţia considerată în afara drepturilor datorită preferinţelor confesionale decât pentru populaţia ortodoxă.

În acest sens poate fi interpretată dispoziţia de la 9 ianuarie 1826 a Comitetului de Miniştri prin care ortodocşii de rit vechi trebuiau să fie puşi sub un control riguros al autorităţilor, interzicându-li-se orice propagandă în folosul religiei sale, precum şi orice convertire a populaţiei ortodoxe la confesiunea sa. La 25 iunie 1831 la Moscova este constituit Consiliul consultativ secret cu scopul „unificării spiritului toleranţei cu măsurile necesare pentru severitate". În acelaşi an reprezentanţilor lipovenilor li s-a interzis ocuparea posturilor eligibile în structurile de stat, interzicându-li-se totodată şi construcţia de noi lăcaşuri de cult (Христианство 1995).

Hotărârile luate de către autorităţile centrale erau îndeplinite întocmai în regiunile imperiului, ba chiar mai mult, în unele cazuri se făcea exces de zel. În acest sens este scrisoarea lui Dimitrie, Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului, din vara anului 1833 adresată Guvernatorului Basarabiei în care acesta arăta că încă în luna mai a acestui an autorităţile centrale ale Basarabiei au fost in-

[7] Ibidem, f.175-176v.
[8] Cf. ANRM, F.2, inv. I, d. 1264
[9] Ibidem, d. 1484, f. 197-200.
[10] Ibidem, d.1264, f. 174-174v.
[11] Ibidem, f. 204-205v.
[12] Ibidem, f. 244-245v.

formate despre faptul că negustorul Ilia Novakovski, care locuieşte în Chişinău, pe strada Alexandrovskaia, a construit în subsolul casei un paraclis unde oficiază slujbele lipoveneşti din care acesta face parte. Episcopul Dimitrie arăta că, conform deciziilor Guvernatorului privind capelele şi paraclisele lipoveneşti s-a hotărât ca acestea să fie păstrate, dar totuşi conform hotărârii din 22 decembrie 1832, s-a interzis construcţia acestora iar guvernatorilor li s-a adus mustrări pentru îndeplinirea incorectă a ordinilor. Din aceste considerente se cerea distrugerea clopotniţei, interzicerea slujbelor, iar negustorul Novakovski să fie tras la răspundere conform legii[13].

În urma intervenţiei făcute de către Dimitrie Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului, poliţia centrului gubernial este însărcinată cu închiderea clopotniţei amintite, ba chiar mai mult cu confiscarea tuturor obiectelor din acest lăcaş.

Într-un alt demers al aceluiaşi episcop se arată că protoiereul Feodor Maliavinski a raportat date conform spuselor a doi negustori, Antim Molceanov s-a îndepărtat de adevărata credinţă trecând în secta lipovenilor. Acesta a construit în ograda sa "într-un loc secret" o capelă unde îndeplinea slujbele atât el cât şi o serie de monahi invitaţi de acesta. Mai mult chiar, Antim Molceanov încearcă să convertească la credinţa sa şi o serie de ucenici.

Conform scrisorii episcopale negustorul convertit a fost vizitat de către comisarul privat Tugarov care arăta că a găsit clopotniţa şi Molceanov, a confirmat apartenenţa sa la această confesiune afirmând că însuşi împăratul a permis existenţa acestei secte şi mai mult chiar a arătat că la el vin monahi din Chilia, Vâlcov, Ismail şi alte localităţi.

La rândul său Dimitrie Episcopul Chişinăului şi Hotinului aminteşte o serie de acte imperiale împotriva rascolnicilor cum ar fi: Decretul din 29 aprilie 1722, Decretul din 18 decembrie 1728, Hotărârea Consiliului de Miniştri din 17 septembrie 1825 sau Decretul secret al Sfântului Sinod din 3 martie 1831 cerând ca la Antim Molceanov să se ducă preotul din Akkerman pentru a încerca reconvertirea acestuia, în caz contrar se cereau luate măsuri urgente împotriva acestuia[14].

[13] Ibidem, d. 1545, f. 26-28.
[14] Ibidem, f. 30-47.

Deci, schimbarea politicii faţă de lipoveni de către împărat şi autorităţile ţariste au dus evident la migrarea acestora atât din interiorul imperiului spre periferii cât şi de la periferiile sale peste hotarele ţării. În felul acesta până la 1830 avem o creştere a numărului populaţiei lipoveneşti din Basarabia (atât datorită revenirii unora de peste hotare cât şi a emigrării din interiorul Imperiului) datorită politicii favorabile faţă de această confesiune duse de împăratul Alexandru I. Măsurile luate de către Nicolae I, însă, au reactualizat procesul de emigrare a lipovenilor, din care cauză şi o parte a populaţiei lipoveneşti din Basarabia a emigrat din această zonă, lucru ce a dus la o scădere evidentă a numărului acestora.

În cele din urmă raporturile şi dările de seamă privind datele statistice referitoare la Basarabia pentru 1835 arată că în spaţiul dintre Nistru şi Prut locuiau 3632 de reprezentanţi ai diferitor secte. Din aceştia marea majoritate erau lipoveni. Astfel, conform datelor în or. Chişinău locuiau 883 de lipoveni, în Bălţi – 49, Bender – 495, în Akkerman – 47, în Leova – 11. În ţinuturi lipovenii erau repartizaţi în felul următor: în Orhei – 20, Iaşi – 648, Hotin – 319, Bender – 2 şi Akerman – 701[15]. În felul acesta pentru anul 1835 avem un număr de 3175 de reprezentanţi ai confesiunii lipoveneşti ce locuiau în Basarabia, un număr ce este mai mic decât cel arătat în rapoartele ispravnicilor de ţinut şi poliţiilor orăşeneşti pentru anul 1827.

Informaţiile documentare culese din Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova şi prezentate în rândurile de mai sus ne permit să tragem o serie de concluzii. În primul rând, dacă vorbim despre perioada 1812-1826, din cauza existenţei fragmentare a documentelor, nu putem stabili cu certitudine numărul concret al locuitorilor confesiunii lipoveneşti pe teritoriul Basarabiei. Datorită rapoartelor anuale întocmite de către Guvernatorul Basarabiei, culese de la poliţiile orăşeneşti şi isprăvniciile ţinutale şi prezentate Ministrului de Interne la Sankt Petersburg pentru perioada 1826-1835, se poate stabili cu aproximaţie numărul lipovenilor ce locuiau în spaţiul dintre Prut şi Nistru. Însă datorită faptului că Basarabia poate fi considerată un punct intermediar pe calea de emigrare a lipovenilor nu putem vorbi despre o dinamică stabilă a numărului acestora

[15] Ibidem, f. 313-313v.

pe teritoriul dat. Datele existente ne arată că în dependenţă de politica ţaristă faţă de această confesiune numărul lipovenilor din Basarabia a fost diferit. În cazul unei politici tolerante din partea administraţiei ţariste lipovenii din afara hotarelor imperiului ţarist revin stabilindu-se la periferiile acestuia, inclusiv în Basarabia. Atunci când polul politicii confesionale era schimbat, avea loc un proces invers şi emigrarea lipovenilor din interiorul imperiului, şi strămutarea acestora din interior spre periferii unde presiunea administrativă era mai mică. Este evident că avea loc şi o mişcare internă a populaţiei lipoveneşti din Basarabia.

Deci, numărul populaţiei lipoveneşti din Basarabia în mare parte depindea de politica confesională a imperiului ţarist. Anume din aceste considerente în perioada 1827-1830 avem o creştere constantă a populaţiei lipoveneşti din Basarabia, iar după acest an, odată cu presiunea crescândă a administraţiei se observă o descreştere a acestuia. În felul acesta putem să constatăm că dinamica populaţiei lipoveneşti din Basarabia nu a avut o tendinţă constantă de creştere, cel puţin în primele decenii ale secolului al XIX, aceasta depinzând totalmente de politica confesională dusă de imperiul ţarist.

Bibliografie

Gumenâi 2006: I. Gumenâi, Unele consideraţii privind apariţia mişcării schismatice a lipovenilor şi încercarea de formare a unei Episcopii lipoveneşti pe teritoriul românesc. In: (Coord. L. Zabolotnâi) Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova. Studii. In honorem Demir Dragnev (Chişinău, 2006), 337-342.

Poştarencu 2006: Dinu Poştarencu, Numărul populaţiei Basarabiei la 1812. Destin românesc s.n. I, 2 (46), 25-38.

Анцупов 1996: И.А. Анцупов, Русское население Бесарабии и левобережного Поднестровья в конце XVIII-XIX в. (Кишинев 1996).

Христианство 1995: Христианство (Москва 1995).

Dynamics of number of the old believers' population in Bessarabia 1812 - 1835

Abstract

The present work is based on documentary material preserved at the National Archives of the Republic of Moldova and draws attention to the question of the dynamics of the Old Believers' population of Bessarabia in 1812-1835.

Due to the fragmental nature of available data concerning the Old Believers between the Prut and Dniester rivers it is practically impossible to determine their numbers between 1812 and 1826.

The classified reports of the city police and the local authorities (ispravniks) filed for the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire make it possible to determine the numbers of the Old Believers in Bessarabia since 1826, as well as to define the settlements they inhabited.

It is a known fact that the peripheries of empires were places of preference for various outlawed population groups, due to different reasons whether social, political or religious. The Old Believers *were* one such group. On the outskirts of the empire the administrative pressure was much less severe than that in the central areas.

Since 1812, Bessarabia became a province of the Russian Empire, and the Old Believers had lived there since the 18th century. Thus, the territory became a transfer point of Old Believers' emigration out of the Empire and for their return to Russia.

Having compared the number of the Old Believers' population in Bessarabia and a religious policy of the imperial administration in relation to them, it becomes fairly evident that the dynamics of this population was in direct relationship with this policy.

Динамика численности старообрядческого населения в Бессарабии в период с 1812 по 1835 год

Резюме

В представленной работе, основанной на документальных материалах находящихся в Национальных Архивах Республики Молдова, автор ставит вопрос о динамике численности старообрядческого населения на территории Бессарабии и период с 1812 по 1835 год.

Из-за фрагментарных данных относящиеся к старообрядцем находящихся в пруто-днестровском междуречье практически невозможно определить их численность в период между 1812 и 1826 годах.

Благодаря секретным рапортам городских полиций и территориальных представителей власти (исправников) подготовленных для Министерства Внутренних Дел Российской Империи можно начиная с 1826 года определить численность старообрядцев на территории Бессарабии, а также те населенные пункты, которые они заселяли.

Известен тот факт, что периферии империй являлись предпочитаемыми местами для разных прослоек населения, которые являлись вне закона из-за разных причин будь то социальные, политические или религиозные, какими были и старообрядцы. На окраинах империи административный натиск был на много слабее чем в центральных районах.

С 1812 Бессарабия также стала периферией Российской Империи, и на этой территории еще с XVIII-го века проживали старообрядцы. Таким образом, можно сказать, что эта территория стала перевалочным пунктом на пути эмиграции старообрядцев за пределы империи и на пути их возвращения в Россию.

Сопоставив численность старообрядческого населения в Бессарабии и религиозную политику царской администрации по отношению к ним, можно сказать, что динамика численности этого населения являлась в прямой зависимости от этой политики.

15.02.2007

Dr. Ion Gumenâi, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: gumenai@yahoo.com

MITROPOLITUL GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI, ACTVITĂȚI ADMISITRATIVE LA EPARHIA DE KIEV ŞI HALICI

Nicolae Fuştei

Activitatea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, orientată spre redresarea vieţii spirituale în rândul ortodocşilor din sud-estul Europei, s-a desfăşurat pe multiple planuri, cuprinzând reorganizarea vieţii bisericeşti, îndreptarea şi reeditarea cărţilor de cult, dezvoltarea învăţământului teologic. Această lucrare a cărturarului nostru urma să se realizeze „ci zile îndelungate, // drept să îndreptaţi pe toate" (Altă poezie 1903, 849), după cum afirma Enache Slugerul în una din poeziile consacrate cărturarului nostru.

1. Reforme în viaţa internă a parohiilor din eparhia Kievului şi Haliciului

Venind la Kiev, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni îşi pune scopul să scoată Biserica Ortodoxă din Ucraina din starea de decădere şi să deschidă în faţa ei noi căi de dezvoltare. Pentru aceasta erau necesare o serie de reforme. Mai întâi de toate trebuia înnoită şi consolidată forţa morală a ortodoxiei, schimbarea structurii vieţii bisericeşti. Deoarece figura principală în orice parohie este preotul, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni şi-a concentrat atenţia asupra ridicării nivelului moral, intelectual şi material al acestuia. Înaltul ierarh considera că forţa instituţiilor bisericeşti constă în pregătirea intelectuală şi ţinuta morală a clerului, de aceea a înaintat faţă de el cerinţe înalte.

Gavriil Bănulescu-Bodoni avea grijă ca preoţii să ducă o viaţă exemplară şi să fie bine pregătiţi pentru îndeplinirea funcţiilor păstoreşti. Candidaţii la postul de preot urmau să fie bine selectaţi.

Până la reformele Ecaterinei I, parohiile din Malorosia aveau privilegiul de a-şi alege slujitorii bisericii, la fel şi să-şi administreze bunurile obşteşti. Însă la sfârşitul secolului al XVIII-lea parohiile au fost lipsite de acest privilegiu (Папков 1899, 71-72; 454-455). Înainte de venirea mitropolitului Gavriil la Catedra Kievului şi Haliciului, alegerile libere ale clericilor şi slujitorilor Bisericii au fost anulate prin decretul sinodal din 24 iunie 1797 (Знаменский 1886, 78).

Către acest timp a fost anulat şi dreptul patronal al moşierilor referitor la alegerea preotului paroh, drept răspândit pe larg până atunci în parohiile malorosiene (Храневич 1892, 358). A pierdut din putere şi dreptul moştenirii locurilor în parohii faţă de censul instructiv (Знаменский 1886, 153-156). Dreptul la moştenirea locurilor vacante în parohii era păstrat doar pentru studenţii Academiei Teologice din Kiev, însă în cazul când aceştia nu aveau un preot locotenent, în locul lor mitropolitul avea dreptul să numească alte persoane. Doar în cazul când moştenitorul locului deţinut până atunci de tatăl sau socru, era considerat demn, mitropolitul putea să-l numească în funcţia solicitată (Чеховский 1904, 588). Astfel mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, ca episcop eparhiot urma să aibă grijă atât de alegerea membrilor clerului, cât şi de folosirea şi păstrarea fondurilor materiale bisericeşti.

La timpul venirii mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la catedra Kievului şi Haliciului, eparhia era organizată şi administrată în conformitate cu regulamentul statelor din 1778 (Знаменский 1886, 275-277). De aceea pentru început mitropolitul Gavriil a emis un ordin prin care se făcea cunoscută rânduiala care trebuia respectată la numirea preoţilor pentru parohiile vacante.

Mitropolitul Gavriil a hotărât ca în primul rând să dea prioritate la numirea în parohii a absolvenţilor Academiei Teologice din Kiev, faţă de alţi candidaţi, chiar şi în cazurile când aceştia nu aveau aprobarea din partea membrilor parohiei (Знаменский 1886, 78). La rând, după absolvenţii Academiei aveau dreptul prioritar de a ocupa locurile vacante preoţii fără parohii (Чеховский 1904, 569), după care urmau preoţii ce îndeplineau funcţia de diacon (Чеховский 1904, 574). Doar în cazul când cei din categoriile enumerate mai sus erau asiguraţi cu parohii urmau să fie acceptaţi pentru hirotonie şi candidaţii din partea comunităţilor, la fel şi cei dintre diaconi care erau stare să dovedească că sunt capabili să-şi îndeplinească cu succes funcţiile (Чеховский 1904, 575).

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 159-164.

Posturile vacante de diaconi, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni prevedea să le suplinească cu persoane din rândul cântăreţilor, dascălilor şi paracliserilor (Чеховский 1904, 576), iar în calitate de cititori şi cântăreţi urmau să fie angajate şi alte persoane (Крыжановский 1864, 45). Este necesar de menţionat că mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni poruncise printr-un ordin special, din 18 septembrie 1801 ca în aceste funcţii să fie angajaţi în primul rând fiii clericilor (Чеховский 1904, 578).

În cazul numirii feciorilor de clerici în funcţii de dascăli, mitropolitul Gavriil a fost nevoit să se confrunte atât cu oficialităţile civile cât şi cu moşierii locali. De regulă, după decesul clericilor, copiii minori ai acestora erau scoşi din tagma preoţească, de aceea mitropolitul Gavriil pledează pentru reîntoarcerea acestora în tagma duhovnicească, însă s-a lovit în această intenţie de rezistenţa unor persoane interesate. În pofida acestor adversităţi şi greutăţi, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a reuşit să mărească cu 314 persoane numărul de clerici şi slujitori ai bisericii pe timpul cât s-a aflat la conducerea eparhiei Kievului şi Haliciului (Чеховский 1904, 584).

La venirea ierarhului la catedra de Kiev, a observat că deseori clericii „confundau" veniturile parohiei cu ale lor, şi invers. Din aceste considerente mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, pe lângă eforturile depuse în vederea ridicării nivelului de pregătire a preoţilor, introducând un control sever în administrarea gospodăriilor parohiale, a fost preocupat şi de delimitarea veniturilor clerului de cel al parohiei. Astfel, în 1800 a fost expediat pe adresa tuturor eparhiilor subordonate canonic mitropolitului Gavriil un ucaz, care prevedea instituirea posturilor de epitropi pentru vinderea lumânărilor şi introducerea cărţilor de cont (приходно-расходные книги доходов). Prin acest ucaz se prevedea monopolul bisericilor parohiale asupra comercializării lumânărilor din ceară, interzicând nu doar preoţilor dar şi oricăror altor persoane particulare comercializarea acestora (Крыжановский 1864, 448-449). Această măsură urma să devină un suport considerabil la îmbunătăţirea stării financiare a parohiilor din eparhia subordonată canonic mitropolitului Gavriil.

O altă problemă cu care s-a confruntat mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni venind la conducerea eparhiei de Kiev şi Halici era cea legată de practica redeschiderii bisericilor parohiilor desfiinţate.

Nu rareori se întâlneau cazuri când refuzul autorităţilor eparhiale de a recunoaşte statutul de parohie independentă pentru bisericile din localităţile cu puţină populaţie era întâmpinată cu ostilitate de către credincioşi. Spre exemplu, în satul Lişin, uezdul Kiev, neluând în consideraţie faptul că în localitate erau doar 261 persoane, totuşi s-a construit o biserică din lemn solicitându-se conducerii eparhiale să o înregistreze în calitate de parohie. Însă mitropolitul Gavriil s-a opus deoarece erau încălcate cel puţin două prevederi ale legislaţiei, în primul rând, numărul mic de locuitori - după normele care erau în vigoare la acea vreme, o parohie putea fi constituită dacă avea cel puţin de 400 de persoane; în al doilea rând, deoarece prin rescript împărătesc bisericile noi puteau fi construite din piatră şi nu din lemn, aşa cum au făcut cei din Lişin.

Însă locuitorii localităţii amintite nu s-au mulţumit cu argumentele aduse, pentru a-şi atinge scopul. Ei au încercat să-l ameninţe pe mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni că vor trece la uniaţi. S-a creat o situaţie foarte dificilă, de aceea mitropolitul Gavriil, chibzuind bine, a hotărât să accepte un compromis, permiţând înregistrarea bisericii din satul Lişin în calitate de casă de rugăciune, nu însă ca biserică parohială (Чеховский 1904, 536).

Nu mai puţine probleme apăreau şi în cazul închiderii unor biserici parohiale.

În Biserica Ortodoxă Rusă era o practică introdusă încă de pe timpul lui Petru I potrivit căreia autorităţile civile încercau să micşoreze numărul parohiilor din satele puţin populate, pe motivul sporirii alocaţiilor pentru întreţinerea clerului (Знаменский 1886, 183, 276).

În Mitropolia Kievului şi Haliciului, pe lângă această practică, mai era şi alta când bisericile erau închise prin străduinţa şi bunul plac al moşierilor.

Astfel, în uezdul Lipoveţk, moşierii au propus închiderea tuturor parohiilor, care nu aveau numărul necesar de gospodării. Unul dintre cei mai aprigi susţinători ai acestei practici era contele Potoţki, care a propus desfiinţarea a şapte biserici pe moşiile lui. Însă credincioşii s-au revoltat re-

proşându-i că chiar şi în timpul uniaţiei nu au fost lipsiţi de locuri de închinăciune, iar acum când au fost uniţi la ortodoxie sunt lipsiţi de biserici. Se crease o situaţie destul de tensionată, care uneori ducea la confruntări dintre credincioşi şi reprezentanţii administraţiei bisericeşti. Spre exemplu, în satul Liubaşevka, uezdul Uman, credincioşii de trei ori l-au alungat pe blagocinul care venea să le închidă biserica la porunca autorităţilor locale.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a dovedit a fiind receptiv la doleanţele credincioşilor pe care-i păstorea şi de aceea a refuzat propunerea contelui Potoţki. Mai mult ca atât, mitropolitul Gavriil s-a situat de partea credincioşilor şi a interzis lichidarea parohiilor fără consimţământul dat în scris chiar de către membrii parohiei (Чеховский 1904, 535).

Venind la catedra de la Kiev şi Halici, mitropolitul Gavriil a observat unele diferenţe în practica liturgică, care era o urmare a influenţei uniaţilor (greco-catolicilor).

Printre încălcările de ordin canonic observate de mitropolitul Gavriil era şi administrarea Botezului prin stropire şi nu prin cufundare, aşa cum prevede practica canonică a Bisericii Ortodoxe. Spre exemplu, Canonul 50 apostolic prevede următoarele: „Dacă vreun episcop sau presbiter nu ar săvârşi cele trei afundări ale unei singure sfinţiri (a botezului), ci numai o afundare, aceea care se dă (se practică) întru moartea Domnului, să se caterisească. Pentru că nu a zis Domnul: întru moartea mea botezaţi, ci: mergând, învăţaţi toate neamurile, botezându-i pe ei în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh" (Matei 18,19) (Floca 2005, 36). De aceea mitropolitul Gavriil a poruncit Dicasteriei din Kiev să oblige toate parohiile ca în cel mai scurt timp să asigure administrarea tainei Botezului prin trei afundări, dar nu prin stropire (Чеховский 1904, 541).

Altă abatere de la normele liturgice ale Bisericii Ortodoxe observată de mitropolitul Gavriil la eparhia Kievului şi Haliciului era cea legată de locul împărtăşaniei mirenilor. În practica parohiilor de curând revenite la ortodoxie se obişnuia împărtăşania mirenilor în altarul bisericii sau lângă uşile diaconeşti. Pentru a exclude această practică, mitropolitul Gavriil a poruncit Dicasteriei ca aceasta să dea indicaţii preoţilor ca mirenii să fie împărtăşiţi doar în faţa Uşilor împărăteşti, altarul rămânând locul de împărtăşanie a clericilor, aşa cum se obişnuieşte în Biserica Ortodoxă (Чеховский 1904, 542).

Venind la catedra Kievului şi Haliciului, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a observat că în multe biserici lipseau vasele pentru păstrarea şi transportarea Sfintelor Daruri, de aceea la 2 iunie 1802 el porunceşte Dicasteriei din Kiev să oblige toate parohiile să procure vasele necesare (Чеховский 1904, 546).

Una din cauzele care permiteau menţinerea deosebirilor în practica liturgică la eparhiile de curând alipite se datora în mare măsură folosirii cărţilor liturgice editate de uniaţi, în special a celor de la tipografia Lavrei din Pociaev. Pentru a pune capăt acestei stări de lucruri, mitropolitul Gavriil iniţiază o muncă deosebit de grea şi anume cea de a scoate din uzul bisericilor ortodoxe cărţile liturgice tipărite de uniaţi sau greco-catolici (Хойнацкий 1871, 45). Ca rezultat al eforturilor mitropolitului Gavriil, au fost scoase din folosinţă 792 de exemplare de cărţi liturgice uniate din toate uezdele mitropoliei, cu excepţia celui din Uman (Чеховский 1904, 537).

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni folosea orice ocazie pentru înlocuirea cărţilor tipărite de uniaţi cu cele ortodoxe. La începutul secolului al XIX-lea un număr impunător de biserici vechi erau reconstruite, folosindu-se de acest prilej, mitropolitul Gavriil nu permitea sfinţirea bisericii până când nu erau înlocuite cărţile liturgice greco-catolice cu cele ortodoxe (Чеховский 1904, 546).

Deşi în timpul scurt cât s-a aflat la conducerea mitropoliei Kievului şi Haliciului, mitropolitul Gavriil n-a reuşit să scoată din uz toate cărţile liturgice greco-catolice, totuşi datorită eforturilor depuse de el s-a micşorat substanţial folosirea în practica liturgică din parohiile mitropoliei Kievului a cărţilor liturgice tipărite de uniaţi.

Mitropolitul Gavriil înţelegea destul de bine importanţa cântecului bisericesc pentru buna desfăşurare a serviciului divin. Astfel că o altă lucrare administrativă a mitropolitului Gavriil în timpul aflării sale la Kiev este cea ce ţine de renovarea componenţei corului mitropolitan. La iniţiativa mitropolitului Gavriil, fostul conducător de cor Danilevski a fost înlocuit cu Ghetopanov. După numirea în funcţie a noului conducător de cor, la porunca mitropolitului Gavriil s-a realizat selectarea pentru noua componenţă a corului, fiind

angajaţi cei mai buni cântăreţi din eparhie. Deşi în urma armonizării corului au fost eliberaţi din funcţii unii cântăreţi trecuţi cu vârsta, aceştia nu au fost lăsaţi fără serviciu, la cererea mitropolitului Gavriil foştii corişti erau numiţi în parohii. Datorită eforturilor mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, pe parcursul anului 1800 a fost renovată întreaga componenţă a corului mitropolitan (Чеховский 1904, 547).

Mitropolitul Gavriil era conştient de necesitatea instruirii credincioşilor, de aceea ierarhul acordă o deosebită atenţie predicii preoţilor. Încă în timpul Ecaterinei II, la Moscova, de către mitropolitul Platon a fost introdusă practica rostirii pe rând a predicilor de către toţi clericii slujitori la catedrală. Această practică a fost preluată şi de către mitropolitul Samuil la Kiev. La rândul său mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a continuat iniţiativa predecesorului său, de aceea obişnuia să numească ca predicatori la catedrala mitropolitană din Kiev nu doar dintre preoţii din oraş, ci şi dintre preoţii mai instruiţi din provincie, în special dintre absolvenţii Academiei Teologice din Kiev.

Un merit incontestabil al mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni este acela că el a mers mai departe decât predecesorii lui. El era convins că predica este necesară nu doar în bisericile de oraş dar şi în cele rurale, de aceea a poruncit Dicasteriei să ordone ca toţi preoţii şi protopopii să prezinte la Dicasterie câte şase predici care urmau să fie pronunţate în parohii după primirea acordului din partea autorităţilor de cenzură bisericească (Чеховский 1904, 552).

Succesele mitropolitului Gavriil în activităţile de îndreptare a lucrurilor din Mitropolia Kievului şi Haliciului pe calea tradiţiei ortodoxe universale au fost observate şi de cele mai înalte autorităţi ale statului. Astfel, la 7 aprilie 1801, împăratul Alexandru îi trimite o scrisoare mitropolitului Gavriil prin care îi conferă ordinul „Sf. Andrei". În scrisoare se menţionează că ordinul i-a fost conferit pentru „întocmelile ce le-a introdus pentru susţinerea bunei orânduieli şi a propăşirii în eparhia Kievului şi Haliciului" (Originea ... 1901, 369). Şi împărăteasa Elisaveta, într-o scrisoare din 6 mai 1801, recunoaşte că ordinul „Sf. Andrei" conferit mitropolitului Gavriil „este o recompensă ce cu tot dreptul i se cuvine pentru meritele şi facultăţile lui" (Originea ... 1901, 369).

2. Diminuarea influenţei romano-catolicilor şi uniaţiei în eparhia Kievului şi Haliciului

Timpul aflării mitropolitului Gavriil la catedra Kievului şi Haliciului coincide cu momentul activizării Bisericii romano-catolice şi celei greco-catolice (uniate), în urma celor două împărţiri ale Poloniei (1793-1796), în special după 28 februarie 1798, când împăratul Pavel I a restabilit trei eparhiei greco-catolice: eparhiile de Luţk, Brest şi Poloţk (Коялович 1873, 393).

Graţie principiului de toleranţă religioasă enunţat prin Ucazul împăratului Pavel din 18 martie 1797, autorităţile bisericeşti greco-catolice şi cele romano-catolice, prezentau toate cazurile de convertire la ortodoxie ca acte de intoleranţă religioasă (Коялович 1873, 380-381). Ca urmare a acţiunilor acestora, la 8 octombrie 1789, Lopuhin, oberprocurorul Sfântului Sinod, îi porunceşte mitropolitului Gavriil Bănulescu să interzică episcopilor aflaţi în jurisdicţia lui canonică orice acţiune de convertire la ortodoxie a eterodocşilor din eparhiile în fruntea cărora se află (Коялович 1873, 389). Nu era în favoarea convertirii la ortodoxie nici circulara împăratului Alexandru I din 5 aprilie 1801, prin care se cerea de a nu-i asupri pe cei care s-au lepădat de ortodoxie (Чеховский 1904, 400).

Este şi firesc că în aceste condiţii, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni întâlnea destule greutăţi în încercările sale de a reţine creşterea numărului de parohii greco-catolice în Mitropolia Kievului.

Un exemplu grăitor în această privinţă este cazul din satul Kopacev, judeţul Kiev. Fără a lua în consideraţie faptul că în localitate nu era nici un greco-catolic, în anul 1800 aici a fost construit un paraclis în care au început să slujească doi preoţi greco-catolici, care nu se limitau doar la săvârşirea serviciului divin dar mai promovau şi prozelitismul religios, atrăgând la casa lor de rugăciune şi pe creştinii ortodocşi (Чеховский 1904, 403).

Aceste acţiuni ale greco-catolicilor au devenit cunoscute la Kiev, de aceea Dicasteria mitropolitană a fost nevoită să informeze conducerea gubernială, însă nu a urmat nici o reacţie din partea acesteia. În situaţia creată, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni este nevoit ca la 19 ianuarie 1803 să se adreseze personal guvernatorului Pankratiev, cerându-i respectarea legii şi îndepărtarea preoţilor greco-catolici din parohia ortodoxă

sus-numită. Nu se ştie din care considerente, însă guvernatorul fără nici o explicaţie a refuzat să îndeplinească rugămintea mitropolitului Gavriil (Чеховский 1904, 404).

Un caz asemănător a avut loc şi în satul Sikarnoi din uezdul Lipeţk. În biserica construită pe banii moşierului din localitate, la 10 februarie 1800, începe să slujească un preot greco-catolic, deşi locuitorii satului erau de confesiune ortodocşi. Locuitorii din sat erau siliţi de către moşier să frecventeze slujbele uniate. Aflând despre aceste abuzuri, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni porunceşte Dicasteriei să ia legătura cu Consistoriul greco-catolic din Luţk şi să-i ceară încetarea infiltrării uniaţilor în satele populate de creştini ortodocşi.

Cazuri de infiltrare a uniaţilor în parohiile ortodoxe au mai fost semnalate şi în s. Zapalovka din uezdul Skvirsk, în localităţile Petrivka, Zvenigorod ş.a.

Despre aceste încălcări mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni regulat îl punea la curent pe guvernatorul Pankratiev, cerându-i să fie înlăturaţi preoţii greco-catolici din parohiile ortodoxe.

După o tăcere îndelungată, în 1804, conducerea gubernială a reacţionat ordonând în sfârşit demontarea clădirilor de cult greco-catolice din satele cu pricina (Чеховский 1904, 407).

În afară de infiltrarea uniaţilor în parohiile ortodoxe din mitropolia Kievului şi Haliciului aveau loc cazuri de convertire a unor persoane la romano-catolicism, în special prin botezul copiilor mici, născuţi în familii mixte. Unul din aceste cazuri este cel al familiei Logadovski din satul Trilesah, uezdul Vasilievsk, despre care Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni aduce la cunoştinţă Sfântului Sinod (Чеховский 1904, 416).

Pentru a exclude cazurile de prozelitism, la indicaţia mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, Dicasteria din Kiev cere de la preoţii uniaţi şi cei romano-catolici să nu încalce legislaţia în vigoare. Trebuie să menţionăm că în perioada de timp cât mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a aflat la conducerea mitropoliei Kievului şi Haliciului s-au întors la Biserica Ortodoxă mulţi foşti creştini ortodocşi din diferite categorii sociale (Чеховский 1904, 417), iar din cele 12 persoane care s-au convertit la romano-catolicism la Kiev în timpul păstoriei mitropolitului Gavriil, doar două nu s-au mai reîntors la ortodoxie (Чеховский 1904, 416).

Propaganda greco-catolică se răspândea nu doar prin infiltrarea clericilor uniaţi în satele cu o populaţie preponderent ortodoxă ci şi prin intermediul cărţilor tipărite în Lavra de la Pociaev. Cărţile de la această tipografie erau răspândite chiar şi la Kiev. Din cauza cărţilor de cult editate la tipografiile uniaţilor, prin introducerea unor rugăciuni de sorginte romano-catolică, clerul ortodox era lipsit de posibilitatea desfăşurării logice a serviciilor divine, aşa cum se obişnuia în bisericile de tradiţie greacă.

Pentru a curma această stare de lucruri, mitropolitul Gavriil propune cârmuirii guberniale să interzică comercializarea cărţilor de la Pociaev în parohiile ortodoxe. Însă autorităţile locale preferau să nu se amestece, păstrând tăcerea.

Pentru a schimba situaţia, mitropolitul Gavriil se vede nevoit să apeleze la ajutorul Sfântului Sinod. În urma intervenţiei pe lângă acest înalt for bisericesc la 2 ianuarie 1802 a fost emis ucazul Sfântului Sinod în care se stipula că tipografia din Pociaev are dreptul să tipărească cărţi doar pentru romano-catolici (Чеховский 1904, 427). Însă acest ucaz rezolva problema doar pe jumătate, deoarece nu interzicea vânzarea cărţilor greco-catolice sau uniate în Kiev. De aceea la 9 februarie 1802 este emis un ucaz împărătesc în care era stipulat că în conformitate cu ucazul din 27 iulie 1787 (Чеховский 1904, 430), se interzicea editarea şi comercializarea cărţilor de rugăciune şi a Bibliei, care nu erau tipărite cu binecuvântarea Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse (Чеховский 1904, 431).

Astfel, în urma intervenţiei mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, prin ucazul din 9 februarie 1803, a fost oprită răspândirea la Kiev a cărţilor greco-catolice.

Bibliogafie

Altă poezie 1903: Altă poezie către Mitropolitul Gavriil. Biserica Ortodoxă Română 8, 1903.

Originea 1901: Originea câmpulungeană a lui Gavriil mitropolitul Kievului. Analele Academiei Române, seria II, t. XXIII (1900-1901). Memoriile secţiunii istorice, 1901.

Floca 2005: I.N. Floca, Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note şi comentarii (Sibiu 2005).

Знаменский 1886: Иоанн Павлинович Знаменский, Положение духовенства в царствование Екатерины II и Павла I (Москва 1886).

Коялович 1873: М.И. Коялович, История воссоединения западнорусских униатов (СПб. 1873).

Крыжановский 1861: Е.М. Крыжановский, Очерки быта малороссийского сельского духовенства. Руководство для сельских пастырей 39, 1861 şi nr. 46, 1864.

Папков 1899: А.А. Папков, Упадок православного прихода, Русский Вестник 3, 4, 1899.

Хойнацкий 1871: А.Ф. Хойнацкий, Западно-русская уния в ея богослужении и практике (Киев 1871).

Храневич 1892: В. Храневич, Помещики и духовенство юго-западного края. Киевская старина 38, 1892.

Чеховский 1904: В. Чеховский, Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799-1803 гг.). В сб.: Труды Киевской Духовной Академии, июль, август, 1904.

The Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni. Administrative activities at Kiev Bishopric

Abstract

The present study is dedicated to the analysis of some aspects of the Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni's activity at the Diocese of Kiev and Halich in 1799-1803. Thanks to the newly discovered archive documents more evidence about the activities of this prominent figure, whose life is linked with the history of culture of three peoples – the Romanians, Ukrainians and Russians – is found.

Митрополит Гавриил Бэнулеску-Бодони. Административная деятельность на Киевской кафедре

Резюме

Данная статья посвящена некоторым проблемам, связанным с административной деятельностью митрополита Гавриила Бэнулеску-Бодони в период пребывания его на киевской Кафедре 1799-1803 гг.

Благодаря новым архивным источникам в новом свете представляется деятельность выдающейся личности, жизнь которого связанна с историей культуры трех народов: румынского, украинского и русского.

28.01.2007

Dr. Nicolae Fuştei, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

MĂNĂSTIREA CURCHI. ISTORICUL ŞI REZULTATELE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DE SALVARE DIN ANUL 2006

Valeriu Bubulici
Mihai Onilă

În regiunea pitorească a Codrilor Orheiului, din preajma râuleţelor Ichel şi Vatici, se află o bună parte din mănăstirile Basarabiei. Aici, printre mănăstirile: Hirova, Tabăra, Răciula (de maici), Hîrjauca, Hîrbovăţ, Frumoasa, Ţigănesti, este şi mănăstirea Curchi (de călugări). Ea se afla pe valea râului Vatici, între satele Mana, Vatici şi Morozeni, 12 km de Orhei. Anul fondării acestei mănăstiri nu se ştie, dar conform tradiţiei, există câteva versiuni. În prima se menţionează că ea a fost întemeiată de către Dumitraş Curcă, fiul diacului din satul Morozeni, ţinutul Orhei. Se zice că acel Dumitraş era un om puternic şi care se ocupa cu jefuitul prin Codrii Orheiului. Odată, omorând nişte drumeţi, a constatat că şi-a omorât părinţii. Strivit de remuşcări, la îndemnul pustnicului de la Schitul Rîşca, se călugăreşte. Iar mai târziu, ajutat de foştii săi prieteni întemeiază un schit, care-i va purta numele (Mihalevici 1896, 278). A doua versiune este expusă de V. Puiu care menţionează că odată, când turcii au jefuit târgul Orheiului, o parte dintre locuitori, au fugit şi s-au ascuns în Codru, pe valea râului Vatici. Femeile s-au oprit pe locul actualului sat Tabăra, şi au construit o tabără, iar bărbaţii au constituit alta, pe locul unde se află astăzi mănăstirea Curchi. În urma unor lupte crâncene, creştinii au fost înfrânţi, scăpând doar un singur bătrân, cu numele de Curcă. Aflând despre aceasta, femeile au ridicat pe acel loc o biserica de lemn. Peste ani, în jurul acestei biserici s-au aşezat în sihăstrie urmaşii celor căzuţi în luptă. Astfel s-a creat schitul, căruia i s-a pus numele de Curcă (Puiu 1919, 33).

Cea de-a treia versiune se apropie mai mult de realitate. În ea se spune că în satul Buzeşti, trăiau doi fraţi, Iordache şi Mihail Curchi. În timpul invaziei tătăreşti împreună cu preotul satului Feofan, cu soţia şi doi copii, au fugit peste Prut, unde curând preotul moare. Primăvara, în anul următor, Iordache hotărăşte să se întoarcă în sat ca să dea drumul albinelor din beci, atât ale lor cât şi ale preotului. Soţia preotului l-a rugat să ia cu dânsul şi copiii ei, şi i-a arătat unde sunt ascunşi banii de pe stupii vânduţi ca să-i folosească pentru creşterea copiilor. Când Curchi cu copiii au ajuns în locul unde astăzi se află mănăstirea Curchi au fost atacaţi de tătari. Atunci, de panică şi setos de viaţă, Iordache deshamă un cal de la căruţă şi fuge, lăsând copiii prizonieri tătarilor. Curând s-a întors în sat şi fratele lui Mihail. Măcinat de remuşcări că a lăsat copiii pradă tătarilor, Iordache se mărturiseşte unui preot care îl sfătui să construiască un lăcaş sfânt din banii găsiţi, ai preotului. Fraţii, cu satisfacţie, au căzut de acord. Ei au schimbat moşia lor din sat cu locul de moşie a răzeşilor din s. Morozeni, unde au fost răpiţi copiii preotului, şi cu permisiunea Mitropolitului Iacov, din Iaşi, au înfiinţat un schit, iar ei s-au călugărit şi au fost primii călugări în mănăstire (Защук 1862, 212). Toate aceste legende, cu excepţia primei, au un numitor comun: că lăcaşul sfânt s-a înfiinţat în memoria celor căzuţi.

Documentar, când a fost înfiinţat acest schit, direct nu există niciun document. În lucrările consacrate istoriei mănăstirii Curchi, din sec. XIX - începutul sec. XX, şi mai târziu, există două păreri referitor la înfiinţarea schitului. Unii susţin că schitul a apărut în anul 1773 (Anuarul 1922, 2; Mihalevici 1896, 278), iar alţii, în 1775 (Berechet 1926, 208). Ambele păreri au la bază „*Diata*" lui Iordache Curchi, de la 15 octombrie 1775, considerat primul document de atestare a mănăstirii. În el se menţiona următoarele: *„Eu Iordache, ficiorul lui Vasile Curchi, facut-am această scrisoari. Cu mila şi cu agiutoriul lui Dumnezău, am fost datoriu să cheltuescu din darul Domnul Dumnăzău, pîn s'a săvârşi lucrul, casa lui Dumnăzău, şi am închinat-o sfântului mari mucenic Dumitri, ca să ne fii şi noî într'agiutor, şi eu, din darul Domnului am datu schitului stupi o sută şi vaci cinsprăzăci şi moara, ce esti din vali di schitu, în gura Hulbuciocului, şi zapisili celi vechi şi celi noî a morii li-am datu toati schitului şi i-am datu moşii din satu din Morozeni cătă să va*

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 165-188.

alegi, partea moşumeu a lui Istrati, ce să tragi dipi moşul nostru Isacu Morozanul şi zapisili moşii am dat toati aceste schitului să fii pentru sufletul morţilor pomenanii cătu va fi schitul, iar cu fraţi eu m'am învoit, eu să n'aibu triabă la alti moşii, nici călugării, nici fraţii la aceasta mosii nici la moară, iar di să va tămpla, să rămăi pustiiu atunci să stăpăniască fraţii, şi aşe am socotit dobândă s'ar faci pisti an din moară, din sutpi, din vaci, să facă doî părţi călugării, o parte să e schitul, o parte să e călugării cu toţi. Iar cini s'ar lăcomi, să e parte schitului, să fii subtu blăstămul lui Dumnezău, a Bisericii şi cini va fi preutu să pomeniască tot niamul, [adaus apoi], sau din nepoţi di s'ar atingi să e ceva di a schitului să fii subtu blăstăm, numai samă să e, şi din parte schitului vor cheltui la ce trebui călugării.

v. let 7283 [=1775] Oct. 15.
Monah Ioan, Enache Penişoara, Carp

100 stupi s'au dat	*Curhi, Gahiţa Pănoaie, Eu Enachi sin*
5 vaci mari	*Curchiu, Erei Manasă zăt lui Curchi,*
5 boi tineri	*Antohi Curchiu şi Eu Măcari săn Preut*
4 viţăi	*Străjescul, Gligoras.*

(284 disetine, 900 stj. p.)"[1]

(Tomescu 1929, 99).

Cei care susţin anul 1773, consideră că înfiinţarea mănăstirii trebuie considerată de la începutul construcţiei bisericii, care s-a terminat în 1775, şi după toate probabilităţile a durat doi ani. Ceilalţi iau ca bază înfiinţarea, nu anul începutului construcţiei ci anul terminării ei, adică 1775. Dar probabil nici unii, nici alţii nu au dreptate, căci conform documentului de la 20 martie 1775, ce s-a păstrat în mănăstire, găsit şi publicat de cercetătorul Alexie Pîrza, în anii '30 ai sec. XX, schitul exista cu mult mai înainte. În acel document se menţiona următoarele: *„Adică eu Iordana, fiica lui Andrei Corciovă şi cu fratele meu Lupul, şi cu sora mea Vasilica, care suntem feciorii lui Andrei Corciovă, care avem un betren în moara Corciovestilor, care tatu nostru, Andrei au fost frate cu Grigoraş Corciovă, şi cu Gavril Corciovă, şi cu Stratulat Corciovă, cu Vaslică Baiatărasa, apucîndu-ne pe noi turcul Ali Balah Anadoleanul de Bani Molei, adica patruzeci de lei fiindu-i noi datori di pi miere şi noi neavînd o putere am mărs la Iordache Curchiu şi la Manole ei în mirenie,* după cum se spune că trăiau în Tabără *...iară noi făgăduind jumătăţi de betren schitului danie"* (Mîrza 1937, 20).

Din aceste informaţii rezultă că, la 20 martie 1765 schitul deja exista. Dar pentru determinarea precisă a perioadei de înfiinţare a schitului este foarte util suretul domnesc de întăritură, dat de Grigorie Alexandru Ghica lui Iordache Curchi, pentru averea sa, de la 4 februarie 1765. *„Noi Grigorie Alexandru Ghica Vvoda Bojiiu Milostiiu Gospodar zemli Moldavscoi. Dat-am carte Domnii mele lui Iordache Curchiul să fie volnicu cu carte Domnii mele a ţine şi a stăpăni doî părţi moşii de cumpărătură din parte de gios şi baştină cîtă să va alege din satul Morozeni ot Orheiu, parte lui Isacu Morozan diiacului. Aşijdere şi un iaz în Vatăciu cu vadu de moară şi doî poieni una dispre Răsărit şi una dispre Apus şi cu altu vadu de moară în poiană, cari sintu cumpărătură di Isac Morozan. Deca după dresă şi scrisori ce va fi avăndu, sa fie volnicul a lua de a zăce din ţarini cu păini, din fănaţă, din grădini cu legumi, din prăsăci cu stupi, din cincizăci unul, iar fiind mai putăni să ia căte o para de stup, si din livezi cu pomi şi din bălţi cu peşti. Aşijdere şi pădure ce este pi numita lui mosii, [să nu fie] volnic [nimeni] să tae orce feliu de lemnu pănă nu să va învoi cu stăpănu moşii. Aşijdere şi depi la cei ce vor fi şăzători pe aceasta mosie să lucreze boerescul căte 6 zile intr'un anu, adeca trii de vară şi trii de iarnă pe obiceiu, şi după hotărărea testamentului. Iar cari n'or vre să lucreze sa le ia căte giumătati de leu de tot casariul. Şi poruncim Domnie me dumitale vel sardariu pentru aceia cari nu s'ar supune a-şi da venitul moşii după obiceiu, să le faci zaptu, supuindu-i şi împlinindu dela dănşi pănla cel mai puţăn. Nimeni să nu ste înpotriva cărţii Domnii mele. Iar avăndu cineva a răspundi, cu scrisori ce vor fi avăndu să vie la Divan"* (Tomescu 1929, 98).

În această *„Diată"* se arată toată averea lui Iordache, dar de schit nu se menţionează, probabil că nu exista. În schimb, din aceste două documente reiese că schitul a apărut în perioada de la 4 februarie pâna la 20 martie 1765. Adică, mazilul Iordache Curchi a purces la constituirea schitului după ce a căpătat cartea de întăritură domnească, ca să nu aibă probleme cu rudele. Apoi cercetăto-

[1] 1 des. (desetină) – corespunde cu 1,09 ha (hectare); 1 stj. (stânjen) – corespunde cu 2,23 m; 1 p. (palmă) corespunde cu 25,28 cm.

rul Ştefan Berechet, referindu-se la schiturile din Basarabia, care au fost închise după anexarea la Rusia, menţionează şi pe cel din satul Borzeşti, jud. Orhei, care avuse o biserică de lemn, cu hramul Adormirea Maicii Domnului *„clădită cu ajutorul la doi monahi din Curchi la 1770, Ioan şi Manasie”* (Berechet 1926, 222) din care rezultă că, cel puţin în anul când se construieşte biserica din Borzeşti, schitul Curchi deja exista.

De la începutul înfiinţării acestui schit, călugării nu duceau o viaţă de obşte. Ei trăiau răzleţiţi unii de alţii prin chiliile ridicate pe cont propriu. Fiecare era nevoit să-şi câştige existenţa. Schitul nu-i asigura cu nimic material. Călugărul avea o bucată de pământ arabil, vie, livadă, prisacă – necesare pentru existenţă. Starea materială a schitului creşte îndeosebi din averea lui Iordachi Curchi, lăsată schitului prin *„diata”* de la 1775. Cu toate acestea, modul de viaţă al călugărilor a rămas neschimbat până la începutul sec. XIX. Abia pe timpul mitropolitului Gavriil Bănuleuscu–Bodoni se încearcă trecerea la viaţa de obşte, dar procesul decurge foarte greu – călugării erau deprinşi cu proprietatea lor personală. Astfel, la 1826 la mănăstire erau *„zece chilii din nou făcute, şase chili în rînd vechi, două trapeze, dintre care una veche şi alta nouă şi 31 chilii părinteşti”* (Mîrza 1937, 96) – ce nu sunt altceva decât chiliile vechi, proprietate a călugărilor care n-au intrat încă în viaţa obştească. Iar cele şase chilii, care erau sub un acoperiş, a fost prima locuinţă în comun. Aceasta a şi fost începutul de obşte a călugărilor de la mănăstirea Curchi. Mai apoi, socializarea vieţii monahale a decurs mai repede. Astfel, la 1832 rămăseseră numai trei chilii părinteşti, iar la 1838 nu se menţionează nici una. Iar începând din 1840, pe timpul stareţului Filadelf, toţi călugării se foloseau de statutul vieţii obşteşti (Mîrza 1937, 96). În baza decretului din 10 decembrie, 1868, mănăstirea Curchi, începe a fi cârmuită de arhiereii vicari de Acherman, *„şi este dată acestora ca din veniturile ei să aibă mijloace de întreţinere. Întîiul stareţ arhiereu a fost întîiul vicar de Acherman, arhireul Petru Troiţkii”*. De fapt, însă, mănăstirea era condusă de namesnici (locţiitori ai stareţului), care trăiau permanent la mănăstire (Puiu 1919, 33). Majoritatea călugărilor intrau în mănăstire fie că aveau înclinaţii spre monahism, fie că erau atraşi de viaţa liniştită a mănăstirii, fie că să-şi găsească mântuirea. Printre ei au fost şi unii cu studii înalte: egumenii Inochentie, Ilarion, Porfirie, Leonid, preotul Porfirie ş.a. Numărul călugărilor a fost în continuă creştere: de la 38 în 1775 la 72 în 1820, şi până la 226 în 1910 (Mîrza 1937, 97).

Fig. 1. Panul mănăstirii Curchi, realizat de arhitectul L. Lozinski în anii 1863-1865.

Mănăstirea Curchi era cea mai bogată din Basarabia. De la înfiinţarea ei, ea a avut o bază bună pusă de însuşi ctitorul ei Iordachi Curchi. Prin *„diata”* sa de la 15 octombrie 1775 el lasă moştenire sfântului lăcaş 100 stupi de albine, 15 vaci, moară în gura râului Hulbucioc, care trece paralel cu mănăstirea şi se varsă în r. Vatici, şi moşii din s. Morozeni *„cătă să va alegi, partea moşumeu a lui Istrati, ce să tragi dipi moşul nostru Isacu Morozanul”*. Din această precizare a moşiei rezultă că el a donat toată averea sa, întărită prin *Suretul* domnesc de la 4 februarie 1765, schitului. Conform documentului, moşia lui cuprindea *„zăce din ţarini cu păini, din fănaţă, din grădini cu legumi, un iaz în r. Vatăciu, două mori, două poeni, livezi „bălţi cu peşti”* şi *“pădure ce este pi numita lui moşii”* (Tomescu 1929, 99). Apoi, conform actelor de donaţii şi cumpărătură din 1797 şi până în 1815 moşia schitului se măreşte cu 27 desetine 6 palme şi 110 stânjeni prin achiziţii, din contul moşiei s. Morozeni (Tomescu 1929, 110). O mare contribuţie la creşterea moşiei a adus-o

căpitanul lui Toader Sabău, care donează în anul 1800 mănăstirii 1000 desetine şi 100 stânjeni, iar la 1808 moşia Pripiceni de 780 desetine şi 1497 stânjeni, cumpărată de la nepotul stolnicului Dumitrachi Climinti, Anghelachi Climinti cu 9500 lei (Tomescu 1929, 103). Această moşie a fost transformată într-un metoh mănăstiresc unde mai apoi, la 1903, a fost construită o biserică cu o mică obşte de monahi şi a fost numită Pripiceni – Curchi. Iar la 1816, după moartea ctitorului, mănăstirea şi-a mai cumpărat, cu banii rămaşi de la el, încă 500 desetine din moşia s. Morozeni. Din cele cinci mori care erau pe r. Vatici, două: Vasilcăi şi Rogute au fost donate la 1811 mănăstirii (Mîrza 1937, 132). În averea ei mai intra o parte din moşia Cerlina, jud. Hotin, dăruită de preotul Teodosie Hliţki, în 1811, şi moşia satului Ştiubeni – jud. Soroca, cu o suprafaţă de 1500 des., dăruită de V. Dănilescu la 1842, prin următorul document: ajuns la bătrâneţe *„şi neavînd clironom”,* Vasile Dănilescu, ruptaş din Chişinău, fiul lui Ioan Dănilescu, face danie *„către soborul sf. m-ri Curchi, unde să prăznuieşte hramul Naşterea Maicii Domnului şi a sf. m. mucenic Dimitrie... o moşie ce să numeşte Ştiubeenii în uezdul Eşului, la fundul Copăcencii, ci o am cumpărat-o dela d-lui spatariu Matei Rîşcanu”* la bătrâneţi, *„spre vecinică pomenire a me şi a părinţilor mei şi a tot neamul meu, însă cât voi fi în vieaţă eu Vasile Dănilescu, să aib a stăpăni pomenita moşie... Iară monastirea să fie îndatorită a mă căuta pe mine cu toate cele trebuinciosă până la trecirea me din vieaţă, adică să-mi dei chilii, posluşnic şi toate cele trebuincioasă”.*

(1541 disetine, 229 stj. p.) 1842 Mart. 15
(Tomescu 1929, 110).

Total, la 1877, în urma măsurărilor efectuate de inginerul judeţean, mănăstirea dispunea de 432 desetine, 1388 st. pătraţi, pământ arabil; 91 des., 1774 stj. de livezi şi vii; 4 des., 1630 stj. suprafaţa acareturilor mănăstirii; 840 des., 68 stj. de pădure; 7 des. de drumuri; 20 des, 1130 stj. suprafaţa lacurilor, 4 mori pe râul Vatici. În total, pământ fertil şi nefertil erau 1395 des. şi 2340 stj. Iar pe moşia Morozeni, pe malul râului Cula avea 1483 des. Aici mănăstirea avea cele mai multe vii, case, pivniţe, îngrijite de călugări. Acestui loc oamenii îi spuneau *„Mănăstioară”* (Mîrza 1937, 132). Iar conform informaţiei date de L. Berg la 1916 mănăstirea avea în total 4800 de desetine de pământ (Берг 1993, 195). În curtea mănăstirii erau 9 blocuri destinate pentru chilii, dintre care 6 din piatră şi 3 din valci. Unul era acoperit cu tablă de metal – casa stareţului, 2 cu olane, iar celelalte cu şindrilă. Dintre acestea erau două trapeze cu bucătărie, beci şi toate cele necesare, acoperite cu olane. În afara curţii erau 3 case din lemn, acoperite cu stuf: două erau destinate pentru vizitatori şi pelerini, iar una pentru depozite şi şopron pentru vite (Зашчук 1862, 213). La sfârşitul secolului XIX, începp. sec XX numărul acareturilor creşte esenţial. Se construieşte o arhondarie, o nouă şcoală, hotel pentru sanatoriu, cramă. Mănăstirea dispunea de ateliere de ceramică, prelucrarea lemnului, fierului, lânii, uzină pentru instalaţii de energie electrică, moară cu aburi. Aici era şi o bogată bibliotecă, care servea şi drept şcoală în care învăţau copiii şi adulţii. Pentru pelerini, şi vizitatori, a fost organizat şi un muzeu. Iniţiatorul şi organizatorul a fost savantul Constantin Tomescu. Printre diferite obiecte de cult şi laice, muzeul deţinea 21 de manuscrise datate cu anii 1671-1842, semnate de diferiţi autori. De asemenea, o colecţie de cărţi vechi (57 volume, atât religioase, cât şi laice), dintre care cea mai veche era un Molebnic, tipărit la Bucureşti la 1700 (Mîrza 1937, 110).

Prima biserică, documentar atestată, pe teritoriul schitului, a fost cea ctitorită de Iordache Curchi, cu hramul „Sfântul Mare Mucenic Dumitru”, confirmată prin *„diata”* ctitorului Iordache Curchi, de la 15 octombrie 1775. Dar aceasta nu înseamnă că până atunci nu ar fi existat o altă biserică. Căci puţin probabil că Ioan şi Mănasie, călugării de la schitul Curchi, acordă ajutor la ridicarea bisericii din satul Borzeşti, jud. Orhei, iar ei să nu fi avut biserică (Berechet 1926, 220). Apoi, conform pomelnicului de la 1775, anul când s-a construit biserica Sf. Dumitru, aici deja existau 38 de călugări (Mîrza 1937, 28), un număr destul de mare pentru acele timpuri. Iar aceşti călugări nu s-au adunat într-un an–doi, şi ei au avut nevoie de biserică şi până atunci. De aceea putem presupune că aici ar mai fi existat o altă biserică, mai timpurie.

Din buletinul mănăstirii de la 1820 (Mîrza 1937, 30), se poate constata că ctitoria lui Curchi a fost construită din lemn, fără cupole, avea două cruci: una pe altar, şi alta pe pridvor, fiind acoperită cu şindrilă. Conform informaţiilor tradiţionale, această biserică s-a aflat la 25-30 metri în faţa stăreţiei vechi. De obicei, aceste biserici se construiau din stâlpi de stejar, uneori foarte groşi, la unele se punea şi temelie de piatră aşezată între

stâlpi. La altele şi temelia era din grinzi mari, culcate la pământ, pe care se aşeza pardoseala. Stâlpii ciopliţi cu îngrijire în 4 colţuri, aşezate la 1, 1/2 până la 3 metri unul de altul, se legau între ei cu 3-4 grinzi orizontale, care se îngrădeau cu nuiele groase. La grinzi se întrebuinţau cuie de lemn, uneori cuie de metal şi scoabe lucrate de fierari. Construcţia ridicată se tencuia cu o masă de argilă formând un perete cu o grosime de la 20 până la 30 cm. Ca pereţii să nu sufere din cauza climei, se acopereau cu scândură, bătută în cuie una lângă alta – marginile uneia acopereau marginile alteia. Erau şi tencuite pe dinafară. În interior pereţii se văruiau. Acoperişul era simplu ca la casele ţărăneşti, cu streaşină nu prea mare şi majoritatea cu şindrilă. Tavanul era drept – plan până la mijlocul bisericii. Înaintea altarului el forma o boltă rotundă sau în colţuri în formă de cupolă, care nu ieşea deasupra acoperişului – tot era din scândură şi vopsit. Deasupra acoperişului, pe nişte turnuleţe de lemn – 50 cm – se înălţau două cruci, una la un capăt al acoperişului, şi alta la celălalt. De obicei clopotniţa era înaintea bisericii la intrare – 4 stâlpi de câte 4-5 m înălţime, legaţi deasupra şi la mijloc cu grinzi, cu un acoperiş în formă de piramidă patrunghiulară. De grinzi se atârnau clopotele, iar pe grinzile de la mijloc se punea o scară, fără pereţi. După amplasarea crucilor, ea putea să fi avut forma de corabie, caracteristic vechilor biserici moldoveneşti. Din *„diata”* schimonahului Manasie Curchiu, al doilea ctitor al mănăstirii, de la 22 februarie 1793, scrisă pe verso *„diatei”* lui Iordache Curchiu, aflăm că biserica dispunea de: *„... sfântul prestol cu toată rânduiala lui, cu doî sfeşnice de alamă, cu sfântu Antimis, cu acoperământ de cărşinină [sic], cu sfânta Ivanghelie, o grobniţă de madim, cu cădelniţă iarăş asămine, altă cădelniţă de alamă, 2 feloane de taftă, 2 stihare de taftă, 1 stihar de cărşină, 3 petrahire de taftă, sfintile potire de cositoriu cu toati cele trebuinciosă, un meniiu pe doîsprăzeci luni deosăbiti, un ohtoih de cil mari, un penticostar, o leturghie, un apostol, un treod, un molitfenic, o cetelnă, un ceaslov, o psaltire, un catavasii, doi clopoţi ...”* (Tomescu 1929, 100).

Conform pomelnicului din 1798, ieromonahul Teofan (al treilea stareţ), reînnoieşte schitul din cauza că s-a mărit numărul călugărilor. El a făcut un gard nou lărgind schitul, ridică o clopotniţă lângă biserică, care, conform buletinului de la 1821, avea o cruce în vârf (Mîrza 1937, 30). Alte informaţii, până la 1822 nu sunt. În acest an, arhimandritul Irineu, profesorul mănăstirii Curchi, printr-un raport către Dicasteria Chişinăului, cere permisiunea să vândă biserica unui locuitor din Chişinău, Marco Zagori. Raportul a fost aprobat de arhiepiscopul Dimitrie Sulima în acelaşi an şi tot atunci s-a făcut un *„izvod”* al lucrurilor ce se aflau în biserică, la data de 25 mai 1822: *„1 catapiteazmă de muşama. 5 icoane mari înpărăteşti de lemn. 1 policandru de alama mare cu 6 fofezi. 8 policandre cu 4 fofezi de madim. 1 pristol cu toata imbrăcămintea. 1 evanghelie. 2 sfeşnici mari de aramă pe prestol. 1 potir de madim. 1 discos tij de madim cu pocroveţ de mijloc. 1 copie şi 1 liguriţă. 1 proscomedie zugrăvită şi 1 dulap de lemn. 21 icoane praznicile de peste an. 1 rînd de veşminte preoţăşti cu toată rînduiala lor de mijloc. 1 carte Cazanie ce se ceteşte peşte an. 41 strane. Iar biserica şi altarul pardosit cu scînduri. Intru acest chip să află biserica cu cele de sus arătate. Proestosul s. Monăstiri Curchiului Arhimandrit Irinei. Celi ci să arată prin izvodul acesta noi l-am primit toati şi spre credinţi am pu[s] numili şi degitul.*

Eu Ivan Bulgarul nepot Marcului

Eu Timofti starostili din satul Copcecă.” (Tomescu 1929, 107).

A doua biserică, şi prima de piatră construită aici, a fost cea ctitorită de căpitanul Toader Sabău (Filaret în călugărie). Ridicarea lăcaşului sfânt a început în 1807, şi s-a terminat în 1810, iar la 8 septembrie acelaşi an a fost sfinţită, cu hramul Naşterea Macii Domnului. Din Izvodul mănăstirii de la 1832 (Mîrza 1937, 33), aflăm că biserica avea 33 de stânjeni în jur, şi doi stânjeni, cinci palme, în înălţime. Era acoperită cu şindrilă şi avea o cupolă deasupra pridvorului. Aceasta servea drept clopotniţă, care avea trei clopote cu greutăţile de: 150, 130, şi 45 oci[2]. Pe acoperiş erau trei cruci: pe altar, la mijloc, şi pe clopotniţă. Biserica avea 10 ferestre din sticlă cu gratii, şi trei uşi. În jurul bisericii a fost construit un zid de 268 stânjeni cu o înălţime de un stânjen, cu patru porţi. Probabil acesta este zidul mănăstirii care, conform Izvodului din 1832, avea 4 porţi: una mare de 1 stj. şi 6 p. înălţimea şi lăţimea de 2 stj. si 4 p. Zidul avea ocniţe, unde au fost pictate mai târziu scene din Vechiul Testament – în stânga de la poarta centrală şi din Noul Testament – în partea dreaptă. În partea de nord-est zidul avea un turn de pază,

[2] 1 oca corespunde unităţii de măsură de 1 kilogram – 1 litru.

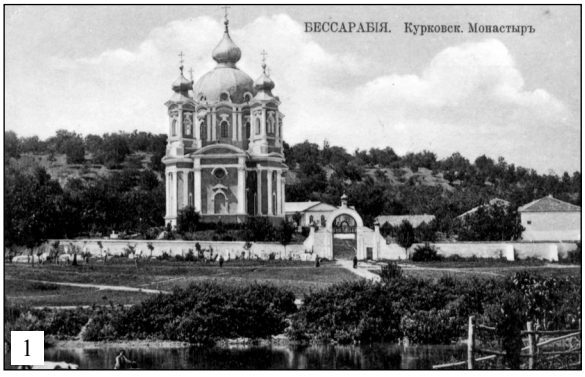

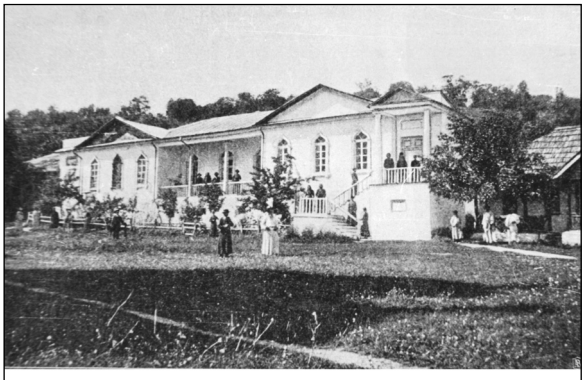

2 Архіерейскія кельи зимней церкви Курковскаго монастыря.

Fig. 2. 1 - Vedere a mănăstirii Curchi (înc. sec.XX); 2 - chiliile arhiereşti a bisericii de iarnă „Sf. Dumitru" a mănăstrii Curchi (înc. sec. XX).

care se mai păstrează şi până în ziua de azi (fig. 3/2). Intrarea principală prezenta o construcţie în formă de biserică străbătută la mijloc de o poartă. Când intrai pe poartă, în faţă era un perete pictat cu scena Mântuitorului şi Samariteana la fântână. La baza acestei picturi era o ţeavă de unde curgea apă într-o fântână cimentată. Deasupra picturii era săpată o cruce. Ca să ajungi la această pictură, trebuia să urci nişte trepte ce se termină cu o treaptă destul de mare, iar de aici alte trepte mai mici pe ambele părţi ce se ridică în faţa unui loc viran sădit cu flori, ce se afla în faţa stăreţiei.

În interior, biserica era împărţită în trei părţi: altar, naos, şi pridvor, cu intrarea dinspre sud. Înăuntru avea un prestol-proscomidie (jărtvenic) de piatră, iconostas de lemn sculptat, zugrăvit şi poleit cu aur, cu patru icoane mari. La icoana Maicii Domnului se afla o cruciuliţă de argint cu sfintele moaşte. Lângă strană erau două icoane mari: Sf. Dumitru şi Sf. Nicolae. Biserica avea trei policandre. În pridvor erau cinci icoane şi o cruce pictată. Biserica mai avea cafast, pomelnic deasupra căruia se afla un depozit pentru păstrarea obiectelor bisericeşti. Mărinimosul ctitor s-a străduit ca biserica să aibă şi tot necesarul pentru slujbă. Astfel, din *„Opisul"* (catastiful) scris de logofătul Gheorghe Gane, de la 1 martie 1814, biserica deţinea următoarele obiecte: *„Potir de argint şi poleit cu aur. Discosu de argint poleit. Zve[z]dă de argint. Copie de argint. Linguriţă de argint. Cruce îmbrăcată cu argint şi poleită cu aur. Icoană a Maicii Domnului, ferecată cu argint, pusă la locul cel se sus. Chivot pentru Sfintele taine, Mare de madem si cu fenifturi. Păreche paftele de argint 90 dramuri poleite. Cădelniţe de argint. 2 părechi de paftale de argint cu colanele lor. 2 afumătoare de argint. Pahar mic de argint. Sfeşnic mare de madem, 2 fofezi, pe sfîntul prestol. 2 sfeşnici mai mici de madem tot pe sfîntul pristol. 2 sfeşnici de alamă la sfîntul jărvelnicu, 2 părechi mucări mici. Evanghelie ferecata cu argint, moldovenească şi cu fenifturi. Evanghelie sloveneasca înbrăcată. Sfăntul Antimis de taftă cu litonul sau. Cămaşe a sfăntului pristol, pervăe, cu şirăt bun, îngust şi o prostire albă de acoperit. Evanghelie moldovenească tij. Aer zugrăvit pe tablin, şi cu slove de aur, cu ceprazuri de fir bun şi cu 4 canafuri. 3 feloane bune cu şireturi bune. 3 petrahire bune cu şireturi bune. 3 stihare bune preoţăşti, iarăş cu şireturi bune. 3 văzduhuri bune, cu şireturi bune. 3 procoveţe bune cu şireturi bune. 3 năracliţe, adică trei părechi cu şireturi. Stihariu diiaconescu bun cu şireturi. Orariu i năracliţi bune cu şireturi bune. Felon şi stihar preoţăscu şi năracliţe de cit bun. 8 candele de argint, pusă la locuri cuviinciosă. Mirniţă de argin. Cristelnită de alamă pentru sfinţit apă. 2 sfeşnice mari de madem. 2 sfeşnice mici de lemn zugrăvite pentru văhod. 4 sfeşnice de her zugrăvite cu aur la catapiteazmă. Polecandru mare de criştal. 2 polecandre mari de alamă. 5 polecandre mici de alamă căte cu 4 lumini, poleite cu argint. Iconostas săpat şi cu meşteşug poleit cu aur. Colevariu zugrăvit. Serafim cu trei feţe zugrăvit peste tot cu aur. Catapeazmă săpată de gios pănă sus cu mare meştersug şi cu toate icoanele trebuincioasă zugrăvite mai mult cu aur. Ttrei icoane mari cu pervazuri săpate şi zugrăvite frumos, una în sfăntul oltari, şi 2 la mijlocul bisăricii în păreţi. 2 analoguri de lemn pe care cetescu dascălii. Analogul pe care să ceteşte evanghelie zugrăvit şi cu pocrovăţ deasupra de pervăe. Perde de maltin la dvera ce împărătească. Acoperămănt pe iconostas de canovaţ cu flori. 4 icoane în pridvor. 2 sfeşnice de alamă căte cu 2 lumini în pridvor. 2 fănare de steclă cu tineche pentru litanii afară.*

2 clopote mari. Clopot mai mic. 24 icoane mici a praznicilor împărăteşti. 4 talgere de cositoriu pentru anafără şi pentru alte trebuinţi. 2 farfurii de marmură. Tabla de teneche. Ibric şi letăi mare de madem pentru spălat preoţii în oltariu. Covor bun turcesc pus pe mormîntul ctitorului Filaret monah. 2 leturghie, cu una ce s'au cumpărat acum. Octoih mare. 12 Minei pe 12 luni. Apostol. Pendecostariu. Catavasieriu. 2 ceaslov mare cu unul rămas dela Gherman. Psaltire mare. Carte sfăntului Teofilact. Sinopsis. Măntuire păcătoşilor. Pateric părinţăsc scris cu măna. Floare darurilor. Mărgărint a sfăntului Ioan Zlatoust. Epistolie a lui ravi Samoil şi ravi Isac [şters mai tărziu]. Cărticică pentru mărime sufletului şi planete. Hranograf de facire lumii. Viiaţa lui Isop. Kiriacodromion. 9 cărţi vieţile Sfinţilor pe fieştecare lună (Septembrie-Maiu). Potnos mare pentru dulceţi. Zăharniţi cu cleştişor întrănsa. 3 străchinuţe de dulceţi i nimi. 6 linguriţe. 11 zarfuri în şetrance cu felegenele lor. 3 cupe pentru vin poleite înlăuntru. Potnojăl cu 6 păhărute poleite înlăuntru de vutcă. Tăs pentru apă poleit înlăuntru. 12 părechi cuţite cu furculiţe. 11 linguri de argint. 2 linguri mari pentru ciorba. 2 părechi solniţe cu picioare poleite înlăuntru. Sabiea Kara Taban cu teaca ferecată şi cu temleac. Cuţit cu teaca, ferecată, mănunchiul matostat şi cu lanţujel. Păreche pistoale ferecate. Corn ferecat pentru iarbă. 45 şervete pentru trapezi. 4 prosoape de ştersu, tij. 5 pănză de masă, tij.

Scris de mine smeritul Gheorghie Gane logofăt. La let 1814, Martie 1" [Din opisul înregistrat în biblioteca mănăstirii sub nr. 109] (Tomescu 1929, 113).

Mărinimosul ctitor Toader Sabău s-a străduit să transforme mănăstirea şi într-un centru cultural. Astfel, el se adresează mitropolitului să-i permită înfiinţarea unei şcoli în incinta mănăstirii. În urma tratativelor, în 1811 şcoala a fost deschisă. La inaugurarea ei a fost prezent şi vicarul mitropoliei din Iaşi, Dimitrie Sulima. Aici, pe lângă copiii preoţilor învăţau şi copii de ţărani: să scrie şi să citească, bazele religiei şi ale matematicii. În 1815 pridvorul bisericii a fost mărit cu încă un pridvor cu cupolă şi cruce deasupra şi cu două intrări, iar acoperişul bisericii a fost schimbat cu tablă de metal şi s-a făcut o clopotniţă din lemn alături de biserică.

Mărinimia ieşită din comun a lui Toader Sabău pentru mănăstirea Curchi este evidenţiată şi în înştiinţarea egumenului mănăstirii Curchi, Chiril, de la 13 martie 1814 (după moartea ctitorului), citătăm: *„Fac înştiinţare cinstitei exarhiceştii Dicasterii, cum că ctitorul aceştei sfinte mănăstiri, cu numele de mirean Teodor Sabou, care după a lui cerice prin buna voinţă a sufletului său şi după făgăduinţa ce şi mai înainte o didesă, înainte trecerii sale din viaţă, la 18 Februarie s-au călugărit în mantie, numindu-să Filaret, care fiindcă au zidit sfînta m-re, înfrumsăţînd-o desăvărşit şi înzăsrînd-o pre cît au putut cuprinde cît au fost în viiaţă, apoi după ce s-au călugărit au dat şi ce desăvărşit hotărîre, ca toată avere sa să fie a m-rii, cu care să-s mai adaugă cele de lipsă (adecă) să-s cunpere moşie, pe care este zidită sfînta m-re să-s cuprindă pomenirile sale după cuviinţă, să-s facă un metoc pe locul cu-npărat în Chişinău, pentru odihna părinţilor m-rii, iar moşie cunpărată de sine să-s stăpînească de mănăstire, care moşie să numeşte Pripicenii la ţinut Orheiului, un rind dughene ce sînt în Chişinău şi cu casă, să-s stăpînească de m-re ca pe drepte a sale acarteturi vecinice, cum şi pe toată avere sa mănăstire singură să fie deplină stăpînitoare, cu care să înplinească cele hotărîte. Şi aşa puindu-şi toate la bună rînduială, precum să arată, spre a sa vecinică pomenire, ca un desăvărşit ctitor ce s-au întocmit prin a sale osirdnice ostenele din dragoste şi rîvnă către Casa lui Dumnezeu şi lăcaşiul de mîntuire sufletească, la 20 Februarie s-au şi trecut din viaţă, îngropîndu-să în pridvorul bisăricii, cu toată buna rînduială.*

Acestii exarhiceştii Dicasterii dinpreună asăsor şi egumen mănăstirii Curchi, Chiril arhimandrit" (Tomescu 1935, 98).

După tradiţia bătrânilor, Teodor Sabău a fost înmormântat în partea stângă a pridvorului bisericii ctitorite. Tot aici, mai târziu a fost înmormântată şi soţia lui Maria (Magnesia în călugărie). Mai multe informaţii despre această biserică nu dispunem până la 1866, când se semnează contractul cu inginerul Patalovii în privinţa construcţiei noii biserici, în care se propunea că piatra de la biserica lui Sabău să fie folosită la construcţia noii biserici preconizate (Mîrza 1937, 35). Probabil în acelaşi an a şi fost demolată ctitoria lui Sabău, în timpul căruia se pierde urma mormântului lui. Abia pe timpul stareţului Daniil, sf. sec. XIX, a fost pusă din nou piatra de marmură de pe mormânt cu inscripţia *„Monah Filaret"* pe locul fostului mormânt, care a fost îngrădită cu zăbrele

Fig. 3. 1 - Vederea bisericii „Naşterea Maicii Domnului", mănăstirea Curchi (înc. sec. XX);
2 - porţile centrale ale mănăstrii Curchi (anii '20 sec. XX).

de fier. Pe locul unde a fost altarul bisericii, încă în anii '30 ai sec. XX se mai putea vedea o cruce la baza căreia se afla o masă de piatră (posibil pristolul), unde se făcea sfinţirea apei. Tot atunci se mai putea vedea, în partea dreaptă a pridvorului fostei biserici, o placă comemorativă de marmură instalată de protoiereul Gh. Postică la 1864, pe care se pomeneşte şi călugărul Filaret Sabău. De-a lungul ei erau scrise în limba rusă următoarele: *„Aici se odihnesc întru credinţa şi nădejdea fericitei Învieri"*. Placa era împărţită prin linii verticale în trei spaţii. În primul se pomeneşte *„arhimandrit Chiril, în lume tot Chiril, născut la 1764, la 1794 arhimandrit şi stareţ al mănăstirilor Rîşca şi Curchi. Mort la 25 Martie 1825 în oraşul Chişinău"*. În al doilea spaţiu citim: *„Arhimandrit Inochentie, în lume Ioan Sinacevschi, fiu de preot. La 1812 diacon şi protodiacon la Sobor. La 18?8 a slujit în capela imperială din Odesa, cînd a venit împărăteasa Alexandra Feodorovna. Înte 1834-1873 monah, ieromonah, igumen, arhimandrit, blagocin şi stareţ al mănăstirilor Călărăşăuca, Hîncu, Curchi, Dobruşa, Suruceni. Cavaler ordinului sf. Ana cl. 3 şi 2 cu coroană imperială. A trăit 73 ani. A decedat la 25 Aprilie 1873 în Chişinău"*. Iar în cel de al treilea spaţiu era scris: *„Monah Filaret în lume porucic Teodor Sabău, şi monahia Magnesia, în lume soţia porucicului Sabău. Ambii au jertvit mănăstirii o mare cantitate de pămînt."* Tot aici, înăuntrul îngrădirii cu zăbrele se mai afla o placă de marmură pe care era o inscripţie în româneşte: *„Sub această marmură odihneşte trupul răposatului arhimandrit ieroshimonah Chiril proinprestos monastirilor Rîşca din Moldavia şi Curchi din oblastia Basarabia, carele la anul 1825 Martie 23 zile au împlinit obşteasca datorie, fiind în oraşul Chişinăului"* (Tomescu 1929, 103). Sub stăreţia lui Chiril, aşezarea aceasta, a Curchilor, s-a dezvoltat din schit, în mănăstire, şi el a fost primul egumen al ei.

Alături de îngrăditura aceasta de fier, a fost o piatră de mormânt, spartă, pe care cu mare greutate se pot citi în română, următoarele: *„Aici, odihneste robul lui Dumnăzeu monah Ioau Curti, ctitori lăcaşului acestuia. Răposat-au în anul de la Adam 7283"* [=1775]. Deci, e vorba de primul fondator al schitului Curchi, care la 15 octombrie 1775 şi face *„diata"*, publicată mai sus, participă la sfinţirea bisericii sale, cu hramul Sf. Dumitru, şi trece liniştit în cealaltă viaţă (Tomescu 1929, 103) (fig. 3/1).

În partea de N-V, de ctitoria lui Sabău, în 1843 a fost ridicată o frumoasă clădire pe atunci – casa stareţului. Ea era din piatră, acoperită cu tablă de metal. Încă în anii '30 ai sec. XX la intrarea principală era inscripţia în limba rusă *„Sei dom nastoiatel'skii 1843 goda sept."* = Această casă e a stareţului, 1843, sept. (Ciocanu 1999, 58). Ei i se mai spunea stăreţia arhierească unde locuiau episcopii vicari şi stareţul mănăstirii. Aici, la 1847, se înfiinţează biserica de iarnă, Sf. Dumitru (fig. 2/2). Ea se afla în partea de sud a clădirii, urmele căreia se pot observa şi astăzi. Clopotniţa se află lângă biserică şi prezintă o construcţie din doi stâlpi şi clopotul. Ea a durat până la 1871.

Pe peretele exterior din partea de răsărit, în drept cu altarul, a fost pictat chipul Sf. Dimitrie, care se păstrează până în prezent. Tot aici, mai în dreapta, a fost pictată o cruce, dar care nu s-a păstrat, ea este acoperită, sub tencuiala sovietică, căci şi chipul Sf. Dimitrie a fost descoperit de sub tencuială. În interiorul bisericii, pe lângă toate cele necesare unei biserici, pe prestol era o evanghelie cu ferecătură de aramă, tipărită pe timpul Mitropolitului Moldovei Gavriil, la 1762. Aici de asemenea se afla şi capela stareţului. Astăzi, această biserică se află într-o stare de deteriorare avansată.

O altă biserică ridicată pe teritoriul mănăstirii este cea de vară cu hramul Naşterea Maicii Domnului. Ideea şi străduinţele i-au aparţinut stareţului mănăstirii Varlaam Cernjavski, care era şi rector al Seminarului Teologic din Chişinău. El a comandat arhitectorului Comisiei Basarabene a Construcţiilor şi drumurilor, L. Lozinski, proiectul unei noi biserici. Acesta se adresează (Mîrza 1937, 40) Departamentului Proiectare din Sankt Petersburg, care patrona pe atunci lucrările de construcţie din Basarabia. Conform devizului de cheltuieli al proiectului aprobat, pentru ridicarea bisericii erau necesare 55195 ruble. Suma era destul de impunătoare, de aceea s-a hotărât să se folosească piatra de la biserica lui Sabău (fig. 1, fundaţia făcută cu negru), s-au strâns bani cu condica de milă iar arhimandritul a vândut spre tăiere 300 ha de pădure, cu preţul de 16917 ruble (Mîrza 1937, 38). Construcţia noului lăcaş a durat din 1866 până în 1872, când a fost şi sfinţită, preluând şi hramul bisericii de la care s-a folosit piatra de construcţie. Noua biserică are o configuraţie de poligon cu opt laturi şi cu pridvorul avansat. Ea are o înălţime de 50 m, lungimea de 31,7 m şi lăţimea de 22,5 m şi cinci turnuri: unul mare în centru şi patru în jurul lui. Cel central este pe naos şi are o cupolă mare cu opt ferestre. Clopotniţa se află în turnul dinspre N-V. Exteriorul este ornamentat cu o mulţime de cornişe în stil baroc (fig. 2/1). În interior avea o pictură foarte bogată, un altar cu un iconostas din lemn ornamentat, zugrăvit şi poleit cu aur. În stânga altarului era o icoană mare cu chipul Maicii Domnului, copia celei de la mănăstirea Neamţ, adusă şi pe cheltuiala stareţului Ioan la 1803. Biserica mai avea două strane şi un cafast. În faţa stranei din stânga era icoana Cuv. Serafim de la Sarov, iar înaintea ei, pe o masă, o icoană cu moaştele lui, donată mănăstirii de episcopul Serafim al Chişinăului în 1910 (Mîrza 1937, 39-40). În naos, pe lângă pereţi, în stânga şi dreapta, erau strane pentru călugări. Aici, în pridvor, este înmormântat vicarul Eparhiei Chişinăului Petru, la 1 octombrie 1873. În 1942-1943 biserica a fost restaurată şi sfinţită în ziua de 8 septembrie 1943, când se sărbătoreşte Naşterea Maicii Domnului, în prezenţa regelui României Mihai I. După proiect şi mărime, această biserică corespunde cu catedralele Sf. Andrei din Kiev şi Smolnyi din Sankt Petersburg – operă a marelui architect Bartolomeo Rastrelli, şi este cel mai splendid monument ecleziastic din Basarabia, care în perioada sovietică a fost transformat în depozit.

În partea de N-V a mănăstirii se află cimitirul. Aici, în 1908-1909, a fost construită, pe banii mănăstirii, o biserică cu hramul *„Tuturor Sfinţilor”*. Ea era destinată pentru serviciul divin când călugării treceau în lumea cealaltă. Această biserică are o formă longitudinală, cu o cruce pe altar. În perioada sovietică ea a fost deteriorată şi transformată în morgă, cimitirul parţial a fost nivelat şi transformat în „ţarc” pentru alienaţi, iar monumentele funerare folosite pentru reconstrucţia zidului.

La începutul sec. XX, din cauza creşterii numărului de călugări şi enoriaşi, biserica de iarnă Sf. Dimitrie devenise prea mică. De aceea, în 1914, la 80 m N-V de biserica de vară, se pune temelia altei biserici de iarnă. Însă din cauza Primului Război Mondial, ea a fost ridicată numai până la acoperiş. Apoi din lipsa de mijloace ea a fost terminată doar în 1943 şi sfinţită cu hramul Sf. Nicolae. Este unica biserică care funcţionează la momentul actual, după restaurare. Astfel, datorită necesităţilor vitale ale călugărilor şi mirenilor zidirea bisericilor a fost în continuă dezvoltare în cadrul mănăstirii Curchi. Plecând de la o bisericuţă mică de lemn, scundă şi întunecoasă, s-a trecut la o altă construcţie din piatră, mai spaţioasă dar sobră, care a fost înlocuită, în cele din urmă, cu măreaţa şi frumoasa biserică, ce-a atras admiraţia pentru mănăstire a tuturor vizitatorilor.

În perioada sovietică, această mănăstire, ca şi multe altele, a fost închisă (1958) şi transformată în spital de psihiatrie (1961), biserica de vară în depozit, iar cea de iarnă în club. Această sinistră situaţie a durat până în 1992, când mănăstirea a fost redeschisă. Tot în această perioadă s-a încercat să se restaureze mănăstirea, dar fără succes.

În anul 2006 lucrările au fost reînnoite[3]. Conform legislaţiei în vigoare, au fost efectuate cercetări arheologice de salvare. Scopul săpăturilor arheologice a fost depistarea şi cercetarea vestigiilor primei biserici de lemn cu *hramul Sf. Dumitru,* ctitorită de Iordache Curchi şi a vestigiilor primei biserici de piatră cu *hramul Naşterii Maicii Domnului,* ctitorită de Teodor Sabău. Săpăturile au constat din cinci secţiuni (nr. 1, 3-5 şi 7) de dimensiuni diferite. De asemenea la rugămintea comisiei de experţi (arhitecţi şi restauratori) au fost efectuate patru secţiuni (nr. 2, 6, 8-9) şi 12 sondaje pentru expertizarea fundaţilor şi verificarea situaţiei stratigrafice a diferitor lăcaşuri şi edificii din Complexul monastic Curchi. Suprafaţa totală a şantierului a fost de circa 300 m² (fig. 4).

Secţiunea 1 (fig. 4/S1), trasată pe axa NNV – SSE, a avut suprafaţa de 12×2 m şi a fost împărţită în şase carouri a 2×2 m, numerotate de Nord spre Sud.

Stratigrafie: (1) Strat vegetal de cernoziom; (2) La adâncimea de 15-25 cm (Nc)[4] urma un strat 10-35 cm de sol cenuşiu cu pietriş de calcar, moloz, fragmente de cărămizi ş. a; (3) La adâncimea 40-50 cm (Nc) urma un strat 5-25 cm de sol cenuşiu cu pigmenţi de calcar şi cărbune de lemn; (4) La adâncimea 50-70 cm urma stratul vechi de călcare. În carourile 2-4 la acest nivel se observa un strat de arsură cu grosimea de 5-10 cm; (5) La adâncimea 0,85-1,0 m (Nc)/-1,64 m (R0)[5] se găsea stratul steril, alcătuit dintr-un lut galben-închis. La nivelul stratului steril în caroul 4 secţiunea era întretăiată de un şanţ cu lăţimea de 30 şi adâncimea de 40 cm.

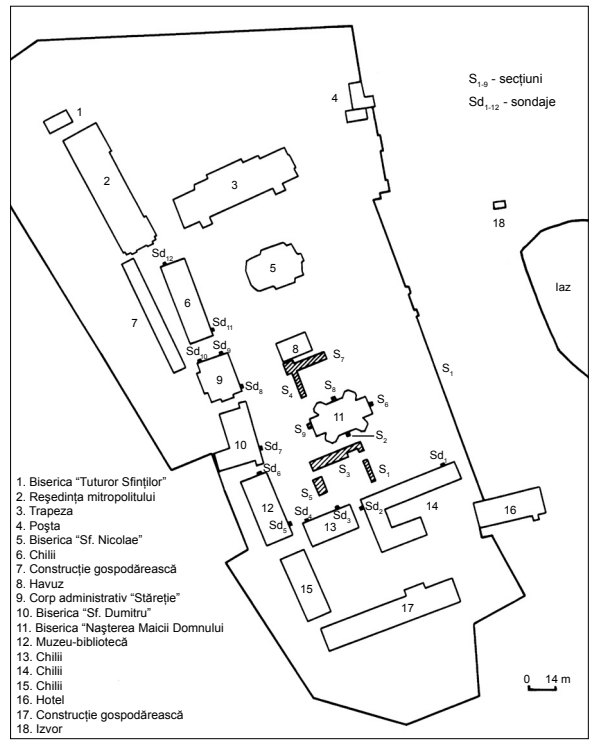

Fig. 4. Planul cadastral al mănăstirii Curchi 2006.

Obiective descoperite: în cadrul stratului (2) în caroul 1 au fost descoperite resturile unei construcţii din piatră ruptă cu mortar de var. Forma construcţiei nu a putut fi sesizată deoarece majoritatea ei parte este acoperită de drum asfaltat. În carourile 5-6 a fost dezvelit un pavaj din lespezi de piatră neuniformă la baza căruia era un strat de nisip galben cu lăţimea de circa 2 m şi grosimea de 5-10 cm. În acelaşi pavaj a fost folosit un fragment de piatră de moară cu diametrul de 96 cm.

Inventar arheologic: în secţiunea 1 au fost depistate două fragmente de vase de sticlă (fig. 9/1-2), patru fragmente de vase din faianţă ornamentată din perioada modernă, două fragmente din fier ornamentate, ce provin de la o portiţă de sobă (fig. 10/1) şi 89 fragmente de ceramică din epoca medievală târzie sau modernă de diferite tipuri (fig. 11/3,7; 11/9; 15/ 5).

Secţiunea 2 (fig. 4/S2) a fost trasată pe axa N-S lângă latura sudică a bisericii *Naşterea Maicii Domnului*, a avut suprafaţa de 2,0×1,2 m, săpătura a fost adâncită în sol steril până la talpa temeliei bisericii, adâncimea 2,42 m (Nc)/-2,69 m (R0).

A fost fixată următoarea stratigrafie: (1) Strat vegetal 5-7 cm; (2) Strat 32-57 cm alcătuit din mortar, moloz, piatră, cărămidă, nisip – strat de con-

[3] În anul 2006, din iniţiativa şi sub egida preşedintelui Parlamentului Rep. Moldova, Marian Lupu, a început restaurarea întregului complex monastic. În legătură cu aceasta, în baza demersului nr. 01-26 din 11 aprilie 2006 al preşedintelui Consiliului de observatori ai procesului de reconstrucţie şi restaurare a Complexului monastic „Curchi", dna Popescu, şi scrisorii Ministerului Culturii şi Turismului nr. 02-10 /1339 de la 19. 04. 2006, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a început cercetările arheologice de salvare. Lucrările şantierului arheologic au durat de la 2 mai până la 10 iulie 2006. Şantierul a fost condus de către Mihai Onilă – atunci şeful Secţiei de istorie medievală a MNAIM şi Valeriu Bubulici – atunci şeful Secţiei de arheologie medievală a MNAIM. La lucrările şantierului arheologic a participat dl dr. Vitalie Ciobanu – directorul Muzeului Armatei Naţionale a Republicii Moldova. În calitate de muncitori, la solicitarea Consiliului de observatori ai procesului de restaurare, au participat circa 20 de soldaţi de la Brigada I de infanterie motorizată „Moldova" din Bălţi.

[4] (Nc) - nivelul actual de călcare.

[5] (R0) - toate măsurările de nivelare au fost efectuate de la nivelul pragului pridvorului bisericii Naşterea Maicii Domnului, care a servit ca Reper 0.

Fig. 5. 1 - Vedere actuală a mănăstirii Curchi; 2 - restaurarea bisericii cu hramul "Naşterea Domnului. Cercetările de salvare din vara anului 2006.

strucţie; (3) Nisip galben 8-10 cm; (4) Strat de sol de culoare brună 12-25 cm; (5) Strat de nisip cu pietriş mărunt 2-3 cm; (6) Începând cu adâncimea de 85 cm (Nc) până la talpa săpăturii era sol steril, în care se profilau şase straturi geologice succesive.

Inventar arheologic: nu a fost depistat.

Secţiunea 3 (fig. 4/S3; 5/2) a fost trasată pe axa ENE-VSV între latura sudică a bisericii *Naşterea Maicii Domnului* şi drumul de asfalt din curtea mănăstirii. Secţiunea a avut o suprafaţa de 28 x 4 m, în carourile 2-4 şi parţial 5, lăţimea secţiunii a fost de 2 m din cauza că, pe această porţiune de teren, creşteau arbori de dimensiuni mari. Numerotarea carourilor a fost efectuată de la Est la Vest (fig. 6/1)

Stratigrafie (fig. 6/3-4): (1) Strat vegetal 10-35 cm (Nc); (2) În carourile A 9-13 şi B 8-10 sub stratul vegetal la adâncimea de 15-20 cm a fost depistat un pavaj de piatră la baza căruia era un strat de nisip galben de 5-10 cm. Acest strat este atribuit sf. sec. XIX; (3) În carourile A 1-11 şi B 1-13 urma un strat de pietriş de calcar, mortar, moloz şi cărămidă roşie, nivel de construcţie 10-40 cm. Acest strat este atribuit perioadei de demolare, a primei biserici din piatră, cu *hramul Naşterea Maicii Domnului,* ctitorită de Sabău, şi finisarea construcţiei bisericii noi de vară cu acelaşi hram 1866-1872; (4) La adâncimea de 35-65 cm (Nc) în carourile A 1-3 şi B 3-5 a fost un strat de lut galben 5-25 cm care posibil era din cadrul stratului de construcţie (3) deoarece se suprapunea lui în carourile B 4-5; (5) La adâncimea de 30-70 cm în carourile A 1-4, 11-14, urma un strat de sol brun fertil 5-20 cm atribuit perioadei 1810-1866. Pe linia de carouri B acest strat nu putea fi surprins deoarece această porţiune de teren se afla în incinta lăcaşului; (6) Următorul strat de construcţie a fost urmărit în carourile A 3-9, 11-14, în linia B posibil în 10-14 cu urme de arsură 5-25 cm. Acest strat a fost atribuit perioadei de construcţie a primei biserici de piatră 1807-1810; (7) Stratul vechi de călcare, sol fertil de culoare brună întunecată, a fost surprins în carourile A 5-14 5-25 cm. Pe linia carourilor B stratul (7) nu a fost surprins, posibil distrus la momentul construcţiei bisericii. (8) Sub acest strat, la adâncimea 50-80 cm (Nc) se găsea sol steril, alcătuit dintr-un lut de culoare castanie. Săpătura în această secţiune s-a realizat până la talpa temeliei bisericii vechi la adâncimea 0,95-1,95 m (Nc)/-1,36-1,64 m (R0).

Obiective descoperite: (1) În timpul cercetării secţiunii 3 între stratul (1) şi (2), cum a fost deja menţionat, a fost depistat un pavaj de piatră cu lăţimea de 2 m, care se suprapunea în unele locuri pe fundaţia primei biserici de piatră (fig. 6/1; 7/1). Acest pavaj este continuarea pavajului din secţiunea 1. (2) La nivelul de 15-40 cm (Nc) / -11-57 cm (R0), s-a depistat temelia primei biserici de piatră (fig. 6/2-4). A fost dezvelită porţiunea de nord a laturii vestice cu contraforturile, vestic şi nord-vestic din colţul nord-vestic al bisericii. Această porţiune se extindea SE-NV cu 3,1 m şi lăţimea 1,0 m, se adâncea până la 1,85 m (Nc) / 1,51 m (R0) atingând în înălţime 1,45 m. Ea era

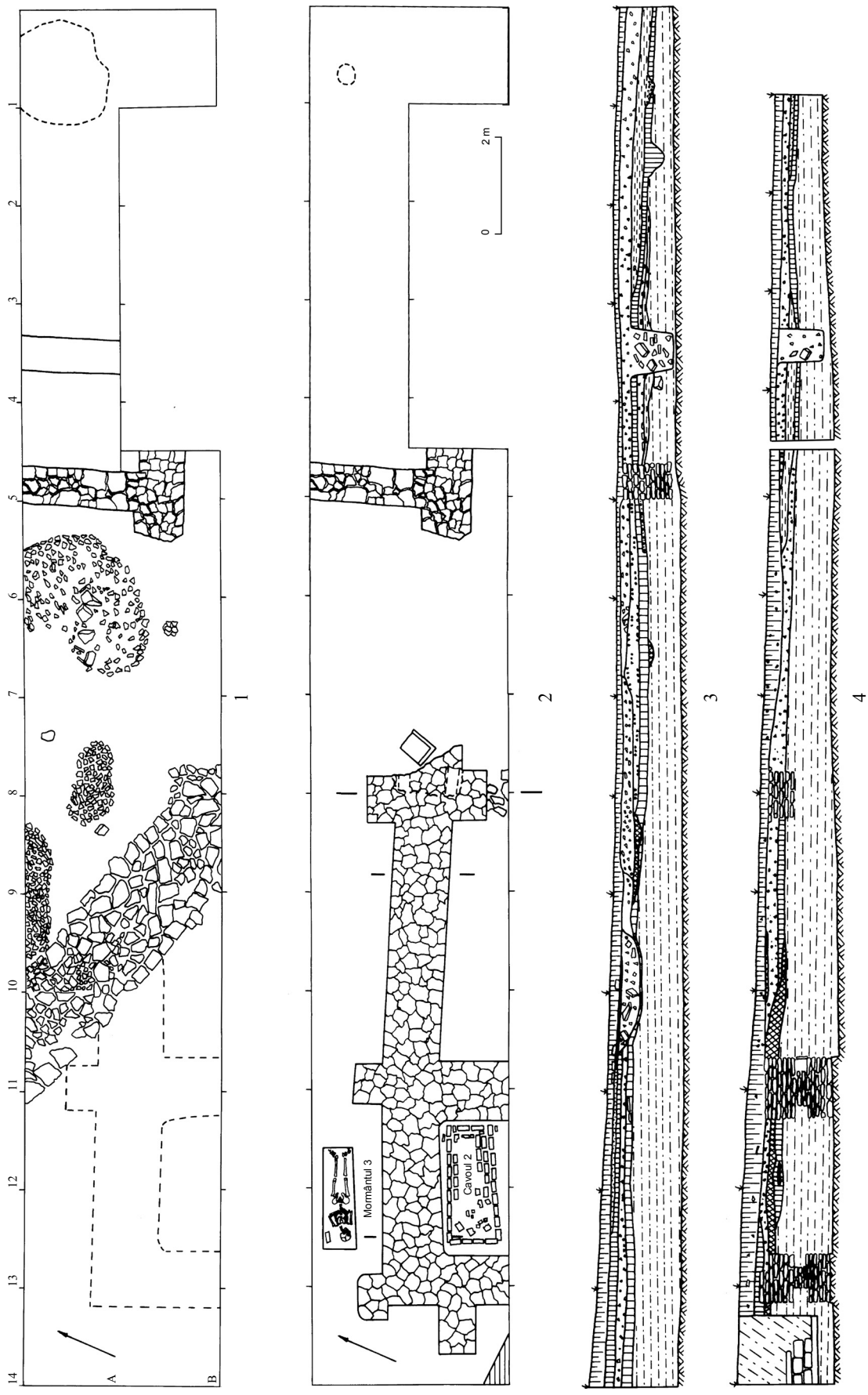

Fig. 6. Mănăstirea Curchi 2006. Secţiunea 3: 1 - planul secţiunii, nivelele I-II; 2 - fundaţia primei biserici de piatră ctitorite de Sabău, nivelul stratului steril; 3 - stratigrafia profilului nordic; 4 - stratigrafia profilului sudic

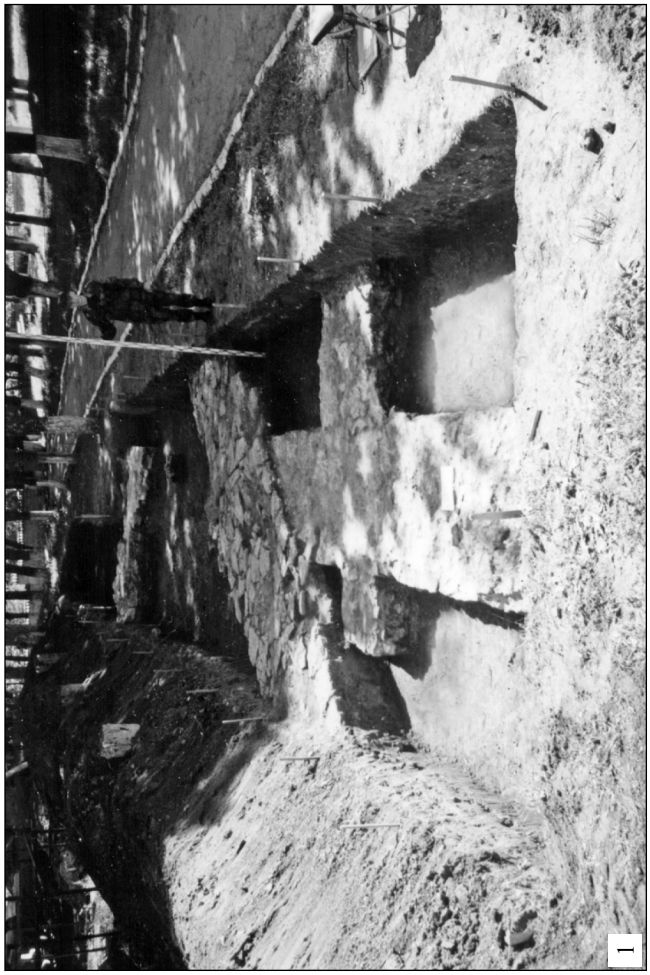

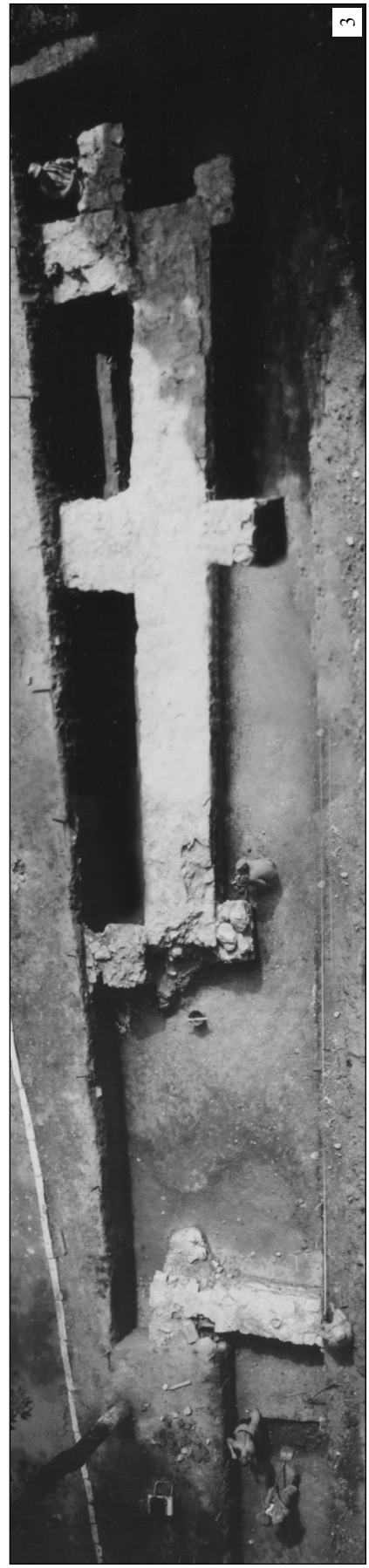

Fig. 7. Mănăstirea Curchi 2006. Fundaţia primei biserici de piatră ctitorite de Sabău. Secţiunea 3: 1 - nivelul I-III; 2 - fundaţia (vedere dinspre nord-vest); 3 - fundaţia (vedere dinspre nord)

alcătuită din piatră de temelie (calcar), la 0,45 – 0,55 m de la talpa temeliei în exterior şi 0,55 m în interiorul fundaţiei se aflau lăcaşuri orizontale pentru tiranţi, cu dimensiunile de circa 30×28 cm şi respectiv 25×20 cm. Astfel de lăcaşuri pentru tiranţi au fost depistate pe tot perimetrul exterior şi interior al fundaţiei descoperite.

Porţiunea temeliei, a laturii nordice, care a fost studiată, se extindea de la ESE spre VNV la distanţa de 17,35 m şi lăţimea de 0,9-1,25 m, se adâncea până la 1,65 m (Nc) / 1,61 m (Ro), avea două contraforturi şi o fundaţie alipită perpendicular din exterior, posibil a apsidei de Nord a bisericii. Paralel cu această fundaţie, la distanţa de 2 m spre est, a fost depistat un şanţ care după dimensiunile sale corespunde cu adâncimea şi lăţimea acestei fundaţii. Posibil că acest şanţ este locul temeliei peretelui estic al absidei de nord. Şanţul era umplut cu strat de construcţie.

Segmentul de temelie între contrafortul doi şi partea estică a laturii nordice a fundaţiei bisericii nu s-a păstrat, posibil că a fost demolată la momentul construcţiei bisericii noi.

În partea interioară a bisericii au fost descoperite o porţiune de fundaţie a zidului dintre pridvor şi pronaus, în interiorul pridvorului un cavou (nr. 2) şi temelia pilonului dintre pronaos şi naos (fig. 7/2-3)

Cavoul nr. 2 (fig. 6/2; 8/2). A fost descoperit la adâncimea cuprinsă între 131 şi 178 cm (Ro), este de formă rectangulară cu dimensiunile de 240×107×87 şi adâncimea de 47 cm, orientat pe axa VNV-ESE, paralel cu latura nordică a temeliei. Pereţii şi fundul cavoului au fost făcuţi din cărămidă roşie de formă dreptunghiulară cu dimensiunea de 25×12×4 cm. Defunctul nu a fost depistat, posibil că a fost reînmormântat în timpul demolării lăcaşului. Cavoul parţial a fost deteriorat.

În partea exterioară a temeliei bisericii, paralel cu latura de nord a pridvorului a fost descoperit un mormânt nr. 3 (fig. 6/2).

Mormântul 3 (fig. 8/3). Groapa a fost depistată la adâncimea 147 cm (Ro), este de formă rectangulară cu dimensiunile de 220×67×60 şi adâncimea de 14 cm, orientată pe axa VNV-ESE. Defunctul era în sicriu de lemn cu dimensiunile 202×64×35 cm, întins pe spate, cu braţele îndoite în cot şi amplasate pe piept. Membrele inferioare erau întinse paralel.

În partea stângă a craniului a fost găsită o cărămidă de formă rectangulară cu dimensiunile 25×12×4 cm, de culoare roşie, cu o inscripţie zugrăvită cu caractere chirilice vechi – ***Vasile He(r)meziu 1814 septembrie 20*** (fig. 8/4). De asemenea, în colţurile şi părţile laterale ale sicriului au fost depistate opt cuie de fier.

Deoarece defunctul a fost înmormântat lângă biserică, şi nu în cimitirul mănăstirii şi având pe cărămida de căpătâi inscripţia cu numele şi prenumele, ce nu e caracteristic pentru călugări, presupunem că el a fost unul din ctitorii bisericii.

Inventar arheologic: în secţiunea 3 au fost depistate un cui de fier, un fragment de pahar de sticlă din perioada modernă, 150 fragmente de ceramică din epoca medievală târzie sau modernă de tipuri diferite, în caroul 11B stratul 2 a fost depistată o monedă de cupru (1 kopejka) Rusia 1904

Secţiunea 4 (fig. 4/S4) a fost trasată pe axa NNV - SSE în porţiunea de teren situată între biserica actuală *Naşterea Maicii Domnului* şi havuzul construit în perioada sovietică. Terenul pe care este amplasat havuzul este situat la circa 25 m în faţa clădirii stăreţiei vechi – locul, unde se afla prima biserică din lemn, documentar atestată, pe teritoriul schitului, cea ctitorită de Iordache Curchi, cu hramul *„Sfântul Mare Mucenic Dumitru”*, confirmată prin *„diata”* ctitorului Iordache Curchi, de la 15 octombrie 1775.

Secţiunea iniţial a avut suprafaţa de 20 x 2 m şi a fost împărţită în 10 carouri 2 x 2 m, numerotate de nord spre sud. După ce a fost scos stratul vegetal paralel cu carourile 1-3 din partea vestică a fost făcută o anexă din trei carouri.

Stratigrafie: (1) Strat vegetal de cernoziom 15-25 cm (Nc); (2) În carourile 1-2 AB şi în carourile 8-10 a fost sesizat un strat de lut galben cu pigmenţi de var 5-20 cm; (3) În carourile 1-3 AB urma un strat 15-35 cm de pietriş, moloz, fragmente de cărămizi, strat de construcţie; (4) La adâncimea 45-55 cm (Nc) în carourile 1-2 B urma un strat de arsură, cenuşă, fragmente de cărămidă arsă secundar, grosimea 3-10 cm, la acelaşi nivel în carourile 4-5 a fost sesizat un strat 3-5 cm de var; (5) În carourile 5-10 la adâncimea 20-45 cm urma stratul vechi de călcare, în carourile 1-5 stratul vechi de călcare nu s-a sesizat, posibil distrus în urma lucrărilor de construcţie sau amenajării de teren. Mai jos de nivelul 5 continua un strat lutos de culoare castanie. Săpătura a fost adâncită până la sol steril 90 cm (Nc)/- 159 (Ro).

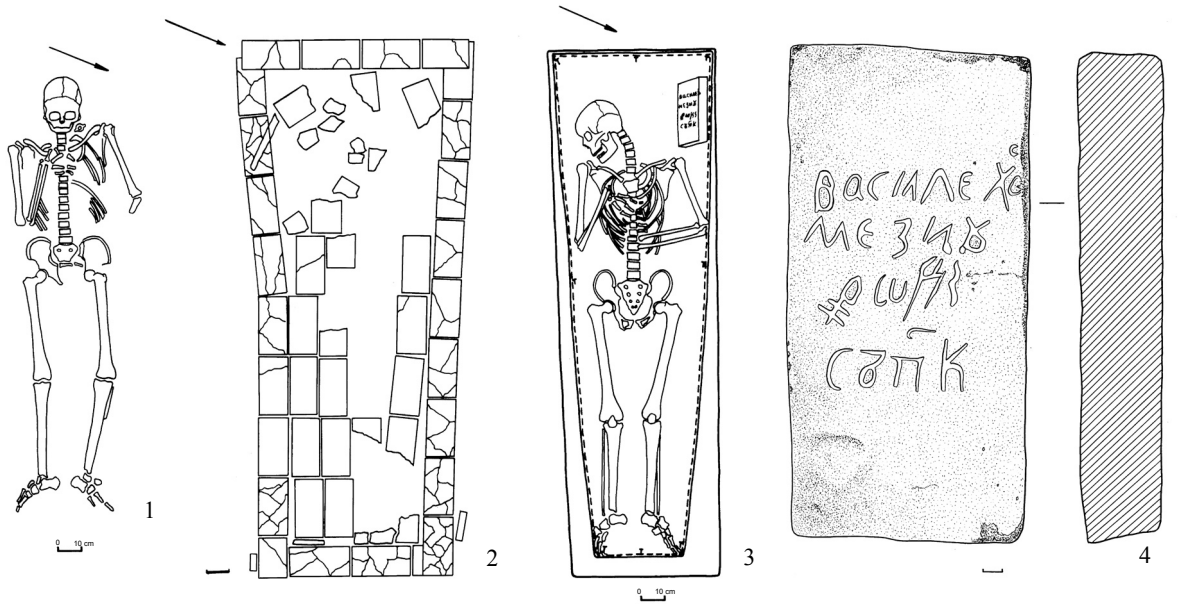

Fig. 8. Mănăstirea Curchi 2006: 1 - mormântul 1 din secţiunea 4; 2 - mormântul 2 - cavou din secţiunea 3; 3 - mormântul 3 din secţiunea 3; 4 - cărămida de căpătâi din mormântul 3.

În timpul cercetării secţiunii 4 în carourile 1A şi 1B la adâncimea de 50 cm (Nc)/- 129 cm (Ro) sub stratul de construcţie, a fost descoperit mormântul nr. 1 (fig. 8/1). Groapa nu a fost sesizată, defunctul era orientat pe axa VNV-ESE, întins pe spate, cu braţele îndoite în cot şi amplasate pe piept. Membrele inferioare erau întinse paralel. Nu a avut inventar.

Posibil că mormântul a fost făcut din partea dreaptă a pridvorului bisericii de lemn.

Urme de alte obiective în această secţiune nu au fost depistate.

Inventar arheologic: în secţiunea 4, au fost depistate opt cuie de fier, 31 fragmente de ceramică din epoca medievală târzie sau modernă de diferite tipuri (fig. 11/ 2,4-5)

Secţiunea 5 (fig. 4/S5) a fost trasată pe axa NNV - SSE în porţiunea de teren situată între clădirea chiliilor (fig. 4/13) şi drumul de asfalt din curtea mănăstirii. Secţiunea a avut suprafaţa de 8×4 m şi a fost împărţită în opt carouri 2×2 m, numerotate de nord spre sud.

Stratigrafie: (1) Strat vegetal de cernoziom amestecat cu pietriş şi resturi de construcţie 20-40 cm (Nc); (2) continua un strat lutos de culoare castanie. Săpătura a fost adâncită până la lut steril 100 cm (Nc)/- 52 cm (Ro).

Obiective descoperite în timpul cercetării secţiunii 5; (1) În caroul 2B la adâncimea de 35 cm (Nc) a fost depistată o groapă circulară cu diametrul 50 cm şi adâncimea 37 cm. Umplutura gropii strat de construcţie; (2) În caroul 3B, la adâncimea de 20 cm sub stratul vegetal a fost sesizată o groapă de forma rectangulară cu colţurile rotunjite, cu dimensiunile 100×50 cm şi adâncimea de 105 cm, umplutura gropii strat de cernoziom.

Inventar arheologic: în secţiunea 5 au fost depistate două fragmente de lacăt din fier, un fragment de cahlă de ceramică, culoare roşie cu ornament vegetal (fig. 11/ 9), 14 fragmente de ceramică din epoca medievală târzie sau modernă de diferite tipuri.

Secţiunea 6 (fig. 4/S6) a fost trasată pe axa ENE-VSV lângă latura estică a bisericii *Naşterea Maicii Domnului*, a avut suprafaţa de 2 x 1,2 m, săpătura a fost adâncită în sol steril până la talpa temeliei bisericii, adâncimea 3 m (Nc)/-2,42 m (Ro).

A fost fixată următoarea stratigrafie: (1) Strat vegetal 5-7 cm; (2) Strat 96-140 cm alcătuit din mortar, moloz, piatră, cărămidă, nisip – strat de construcţie; (3) Lut purtat de culoare galbenă 6-26 cm; (4) Strat de sol de culoare brună-închis (arsură) îmbibat cu cenuşă şi cărbune de lemn 5-45 cm; (5) Strat de umplutură de piatră –23-55

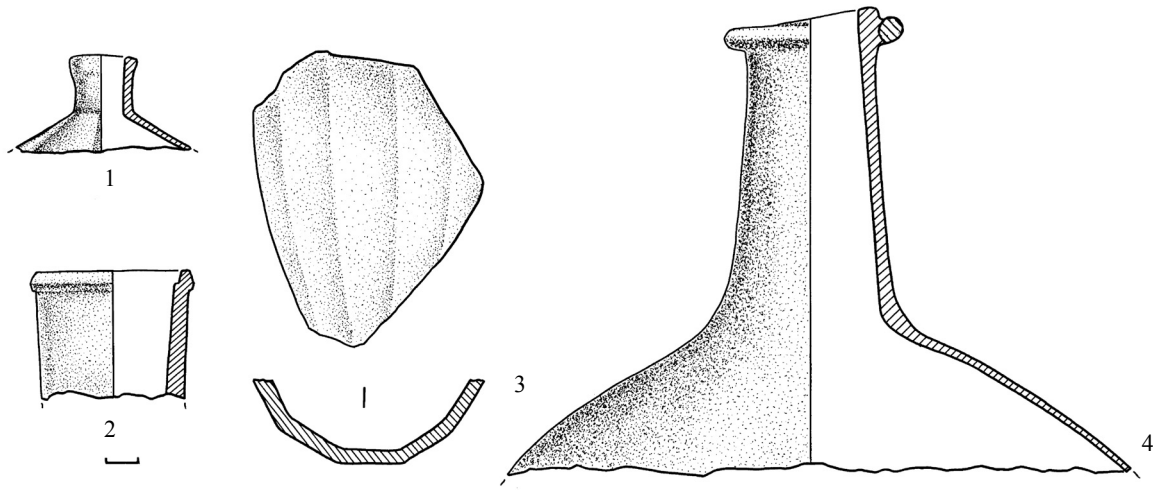

Fig. 9. Mănăstirea Curchi 2006. Obiecte din sticlă: 1, 2 - secţiunea 1; 3, 4 - sondaj 9.

cm; (6) Strat de lut purtat de culoare brună 28-63 cm; (7) Strat de lut steril 6-60 cm; (8) Nisip steril 5 cm până la tapa fundaţiei.

Inventar arheologic: nu a fost depistat.

Secţiunea 7 (fig. 4/S7) a fost trasată pe axa ENE-VSV în porţiunea de teren situată între biserica actuală *Naşterea Maicii Domnului* şi latura sudică a havuzului.

Secţiunea a avut suprafaţa de 16×4 m. şi a fost împărţită în 16 carouri 2×2 m, numerotate de la Vest spre Est. Carourile 1A şi 1B se anexau, respectiv, cu carourile 2A şi 3A a secţiunii 4.

Stratigrafie: (1) Strat vegetal de cernoziom 5-50 cm (Nc); (2) Sub stratul (1) a fost sesizat un strat de lut galben 15-30 cm; (3) În carourile 6-8 AB urma un strat 3-5 cm de nisip; (4) La adâncimea 20-60 cm (Nc) urma un strat de sol cenuşiu cu urme de gunoi de construcţie, pietriş. La acest nivel în carourile 5-7 AB a fost dezvelită o aglomeraţie de pietriş de formă neregulată 10-15 cm; (5) La adâncimea 45-90 cm urma un strat lutos steril de culoare castanie. Săpătura a fost adâncită până la 95 cm (Nc)/- 204 cm (Ro).

Urme de alte obiective în această secţiune nu au fost depistate.

Inventar arheologic: în secţiunea 5 au fost depistate un fragment de vas de sticlă, două fragmente de sticlă de geam de culoare albastră ornamentată, 114 fragmente de ceramică din epoca medievală târzie sau modernă de diferite tipuri (fig. 11/6, 8; 12/1, 3-5, 7-9).

Secţiunea 8 (fig. 4/S8) a fost trasată pe axa NE-SV lângă latura nordică a bisericii *Naşterea Maicii Domnului*, a avut suprafaţa de 2,0×1,2 m, săpătura a fost adâncită în sol steril până la talpa temeliei bisericii, adâncimea 2,95 m (Nc)/- 3,30 m (Ro).

A fost fixată următoarea stratigrafie: (1) Strat vegetal 5-10 cm; (2) Strat 90-120 cm alcătuit din mortar, moloz, piatră, cărămidă, nisip – strat de construcţie; (3) strat de sol lutos de culoare brună-închis 170-190 cm; (4) Nisip steril 5-10 cm până la talpa fundaţiei.

Inventar arheologic: nu a fost depistat.

Secţiunea 9 (fig. 4/S9) a fost trasată pe axa SV-NE lângă latura vestică a bisericii *Naşterea Maicii Domnului*, din partea stângă a pridvorului actual, a avut suprafaţa de 2,0×1,2 m, săpătura a fost adâncită în sol steril până la talpa temeliei bisericii, adâncimea 2,65 m (Nc)/-2,90 m (Ro).

A fost fixată următoarea stratigrafie: (1) Strat vegetal 5-10 cm; (2) Pavaj de cărămidă roşie 4 cm; (3) Strat de nisip galben la baza pavajului 3-5 cm; (4) Strat 90-100 cm alcătuit din mortar, moloz, piatră, cărămidă, nisip – strat de construcţie; (5) Strat de lut purtat de culoare brună-închis 55-90 cm; (6) Strat de lut steril 30-60 cm; (7) Nisip steril 5 cm până la talpa fundaţiei.

Inventar arheologic: nu a fost depistat.

Sondaje (fig. 4/Sd 1-12). Cum a fost menţionat anterior, pentru expertizarea stării actuale a fundaţilor şi verificarea situaţiei stratigrafice a diferitor lăcaşuri şi edificii din Complexul monastic

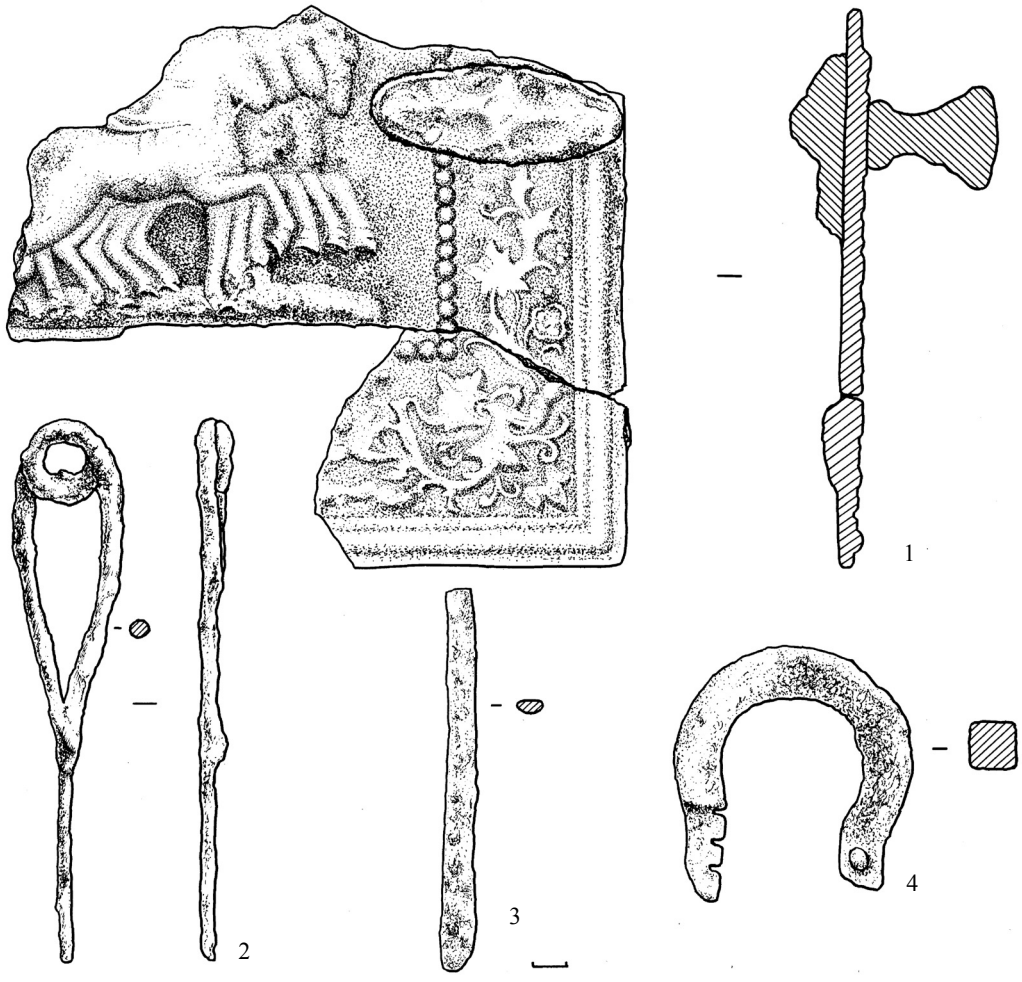

Fig. 10. Mănăstirea Curchi 2006. Obiecte din fier: 1 - secţiunea 1; 2-4 - sondaj 9.

Curchi au fost efectuate 12 sondaje cu dimensiunile 1x1 m şi adâncimea corespunzător tălpii temeliilor.

Deoarece sondajele au avut un caracter pur tehnic, descrierea lor nu a fost prezentată.

Inventar arheologic: a fost depistat în următoarele sondaje.

Sondajul 6 (fig 4/Sd 6) un fragment de vas de sticlă, 47 fragmente de ceramică din epoca medievală târzie sau modernă de diferite tipuri.

Sondajul 9 (fig 4/Sd 9) patru fragmente de vase de sticlă (fig. 9/3-4), un fragment de sticlă de geam, două unelte de fier (fig. 2/2-3), un fragment de lacăt de fier (fig. 10/4), 26 fragmente de ceramică din epoca medievală târzie sau modernă de diferite tipuri (fig. 11/1; 13/1,4).

Sondajul 10 (fig 4/Sd 10), 45 fragmente de ceramică din epoca medievală târzie sau modernă de diferite tipuri (fig. 12/2,6,10; 13/2-3, 5-8, 10-11; 14/1-6; 7/1,4).

Pe lângă materialele arheologice depistate în secţiuni şi sondaje, au fost descoperite, lângă biserica *„Sf. Dumitru",* două tuburi din ceramică de la conducta de apă (fig. 15/2-3). După spusele localnicilor, această conductă funcţiona încă din sec. XVIII şi era construită de la un izvor din vârful dealului vestic din preajma mănăstirii. Izvorul funcţionează şi în prezent.

Cercetările arheologice efectuate în vara anului 2006 la mănăstirea Curchi au confirmat încă o dată datele parvenite din izvoarele scrise cu privire la evoluţia istorică a acestui sfânt lăcaş. Investigaţiile făcute au demonstrat că mănăstirea Curchi s-a prezentat în vreme nu numai ca lăcaş al Domnului, dar şi ca important centru de organizare social-gospodărească şi culturală, datorită acestui fapt obţinând importanţă în cadrul Patrimoniului Naţional.

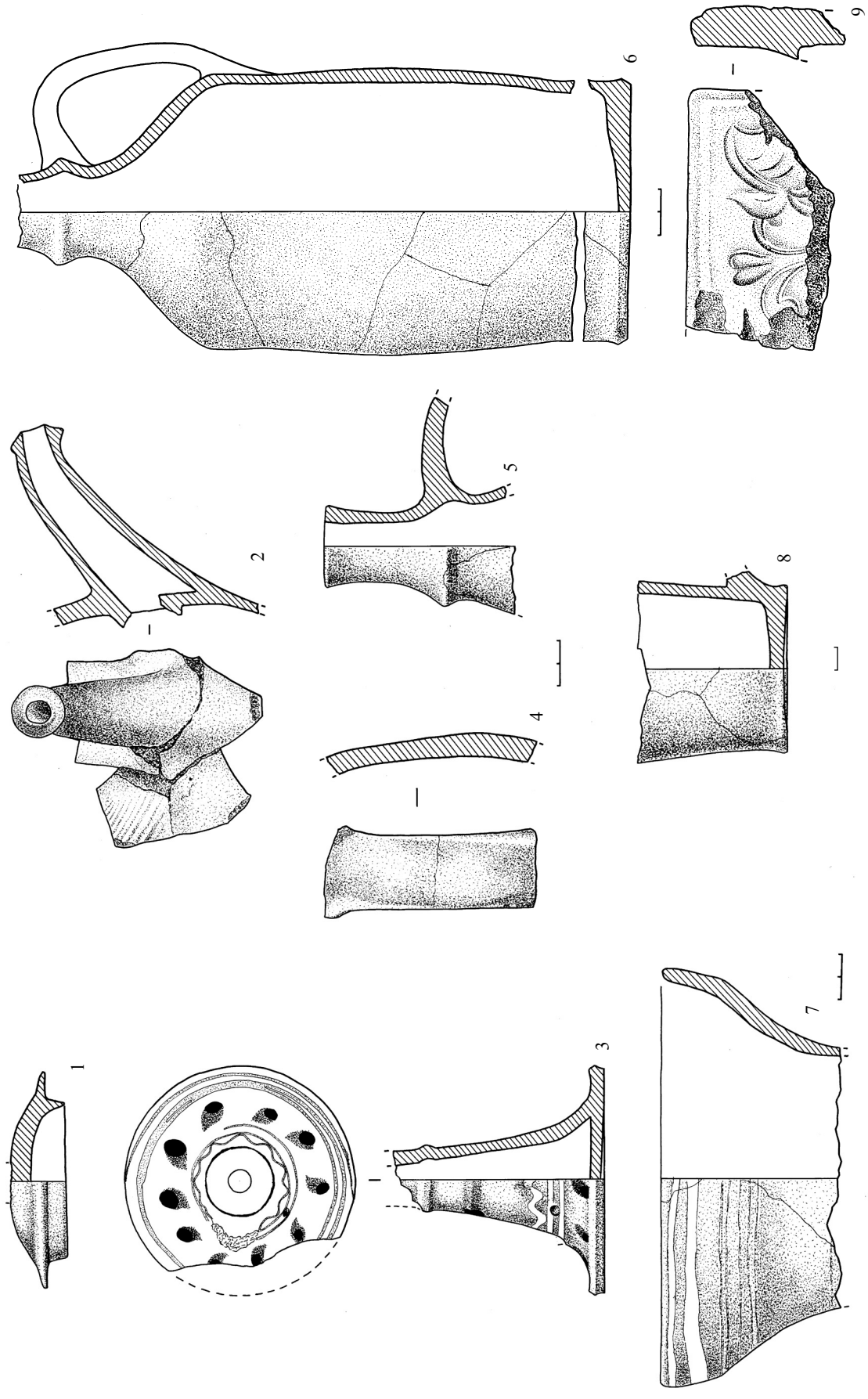

Fig. 3. Mănăstirea Curchi 2006. Material ceramic: 1 - sondaj 9; 2, 4, 5 - secţiunea 4; 6, 8 - secţiunea 7; 3, 7 - secţiunea 1; 9 - secţiunea 5.

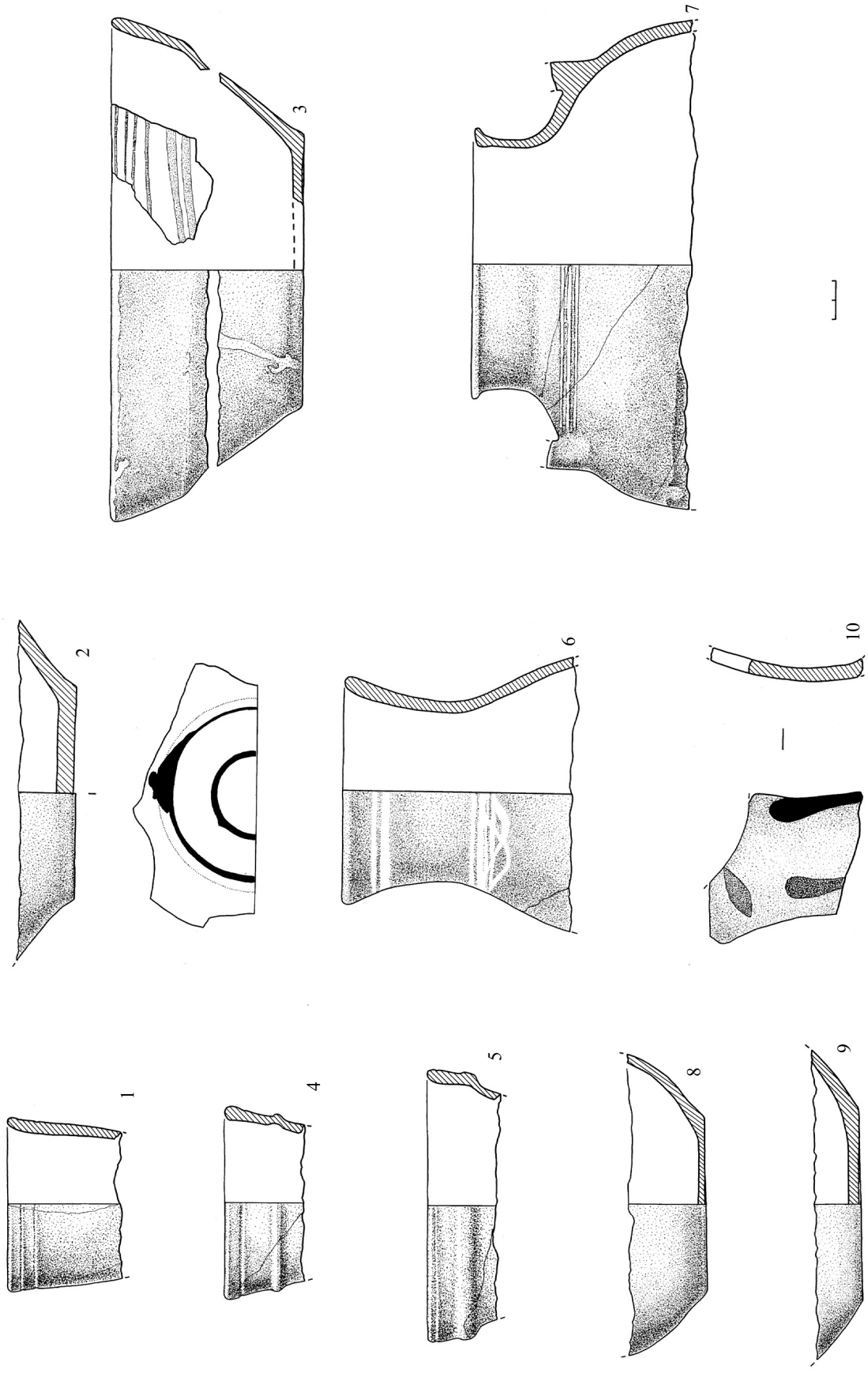

Fig. 12. Mănăstirea Curchi 2006. Material ceramic: 1, 3, 4, 7-9 - secţiunea 7; 2, 6, 10 - sondaj 10.

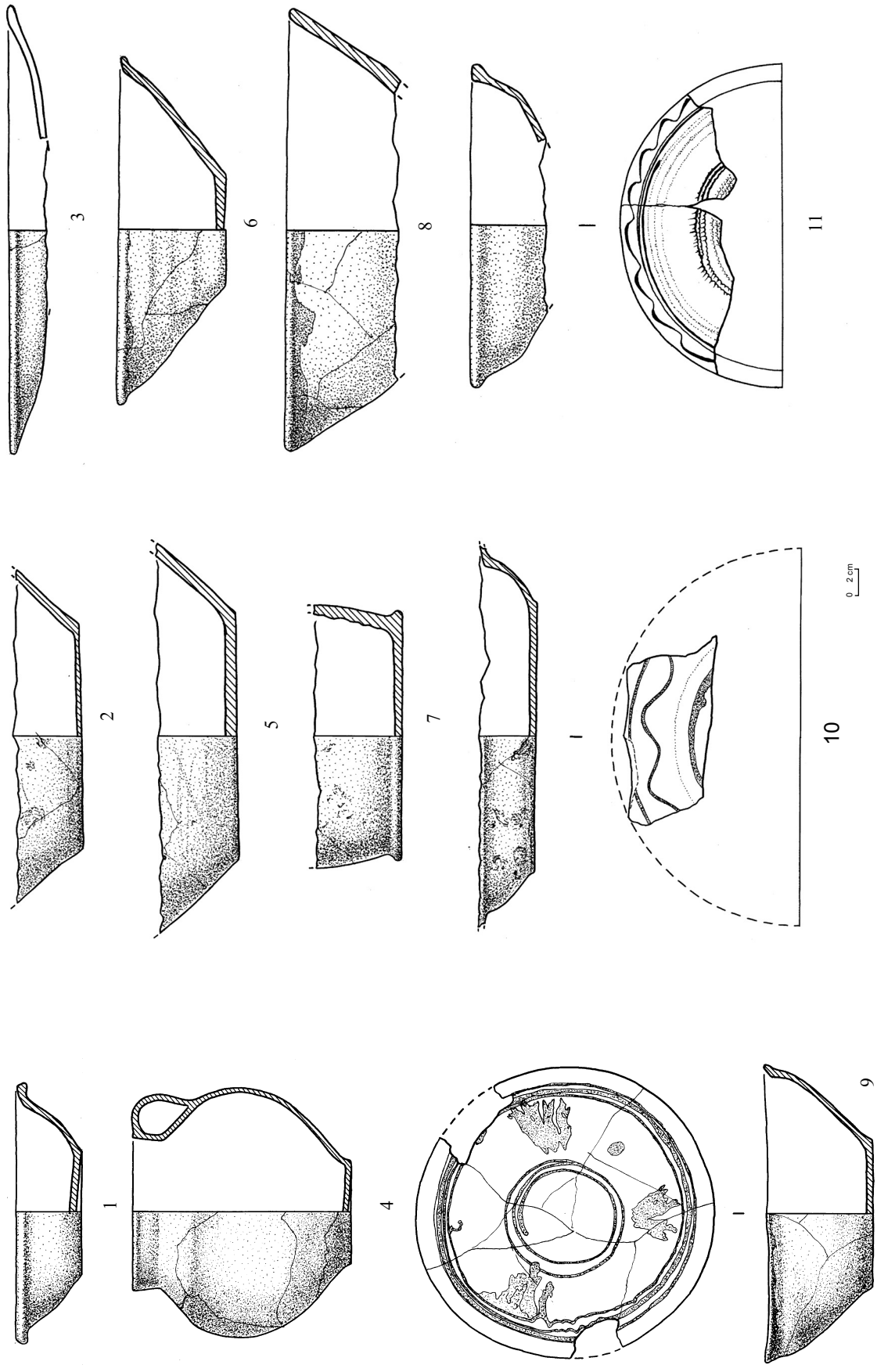

Fig. 13. Mănăstirea Curchi 2006. Material ceramic: 1, 4 - sondaj 9; 2, 3, 5-8, 10, 11 - sondaj 10; 9 - secţiunea 1.

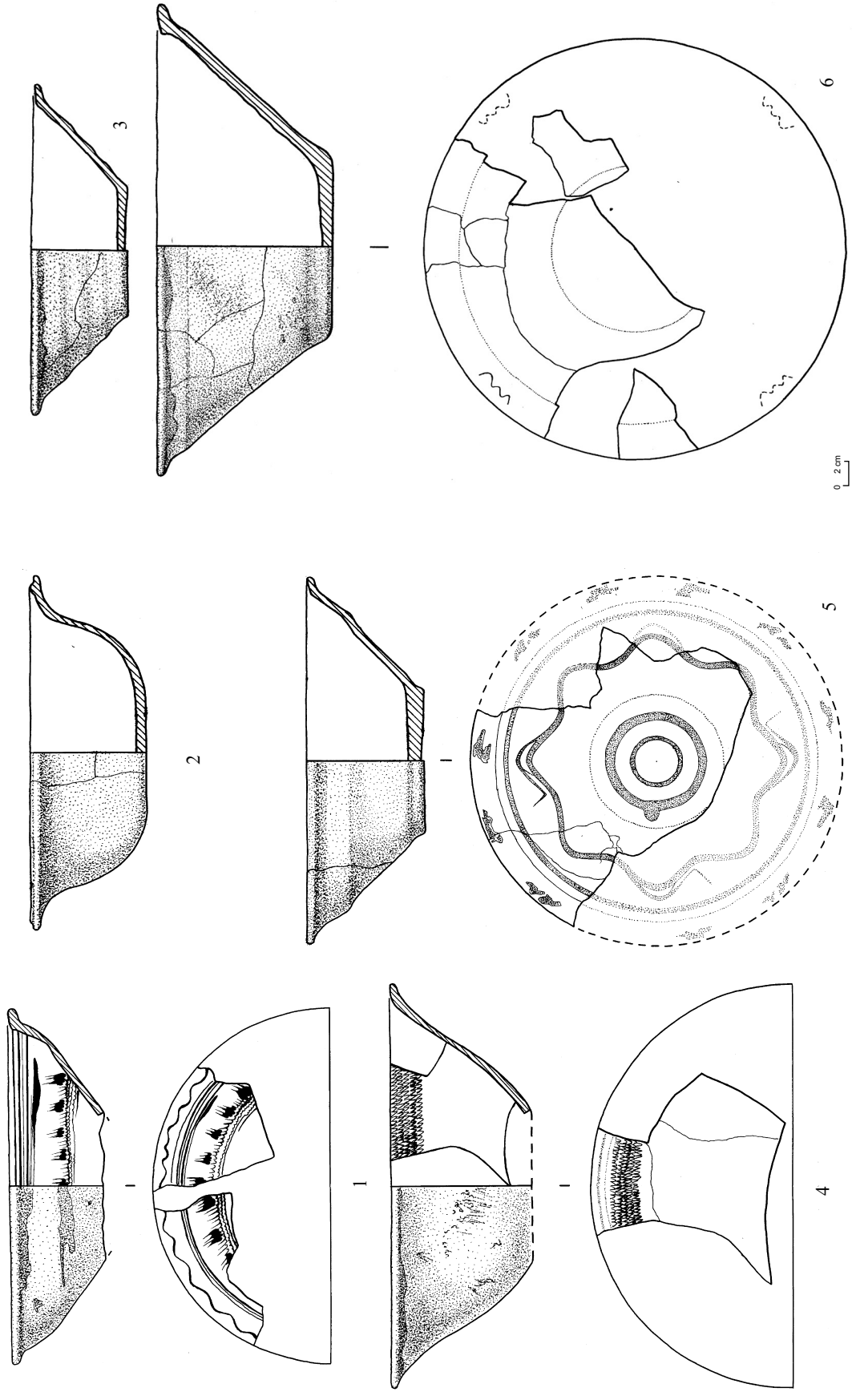

Fig. 14. Mănăstirea Curchi 2006. Material ceramic: 1-6 - sondaj 10.

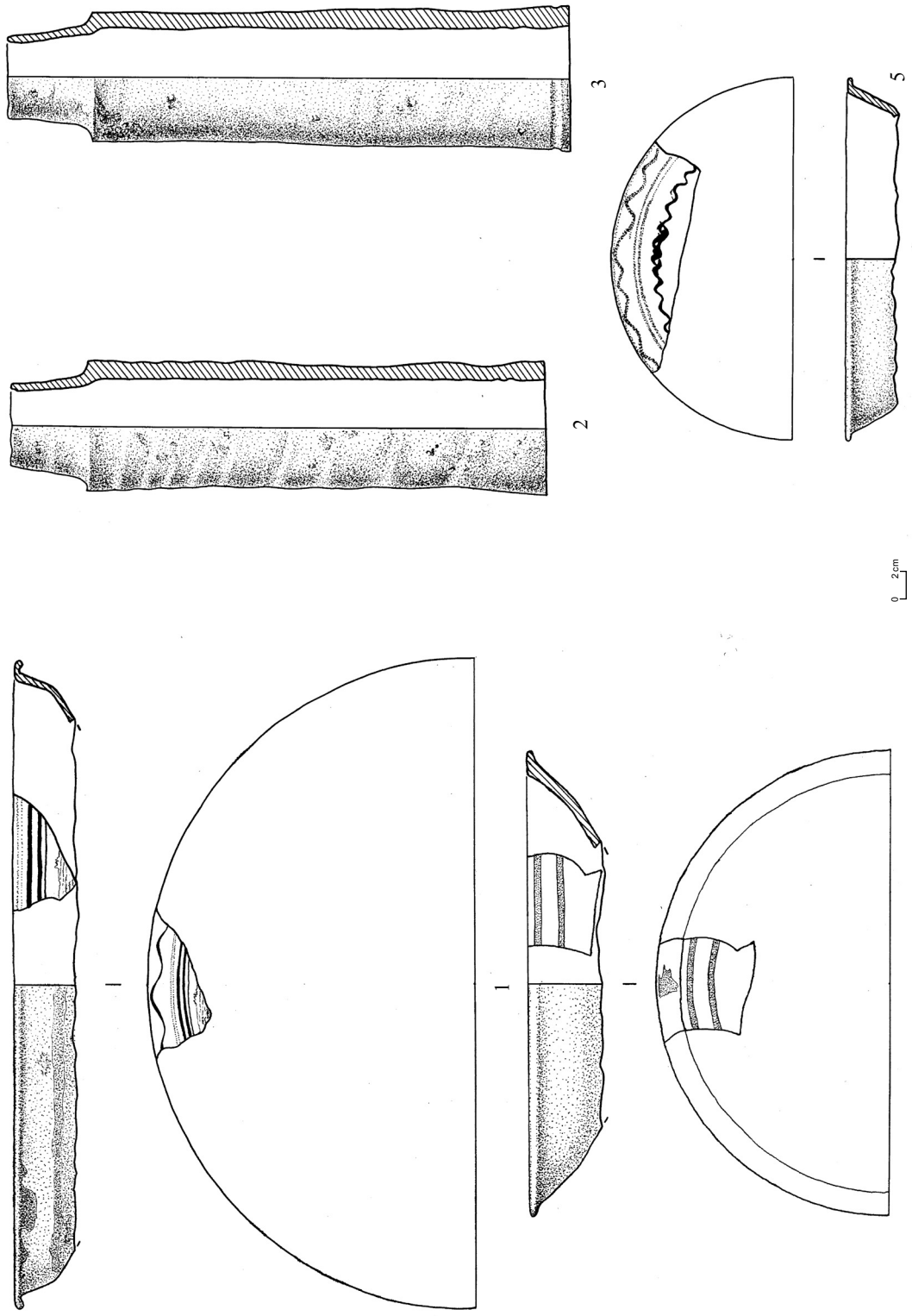

Fig. 15. Mănăstirea Curchi 2006. Material ceramic: 1,4 - sondaj 10; 2,3 - descoperiri întâmplătoare de lângă biserica "Sf. Dumitru"; 5 - secţiunea 1.

Bibliografie

Anuarul 1922: Anuarul Eparhiei Chişinăului şi Hotinului (Basarabia), 1922, 2-7.

Berechet, 1926: Şt. Berechet, Mănăstirile, Basarabia. Monografie sub îngrijirea d-lui Ştefan Ciobanu (Chişinău 1926).

Ciocanu 1999: S. Ciocanu, Teodor Sabău – ctitor al mănăstirii Curchi, din judeţul Orhei. Arta '98, Chişinău 1998, 55-61

Mîrza 1937: A. Mîrza, Monografia mănăstirii Curchi. Teză de licenţă (Chişinău 1937).

Puiu 1919: V. Puiu, Monăstirile basarabene (Chişinău 1919).

Tomescu 1929: C. Tomescu, Acte de la mănăstirea Curchi (jud. Orhei). Arhivele Basarabiei 3, 1929, 98-113.

Берг 1993: Л.С. Берг, Бессарабия. Страна-Люди-Хозяйство (Кишинёв 1993).

Ганицкий 1896: М. Ганицкий, Куркский Рождество-Богородичный Мужской монастырь. Кишиневские Епархальные Ведомости 16, 1883.

Защук 1862: А. Защук, Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область. ч. II (Санкт-Петерсбург, 1862).

Крушеван 1903: П. Крушеван, Бессарабия (Москва 1903).

Михалевич 1896: Е. Михалевич, Курковский монастырь в Бессарабии. Кишиневские Епархиальные Ведомости 8, 1896.

Curchi monastery.
Its history and results of the archeological salvage operations conducted in 2006.

Abstract

The present article presents history of appearance and development of the Curchi monastery, national monument. The authors tried to reflect the time evolution of the sanctum cloister based on legends about origin of the title, records confirming establishment of the monastery, its development and period of prosperity and also results of archeological researches. Characteristics of time changes in respect to architectural, household, conditions of life of the monastery attendants is given in the article.

List of illustrations:

Fig. 1. Plan of the Curchi monastery made by L. Losinskiy in 1863-1865.

Fig. 2. 1 - View of the Curchi monastery (beginning of the 20th c.); 2 - cells belonging to higher orders of clergy of the „St. Demether" winter church of the Curchi monastery (beginning of the 20th c.).

Fig. 3. 1 - View of the „Birth of the Blessed Virgin Mary" Church of the Curchi monastery (beginning of the 20th c.); 2 - central gates of the Curchi monastery (20s of the 20th c.)

Fig. 4. Plan of the monastery according to the cadastre of 2006: 1 - „All Saints" church; 2 - metropolitan's residence; 3 - refectory; 4 - post office; 5 - „St. Nicholas" church; 6 - cells; 7 - household buildings; 8 - fountain; 9 - administrative building; 10 - „St. Demether" church; 11 - „Birth of the Blessed Virgin Mary" Church; 12 - library-museum; 13-15 - cells; 16 - hotel; 17 - household buildings; 18 - spring.

Fig. 5. 1 - View of the Curchi monastery, 2006. 2 - restoration of the „Birth of the Blessed Virgin Mary" Church. Excavation 3.

Fig. 6. Curchi monastery, 2006. Excavation 3: 1 - plan of the excavation on levels 1 and 2. 2 - foundation of the first stone church (Teodor Sabau was its founer) on the sterile level; 3 - stratigraphy of the northern profile; 4 - stratigraphy of the southern profile.

Fig. 7. Curchi monastery, 2006. Excavation 3: 1 - stone paving and foundation of the first stone church (western view); 2 - foundation (northwest view); 3 - foundation (northern view).

Fig. 8. Curchi monastery, 2006: 1 - burial 1, excavation 4; 2 - burial 2 , burial vault from the excavation 3; 3 - burial 3, excavation 3; 4 - brick with inscription from the burial.

Fig. 9. Curchi monastery, 2006. Glass finds: 1-2 - excavation 1; 3-4 - prospect-hole 9.

Fig. 10. Curchi monastery, 2006. Iron finds: 1 - excavation 1; 2-4 - prospect-hole 9.

Fig. 11. Curchi monastery, 2006. Ceramics: 1 - prospect-hole 9; 2, 4, 5 - excavation 4; 6, 8 - excavation 7; 3, 7 - excavation 1; 9 - excavation 5.

Fig. 12. Curchi monastery, 2006. Ceramics: 1, 3, 4, 7-9 - excavation 7; 2, 6, 10 - prospect-hole 10.

Fig. 13. Curchi monastery, 2006. Ceramics: 1, 4 - prospect-hole 9; 2, 3, 5-8, 10, 11 - prospect-hole 10; 9 - excavation 1.

Fig. 14. Curchi monastery, 2006. Ceramics: 1-6 - prospect-hole 10.

Fig. 15. Curchi monastery, 2006. Ceramics: 1, 4 - prospect-hole 10; 2, 3 - accidental finds, ceramic water pipes found nearby „St. Demether" Church; 5 - excavation 1.

Куркский монастырь. Его история и результаты археологических спасательных работ 2006 года

Резюме

Целью данной статьи является представление истории появления и развития Куркского монастыря, являющейся памятником Национального Достояния. Начиная с легенд о происхождении названия, письменных источников, подтверждающих основание монастыря, его развития и периода процветания, а также основываясь на результатах археологических исследований, авторы пытались максимально достоверно отобразить эволюцию во времени этой святой обители. В статье также дана характеристика изменений во времени с точки зрения архитектурных, хозяйственных и бытовых условий служителей монастыря.

Список иллюстраций:

Рис. 1. План Куркского монастыря выполненного архитектором Л. Лозинским в 1863-1865 годах.

Рис. 2. 1 - Вид Куркского монастыря (нач. XX века); 2 - архирейские кельи зимней церкви «Св. Дмитрия» Куркского монастыря (нач. XX века).

Рис. 3. 1 - Вид церкви «Рождества Богородицы» Куркского монастыря (нач. XX века); 2 - центральные ворота Куркского монастыря (20-е годы XX века).

Рис. 4. План Куркского монастыря согласно кадастра 2006 года: 1 - церковь «Всех Святых»; 2 - резиденция митрополита; 3 - трапезная; 4 - почта; 5 - церковь «Св. Николая»; 6 - кельи; 7 - хозяйственные постройки; 8 - фонтан; 9 - административный корпус; 10 - церковь «Св. Дмитрия»; 11 - церковь «Рождества Богородицы»; 12 - библиотека-музей; 13-15 - кельи; 16 - гостиница; 17 - хозяйственные постройки; 18 - родник.

Рис. 5. 1 - Вид Куркского монастыря 2006 года; 2 - реставрация церкви «Рождество Богородицы».

Рис. 6. Куркский монастырь 2006. Раскоп 3: 1 - план раскопа на уровне 1-2 штыка; 2 - фундамент первой каменной церкви (основателем которой был Теодор Сабэу) на уровне стерильного слоя; 3 - стратиграфия северного профиля; 4 - стратиграфия южного профиля.

Рис. 7. Куркский монастырь 2006. Раскоп 3: 1 - каменная вымостка и фундамент первой каменной церкви (основателем которой был Теодор Сабэу) на уровне 1-3 штыка (вид с запада); 2 - фундамент (вид с северо-запада); 3 - фундамент (вид с севера).

Рис. 8. Куркский монастырь 2006: 1 - погребение 1, раскоп 4; 2 - погребение 2 , склеп из раскопа 3; 3 - погребение 3, раскоп 3; 4 - изголовный кирпич с надписью из погребения 3.

Рис. 9. Куркский монастырь 2006. Находки из стекла: 1-2 - раскоп 1; 3-4 - шурф 9.

Рис. 10. Куркский монастырь 2006. Находки из железа: 1 - раскоп 1; 2-4 - шурф 9.

Рис. 11. Куркский монастырь 2006. Керамический материал: 1 - шурф 9; 2, 4, 5 - раскоп 4; 6, 8 - раскоп 7; 3, 7 - раскоп 1; 9 - раскоп 5.

Рис. 12. Куркский монастырь 2006. Керамический материал: 1, 3, 4, 7-9 - Раскоп 7; 2, 6, 10 - Шурф 10.

Рис. 13. Куркский монастырь 2006. Керамический материал: 1, 4 - шурф 9; 2, 3, 5-8, 10, 11 - шурф 10; 9 - раскоп 1.

Рис. 14. Куркский монастырь 2006. Керамический материал: 1-6 - шурф 10.

Рис. 15. Куркский монастырь 2006. Керамический материал: 1-4 - шурф 10; 2, 3 - случайные находки, керамические водопроводные трубы, найденные в близи церкви «Св. Дмитрия»; 5 - раскоп 1.

23.02.2007

Valeriu Bubulici, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: vbubulici@mail.ru;

Mihai Onilă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

MEDALIOANE CU CHIPUL MAICII DOMNULUI DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

Adelaida Chiroşca

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei deţine o bogată colecţie de obiecte de factură bisericească. Printre ele menţionăm un şir de medalii, jetoane şi medalioane ce reprezintă chipuri de sfinţi ierarhi, de sfinte fecioare, sfinţi făcători de minuni. Prezentăm piesele care reproduc chipul sfânt al Maicii Domnului. Mai mult decât atât, pe ele sunt zugrăvite vestite Icoane Făcătoare de Minuni. Astfel menţionăm Icoana Făcătoare de Minuni de la Poceaev, Icoana Făcătoare de Minuni de la Ozereansk, cea din Noul Athos din Caucaz, Icoana Făcătoare de Minuni Izbăvitoarea, Icoana Maica Domnului Îndurerată şi, în sfârşit, Icoana Făcătoare de Minuni Maica Domnului cu Întâi Stătătorii.

Pe reversul acestor piese apar chipuri de sfinţi preacuvioşi, vestiţi în întreaga lume prin evlavia lor deosebită şi nestrămutata credinţă în Dumnezeu. Aceste piese au fost achiziţionate de la mai mulţi colecţionari. Printre ei îi menţionăm pe V. Zaborovki, I. Zaidman, G. Monastarski ş.a.

Din limba greacă termenul „icoana" se traduce ca imagine, chip, reprezentare. Dar nu orice chip şi orice reprezentare, spun specialiştii, ci un chip reprodus după criterii precise, impuse nu numai de regulile artei şi ale culturii, ci mai ales de doctrina Bisericii (România 2003, 20).

Icoana este proprie Răsăritului creştin încă din primele secole, avându-l drept începător pe Sfântul Apostol Evanghelist Luca, cel care mai târziu va picta pentru prima dată chipul Maicii Domnului (România 2003, 20). În primele secole ale creştinismului, după cum este ştiut, cultul icoanelor era interzis în biserică. Abia în sec. IV, atunci când Constantin cel Mare trece la creştinism, arta paleocreştină iese din catacombele romane la lumina zilei.

Pentru Imperiul Bizantin sec. VIII-IX se caracterizează prin criza iconoclastă, care a dus la distrugerea multor icoane de mare valoare. Abia la Niceea, în anul 787, în cadrul celui de al VII-lea Sinod ecumenic va fi îngăduită reprezentarea în pictură a sfinţilor şi scenelor din viaţa lor (România 2003, 33). Iar în anul 843 va avea loc aşanumitul Triumf al Ortodoxiei, când împărăteasa Teodora va repune icoanele în drepturi. Odată cu căderea Constantinopolului (1453), Rusia va prelua de la bizantini arta iconografică, dezvoltând repede propriul său limbaj (România 2003, 37).

Înainte de a trece la prezentarea pieselor propriuzise vom încerca foarte pe scurt să caracterizăm tipurile icoanelor propuse. Astfel, piesele reprezintă mai multe tipuri iconografice. Este vorba de Hodighitria, tipul cel mai răspândit în arta creştină din sec. al VI-lea. Mai mult ca atât, pe medalioanele din colecţie observăm mai multe variante de icoane de tip Hodighitria, ce s-au făcut populare încă în perioada Imperiului Bizantin.

Primul tip o reprezintă pe Maria cu capul întors şi aplecat puţin spre Hristos. Cel de-al doilea tip o prezintă pe Fecioară cu capul întors, abia perceptibil, spre copil.

Apariţia termenului grecesc Hodighitria (Îndrumătoarea) o datorăm mănăstirii Hodegon din Constantinopol, unde în primii ani după criza iconoclastă din Bizanţ se păstra o Icoană Făcătoare de Minuni de acest tip. Întâlnită iniţial în sculptură, miniatură şi frescă, Hodighitria a fost răspândită integral în arealul religiei creştine.

Un alt tip iconografic de pe piesele propuse este cel al Maicii Domnului Îndurerata. Trebuie să mai menţionăm tipul iconografic Maica Domnului cu Întâi Stătătorii Încadrată de Profeţi.

În catalogul de jetoane şi medalii ruseşti şi sovietice (Кривцов 2001, 374) aceste piese sunt trecute ca jetoane bisericeşti. Credem că este vorba totuşi de nişte pandantive din sec. XIX-XX, menite de a fi purtate la gât ca iconiţe. Toate au toartă, toate au aproape aceleaşi dimensiuni, aceeaşi formă ovală. Dar, din păcate, nici una nu este semnată ori datată. Oricare ar fi menirea lor, trebuie să menţionăm, că aceste piese impresionează şi azi prin mesajele ce le poartă dar şi prin modelarea lor artistică.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 189-193.

Icoana Făcătoare de Minuni Maica Domnului de la Poceaev[1]

Aversul reprezintă o imagine în miniatură a Icoanei Maicii Domnului de la Poceaev. Sus, e scris în limba rusă: „Maica Domnului de la Poceaev". Maica Domnului ţine pruncul în braţe în partea dreaptă. Tipul iconografic derivă din tipul Hodighitriei, dar reprezintă o mai mare libertate în redarea personajelor. Pe icoană, faţa Maicii şi a lui Iisus sunt lipite una de cealaltă. Gesturile mâinilor sunt de asemenea destul de variate. În cazul acesta, Pruncul îşi ţine mânuţele aproape de gâtul Mamei. Se cunosc mai multe icoane făcătoare de minuni „Maica Domnului de la Poceaev". Cea mai veche datează cu sec. al XVI-lea, cea mai recentă cu sec. al XIX-lea. Icoana din colecţia noastră este de tipul celei din sec. al XIX-lea. Ea se mai numeşte „Icoana Maicii Domnului «cu talpă»". Astfel, în partea de jos a icoanei, de pe medalionul nostru, se vede destul de bine „talpa" Maicii Domnului. Legenda spune că pentru prima dată Maica Domnului a apărut la Poceaev în anul 1240 (Слава Богоматери 1907, 31-37). Ea s-a ivit călugărilor locali într-un stâlp de foc şi în acel loc a şi rămas urma tălpii Născătoarei de Dumnezeu. Pe locul unde a fost văzută Maica Domnului se va înălţa mai târziu o biserică cu *Hramul Adormirea Maicii Domnului*. În această biserică se păstrează o raclă din bronz aurit, în care pe o maramă de mătase este imprimată talpa Maicii Domnului. Deasupra raclei, un chivot de bronz redă o imagine în relief a miraculoasei apariţii din anul 1240.

Pe reversul medaliei este înfăţişat Preacuviosul Iov. De o parte şi de alta a chipului este plasată legenda „Preacuviosul Iov egumen de Poceaev". Născut pe la mijlocul sec. al XVI-lea, în lume s-a făcut cunoscut ca Ivan Jelezo (Настольная книга 1978, 619-620). A fost, de fapt, primul stareţ al Lavrei de la Poceaev. La vârsta de 12 ani se călugăreşte la mănăstirea Schimbarea la Faţă din Ugornitzk. Mai târziu Cuviosul Iov, fiind prigonit de catolici şi uniaţi se retrage la Poceaev, unde în anul 1642 trece la anahoretism, primind numele de Ioan. La 8 august anul 1651 se stinge din viaţă, iar în anul 1659 este trecut în rândul celor sfinţi. Moaştele Cuviosului Iov se păstrează în biserica rupestră a Lavrei de la Poceaev. Ele sunt scoase zilnic, la o anumită oră, pentru închinare.

Icoana Făcătoare de Minuni Maica Domnului de la Ozereansk[2]

Icoana prezintă chipul Maicii Domnului cu Pruncul în partea stângă. Mâna dreaptă o ţine la piept. Pruncul ţine în mâna stângă o Evanghelie închisă, iar pe cea dreaptă, o ţine în semn de binecuvântare. Ambii poartă coroane timbrate de nimb. Sus, e următorul text: „Chipul Maicii Domnului de la Ozereansk". Pe reversul piesei, îl vedem pe sf. Ierarh Nicolae, prezentat până la jumătate, binecuvântând cu mâna dreapta şi ţinând o Evanghelie închisă în cea stângă. Este îmbrăcat în odăjdii episcopale, pe umeri poartă un omofor cu cruci, iar pe cap o mitră. Prezenţa mitrei arată că sfântul Ierarh este reprezentat conform canonului iconografic „de iarnă" (Ciobanu, Stăvilă 2000, 173). Sus, citim textul: „Sf. Nicolae din Myra din Lichia". Icoana Făcătoare de Minuni de la Ozereansk datează, după cum spune legenda, încă din sec. XVI (Слава Богоматери 1907, 65-

[1] MNAIM, inv. nr. 22826-8

[2] MNAIM, inv. nr. 22826-10

67). A fost găsită în satul Ozereansk nu departe de Harkov (Ucraina) de către un ţăran ce-şi lucra pământul. Din neatenţie a atins-o cu sapa şi a tăiat-o aproape pe jumătate. Dar o aduce cu mare grijă acasă şi o pune alături de celelalte icoane. Spre dimineaţă, urma tăieturii aproape că nu se vedea. La scurt timp, devine cunoscută prin împrejurimi prin minunile sale. Iar în locul unde a fost găsită s-a înălţat un lăcaş sfânt în care Icoana Maicii Domnului şi-a ocupat locul de cinste, unde s-a şi păstrat până în sec. XVIII. În anul 1794 este adusă la mănăstirea din Kureajsk, după aceea – la Harkov, în biserica Acoperământul Maicii Domnului. La începutul sec. XIX, după redeschiderea mănăstirii din Kureajsk, Icoana Făcătoare de Minuni de la Ozereansk este readusă aici şi pusă în biserica Schimbarea la Faţă, unde o putem vedea şi azi.

Icoana Făcătoare de Minuni Maica Domnului Izbăvitoarea[3]

Icoana datează cu sec. XIX şi prezintă chipul Maicii Domnului cu Pruncul în mâna stânga, mâna dreaptă o ţine la piept. Pruncul, la rândul său, ţine mâna stângă pe genunchi iar cu cea dreaptă binecuvântează. Ambii au coroană şi nimb. Pe circumferinţă este plasată legenda: „Chipul Maicii Domnului Izbăvitoarea, ce se află în Noul Athos din Caucaz”

Pe revers, sunt reprezentate imaginile în picioare ale Sf. Apostol Simon Cananitul, zis şi Zilotul, şi cea a Sf. Mare Mucenic Panteleimon. Ambii sunt reprezentaţi cu nimb şi cu mâna dreaptă la piept. Între ei, în partea de jos se conturează imaginea unei biserici cu trei turle. Pe circumferinţă citim legenda: „Sf. Apostol Simon Cananitul şi Sf. Mare Muceninc Tămăduitorul Panteleimon”. Întâlnirea acestora pe reversul medalionului nu este întâmplătoare. În literatura bisericească (Настольная книга 1978, 300-301) citim că în sec. XIX, pe Sfântul Munte, în biserica Sf. Mare Mucenic Panteleimon, îşi ducea traiul călugărul Constantin Feodul. Se făcuse cunoscut aici prin evlavia sa şi prin păstrarea icoanei Maica Domnului Izbăvitoarea. Mai târziu o va transmite stareţului Martinian, venit aici din Grecia în anul 1821. După moartea lui, icoana se va păstra pe muntele Athos până în anul 1889. În această perioadă, stareţul bisericii, de această dată Arhimandritul Macarie, o transmite proaspăt înălţatei mănăstiri Simon Cananitul din oraşul Noul Athos din Caucaz. Se ştie că apostolul Simon Canonitul şi-a primit moartea, fiind răstignit pe cruce, în Abhazia unde s-a şi înălţat o mănăstire ce-i poartă numele.

Icoana se sărbătoreşte de două ori pe an la 17 octombrie şi 4 aprilie – zilele în care cei doi sfinţi au trecut în rândul celor drepţi.

Icoana Maica Domnului Îndurerata[4]

Medalionul din metal alb redă chipul Maicii Domnului, reprezentat în picioare deasupra norilor şi cu mâinile încrucişate pe piept. Poartă veşminte largi, la piept – o cruce. Razele care pornesc de la capul Ei formează nimbul tradiţional. Pe revers, sub imaginea unui porumbel, s-a plasat legenda în 10 rânduri, care ne spune: „Copie de pe Icoana Maica Domnului Îndurerata, aflată la mănăstirea Adormirii Maicii Domnului din oraşul Drandsk, Suhumi, găsită în timpul săpăturilor de sub altar”.

[3] MNAIM, inv. nr. 23811-8.

[4] MNAIM, inv. nr. 22826-3.

Icoana Maicii Domnului cu Întâi Stătătorii[5]

Cea de-a cincea piesă provine dintr-o colecţie privată din Chişinău, ce reprezintă pe avers Icoana Maicii Domnului cu Întâi Stătătorii. În centrul compoziţiei o vedem pe Maica Domnului cu Pruncul pe tron. La picioarele lor, stau îngenuncheaţi Preacuvioşii Antonie şi Feodosie de la Lavra Peceorsk din Kiev, Ucraina. Atât Maica Domnului, cât şi Pruncul Iisus şi-au întins mâinile peste chipurile aplecate ale sfinţilor. Maica Domnului este încadrată de doi îngeri. Sus este plasată legenda din care desluşim doar „...din Lavra Pecerska". Scena de pe aversul piesei nu este altceva decât transpunerea pe metal a legendei (Настольная книга 1979, 550-551) care spune că Sf. Antonie şi Feodosie li s-a ivit chipul sfânt al Maicii Domnului, care le-a prezis înălţarea în timpul apropiat a unui lăcaş sfânt, ceea ce s-a şi întâmplat ulterior.

Reversul piesei reprezintă chipul Sf. Nicolae, de această dată fără mitră, deci în redacţia iconografică de vară (Ciobanu, Stăvilă 2000, 173). Poartă veşminte episcopale, pe umeri – omoforul cu cruci, în mâna stânga – Evanghelia, cea dreaptă – în semn de binecuvântare. Sus, pe semicerc, legenda: „Sfânt întru Hristos Nicolae Făcătorul de Minuni".

Din cele relatate mai sus, concluzionăm că piesele propuse îmbină armonios reprezentările grafice şi iconografice. Astfel, aceste piese pot deveni pentru cercetători adevărate surse de inspiraţie.

Bibliografie

Ciobanu, Stăvilă 2000: C. Ciobanu, T. Stăvilă, Icoane vechi din colecţii basarabene (Chişinău, 2000).

România 2003: România Pământ al icoanei (Bucureşti 2003).

Кривцов 2001: В. Кривцов, Аверс 5. Каталог царских и советских наград знаков, жетонов и настольных медалий (Москва 2001).

Настольная книга 1978: Настольная книга священнослужителя, т. 2, (Москва 1978).

Настольная книга 1979: Настольная книга священнослужителя, т. 3, (Москва 1979).

Слава Богоматери 1907: Слава Богоматери Сведения о чудотворных и местночтимых иконах Божьей Матери (Москва 1907).

Lockets with the image of the Holy Virgin from the collection of the National Museum of Archaeology and History of Moldova

Abstract

A rich collection of church provenance is stored in the funds of the National Museum of Archaeology and History of Moldova. The most remarkable are medals, medallions and tokens with images of saints, the holy virgin and great miracle workers. Medals with reproduction of icons are of special significance. It is worth mentioning Pochaevskaya, Oseryanskaya and Novo-Afonskaya icons of the Blessed Virgin, and also such icons as the Our Lady of Sorrows, Our Lady of Perpetual Help and finally the Blessed Virgin with the Prelates.

On the reverse sides of these medals saints and martyrs widely known for their piety and faith are depicted. In this regard it is worth mentioning the sacred images of St. Nicholas the Wonder maker, Saint Martyr Panteleimon, St. Job, St. Anthony and St. Theodosius.

Most of these medals were purchased from such famous collectors as V. Zaborovskiy, I. Zeidman, G. Monastirskiy, etc. Graphic and iconographic images on these medals are harmoniously combined and supplement each other. These medals are valuable and inspiring sources for the students of Christian history.

List of illustrations:

Photo 1. Pochiaevskaya Miraculous Icon of the Blessed Virgin.

Photo 2. Oseryanskaya Miraculous Icon of the Blessed Virgin.

[5] Icoană păstrată în colecţie particulară.

Photo 3. Miraculous Icon Our Lady of Perpetual Help.
Photo 4. Miraculous Icon Weeping Blessed Virgin.
Photo 5. Miraculous Icon Blessed Virgin with the Prelates.

Коллекция церковных медалей с изображением икон Пресвятой Богородицы

Резюме

В фондах Национального музея Археологии и Истории Молдовы хранится богатая коллекция церковного происхождения, в ней особенно отмечаются медали, медальоны и жетоны, на которых запечатлены лики святых преподобных, святых дев и великих чудотворцев. Особое место среди них занимают медали, которые своим содержанием воспроизводят образы чудотворных икон. Таким образом, следует упомянуть Почаевскую, Озерянскую, Ново-Афонскую иконы Божьей Матери, а также иконы Скорбящей Божьей Матери, Божьей Матери Избавительницы и, наконец, икону Божьей Матери с Предстоящими.

Оборотные стороны этих медалей изображают святых преподобных и святых великомучеников, известных всему миру своим благочестием, а также непоколебимым вероисповеданием. В связи с этим, отмечаем образ Святого Николая Чудотворца, Святого Великомученика Пантелеймона, Святого Преподобного Иовва и святых Преподобных Антония и Феодосия.

Большинство этих экземпляров были закуплены у известных коллекционеров: В. Заборовского, И. Зайдмана, Г. Монастырского и др. На этих медалях графические и иконографические изображения гармонично сочетаются и взаимодополняются. Эти медали по праву являются для исследователей вдохновенными источниками в изучении истории христианства.

Список илюстраций

Фото 1. Чудодеиственная Икона Почаевская Божия Матерь.
Фото 2. Чудодеиственная Икона Озерянская Божия Матерь.
Фото 3. Чудодеиственная Икона Божия Матерь Избавительница.
Фото 4. Чудодеиственная Икона Божия Матерь Скорбящая.
Фото 5. Чудодеиственная Икона Божия Матерь с Предстоящими.

28.01.2007

Adelaida Chiroşca, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

BISERICA SF. GHEORGHE DIN CHIŞINĂU (1819)

Vlad Ghimpu

În legătură cu extinderea mahalalei de sud-est în marginea de jos a oraşului vechi, dar în special cu sosirea la Chişinău a mai multor colonişti bulgari de la sudul Dunării, la începutul secolului XIX apare necesitatea de a construi încă o nouă biserică. Astfel, în anul 1814, la iniţiativa preotului bulgar Gheorghe începe construcţia bisericii cu hramul Sf. Gheorghe ce o ştim până în zilele noastre[1] (Лашков 1878, 14, 535). Ctitorii bulgari iniţiali reuşesc numai să pună fundaţia bisericii, preotul Gheorghe se deplasează în patrie de unde nu se mai întoarce, iar locuitorii bulgari şi moldoveni ai cartierului chişinăunean, îl roagă în anul 1816 pe preotul Stavarache Costin să-şi asume rolul de epitrop principal al bisericii în construcţie, pentru a o aduce la un bun sfârşit. Acesta era o personalitate destul de cunoscută în Chişinău, fost protopop al ţinutului Orhei, el îşi avea locul de naştere în satul Mereni, ca fiu al lui Ioniţă Costin, de asemenea, era răzeş în moşia Ciocana cu mori în râul Bâc (Boga 1938, 177-180; Халиппа 1900, 211-212, 221-222). Astfel, dânsul va finaliza înălţarea noului lăcaş în anul 1819, ca la 3 noiembrie acelaşi an episcopul Dimitrie Sulima să îl sfinţească[2]. Construcţia noului edificiu a fost posibilă nu fără mai multe peripeţii, din a căror relatare aflăm şi numele arhitectului care a realizat-o.

În Raportul său „*Di la protopop Stavarache Costin*" de la 9 iulie 1818, epitropul bisericii scrie într-un limbaj în spiritul timpului, către Exarhiceasca Dicasterie a Sfintei Mitropolii a Chişinăului şi Hotinului: *Înştiinţăm preacinstita Dicasterie că la biserica Sfântului Gheorghe di aice din oraşul Chişinăului ci să zideşte din nou s-au tocmit arhitector Ion Zaiciuc şi acum au lăsat lucru neubuişit şi va să ducă a căra şi ei făcânduі întrebare pentru ce o face acesta, că noi avem mare pagubă că ni s-a prăpădi materialurile ci avem gătite: cărămidă, piatră, lemnu, var... cu gre cheltuială şi vasele toate s-or risipi. El au dat acest răspuns că nu poate nici într-un chip a săvârşi că are datu pi listă două mii lei daţi la salahori şi la pietrari. Şi au fugit şi au dat jalobă la Dicasterii în anul trecut şi de către Dicasterii s-au scris la Departament şi Departament[ul] au scris Sărdări[e]i şi poliţi[e]i şi Sărdăria au scris la ocolaş şi poliţia la fărtalnici ca să-i dăi pe mâna calfii la lucru şi fărtalnicii şi ocolaşii n-au pus nimic în lucrări ci le-au dat drumu să lucreze pi la alti locuri şi el n-ari cu ci[ni] să lucrezi cum acum iulie 10 numai 2 chetrari au vinit la lucru. Văzând că n-au frică de nicăieri să să ducă care undeva şi bini s-au prăpădit pe[n]tru care mă [am] pârât eu cu arhiceştii Dicasteriei ca iară să se scrii undi să va socoti ca să fie străin şi din poroncă şi să le de straşnică poroncă ai aduci aici di faţă ca să stăi pi lucru au să să împlinească banii după izvoadele ce s-au dat la Sărdării şi la poliţii să nu mai fie sloboziţi cum s-au mai slobozit şi să se cheme şi calfa în Dicasterii să i se poroncească a nu lăsa lucru tocma di pi acum şi să prăpădească toate că-mi pricinuieşte de istov sărăcii.*

1818 iulie 9
Protoierei Stăvărache Costin[3] (fig. 1)

Pentru conflictul cu antreprenorii este interesantă şi o jalobă a calfei prezentă, de asemenea, în arhivă, scrisă în acelaşi fel cu literă chirilică, dar care explică şi ea contextul problemei, deşi este datată cu trei zile mai devreme decât raportul preotului Stavarache Costin.

Cătră cinstita Exarhicească Duhovnicească Dicasterie a Sfintei Mitropolii a Chişinăului şi Hotinului

Di la Ioniţă Calfa din Chişinău

Jalobă

Jăluiescu Exarhiceştii Dicasterii pentru că tocmindu-mă eu cu ctitorii bisericii Sfântul Gheorghe ca să zidesc biserica cu pietrarii şi salahorii mei şi am luoat mulţi bani di la ctitori şi am plă-

[1] ANRM, F. 205, inv. 1, u. p. 2152, f. 10-11v.
[2] ANRM, F. 205, inv. 1, u. p. 2152, f. 56.
[3] ANRM, F. 205, inv. 1, u. p. 2155, f. 9-9v.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 195-200.

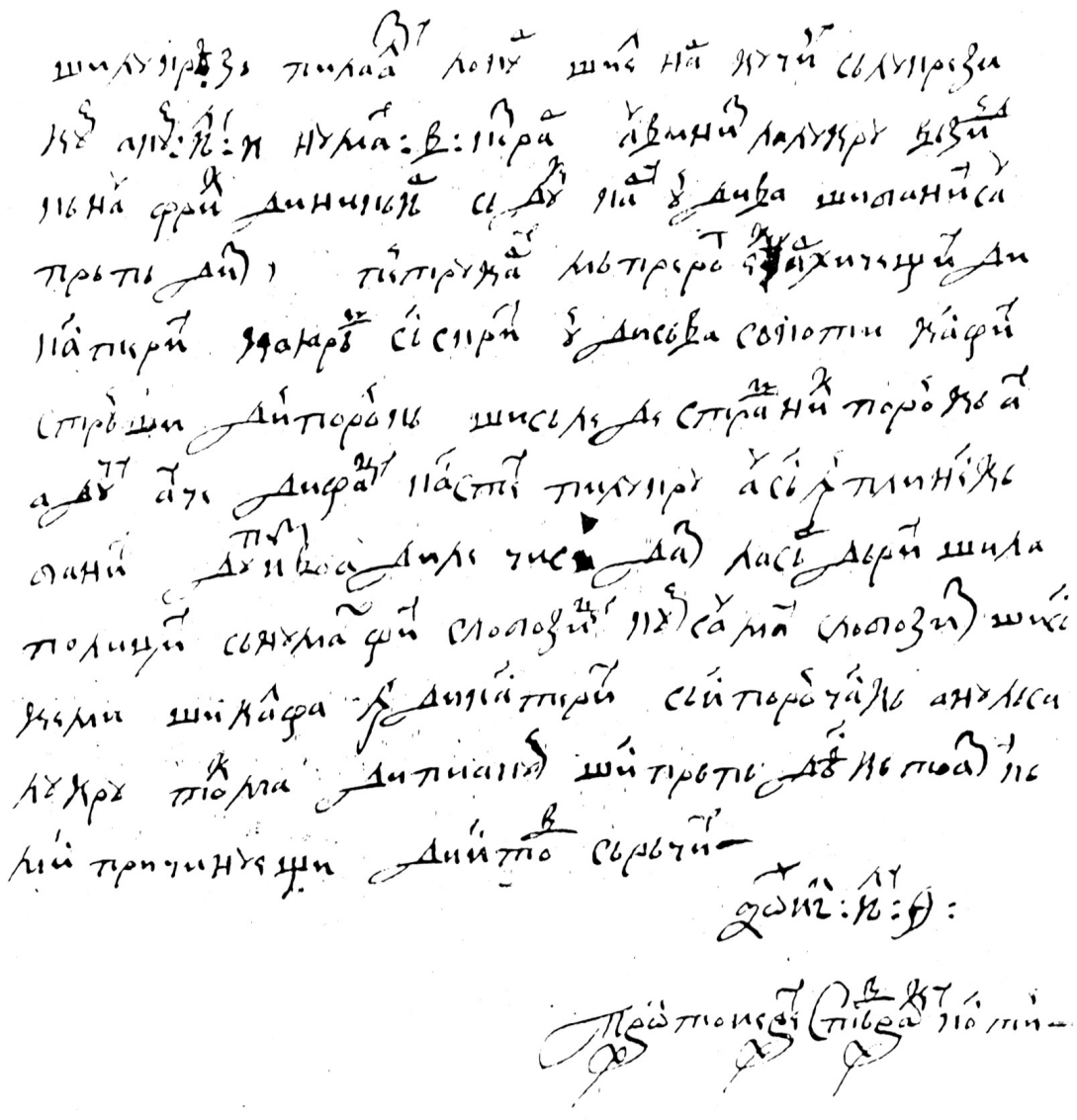

Fig. 1. Fragment din Raportul scris de Stavarache Costin în anul 1818 cu semnătura lui autografă.

tit pietrarilor şi salahorilor ca să lucreze şi ei cei mulţi. Au lucrat până astăzi şi au urmat nevoe de am tocmit alţi pietrari [ş]i salahori şi din pricina celor care i-am tocmit întâi eu m-am îndatorat cu mulţi bani di la ctitori, pentru aceasta cu plecăciune facu rugăminti Exarhiceştii Dicasterii ca să scrie către judecătoria oblastii ca să sloboadă un ucaz dişchis ca ori pe unde [î]i vor găsi pi acei pietrari [ş]i salahori ce-mi sânt datori pi-n cinovnicii ci vor fi pre la aceli locuri să mi se poată împli[ni] banii înapoi ca să mă plătescu şi eu pi undi sânt datori şi punându-să la cali mari pomană va rămâne Exarhiceştii Dicasterii[4].

Din arhivă mai cunoaştem şi alte detalii. Astfel, la reluarea construcţiei în anul 1816 starostele bisericii, Dumitru Vozianu, se tocmeşte cu Chiru Cărămidaru să facă zece mii de cărămizi[5], ca apoi necesitatea să ajungă la un număr de 40 mii de cărămizi, utilizate la construcţia viitorului lăcaş[6]. Este interesantă şi personalitatea arhitectului Ioan Zaiciuc, supus austriac[7], cum se întrevede, de origine din Bucovina, spre acest lucru ne va conduce şi evaluarea arhitecturală a lăcaşului.

Pentru prima oară a remarcat valoarea deosebită a bisericii Sf. Gheorghe din Chişinău cunos-

[4] ANRM, F. 205, inv. 1, u. p. 2155, f. 15.

[5] ANRM, F. 205, inv. 1, u. p. 2155, f. 45.

[6] ANRM, F. 205, inv. 1, u. p. 2155, f. 47.

[7] ANRM, F. 205, inv. 1, u. p. 2155, f. 3-3v, 4-4v.

cutul istoric de artă din perioada interbelică P. Constantinescu-Iaşi, cu toată rezerva sa privind *decadenţa artei româneşti* din această perioadă (Constantinescu-Iaşi 1928, 59-80). Este o biserică cu patru compartimente de plan – altar, naos, pronaos şi un pridvor puţin mai îngust, despărţite între ele prin arcade largi. Marcată la exterior de o turlă octagonală zveltă şi un turn-clopotniţă pătrat ce pare mai masiv din cauza unor frontoane late la fiecare faţă, prelungit în sus cu o fleşă lungă şi ascuţită într-o totală disonanţă cu turla şi întreaga siluetă a edificiului (fig. 2). Reducerea dimensiunii la turlă s-a înfăptuit prin patru arce piezişe sprijinite pe pandativi, în stilul vechi moldovenesc, renunţarea la următoarea pereche de arce etajate, piezişe, s-a impus probabil, din cauza modei neobizantine, un fenomen artistic început mai de mult în Moldova, ce înlocuia turlele gotice ascuţite din secolul XV cu altele mai largi de influenţă sud-dunăreană, impusă ca o normă generală în bisericile ortodoxe.

Beneficiind de atenţie istoriografică încă din secolul XIX, datorită lui Luca Laşcov, tot din această perioadă este destul de bine cunoscută activitatea preoţilor parohi, a preoţilor şi diaconilor de la biserica Sf. Gheorghe din Chişinău, dintre ei nume de rezonanţă în istoria Chişinăului şi a Basarabiei. Aşadar, preoţi parohi au fost Stavarache Costin între anii 1818-1824, Nazarie Ghinculov 1824-1835, Grigore Petriţchi 1835-1837, Nichifor Petrov 1837-1841, Alexei Dubiţchi 1841-1878, preoţi – Ioan Baltaga între 1818-1844, Nazarie Ghinculov 1820-1824 (devine ginere al lui S. Costin), Ioan Achermanov 1821-1871, Apostol Gălăţan 1826-1830, Grigore Petrichi 1833-1835, Nicolae Danilevschi 1835-1837, Ioan Ostapov 1838-1846, Ştefan Sudachevici 1845-1851, Gheorghe Ghepeţchi 1848, Simeon Isacov 1848 – până în 1878, Luca Laşcov 1851 – până în 1878 inclusiv. Tot de la acest autor aflăm şi ce studii teologice au avut preoţii respectivi – Stăvărache Costin le-a făcut la Seminarul din Iaşi, A. Gălăţan – la Seminarul din Galaţi, A. Achermanov şi I. Baltaga studii în familie, N. Ghinculov – Seminarul din Ecaterinoslavl, G. Petriţchi, N. Petrov, N. Danilevschi, I. Ostapov, Gh. Ghepeţchi, L. Laşcov şi S. Isacov – Seminarul din Chişinău, iar A. Dubiţchi şi Şt. Sudachevici – Seminarul din Podolsk. De asemenea, sunt menţionaţi şi diaconii bisericii Sf. Gheorghe – Cristofor Hagiu 1818-1830, Ioan

Fig. 2. Biserica Sf. Gheorghe din Chişinău, vedere dinspre nord-vest.

Popovschi 1831-1839 (ulterior protoiereu până la moarte, în biserica din satul Visterniceni, tatăl istoricului Nicolae Popovschi), Nichifor Cerneavschi 1839-1841, Hrisant Dobrovolschi, Iosif Cociubinschi 1844 – până în 1878 inclusiv (Лашков 1878, 16, 706-715; 17, 735-740).

Pentru biografia lui Stavarache Costin trebuie de menţionat monumentul său funerar aflat în curtea bisericii până în perioada interbelică, o cruce compusă de piatră, sculptată frumos, ce marca locul de veci al lui, al soţiei sale Varvara şi a doi feciori, Manuil şi Constantin. Astfel, după datele inscripţionate pe cruce Stavarache Costin a murit în anul 1825 în al şaptezecilea an, călugărit cu un an în urmă cu numele ieroshimonahului Sava (Лашков 1878, 19, 822-823; Constantinescu-Iaşi 1928, 62).

Valoarea bisericii Sf. Gheoarghe a fost remarcată de Petre Constantinescu-Iaşi, cum am menţionat mai sus, în special apreciind sistemul de boltire a turlei în stilul bisericilor moldoveneşti medievale (Constantinescu-Iaşi 1928, 59-80). Deşi cunoştea datele de arhivă şi tot istoricul construcţiei bisericii din secolul XIX, acest autor a încercat să-i atri-

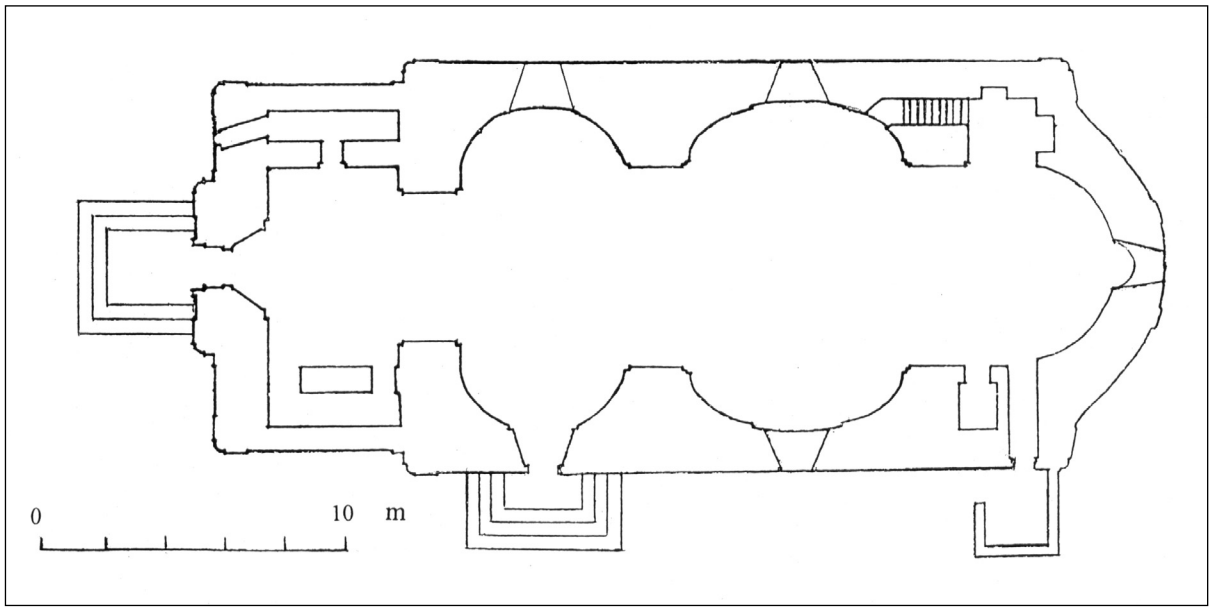

Fig. 3. Planul bisericii Sf. Gheorghe din Chişinău

buie ei o vechime mai mare, în baza unui plan al Chişinăului din anul 1800. În realitate, în planul amintit era fixată biserica Mazarache de lângă râul Bâc, mai veche decât Sf. Gheorghe, ultima fiind construită după acel an, era firesc să nu fie menţionată acolo. Altă parte a expunerii cunoscutului istoric de artă din perioada interbelică, dincolo de aspectul învechit al limbajului timpului, conţine în descrierea lui şi multe aspecte eronate. De pildă, sunt greşite aprecierile: *naosul cu două travee luminat de patru ferestre, nartexul despărţit în două printr-un cafas, clopotniţa formează un corp comun cu nartexul* etc. În realitate, biserica Sf. Gheorghe are un naos cu două ferestre şi fără travee, nartexul nu este despărţit în două, ci, în cazul cafasului, acesta se află la etajul pridvorului, al patrulea compartiment de plan, aici fiind vorba de două componente spaţiale diferite, iar clopotniţa nu face corp comun cu pronaosul, ea fiind construită deasupra pridvorului.

Odată cu deschiderile ce au succedat abolirea regimului comunist, care îngrădea, atât accesul, cât şi cercetarea lăcaşelor creştine, o descriere a bisericii Sf. Gheoghe a fost realizată şi de arhitecta Tamara Nesterov într-o ediţie de popularizare (Nesterov 1997, 86). Autoarea face o apreciere a planului în general corectă, aducând inclusiv date noi de activitate nefastă a ei din perioada postbelică. Unele lucruri însă se cer, totuşi, precizate. În aprecierea noastră biserica Sf. Gheorghe din Chişinău reprezintă un tip de plan nu *pseudotrilob*, cum consideră autoarea, ci pseudomixt, combinaţie de triconc şi plan dreptunghiular, cu adânciturile care marcau concile de altădată realizate în grosimea pereţilor. Altă apreciere, în contrapunere părerii lui P. Constantinescu-Iaşi: *La baza turlei naosului se află o imitaţie a boltei moldoveneşti – două rânduri de arce, abia vizibile – din cauza reliefului plat – care dau impresia reducerii diametrului interior al cupolei* (Nesterov 1997, 86); – noi o considerăm greşită. Evaluarea monumentului făcută de istoricul român din perioada interbelică rămâne în vigoare, bolta moldovenească nu se prezintă numai ca o imitaţie aici, ea în realitate reduce diametrul interior al cupolei naosului, iar ca rezultat al acestui procedeu constructiv turla are un aspect de zveltețe exterioară, altfel ea ar fi trebuit să fie egală în diametru cu pătratul naosului. Arcatura din al doilea rând, constând din opt arce puţin reliefate de deasupra celor patru arce piezişe, nu este o imitaţie de boltire, ele prezenatu nişte elemente de plastică decorativă.

Astfel, în concluzie, putem stabili la biserica Sf. Gheorghe din Chişinău următoarea compartimentare de plan (fig. 3): altar semicircular în partea de est, boltit în sfert de sferă, naos supralărgit prin concavităţi în pereţii laterali, boltit cu o semicalotă, apoi susţinut prin patru arce piezişe este străpuns de o turlă rotundă în interior, pronaosul supralărgit în pereţii laterali, ca şi naosul,

are deasupra o boltă elipsoidală. Ultimul compartiment de plan, pridvorul, se prezintă la nivelul parterului mai îngust decât celelalte componente de plan, prevăzut la nivelul doi cu un balcon pentru cor, numit de P. Constantinescu-Iaşi cafas, şi acoperit cu o boltă în semicilindru cu lunete, iar deasupra fiindu-i înălţată clopotniţa. Deoarece are două intrări de acces ale enoriaşilor, una dinspre vest prin pridvor şi alta ce dă în interior pe sub fereastra sudică a pronaosului, se pune întrebarea dacă pridvorul a fost construit de la bun început, în anul 1819, sau a fost ataşat corpului bisericii mai târziu? Spre ultima concluzie ne îndeamnă şi forma masivă a clopotniţei cu frontoane impunătoare ce contrastează cu turla zveltă, chiar elegantă, fleşa ascuţită de deasupra acutizând şi mai făţiş discordanţa lor arhitecturală. Un ultim răspuns la această problemă l-ar putea da continuarea cercetărilor de arhivă. Totuşi, se pare că în anul 1830 biserica Sf. Gheorghe a suferit o reconstrucţie (Şlapac 1992, 110-111), când i s-ar fi putut construi în adaos pridvorul cu clopotniţa. Este interesant de subliniat, la biserica Sf. Gheorghe, asemănarea ei puternică, atât la decoraţia interioară, cât şi la plan, prin concavităţile laterale adâncite ale compartimentelor, cu Catedrala Înălţarea Domnului din Chişinău, realizată, de asemenea, în anul 1830 (Ghimpu 2002, 289-294). În afara unui interes de cercetare, pe lângă faptul că Stavarache Costin a fost răzeş în satul Ciocana, ajuns, probabil, prin căsătorie, în satul meu de baştină, ţin să remarc şi o legătură sentimentală a subsemnatului cu biserica Sf. Gheorghe, reprezentată şi de faptul că, părinţii mei, Dumitru şi Efimia Ghimpu, s-au cununat aici în anul 1956, de ziua Sf. Paraschiva.

Bibliografie

Boga 1938: L.T. Boga, Documente basarabene, vol. XXI (1602-1814) (Chişinău 1938).

Constantinescu-Iaşi 1928: P. Constantinescu-Iaşi, Biserica Sf. Gheorghe din Chişinău. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Anuar II (Chişinău 1928).

Ghimpu 2002: V. Ghimpu, Catedrala *Înălţarea Domnului* din Chişinău (1830). Tyragetia XI, 2002.

Nesterov 1997: T. Nesterov, Biserica Sf. Mare Mucenic Gheorghe. In: (ed. I. Colesnic) Chişinău. Enciclopedie (Chişinău 1997).

Şlapac 1992: M. Şlapac, Biserica Sfântului Gheorghe din Chişinău. Arta '92, Chişinău 1992.

Лашков 1878: Л. Лашков, Историко-статистическое описание кишиневской Георгиевской церкви. Кишиневские Епархиальные Ведомости nr. 14, nr. 16, nr. 17, nr. 19, Chişinău 1878.

Халиппа 1900: И.Н. Халиппа, Материалы для истории Кишинева в XVI-XVIII вв. В сб: (Отв ред. И.Н. Халиппа) Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии, том 1 (Chişinău 1900).

St. George's Church in Chişinău (1819)

Abstract

The present article offers a history of construction of St. George's church in Chişinău in 1814-1819 on the basis of archive sources and historiography. From the very beginning this church was connected with many Chişinău figures. The church was erected in the advanced style of the Moldovan medieval churches with the help of Stavrache Costin, a former archpriest of Orhei and the architect Ion Zaiciuc from Bucovina. The architectural constituents of the monument are analyzed on the basis of the planimetric reproduction and visual observations. According to the author, St. George's church is one of the most important architectural achievements of the 19th century in Chisinau, which developed architectural tradition of the Moldovan principality after the annexation of Bessarabia by the tsarist Russia.

List of illustrations:

Fig. 1. A fragment of the *Report* written by Stavrache Costin in 1818 with autograph.

Fig. 2. Photo of St. George's church, view from north-west.

Fig. 3. Plan of St. George's church.

Церковь Св. Георгия в Кишиневе (1819)

Резюме

В данной статье описана история строительства кишиневской церкви Св. Георгия между 1814 и 1819 гг. на базе архивных источников и историографической литературы. С самого начала существования этой церкви

судьба многих кишиневских личностей пересеклась с этим религиозным храмом, построенным при помощи бывшего благочина Орхейского цинута Ставараке Костин и архитектора Иона Зайчука из Буковины, в развитом стиле молдавских средневековых церквей. Архитектурные составные памятника проанализированы на базе планиметрического воспроизведения и визуальным наблюдением. Как считает автор, церковь Св. Георгия является одна из самых ярких архитектурных достижений Кишинева XIX в., которая развивала художественную традицию Молдавского Княжества после аннексии Бессарабии к царской России.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Отрывок *Доклада*, написанного Ставараке Костин в 1818 г. с автографом.

Рис. 2. Фотография Кишиневской Церкви Св. Георгия, вид с северо-восточный стороны.

Рис. 3. План Кишиневской Церкви Св. Георгия.

29.01.2007

Dr. Vlad Ghimpu, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

ROLUL TRANSPORTULUI TERESTRU ÎN COMERȚUL BASARABIEI (1812-1853)

Andrei Emilciuc

Căile comerciale constituie un important aspect al economiei oricărui stat. În terminologia economică contemporană există termenul „comerţ invizibil", desemnând operaţii ca asigurarea, serviciile financiare, costurile de transport incluse în conturile balanţei de preţuri ale unei ţări, nefiind, totuşi, înregistrate ca exporturi sau importuri vizibile.

În contextul problemelor legate de pătrunderea relaţiilor capitaliste în agricultura Basarabiei în prima jumătate a sec. al XIX-lea, cercetarea „comerţului invizibil" devine tot mai imperioasă. Astfel am putea analiza multilateral procese complexe precum ar fi acumularea de capital şi constituirea micii burghezii. Cadrul cronologic pe care l-am ales se încadrează *grosso modo* în această perioadă. Limita inferioară corespunde anului anexării, conform Păcii de la Bucureşti (16/28 mai 1812) a teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, iar cea superioară anului izbucnirii Războiului Crimeii (1853-1856).

În istoriografie, preocupările pentru locul transportului terestru în comerţul Basarabiei în perioada abordată au fost destul de modeste. Primele studii ce tratează unele aspecte ale problemei în cauză aparţin funcţionarilor ruşi Gr. Nebolsin (Небольсин 1835), A. Zaşciuk (Защук 1862) ş.a. Din perioada postbelică se impun a fi menţionate, două monografii în care problema respectivă a fost abordată tangenţial, şi anume cele semnate de M. Muntean (Мунтян 1971, 251-258) şi I. Anţupov (Анцупов 1981, 169-179), precum şi câteva articole în revistele de specialitate (Анцупов 1966, 52-65). Insuficient au fost studiate problemele legate de trecerile peste Nistru, concesionarea segmentelor importante a drumurilor comerciale, organizarea controlului administrativ în vederea îmbunătăţirii căilor terestre. Fără a pretinde de a acoperi toate aceste lacune, ne-am propus să contribuim prin cercetările noastre la cunoaşterea unor aspecte puţin cunoscute din istoria transportului terestru în comerţul Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Ne-am bazat cercetările pe documentele depozitate în Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia (AIMSR) şi Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR)[1].

Căile de comunicaţie din Basarabia până la 1812 au fost o preocupare în primul rând a inginerilor militari ruşi, din simplul motiv că comandamentul armatei avea nevoie de informaţiile respective pentru elaborarea planurilor de ofensivă antiotomană. Totuşi, cercetările efectuate au demonstrat că războaiele ruso-turce, inclusiv cel din 1806-1812, s-au răsfrânt negativ asupra căilor de comunicaţie şi a şeptelului de animale de transport (Agachi 1998, 56-70). Pe de altă parte, restabilirea căilor terestre din Basarabia după 1812 s-a realizat foarte anevoios datorită procedurilor birocratice interminabile. Dezvoltarea infrastructurii era îngreunată şi de existenţa a două linii vamale, una pe Nistru şi cealaltă pe Prut.

Basarabia nu a fost inclusă în prevederile ucazului din 25 octombrie 1816, ce stabilea colectarea pentru menţinerea marilor drumuri de stat a câte 25 copeici de fiecare suflet impus reviziei iar pentru negustori a câte 5% din dările achitate în vistierie (ПСЗРИ 1830, 20). Aşezământul constituirii regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818 prevedea totuşi ca toţi ţăranii să fie impuşi şi prestaţiei de întreţinere a drumurilor publice (Mihail P., Mihail Z. 1993, 37). Puţin mai târziu, prin ucazul din 21 octombrie 1821, s-a stabilit ca să fie impuşi dării de 30 copeici pentru amenajarea căilor de comunicaţie şi micii burghezi[2].

Conform *Aşezământului constituirii regiunii Basarabia* din 29 aprilie 1818 rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei era împuternicit şi cu funcţia de a veghea menţinerea drumurilor şi podurilor din cuprinsul ţinutului (Mihail P., Mihail Z. 1993, 45). Pe plan local, responsabil de repara-

[1] Fotocopiile documentelor din AISR şi AIMSR ne-au fost oferite de către dr. hab. Valentin Tomuleţ, căruia îi mulţumim şi pe această cale.
[2] AISR, F. 650, inv. 6, d. 575, f. 49 verso.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 201-210.

rea drumurilor şi podurilor era ispravnicul de judeţ (Mihail P., Mihail Z. 1993, 59). Cu toate acestea, după cum reiese din corespondenţa oficială a Consiliului Suprem al Basarabiei, de chestiunile legate de căile de comunicaţie se preocupau în progresie ierarhică cele două direcţii de pe lângă Guvernul provinciei Basarabia, Consiliul Suprem al Basarabiei şi în ultimă instanţă rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei. De altfel, în amintitul Regulament Consiliul Suprem era împuternicit de a examina toate chestiunile privitoare la provincie, cu precizarea că toate deciziile Consiliului urmau a fi prezentate spre a fi întărite de către organele centrale (Mihail P., Mihail Z. 1993, 29). De notat că pe 18 aprilie 1819 Consiliul Suprem din Basarabia iniţia un dosar cu privire la repararea drumurilor şi podurilor din Basarabia, continuat până la 25 octombrie 1826[3]. Totuşi, lucrările iniţiate nu erau privite univoc de funcţionarii ruşi. A. Saburov scria referindu-se la anul 1826 că „Construirea drumurilor noi, însoţită de tulburări şi abuzuri de diferit gen, a pus piedici dezvoltării agriculturii. Oamenii, rupţi în perioada de lucru de la câmpurile lor, lăsau adesea sau pământurile nearate sau cerealele nerecoltate. Iată deja trei ani, de când se lucrează drumurile şi podurile, şi încă nimic nu s-a făcut" (Сабуров 1830, 27).

Sistemul căilor de comunicaţie terestre al Basarabiei era compus din drumuri tranzitare de importanţă comercială mare şi dintr-o reţea de drumuri interne de importanţă locală. La 1822 conform datelor unei publicaţii de epocă acesta includea următoarele drumuri: Bălţi – Verejeni – Morozeni – Teleşeu – Chişinău (105 verste), Orhei – Chişinău (39,5 verste), Dubăsari – Boşcana – Chişinău (41,5 verste), Bender – Roşcani – Mereni – Chişinău (58 verste), Bender – Ismail (175 verste), Bender – Chilia (157 verste), Bender – Căuşeni – Talmaz – Olăneşti – Gura-Roşa – Akkerman (113 verste), Akkerman – Chilia (118,5 verste), Akkerman – Ismail (165,5 verste), Akkerman – Reni (202,5 verste), Chişinău – Orhei – Cuizăuca – Răspopeni – Coşerniţa – Soroca (139,5 verste), Chişinău – Ismail (240 verste pe drumul mare, 194 verste pe drumul mediu, 188,5 verste prin localităţile coloniştilor), Chişinău – Reni (204 verste), Chişinău – Chilia (190 verste), Chişinău – Ţânţăreni – Bender – Căuşeni – Talmaz – Olăneşti – Gura-Roşa – Akkerman (166 verste – drumul mare), Chişinău – Geamăna – Baccealia – Ermoclia – Slobozia – Căplani – Gura-Roşa – Akkerman (150 verste – drumul mediu) (Маршруты... 1822, No.3, 7-9, 11, 13-18, 20-26).

Odată cu reorganizarea administraţiei locale conform Aşezământului Regiunii Basarabia din 29 februarie 1828, Consiliul Suprem din Basarabia a fost desfiinţat şi instituit Consiliul Regional din Basarabia, cu atribuţii mult mai limitate. Consiliul Regional a fost împuternicit cu amenajarea drumurilor noi şi menţinerea celor existente, repartizarea prestaţiilor de menţinere a drumurilor (Mihail P., Mihail Z. 1993, 129), atribuţii pe care le deţineau în alte gubernii Comisiile guberniale pentru drumuri. Au fost, totuşi, înfiinţate Comisii Judeţene pentru Drumuri, care urmau să colaboreze cu Consiliul Regional în această privinţă[4]. Din materialele de arhivă, reiese că şi acest organ se implica frecvent în chestiunile legate de căile de comunicaţii[5]. Astfel, foarte curând după ce a fost constituit la 29 martie 1828, acesta a iniţiat o corespondenţă cu comisiile judeţene şi orăşeneşti de amenajare a drumurilor şi podurilor referitor la reparaţia şi construire drumurilor în Basarabia[6].

Războiul ruso-turc din 1828-1829 s-a răsfrânt negativ asupra comunicaţiilor comerciale terestre. Conform unor date incomplete, numai în anul 1829, 48 de sate din judeţul Iaşi au pus la dispoziţie armatei ruse 1038 de care, iar 8 sate din judeţul Hotin – 163 de care cu cărăuşi. În perioada 22 martie – 12 aprilie 1829 au fost transportate din Dubăsari în Reni cu carele locuitorilor 10583 sferturi de făină, 1315 sferturi de crupe, 7382 sferturi de ovăz, 3494 sferturi de orz şi 24527 de saci cu alte provizii (Tomuleţ, Timohin 2004, 125-126). În anii respectivi populaţia Basarabiei a asigurat armata rusă cu 711340 care şi 25656 cai (Tomuleţ, Timohin 2004, 127). Pentru ameliorarea situaţiei create, pe 28 august 1829 Cârmuirea Provinciei Basarabia a reiniţiat corespondenţa cu comisiile pentru drumuri din judeţele Bălţi, Hotin şi Bender referitor la repararea drumurilor poştale şi vicinale[7].

După ratificarea la 26 septembrie 1830 a deciziei Comitetului de Miniştri de suprimare a cordonu-

[3] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 91, f. 1

[4] ANRM, F. 358, inv. 1, d. 1, f. 3 verso.
[5] ANRM, F. 6, inv. 2-3.
[6] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 41, f. 1.
[7] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 240, f. 1.

lui vamal de la Nistru (Tomuleţ 2002, 172)., căile de comunicaţie au putut căpăta o dezvoltare mai liberă. În anii '30 au fost construite drumurile Chişinău – Orhei – Bălţi – Sculeni, Otaci – Serbeşti, Kaliuta – Bălţi, Jvaneţ – Hotin (Мунтян 1971, 281). Drumurile respective nu erau pietruite şi erau practicabile doar în perioada uscată a anului.

În judeţele Chişinău şi Soroca, formate la 1835, Comisii pentru drumuri au fost instituite abia în anul 1843, conform deciziei adoptate la 7 martie 1843 de către mareşalul nobilimii din circumscripţia Chişinău-Orhei[8]. Astfel, timp de opt ani, lipsa unor astfel de comisii nici nu a fost sesizată, ceea ce denotă elocvent atenţia acordată problemelor de acest gen. Situaţia este elocventă pentru întreg Imperiul Rus, pe timpul secetei din anii '30 din Novorosia şi Basarabia, pentru a transporta cereale din guberniile centrale nu s-au folosit căile terestre de comunicaţie ci au fost angajate vase maritime pentru ca acestea să fie transportate în jurul Europei prin Petersburg spre Odesa (Золотов 1963, 47).

Treptat, principalul itinerar comercial din Basarabia devine acel ce ducea spre Odesa. Pe parcursul perioadei analizate acesta cuprindea mai multe drumuri. Unul trecea prin Tiraspol: de-a lungul drumului poştal prin Bălţi, Orhei, Chişinău şi Bender (Tighina). Altul ducea de la Bălţi între Răut şi Nistru prin Dubăsari, Grigoriopol şi Mălăieşti spre Birzula şi de acolo spre Odesa, sau spre satul Rezina unde mărfurile erau transferate pe malul stâng în localitatea Râbniţa şi ulterior de-a lungul Nistrului până la Odesa (Янсон 1870, 218). Din cele opt drumuri comerciale care duceau spre Odesa, Basarabiei îi aparţineau patru: Bender – Odesa, Dubăsari – Odesa, Maiaki – Odesa şi Akkerman – Odesa (Мунтян 1971, 281).

Unica modalitate de transport o constituia căr ăuşia. Un car înhămat cu o pereche de boi putea transporta 4-6 sferturi de cereale, iar cel înhămat cu o pereche de cai 3-4 sferturi. În ceea ce priveşte alte tipuri de produse: respectiv 40-60 de puduri şi 26-30 de puduri (Неболсин 1835, 78). În Basarabia predominau carele înhămate cu boi, cele cu cai fiind răspândite printre colonişti şi parţial printre ţăranii de stat (Мунтян 1971, 258). Un document oficial din anul 1843 prezintă astfel căr ăuşia: „Transportul produselor aproape întotdeauna se efectuează cu hamuri de boi, pe care imense..., în care se înhamă de la una la patru perechi de boi, încărcându-se cu greutăţi de la 40 la 150 de puduri; transportarea cu boi se consideră cea mai convenabilă deoarece hrănirea lor în comparaţie cu caii este mult mai ieftină şi nu există care atât de mari pentru hamuri de cai"[9].

Majoritatea căr ăuşilor erau din rândurile ţăranilor, în special a celor cu puţin pământ sau fără, care obţineau astfel surse de existenţă suplimentare. În anul 1817, spre exemplu, 35 de ţărani din satul Izbeşti, judeţul Orhei s-au adresat cu cererea de a li se acorda certificate comerciale pentru a putea transporta în Odesa prin vama de la Dubăsari material lemnos (Томулец 1984, 66). De asemenea unii ţărani încheiau contracte cu moşierii prin care se obligau în contul prestaţiilor să ofere astfel de transport la cererea moşierului. Spre exemplu, în contractul din anul 1835 al ţăranilor din satul Saharna şi satul Echimăuţi, judeţul Orhei, moşierul a inclus printre clauze şi obligaţia ţăranilor de a oferi în caz de necesitate un car mare pentru transportarea în Odesa a produselor sale. Dacă ar fi să facem referinţă la datele statistice pe anul 1851: „Toată îndeletnicirea ţăranilor se rezumă la căr ăuşie, fiind angajaţi de producătorii de cereale, ei le transportă în special spre Odesa". Conform calculelor lui M.P. Muntean, în anii '40 ai sec. al XIX-lea erau încadraţi în căr ăuşie cca 100 mii de ţărani, ceea ce înseamnă că aproape toţi ţăranii basarabeni, care aveau cel puţin o pereche de boi sau cai, se ocupau cu căr ăuşia (Мунтян 1971, 252-253, 257).

Trebuie de menţionat că uneori căr ăuşii locali îndreptându-se cu produse basarabeane în guberniile ucrainene, la întoarcere, transportau spre Odesa mărfuri din respectivele regiuni. Astfel, în una din descrierile judeţul Akkerman, se indică că localnicii transportă în guberniile ucrainene sare, iar de acolo în drum spre casă, duc spre Odesa grâu (Жуков 1982, 95).

Importante segmente ale drumurilor comerciale erau vadurile Nistrului. Până la 1830 principalele vaduri coincideau cu punctele vamale de pe Nistru. Cordonul sanitar de pe Nistru includea două carantine (la Dubăsari şi Movilău), patru oficii vamale (la Dubăsari, Movilău, Isakoveţ şi Maiaki) şi două pichete vamale (la Isakoveţ şi Parcani)[10].

[8] ANRM, F. 458, inv. 1, d. 1, f. 9.

[9] AISR, F. 169, inv. 1, d. 64, f. 49 verso.

[10] ANRM, F. 134, inv. 3, d. 10, f. 3

Conform listei vadurilor din Basarabia întocmite pe 12 mai 1833, în cadrul administraţiei guvernatorului civil al Novorosiei şi Basarabiei, pe râul Nistru funcţionau patru treceri: în oraşul Akkerman, peste liman spre oraşul Ovidiopol, în Maiaki, concesionată contra 2000 de ruble, în Bender cu două bacuri concesionată contra 6075 de ruble şi în Criuleni cu un bac întreţinută de un moşier, proprietar al pământului respectiv. Se preconiza instituirea unei treceri şi în oraşul Hotin. Pe râul Prut existau la rândul său trei astfel de treceri pe lângă oficiile de carantină Leova, Sculeni şi Lipcani. Toate erau întreţinute de moşierii, proprietari ai pământurilor respective[11]. Conform datelor comandamentului armatei ruse din 1838 navigaţia pe Nistru era îngreunată de 27 de vaduri împrăştiate pe tot cursul râului de la gurile sale şi până la Dubăsari[12]. Din acestea funcţionau doar patru treceri peste Nistru: în Criuleni cu două bacuri, în Parcani cu un bac, în Maiaki cu un bac şi bărci menţinute de locuitorii de acolo şi în Akkerman cu bărci[13]. În anul 1843 în documentele oficiale erau înregistrate încă două treceri cu bacul – la Gura Bâcului şi la Chiţcani, ambele la cca 13 km. distanţă de Parcani[14]. După cum se observă existau o diversitate în modul de deţinere a acestor treceri: concesionare, deţinere ca proprietate moşierească, ca proprietate orăşenească şi ca proprietate a obştii săteşti. Vom analiza în continuare câteva acte de concesionare pentru a înţelege procedura încheierii contractelor respective.

Contractul era încheiat pe un termen anumit, fără posibilitatea de a fi prelungit automat. Reconcesionarea includea aceleaşi formalităţi birocratice existente la încheierea contractului. Astfel, pe 13 decembrie 1823 Consiliul Regional iniţia un dosar privind reconcesionarea vadului din dreptul oraşul Bender (Parcani) către locuitorul de acolo L. Leibovici[15]. Sumele încasate din urma concesionărilor erau incluse în lista veniturilor vistieriilor judeţene sau orăşeneşti. Astfel, în raportul despre veniturile Basarabiei pe anul 1826 găsim înscrisă încasarea sumei de 435 de lei de la evreul din Orhei Sapşa Leibovici pentru concesiunea în anul 1824 a vadului de la Maiaki[16].

[11] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 28, f. 45-46 verso.
[12] AIMRS, F. 414, d. 154, f. 4-4 verso.
[13] AIMRS, F. 414, d. 154, f. 4.
[14] AISR, F. 169, inv. 1, d. 64, f. 16-16 verso.
[15] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 326, f. 1-2 verso
[16] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 258 , f. 288.

Contractul putea fi reziliat unilateral în cazul în care contracciul nu-şi îndeplinea obligaţiile. Spre exemplu, în anul 1818 velcăpitanul Hr. Ciogla, care deţinea în concesiune vadul de la Bender (Parcani), fiind învinuit de faptul că la 20 august 1818 a lăsat bacul fără atenţie, a fost pus sub acuzare şi la 19 ianuarie 1819 la insistenţa Consiliului Regional contractul de concesiune a fost reziliat prin ucazul Consiliului Suprem al Basarabiei[17].

Cu ocazia învestirii ţarului Nicolai I, au fost iertate, prin ucazul din 22 august 1826 toate amenzile pe datoriile la plata contractelor de concesionare a vadurilor, cu condiţia ca contracciul să nu fi păgubit vistieria prin „stricăciuni" sau oprirea la „curgerea lucrării" (Mihail P., Mihail Z. 1993, 221).

Pentru încheierea unui contract de concesionare se organizau licitaţii. Astfel, pe 27 octombrie 1826 Duma orăşenească din Akkerman informa Guvernul Regional din Basarabia despre finisarea termenului de concesionare a trecerii Akkerman-Ovidiopol. La licitaţia organizată între 19-21 octombrie pentru reconcesionarea acesteia a ieşit câştigător, oferind 2505 lei, fostul deţinător Afanasie Balş. La rândul său Guvernul Regional din Basarabia prezintă informaţia Consiliului Suprem din Basarabia, în vederea aprobării definitive. După cum observăm, pentru a ajunge spre aprobare în Consiliul Regional din Basarabia a fost nevoie de aproape 6 luni. Dosarul a fost finisat abia pe 10 august 1827, astfel că birocraţiei ruse i-au fost necesare mai mult de 9 luni pentru aprobarea deciziei luate de Duma din Akkerman[18].

Consiliul Suprem ţinea sub control şi concesiunile private. Astfel, între 1 mai şi 2 septembrie 1827 Consiliul a investigat procedura de concesionare a vadului de lângă localitatea Criuleni din judeţul Orhei, ce aparţinea unui oarecare Varfolomeu[19], care la rândul său a avut o practică nereuşită de concesionare a dărilor din Basarabia în anul 1819[20]. Acest lucru denotă clar importanţa vadurilor în sistemul căilor de comunicaţii.

Majoritatea contractelor de concesionare se încheiau de regulă pe unu sau pe doi ani. Contractele pe trei şi mai mulţi ani sunt mai rare, iar procedura de concesionare este în acest caz mult mai complicată. Astfel, la 18 februarie 1827 Gu-

[17] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 66 (1818), f. 6-10.
[18] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 965, f. 1-2.
[19] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 968, f. 1
[20] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 622, 703.

vernul Regional din Basarabia a inițiat procedura de concesionare pe trei ani a vadului de lângă localitatea Maiaki. Au fost întocmite condițiile contractului ce urma a fi încheiat și la 24 februarie acestea au fost prezentate spre aprobare Consiliului Suprem din Basarabia. Consiliul, însă, nu s-a grăbit să ia vreo decizie, ci le-a înaintat spre examinare guvernatorului general al Novorosiei și rezidentului plenipotențiar al Basarabiei M.S. Voronțov. După modificările aduse de către acesta, Senatul Suprem al Basarabiei primește aprobarea sa în organizarea licitației, care este câștigată de către micul burghez Leiba Galis, agent al negustorului Rozenfeld Baltsky. Totuși decizia finală aparține din nou lui M.S. Voronțov, care acceptă în fine, pe 9 martie 1828, ca vadul de la Maiaki să fie concesionat lui Leida Galis contra 1560 de ruble anual[21].

Condițiile de concesionare înscrise în contractul cu Leiba Galis, sunt obișnuite în astfel de contracte. În primul rând contracciul percepea pentru trecere suma după „vechile tradiții" stabilită pentru trecerea Nistrului: pentru un cal sau un bou înhămat la un car plin câte 9 copeici, și 4 copeici pentru un car gol. Pentru trecerea fără bac se percepea jumătate din aceste taxe. Pentru perceperea unor sume exagerate contracciul achita o amendă în favoarea instituțiilor de binefacere de 50 de ruble. Angajamentul anual contracciul îl achita în ruble asignații sau belici turcești după cursul la zi din Odesa în două rate egale, prima jumătate la încheierea contractului și a doua, în cazul dat, în vistieria ținutală din Akkerman până la 20 septembrie 1828. Contracciul trebuia să ofere un gaj, care valoric ar fi corespuns sumei anuale de concesionare. Dacă din partea stângă a Nistrului trecerea era de asemenea concesionată, contracciul nu avea dreptul să anuleze contractul sau să ceară micșorarea sumei de concesionare[22].

Fiind în permanentă căutare de mijloace financiare administrațiile locale căutau să obțină din concesionarea vadurilor un venit cât mai mare. Uneori se ajungea la situații dubioase din punct de vedere juridic. Astfel, pe 20 martie 1829 Cârmuirea provinciei Basarabia, care din anul 1828 intrase în subordonarea Ministerului Afacerilor Interne din Rusia, informa Consiliul Regional din Basarabia că trecerea între Akkerman și Ovidiopol peste limanul Nistrului este concesionată pe un an evreului Duid Abramovici contra 1245 ruble asignații, conform contractului încheiat cu Duma orășenească din Akkerman, aprobat de către Guvernul regiunii Basarabia. Ulterior, pe 23 mai 1830, aceeași instituție înștiința Consiliului Regional din Basarabia că trecerea dintre Akkerman și Ovidiopol concesionată conform ucazului din 24 februarie 1830 a fost urmată și de concesionarea separată, pe un termen de trei ani, a debarcaderului din Akkerman pentru suma de 700 de ruble asignații pe an[23].

Analizând sumele din contractele de concesionare putem aprecia rolul comercial al diferitor drumuri din Basarabia. După cum se vede din cazul prezentat anterior, trecerea dintre Akkerman și Ovidiopol era cotată destul de înalt, fapt care nu este de mirare căci prin Ovidiopol era transportată o bună parte din produsele basarabene destinate Odesei. Aceasta, dar și distanța mai mare de trecere, au determinat ca plata pentru transportarea mărfurilor să se perceapă nu după vechile tradiții ci conform unei liste de prețuri incluse în contract. În cazul contractului de care vorbim, s-au stabilit următoarele taxe: de pe un pud de sare $^1/_4$ copeici, de pe un sfert de grâu – 3 copeici, de făină – 4 copeici, de orz – 9 copeici, de pe o vadră de vin sau rachiu – 2 copeici. Se observă deci o ajustare conform valorii mărfii pe piață a tarifelor respective.

Existau, totuși, și treceri mai puțin solicitate din punct de vedere comercial. Sumele pretinse pentru concesionarea acestora erau mai mici. Astfel, Consiliul Regional din Basarabia primea pe 15 mai 1843 de la Cârmuirea provinciei Basarabia o informație referitoare la concesionarea vadului din județul Hotin. Duma orășenească din Hotin organizase de două ori licitații în acest sens. Pretendenți erau două persoane: moșierul Remer din stânga Nistrului care oferea 100 de ruble argint pe an cu folosirea bacului propriu și evreul din Hotin Abram Țipris care oferea 102,5 ruble argint pe an dar cu bacul oferit de Dumă. Duma avea dubii în această privință, tocmai de aceea a mai organizat de câteva ori târguri. În final, pe 18 aprilie, evreul Abram Țipris a propus 105 ruble argint[24] și

[21] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 961, f. 1, 6-10, 157.
[22] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 961, f. 10-13.
[23] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 49, f. 1-2, 49-49 verso.
[24] Pe 22 noiembrie 1819 pentru o rublă asignație se ofereau 26 copeici (ANRM, F. 5, inv. 2, d. 493, f. 179 verso), iar în perioada de până la reforma din 1839 rubla asignație s-a devalorizat până la 20 copeici argint.

a fost declarat câştigător. Consiliul Regional din Basarabia urma să aprobe această decizie, lucru realizat pe 31 august 1844. În total pentru încheierea respectivului contract, Consiliului Regional din Basarabia i-au fost necesare 16,5 luni (18 mai 1843 – 31 august 1844)[25].

De problemele vizând vadurile se preocupa şi Cârmuirea provinciei Basarabia. După cum reiese din documentele de arhivă, Cârmuirea examina în speţă problemele legate de deschiderea sau închiderea trecerilor de peste Nistru, Dunăre sau Prut. Astfel între 14 mai – 7 noiembrie 1834 Cârmuirea examina cererea moşieriţei Ghica din judeţul Orhei privitor la închiderea trecerii peste Nistru din localitatea Rezina[26]. În acelaşi an Cârmuirea provinciei Basarabia studia cererea împuternicitului boieroaicei Balş despre restabilirea trecerii cu bacul peste râul Nistru lângă moşia Vasileuţi, ce îi aparţinea[27]. În acelaşi context e şi cererea adresată Cârmuirii de către tutorele urmaşului baronului Miller de eliberare a permisiunii de amenajare a trecerii pe malul stâng al Nistrului lângă localitatea Gura Bâcului (8-28 aprilie 1836)[28]. În chestiunile mai importante Cârmuirea era un organ consultativ. Ca dovadă ne serveşte corespondenţa întreţinută între 16-22 septembrie 1836 cu guvernatorul Basarabiei privind instituirea taxei pentru trecerea peste râul Nistru lângă localitatea Criuleni[29], precum şi dosarul privind concesionarea trecerilor cu bacul peste râul Nistru lângă oraşul Bender şi peste Dunăre lângă oraşul Ismail (17 septembrie 1850 – 23 noiembrie 1853)[30].

Conform calculelor contemporanului A. Schmidt, în anii '40 ai sec. al XIX-lea spre Odesa anual se îndreptau din Basarabia până la 300 mii de care cu mărfuri. Alt contemporan, A.Skalkovski, sublinia că în aceeaşi perioadă anual din Basarabia se transportau spre Odesa prin cărăuşie 10 milioane puduri de diferite produse, dintre care $^{3}/_{4}$ pe drumul Bender –Tiraspol – Odesa şi $^{1}/_{4}$ pe drumul Dubăsari – Odesa. În medie pe an din Bender în Odesa prin cărăuşie se transportau astfel până la 7,5 milioane puduri de mărfuri, adică 20 de mii zilnic, ceea ce înseamnă nu mai puţin de 400 de care (Мунтян 1971, 256, 281). Tocmai de aceea, în vederea facilitării transporturilor comerciale se întreprind măsuri de ameliorare a căilor de acces spre vadurile Nistrului. Astfel, în anul 1844 Consiliul Regional din Basarabia studia posibilitatea construirii unui segment de drum între Palanca şi vadul de la Maiaki[31]. Anterior, la 14 martie 1841, Departamentul întâi a vizat proiectul Administraţiei Proprietăţilor Statului de îmbunătăţirea a drumului Maiaki – Odesa. De asemenea, la 17 iulie 1843, acelaşi organ propunea îmbunătăţirea segmentului de drum aflat de la 6 verste de la localitatea Chiţcani şi până la localitatea Parcani, unde se putea trece Nistrul[32].

În anii '40-'50 ai sec. al XIX-lea în reţeaua căilor comerciale au fost incluse şi următoarele trasee: Bălţi – Sculeni, Bălţi – Soroca, Chişinău – Dubăsari – Balta – Kiev, Cahul – Bolgrad-Ismail, Reni – Ismail – Akkerman – Bender, Nistru – Otaci – Hotin – Orhei – Chişinău – Leova – Cahul – Reni (Мунтян 1971, 281).

La ordinul Departamentului I al Proprietăţilor Statului din 17 octombrie 1842, în vederea executării circularei ministrului Căilor de comunicaţie avizată de ţar pe 27 august 1842, Camera Proprietăţilor Statului din Basarabia trebuia să prezinte un raport referitor la situaţia căilor de comunicaţie din Basarabia[33]. Camera proprietăţilor Statului din Basarabia cere la rândul său Consiliului regional din Basarabia să prezinte un raport în acest sens, iar Consiliul Regional – comisiilor judeţene pentru drumuri. Comisiile din judeţele Akkerman, Orhei şi Bender afirmau că drumurile din subordonarea lor au fost reparate conform planurilor elaborate de comisie încă în 1829. Totuşi de atunci comisiile nu au mai primit nici datele recensământului din 1835 şi nici planurile noi ale drumurilor. Consiliul constata că nu dispune de date privind modalitatea de construire şi menţinere a drumurilor[34]. De aceea prezenta într-o adresă din 10 ianuarie 1843 către mareşalul nobilimii din circumscripţia Chişinău – Orhei un set de măsuri menite să amelioreze situaţia. În primul rând urma să fie invitat inginerul hotarnic. Acesta conform ordinului dat de către guvernatorul militar al Basarabiei în anul 1837 trebuia să prezinte planurile tuturor drumurilor conform noii împărţiri teritorial-admi-

[25] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 339, f. 1-1verso.
[26] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 681, f. 1-2.
[27] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 739, f. 1-2 verso.
[28] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 934, f. 1-2.
[29] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 942, f. 1-2.
[30] ANRM, F. 6, inv. 3, d. 3, f. 1-2 verso.
[31] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 342, f. 1.
[32] AISR, F. 169, inv. 1, d. 64, f. 17; 19 verso.
[33] AISR, F. 169, inv. 1, d. 64, f. 13.
[34] ANRM, F. 458, inv. 1, d. 1, f. 1-3.

nistrative efectuate în anul 1835. Mareşalii nobilimii din circumscripţiile Iaşi – Soroca şi Chişinău – Orhei urmau să emită dispoziţiile necesare pentru organizarea comisiilor judeţene pentru drumuri în judeţele Chişinău şi Soroca. Comisiile judeţene, la rândul lor trebuiau să colecteze datele privind numărul populaţiei supuse prestaţiei pentru drumuri conform recensământului din 1835. Administraţia Financiară şi cea a Proprietăţilor Statului din Basarabia urmau să dispună subdiviziunilor judeţene de a oferi datele cerute de comisiile pentru drumuri. Administraţia coloniştilor transdanubieni din Basarabia precum şi Guvernatorul militar al Basarabiei, care deţinea şi funcţia de şef al administraţiei speciale a oraşului Ismail, urmau să prezinte planurile drumurilor din jurisdicţiile lor[35]. Toate deciziile Consiliului nu depăşeau nivelul unor propuneri. Tocmai aici se observă lipsa de putere de decizie a acestui organ, care şi explică situaţia precară a drumurilor din Basarabia. În acest caz, totuşi judecătorul Ralli, în numele mareşalului nobilimii din circumscripţia Chişinău a semnat dispoziţia ca propunerile Consiliului referitor la judeţul Chişinău să fie transpuse în viaţă[36].

Raportul prezentat de Camera Proprietăţilor Statului este datat cu 17 iulie 1843. Astfel, pentru îndeplinirea prevederilor circularei numai Basarabiei i-au fost necesare aproape 11 luni. Ar fi de menţionat, că raportul final prezintă o sursă importantă în studierea căilor de comunicaţie din Basarabia. Circumscripţia Hotin propunea printre altele organizarea unei treceri permanente peste Nistru în dreptul localităţii Makarovka. Pentru aceasta Camera de Stat din Basarabia *cere permisiunea* (sic!) de a intra în tratative cu Camera Proprietăţilor de Stat din Podolia[37]. Circumscripţia Bender considera necesară construirea unui segment de drum din dreptul localitatea Chiţcani şi până la trecerea peste Nistru din Tiraspol, îmbunătăţirea drumului ce leagă Tiraspolul şi Benderul, a drumului dintre Căuşeni, Cimişlia şi colonia Tarutino. Reprezentanţii circumscripţiei Akkerman au concluzionat că nu au nevoie de ameliorarea căilor de comunicaţie ci de dezvoltarea industriei pentru ca produsele din Basarabia să rămână pe loc[38].

[35] ANRM, F. 458, inv. 1, d. 1, f. 4-6.
[36] ANRM, F. 458, inv. 1, d. 1, f. 7-9 verso.
[37] AISR, F. 169, inv. 1, d. 64, f. 14-15.
[38] AISR, F. 169, inv. 1, d. 64, f. 20.

În perioada anilor 1847-1851 pe drumul Benderului au fost transportate 745127 sferturi de grâu, 117034 sferturi de porumb şi alte cereale, 8350 puduri de făină, 286321 puduri de seu, lână şi brânzeturi. Astfel, acesta era cel mai important drum comercial din Basarabia, prin intermediul căruia majoritatea mărfurilor destinate exportului erau transportate spre Odesa (Анцупов 1981, 171). În această perioadă apar şi se discută intens noi proiecte de ameliorare a căilor de comunicaţie terestre. Astfel, la 12 octombrie 1847 guvernatorul guberniei Herson i-a cerut guvernatorului militar al Basarabiei să-şi expună opiniile privind proiectul cetăţeanului de onoare Potapov despre îmbunătăţirea drumurilor comerciale din Basarabia spre Odesa şi a celor interne prin instituirea unui drum-trecere peste Nistru între Akkerman şi Bender. Acesta din urmă a oferit la 19 iunie 1848 un răspuns în care recunoştea oportunitatea proiectului propus, dar din cauza greutăţilor constata că are nevoie de avizul Ministerului Proprietăţilor de Stat[39]. De asemenea, la 1 aprilie 1849 Consiliul Regional din Basarabia iniţia la cererea administratorului civil de pe lângă Guvernatorul Militar al Basarabiei un dosar cu privire la controlul amenajării şi întreţinerii drumurilor şi podurilor din Basarabia. Consiliul, însă, transferă politicos această chestiune Comisiei Regionale pentru drumuri[40].

Cu toate că era destul de răspândită, cărăuşia avea câteva minusuri importante. În primul rând, din cauza lipsei unei reţele de drumuri bine amenajate, reţele ce ar fi practicabile şi în condiţii meteo nesatisfăcătoare, cărăuşia era destul de anevoioasă şi costisitoare. Conform unor calcule, perioada de transportare a mărfurilor la Odesa şi de întoarcere a cărăuşului constituia pentru judeţele nordice 1-1,5 luni, judeţele Chişinău şi Orhei 3 săptămâni, iar pentru judeţul Bender 13 zile (Анцупов 1981, 171).

În al doilea rând, potenţialul transportului prin cărăuşie nu creştea cu aceleaşi ritmuri ca volumul de mărfuri. Tocmai pornind de la aceste considerente, moşierii şi burghezia locală căutau să găsească alternative. Progresul tehnico-ştiinţific, ce a atins şi transporturile, a oferit astfel de alternative, care totuşi nu au putut fi, din anumite cauze, implementate pentru o perioadă încă îndelungată în Basarabia. Ne referim, aici, în primul rând, la

[39] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5011, f. 9-9 verso.
[40] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 441, f. 2, 8.

transportul feroviar, care a cunoscut iniţierea în Rusia încă în anul 1837.

Deja în 1838, în Basarabia apăruse un proiect de cale ferată ce ar fi unit Odesa cu Nistru, prin Maiaki (Исторический обзор... 1878, 46). În 1844 guvernatorul militar al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronţov atrăgea atenţia în faţa guvernului privind necesitatea „luării celor mai ferme măsuri pentru preîntâmpinarea importantelor consecinţe pentru comerţul nostru de concurenţa porturilor dunărene". În acest sens el propunea construirea liniilor de cale ferată afirmând că de facilitarea construcţiei acestora depinde viitorul comerţului regiunii sudice a Rusiei. În acelaşi an el propunea construirea urgentă a liniilor ferate Odesa – Parcani şi Odesa-Oliviopol. În anul 1850 el intervine către Nicolai al II-lea cu această iniţiativă. Ca urmare, în anul 1852 inginerul englez Vinielson a fost împuternicit să analizeze acest proiect (Скальковский 1865, 292, 295).

În 1847, membrul Societăţii de Agricultură din Rusia de Sud Demoli, atenţiona asupra efectului benefic pe care l-ar avea pentru economia Basarabiei construirea căilor ferate. În 1852, moşierul basarabean H. Tolomuz, propunea construirea unei linii ferate de la Nistru, de lângă localitatea Parcani, şi până la Odesa, subliniind că necesitatea şi profitul acesteia sunt indiscutabile. Patru ani mai târziu, în anul 1856, industriaşul din Odesa Bruscher, care se îndeletnicea cu comerţul de lemn în Maiaki, a înaintat din nou un proiect de cale ferată Maiaki – Odesa şi le-a propus antreprenorilor să participe la realizarea acestuia. Această propunere a provocat un interes viu din partea cercurilor comercial-industriale din Basarabia. Astfel, un oarecare I. Vadeţki scria: „Propunerea dlui S. Bruscher de a trasa o linie ferată de la Odesa spre Maiaki, a găsit în Basarabia o participare activă. Dacă compania înfiinţată de dnul S. Bruscher ar realiza aceasta, atunci toată Basarabia Centrală, o parte din cea de Nord şi cea mai mare parte din cea de Sud, ar transporta pe această cale produsele sale şi veniturile companiei ar fi putut, desigur, să se dubleze". Totuşi, în virtutea faptului că majoritatea industriaşilor din Odesa n-au susţinut proiectul respectiv, ci unul ce prevedea construirea căii ferate din Odesa spre Balta prin Razdelnaia, Tiraspol, Herson şi Podolia, iniţiativa lui S. Bruscher n-a avut sorţi de izbândă (Мунтян 1971, 289-290).

Probabil cel mai important aspect în problema transporturilor comerciale îl reprezintă preţurile. Documentele indică că în 1820 la transportarea prin cărăuşie a unui pud de mărfuri pe o distanţă de 50 verste se percepeau de la 0,7 la 0,9 ruble argint şi costul era dublu pentru distanţa de o sută de verste. Preţul varia în funcţie de perioada anului. Spre exemplu, în august 1820 preţul mediu pentru transportarea unui pud de mărfuri în Basarabia la o distanţă de 50 de verste se ridica la 77 ½ copeici argint, preţul minim fiind de 70 copeici argint[41]. În acelaşi an, însă în luna mai, preţul mediu era de 90 copeici pe pud[42]. Treptat, în procesul de transportare se implică o serie de mici burghezi, care îşi însuşesc o parte din venituri, precum ar fi intermedierea, arendarea sacilor, încărcarea şi descărcarea etc.

În concluzie, se poate afirma că în prima jumătate a sec. al XIX-lea, situaţia căilor de comunicaţie terestre din Basarabia, inclusiv a celor ce legau ţinutul de portul Odesa, nu a fost satisfăcătoare. Căile terestre de comunicaţie din Basarabia au fost, ca şi în restul Imperiului, afectate de sistemul de concesionare. Esenţa sistemului imperial rus era în circulaţia unilaterală a resurselor financiare, doar spre vistierie. De acolo, banii puteau pleca doar pentru a face noi bani: fie prin implicarea în războaie de cotropire, fie sub forma unor credite cu rate procentuale ridicate. Acest lucru se va resimţi mai ales începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când concurenţa crescândă din comerţul internaţional de cereale şi alte produse agricole va impune micşorarea cheltuielilor de producţie şi transport. Lipsa unei infrastructuri capabile să satisfacă necesităţile crescânde a producătorilor agricoli va aduce în cele din urmă la o criză economică profundă. Pe de altă parte, veniturile mici vor întârzia comutarea capitalului comercial în cel industrial.

[41] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 513, f. 317 verso.
[42] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 513, f. 79 verso.

Bibliografie

Agachi 1998: Alexei Agachi, Aprovizionarea armatei ruse cu mijloace de transport şi comunicaţii de către Moldova şi Muntenia în anii de ocupaţie 1806-1812. Destin Românesc. Revistă de Istorie şi Cultură 1, (an. V, nr.17), 1998, 56-70.

Mihail P., Mihail Z. 1993: Paul Mihail, Zamfira Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia, I, 1812-1830 (Bucureşti 1993).

Tomuleț 2002: Valentin Tomuleț, Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

Tomuleț, Timohin 2004: Valentin Tomuleț, Natalia Timohin, Unele aspecte privind prestațiile extraordinare impuse populației Basarabiei în timpul războiului ruso-turc din anii 1828-1829 şi războiul din Crimeea (1853-1856). Tyragetia XIII, 2004.

Анцупов 1966: И.А. Анцупов, Промысловый отход и извозничество в селениях государственных крестьян Бессарабии (1812-1870 гг.). Известия АН МССР 2, 1966.

Анцупов 1982: И.А. Анцупов, Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в. (Кишинев 1981).

Жуков 1982: В. Жуков, Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812-1900) (Кишинев 1982).

Защук 1862: А. Защук, Материалы для географии и статистики России. Бессарабская Область. Часть первая (Санкт Петербург 1862).

Золотов 1963: В.А. Золотов, Внешняя Торговля Южной России в первой половине XIX века (Ростов-на-Дону 1963)

Исторический обзор... 1878: Исторический обзор пятидесятилетней деятельности императорского общества сельского хозяйства Южной России с 1828 по 1878 гг. (Одесса 1878).

Маршруты 1822: Маршруты по главным направлениям в Бессарабии, Молдавии и Валахии (СПб. 1822).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. Ученые записки Кишиневского университета 117 (ист.), 1971.

Небольсин 1835: Гр. Небольсин, Статистические записки о внешней торговле России. Часть I-II (СПб. 1835).

ПСЗРИ 1830: ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXIII, 1816, №26477 (СПб. 1830).

Сабуров 1830: Я. Сабуров, Земледелие, промышленность и торговля Бессарабии в 1826 году (Москва 1830).

Скальковский 1865: А. Скальковский, Биографы Одесской железной дороги. В сб.: Труды Одесского статистического комитета (Одесса 1865).

Томулец 1984: В.Н. Томулец. Торговые связи Бесарабии с внутренними губерниями России в 1812-1830 гг. Известия АН МССР (сер. обществ. наук) 2, 1984.

Янсон 1870: Ю. Янсон, Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе (Санкт Петербург 1870).

The role of land transport in Bessarabian commerce (1812-1853)

Abstract

The article analyses Bessarabian logistics infrastructure and its influence on the commerce of the region and discusses different aspects of the problem. First of all, aspects of evolution of the main commercial roads between 1812 and 1853 are studied. The advantages and disadvantages of carting, the main means of transportation in this period are discussed. An important problem that we tried to elucidate is the administration of the Dniester and Prut crossings, and also the question of concessions. Problems of construction of railways in Bessarabia, costs of transportation, social aspects of carting, etc., are addressed. The conclusions are as follows:

Firstly, the process of application for concessions of the Prut and Dniester crossings were much bureaucratized – the procedure could take up to a year, and the decisions could be made by the General Governor of Novorossia or the Minister of Communications. The most important crossings were at Bender, Akkerman and Maiaki. Their importance was due to the increasing role of Odessa seaport for Bessarabian commerce. Secondly, the costs of transportation by means of carting could reach up to half the price of the delivered cereals. Carting was possible during short dry periods when the peasantry was not occupied in agricultural works, and these were the biggest disadvantages of carting. Thirdly, the absence of an infrastructure able to satisfy the growing needs of the agricultural producers could lead eventually to a profound economical crisis.

Роль наземного транспорта в торговли Бессарабии (1812-1853)

Резюме

Статья отображает роль наземного транспорта во внешней и внутренней торговли Бессарабии в период от аннексии Бессарабии (1812) и до начала Крымской воины (1853). Основываясь на архивных материалах, мы пришли к выводу, что главной причиной экономического кризиса наступившего во второй половине XIX-го века является полное безалаберность царского правительства в отношении путей сообщения.

Из-за того, что главнейшие участки дорог, в основном Днестровские переправы, отдавались в откупное содержание частным лицам, не существовало общего плана развития инфраструктуры Бессарабии. Не существовало также ясного распределения компетенции между местными органами власти в этом отношении. Но даже в случае единого решения, требовалось также утверждение вышестоящих инстанции, как то Новороссийского генерал-губернатора или Министра Путей Сообщения.

Отсутствие удовлетворительных дорог, делало гужевой транспорт очень дорогостоящим. В отдельные периоды года стоимость доставки товаров гужом достигало половины транспортируемого товара. А это был очень большим недостатком.

Наше внимание, также, привлекли такие аспекты данной проблемы как первые дискуссии вокруг построения железных дорог в Бессарабии, социальные аспекты транспортной системы и развитие главнейших коммерческих трактов Бессарабии.

28.01.2007

Andrei Emilciuc, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CONSIDERAŢII PRIVIND COMERŢUL CU CEREALE DIN BASARABIA PRIN PORTURILE ISMAIL ŞI RENI (anii 1812-1856)

Maria Maftei

Prin tratatul de la Bucureşti, din 16/28 mai 1812, Moldova din stânga Prutului a trecut sub jurisdicţia Imperiului Rus.

Şase ani de ocupaţie rusească, cu rechiziţii şi război au ruinat economia Basarabiei. În acest sens şeful vămilor de control, N. Baikov, nota: „... această ţară jefuită şi pustiită de ostilităţile militare din anii 1806-1812, prezintă un pustiu vast şi nepopulat" (Tomuleţ 1992, 11).

În aceste împrejurări, vestea anexării teritoriului dintre Prut şi Nistru, la Rusia, stabilirea unui nou regim de dominaţie, impunerea populaţiei la rechiziţii şi prestaţii, pericolul răspândirii iobăgiei, a fost primită de populaţia din ţinut cu ofensivă. Ea a început să emigreze de sub „scutul eliberatorilor ortodocşi" în Moldova de peste Prut, ceea ce contravenea planurilor autorităţilor ţariste.

În studiul de faţă, în baza literaturii monografice publicate şi a unor documente de arhivă inedite, am încercat să analizăm, în măsura în care ne-au permis izvoarele, rolul porturilor Reni şi Ismail în comerţul extern cu cereale al Basarabiei. Sarcinile care derivă din acest obiectiv sunt: determinarea nivelului recoltei de cereale din Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea, evidenţierea gradului de influenţă a politicii comercial-vamale a ţarismului asupra exportului cerealelor prin aceste porturi şi stabilirea volumul exportului propriu-zis. Cadrul cronologic al studiului cuprinde anii 1812-1856, de la anexarea ţinutului dintre Prut şi Nistru la Rusia până la Tratatul de pace de la Paris.

Este necesar să menţionăm, că problematica investigată a fost pusă în discuţie în monografiile istoricilor M.P. Muntean (Мунтян 1971), I.S. Grosul şi I.G. Budak (Гросул, Будак 1967), I.A. Anţupov (Анцупов 1981), V. Tomuleţ (Tomuleţ 2002) etc. În pofida acestui fapt, multe aspecte ale temei abordate n-au fost cercetate, altele au fost tratate unilateral şi chiar tendenţios. Prezentul studiu a fost elaborat, în mare parte, în baza documentelor depozitate în Fondul 2 al cancelariei Guvernatorului Basarabiei (1812-1917) al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova ş.a.

După anexarea ţinutului la Rusia guvernul ţarist a păstrat unele particularităţi în dezvoltarea social-economică, impunerea fiscală, sistemul administrativ al Basarabiei. După suprimarea la 1 iunie 1831 a cordonului vamal de la Nistru Basarabia este inclusă în sistemul social-economic şi politic al Rusiei, care până la reforma din 19 februarie 1861, era de tip feudal-iobăgist. Cu toate că ţarismul n-a răspândit şerbia în Basarabia, acest sistem perimat şi-a pus amprenta asupra evoluţiei social-economice a ţinutului, prin mijlocirea demnitarilor de stat ruşi, ofiţerilor armatei ruse şi a boierilor moldoveni filoruşi.

Ramurile principale ale economiei Basarabiei, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, au continuat să fie agricultura şi creşterea vitelor. Din punct de vedere economic ţinutul poate fi divizat în două zone economice: nordul şi centrul regiunii, şi Bugeacul. Agricultura era dominantă în nordul şi centrul regiunii, iar în sudul provinciei – vităritul (Мунтян 1971, 10).

Agricultura îşi păstrează şi în această perioadă caracterul său extensiv, accentuându-se totodată specificul său comercial. Se extind suprafeţele cultivate cu cereale şi alte plante agricole. Se reduc, în schimb, suprafeţele imaşurilor, fâneţelor şi pădurilor.

În anul 1814 Basarabia dispunea de o suprafaţă de 203 mii desetine de pământ arabil, fără jud. Bender, care în anii '40 a crescut până la 600 mii desetine (Мунтян 1971, 57, 68). Din cantitatea de 677774 sferturi de cereale recoltate la 1814 grâului îi reveneau 145356 sferturi (21,4%), porumbului – 278808 sferturi (41,1%), meiului – 116474 sferturi (17,2%), orzului – 73445 sferturi (10,8%)[1] ş.a. Din cantitatea totală de cereale recoltate în acest an, 55429 sferturi de cereale rămân pentru vânzare[2].

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 245, f. 31 verso.
[2] Ibidem, f. 32.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 211-216.

Producţia agricolă sporea, mai cu seamă, pe contul extinderii suprafeţelor cultivate. În anii 1819-1837, suprafeţele cultivate cu cereale au crescut de la 103,7 mii desetine la 234 mii desetine (Tabelul 1), ceea ce a atras după sine şi majorarea suprafeţelor cultivate cu porumb de la 58,6 mii la 102,3 mii desetine, grâu – de la 26,4 mii la 64,8 mii desetine, secară – de la 13,3 mii la 25,4 mii desetine, orz – de la 3,9 mii la 25,5 mii desetine, ovăz – de la 1,5 mii la 16 mii desetine[3].

Tabelul 1

Structura loturilor din Basarabia cultivate cu cereale în anii 1819 şi 1837 (desetine)*

The structure of the cereal cultivated lands

Denumirea culturii	Anul			
	1819		1837	
	Cantitate (desetine)	În %	Cantitatea (desetine)	În %
Porumb	58600	56,5	102300	43,7
Grâu	26400	25,5	64800	27,7
Secară	13300	12,8	25400	10,9
Orz	3900	3,7	25500	10,9
Ovăz	1500	1,4	16000	6,8
TOTAL	**103700**	**100,0**	**234000**	**100,0**

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5064, f. 451

Datele Tabelului 1 ne permit să constatăm că în perioada anilor 1819-1837 cele mai mari terenuri erau cultivate cu porumb, urmat de grâu. Ţinem să menţionăm că porumbul, cu toate că deţinea întâietatea în sectorul agrar, doar o mică parte era destinat exportului.

În prima jumătate a sec. al XIX-lea, în ţinut se observă preponderenţa culturilor de primăvară asupra culturilor de toamnă (Мунтян 1964, 30). Cele mai mari terenuri cultivate cu culturi de primăvară, îndeosebi cu porumb, se aflau în nordul şi centrul ţinutului. Însă, odată cu sporirea cererii la grâu pe piaţă internă şi externă, la sfârşitul anilor ’30 – începutul anilor ’40 ai sec. al XIX-lea situaţia se va schimba în favoarea grâului (Мунтян 1964, 512). Deci, porumbul era cultura dominantă în partea de nord şi de centru a Basarabiei, iar grâul – în sud, situaţie confirmată şi de A. Skalkovski (Скальковский 1848, 47).

Conform opiniei lui P. Svinin, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, cea mai răspândită specie de grâu de primăvară era grâul arnăut, care se vindea în Turcia şi Moldova de peste Prut, la un preţ mai mare decât grâul obişnuit. De exemplu, în anul 1814 o kilă de arnăut (o kilă = 2 sferturi) se vindea la preţul de 27-30 piaştri, iar o kilă de grâu – 24-28 piaştri. Grâul arnăut era apreciat pentru că avea bobul mai mare şi mai tare (Свинин 1867, 183).

Producţia medie anuală de cereale în perioada anilor 1821-1825 era de 951511 sferturi, în anii 1826-1830 – 745292, în 1831-1835 – 819784, în 1836-1840 – 1760450, în 1841-1845 – 1629661, în 1846-1850 – 2471365 şi în 1851-1855 – 2912742 sferturi (Мунтян 1964, 508). În perioada anilor 1826-1830, comparativ cu prima jumătate a anilor ’20, se observă o reducere a producţiei cerealelor. Principala cauză a micşorării volumului producţiei cerealelor, în această perioadă, a fost războiul ruso-turc din anii 1828-1829. Însă, în concluzie putem menţiona că în perioada anilor ’20-50 ai sec. al XIX-lea volumul producţiei cerealiere a sporit de trei ori.

În anul 1845 Basarabiei îi reveneau 33,2% din volumul total de 4426020 sferturi de cereale recoltate în Novorusia, iar în 1847, 17% din volumul total de 8086080 sferturi. Istoricul A. Skalkovski susţine ideea că Basarabia, după volumul recoltei de cereale cultivate în Novorusia, în anul 1845 deţinea locul întâi, iar în anul 1847 locul patru (Скальковский 1848, 37).

Exportul cerealelor din Basarabia depindea nu numai de politica comercial-vamală promovată de ţarism, dar şi de volumul producţiei acestora în diferite judeţe.

Cele mai mari recolte de cereale erau colectate în judeţele din nordul şi centrul ţinutului. În anii ’30-40 ai sec. al XIX-lea aceste diferenţe, în comparaţie cu Bugeacul, variau între 2,38 şi 1,39 sam (Мунтян 1971, 32).

În perioada anilor 1819-1829, surplusul de cereale destinat exportului constituia cca 392 mii sferturi anual. Judeţul Bălţi dădea pentru piaţă, în anul 1829, o cantitate de 172,6 mii sferturi cereale, judeţul Hotin – 152,5 mii, Bender – 48,3 mii, Orhei – 16,4 mii, Akkerman – 2,1 mii şi judeţul Ismail – 0,4 mii sferturi[4].

[3] Ibidem, d. 5064, f. 451.

[4] Ibidem, d. 1199, f. 25.

Pentru autorităţile ruse, Basarabia urma să devină o colonie prosperă, de unde se proiectau să fie luate herghelii de cai pentru cavaleria rusească, vite, materiale de construcţie, produse agricole ş.a. Toată bogăţia Basarabiei era pusă la dispoziţia Imperiului Rus. Dacă până la anexare ţăranii basarabeni livrau în mod obligatoriu, la preţuri impuse, produse agricole Porţii Otomane, după 1812 acelaşi lucru îl vor face pentru Rusia. Dacă până la 1812 produsele agricole se exportau în Turcia, Austria, Germania, apoi după 1812 administraţia imperială va întreprinde măsuri concrete de a reorienta exportul de cereale, vin, fructe, peşte, sare, lână spre guberniile interne ruse, care, parţial, la discreţia ei, le exporta în alte state, obţinând mari beneficii.

Păstrând, la început, unele particularităţi specifice comerţului Basarabiei, guvernul ţarist adoptă concomitent un şir de acte legislative comerciale, care aveau drept scop includerea, treptată, a Basarabiei în sistemul pieţei interne ruse.

În acest sens, la 2 august 1812 a fost permis exportul de cereale şi altor produse alimentare în Rusia şi în posesiunile Sublimei Porţi, pentru care urma să fie achitată taxa vamală, ce constituia 3% ad valorem. Exportul mărfurilor era permis doar în baza certificatelor comerciale prin porturile Ismail, Chilia şi Akkerman – cu acordul comandantului cetăţii Ismail (Tomuleţ 2002, 74).

Astfel, relaţiile comerciale ale Basarabiei cu străinătatea se întreţineau prin porturile Ismail, Chilia şi Reni. Cele mai importante puncte vamale în Basarabia erau la Ismail, Reni, Noua Suliţă, Lipcani, Sculeni, Leova (Гросул 1956, 105). Principalele mărfuri destinate exportului erau cerealele. Autorităţile ţariste îşi puneau mari speranţe în porturile Ismail, Reni şi Chilia, pe unde urmau să fie exportate din Basarabia mii de sferturi de cereale şi alte produse agricole.

La 29 septembrie 1813 au fost aprobate principiile pentru exportul cerealelor prin portul Reni. Se insista asupra verificării la faţa locului a cerealelor prevăzute pentru export. Negustorii urmau să prezinte informaţii despre cantitatea de cereale ce urma să fie depozitată în localităţile din apropierea portului Reni. În cazul evitării răspândirii molimei în timpul exportului cerealelor administraţia locală urma să se conducă de reguli puse la dispoziţie de Comitetul sanitar al carantinei din Ismail[5] ş.a. Un an mai târziu, la 21 aprilie 1814 administraţia locală a permis exportul cerealelor prin portul Ismail[6].

În anul 1813 carantina şi oficiul vamal din Reni au fost transferate în Ismail, din care cauză transportul de mărfuri prin portul Reni a fost întrerupt. Negustorii din Reni erau nevoiţi să-şi exporte mărfurile prin portul Ismail, ceea ce era destul de costisitor. De aceea, anume ei au insistat asupra restabilirii exportului cerealelor prin portul Reni. Primul pas în soluţionarea acestei probleme a fost scrisoarea preşedintelui Consiliului de Miniştri N.I. Saltâkov, din 30 ianuarie 1816, adresată ministrului de finanţe, care conţinea rugămintea negustorilor din Reni despre instituirea unui oficiu vamal sau carantinal. Etapa finală a fost dispoziţia Consiliului de Miniştri din 21 martie 1816, în baza căreia negustorii au obţinut permisiunea exportului cerealelor direct din Reni cu plata taxelor vamale (Tomuleţ 2002, 79-80).

În Basarabia recoltele slabe erau un fenomen frecvent. În vederea evitării fenomenului foametei, care putea fi generat de recoltele scăzute, administraţia imperială interzicea exportul cerealelor prin porturile Basarabiei. În anul 1814, ispravnicul ţinutului Soroca Pizani, într-un raport din 24 septembrie îi cerea guvernatorului civil al Basarabiei, I.M. Hartingh să interzică exportul peste hotare al cerealelor pentru „...a preîntâmpina insuficienţa de produse alimentare necesare locuitorilor din ţinut, care poate avea loc din cauza recoltei slabe...” (Tomuleţ 2002, 76). Deoarece cantitatea insuficientă de cereale putea genera probleme nu numai locuitorilor Basarabiei, dar şi trupelor armatei ruse dislocate aici, la 22 decembrie 1814 Consiliul de Miniştri a adoptat hotărârea de a suspenda temporar exportul de cereale (Tomuleţ 2002, 77).

Interzicerea temporară a exportului de cereale cauza prejudicii serioase atât negustorilor cât şi vistieriei statului. De aceea, anume negustorii vor fi cei mai insistenţi în lupta pentru libertatea exportului cerealelor. În cele din urmă, la 28 martie 1815 negustorii au primit dreptul să exporte cerealele depozitate în Ismail[7]. Iar prin hotărârea de la 1 februarie 1816, Consiliul de Miniştri a declarat libertatea exportului de cereale şi altor produse în baza normelor care au existat până la 1812[8].

[5] Ibidem, d. 101, f. 32-33.

[6] Ibidem, f. 31.

[7] Ibidem, d. 245, f. 58-59 verso.

[8] Ibidem, f. 101.

Prin hotărârea Senatului din 7 aprilie 1826, au fost micşorate taxele vamale la exportul de cereale până la 3 copeici pentru un sfert. Iar în anul 1828 s-a permis exportul fără plata taxelor vamale pentru cereale, prin punctele vamale de la Prut şi Dunăre (Томулец 1984, 74).

În anul 1840 negustorii autohtoni au obţinut libertatea comercializării cerealelor. Acelaşi drept a fost oferit, în anul 1845, negustorilor străini, care se ocupau cu comercializarea cerealelor în Novorusia şi Basarabia (Мунтян 1971, 332).

Astfel, măsurile întreprinse de administraţia ţaristă au avut drept scop stimularea exportului cerealelor din Basarabia şi reorientarea comerţului basarabean de la pieţele tradiţionale europene spre piaţa internă rusă. Se pregătea terenul pentru includerea ţinutului în sistemul economic al Imperiului Rus.

Despre evidenţierea caracterului comercial al agriculturii ţinutului ne mărturisesc datele privind volumul exportului cerealelor. În perioada anilor 1812-1815, din Basarabia au fost exportate peste hotare şi în Odesa 450242 sferturi de grâu şi 121133 sferturi alte cereale[9]. Volumul exportului de cereale în perioada anilor 1829-1830, a variat între 72366 sferturi de cereale, inclusiv 33894 sferturi de grâu (46,8%)[10] şi 104427 sferturi, inclusiv 79145 sferturi de grâu (75,8%) (Государственная 1831, 55). Reducerea volumului exportului, în această perioadă, a fost cauzată de războiul ruso-turc din 1828-1829.

Datele statistice privind volumul exportului de cereale din Basarabia în anii ’40 sunt destul de controversate. Pentru anul 1846 Gh. Nebolsin indică un volum de 448994 sferturi de cereale. (Небольсин 1850, 54) A. Skalkovski indică, pentru anul 1847, volumul de 60882 sferturi de cereale, dintre care 31982 sferturi au fost exportate prin portul Odesa, 18000 sferturi – prin porturile Basarabiei şi 10900 sferturi – prin punctele vamale de la Prut, menţionând că volumul exportului s-a micşorat din cauza recoltelor slabe care au afectat întreaga Europă Occidentală (Скальковский 1848, 48, 56). I.D. Puhalski susţine că în anul 1847, din volumul exportului de cereale al Rusiei (1355148 puduri) cerealele exportate din Basarabia constituiau 265030 puduri (20%) (Пухальский 1964, 36). Deci, în anul 1847, după I.D. Puhalski, Basarabia a exportat doar 265030 puduri de cereale.

O mare parte din cerealele exportate din Basarabia aveau ca destinaţie porturile Ismail şi Reni, deschise respectiv în anul 1813 şi 1816 (Корнилович 1899, 55, 57). Aceste porturi erau cunoscute ca centre ale comerţului extern şi de tranzit încă din secolul al XVIII-lea, statut pe care îl vor avea şi în sec. al XIX-lea.

În 1813 în Ismail au venit 37 de corăbii cu marfă în volum de 132480 puduri. În acelaşi an au ieşit din port 49 de corăbii, inclusiv 25 dintre ele aveau marfă în volum de 235080 puduri. Aceste corăbii au exportat din Basarabia 24305 sferturi de cereale (Мунтян 1954, 96).

Volumul exportului cerealelor prin porturile Ismail şi Reni a sporit de la 180485 sferturi, în anii ’20, la 3156536 sferturi, în anii ’50 ai sec. al XIX-lea. (Tabelul 2)

Datele Tabelului 2 reflectă o preponderenţă vădită a portului Ismail în exportul de cereale asupra portului Reni în perioada anilor ’20-50 ai sec. al XIX-lea. Din cantitatea totală de cereale exportate portului Ismail îi reveneau 80,8 %.

Pe piaţa de cereale a Basarabiei un loc important deţineau grâul, secara, orzul, porumbul ş.a. Prin porturile Reni şi Ismail în anul 1814 au fost exportate – 27398 sferturi de grâu, 68940 sferturi – în 1815, 62223,5 – în 1825 şi 79143 sferturi – în anul 1830 (Гросул 1956, 105; Корнилович 1899, 79; Государственная 1831, 55). Astfel, în perioada anilor 1814-1830 volumul grâului exportat prin porturile Reni şi Ismail a sporit de trei ori, de la 27398 până la 79143 sferturi.

Datorită majorării suprafeţelor cultivate, mai ales pe seama valorificării stepelor din sudul Basarabiei, în perioada anilor ’40 –50 ai sec. al XIX-lea creşte volumul de grâu exportat prin porturile Reni şi Ismail. Şi anume, în perioada anilor 1839-1843 în medie pe an se exportau 88960 sferturi de grâu, în 1844-1848 – 185993 şi 245295 sferturi – în 1849-1852 (Панфилов 1971, 410).

Această majorare a volumului exportului s-a datorat în primul rând, creşterii preţurilor la pâine. De exemplu, în anul 1816, în Odesa preţul unui sfert de grâu varia între 22,6 şi 23 ruble, iar în anul 1817 – 25 şi 39 ruble (Мунтян 1971, 351) Preţul unui sfert de grâu în Ismail, în perioada anilor 1839-1844, varia între 3,50 şi 6 ruble argint[11].

[9] Ibidem, d. 14, f. 209.
[10] Ibidem, d. 1199, f. 34 verso.
[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4351, f. 32-32 verso.

Tabelul 2

Exportul cerealelor prin porturile Ismail şi Reni în anii '20 -'50 ai sec. al XIX-lea (în sferturi)*

The export of cereals through the ports of Ismail and Reni in the years 20-50 of the 19th century

Anii	Prin portul Ismail		Prin portul Reni		Total		Coraportul în %	
	Cantitate	în %	Cantitate	în %	Cantitate	în %	Ismail	Reni
1821-1826	142729	5,6	37756	6,2	180485	5,7	79,1	29,9
1839-1845	869191	34,1	244629	40,4	1113820	35,3	78,0	22,0
1846-1852	1539412	60,3	322819	53,3	1862231	59,0	82,7	17,3
Total	2551332	100,0	605204	100,0	3156536	100,0	80,8	19,2
în %	80,8	-	19,2	-	100,0	-	-	-

* Томулец 1984, 76.

Porumbul, un alt produs important în comerţul extern cu cereale al Basarabiei, se exporta prin portul Odesa, porturile Ismail, Reni şi Chilia, oficiile şi punctele vamale de la Prut. Porumbul basarabean din Odesa lua calea Italiei şi Franţei.

În anii 1839-1842, prin porturile Reni şi Ismail, în medie pe an, se exportau 36433 sferturi porumb, în anii 1844-1848 – 16630 sferturi şi 18598 sferturi – în anii 1849-1852. (Панфилов 1971, 410) Deci, în perioada anilor '40-'50 volumul porumbului exportat s-a micşorat de două ori.

Astfel, în prima jumătate a secolului al XIX-lea ponderea de bază în comerţul extern al Basarabiei, prin porturile Ismail şi Reni, revenea grâului.

Pentru a stimula comerţul cu cereale, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, în portul Ismail au fost construite prăvălii şi magazine pentru comercializarea pâinii (Анцупов 1981, 195).

Prin porturile Reni, Ismail şi Chilia, în perioada anilor 1838-1839, au fost exportate cereale în valoare de 7688808 ruble asignaţii sau 94% din volumul total al mărfurilor exportate, în 1842-1846 – 2947586 ruble asignaţii sau 94% – şi în anii 1848-1852 – 7868087 ruble asignaţii sau 96% (Мунтян 1971, 348).

Prin urmare, materialul examinat mai sus ne demonstrează cu lux de amănunte, că în prima jumătate a sec. al XIX-lea Basarabia, fiind inclusă în sistemul pieţei interne ruse, a fost transformată într-un furnizor de bază al cerealelor, care erau în mare parte exportate prin porturile fluviale Reni şi Ismail. Ţinem să menţionăm, că în această perioadă ponderea de bază în exportul cerealelor revenea portului Ismail.

Exportul cerealelor a fost marcat de nivelul recoltei şi de politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia. Cu toate că rolul de bază în recoltarea cerealelor revenea porumbului, grâul era cultura cerealieră care predomina exportul de cereale prin porturile Ismail şi Rein, cota porumbului fiind în acest export destul de mică.

În ceea ce priveşte politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia, este necesar de subliniat, că în prima jumătate a sec. al XIX-lea ea a fost orientată spre instituirea controlului asupra comerţului extern cu cereale al Basarabiei, ramură economică care aducea venituri substanţiale în bugetul Imperiului Rus.

Bibliografie

Tomuleţ 1992: V. Tomuleţ, Reflecţii generale privind dezvoltarea social-economică a Basarabiei (1812-1868). Cugetul 2, 1992, 10-20.

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2002).

Анцупов 1981: И.А. Анцупов, Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в. (Кишинев 1981).

Государственная 1831: Государственная внешняя торговля 1830 года в разных ее видах. Издание Департамента таможенных сборов (СПб 1831).

Гросул 1956: Я.С. Гросул, Крестьяне Бессарабии (1812-1861 гг.) (Кишинев 1956).

Гросул, Будак 1967: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861) (Кишинев 1967).

Корнилович 1899: А. Корнилович, Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с 1822 по 1828 год (Аккерман 1899).

Мунтян 1954: М.П. Мунтян, Положение крестьян и крестьянское движение в 30-40х годах XIX в. (Киев 1954).

Мунтян 1964: М.П. Мунтян, Динамика урожайности зерновых культур в Бессарабии в первой половине XIX века. Ученые записки Кишиневского Университета 73, 1964, 25-41.

Мунтян 1964a: М.П. Мунтян, К вопросу о развитии зернового хозяйства в Бессарабии в первой половине XIX века. В сб.: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1963 г. (Вильнюс 1964), 505-513.

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. Ученые записки Кишиневского Университета (исторический) 117, 1971, 4-385.

Небольсин 1850: Г. Небольсин, Статистическое обозрение внешней торговли России, ч. I (СПБ 1850).

Панфилов 1971: С.А. Панфилов, Некоторые данные о товарности зернового хозяйства Бессарабии в 40-60х гг. Ученые записки Кишиневского Университета (исторический) 117, 1971, 408-419.

Пухальский 1964: И.Д. Пухальский, Некоторые данные о роли Бессарабии во внешней торговли России в первой половине XIX века. Доклады научной сессии 1963 г., Кишинев 1964.

Свинин 1867: П. Свинин, Статистика. Описание Бессарабской области в 1816 году. ЗООИД 6, 1867, 170-262.

Скальковский 1848: А.А. Скальковский, Взгляд на хлебопашество и хлебную торговлю в Новороссийском крае и Бессарабии. Ж М ВД 7, 1848, 33-58.

Томулец 1984: В. Томулец, Торговля Бессарабии со странами юго-восточной Европы в 1812-1830 гг. В сб.: Россия и юго-восточная Европа (Кишинев 1984), 74 –78.

A survey of cereal trade in Bessarabia through the ports of Reni and Izmail in 1812-1856

Abstract

Scholarly investigations and archive documents point to the paramount importance of the river ports of Reni and Izmail in the exports of cereals from Bessarabia in the first half of the XIX c. In this period the leading part in the export belonged to Izmail. The main exported cereal was wheat; it was followed by barley, rye, and maize. By various measures the tsarist administration stimulated cereal exports from Bessarabia to the Russian market instead of the European, which had been traditional for this trade. Thus Bessarabia was included in the economical system of the Russian Empire.

Общий обзор вывоза зерновых из Бессарабии через порты Измаил и Рени в период 1812-1856 гг.

Резюме

Монографии и архивные документы позволяют констатировать что, в первой половине XIX века речные порты Рени и Измаил занимали важное место по экспортированию зерновых культур из Бессарабии. В этот период преобладающим центром по экспортированию зерновых был порт Измаил.

Основные виды зерновых, использованные для вывоза были: пшеница, ячмень, рожь и кукуруза. Однако, преобладающим продуктом сбыта была пшеница.

Различными распоряжениями и указаниями царская администрация поощряла экспорт зерновых из Бессарабии, тем самым, ориентируя торговлю Бессарабии от традиционных европейских рынков применительно к внутреннему рынку России. Таким способом Бессарабия была внедрена в экономическую систему Царской России.

08.02.2007

Maria Maftei, Muzeul Cahul, str. Tolstoi 4, Cahul, Republica Moldova, e-mail: marinamaftei@yahoo.com

SITUAŢIA ECONOMICĂ A BASARABIEI ÎN AJUNUL RĂZBOIULUI DIN CRIMEEA

Natalia Timohina

Dezvoltarea social-economică a Basarabiei în anii războaielor ruso-turce din secolul al XIX-lea reprezintă un aspect important din istoria modernă a popoarelor din Sud-Estul Europei. Studierea acestei probleme ne permite să apreciem specificul dezvoltării ţinutului sub un nou regim de dominaţie – cel ţarist, care l-a înlocuit pe cel otoman.

În studiul de faţă vor fi puse în discuţie unele aspecte ce ţin de problema privind dezvoltarea economică a Basarabiei în ajunul Războiului Crimeii (1853-1856), scopul urmărit fiind de a explica, de ce Imperiul Rus a mizat pe potenţialul economic al Basarabiei, pentru a-şi întreţine armata în anii războiului. Analiza particularităţilor dezvoltării economiei antebelice ne permite, de asemenea, să urmărim cum au influenţat ostilităţile militare asupra schimbărilor ce vor avea loc în cadrul diferitelor ramuri ale economiei – agricultură, industrie, comerţ etc. Aceste subiecte vor constitui obiectivul unui studiu viitor, pentru a cărui realizare va fi analizată economia Basarabiei în anii şi în perioada imediat următoare războiului, în comparaţie cu situaţia din ajunul ostilităţilor militare. Aceasta ne va permite să scoatem în evidenţă, cu lux de amănunte, urmările dezastruoase ale Războiului Crimeii pentru Basarabia.

La baza studiului sunt puse documentele de arhivă depozitate în diferite fonduri ale Arhivei Naţionale a Republicii Moldova şi ale Arhivei Istorice de Stat din Rusia.

Diverse aspecte ce ţin de situaţia social-economică a Basarabiei la mijlocul sec. al XIX-lea deja au fost abordate într-un şir de lucrări şi articole (Ciobanu 1993; Arbore 1899; Boldur 1940; Cazacu 1929; Bogoş 1938; Ciachir 1992; Tomuleţ 2002; Накко 1875-1876; Гросул, Будак 1967; Гросул 1956; Жуков 1964; Анцупов 1964; Анцупов 1966; Анцупов 1978; Анцупов 1981; Мунтян 1971; Хромов 1950), însă acestea au constituit mai mult o privire de ansamblu asupra perioadei. Aici şi acum ne vom referi însă la o perioada relativ restrânsă în timp – cea a anilor 1849-1853, care au anticipat Războiul Crimeii.

Particularităţile dezvoltării economice a Basarabiei la mijlocul secolului al XIX-lea au fost determinate, preponderent, de ocupaţiile de bază ale populaţiei autohtone şi de politica promovată de administraţia rusă în aceste domenii. Analiza principalelor îndeletniciri ale populaţiei din Basarabia ne permit să distingem în economia ţinutului următoarele ramuri de bază: *agricultura, industria, transportul* şi *comerţul*.

Agricultura. Datorită poziţiei geoclimaterice şi resurselor de care dispunea teritoriul dintre Prut şi Nistru, agricultura a constituit principala ramură economică în care a fost încadrată populaţia ţinutului. Drept consecinţă, cu cât mai dezvoltat era sectorul agricol, cu atât mai înalt era nivelul de trai la sat. La mijlocul sec. al XIX-lea Basarabia se împarte în două mari regiuni agricole: zona de Centru-Nord, unde se practica sistemul de trei câmpuri şi zona de Sud, unde era aplicat sistemul de două asolamente. La sud, datorită teritoriilor libere şi fertilităţii scăzute a acestora, pământul era folosit preponderent în calitate de păşuni. Spre exemplu, în coloniile bulgarilor, către anul 1852, din fondul funciar total care constituia 469,3 mii desetine de pământ doar 129 mii desetine (27,5%) erau cultivate, 328,5 mii desetine (70%) fiind folosite în calitate de păşuni şi fânaţ, iar 11,7 mii desetine (2,5%) erau ocupate de păduri şi gospodăriile săteşti şi moşiereşti (Анцупов 1964, 467). Odată cu colonizarea intensă a Basarabiei, în special a regiunii de sud, creşte şi suprafaţa pământului destinată cultivării şi se practică mai intens sistemul de trei asolamente.

În agricultură, un loc important revine cultivării cerealelor. La începutul anilor ’50 ai sec. al XIX-lea, guvernatorul militar al Basarabiei raporta, administraţiei imperiale că, la cultivarea cerealelor populaţia din Basarabia aplică sistemul de

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 217-228.

trei asolamente. Pentru a obţine o roadă bogată de cereale, ţăranul era nevoit să cultive pe acelaşi teren, mai mulţi ani la rând porumbul. Aceasta deoarece, în urma descompunerii rădăcinilor de porumb, lăsate cu acest scop în pământ, se formează îngrăşăminte naturale ce ridică fertilitatea solului[1]. Aceeaşi idee o întâlnim la cunoscutul cercetător al gospodăriei ţărăneşti D.N. Strukov (Мунтян 1971, 43), care susţinea că în regiunile de nord şi de centru ale Basarabiei, pentru a nimici buruienile şi a afâna pământul, se cultiva porumbul. Despre importanţa acestei culturi subliniază şi A.S. Ermonov (Мунтян 1971, 43), care constată că porumbul lasă în pământ multe componente folositoare. Prin urmare, porumbul trebuie privit ca un bun fertilizator al pământului ce favorizează cultivarea tuturor cerealelor.

Rolul decisiv pe care îl ocupau cerealele în exportul Rusiei a determinat administraţia imperială să acorde o atenţie sporită sectorului agricol. Se recomanda insistent ca, în caz de îngheţ, să fie acoperite cu un strat gros de fum pământurile cultivate, pentru a diminua pagubele cauzate de acest fenomen. Cei ce practicau agricultura mai erau îndemnaţi să cultive plante care contribuiau la afânarea pământului, şi anume: porumbul, fasolea, bobul, mazărea, bostanul, spanacul etc., după care urmau să cultive soiuri de grâu ce aduc o recoltă bogată datorită adaptabilităţii la condiţiile geoclimaterice locale. Se mai recomanda aratul adânc al pământului. Însă, toate aceste recomandări, făcute de administraţia rusă erau lent aplicate în practică de către ţărani[2].

Principala forţă de tracţiune au rămas boii. În medie, la o gospodărie ţărănească în ajunul războiului reveneau două-trei trei vite[3]. Caii erau folosiţi la treierat, la transportarea pâinii, însă preponderent erau înhămaţi la trăsuri şi căruţe pentru a transporta oamenii.

Prin urmare, agricultura Basarabiei se baza în special pe cultivarea plantelor cerealiere, în care scop se foloseau metode extensive de dezvoltare a cestora. Dintre cerealele cele mai importante se considerau grâul şi porumbul. Cea mai mare parte a grâului era destinată pentru export. Porumbul constituia produsul alimentar de bază al ţăranului, întrucât acesta era mai uşor de cultivat.

[1] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 54, partea I, f. 27 verso - 28.
[2] Ibidem, f. 29.
[3] Ibidem, partea II, f. 70 verso.

Pe lângă grâu şi porumb se mai cultivau secara, orzul, ovăzul, mălaiul, inul şi hrişca[4]. Conform rapoartelor guvernatorului militar al Basarabiei, de la începutul anilor' 50 ai sec. al XIX-lea, recolta de pâine în anii 1850-1853 a fost apreciată drept medie. În anul 1852 au fost semănate 2498 desetine de pământ cu grâu[5]. După cantitatea de grâu recoltată pentru consum, în 1852 unei persoane îi reveneau în medie 3,13 sferturi de grâu[6], faţă de 2,25 sferturi[7] în anul 1850.

În anul 1853 în Basarabia au fost cultivate 650223 sferturi de cereale şi recoltate 2535905 sferturi. Semănăturile de toamnă cu cereale au adus cea mai mare parte din venitul total pentru acel an – 1095857 sferturi. Luând în consideraţie faptul că în anul 1850 au fost cultivate 475199 sferturi de cereale şi recoltate 2501091 sferturi, constatăm că în perioada ce a anticipat Războiul Crimeii această ramură agricolă cunoaşte o evoluţie constantă.

Datele ce se referă la cantitatea de cereale cultivată şi recoltată în Basarabia în anul 1853 sunt prezentate în Tabelul 1. Pentru a înţelege care a fost ponderea fiecărei categorii sociale implicate în cultivarea cerealelor, este necesar, iniţial, să prezentăm coraportul acestora faţă de numărul populaţiei Basarabiei, care în acel an a constituit 951376 persoane. Răzeşii – cea mai numeroasă categorie socială – numărau 493368 persoane (52%), aceştia fiind urmaţi de colonişti – 113927 persoane (12%), ţăranii de stat – 71677 persoane (7,5%), cazaci – 12257 persoane (1,3%) şi moşieri – 5976 persoane (0,6%) (Гросул, Будак 1967, 70-71). Categoria majoritară a populaţiei – răzeşii – au cultivat 329114 sferturi de cereale (50,6%) şi au recoltat 1416005 sferturi de cereale (56%). Cea mai bogată recoltă a fost obţinut de la semănăturile de toamnă – 733784 sferturi de cereale (52%). Răzeşii a fost urmaţi de moşieri care, deşi erau mai puţin numeroşi, au obţinut o recoltă de 502981 sferturi (20%) de cereale, din cele 114035 sferturi (17,5%) cultivate, diferenţa constituind 388974 sferturi. Coloniştii au cultivat 143068 sferturi de cereale (22%) şi au recoltat 474506 sferturi (28,8%). Diferenţa dintre cantitatea cultivată şi recoltată obţinută de la semănăturile de toamnă a constituit 289427 sferturi şi era de aproximativ şapte ori mai mare faţă de cea obţi-

[4] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 54, f. 27 verso.
[5] Ibidem, f. 48.
[6] Ibidem, d. 86, f. 47.
[7] Ibidem, f. 29.

nută de la semănăturile de primăvară (42011 sferturi). Contribuţia celorlalte categorii sociale a fost mai modestă. Ţăranii de stat au recoltat 116225 sferturi (4%), având un venit de 58546 sferturi (3,1%). Cea mai mică recoltă a fost obţinută de cazaci – 26188 sferturi de cereale (1%)[8]. Constatăm astfel că răzeşii continuau să rămână principalii cultivatori de cereale.

La mijlocul sec. al XIX-lea Basarabia ocupa un loc de frunte în cultivarea cerealelor în Novorosia, revenindu-i cea mai mare parte din totalul cerealelor recoltate în întreg Imperiul Rus. În 1851, ea ocupa locul trei după cantitatea de cereale cultivate – 581633 sferturi şi locul unu după cea recoltată – 2779497 sferturi. Dacă în medie în Basarabia se obţinea câte 2,6 sferturi de cereale per capita, apoi în celelalte gubernii – câte 1,8 sferturi pe cap de locuitor (Гросул, Будак 1967, 155). Aceasta demonstrează o dată în plus locul important pe care îl ocupa Basarabia în calitate de grânar al Imperiului Rus.

Tendinţa de a mări cantitatea de cereale cultivate în Basarabia poate fi explicată de politica comercială promovată de Imperiul Rus, exportul de cereale fiind exercitat prin portul Odesa şi porturile din sudul Basarabiei – Ismail, Reni şi Chilia. În acelaşi timp, creşterea recoltei de grâu, în perioada ce a anticipat războiul, i-a dat Imperiului Rus siguranţa că Basarabia poate să întreţină armata rusă în anii Războiului Crimeii.

Creşterea animalelor a constituit o altă ramură importantă a economiei Basarabiei. Aceasta se datora în special păşunilor şi fânaţurilor întinse din Bugeac şi, parţial, din judeţele Hotin şi Soroca. Principalele animale crescute în Basarabia erau ovinele, bovinele, caii şi porcinele.

În ceea ce priveşte creşterea animalelor, Basarabia poate fi împărţită în două regiuni geografice: regiunea de sud, care se specializa în creşterea ovinelor şi regiunea de centru-nord, unde predominau vitele cornute mari (Мунтян 1971, 197). Deoarece, începând cu anii ’40 ai sec. al XIX-lea, creşteau suprafeţele de pământ cultivate, creşterii animalelor îi este acordată o atenţie mai redusă. Totuşi, acest domeniu al agriculturii continua să deţină o pondere semnificativă în economia Basarabiei.

Conform datelor prezentate în raportul guvernatorului militar din anul 1852, în Basarabia oile constituiau cea mai mare parte din animale: 1636771 capete, după care urmau vitele cornute mari – 568863 capete, porcii – 129930 capete, caii – 90189 capete, caprele – 23582 capete, asinii – 269 capete şi bivolii – 230 capete. Vitele cornute mari, caii şi oile erau crescute în toate judeţele Basarabiei. În anul 1852, caprele nu se creşteau doar în judeţele Chişinău şi Bender, iar în judeţele Chişinău, Bender, Akkerman şi Hotin nu se creşteau asinii[9]. Bivolii erau întâlniţi doar în judeţele Iaşi, Soroca, Cahul şi Chişinău (a se vedea Tabelul 2).

Printre stânele cu oi primul loc îl ocupă cele ce aparţineau: în judeţul Akkerman – moştenitorilor contelui Bekendorff; în judeţul Bender – ce aparţineau moşierului Sturza, cneazului Wittgenstein, arendaşilor Ianovschi şi Zotov; în Iaşi – moşierilor Calmuţchi, Murat şi Bodari; în Hotin – moşierului Comar; Soroca – moşierului Leonard; şi în Cahul – negustorului Minciv. Un interes deosebit prezintă şi stânele coloniştilor bulgari din Bolgrad, Tatarbunar, Ineuţi, Taraclia etc. Numărul oilor de rasă crescute pentru lână în anul 1852 s-a redus faţă de anul 1851, întrucât cneazul Wittgenstein şi negustorul Zotov le-au mutat din stânele lor situate în judeţul Bender. Primul le-a transferat în gubernia Podolia, iar celălalt a vândut o mare parte din ele în diferite gubernii.

În regiunile de centru-nord o preocupare de bază, pe lângă creşterea bovinelor, era şi îmbunătăţirea rasei acestora. O atenţie deosebită creşterii vitelor cornute mari a fost acordată în special în judeţele: Iaşi – de către moşierii Catargiu, Leonard, Bodari, Ciolacu şi Calmuţchii; Soroca (Gavriliţă); Hotin (Melnic); şi Bender (negustorul Zotov şi moştenitorii legitimi ai contelui Benkendorf; moşierii Sturza, cneazul Wittgenstein şi Ianovici). Acestea erau crescute atât pentru carne, piele, produse lactate, cât şi pentru a fi folosite în calitate de forţă de tracţiune în gospodăriile ţărăneşti, în special pentru cultivarea pământului.

Creşterea cailor nu juca un rol atât de important în economia Basarabiei, în comparaţie cu creşterea ovinelor şi a vitelor cornute mari, întrucât ultimele erau deseori folosite în calitate de forţă de tracţiune. Caii erau folosiţi doar de moşieri pentru transportări uşoare. Populaţia de rând folosea însă caii doar la transportarea pâinii. Ferme de stat de creştere a cailor erau repartizate în toa-

[8] Ibidem, f. 87.

[9] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 86, f. 83.

te judeţele Basarabiei, dar cele mai mari şi cele mai bune se aflau în judeţele Hotin, Iaşi, Orhei, Akkerman şi Soroca, precum şi în gospodăriile moşierilor Bodari, Calmuţchi, Leonard, Ciolaci, Nicolae Catargiu, Dicescu, Ziro, Melnic, Nicolae Milelu, Panaiti şi Frunze[10].

Oile şi vitele mari cornute erau cele mai frecvent întâlnite în Basarabia. Din numărul total de 2449834 capete de animale domestice oile numărau 1636771 capete (66,78%), iar vitele cornute mari – 568863 (23,2%).

Produsele animaliere erau destinate atât pieţei interne, cât şi celei externe. În cele din urmă, putem constata că creşterea animalelor a constituit o ramură extrem de importantă în economia Basarabiei, cărei i se acorda o atenţie deosebită în acea perioadă.

În perioada ce a anticipat războiul, această ramură agricolă a fost afectată de boli. În anul 1850, boala a afectat aproape toate judeţele ţinutului, cu excepţia judeţului Orhei. În acel an, din numărul total de 972276 vite din ţinut, s-au îmbolnăvit 31690 capete (3,3%) şi au murit 15232 capete (1,6%), ţinutului cauzându-i-se o pierdere de 152000 ruble de argint. Printre cauzele îmbolnăvirii era insuficienţa de iarbă şi apă, întrucât în acel an Basarabia a avut de suferit din cauza secetei[11]. În colonii de această boală au murit preponderent ovinele[12]. În perioada ce a urmat problema mortalităţii la animale nu a fost soluţionată, fiind înregistrată o creştere uşoară a efectivului. În anul 1852, din numărul total de 897562 de vite au murit 45744 (1,9%) capete, dintre care 8767 erau bovine, suma pierderilor cauzate doar de pe urma pieirii acestora din urmă constituind aproximativ 10000 ruble de argint[13].

Prin urmare, putem constata că în perioada ce a anticipat războiul Crimeii, Basarabia dispunea de suficiente animale domestice pentru a le pune la dispoziţia Imperiului Rus, în special ca unitate de transport în timpul mobilizării trupelor armate.

Legumicultura. Ţăranii din Basarabia erau consideraţi foarte buni legumicultori. Aceasta s-a dovedit a fi o ramură răspândită în tot ţinutul, dar mai mult ca îndeletnicire destinată consumului casnic. În anul 1850, coloniştii bulgari stabiliţi cu traiul în oraşul Chişinău au făcut din această ramură una comercială[14]. Către anul 1852 observăm că legumicultura s-a extins, în special, în rândul coloniştilor transdanubieni, al micii burghezii şi al populaţiei din satele judeţelor Iaşi, Hotin, Soroca, Bender şi Chişinău[15]. Ţăranii cultivau: cartoful, varza, sfecla, usturoiul, pătrunjelul, roşiile, vinetele, bobul, leuşteanul, prazul, salata, mazărea, fasolea[16], morcovul, varza roşie, ridichea, ceapa, dovleacul, ardeiul etc.[17] Acestea erau comercializate la pieţele din Chişinău şi din alte oraşe, precum şi în împrejurimile acestora. Varza însă se cumpăra în cantităţi mari şi se transporta în oraşul Odesa[18]. Pentru cultivarea usturoiului, de obicei se alegea cel mai roditor pământ, întrucât vinderea lui aducea mari venituri băştinaşilor. Pentru piaţa internă era cultivată şi sfecla de zahăr.

Analizând datele statistice din anii 1850-1853 constatăm că un loc important printre legumele cultivate în Basarabia ocupa cartoful. Dacă în anul 1850 au fost recolte 14252 sferturi de cartofi, în 1850 recolta de cartofi a constituit 69866 sferturi. Prin urmare, în anul 1852 recolta de cartofi era de patru ori mai mare faţă de anul 1850. Cea mai mare cantitate de cartofi în 1852 a fost obţinută de răzeşi – 53384 sferturi (76,4%), coloniştii – 8570 sferturi (12,3%), ţăranii de stat – 4009 (5,7%), moşieri – 3657 sferturi (5,2%) şi cazaci – 246 sferturi de cartofi (0,4%). Prin urmare, constatăm că rolul de bază în cultivarea şi recoltarea cartofului le-a revenit răzeşilor. Celelalte categorii sociale nu au reuşit, din anumite motive, să obţină o recoltă mare[19].

Viticultura şi pomicultura. Aceste două ramuri se practicau în Moldova din cele mai vechi timpuri. Baronii Totti şi Lihman, vizitând aceste pământuri în secolul al XVIII-lea, menţionau că condiţiile pentru producerea vinului şi creşterea fructelor nu se deosebesc de cele din Ungaria şi din provinciile franceze Champagne şi Burgundia (Iorga 1928-1929, 191-209). Dezvoltarea acestor ramuri, ca şi a întregii agriculturi, era dependentă de politica comercială promovată de ţarism în Basarabia.

[10] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 54, f. 28; d. 86, f. 83.
[11] Ibidem, f. 18 verso-19.
[12] Ibidem, f. 75.
[13] Ibidem, d. 86, f. 27.
[14] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 54, partea II, f. 96 verso.
[15] Ibidem, d. 86, f. 87 verso.
[16] Ibidem, d. 54, f. 96 verso.
[17] Ibidem, d. 86, f. 87 verso.
[18] Ibidem, d. 54, partea II, f. 97.
[19] Ibidem, d. 54, f. 96, d. 86, f. 87.

Creşterea pomilor fructiferi aducea venituri considerabile şi era răspândită în special în judeţele Hotin, Iaşi, Soroca, Orhei, Chişinău şi Bender. Fructele erau cumpărate angro, de obicei de micii comercianţi, care ulterior le vindeau populaţiei sau le exportau. Cel mai frecvent erau întrebate pe piaţă: merele „domneşti" (care se deosebeau prin dimensiuni mari, gust specific plăcut şi se păstrau o perioadă de timp mai îndelungată) şi prunele uscate. Prunele erau uscate de comercianţi cu scopul de a fi exportate în guberniile interne ruse, unde acestea erau cunoscute ca prune uscate moldoveneşti. Conform datelor statistice din anii 1850 şi 1852, recolta de fructe a fost atât de neînsemnată, încât nu s-a considerat ca necesară indicarea cantităţii recoltate[20].

În ceea ce priveşte viticultura, aceasta avea atât un caracter de producţie casnic, cât şi comercial. Tendinţa de a mări suprafeţele ocupate de vii constituia o direcţie de bază în politica economică promovată de administraţia rusă. Aceasta se datora faptului că Basarabia ocupa primul loc după cantitatea şi calitatea vinului produs în Imperiul Rus. În anul 1852, în Basarabia au fost produse 2700000 vedre de vin, în timp ce în Herson au fost produse 112000 vedre, iar în Podolia – 30000 vedre de vin (Гросул, Будак 1967, 223).

În cea mai mare parte, vinul a fost fabricat în gospodăriile coloniştilor, răzeşilor şi în domeniile moşiereşti. Contele Paravicini relatează că poama era pusă într-un vas mare, după care era călcată cu picioarele. Sucul obţinut era turnat în butoi, iar daca vinul era făcut din poamă roşie, el era pus în cadă, iar deasupra se punea poama stoarsă, pentru ca acestea să dea culoare şi miros vinului. Din aceeaşi sursă aflăm că în anul 1850 în Basarabia au fost produse 3000000 vedre de vin (Мунтян 1971, 176).

Astfel, în perioada ce a anticipat războiul viile din Basarabia ocupau o suprafaţă de circa 22000 desetine de pământ[21]. Aproximativ 50% din suprafaţa totală a acestora erau în judeţele din sudul ţinutului (Гросул, Будак 1967, 225). În gospodăriile coloniştilor şi ale ţăranilor de stat din judeţele Cahul şi Bender, precum şi ale răzeşilor din judeţul Orhei erau în medie câte 300-500 tufe de viţă de vie (Гросул, Будак 1967, 226).

În 1851, în Basarabia au fost obţinute peste 3 milioane vedre de vin, dintre care mai mult de 100000 în judeţul Akkerman. Contemporanii epocii subliniază că „... recolta era atât de mare, încât poloboacele s-au scumpit de două ori: pentru un butoi plăteau de la 6 până la 7 şi 8 ruble argint, pe când preţul lui de obicei nu prevala 4 ruble de argint." Peste un an, în 1852, cele 20 de fabrici de vin din Basarabia au obţinut un venit de 189367 ruble[22].

Recolta bogată de struguri a plasat Basarabia pe primul loc în ceea ce priveşte producţia vinului. Cele 2700000 vedre de vin obţinute în anul 1852 au constituit 78,3% din cantitatea de vin obţinută în acel an în Novorosia, iar în 1853 cele 3000000 de vedre au constituit – 83,9% (a se vedea Tabelul 3).

Deşi cantitatea producţiei vinicole creşte, calitatea ei lasă de dorit. Aceasta, în principal, se datora condiţiilor climaterice nefavorabile, lucrării necalitative pe parcursul anului a viţei-de-vie, precum şi insuficienţei de capital investit în acest domeniu. O altă cauză este considerată de către administraţia imperială şi păstrarea vinului în condiţii nefavorabile, care în timp pierde din calitate (Гросул, Будак 1967, 223).

Tutungeria. Adusă de turci, această cultură căpătă o mare pondere în producţia Basarabiei dat fiind faptul că băştinaşii consumau tutunul în cantităţi impunătoare. În Basarabia erau câteva regiuni specializate în cultivarea şi prelucrarea tutunului – Hotin, Soroca şi Orhei[23].

La începutul anilor '50 Basarabia devine cel mai important producător şi furnizor de tutun din regiunea de sud-vest a Imperiului Rus. În anul 1850 de pe cele 534 desetine de pământ cultivate cu tutun s-au colectat 22456 puduri în valoare de 54000 ruble de argint. În judeţul Orhei au fost cultivate 392 desetine de pământ, care au dat o recoltă de 11400 puduri de tutun. Suprafaţa ocupată de tutun în judeţul Hotin a constituit 138 desetine de pământ, care au dat o recoltă de 10600 puduri de tutun. O cantitate mică de tutun a fost recoltată în judeţul Soroca – 400 puduri. Autorităţile locale raportau în anului 1851 că în judeţele Hotin, Soroca şi Orhei se ocupau cu cultivarea tutunului 2000 de săteni. Această ramură economică le permitea să îşi asigure un trai cât de cât decent (Гросул, Будак 1967, 258).

La începutul anilor '50 Basarabia a devenit una dintre cele mai importante regiuni din Imperiul

[20] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 54, f. 96-97; d. 86, f. 87 verso.
[21] Ibidem, f. 97.
[22] Ibidem, f. 80-80 verso.
[23] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 86, f. 45.

Rus în ceea ce priveşte cultivarea tutunului. Din recolta totală a guberniilor din sudul Rusiei – de aproximativ 71000 puduri de tutun – Basarabiei îi reveneau cca 25000 puduri (40%) (Гросул, Будак 1967, 259).

Prin urmare, tutungeria a constituit în acea perioadă o ramură agricolă importantă destinată atât consumului intern, cât şi exportului pe pieţele din Rusia şi Ucraina, care va aduce un venit considerabil celor încadraţi în acest sector.

La mijlocul sec. al XIX-lea Basarabia se împărţea în doua regiuni agricole: cea de sud şi de centru-nord, în cadrul cărora componentul de baza îl constituia sistemul de trei câmpuri şi cel de două câmpuri. Principalele ramuri erau cultivarea cerealelor şi creşterea vitelor. Evoluţia înregistrată în întreaga agricultură demonstrează că la începutul anilor ’50 Basarabia era unul dintre cele mai importante centre agricole ale Imperiului Rus. Prin urmare, în anii Războiului Crimeii (1853-1856) administraţia imperială putea să se bazeze pe potenţialul agricol al acestei regiuni pentru a întreţine armata rusă cu toate cele necesare.

Industria. În ajunul Războiului Crimeii industria Basarabiei se baza de meşteşugăritul urban, pe cel rural şi pe meşteşugăritul casnic.

Meşteşugăritul urban ocupa un rol important în producerea articolelor meşteşugăreşti. În anul 1849 în Chişinău cu meşteşugăritul se ocupau 2635 de persoane, ceea ce a constituit 13,7% din întreaga populaţie a oraşului – 19227 persoane. Cei mai numeroşi erau cizmarii. Breasla cizmarilor număra 829 persoane (31,5%); 555 din acestea (21,1%) utilizau tehnologia moldovenească de producere, iar 274 persoane (10,4%) – tehnologia germană. Urma apoi breasla pietrarilor şi lemnarilor, cu 258 persoane (10%). Acelaşi număr de membri înscria şi breasla croitorilor, care utilizau tehnologia germană, breasla producătorilor de săpun şi lumânări. Breasla constructorilor de sobe număra 246 meşteri (9,3%), cea a croitorilor de la Buiucani – 206 persoane (7,8%), cojocarii erau în număr de 155 (5,7%), iar tutungerii – 112 meşteri (4,2%)[24].

Cu toate acestea, către mijlocul secolului al XIX-lea rolul breslelor în economia Basarabiei scade, trecându-se la o nouă treaptă de evoluţie în industrie – cea a fabricilor şi uzinelor (Гросул, Будак 1967, 285). Numărul acestora creşte comparativ cu începutul sec. al XIX-lea. În anul 1852, în provincie erau 284 fabrici care se ocupau cu ţesutul, vopsitul, olăritul, topirea slăninii, producerea lumânărilor, fierberea săpunului, spălarea lânii, producerea cărămizii, prelucrarea tutunului, prelucrarea pieilor, fierberea cleiului, producerea ţiglei, producerea berii, fabricarea produselor din peşte, distilarea alcoolului, fabricarea veselei din lut, dârstelor, marochinului etc. Numai în Chişinău funcţionau 85 fabrici şi uzine. Toate cele 31 fabrici de prelucrare a tutunului erau concentrate în oraşul Chişinău şi aduceau un venit de 6000 ruble argint. În anul 1850, uzinele care se ocupau cu prelucrarea pieilor din oraşele Chişinău (3 uzine), Orhei (12 uzine), Chilia (16 localuri casnice de prelucrare a pieilor) şi din localitatea Otaci (18 uzine) au obţinut un venit de 213190 ruble argint (Tabelul 4). Însă, cele mai răspândite în cadrul localităţilor rurale din Basarabia erau fabricile de distilare şi producere a alcoolului. În 1852, cele 20 fabrici de distilare şi producere a alcoolului din ţinut au obţinut un venit de 189367 ruble argint. Cele ce se ocupau cu producerea lumânărilor, 50 la număr, au obţinut un venit de 30693,5 ruble (Tabelul 4)[25]. Producţia acestor fabrici şi uzine era destinată consumului intern, doar slănina era destinată şi pentru export[26]. Venitul obţinut în acel an de cele 162 de fabrici şi uzine situate în oraşele Basarabiei a constituit 181070 ruble argint şi 25 copeici, sau 84,9% din venitul total al fabricilor şi uzinelor din Basarabia şi unitatea administrativ-teritorială Ismail, aceasta din urmă având statut special. Celelalte fabrici şi uzine erau repartizate în judeţele Basarabiei.

În judeţul Chişinău erau 9 uzine de fabricare a cărămizii, 2 fabrici de distilare şi producere a alcoolului şi o fabrică de topire a slăninii (în satul Movileşti). În judeţul Orhei erau 5 fabrici de distilare a alcoolului, o fabrică ce producea veselă din lut (în localitatea Cepeleuţi), şi una de topire a slăninii (în localitatea Selişte) care însă nu funcţiona. În judeţul Soroca, în localitatea Otaci, erau 18 fabrici de prelucrare a pieilor; în localitatea Raşcova – 3 fabrici de producere a lumânărilor. Judeţul Hotin dispunea de 11 fabrici de distilare a alcoolului, dintre care una din satul Arestovca, nu funcţiona, 4 fabrici de producere a lumânărilor, o fabrică de bere localizată în satul Tărăsăuţi şi una

[24] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1430, f. 8-9 verso.

[25] AISR, fond. 1281, inv. 5, d. 86, f. 80-82.

[26] Ibidem, f. 82 verso.

de fierbere a săpunului (în localitatea Briceni). În judeţul Iaşi erau doar 2 fabrici de distilare a alcoolului – în satele Zabriceni şi Pascăuţi. În judeţul Akkerman erau 2 uzine de fabricare a ţiglei, ambele situate în posada Păpuşoi.

Fabrici şi uzine erau şi în colonii. Astfel în coloniile bulgarilor erau 11 fabrici de vopsit, o fabrică de postavuri, 3 uzine de fabricare a ţiglei, 2 de fabricare a cărămizilor, 6 de fabricare a veselei din lut, 3 fabrici de producere a săpunului şi 9 fabrici de producere a lumânărilor. În Comrat erau 7 fabrici de vopsit, o fabrică de ţiglă, una de producere a cărămizii, o fabrică de producere a veselei de lut, 2 de producere a săpunului, 2 de producere a lumânărilor şi o fabrică de postavuri. În Chirsova era o uzină de fabricare a cărămizii şi o fabrică de vopsit. În Chitai funcţionau 2 fabrici de postavuri. Toate acestea au adus în anul 1852 un venit de 9627 ruble argint[27].

Industria casnică continua să ocupe la acea etapă un loc important în întreaga regiunea. În condiţiile economiei naturale, în gospodăriile agricole ţăranii produceau toate cele necesare existenţei: produse alimentare, articole din lână şi piei, unelte de muncă, ţesături, covoare şi coloranţi (Мунтян 1971, 169). Diferenţierea treptată a muncii a dus la apariţia meşteşugarilor rurali, foşti ţărani care nu mai vroiau să lucreze pământul şi care se specializau în producerea articolelor meşteşugăreşti. Din rândul acestora cei mai mulţi erau fierarii, cizmarii şi cei care produceau veselă din lemn.

Industria alimentară era reprezentată în special de pescuit. Litoralul Mării Negre, gurile Dunării, Nistrul, limanul Nistrului şi Prutului, lacurile şi râurile mai mici erau valorificate din cele mai vechi timpuri de pescari. Cele mai importante locuri de pescuit erau gurile Dunării, în special localitatea Vâlcov (Гросул, Будак 1967, 271).

Odată cu trecerea principalelor centre de pescuit în mâinile concesionarilor, care au făcut din acestea o ramură comercială importantă, se reduce numărul ţăranilor care practicau această îndeletnicire pentru comerţ. În anului 1852, guvernatorul militar al Basarabiei raporta că în ţinut era o fabrică de peşte în Chilia, a cărei producţie valora la 5500 ruble argint şi una în localitatea Bazarciuc, care făcea parte din administraţia specială a oraşului Ismail, aducând un venit de 2170 ruble argint. Aceasta a fost dată în concesiune negustorului Craiza – până la 1 ianuarie 1853. Craiza ascundea minuţios veniturile obţinute de la această fabrică, din care considerent datele oficiale nu erau exacte[28].

Peştele prins din Dunăre era exportat în Moldova şi în Ţara Românească, în unele oraşe austriece şi în guberniile interne. Produsele din peşte din Basarabia şi anume – scrumbia din Dunăre erau de o calitate înaltă; conform mărturiilor contemporanilor, calitatea acesteia era chiar mai bună ca a celei olandeze (Мунтян 1971, 250-251).

Constatăm deci că pescuitul în acea perioadă s-a dezvoltat datorită concentrării principalelor centre piscicole în mâinile unor comercianţi care au investit în domeniu dat bani şi au aplicat pe larg munca salariată sezonieră. Astfel, pe Dunăre au apărut mari gospodării piscicole, a căror producţie era destinată comerţului intern şi extern.

Un loc aparte în cadrul economiei Basarabiei îi revenea şi *industriei textile*. Aceasta se baza pe creşterea inului şi a viermilor de mătase, a căror producţie nu satisfăcea necesităţile interne ale ţinutului. Cu toate acestea, în anii ’50 ai sec. al XIX-lea suprafaţa însemânţată cu in continua să se mărească. Ţăranii au început să se specializeze în creşterea acestei culturi destinate pieţei, rezervându-i pământuri mai roditoare, perfecţionând tehnica de cultivare. Toate acestea se datorează faptului că venitul obţinut în urma recoltării inului era cu mult mai mare faţă de cel obţinut de la alte culturi. De pe o falcă de pământ, cu o recoltă medie, venitul anual net era de 34 ruble argint.

Un loc important în gospodăria sătească a regiunii îl ocupa şi creşterea viermilor de mătase. Ea includea trei trepte de producere, şi anume: creşterea pomilor de dud, creşterea viermilor şi desfacerea firului de mătase din gogoaşă. La începutul anilor ’50 ai sec. al XIX-lea în Basarabia erau 314 pomi de dud şi se produceau 19 puduri şi 15 funţi de mătase (Гросул, Будак 1967, 301).

În prima jumătate a sec. al XIX-lea, în Basarabia ca ramură economică exista *industria extractivă*. Extragerea sării se făcea preponderent în lacurile sărate din sud. Necesitatea Rusiei în sare a determinat creşterea explorării acestui produs. Din 1820 până în 1844 extragerea sării creşte de şase ori – de la 1393609 puduri la 8308163 puduri.

[27] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 86, f. 82-82 verso.

[28] Ibidem.

Însă, în anul 1850, în urma ruperii digurilor şi inundării carierelor de sare, acest sector industrial şi-a întrerupt activitatea pentru o perioadă de timp (Мунтян 1971, 243-244).

În faza incipientă de dezvoltare, ca ramuri industriale aparte erau *morăritul şi sivicultura*. Aceste ocupaţii aveau o tradiţie veche în Basarabia. Atât populaţia autohtonă, cât şi coloniştii germani şi bulgari aveau în proprietate personală mori.

Basarabia din cele mai vechi timpuri era bogată în păduri. Meşteşugarii rurali arendau de la mănăstiri sau moşieri loturi întinse de pădure pentru a le folosi în producerea carelor, căruţelor, butoaielor, lăzilor, vaselor şi tacâmurilor din lemn, plugurilor pe care le vindeau la piaţă. Lemnul mai era folosit în fabricarea acoperişurilor şi pentru încălzire.

Prin urmare, în perioada ce a anticipat războiul, atât morăritul, cât şi sivicultura au constituit îndeletniciri destul de importante în viaţa cotidiană a populaţiei din Basarabia.

O altă ramură din cadrul economiei Basarabiei, cunoscută până la război, era *apicultura*. Acest procedeu de îngrijire a albinelor cu scopul de a colecta mierea şi ceara era păstrat din bătrâni. Stupurile erau făcute din buturugi întregi. Pentru a colecta mierea, albinele erau alungate cu fum, iar tot conţinutul stupului era pus în butoi. Astfel se obţinea mierea brută, neprelucrată. Deseori ea era aşa folosită în consum. Prin urmare, constatăm că apicultura a constituit o ramură economică slab dezvoltată; doar în câteva regiuni ea era produsă în scopuri comerciale, în rest – doar pentru consumul casnic. Astfel, în perioada ce a anticipat Războiul Crimeii, în Basarabia anual se extrăgeau în medie 20 funţi de miere (Гросул, Будак 1967, 272).

Statornicirea relaţiilor marfă-bani a dus la apariţia muncitorului salariat preponderent în sfera industrială. În medie, la o întreprindere numărul de muncitori salariaţi oscilează între 50 şi 100 de persoane. Munca salariată sezonieră era utilizată în special în domeniul industriei alimentare, a cărei producţie depindea de recoltă, iar în pisciculturăă – de pescuit. Salariul mediul pentru un an al unui muncitor era de 500 ruble. Prin urmare constatăm că munca salariată devine în Basarabia un fenomen natural la mijlocul secolului al XIX-lea.

Cu toate acestea, în sectorul industrial observăm o evoluţie mai moderată în comparaţie cu agricultura, element specific unei regiuni preponderent agrare.

*Comerţul şi transportul***.** Acest sector al economiei cuprinde comerţul intern, comerţul extern, comerţul de tranzit şi transportul. Principalul obiectiv în comerţul Basarabiei la acea etapă era comercializarea produselor ce se fabricau în ţinut şi exportarea lor peste hotare. Erau exportate în special: grâul, cânepa, vitele cornute mari, lâna, slănina şi pieile. În cadrul comerţului intern al Rusiei, Basarabia asigura metropola în special cu vin şi prune uscate, care erau exportate şi în guberniile interne ale Imperiului[29].

Pe pieţele interne din Basarabia în perioada ce a anticipat războiul se comercializau: făină de secară, făină de grâu, piei, lână de oaie, tulupuri, unt, brânză, legume, mere, prune, orz, ovăz, vite cornute mari, fân, rachiu, vin, lemn, veselă din lemn.

Comerţul intern era de două tipuri: rural şi urban. Relaţiile comerciale ale populaţiei rurale se bazau, în special, pe comercializarea vinului şi animalelor domestice. Cu toate acestea, în judeţul Orhei se mai comercializau mangalul, varul şi piatra pentru construcţie. Populaţia de pe malurile râurilor şi lacurilor comercializa peştele. Autohtonii, în special femeile, îşi comercializau producţia casnică: covoarele, postavurile şi articolele din in.

Pe pieţele marilor oraşe produsele de origine rurală (piei de oaie, cărămida şi ţigla) se comercializau la un preţ redus faţă de cele având origine urbane. Articolele fabricate de constructori, lemnari, fierari şi pietrari de asemenea erau destinate pieţei[30].

Comercializarea mărfurilor în Basarabia se făcea în special la pieţele permanente şi sezoniere, la iarmaroace şi târguri. În anul 1852, venitul celor 31 de iarmaroace din Basarabia a constituit 823034 ruble argint, faţă de 418022 ruble argint obţinute în 1852[31]. Prin urmare, constatăm că venitul în urma vânzărilor efectuate la iarmaroace s-a majorat de aproximativ două ori.

În acelaşi an, la iarmaroacele din ţinut a fost adusă marfă în valoare de 580849 ruble argint. Însă, au fost comercializate mărfuri în valoare de

[29] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 54, f. 26 verso.
[30] Ibidem, f. 27.
[31] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 86, f. 41.

numai 258939 ruble argint, ceea ce a constituit 44,6% din marfa totală. Cel mai mare venit a fost obţinut la iarmarocul organizat la 6 august în oraşul Bălţi, unde s-a vândut marfă (în special bovine şi cai) în valoare de 87700 ruble[32].

De menţionat că politica de orientare a comerţului din regiune spre piaţa internă rusă a schimbat relaţiile comerciale existente, astfel încât Basarabia va deveni unul din principalii furnizor de produse agricole pentru Imperiul Rus.

Cu toate acestea, din guberniile ruseşti se importau în Basarabia: rachiu, metale, veselă şi obiecte din sticlă, in, hârtie, clei, vopsele, săpun, ceai, zahăr, cărţi, smoală, produse farmaceutice; mătase ş.a. (Гросул, Будак 1967, 332). În anul 1852 din guberniile vecine ale Rusiei la iarmaroacele Basarabiei au fost aduse: articole din bumbac şi mătase, obiecte din argint, veselă de componenţă şi origine diferită. De origine locală au fost: pieile, slănina, vinul şi animalele domestice. Lemnul pentru construcţii expus în vânzare era de origine autohtonă şi austriacă. Importate erau şi produsele de băcănie şi alimentare, care concurau cu cele de origine autohtonă. Tot la aceste iarmaroace se cumpărau angro slănina şi bovinele care erau comercializate peste hotare – în Austria, Moldova şi în Ţara Românească. Vinul din Basarabia era comercializat în guberniile ruseşti, în special în Herson şi Podolia[33].

Comerţul cu Moldova se făcea prin vama Sculeni. Se exporta: produse manufacturiere din Rusia, vite cornute mari, grâu şi produse animaliere. Se importa: lemn, sare şi fructe.

Prin porturile Chilia, Akkerman, Reni şi Ismail se exportau din Basarabia produse animaliere, în special grâul[34].

Pentru Imperiul Rus drumurile aveau o importanţă atât comercială, cât şi strategică, asigurând mişcarea mai rapidă a trupelor armate pe timp de război. Aceasta a determinat şi tendinţa administraţiei ţariste de a repara şi a construi noi drumuri şi poduri, de a contribui la dezvoltarea transportului.

Importante drumuri comerciale în acea perioadă erau: 1) Noua Sulina – malul Prutului – Reni; 2) Hotin – Noua Sulina; 3) Hotin – Otaci – Bălţi; 4) Bălţi – Sculeni; 5) Chişinău – Leova; 6) Chişinău – Bender – Akkerman; 7) Chişinău – Ismail – Chilia – Reni; 8) Nistru – Otaci – Hotin – Orhei – Chişinău – Leova – Cahul – Reni; 9) Plina – Otaci; 10) Bălţi – Sculeni; 11) Bălţi – Soroca; 12) Chişinău – Dubăsari – Balta – Kiev; 13) Chişinău – Bender – Odesa; 14) Cahul – Bolgrad – Ismail; 15) Reni – Ismail – Akkerman – Bender (Мунтян 1971, 280-281). Drumurile aveau menirea să faciliteze întreţinerea relaţiilor comerciale între diferite regiuni ale ţinutului şi erau folosite în calitate de drumuri de comunicaţii.

Conform Raportului guvernatorului militar al Basarabiei din anul 1852, drumurile comerciale din ţinut se întindeau pe o distanţă de 1161 ¼ verste şi erau în stare bună, nefiind necesare popasurile pe perioada parcurgerii lor. În Basarabia erau 210 poduri, dintre care 16 erau întreţinute din suma impozitelor locale achitate de locuitorii din regiunea unde se aflau podurile, 16 poduri – din venitul oraşelor şi 178 poduri erau întreţinute pin intermediul prestaţiilor locale. Erau şi 25 de poduri plutitoare, dintre care – 16 pe râul Dunăre, 4 – pe râul Prut şi unul – pe râul Repida. Din acest număr: 15 poduri aparţineau proprietarilor particulari şi erau întreţinute de ei; unul – din venitul oraşelor; 5 – pe contul dărilor locale; 3 – aparţineau Departamentului Patrimoniului de Stat. Vaporul de pe limanul Nistrului, la fel folosit ca unitate de transport, aparţinea vistieriei de stat. Ministerul de Interne stabilea valoarea taxei achiziţionate de la populaţie pentru transportare peste toate podurile plutitoare de stat, cu excepţia celui spre Akkerman, la trecerea căruia, prin hotărârea Senatului de la 12 mai 1848, nu mai era percepută taxă. Dintre podurile particulare aveau legiferată taxă pentru transport doar podurile plutitoare din Criuleni, Bujereuca, Reni, Sănătăuca, Gura Bâcului, Otaci şi Cosăuţi[35].

În Basarabia, permanent navigabile erau Dunărea şi Nistrul, iar râul Prut doar în timpul când era suficientă apă[36].

În concluzie, constatăm că la începutul anilor ’50 ai sec. al XIX-lea comerţul din Basarabia cunoaşte o evoluţie constantă. Atât exportul, cât şi importul erau încadrate în sistemul comercial rus şi satisfăceau necesităţile Imperiului Rus. Comerţul de tranzit se făcea cu mărfuri ruseşti, care erau orientate spre Moldova, Ţara Românească şi Aus-

[32] Ibidem, f. 78-79.
[33] Ibidem, f. 79 verso.
[34] Ibidem, f. 42.
[35] AISR, F. 1281, inv. 5, d. 86, f. 36-38.
[36] Ibidem, f. 40.

tria. Venitul obţinut din comerţul intern creşte în perioada ce a anticipat războiul. Pe pieţele interne ale Basarabiei erau expuse preponderent mărfuri de origine locală.

În perioada ce a anticipat Războiul Crimeii (1853-1856), economia ţinutului era orientată spre satisfacerea necesităţilor Imperiului Rus. În agricultură ramurile cele mai importante continuau să fie: cultivarea cerealelor, legumicultura şi creşterea animalelor. Acestea urmau să asigure armata de ocupaţie cu produse alimentare şi cu forţă de tracţiune. În sectorul industrial se observă o evoluţie mai modestă în comparaţie cu cel agricol, element specific unei regiuni preponderent agrare. Cu toate acestea, apariţia şi extinderea fabricilor şi uzinelor a constituit un semn al evoluţiei industriei, ale cărei articole erau, de asemenea, necesare armatei ruse. Drumurile aveau o importanţă comercială şi strategică, asigurând mişcarea mai rapidă a trupelor armate pe timp de război. Aceasta a determinat şi tendinţa administraţiei ţariste de a repara şi a construi noi drumuri şi poduri, contribuind la dezvoltarea transportului şi comerţului. Situaţia favorabilă din economie a asigurat metropola că poate conta pe potenţialul economic al Basarabiei pentru a întreţine armatele ruse, care s-au aflat în trecere prin teritoriul Basarabiei sau au staţionat aici pe perioada Războiului Crimeii (1853-1856).

Tabelul 1

Cantitatea de cereale cultivată şi recoltată de diferite categorii sociale din Basarabia în anul 1853*

Categoriile sociale	*Cultivată*						*Recoltată*					
	Primăvara		*Toamna*		*Total*		*Primăvara*		*Toamna*		*Total*	
	sfert.	*%*	*sfert.*	*%*	*sfert.*	*%*	*sfert.*	*%*	*sfert.*	*%*	*sfert.*	*%*
Moşierii	75853	26,0	38182	10,7	**114035**	**17,5**	296928	27,4	206053	14,2	**502981**	**20,0**
Răzeşii	183174	62,0	145940	41,0	**329114**	**50,6**	682221	63,0	733784	50,6	**1416005**	**56,0**
Ţăranii de stat	17196	5,8	40483	11,4	**57679**	**8,9**	32727	3,0	83498	5,7	**116225**	**4,0**
Coloniştii	14705	5,0	128363	36,1	**143068**	**22,0**	56716	5,2	417790	28,8	**474506**	**19,0**
Cazacii	3488	1,2	2839	0,8	**6327**	**1,0**	15619	1,4	10569	0,7	**26188**	**1,0**
În total	**294416**	**100,0**	**355807**	**100,0**	**650223**	**100,0**	**1084211**	**100,0**	**1451694**	**100,0**	**2535905**	**100,0**
În %	**45,3**	**-**	**54,7**	**-**	**100,0**	**-**	**42,8**	**-**	**57,2**	**-**	**100,0**	**-**

Categoriile sociale	*Diferenţa dintre cantitatea recoltată şi cea cultivată*					
	Primăvara		*Toamna*		*În total*	
	sfert.	*%*	*sfert.*	*%*	*sfert.*	*%*
Moşierii	221075	28,0	167871	15,0	**388974**	**20,6**
Răzeşii	499047	63,0	587844	54,0	**1086891**	**57,6**
Ţăranii de stat	15531	2,0	43015	4,0	**58546**	**3,1**
Coloniştii	42011	5,5	289427	26,0	**331438**	**17,6**
Cazacii	12131	1,5	7703	1,0	**19834**	**1,1**
În total	**789795**	**100,0**	**1095857**	**100,0**	**1885652**	**100,0**
În %	**41,9**	**-**	**58,1**	**-**	**100,0**	**-**

* AISR, F. 1281, inv. 5, d. 86, f. 87

Tabelul 2

Numărul animalelor domestice crescute în Basarabia în anul 1853*

Animalele	*Departamentul Ministerului de Interne – Județele Basarabiei***										*Departamentul Ministerului Domeniilor de Stat****						**În total**	
	Chișinău	*Bender*	*Akkerman*	*Hotin*	*Iași*	*Soroca*	*Cahul*	*Orhei*	**Total**		*Coloniști*	*Țărani de stat*	*Cazaci*	*Locuitorii or. Ismail*	**Total**		**Nr.**	**%**
									Nr.	**%**					**Nr.**	**%**		
Cai	5035	1331	1299	4315	5818	9455	7077	4084	**38414**	**3,080**	41284	8109	642	1740	**51775**	**4,287**	**90189**	**3,7**
Bovine	49080	6645	8834	48070	81330	54639	50001	36771	**335370**	**27,00**	133388	80277	10486	9342	**233493**	**19,335**	**568863**	**23,2**
Oi simple	96728	18082	15538	63790	87047	82674	100684	88802	**553345**	**44,60**	98258	180137	17078	20315	**315788**	**26,145**	**869133**	**35,5**
Oi de rasă	6041	39604	99227	7233	4540	10908	31596	4265	**203414**	**16,40**	564154	-	-	70	**564224**	**46,745**	**767638**	**31,5**
Porci	16485	2590	1399	23136	8115	26310	4832	4158	**87025**	**7,00**	22334	14066	2484	3181	**42065**	**3,483**	**129090**	**5,3**
Capre	-	-	336	1552	60	2063	4663	14461	**23135**	**1,90**	167	-	-	280	**447**	**0,004**	**23582**	**1,0**
Asini	-	-	-	-	55	23	155	16	**249**	**0,02**	-	-	-	20	**20**	**0,001**	**269**	**0,01**
Bivoli	-	-	-	-	40	106	5	79	**230**	**0,02**	-	-	-	-	**-**	**-**	**230**	**0,01**
În total	**173369**	**68252**	**126633**	**148096**	**187005**	**186178**	**199013**	**152636**	**1241182**	**100,00**	**859585**	**282589**	**30690**	**34948**	**1207812**	**100,00**	**2448994**	**100,0**
În %	**14,0**	**5,5**	**10,2**	**11,9**	**15,1**	**15,0**	**16,0**	**12,3**	**100,0**	**-**	**35,1**	**11,5**	**1,3**	**1,4**	**-**	**100,00**	**-**	**100,0**

*AISR, F. 1281, inv. 5, d. 86, f. 83
** Cel mai mare număr de animale reveneau răzeșilor și moșierilor care dețineau cirezi și stațiuni de montă.
*** Inclusiv din Administrația specială a orașului Ismail.

Tabelul 3

Cantitatea de vin (în vedre) obținută în Novorosia și Basarabia în anii 1852-1853*

Guberniile	*Anii*				*În total*	
	1852		*1853*			
	Vedre	*%*	*Vedre*	*%*	*Vedre*	*%*
Herson	112000	3,2	114500	3,2	**226500**	**3,2**
Taurida	607800	17,6	429700	12,0	**1037500**	**14,8**
Podolia	30000	0,9	32000	0,9	**62000**	**0,9**
Basarabia	2700000	78,3	3000000	83,9	**5700000**	**81,1**
În total	**3449800**	**100,0**	**3576200**	**100,0**	**7026000**	**100,0**

*Коммерческая газета, 1854, №80, 13 июня.

Bibliografie

Arbore 1899: Z. Arbore, Basarabia în secolul al XIX-lea (Bucureşti 1899).

Bogoş 1938: D.D. Bogoş, Basarabia de la 1812 până la 1938 (Chişinău 1938).

Boldur 1940: Al. Boldur, Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei Românilor. Vol. II: Sub dominaţie rusească (1812-1918). Politica. Ideologia. Administraţia (Chişinău 1940).

Cazacu 1929: P. Cazacu, Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812-1918 (Iaşi 1929).

Ciachir 1992: N. Ciachir, Basarabia sub stăpânirea ţaristă (1812-1827) (Bucureşti 1992).

Ciobanu 1993: Şt. Ciobanu, Basarabia. Monografie (Chişinău 1993).

Iorga 1928-1929: N. Iorga, Istoria românilor prin călători, vol. 11 (Bucureşti 1928-1929).

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa constituirii burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2002).

Анцупов 1978: И.А. Анцупов, Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812-1870 гг.) (Кишинев 1978).

Анцупов 1966: И.А. Анцупов, Государственная деревня в Бессарабии в XIX веке (Кишинев 1966).

Анцупов 1981: И.А. Анцупов, Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в. (Кишинев 1981).

Анцупов 1964: И.А. Анцупов, Системы земледелия в южных уездах Бессарабии в первой половине XIX. Ежегодник по истории Восточной Европы, 1963 г. (Вильнюс 1964).

Буганов, Преображенский, Тихонов 1980: В.И. Буганов, А.А. Преображенский, Ю.А. Тихонов, Эволюция феодализма в России. Социально-экономические проблемы (Москва 1980).

Гросул 1956: Я.С. Гросул, Крестьяне Бессарабии (Кишинев 1956).

Гросул, Будак 1967: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861) (Кишинев 1967).

Жуков 1964: В.И. Жуков, Города Бессарабии (1812-1861 гг.) (Кишинев 1964).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В сб.: Ученые записки Кишиневского Университета, том. 117 (исторический) (Кишинев 1971), 4-385.

Накко 1875-1876: А. Накко, Бессарабская область, т. 1-2 (Одесса 1875-1876).

Хромов 1950: П. Хромов, Экономическое развитие России в XIX-XX вв (Москва 1950).

Economical Situation of Bessarabia before the Crimean War

Abstract

Unpublished documents and academic research prove that the Bessarabian economy before the Crimean War was aimed to satisfy necessities of the Russian Empire. In agriculture the most important branches were cultivation of cereals, gardening, horticulture and cattle breeding. These branches of agriculture had to supply Russian armies with farm products and transport. Industrial plants and factories were built, and their production was also of importance for the Russian military. The roads and bridges had both commercial and strategic importance. They permitted the troops to move quickly at the time of general mobilization. All this explains the tendency of the Russian administration to repair and maintain roads and bridges, and to construct the new ones. The favourable situations in the economy of the area convinced the Russian Empire that it should rely on the economical potential of the region for the supply of the Russian troops during the Crimean War.

Экономическое положение Бессарабии накануне Крымской войны

Резюме

Неопубликованные документы, монографическая литература свидетельствует, что накануне Крымской войны экономика Бессарабии была направлена на удовлетворение потребностей Российской Империи. В сельском хозяйстве самыми важными отраслями были: выращивание зерновых культур, огородничество, садоводство и животноводство. Эти отрасли должны были обеспечивать русскую армию продуктами питания и транспортными средствами. В индустриальной сфере появляются и распространяются фабрики и заводы, чья продукция также являлась важной для русской армии. Дороги имели, кроме коммерческого, и стратегическое значение, позволяя войскам быстрее продвигаться во время мобилизации. Это и объясняет тенденцию русской администрации в ремонте и строительстве новых дорог и мостов. Экономическое развитие Бессарабии убедило Империю, что можно положиться на экономический потенциал региона в том, что касается содержания русских войск, находящихся на ее территории во время Крымской войны.

10.02.2007

Natalia Timohina, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

MANIFESTAREA ELEMENTULUI NAȚIONAL ÎN ZEMSTVA BASARABEANĂ

Ludmila Coadă

Reprezentanţi de vază ai zemstvei basarabene

Din momentul anexării Basarabiei de către Imperiul Rus, mai mulţi boieri români, neacceptând actul dezbinării vechii Moldove, au decis să lupte de comun acord pentru apărarea intereselor neamului, „pentru păstrarea limbii strămoşeşti, obiceiurilor pământului, a individualităţii neştirbite a provinciei" (Gore 2003, 198). Diferite personalităţi „mai răsărite" (Gore 2003, 198) ale neamului, persoane cu viziuni naţionale, au luptat pe întinsul întregii Basarabii pentru drepturile acestui pământ. Ei au pus ulterior bazele unyi partide naţionale moldoveneşti, unul dintre reprezentanţii căruia a fost mai mult timp nobilul *Pavel Dicescu*. Acesta s-a manifestat ca patriot şi apărător al intereselor naţionale şi a activat şi în cadrul zemstvei basarabene, unde s-a confruntat deseori cu reprezentanţi ai familiei Krupenski – promotori ai politicii ţariste în regiune. Pavel Victorovici Dicescu poate fi considerat una dintre persoanele cu care se poate mândri zemstva basarabeană. Şi-a început activitatea în zemstve din momentul creării lor. A fost primul preşedinte al Consiliului zemstvei Orhei[1]. Este prezent în calitate de consilier la adunarea extraordinară a zemstvei guberniale din 1879 (Журналы 1879), la sesiunea a XI-a din ianuarie 1880 a acesteia[2], dar şi la cea din ianuarie 1881, când îşi încheia ultimul mandat în zemstva gubernială. Nobilul Pavel Dicescu a fost suspectat de neloialitate faţă de regim. A publicat o broşură în care aborda problema limbii române, a rolului populaţiei autohtone în administrarea Basarabiei etc. (Nistor 1991, 266). A condus „Societatea moldovenească" creată la Chişinău, în 1905, de către un grup de nobili în scopul promovării culturii naţionale (Negru 1996, 46). Pentru a evita suspiciunea autorităţilor acest grup a adoptat un program moderat, necorespunzător viziunilor tinerilor români întorşi de la studii (Negru 1996, 46). Din 1907 graţie activismului lui P.V. Dicescul apare săptămânalul „Bessarabeţ" (Basarabeanul), editat în limba rusă pentru a nu atrage atenţia autorităţilor.

Reprezentanţii partidei naţionale moldoveneşti, patrioţi români, au fost nevoiţi, chiar din momentul anexării Basarabiei, să se confrunte cu reprezentanţii unui alt grup, format din nobili „trădători ai intereselor naţionale", dar şi din funcţionari veniţi din Rusia. Grupul va fi considerat mai târziu partid grecesc, aşa cum avea în frunte greci – locuitori ai Basarabiei. Ulterior gruparea era cunoscută ca partida familiei Krupenski – cei care au lăsat amprente adânci, de cele mai multe ori negative, în istoria zemstvelor basarabene. Majoritatea reprezentanţilor acestui grup nu erau de origine rusească, dar au susţinut şi promovat politica ţarismului. Lupta celor două grupări s-a dus în permanenţă şi cu precădere în sectorul administrativ, în adunările nobilimii. Apariţia instituţiilor de zemstvă în Basarabia în 1869 a însemnat apariţia unui nou teren de confruntări între reprezentanţii celor două curente. În zemstve reprezentanţii partidei moldoveneşti au fost singurii apărători ai intereselor naţionale şi ale ţărănimii (Gore 2003, 201). Astfel se poate constata fără echivoc că în pofida politicii dure duse de autorităţile ţariste şi supravegherii permanente a Basarabiei, în această gubernie a Imperiului Rus au existat tot timpul oameni, care nu şi-au uitat provenienţa etnică, nu au acceptat politica ţaristă şi au promovat o politică naţională şi antiţaristă fermă. Acest lucru se poate vedea urmărindu-se activitatea unor familii boiereşti care s-au unit pe parcursul secolului al XIX-lea într-un curent „românofil". Astfel, în anii '60 ai secolului al XIX-lea, se manifestă un grup de tineri, proveniţi mai ales din rândurile boierimii moldovene „care visau o Românie unită" (Ciachir 1992, 65, apud Arh. St. Chişinău, Secţia guvernatorului militar, dos. 1079/1862). În fruntea acestora se aflau fraţii Cotruţă, iar din componenţa grupului făceau parte fraţii Casso, Cristi, Cazimir etc. (Ciachir

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8041, f. 192.
[2] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 358, f. 3 v., f. 16, f. 30.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 229-239.

1992, 65, apud Российский Государственный Исторический Архив, f. 1282, inv. 1864, d. 214, f. 62-64). Toţi cei enumeraţi, dar şi alţii au activat ulterior în cadrul zemstvelor judeţene şi gubernială din Basarabia.

Fraţii *Cotruţă,* spre exemplu, proveneau dintr-o familie de origine românească şi s-au comportat ca atare. Alexandru Matvei Cotruţă absolvise Liceul Richelieu din Odesa şi s-a încadrat în calitate de consilier în zemstva basarabeană – judeţeană şi gubernială – din momentul creării ei şi până la 1900. Şi-a început cariera, fiind ales consilier al zemstvei Orhei, care l-a şi delegat în 1869 – împreună cu alţi consilieri, printre care şi fratele său Carol – în zemstva gubernială[3]. A fost membru al Consiliului administrativ al zemstvei regionale între 1869-1872 şi preşedinte al Consiliului zemstvei Orhei între 1873-1875[4]. În perioada anilor 1876-1886 a deţinut, cu mici întreruperi, funcţia de preşedinte al Consiliului zemstvei guberniale. Dat fiind durata afirmării sale ca diriguitor al afacerilor de Zemstvă, poate fi considerat cel mai longeviv preşedinte al executivului Zemstvei guberniale. Nu era, aşa cum menţionam anterior, singurul reprezentant al familiei Cotruţă în zemstve. Până pe la mijlocul anilor '80 în calitate de consilier a activat şi fratele său Carol. Documentele îi atestă împreună în zemstva regională chiar la prima sesiune a acesteia, când beneficiau de primele mandate de consilieri[5]. De asemenea pot fi găsiţi în lista consilierilor zemstvei guberniale şi în perioada 1881-1884, delegaţi fiind de către zemstva judeţului Orhei (Список 1882, 198-200). Ulterior Alexandru Cotruţă îşi continua singur cariera de consilier al zemstvei. Va mai activa în cadrul zemstvei guberniale până pe la sfârşitul anilor '80. Nu se retrage însă din zemstva judeţului Orhei. Este consilier al acesteia între 1894-1897[6]. În 1897, la vârsta de 71 de ani, mai era ales pentru un mandat de trei ani, până în 1900[7]. Fraţii Cotruţă n-au fost străini intereselor locale. Au optat pentru formule constructive în afacerile locale, iar succesele şi insuccesele lor s-au datorat conjuncturilor în care s-au manifestat.

În cadrul grupului naţional gestionat de Cotruţă s-au manifestat activ, aşa cum menţionam anterior, şi reprezentanţi ai familiei Casso, cu care se mândreşte şi zemstva basarabeană. Fraţii Nicolae şi Aristide Casso proveneau dintr-o familie de români de origine macedoneană (Bezviconi 1943, 140). Erau fiii lui Ştefan Casso, nobil ereditar din judeţul Soroca. Nicolae Casso s-a născut în 1839 în satul Ciutuleşti (Ciachir 1992, 65), judeţul Soroca şi a murit în 1904. A studiat la Liceul Richelieu din Odesa, care avea şi o secţie juridică universitară, pe care o absolvise în 1859. A fost căsătorit cu fiica mareşalului nobilimii din judeţele Chişinău şi Orhei – Bantâş. Nicolae Casso, supranumit şi „filosoful de la Chişcăreni", a fost foarte bogat. Moştenise de la tatăl său moşia Chişcăreni. A lucrat în justiţie şi a stat mulţi ani în fruntea nobilimii din Bălţi. A sprijinit financiar şcoala românească din Chişcăreni unde învăţau 100 elevi, iar ulterior a suportat cheltuielile a treizeci dintre aceştia care au urmat cursurile liceale, apoi au continuat studiile la Iaşi, Paris (Ciachir 1992, 65). Totodată a înfiinţat cinci şcoli româneşti, unde se pare ca au fost invitaţi să predea şi învăţători din Iaşi (Ciachir 1992, 65, apud Hristofer Lipa, Amintiri despre N. Casso, Foleşti, 1921, 33). Ele au funcţionat mai mulţi ani, dar au fost închise în cele din urmă de către autorităţile ruse. Nicolae Casso poate fi adus drept exemplu de „antirusofilist". A fost învinuit că „deşi locuia în Rusia se uita peste Prut" şi în baza acestor învinuiri se pretindea că activităţile sale „nu erau orientate spre atingerea scopului statului", că el însuşi nu întruneşte calităţi omeneşti necesare pentru deţinerea funcţiei de mareşal şi că ar trebui scos din această funcţie. Totodată se atrăgea atenţia asupra faptului că la Bălţi activau şi alţii ca N. Casso, inclusiv fratele său Aristide (Negru 1994, 81, apud ANRM, F. 297, inv. 1, d. 196, f. 23). Ambii fraţi Casso au desfăşurat o activitate intensă în cadrul zemstvelor. Nicolae obţine primul său mandat de consilier al zemstvei în 1872, când figurează pe listele judeţul Soroca. În acelaşi an ajunge cu un mandat şi în zemstva gubernială (Сборник 1874, 36). Îl vom găsi apoi ca reprezentant al zemstvelor judeţene sau gubernială până la sfârşitul secolului al XIX-lea. Va fi consilier şi al zemstvei Iaşi. În perioada 1881-1884, spre exemplu, este delegat în zemstva gubernială din partea judeţului Iaşi (Список 1882, 198-200). Din 1888 pe listele consilierilor zemtvei guberniale figurează şi fratele său Aristide, prezent la sesiunea a XX-a a acesteia din 10-21 decembrie 1888 (Журналы 1889, 317). Între 1891-1894 ambii fraţi Casso realizau noi mandate în zemstva judeţului Bălţi (Бессарабское

[3] ANRM, F. 65, inv.1, d. 1, f. 20.
[4] ANRM, F. 65, inv.1, d. 8267, f. 37, f. 249.
[5] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1, f. 20.
[6] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 886, f. 77 v.
[7] ANRM, F. 9, inv. 2, d. 19, f. 13-20.

собрание 1892, 99-103), aceasta din urmă delegându-l pe Aristide la sesiunea a XXIII-ea a zemstvei guberniale din 1891, pentru un mandat ordinar (Бессарабское собрание 1892, 99-103). Situația se repetă și în perioada 1894-1897, când atât Aristide cât și Nicolae, mareșal al nobilimii județului Bălți, sunt iarăși aleși în rândurile consilierilor zemstvei Bălți[8], de unde ajung cu același statut de consilieri și în zemstva gubernială[9]. Concomitent, în decursul aceleași perioade mandatare, Aristide este consilier și în zemstva Soroca[10]. Zemstva a constituit pentru frații Casso, ca de altfel și pentru alți consilieri – patrioți ai neamului, locul unde își puteau exprima, într-o măsură mai mare sau mai mică viziunile și să apere interesele poporului pe care-l reprezentau.

Alături de frații Casso în cadrul mișcării naționale, dar și în cadrul zemstvelor desfășoară activități favorabile populației băștinașe și reprezentanți ai familiei *Cazimir*. În 1869 zemstva județului Chișinău delega în calitate de consilier la prima adunare a zemstvei provinciale pe Constantin Fiodorovici Cazimir[11]. Iar C.P. Cazimir primea la 7 iulie 1870 dreptul de a gestiona activitatea Consiliului și a zemstvei Chișinău. S-a menținut în funcție însă puțin – până la 24 august 1871, când demisionează din motive personale. În perioada 1881-1884 în listele consilierilor zemstvei guberniale figurează Cazimir Fiodor Ivanovici, reprezentant al zemstvei Soroca (Список 1882, 198-200). Iar la adunarea a XVIII-a a zemstvei guberniale din 15-29 ianuarie 1887 este prezent C.F. Cazimir (Журналы 1887, 189)[12], locuitor al s. Cernoleuca, poșta Secureni. Acesta din urmă are mandat de consilier al zemstvei guberniale și în anii 1901-1904[13]. În perioada 1891-1894 reprezentanții familiei Cazimir obțin noi mandate în zemstvele județene. Este vorba despre Constantin Fiodorovici, consilier în zemstva Soroca; Fiodor Fiodorovici și Vasile Constantinovici Cazimir – în zemstva Hotin (Бессарабское собрание 1892, 99-103). Zemstva județului Hotin îl va delega pentru aceeași perioadă de timp 1891-1894 pe Fiodor Fiodorovici în zemstva gubernială (Бессарабское собрание 1892, 99-103). Aceiași Cazimiri își continuă mandatele de consilieri județeni și în anii următori, 1894-1897. În zemstva Soroca e atestat același Constantin Fiodorovici[14]. Iar în zemstva Hotin activează patru Cazimiri – Fiodor Fiodorovici, Nicolai Alexandrovici, Constantin Fiodorovici, Constantin Constantinovici[15]. Doi dintre ei, Fiodor Fiodorovici și Constantin Fiodorovici, sunt delegați și în zemstva gubernială[16]. În primii ani ai secolului al XX-ea este atestat în zemstvă Constantin Fiodorovici, care, spre exemplu în anul 1909, este prezent la adunarea 41-a a zemstvei județului Soroca[17]. Cel mai activ dintre toți reprezentanții familiei Cazimir a fost se pare Constantin C. Cazmir. Acesta a fost interesat de problemele locale și a acționat în vederea soluționării unora dintre ele. A fost preocupat mai cu seamă de problemele învățământului și a susținut mai mulți copii pentru efectuarea și finisarea studiilor. Cheltuia anual peste 100.000 rub. pentru ajutorarea studenților săraci, fără deosebire de clasă socială, naționalitate, numărul bursierilor atingând cifra de 500 (Vataman 1939, 219).

Gruparea condusă de frații Cotruță aborda foarte des probleme cu caracter național, inclusiv problema limbii române (numită în actele oficiale moldovenească). Astfel, spre exemplu, în anul 1883 grupul boierilor moldoveni solicita guvernatorului, printr-un demers, introducerea și utilizarea limbii române ca limbă de lucru în cadrul adunărilor de zemstvă și al celor nobiliare. Răspunsul a fost negativ, guvernatorul accentuând asupra faptului că nu se pot admite abateri de la regulile fixate – cu atât mai mult în Basarabia, care era o gubernie de frontieră și în care trebuia susținut, în opinia sa, tot ce era rusesc, iar limba rusă nu trebuia să cedeze locul nici unei alte limbi (Будак 1959, 375). În perioada primei revoluții ruse oamenii cu viziuni naționale, grupați în jurul zemstvei basarabene, au format „Societatea culturii moldovenești" care în decembrie 1905 au solicitat guvernului rus permisiunea de introducere a limbii române ca limbă de instruire în școli (Будак 1959, 375; Haneș 1942, 293). Dar fără succesele așteptate. Starea de spirit națională a basarabenilor a continuat să se manifeste totuși activ și ei au rezistat la acțiunile de rusificare.

În contextul evoluției mișcării naționale putem constata că aceasta a primit în Basarabia un puternic impuls odată cu întoarcerea de la studii a

[8] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 886, f. 66.
[9] Ibidem, f. 28.
[10] Ibidem, f. 62.
[11] ANRM, F. 65, inv.1, d. 1, f. 14.
[12] ANRM, F. 65, inv.1, d. 648, f. 12-14.
[13] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1902, f. 10.
[14] ANRM, F. 65, inv.1, d. 886, f. 62.
[15] Ibidem, f. 15.
[16] Ibidem, f. 28.
[17] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1598, f. 93.

primilor tineri basarabeni cărora li s-a permis în 1898 înscrierea la unele universităţi din imperiu (Negru 1996, 46). După exemplul tinerilor de alte naţionalităţi, tinerii români basarabeni formau, în cadrul centrelor universitare unde îşi făceau studiile „pământenii" (Negru 1996, 46). Este vorba despre organizaţii în care puteau discuta liber şi promova o politică antiţaristă. O astfel de „pământie" – „Pământia basarabeană" – prima organizaţie studenţească a românilor basarabeni din Rusia – a fost înfiinţată, la intersecţia secolelor XIX-XX, la universitatea Dorpat-Jurievo (azi Tartu, Estonia) (Ciachir 1992, 71). Fondatori şi membri activi ai acesteia au fost: Ion Pelivan care-şi făcea studiile la facultatea de Drept cu începere din 1898 şi care primea anual, în acest sens, o bursă de 300 rub. de la zemstva gubernială basarabeană; Constantin Goian şi Nicolae Popovschi, dar şi fraţii *Oatul* – Vasile şi Alexandru – proveniţi dintr-o familie de români (Bezviconi 1943, 140). Majoritatea lor au fost arestaţi în 1902, iar Vasile Oatul, Ion Pelivan şi alţi câţiva – condamnaţi la exil (Negru 1996, 46). Au rezistat însă ambiţiilor politicii ţariste şi au revenit în Basarabia cu aceleaşi convingeri şi scopuri de a apăra interesele românilor basarabeni. Vasile Oatul va deveni membru al zemstvei basarabene şi va depune eforturi, împreună cu alţi compatrioţi de ai săi, în scopul realizării unor idealuri naţionale. În afară de el în zemstvă mai era prezent un reprezentant al familiei – Dmitrie A. Oat – fost preşedinte al Consiliului zemstvei Hotin în perioada 1912-1915. În acea funcţie îl găsim prezent la lucrările sesiunii zemstvei judeţene din 1913[18], 1914[19], dar şi la cea din 1915, când i se încheia mandatul. Vasile Oatul împreună cu alţi români-patrioţi îşi organizau activitatea şi în jurul ziarelor editate în 1907. Este vorba despre „Viaţa Basarabiei", „Moldovanul", „Basarabia reînnoită".

În 1905, când a început revoluţia în Rusia, la Chişinău a revenit şi Ion Pelivan. Acesta a luat legătura şi a colaborat cu mai mulţi boieri moldoveni patrioţi, printre care se număra şi *Paul Gore* – reprezentant activ al mişcării naţionale care luase o nouă amploare după februarie 1917, dar şi al zemstvei basarabene. Familia lui Paul Gore avea vechi rădăcini boiereşti şi era de origine românească (Bezviconi 1943, 113-114). În 1847 familiei i se recunoaşte caracterul nobiliar, fiind înscrisă în cartea I a nobililor, prin reprezentantul său Spiridon (Алфавитный список 1909, 8). Această familie „cu adevărate sentimente româneşti şi cu deosebit interes pentru cultura română s-a bucurat de încrederea deosebită a boierimii basarabene" (Zota 1918, XII). Un reprezentant de seamă al acestei familii, dar şi al Zemstvei basarabene a fost aşa cum menţionam anterior şi Paul Gore. S-a născut în 27 iunie 1875, în Chişinău. Tatăl său – Gheorghe – era un boier cunoscut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cărturar şi fruntaş al vieţii publice (Ciobanu 1992, 250). De la părinţii săi – Gheorghe şi Eleonora – Paul a moştenit o avere impunătoare: pe linie paternă – 545 ha pământ în ocina Singureni, judeţul Orhei; pe linie maternă – 504 ha pământ în ocina Isaicani-Bârnova, judeţul Chişinău (Marşalcovschi, Roman 1999, 62). A fost căsătorit cu Elena, fiica lui Mihai Teodosiu – fost mareşal al nobilimii basarabene între 1905-1908, cunoscut prin convingerile sale naţionale, româneşti, dar şi prin acţiuni concrete în această direcţie – şi a Mariei Hartingh, nepoata fostului guvernator militar al Basarabiei T.F. Hartingh (Zota 1918, XI). Prin acea căsătorie averea familiei lui Paul Gore s-a mărit, soţia sa moştenind peste două mii ha terenuri în judeţul Bălţi (Marşalcovschi, Roman 1999, 63).

Paul Gore şi-a făcut studiile liceale la Nikolaev, gubernia Herson, pe care le încheie în 1896. Apoi, între 1897-1901 îşi continuă studiile la St-Petersburg, la facultatea de Drept (Colesnic 1993, 104-105). În decembrie 1901 e numit în funcţie de supleant la judecătoria administrativă din Orhei. Din 1902 activează ca judecător de pace (Zota 1918, XXV), funcţie pe care o îndeplineşte până în 1905. În 1908 adunarea nobililor l-a ales în funcţie de vicemareşal al nobilimii judeţului Orhei, unde-şi avea moşia părintească, şi vicedeputat al nobilimii judeţului Chişinău. Tot din 1908 deţine funcţia de preşedinte al Comisiei ştiinţifice de arhivă a guberniei Basarabia, iar din 1909 – director al muzeului ţinutal (Colesnic 1993, 105) şi director general sanitar pe gubernie (Colesnic 1991, 21).

A fost mai mulţi ani membru al zemstvei guberniale, în care a dezvoltat „o rodnică activitate gospodărească şi naţional-culturală" (Zota 1918, XIII). Activând în cadrul acestei instituţii şi-a manifestat „interesul deosebit pentru chestiunile edilitare şi culturale, şcoli, spitale, şosele, căutând a îndruma şi occidentaliza viaţa publică a Basara-

[18] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1806, f. 73 v.
[19] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1987, f. 33, f. 38 v.

biei" (Zota 1918, XXIV). În 1906 e ales membru al unei Comisii a zemstvei guberniale, împuternicită să solicite pe lângă statul rus cedarea averilor mănăstirilor închinate. Iar la sfârşitul anului 1909 e ales membru (vicepreşedinte) al Consiliului zemstvei guberniale. În 1912 (ori şi 1911), în cadrul adunării zemstvei guberniale, a insistat, împreună cu alţi colegi de-ai săi – N. Casso, V. Stroescu, M. Lazo – asupra introducerii limbii române în şcoli. Îşi continuă activitatea de consilier al zemstvei guberniale şi în anul 1913, dar şi al zemstvei judeţului Orhei. Documentele timpului îl atestă ca fiind prezent în calitate de consilier la sesiunea a 45-a a zemstvei Orhei în noiembrie 1913[20]. Războiul întâi mondial îl găseşte în funcţia de preşedinte ad-interim al Zemstvei guberniale. Încă de la începutul războiului este numit şef al Comisiei de recrutare de pe lângă zemstva Chişinău, apoi din 1915 zemstva îi încredinţează gestionarea chestiunilor sanitare şi chirurgicale în zona operaţiunilor militare (Marşalcovschi, Roman 1999, 65).

În 1920 a scris *Autoguvernarea şi Zemstvoul*, în perioada când se discuta problema abandonării sau menţinerii zemstvelor. În acel context se pronunţa împotriva restabilirii instituţiilor de zemstvă. Dar vorbea cu multă înţelegere despre zemstve şi despre importanţa şi rolul pe care l-a avut zemstva în ţinut, afirmând că „de n-ar fi existat Zemstvoul noi n-am fi avut în Basarabia nici acel puţin ce a fost adunat cu atâta trudă, drept achiziţie culturală. De n-ar fi existat Zemstvoul, noi n-am fi avut unde să ridicăm chestia despre necesitatea introducerii în şcolile noastre a limbii materne, noi n-am fi putut aduce niciodată aminte guvernului despre aceea că noi avem particularităţile noastre, că noi avem un trecut al nostru propriu, că noi avem nevoile noastre deosebite şi că poporul nostru este un popor deosebit... „Noi am lucrat în zemstvă, dar nu am avut un alt loc unde să putem servi poporului nostru" (Gore 1920, 30).

Paul Gore a fost ales, la 20 martie 1917, preşedinte al Partidului Naţional Moldovenesc. A înţeles foarte bine nevoile ţărănimii şi a depus eforturi considerabile pentru a-i ajuta. A fost o personalitate controversată, fiind deopotrivă „cinstit cetăţean rus şi idealist român". Cetăţean rus poate fi considerat pentru că a activat în conformitate cu dispoziţiile Ministerului de Interne, a deţinut titlul de Secretar gubernial, Consilier titular şi a fost decorat cu ordinele Sf. Ana, Sf. Stanislav şi Sf. Vladimir şi mai multe medalii ruseşti (Colesnic 1993, 108). Cu toate că a activat în condiţiile ţarismului rus, el nu s-a simţit niciodată nobil rus, ci român (Zota 1918, XII). Boierul Paul Gore a moştenit de la părinţii săi dragostea pentru neamul românesc şi a fost un român cult şi fidel idealurilor naţionale (Marşalcovschi, Roman 1999, 62-63). A promovat în permanenţă ideea privind caracterul românesc al Basarabiei. A trăit cu gândul de a contribui la reintregirea ţării şi s-a consacrat mişcării naţionale şi cultivării în rândurile populaţiei băştinaşe a sentimentelor de neam (Marşalcovschi, Roman 1999, 65). La deschiderea congresului învăţătorilor, în ziua de 25 mai 1917, unde a fost delegat de zemstva gubernială, s-a adresat celor prezenţi cu cuvintele „Fraţi români!" (Colesnic 1993, 107). Iar la unirea Basarabiei cu România, primul în Chişinău a arborat tricolorul deasupra casei sale (Colesnic 1993, 108). A murit în ziua de 8 decembrie 1927, în urma unui atac de cord, în timpul unei şedinţe a Comisiei monumentelor istorice (Colesnic 1993, 110).

În zemstva basarabeană a mai activat un Gore – Vasile Spiridonovici, consilier în zemstva Soroca între 1870-1873, apoi 1883-1900. Era nobil ereditar, educat în gimnaziul din Chişinău[21]. În 1897, când îşi începea ultumul său mandat în zemstvă, avea 58 ani.

În baza tuturor celor relatate mai sus se poate constata ferm că Basarabia a avut întotdeauna oameni care au luptat pentru idealurile naţionale ale românilor, pentru limba română şi pentru menţinerea caracteristicilor etnice ale populaţiei. Iar unii dintre ei au activat şi în cadrul instituţiilor de zemstvă, unde au promovat, chiar dacă deseori fără succes, interesele naţionale ale românilor basarabeni. Activităţile cu caracter naţional promovate de către aceştia în zemstve au fost frecvent blocate de către consilierii care promovau politica ţarismului şi care erau de regulă majoritari. Nu în zadar Ion Pelivan, referindu-se la instituţiile care funcţionau în Basarabia, inclusiv la cele de zemstvă, menţiona că durerea naţionaliştilor moldoveni era nemărginită când în Basarabia la posturile de comandă, în locul fruntaşilor băştinaşi – Râşcanu, Brăescu, Bodescu, Donici, Catargi, Casso etc. se manifestau renegaţi şi venetici ca Krupenski, Ianuşevici (armean), Dolivo-Dobrovolski (polonez), Lalevici (rus), Poncet (francez rusificat) etc.

[20] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1806, f. 153, 160.

[21] ANRM, F. 9, inv. 2, d. 19, f. 34-43.

şi care, susţinând în provincie politica centrală de deznaţionalizare şi rusificare, nici nu voiau să audă de suferinţele şi aspiraţiile naţionale ale moldovenimii băştinaşe (Ciachir 1992, 80, apud Ion Pelivan, Nicolae Ştefan Casso, în rev. *Basarabia*, nr. 5-6 (1942), p. 61).

Printre reprezentanţii zemstvei basarabene care se încadrează în categoria patrioţilor români şi a naţionaliştilor, pe care îi menţionează şi Pelivan şi pe care nu-i putem trece cu vederea nici în contextul analizei mişcării naţionale şi nici a activităţii zemstvelor se numără şi membri ai familiei de nobili ereditari *Donici*. Primul reprezentant al familiei în zemstve a fost Nicolai Andreievici Donici, care 1869 era ales consilier în zemstva Orhei şi delegat al acesteia în zemstva provincială[22]. În acelaşi an completează rândurile membrilor primului Consiliu al Zemstvei provinciale basarabene[23] (Журналы 1871, 52). În 1875 îşi începe activitatea în zemstve şi un fiu al său – Egor, iar din 1881 îl găsim în calitate de consilier şi pe Constantin – cel de-al doilea fiu al lui Nicolae Donici. Egor finisase studiile la gimnaziul din Odessa de pe lângă Liceul Richelieu, ar Constantin – obţinuse educaţie în condiţii de domiciliu. În 1881 Egor îşi începe activitatea în zemstva gubernială având mandat pentru perioada 1881-1884 (Список 1882, 198-200). Este prezent la sesiunea a XIII-a a zemstvei guberniale din ianuarie, 1882[24], apoi la adunarea a XVIII-a din 15-29 ianuarie 1887[25] (Журналы 1887, 189), dar şi la sesiunea a XX-lea, din 10-21 decembrie 1888, unde în calitate de consilier este înregistrat şi fratele său Constantin (Журналы 1889, 317). Cei doi fraţi îşi vor continua activitatea în zemstvă şi în anii următori. În perioada 1891-1894 sunt consilieri în zemstvele judeţene: Egor – consilier în zemstva Bălţi şi Orhei, concomitent şi Constantin – în zemstva Orhei. Totodată, în zemstva Bălţi, în acelaşi an 1891, obţine mandat şi un alt reprezentant al familiei – Nicolai Nicolaevici Donici (Бессарабское собрание 1892, 99-103). Fraţii Donici – Egor şi Constantin – îşi prelungesc mandatul în zemstva Orhei şi în anii 1894-1897[26]. Egor, mareşal al nobilimii judeţului Bender, este în 1894 şi consilier în zemstva gubernială[27]. În 1897 ambii îşi reînnoiesc mandatele de consilieri pentru încă trei ani – 1897-1900[28], Egor fiind la acea dată la vârsta de 63 ani şi Constantin – la 57 ani. Egor Nicolaievici, locuitor al or. Chişinău, este atestat în calitate de consilier în zemstva gubernială şi în perioada 1901-1904[29].

În acelaşi context în care au fost menţionaţi membrii familiei Donici merită a fi amintiţi şi cei din familia *Catargi*. Familia Catargi a fost reprezentată în zemstvă prin Nicolai Egorovici şi Ivan Egorovici. Nicolai Egorovici Catargi a fost consilier în zemstvă cu începere din 1869, când zemstva judeţului Iaşi l-a delegat la Chişinău pentru a participa la lucrările primei adunări a zemstvei[30]. Va activa pe parcursul mai multor ani în zemstvă. Îl atestăm şi la adunarea a XVIII-a a acesteia, care şi-a desfăşurat lucrările între 15-29 ianuarie 1887[31] (Журналы 1887, 189). Cu începere din 1891 pe listele consilierilor îl găsim şi pe Ivan Egorovici, ales pe o perioadă de trei ani în zemstva judeţului Bălţi (Бессарабское собрание 1892, 99-103). Îşi va continua mandatul în cadrul aceleiaşi zemstve judeţene şi între 1894-1897[32]. A deţinut şi funcţia de mareşal al nobilimii guberniei, în care calitate deschidea adunările zemstvei, aşa cum a făcut, spre exemplu, şi în 1894[33].

Lista consilierilor şi patrioţilor români cu care se poate mândri zemstva basarabeană poate fi continuată, chiar dacă nu este foarte mare. Printre cei care, activând în cadrul zemstvei, au promovat în măsura posibilităţilor, interesul şi valorile naţionale şi care şi-au adus aportul la rezolvarea unor probleme cu care se confrunta populaţia Basarabiei se număra I.V. Cristi, baronul A.F. Stuart etc., la activitatea cărora ne-am referit cu alte intervenţii.

Zemstva şi problema limbii române

În contextul analizei rolului zemstvei guberniale în dezvoltarea învăţământului elementar, un loc aparte îl are problema desfăşurării procesului de studii în limba română – limba majorităţii populaţiei Basarabiei. Or este bine ştiut faptul că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi anume în 1867 limba română a fost înlăturată din şcoli. Promovând o politică de rusificare a periferiilor naţionale ale imperiului, inclusiv a Basarabi-

[22] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1, f. 20.
[23] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8041, f. 837; F. 65, inv. 1, d. 1, f. 22.
[24] ANRM, F. 65, inv.1, d.456, f. 8 v.
[25] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 648, f. 12-14.
[26] ANRM, F. 65, inv.1, d.886, f.77-77 v.
[27] Ibidem, f. 28.
[28] ANRM, F. 9, inv. 2, d. 19, f. 13-20.
[29] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1902, f. 12.
[30] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1, f. 13.
[31] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 648, f. 12-14.
[32] ANRM, F. 65, inv.1, d.886, f. 66.
[33] Ibidem, f. 28.

ei, ţarismul a introdus forţat în şcoli limba rusă, substituind procesul de predare în limba română cu predarea obligatorie în limba rusă. Acest fapt împiedica însuşirea de către elevi a programului de învăţământ şi limita chiar accesul în instituţiile şcolare. Unul dintre rapoartele Consiliului zemstvei guberniale prezentat adunării de zemstvă din 1898 atenţiona asupra faptului că nivelul slab de însuşire a cunoştinţelor în şcoli se datora tocmai necunoaşterii de către copii a limbii ruse în care se predă (Доклады 1898, 421). Guvernul rus însă avea planurile sale. Însuşi guvernatorul recunoştea: „Voim ca Basarabia să se contopească pe deplin cu Rusia. Atunci trebuie prin intermediul şcoalelor să ne grăbim a face ca măcar jumătate din ţăranii moldoveni să devină ruşi" (Ciachir 1992, 67). În astfel de condiţii, ori de câte ori se ridica în Basarabia problema predării în limba română, guvernul respingea ideea (Ionescu-Dârzeu 1920, 19). Tentativele întreprinse de zemstvele Basarabiei la 1903-1904 de a revendica dreptul de instruire în şcoală în limba română şi oficierea serviciului divin în aceeaşi limbă s-au soldat cu eşec şi „din cauza carieriştilor" locali care plasau interesele proprii pe primul plan. Revendicările zemstvei însă au continuat (Varta 1998, 89).

La adunarea zemstvei guberniale din anul 1905 Consiliul zemstvei sugera, prezentând raportul cu privire la situaţia din învăţământ în Basarabia, că trebuie să existe în fiecare sat şi localitate şcoli de zemstvă cu predarea în limba maternă. Doar în aşa mod ar fi fost posibilă scoaterea populaţiei din bezna inculturii şi a analfabetismului (Об активном участии 1905, 126). Declaraţiile rămân însă fără rezonanţă practică. De aceea zemstva va reveni, în repetate rânduri, la discutarea problemei predării în şcoli, în limba română. Cercetările efectuate de către membrii zemstvelor au adus la concluzia că majoritatea copiilor românilor moldoveni, chiar după câţiva ani de frecventare a şcolii nu pot însuşi gramatica limbii ruse şi nici nu pot vorbi în această limbă. Copiii nu asimilau materialul, iar ceia ce-l însuşeau – îl uitau repede.

Consilierii zemstvei încercau să delimiteze problema predării în limba română de problemele politice (Журналы 1911, 40-50). Consilierii afirmau la sesiunea a 43-a a zemstvei guberniale, care s-a desfăşurat în anul 1911, că predarea în limba română este o problemă pedagogică şi nu urmăreşte scopuri politice. Chestiunea privind necesitatea organizării procesului instructiv în lmba română a fost discutată incidental la adunarea a 43-a a zemstvei guberniale din anul 1911. Ea nu a fost inclusă în ordinea de zi şi a apărut ca o completare a raportului Consiliului gubernial de zemstvă „despre participarea activă a zemstvei guberniale la organizarea învăţământului elementar", care nu aborda în nici un fel acest subiect. Mai mulţi consilieri, fideli idealurilor naţionale, s-au arătat nemulţumiţi de starea lucrurilor şi au cerut explicaţii în ceea ce priveşte excluderea problemei lingvistice din ordinea de zi. Explicaţia a venit din partea preşedintelui Consiliului – A. Aleinikov. Acesta afirma că Consiliul s-a abţinut de la punerea în discuţie a acestei probleme pe motiv că Duma de Stat a acceptat la 7 aprilie 1909 un proiect de lege iniţiat de Ministerul Învăţământului public care permitea copiilor nevorbitori de limbă rusă să studieze în primii doi ani de şcoală în limba maternă. Şi deci în astfel de împrejurări iniţierea de către Consiliu a problemei lingvistice ar fi fost inutilă. Dar în ultimul moment Consiliul de Stat a respins proiectul menţionat şi în condiţiile nou create Consiliul zemstvei guberniale basarabene se anunţa dispus să includă în ordinea de zi problema în cauză, chiar dacă nu era abordată în raport (Журналы 1911, 38-40).

Discuţiile privind chestiunea lingvistică iau amploare la adunarea a 43-a a zemstvei. Consilierul G. Glavce constata atunci că fără utilizarea limbii române în procesul de studii, existenţa şcolilor în Basarabia nu are nici un rost, acestea rămânând străine populaţiei. El insista ca adunarea să ia o hotărâre urgentă în vederea înaintării unor demersuri guvernului central privind rezolvarea pozitivă a cauzei. G.N. Krupenski, susţinut de A.N. Krupenski, de P.N. Krupenski, M.C. Balas iau o poziţie contrară. Ei afirmau că problema a apărut pe neaşteptate, că adunarea nu este pregătită pentru discutarea ei şi că ar trebui creată o comisie care să se cerceteze ulterior situaţia, după care să se iniţieze discuţii în cadrul sesiunilor. Era clar că aceşti din urmă consilieri nu erau interesaţi de schimbarea situaţiei privind revenirea la limba română în procesul de predare în şcoli. Ca reacţie la atitudinea lor, consilierul Glavce reproşează că problema utilizării limbii române în şcoli nu a apărut pe neaşteptate. Ea nu este nouă, ci destul de veche. Fiecare consilier are deja un răspuns în acest sens şi, deci, e timpul să se facă auzite părerile tuturor consilierilor în vederea luării unor decizii. Consilierul Paul Gore era de aceeaşi părere şi critica pe cei ce încercau să evite

rezolvarea problemei în cauză. Or, aşa cum menţiona dânsul „în şcoala elementară copiii trebuie să înveţe limba de stat, iar limba moldovenească putea servi drept mijloc pentru atingerea acestui scop, adică pentru studierea limbii ruse, necesară ţăranului pentru a se descurca în procesele de judecată, pentru a scrie o plângere sau a se înrola în armată" (Журналы 1911, 42-43). Totodată P. Gore critica reprezentanţii Basarabiei în Dumă, care au ignorat completamente interesele imperioase ale regiunii, inclusiv necesitatea introducerii limbii române în şcoli. Este clar că Basarabia era reprezentată în Duma imperială „de venetici şi renegaţi care şi-au uitat obârşia şi care şi-au vândut independenţa lor şi a naţiunii lor" (Pelivan, Ciobanu, Valuţă 1930, 120). Deşi nu s-au dat nume concrete, unii foşti deputaţi din Dumă au încercat să se justifice ulterior. Astfel consilierul P. Sinadino va mărturisi că nu s-a manifestat în Duma de Stat în momentul discutării problemelor lingvistice pentru că nu era specialist în acest domeniu (Журналы 1913, 42-43). În contextul discuţiilor a prevalat totuşi ideea constituirii unei comisii care ar analiza şi propune soluţii în chestiunea abordată, majoritatea consilierilor acceptând această variantă. Astfel preşedintele adunării a supus votului un proiect al hotărârii adunării cu următorul conţinut: „recunoscând necesară predarea în limba maternă în şcolile elementare, ca mijloc de studiere a limbii de stat, adunarea gubernială propune crearea unei comisii care să se ocupe de problema dată". Proiectul a fost adoptat în unanimitate. Apoi la sugestia preşedintelui adunării au fost aleşi membrii comisiei, în componenţa căreia intrau: A.A. Vidmer, G.S. Glavce, M.S. Glavce, G.A. Carra, C.A. Mimi, S.M. Sârb şi baronul A.F. Stuart. De asemenea s-a decis ca din comisie să facă parte oficial şi membrii Consiliului zemstvei guberniale (Журналы 1913, 45).

În urma activităţii sale de aproape un an, comisia a ajuns la concluzia că ideea înaintării imediate a unui demers cu privire la utilizarea limbii materne (române, bulgare, găgăuze etc.) în şcolile Basarabiei nu este imperioasă (Доклады 1912, 243) şi că lucrurile trebuie bine chibzuite în timp. Ulterior, comisia fiind influenţată de proiectul de lege al guvernului cu privire la introducerea limbii materne în şcoli, constata că perioada de doi ani cât prevedea proiectul pentru învăţarea în limba maternă, este suficientă şi nu este nevoie să se facă demersuri în scopul prelungirii acesteia (Журналы 1913, 42-43). Astfel, chestiunea restabilirii în drepturi a limbii române pe teritoriul Basarabiei se tergiversa în permanenţă.

În februarie 1917 a fost emis, la nivel central, un ucaz conform căruia toată lumea avea dreptul să facă declaraţii cu privire la doleanţele pe care le avea. În temeiul acelui act toate naţionalităţile din imperiu, prin instituţiile lor reprezentative, inclusiv prin zemstve, au prezentat cereri, petiţii referitoare la problemele cu care se confruntau. Dar în acele condiţii intelectualii basarabeni, nobilii, reprezentanţii zemstvei şi alţii continuau să păstreze cea mai ruşinoasă tăcere, nepronunţându-se deschis şi ferm cu privire la nevoile naţionale ale basarabenilor, inclusiv la cea mai vitală chestiune pentru Basarabia (Pelivan 1932, 112) – cum era chestiunea limbii române.

Totuşi, după schimbările cu caracter politic care au loc în 1917 Rusia, lucrurile se mai modifică şi în Basarabia. Zemstva basarabeană îşi continuă eforturile în direcţia naţionalizării şcolii primare şi se iau primele decizii concrete. În acelaşi an, 1917, Zemstva gubernială basarabeană a votat, într-un final, introducerea limbii materne în şcolile primare. La 17 aprilie 1917 adunarea Zemstvei Guberniale deschide un credit în sumă de 20.000 rub. pentru editarea manualelor în limba română, iar la 21 septembrie – unul de 20.600 rub. în vederea organizării, în or. Bălţi, a cursurilor pentru învăţători de studiere a limbii române. Tot în acelaşi an, la 30 septembrie, adunarea decide asupra înfiinţării liceelor de băieţi şi fete cu limba de predare română şi introducerii, în şcolile existente la acel moment, a limbii române ca limbă de predare.

Cu ajutorul zemstvei guberniale a început şi tipărirea cărţilor şcolare. Printre acestea se numără *Abecedarul* lui Gurie, *Cartea de cetire* a lui Şt. Ciobanu etc., ceea ce demonstrează că Zemstva şi-a dat seama de menirea ei, contribuind la naţionalizarea învăţământului încă înainte de unire (Ionescu-Dârzeu 1920, 23-24). Totodată şi Congresul învăţătorilor din 25 mai 1917 a cerut naţionalizarea învăţământului primar, cu introducerea alfabetului latin pentru şcolile româneşti.

Evenimentele care se produc pe parcursul anului 1917 în Basarabia relative la revenirea la limba română în şcoli n-au generat schimbări imediate. A mai fost nevoie de timp ca în şcolile din Basarabia să se treacă la procesul de predare în limba

română. În plus, în Basarabia funcţionau încă puţine şcoli şi basarabenii nu-şi puteau trimite copiii la şcoli din cauza insuficienţei acestora. Aşa, spre exemplu, în 1918, sătenii din Valea Trăisteni, volostea Boldureşti, ţinutul Chişinăului, prin hotărâre obştească au cerut zemstvei guberniale să deschidă cât mai curând în satul lor o şcoală moldovenească, „pentru că erau mai mult de 80 copii, iar ca uciteli (învăţător) îl cereau pe psalomcicul (cântăreţ) din sat care putea să le înveţe copiii" (Mihailovici 1933, 71-72). Cazuri de acest gen au fost înregistrate mai multe, ceea ce înseamnă că foarte mulţi copii nu aveau unde învăţa. Crearea şcolilor, dezvoltarea învăţământului în Basarabia se va atesta abia după unirea acesteia cu România şi după măsurile guvernului român în direcţia menţionată.

Ideea *Unirii* Basarabiei cu Ţara a constituit un alt aspect – apreciabil, al preocupărilor unor consilieri din zemstvele judeţene ale Basarabiei. Cele mai active zemstve judeţene au fost în acest sens Soroca şi Bălţi, care s-au pronunţat în favoarea Unirii pe parcursul lunii martie a anului 1918. Unirea cu România a fost proclamată mai întâi de către zemstva judeţului Bălţi, la 3 martie. Ulterior, la 13 martie, se auzea şi vocea zemstvei Soroca. Adunarea comună a membrilor zemstvei şi a reprezentanţilor marilor proprietari, a clerului, a corpului didactic şi a consiliului orăşănesc Soroca a votat şi confirmat o moţiune prin care se solicita realipirea judeţului Soroca la România şi cereau tuturor judeţelor din Basarabia să insiste asupra unirii cu Regatul României. Numărul semnatarilor moţiunii se ridica la cca 200. Printre personalităţile care s-au pronunţat în favoarea Unirii şi cu care se poate mândri Zemstva judeţului Soroca poate fi nominalizat Dimitrie Groapă. Acesta, împreună cu Vasile Bârcă, aflat în serviciul zemstvei, Ion Rusu etc. au fost aleşi apoi deputaţi în Sfatul Ţării din partea zemstvei Soroca, la 18 martie 1918. Teodosie Bârcă a votat la 27 martie pentru unirea Basarabiei cu România. Dimitrie Groapă şi Vasile Bârcă nu au votat din cauza că nu au ajuns la Chişinău către acea dată. Dar au votat la 27 noiembrie 1918 pentru unirea necondiţionată a Basarabiei cu România (Chiriac 2001, 51, 101, 140, 144).

Constatăm astfel, la finele acestui articol, că Zemstva basarabeană, în pofida dificultăţilor cu care s-a confruntat şi a defectelor pe care le-a cunoscut, a înscris în rândurile sale mai mulţi oameni deosebiţi, patrioţi şi promotori ai interesului naţional şi a optat, chiar dacă abia spre sfârşitul perioadei sale de funcţionare, pentru restabilirea drepturilor limbii române şi a altor drepturi naţionale ale locuitorilor băştinaşi.

Bibliografie

Bezviconi 1943: Gheorghe Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, vol. II (Bucureşti 1943).

Chiriac 2001: Alexandru Chiriac, Membrii Sfatului Ţării (1917-1918), Dicţionar (Bucureşti 2001).

Ciachir 1992: Nicolae Ciachir, Basarabia sub stăpânire ţaristă. 1812-1917 (Bucureşti 1992).

Ciobanu 1992: Ştefan Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chişinău 1992).

Colesnic 1991: Iurie Colesnic, Paul Gore — ultimul herald al Basarabiei. Patrimoniu 1, 1991.

Colesnic 1993: Iurie Colesnic, Basarabia necunoscută (Chişinău 1993).

Gore 1920: Paul Gore, Autoguvernarea şi Zemstvoul (Chişinău 1920).

Gore 2003: Paul Gore, Partidele politice din Basarabia de la 1812 şi până astăzi. In: Paul Gore. Omul şi opera (Chişinău 2003).

Ionescu-Dârzeu 1920: Virgil Ionescu-Dârzeu, Organizarea administrativă a Basarabiei (Chişinău 1920).

Marşalcovschi, Roman 1999: Teo-Teodor Marşalcovschi, Petru Roman, Paul Gore: promotor al mişcării de eliberare naţională din Basarabia. Destin Românesc VI, nr. 23, 1999.

Mihailovici 1933: P. Mihailovici, Fapte trecute şi basarabeni uitaţi (Chişinău 1933).

Negru 1994: Gh. Negru, Unele aspecte ale politicii ţariste de izolare a Basarabiei. Destin Românesc I, nr. 1, 1994.

Negru 1996: Gheorghe Negru, Mişcarea naţională în Basarabia în a doua jumătate a seolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Destin Românesc nr. 4, 1996.

Nistor 1991: Ion Nistor, Istoria Basarabiei (Chişinău 1991).

Pelivan, Ciobanu, Valuţă 1930: Scrisoare adresată redacţiei ziarului „Cuvânt Moldovenesc" din Chişinău la 17 martie 1917 din Bolgrad, scrisă de Ioniţă Pelivan, Ştefan Ciobanu, Ionel Valuţă. Arhivele Basarabiei, Revistă de istorie şi geografie a Moldovei dintre Prut şi Nistru nr. 1, Chişinău, 1930.

Pelivan 1932: Ion Pelivan, Chestia limbii în şcolile primare din Basarabia. Arhivele Basarabiei 2, 1932.

Varta: 1998: Ion Varta, „Glasul Basarabiei" în apărarea limbii naţionale. Destin Românesc V, nr. 17, 1998.

Vataman 1939: P. Vataman, Figuri sorocene (Soroca 1939).

Zota 1918: Sever Zota, Paul Gore (Chişinău 1918).

Алфавитный список 1909: Алфавитный список дворянских родов Бессарабской губернии, внесенных в дворянскую родословную книгу по 1-ое января 1909 года (Кишинев 1909).

Бессарабское собрание 1892: Бессарабское Губернское Земское собрание XXIII очередного созыва 1891 г. Отчеты и доклады губернской земской управы и постановления собрания (Кишинев 1892).

Будак 1959: И. Будак, Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период (Кишинев 1959).

Доклады 1898: Доклады губернской земской управы губернскому земскому собранию XXIX очередного созыва 1898 г. (Кишинев 1898).

Доклады 1912: Доклады Бессарабской губернской земской управы губернскому земскому собранию чрезвычайного созыва 10 сентября 1912 г. (Кишинев 1912).

Журналы 1871: Журналы заседаний Бессарабского первого очередного областного земского собрания. В сб.: Сборник Бессарабского Земства nr. 1 (Кишинев 1871).

Журналы 1879: Журналы заседаний Бессарабского Губернского Земского Собрания (чрезвычайного) 1879 г. В сб.: Сборник Бессарабского Земства nr. 2 (Кишинев 1879).

Журналы 1887: Журналы заседаний Бессарабского Губернского Земского Собрания XVIII очередного созыва 1887 г. В сб.: Бессарабское Губернское Земское Собрание XVIII очередного созыва 1887 г. Отчеты и доклады губернской земской управы и постановления собрания (Кишинев 1887).

Журналы 1889: Журналы заседаний Бессарабского Губернского Земского Собрания XX очередного созыва 1888 г. В сб.: Бессарабское Губернское Земское Собрание XX очередного созыва 1888 г. Отчеты и доклады губернской земской управы и постановления собрания, (Кишинев 1889).

Журналы 1911: Журналы заседаний Бессарабского губернского собрания 43 очередного созыва в 1911 г. (Кишинев 1911).

Журналы 1913: Журналы заседаний Бессарабского губернского земского собрания 44 очередного созыва 1913 г. (Кишинев 1913).

Об активном участии 1905: Об активном участии губернского Земства в деле народного образования. В сб.: Доклады по народному образованию Бессарабской губернской земской управы – 1905 г.

Сборник 1874: Сборник Бессарабского Земства 5, 1874.

Список 1882: Список губернских земских гласных Бессарабской губернии 5-го трехлетия (1881-1884 г). В сб.: Вестник Бессарабского Земства nr. 1-2, 1882.

The Manifestation of the National Factor in the Bessarabian Zemstvo

Abstract

From the very moment of the annexation of Bessarabia by the Russian Empire, a number of Moldovan boyars, not willing to accept the act of Old Moldova's division, have combined forces to fight for the country's best interests, for preserving the people's language and its traditions. In the 60's of the XIX-th Century, for example, there is a movement of young people, most having been brought up in Moldovan boyar families and who had dreams of a Great Romania. Brothers Cotruţă were the leaders of the young people's movement, amongst its members also being the brothers Casso, Cazimir, etc. – all of whom will, later on, take active part in Bessarabia's Zemstva. Amongst the personalities that the zemstva takes pride in and that have been determined in their pledge for preserving Romanian Moldovans national rights, the nobleman Pavel Dicescu is worth to mention, as one who has been particularly active in Zemstvas from the moment that they have been created, until around middle 80's, also having been the president of the Orhei Zemstva Council. The list of the Bessarabia's Zemstva's counselors, that have, by all possible means, promoted national interests and values and that have contributed to solving a number of problems that the people of Bessarabia were struggling with, can be continued to include I.V.Cristi, the Baron A.F.Stuart etc.

The representatives of the above-mentioned Zemstva have risen the issue of education in Romanian, and that more than once, as it was also the language spoken by the majority of Bessarabia's population. The Bessarabian Zemstva's 1903-1904's attempts to require the right to be taught in school in Romanian and to have the divine sevices in the same language have been to no avail and failed because of local „carrier-men", who put their own personal interests above all others. Still, the Zemstva continued to insist in its demands. In 1917, the Bessarabian Gubernial Zemstva has finally voted for the Romanian to be taught in schools, as well as the other subjects being taught in the same language, it being the mother language of most of the people.

The idea of a Bessarabia united with Romania is another aspect – considerable enough that was of concern for some of the counselors of the Bessarabian Zemstva's. The most active district zemstvas have been Soroca and Bălți, as they have stated their desire in favor of a Integration with Romania in March 1918. The Integration itself has been first proclaimed by the Bălți's District Zemstva on March 3rd, and later on March 13, by the Soroca Zemstva.

To conclude, we would like to affirm that the Bessarabian Zemstva, despite the difficulties that it had to confront along the way, and the flaws that it has encountered, has included a number of promoters of the nation's interests and has opted, even though only by the end of its activity, for the restoration of the Romanian language and the locals' other national rights.

Проявление национального фактора в Бессарабском Земстве

Резюме

С момента оккупации Бессарабии Российской империей, румынские бояре, недовольные актом расчленения исторической Молдовы, пришли к единому мнению борьбы за национальные интересы с целью защиты румынского языка и обрядов. Так в 60-х гг. XIX века выделяется группа молодых интеллектуалов, происходящие из боярских молдавских семей, которые ратовали за объединение Бессарабии с Румынией, во главе которой находились братья Котруцэ. Из этой же группы выделяются братья Кассо, Кристи, Казимир и др. – которые в последствии стали гласными Бессарабского Земства. Среди активных участников, которыми может гордиться Бессарабское Земство и которые защищали национальные права молдавских румын, следует отметить Павла Дическу. Он участвовал в работе Земств с момента ее возникновения и до середины 80-х гг., будучи одновременно первым председателем Оргеевской Земской Управы. Список земских гласных, которые продвигали, в меру своих возможностей, интерес к национальному вопросу может быть продолжен и другими деятелями, как И.В. Кристи, барон А.Ф. Стюарт и др. Выше упомянутые представители Земств неоднократно поднимали вопрос перехода учебного процесса на румынский язык, являвшегося родным для большинства населения Бессарабии. Однако попытки предпринятые земствами в 1903-1904 годах с целью оспаривания права на преподавание в школах и несения религиозных служб на румынском языке оканчивались часто провалом из-за некоторых гласных карьеристов, которые ставили собственные интересы выше национальных. И только в 1917 г. Бессарабское Губернское Земство проголосовало, в конечном итоге, за введение румынского языка в школьное обучение.

Другим вопросом, затронутым некоторыми гласными уездных земств, являлся вопрос объединения Бессарабии с Румынией. В этой связи самыми активными являлись земства Бельцкого и Сорокского уездов, которые 3-го и соответственно 13-го марта 1918 г. проголосовали в пользу объединения с Королевством Румыния.

Таким образом, в конце нашей статьи, приходим к мнению, что Бессарабское Земство, несмотря на различные проблемы и внутреннюю ущербность, после продолжительной борьбы и дискуссий, высказалось за восстановление румынского языка и прав коренных жителей Бессарабии.

01.03.2007

Ludmila Coadă, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, str. Vlaicu Pârcălab, 52, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: coludrom@yahoo.com

FORME DE ORGANIZARE A TIMPULUI LIBER ÎN CHIŞINĂU LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Lucia Sava

Organizarea timpului liber al locuitorilor oraşului Chişinău în perioada de la începutul secolului al XX-lea cunoaşte transformări remarcabile, având forme şi principii complexe şi foarte variate. Indiferent dacă ne referim la perioada de la sfârşitul orelor de lucru sau chiar de la sfârşit de săptămână, chişinăuienii îşi organizau individual, dar şi în funcţie de mediul social, după bunul lor plac orele de odihnă şi de distracţie. Acestea includeau activităţi destul de variate, de la cititul cărţilor, vizite la teatru sau cinema, la muzee şi biblioteci la plimbările prin parc, distracţiile în sălile de dans sau de muzică, servirea unei cafele într-un local, cu prietenii, sau o petrecere în toată regula la restaurant.

Referindu-se la scriitorii basarabeni din perioada de la sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, Ştefan Ciobanu remarca, pe bună dreptate, că în Basarabia n-a existat o tradiţie literară, cel puţin în perioada evidenţiată, iar încercările literare ale unor personalităţi ale epocii, au introdus o notă nouă în literatura românească, cea specific basarabeană, influenţată de elementele literaturii ruseşti, care se regăseşte, de ex., în operele lui C. Stamati şi A. Donici (Ciobanu 1992, 153). Deşi câteva încercări modeste de traduceri şi de poezie românească au fost făcute încă la mijlocul secolului al XIX-lea, prin Ioan Sârbu, Alexis Nacco, Gheorghe Păun, Matei Donici etc.; totuşi, autorul citat menţionează, că chiar şi în jurul anului 1870, aceste încercări literare par izolate la prima vedere, fără nici o legătură cu viaţa de atunci, dar oglindesc situaţia românilor basarabeni, mentalitatea lor, care, după expresia sa, „se zbătea între cele două culturi, acea naţională, veche, înăbuşită, şi cea străină, care încă nu reuşise să copleşească sufletele intelectualilor basarabeni" (Ciobanu 1992, 208). În acelaşi context, Şt. Ciobanu susţine că „de la această dată nu cunoaştem nici un poet basarabean până în timpurile revoluţiei din 1905 (... această mişcare a scos la iveală şi câţiva poeţi: P. Halippa, I. Buzdugan, T. Roman). Dar aceasta nu însemna că interesul faţă de literatură lipsea; drept dovadă ne serveşte apariţia în jurul anului 1900 a câtorva nuvele româneşti, cum ar fi cele ale lui Vlahuţă, traduse în limba rusă de către Paul Gore în revista *Bessarabeţ*. De asemenea, fiul lui Costachi Stamati, Nicolae, care locuia la Chişinău, avea un număr însemnat de poezii, pe care, însă, nu le-a publicat pe vremea ţarismului" (Ciobanu 1992, 208). O bună parte din operele autorilor menţionaţi, rămân a fi puţin cunoscute publicului cititor al epocii; abia la începutul secolului al XX-lea, poetul A. Mateevici, printr-o serie de poezii, ca: „Eu cânt", „Mama", „În zarea anilor", şi, îndeosebi, „Limba noastră", aduce un nou suflu în poezia basarabeană, pătrunzând adânc în sufletul basarabenilor, dar şi al tuturor românilor.

Printre metodele de relaxare, cea mai frecventă este, fără îndoială, lectura. Fie că ne referim la literatura artistică, fie la simpla citire a ziarelor cotidiene, cititul rămâne o ocupaţie plăcută pentru momentele de după o zi istovitoare de muncă. Pe de altă parte, întâlnim în presa periodică a timpului o problematică foarte variată, care nu avea cum să nu „alimenteze" setea de informaţie a locuitorilor oraşului Chişinău. O serie de ziare şi reviste, cum ar fi *Basarabia* (1906), primul ziar de limbă românească apărut în Basarabia, *Moldovanul* (1907), coordonat de Gheorghe Madan, cunoscut gazetar şi folclorist cu o anumită experienţă de activitate de creaţie în România, *Viaţa Basarabiei* (1907), *Luminătorul* (1908), *Glasul Basarabiei* (1913) şi altele[1], publică pe paginile lor multe poezii, povestiri, articole cu conţinut divers, de la ultimele evenimente politice, până la momentele cele mai reprezentative ale vieţii cotidiene; dar, de asemenea, operele lui D. Cantemir, C. Negruzzi, A. Donici, M. Kogălniceanu, G. Coşbuc, M. Sadoveanu, şi mulţi alţi autori români, favorizând astfel familiarizarea cu ei a cititorului basarabean. În paralel, sunt editate mai multe zi-

[1] Despre presa periodică de la începutul secolului al XX-lea, informaţii sunt multe şi variate: Mâţu 1930; Mihailovici 1992; Coval 1992 etc. Acestor lucrări li se adaugă o serie de studii, cum ar fi: Poştarencu 2000; Varta 1998; Popovschi 1995 etc.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 241-256.

are şi reviste de limbă rusă, comportând un caracter oficial, cum ar fi, *Kişinevskie eparhialnâe vedomosti*, *Kişinevskie gubernskie vedomosti*, sau periodice informative, ca: *Bessarabskaia jizni*, *Bessarabeţ*, *Drug* etc. Pe lângă articole cu caracter politic şi social, majoritatea ziarelor conţineau „ştiri din război", „sfaturi de gospodărie sătească", „ştiri locale fel de fel", rubrici „de sănătate şi de literatură", precum şi „frământări de minte" etc. (Cuvânt Moldovenesc 1913a).

Interesul manifestat de chişinăuieni faţă de presa periodică a timpului, fie ea editată la Chişinău, fie la Bucureşti sau Iaşi, este evident din corespondenţa ţinută între reprezentanţi ai celor două state. Astfel, în scrisoarea profesorului Axentie Frunza către Ioan Pelivan, din 26 ianuarie 1906 (Iaşi), găsim rugămintea acestuia de a trimite gazetele (mai ales, *Basarabia*) şi alte broşuri ce vor mai ieşi în dialectul basarabean, pe adresele următoare: dlui Brandia, Secretar la Universitatea din Iaşi, şi dlui Colognomu, director al *Gazetei Moldova*, Iaşi[2]. Pe de altă parte, scrisoarea poetului Alexei Mateevici către Ioan Pelivan, din 6 octombrie 1906 (din localitatea Zaim, Căuşeni), evidenţia unele aspecte ale situaţiei din ţară: „...la noi în Basarabia te iau fiorii când începi povestea suferinţelor poporului nostru moldovean şi a acelor înjosiri, ce i-au fost scris să îndure... Însă poporul deja se deşteaptă, soarele renaşterii a început să arunce şi asupra românilor basarabeni razele sale strălucitoare a[le] propăşirii..." (Arhivele Basarabiei 1932, 114).

În acelaşi context, al descrierii timpului liber (ne referim la reprezentanţii mediului intelectual chişinăuian), se încadrează scrisoarea lui Sergiu Cujbă către soţia sa Eliza, din 27 octombrie 1906: „Seara fac recitaţii, explicări de literatură română. Duminica – lecţii de literatură. Am tradus un cântec din ruseşte şi acum îl cântă un rus cu vorbe româneşti. Să vezi ce frumos este. E o plăcere să ştii – că ai făcut ca rusul să cânte româneşte şi apoi să-i şi placă..." (Negru 2002, 15-38).

Majoritatea informaţiilor sunt foarte convingătoare în ceea ce priveşte faptul că presa periodică a timpului reprezintă o delectare a locuitorilor oraşului Chişinău. De altfel, exista chiar pe paginile ziarelor şi revistelor un gen de reclamă reciprocă a presei pentru a menţine la curent publicul cititor. De exemplu, revista *Luminătorul* din 1914, publica anunţul: „Cetiţi *„Glasul Basarabiei" Gazeta naţională moldovenească nepărtinitoare, literară şi economică,* cu tot felul de veşti din toată lumea, se tipăreşte o dată pe săptămână, plata pe un an 2 ruble 50 copeici, pe jumătate de an 1 rublă 50 copeici. Cu trimiterea prin poştă. Cei mai nevoieşi pot primi gazeta prin poştă pentru 1 rublă 85 copeici, fără a trimite prin poştă 1 rublă 25 copeici, iar un număr costă 3 copeici. Toţi abonaţii pe anul 1914 la gazeta *Glasul Basarabiei* care trimit plata pe un an întreg vor primi în dar *Calendariul Basarabiei* pe anul 1915 (peste 100 de feţe, cu tot felul de vederi, scrieri alese şi de folos pentru toţi moldovenii ca: învăţături morale, povestiri, poezii, sfaturi folositoare despre sănătate, gospodărie sătească, vorbe înţelepte, zicători şi altele)" (Luminătorul 1914, 74). Din avizul citat, este lesne de înţeles că majoritatea periodicelor ofereau anumite înlesniri abonaţilor, pentru a trezi interesul publicului larg, dar şi pentru a mări numărul cititorilor.

În plus, preţul de vânzare al ziarelor era destul de acceptabil, dat fiind faptul că acestea conţineau informaţii foarte variate pentru a satisface setea de cunoaştere a cititorului. Un alt exemplu: abonamentul la revista *Şcoala Moldovenească* pentru un an costa 3 ruble, iar în străinătate 10 lei (Şcoala Moldovenească 1917, 23), preţ destul de atrăgător; pentru comparaţie, V. Stroescu donează în 1917 10.000 ruble şi un vagon de hârtie pentru tipărirea cotidianului *Cuvânt Moldovenesc* (Iacobescu 1998, 106-111).

Totodată, în perioada studiată atestăm cazuri când autorităţile se implică pentru a stimula munca intelectualilor, îndeosebi, scrisul. O asemenea situaţie este când zemstva judeţului a dat la propunerea lui P. Gore 20 000 ruble; câte un premiu de 1000 ruble pentru elaborarea unui *Abecedar* şi pentru cea mai bună carte moldovenească (Şcoala Moldovenească 1917, 23).

O bună parte din momentele de lectură aveau loc în sălile Bibliotecii Publice Guberniale din Chişinău, care îşi avea sediul în curtea Dumei chişinăuiene, sau în Biblioteca municipală, care pe lângă sala de lectură şi de împrumut la domiciliu, dispunea şi de o secţie specializată pentru copii (Ведомости 1913).

Conform informaţiilor pe care le deţinem, rezultate din rapoartele perioadei, statul a făcut încercări pentru a asigura buna desfăşurare a activităţii personalului angajat în biblioteci, acordând,

[2] Copia scrisorii este publicată în *Arhivele Basarabiei* 1932, 113.

în acest scop, o serie de subvenţii. Astfel, pentru întreţinerea Bibliotecii orăşeneşti în anul 1912, a fost prevăzută o sumă de 8 192 ruble şi 55 copeici, din care s-au cheltuit 8 116 ruble şi 15 copeici. Cheltuielile făcute erau repartizate după cum urmează: salarizarea personalului – 4 440 ruble, abonamente la reviste şi ziare – 724 ruble 95 copeici, cumpărarea cărţilor – 842 ruble 32 copeici, copertare – 500 ruble, asigurarea contra incendiilor timp pe parcursul unui an, de la 4 februarie 1912 până la 4 februarie 1913 – 149 ruble 85 copeici (Ведомости 1913).

Numărul cititorilor, cu sau fără abonament, precum şi listele de cărţi eliberate în conformitate cu solicitările făcute de locuitorii oraşului Chişinău în perioada anilor 1900-1902, poate fi urmărit din tabelul prezentat în anexa numărul 1 (Отчет 1904, 19-22). Conform datelor de care dispunem, în anul 1900, din numărul total al vizitatorilor, de 3276, cei mai mulţi erau cititori cu înscriere, circa 1723; aceştia au solicitat aproximativ 65 389 cărţi, dintre care, două treimi le-au luat la împrumut. În anul următor, numărul cititorilor creşte, cu aproape încă o mie (Отчет 1904, 19).

Anexa 1

Situaţia prezentării cititorilor şi abonaţilor la Biblioteca publică orăşenească din Chişinău, anii 1900-1902*

Anul	Vizitatori				Necesitate de cărţi		
	Bărbaţi	Femei	Înscrişi	Total	Sala de lectură	Abonament	Total
1900	1346	207	1723	3276	24902	40487	65389
1901	1397	354	1881	3632	33589	40341	73930
1902	1109	248	1318	2667	28414	29551	57965

*Отчет 1904.

Cifrele din anul 1902 reflectă situaţia parţială a cititorilor bibliotecii, dat fiind faptul că biblioteca a fost închisă în perioada 1 septembrie 1902 - 27 ianuarie 1903, din motivul transferării sediului acesteia. De asemenea, trebuie să evidenţiem numărul mic al cititorilor, femei, care ne determină să credem, că printre acestea, analfabetismul era mai mare. Urmăriţi din punctul de vedere al apartenenţei la diferite categorii sociale, precum şi în funcţie de activitatea cotidiană desfăşurată, cititorii Bibliotecii publice orăşeneşti se divizau astfel, conform anexei nr. 2 (Отчет 1904, 20):

Anexa 2

Repartizarea cititorilor Bibliotecii publice orăşeneşti în funcţie de categoria socială şi de activitatea cotidiană, anii 1900-1902*

Anul	Bărbaţi										Femei										
	Elevi	Studenţi	Învăţători	Medici	Muncitori	Negustori	Agricultori	Meşteşugari	Profesiuni libere	Neatestaţi	Elevi	Studenţi	învăţători	Medici, moaşe	Muncit ori	Negustori	Activităţi casnice	Meşteşugari	Profesiuni libere	Neatestaţe	**Total**
1900	325	117	122	94	332	230	45	48	68	71	26	3	81	20	3	4	14	15	1	36	**1551**
1901	276	130	134	89	316	152	34	59	123	64	84	8	101	26	19	-	44	12	-	60	**1751**
1902	202	114	94	44	271	157	23	34	74	76	56	7	61	13	7	7	30	24	-	43	**1337**

*Отчет 1904.

Dacă analizăm cititorii de carte de la Biblioteca publică orăşenească din perioada anilor 1900-1902, din punctul de vedere al ocupaţiilor lor, putem menţiona, că numărul cel mai mare de cititori era reprezentat de muncitori (332 în anul 1900 şi 316 în anul 1901), fiind urmaţi de elevi (325 în anul 1900 şi 276 cititori în anul următor), precum şi de negustori şi profesori, învăţători, studenţi. Totodată, un număr mic de cititori se înregistrează printre agricultori şi meşteşugari. În rândul cititoarelor, cele mai multe aparţin clasei intelectualilor, învăţătoarelor (81 – în 1900, 101 cititoare în 1901), medicilor (20, 26), precum şi elevelor (26, 84). Demn de remarcat este faptul că începând cu anul 1901 creşte numărul femeilor încadrate în activităţi casnice, care sunt pasionate de lectură: dacă în anul 1900 datele atestă 14 cazuri, în anul următor cifrele cresc până la 44 de femei casnice care frecventează biblioteca orăşenească (Отчет 1904, 20).

Luat în ansamblu, numărul mediu anual al persoanelor care vizitează biblioteca este următorul: în anul 1900, acesta este reprezentat de circa 18,2 bărbaţi şi 17,2 femei; în anul 1901, numărul cititorilor creşte până la 30,4 bărbaţi şi 18 femei, sporind în anul următor la 41 bărbaţi şi 28 femei. Dacă ne referim la numărul mediu al persoanelor care frecventează zilnic biblioteca, acesta pare să fie, în anul 1900 – aproximativ de 91 de cititori, în 1901 – 130, iar în anul 1902, aproape se dublează la 242 cititori, conform datelor prezentate în anexa 3 (Отчет 1904, 20):

Anexa 3

Cifra medie anuală şi cifra medie zilnică a persoanelor care frecventează Biblioteca publică orăşenească, anii 1900-1902*

Anul	Bărbaţi	Femei	Media frecvenţei /zi
1900	18,2	17,2	91
1901	30,4	18	130
1902	41	28	242

*Отчет 1904.

Deşi biblioteca se găsea în centrul părţii de nord a oraşului, în anul 1902 a crescut numărul vizitatorilor bibliotecii, situaţi în partea de sud a oraşului. Printre cititorii cel mai des întâlniţi remarcăm nobilimea, din punct de vedere al categoriilor sociale, iar din punct de vedere al ocupaţiilor, angajaţii în sfera de stat şi individuală, în învăţământ şi în comerţ.

Conform datelor statistice ale perioadei menţionate, cititorilor Bibliotecii publice orăşeneşti li s-au eliberat în medie pe zi câte 76 de cărţi, în timp ce anual, cifrele indică în 1900 – 16 cărţi; în anul următor, numărul cărţilor eliberate pentru o zi este de 102, iar pentru un an – de 19; media zilnică a cărţilor eliberate este în anul 1902 de 131, iar media anuală constituie 20 (datele sunt prezentate în anexa nr. 4) (Отчет 1904, 20).

Anexa 4

Cifra medie zilnică de eliberare a cărţilor pentru fiecare cititor al Bibliotecii publice orăşeneşti, anii 1900-1902*

Anul	Media anuală a cărţilor eliberate pentru fiecare vizitator	Media zilnică a cărţilor eliberate pentru fiecare cititor
1900	16	76
1901	19	102
1902	20	131

*Отчет 1904.

Dacă ar fi să analizăm cererile de carte după conţinutul acestora, am menţiona, că acestea depindeau de preferinţele cititorilor, dar şi de necesităţile de informare într-un domeniu sau altul. O bună parte a cărţilor solicitate ţineau, probabil, de specializarea cititorului, dar cea mai mare parte o alcătuiesc cererile de literatură artistică (76%, 79%, 70%) pe parcursul celor trei ani studiaţi (vezi anexa nr. 5) (Отчет 1904, 21).

Anexa 5

Conţinutul cărţilor solicitate de cititorii Bibliotecii publice orăşeneşti, anii 1900-1902*

Anul	Solicitări lectură uşoară	%	Solicitări lectură serioasă*	%	Total
1900	18329	76	5709	24	24 038
1901	26659	79	6961	21	33620
1902	14 297	70	5959	30	20254

*Отчет 1904.

Cifrele prezentate în tabelul menţionat, ne permit să conchidem, că majoritatea cititorilor citeau literatură artistică, şi mai puţini dintre locuitorii oraşului Chişinău citeau pentru a-şi îmbunătăţi cunoştinţele din domeniu. Pe de altă parte, se

pare, că lectura reprezenta mai mult o plăcere, un divertisment, decât o necesitate.

Majoritatea cititorilor preferau să-şi facă abonament pentru întregul an de zile. Astfel, conform rapoartelor bibliotecii, în anul 1902 numărul persoanelor abonate la aceeaşi bibliotecă era de 2717, dintre care 2093 bărbaţi şi 625 femei, repartizate astfel după categoria socială (vezi anexa nr. 6) (Отчет 1904, 21).

Aşadar, în anul 1902 majoritatea cititorilor care dispuneau de abonament pentru Biblioteca publică orăşenească, sunt reprezentaţi de mica burghezie (981 bărbaţi şi 439 femei, în total 1420 de persoane). Aceştia sunt urmaţi de persoane ale căror categorie socială este nedeterminată (circa 442 bărbaţi şi 114 femei, în total 556 cititori), precum şi de reprezentanţii aristocraţiei (153 bărbaţi şi 21 femei). Totodată, cifrele prezentate în tabel ne oferă posibilitatea să remarcăm un număr foarte redus de cititori din rândurile clerului, preoţimii locale (doar 4 persoane înregistrate), precum şi printre militari (11 cititori); în ambele cazuri cititori de gen feminin nu sunt înregistraţi, fapt care ne permite să conchidem, că în perioada cercetată foarte puţine femei făceau parte din aceste categorii sociale sau că cititoarele acestor categorii sociale nu au fost înregistrate în anul 1902.

Anexa 6

Repartizarea cititorilor cu abonament ai Bibliotecii publice orăşeneşti după categoria socială, anul 1902*

Ocupaţii	Bărbaţi	Femei	Total
Preoţi	4	-	4
Aristocraţi	153	21	174
Mica burghezie	981	439	1420
Cetăţeni	367	24	391
Militari	11	-	11
Negustori	40	22	62
Ţărani	94	5	99
Alte ocupaţii (neindicate)	442	114	556

*Отчет 1904.

Cât priveşte repartizarea cititorilor Bibliotecii publice orăşeneşti după confesiune şi reşedinţă, conform raportului din anul 1911 (datele sunt prezentate în tabelul din anexa 7), aceştia erau divizaţi, după cum urmează (Отчет 1912, 12):

Anexa 7

Repartizarea cititorilor Bibliotecii publice orăşeneşti după confesiune şi după reşedinţă, anul 1911*

Creştini			Iudei			Reşedinţa							
Bărbaţi	Femei	Total	Bărbaţi	Femei	Total	Partea de sus a oraşului		Partea de jos a oraşului		Periferia		Nu este prezentat	
954	102	1056	1138	523	1661	960	189	1041	424	87	12	4	-
1056			**1661**			**1149**		**1465**		**99**		**4**	

*Отчет 1904.

Conform cifrelor extrase din Raportul anual al bibliotecii, din punctul de vedere al confesiunii căreia aparţineau, cei mai mulţi cititori ai acesteia în anul 1911 erau iudei, în total 1661 persoane, dintre care 1138 bărbaţi şi 523 femei.

Creştinii (ortodocşi, în majoritatea lor, populaţia băştinaşă, moldoveni) se situau pe locul al doilea, în număr total de 1056 cititori, mai mulţi bărbaţi (954), decât femei (102) (Отчет 1912, 12).

Acelaşi raport ne indică faptul că cei mai mulţi cititori ai Bibliotecii municipale îşi aveau reşedinţa în partea de jos a oraşului Chişinău. Astfel, raportul instituţiei în anul 1911 înregistrează în total 1465 de cititori din această parte a oraşului, dintre care 1041 bărbaţi şi 424 femei. În acelaşi timp, în partea de sus a oraşului au fost înregistraţi 1149 cititori, 960 bărbaţi şi 189 femei. De remarcat, că din datele statistice păstrate, reiese că la periferiile capitalei aproape că nu se citea, lucru explicabil, în condiţiile în care aici locuiau reprezentanţii categoriilor sociale cele mai joase ale societăţii chişinăuiene (Отчет 1912, 13).

În medie, în anul 1911 s-au înregistrat 5035 vizitatori, care în decursul anului au frecventat biblioteca de 98 069 ori, pe parcursul cărora au solici-

tat 132 076 exemplare de cărţi, reviste şi ziare. Pe de altă parte, cititorilor bibliotecii în medie zilnic le-au fost eliberate 489 cărţi, reviste şi ziare (vezi anexa 8) (Отчет 1912, 35).

Anexa 8

Numărul de vizitatori înregistraţi la Biblioteca publică orăşenească în anul 1911*

Anul 1911	Cititori	Abonaţi de cat. I şi II	Biblioteca pentru copii „A. Puşkin”	Total
Vizitatori înregistraţi	2 717	1 452	866	5 035
Vizite	44 608	32 187	21 274	98 069
Solicitări de carte	73 343	35 944	22 789	132 076

*Отчет 1904.

Demn de remarcat este interesul cititorilor chişinăuieni pentru literatura pentru copii. Astfel, în acelaşi an, 1911, au fost înregistraţi 866 de cititori de această categorie, care au efectuat pe parcursul anului aproximativ 21 274 de vizite, în decursul cărora au solicitat informaţii pentru copii din 22 789 surse (Отчет 1912, 35).

Aşadar, în perioada de la începutul secolului al XX-lea, în Biblioteca publică orăşenească din Chişinău atestăm un număr considerabil de vizitatori, dintre aceştia mulţi erau cititori activi, cu sau fără abonament, care au solicitat cărţi cu un conţinut foarte variat. Totodată, datele extrase din rapoartele anuale realizate de Biblioteca publică orăşenească din Chişinău ne permit să concluzionăm că lectura era una dintre ocupaţiile cele mai pasionante ale locuitorilor oraşului.

Printre preferinţele chişinăuienilor trebuie menţionat gustul rafinat al acestora pentru muzică şi dans. Conform informaţiilor timpului, „Chişinăul era un oraş cu coruri multe şi bune... Cel mai bun cor era al Catedralei, condus de Vladimir Berezovschi. Şcoala Eparhială avea un cor... Majoritatea bisericilor aveau corurile lor...” (Ţepordei 1997, 4). Aceste informaţii sunt completate de altele, care ne relatează despre manifestările muzicale foarte frecvente organizate în capitala provinciei. Astfel, potrivit unui anunţ publicat în presa periodică a timpului, „La 21 noiembrie în Chişinău, în Sala Casei Eparhiale va avea loc concertul dat de S. G. Murafa, unde vor lua parte Anastasia Pavlovna Dicescu (soprano), Simion Gheorghevici Murafa (bariton), Ilie Ionescu-Sibianu (pianist, compozitor, profesor la Conservatorul din Iaşi), Alexandru Teodorini (violonist)”. O bună parte a interpreţilor aparţineau muzicii autohtone, cum ar fi, Anastasia Dicescu (1885-1945), care a fost cântăreaţă şi pedagog, vedetă a scenei lirice şi director al primului Conservator din Chişinău (Ceaicovschi-Mereşanu 1994, 8).

Descriind contextul apariţiei Operei din Chişinău, A. Dănilă menţionează că în ultimul an al secolului al XIX-lea, compozitorul V. Rebikov, venit curând în capitala Basarabiei, a organizat la Chişinău secţia Societăţii Muzicale Ruse, în cadrul căreia ia fiinţă „o serioasă Şcoală de muzică” (Dănilă 2005, 11). Un rol important în dezvoltarea muzicală a Chişinăului l-a deţinut şi Şcoala muzicală particulară a lui V. Gutor, care a avut-o ca absolventă şi pe solista Operelor principale din Petersburg şi Moscova, Eugenia Lucezarskaia, mai târziu solistă la teatrele din Cluj şi Bucureşti.

Aşadar, la răscrucea secolelor XIX-XX, Chişinăul, inclusiv datorită aşezării sale geografice favorabile, era considerat unul dintre cele mai muzicale centre din gubernie. În această perioadă se deschid clasele de canto ale surorilor C.M. Hrjanovski (unde existau grupe de pian, vioară etc.), iar în anul 1906 în şcoala lui V. Gutor a avut loc primul concert de muzică românească, care a fost precedat de o prelegere despre cântecul românesc. În această perioadă îşi desfăşoară activitatea Societatea *Armonia*, care se integra în Societatea Muzicală Rusă (Istrati 1995, 45).

La înviorarea muzicală a Chişinăului au contribuit numeroasele turnee ale trupelor italiene (şi nu numai) de operă, cu soliştii M. Batistini, Tina de Lorenzo, D. Tetreazzini, Marcela Sembrich etc. De asemenea, aici veneau un şir de cântăreţi din Rusia. Au fost prezentate mai multe spectacole de trupele conduse de Şein, Valentinov ş.a.; au evoluat artişti ca: G. Pirogov, L. Sobinov, A. Nejdanova, I. Alcevschi, M. Petipa, M. Fokin, T. Karsavina, cărora li s-au adăugat spectacolele trupei ucraineşti de operă şi dramă (Dănilă 2005, 11).

În paralel, la Chişinău evoluează diferite formaţii de lăutari, care cântau pe la nunţi şi cumetrii, având un repertoriu foarte variat din folclorul românilor. La începutul secolului al XX-lea în Chişinău se înregistrează o întreagă pleiadă de lăutari, cum ar fi: Costache Marin (1840-1911), Gheorghe Heraru (1853-1920), şi alţii (Istrati 1995, 48).

Manifestările culturale de acest gen erau mult susţinute de personalităţile şi autorităţile locale. Conform E. Istrati, de exemplu, Ion Pelivan susţine orice manifestare din viaţa naţională: „La Şcoala de muzică „Gutor" din Chişinău el organizează o serbare cu program de cântece româneşti, iar pe lângă redacţia gazetei *Basarabia* înfiinţează un cor românesc din elevii Seminarului Teologic, care au răspândit apoi melodiile naţionale în toată Basarabia" (Istrati 1995, 53).

De asemenea, aceeaşi personalitate, Ion Pelivan, era preocupat de răspândirea muzicii vechi moldoveneşti şi a muzicii naţionale pentru pian, coruri şi orchestre în Basarabia. El solicită, în acest sens, ajutorul generalului Ştefan Stoica. În scrisoarea din 6 august 1912, el scria: „...Apoi ne trebuie foarte mult bucăţi serioase muzicale naţionale pentru piano, coruri şi orchestre. Sunt nişte bucăţi din Caudela, Enescu, Vidu, Porumbescu etc., care sunt în stare să trezească morţii din mormânturi... am ascultat la Slănic „Sârba Eforiei", cântată de orchestra militară şi aş fi dat pe ea, cât ar fi cerut, dar... nu e „tipărită..." (Negru 2002, 15-38).

Concertele date la Chişinău se bucurau de un mare succes la publicul de aici. Din raportul referitor la activitatea desfăşurată în anul 1915, prezentat de Societatea Muzicală din Chişinău, evidenţiem următoarele informaţii: ca rezultat al concertului dat la data de 22 octombrie a acelui an, această societate a acumulat venituri din: bilete – 701 ruble 75 copeici, program – 27 ruble 50 copeici, donaţii – F. Stanovici – 3 ruble, A. Gudevici – 5 ruble, I. Klosovski – 3 ruble, şi alţii, în total – 31 ruble 25 copeici (Ведомости 1915). Conform acestor date, suma totală a veniturilor se egala cu 760 ruble 50 copeici. Cheltuielile suportate de societate, includeau, între altele, timbre pe bilete – 41 ruble 25 copeici, plus opt conturi, în total 108 ruble 50 copeici. Suma totală a cheltuielilor echivala cu 149 ruble 75 copeici. Restul de 610 ruble 75 copeici, care constituia venitul net al concertului, era donat după cum urmează: 209 ruble 59 copeici trimise la Petrograd Comitetului de îngrijire a prizonierilor de război, iar 407 ruble 16 copeici donate centrelor de caritate orăşeneşti (Ведомости 1915, 4).

Mulţi cântăreţi şi interpreţi vestiţi ai timpului sunt invitaţi la Chişinău din România sau din alte ţări europene. De exemplu, Pantelimon Halippa, membru al redacţiei ziarului *Basarabia*, Chişinău, în scrisoarea din 29 decembrie 1906 adresată lui Sergiu Cujbă, care între timp fusese expulzat de către autorităţile ruseşti din Basarabia şi se afla la Bucureşti, relatează despre manifestaţia studenţilor tehnologi ce urma să aibă loc la 8 ianuarie 1907 în capitala Basarabiei şi dorinţa acestora de a invita „un cântăreţ şi o cântăreaţă din România" (Cosmovici 1990, 15-38).

În această perioadă, Chişinăul găzduieşte mai multe personalităţi marcante ale muzicii ruse, ca S. Rahmaninov, F. Şaleapin, A. Skreabin, A. Nejdanova, F. Kreisler, polonezul H. Weniawski ş.a.

Nu putem omite faptul că la începutul anului 1918, la Chişinău se află în turneu, pentru mai multe concerte, compozitorul George Enescu, venit la invitaţia lui O. Ghibu, „să vadă basarabenii, atât moldovenii, cât şi ruşii, că avem şi noi artă şi mari artişti" (Dănilă 2005, 14). Cel de-al treilea concert al său urma să aibă loc chiar în ziua de 27 martie, ziua Unirii, însă O. Ghibu solicită amânarea acestuia întrucât sala avea să fie ocupată pentru banchetul dat de Sfatul Ţării în onoarea Actului Unirii (Stan 2003, 114-135). Compozitorul român era prezentat astfel de presa timpului: „George Enescu, neîntrecutul artist, care va da zilele acestea trei concerte la Chişinău, este una dintre cele mai frumoase glorii pe care le-a dat până acum poporul român" (Stan 2003, 192-203). Numeroasele panouri ale capitalei anunţau programele de concert. Primul, cel din 24 martie, a fost dat în folosul refugiaţilor transilvăneni. S-a cântat *Uvertura Oberon* de Weber, *Concertul nr. 1* pentru pian şi orchestră de Ceaikovski (solist Nicu Caravia), *Simfonia nr. 7* de Beethoven şi o piesă de Saint-Saëns. În al doilea concert al lui G. Enescu s-a cântat *Carnavalul din Paris* de Svendsen, *Concertul în la-minor* pentru violoncel şi orchestră de Klughardt (solist Flor Breviman), *Dansul macabru* de Saint-Saëns (cu Socrate Barozzi la violină) şi *Simfonia nr. 5* de Beethoven. Acest program a fost dat în folosul celor apropiaţi ai soldaţilor moldoveni morţi în Primul Război Mondial. Recitalul de vioară, care cuprindea *Concertele* de Ceaikovski şi Saint-Saëns, precum şi *Simfonia spaniolă* de Lalo a fost amânat pentru seara de 28 martie (Dănilă 2005, 15).

În iunie 1918 a fost întemeiată Societatea *Armonia* din Chişinău, care a desfăşurat o intensă activitate artistică şi culturală în oraş şi în întreaga regiune. În cadrul acestei societăţi, conduse de I. Căpriţă, activau secţiile muzicală, teatrală şi coregrafică. Ea a întreprins mai multe turnee prin localităţile Basarabiei, Bucovinei, precum şi la Iaşi, oferind publicului spectator spectacole de muzică populară, teatru şi dansuri naţionale.

Unirea din 1918 a determinat şi înviorarea învăţământului artistic din Basarabia. Acest proces s-a terminat cu reformarea instituţiilor vechi de învăţământ şi prin înfiinţarea altora noi, cu caracter naţional, cum ar fi Conservatorul de Muzică şi Artă Dramatică „Unirea" (1918-1940) (Noroc 2002, 54-69). O deosebită atenţie în epocă a fost acordată de către autorităţi învăţământului muzical. În dezvoltarea sensibilităţii muzicale s-au antrenat şcolile şi conservatoriile de profil, precum şi Seminarul Teologic. Să nu uităm că factorul familial a contribuit esenţial la perpetuarea talentelor muzicale. Persoanele care făceau parte din înalta societate şi chiar populaţia simplă, luau în serios cultura muzicală, fiind interesate să obţină studii în acest sens. După cum ne mărturiseşte un contemporan al timpului, „în fiecare casă puteai găsi un instrument muzical: un pian, o vioară, o armonică, o chitară, mandolină etc." (Noroc 2002, 59). Un rol important în dezvoltarea învăţământului muzical l-au jucat liceele şi şcolile de muzică. În Chişinău în perioada interbelică instruirea muzicală se făcea şi la domiciliu, de exemplu, personalităţi, ca Aron Rubcinschi, absolvent al Conservatorului „Unirea", preda lecţii particulare de vioară la Chişinău... (Noroc 2002, 69).

Printre alte divertismente ale populaţiei oraşului Chişinău, în afara lecturii şi a muzicii, la care am făcut referinţă, în presa periodică a perioadei studiate sunt evidenţiate spectacolele de teatru şi cinema.

În noiembrie 1897, operatorul francez Felix Mesghis, reprezentant al firmei fraţilor Lumière, filmează la Chişinău primii metri de peliculă cinematografică (Друг *1910*). Au urmat apoi filme ale operatorilor firmei Pathé şi ale cameramanilor ruşi. În perioada de la începutul secolului al XX-lea, în Chişinău se deschid şi îşi desfăşoară activitatea primele cinematografe, care de multe ori erau numite de populaţie, teatre. Cele mai cunoscute erau: „Odeon", „Olimp", „Orfeu" etc. Izvoarele timpului atestă existenţa unui repertoriu destul de variat în ceea ce priveşte tematica prezentată, dar şi genurile abordate. Să evidenţiem câteva titluri: „Crâşma sângeroasă", „Contele de Monte Cristo", „Arma răzbunării" şi altele (Друг 1913). Trebuie menţionată diversitatea surprinzătoare a genurilor, de la drame, comedii, thrillere, la filme cu caracter istoric etc. De exemplu, ziarul *Bessarabskaia jizni*, din iulie 1910, publica un anunţ incitant, potrivit căruia la cinematograful „Orfeu" chişinăuienii puteau viziona spectacolul „Simţul sclaviei" (Бессарабская жизнь 1910). Filmele erau mute şi se rulau pe fundalul unei muzici executate de pian sau fanfară. Proiectarea filmului se făcea în mai multe părţi, de obicei, trei-patru, între acestea fiind incluse deseori momente publicitare, de obicei, se făcea reclama unui nou film.

În ceea ce priveşte preţurile, acestea variau între 20 şi 50 de copeici, în funcţie de genul filmului, dar, mai ales, de lungimea acestuia (Бессарабская жизнь 1910).

Chiar dacă accesul şcolarilor la vizionarea filmelor era limitat de o comisie de cenzori, autorizată să stabilească dacă conţinutul filmului nu comportă anumite consecinţe negative asupra tinerei generaţii, acestea reprezentau o atracţie pentru spectatorii de toate vârstele. Tot în presa periodică a timpului apar primele reacţii ale conservatorilor, împotriva răspândirii cinematografelor şi, îndeosebi, a conţinutului repertoriului acestora. Într-unul din articole se vorbea despre influenţa negativă a cinematografelor asupra tinerilor: „Cinematografele au cunoscut în ultimul timp o largă răspândire. Pe lângă acţiunile de dezvoltare culturală, au şi aspecte negative. Mergând pe străzile oraşelor mari, privind la grupurile de tineri şi adolescenţi, care urmăresc cu lăcomie reclamele cinematografelor, în care atributele esenţiale sunt otrava şi cuţitul, trebuie să vizionezi două-trei spectacole, pentru a te convinge că acestea constituie un pericol pentru sufletul copilului, pentru educaţia morală a tinerei generaţii. Cinematografele ucid acele elemente ale binelui pe care încearcă să le dea copiilor familia şi şcoala..." (Ведомости 1913). În continuare, autorul articolului solicită accesul elevilor şi adolescenţilor la filme după un program special sau fiind însoţiţi de părinţi.

În acelaşi context se înscriu şi spectacolele de teatru. Flacăra teatralităţii era întreţinută de numeroasele formaţiuni de amatori, care pun în scenă piese în limba română. La Chişinău era cunoscut cercul de teatru al lui A. Mavrodiadi, care juca atât piese în limba română, originale, cât şi tra-

duceri. Încă în 1884 în capitala Basarabiei ia fiinţă Societatea Amatorilor de Artă Teatrală (Burada 1975, 89). Aceasta, precum şi Societatea Amatorilor de Artă Dramatică din Chişinău, înfiinţată încă la finele secolului al XIX-lea, urmăreau scopul de a contribui la dezvoltarea tinerelor talente artistice şi la cultivarea dragostei spectatorilor pentru arta scenică. Amatorii apelau la creaţia dramatică a clasicilor literaturii ruse, cum ar fi: N. Gogol („Căsătoria", „Revizorul"), A. Ostrovski („Pădurea", „Ursuza"), L. Tolstoi („Roadele învăţăturii"), A. Cehov („Ivanov", „Ursul"), M. Gorki („Închisoarea"). Din dramaturgia românească au fost înscenate „Kir Zuliaridi" şi „Cinel-Cinel" de V. Alecsandri. Totodată, trupele româneşti care soseau în Basarabia din Vechiul Regat includeau în reprezentaţiile lor şi figuranţi locali. Au văzut lumina şi câteva piese ale autorilor basarabeni de limbă rusă, ca, de exemplu, V. Laşcov, „Foaia agronomică" (Sincronism european 1984, 184).

După revoluţia rusă din 1905, la Chişinău şi în satele din împrejurimi se încearcă a se juca piese româneşti. Astfel, în 1906 în satul Băcioi, situat în apropierea capitalei, profesorul V. Hartia, împreună cu câţiva intelectuali, joacă în faţa ţăranilor piesa lui V. Alecsandri „Cinel-Cinel", iar învăţătorul V. Graur joacă aceeaşi piesă şi „Baba Hârca" în satul Ialoveni (Suferinţele Basarabiei 1996, 152).

În jurul anului 1908, se organizează o trupă de amatori în frunte cu Gh. Madan, şi cu sprijinul boierilor basarabeni P. Dicescu, Suruceanu, Cononovici şi al altora, se joacă piese din V. Alecsandri, C. Negruzzi, la Chişinău şi Orhei (Suferinţele Basarabiei 1996, 163).

În *Neamul românesc* din 15 februarie 1908, sub titlul „O serbare românească în Basarabia", găsim descrierea unei reprezentaţii organizate de această trupă de amatori: „În ziua de 4 februarie a fost în Chişinău o reprezentaţie şi un bal, aranjate de către Societatea de binefacere „Bessarabeţ". De către d-re şi tineri s-a jucat frumosul vodevil al d-lui V. Alecsandri *Cinel Cinel*. Rolul lui Graur l-a jucat d. Madan, iar al Floricăi, d-ra Sârbu. Au mai luat parte în vodevil d-rele A. Dicescu, I. Dicescu, T. Suruceanu, N. Semigradov, Savoischi ş.a. şi tinerii Popa, Razu, Suruceanu, Popescu, Andronovici, Gumalica ş.a. O mulţime de ofiţeri şi funcţionari ruşi, guvernatorul Basarabiei, generali ş.a., au luat parte cu familiile lor. Când s-a ridicat cortina, lumea era parcă fermecată de priveliştea uimitoare: porturi naţionale, grai românesc, tablouri cam uitate, dar scumpe sufletului nostru. Artiştii amatori cu mult drag jucau rolurile lor. Mai cu deosebire d. Madan în Graur a arătat un adevărat talent de artist. S-au cântat mai multe cântece bine aranjate şi executate perfect... Aplauzele îndelungate ale publicului au fost cea mai dreaptă şi mai bună răsplată pentru tinerii artişti" (Neamul românesc 1908, 314).

În aceeaşi ordine de idei, în ziua de 31 ianuarie 1909 la Chişinău se dă o altă reprezentaţie teatrală, despre care ziarul ieşean *Evenimentul* scria: „O frumoasă prezentaţie teatrală şi un grandios bal au avut loc astăzi în teatrul „Blagorodnoe Sobranie" dat de boierii moldoveni din Chişinău. D-na Elena Cononovici şi comitetul organizator telegrafic a invitat pe d. P.S. Alexandrescu să binevoiască a lua parte la reprezentaţia teatrală în rolul lui Colivescu din „Florin şi Florica". Sala era mai mult ca plină, că lumea era nevoită să stea şi prin sălile de intrare...

D-ra Serbova-Sârbu în rolul Floricăi era încântătoare, interpretarea dată era uimitoare, gingăşia jocului a fost fascinantă, nenumărate aplauze şi rechemări au fost răsplata din partea publicului. D. Madan în Florin a fost adevărat actor schimbările ce impun rolul au fost redate cu mult talent, despre d. P.S. Alexandrescu în rolul lui Colivescu e de prisos să vorbim, căci e prea cunoscut în Chişinău ca artist de valoare, aplauzele în tot timpul actului erau nesfârşite, ca şi chemările. La finele piesei s-au dansat hora, Frumuşica şi Mureşeanca de către toate domnişoarele şi domnii care luaseră parte..." (Evenimentul 1909).

La 20 ianuarie 1910 această trupă joacă la Orhei în sala zemstvei piesa „Florin şi Florica", iar la 9 februarie 1912 în teatrul „Blagorodnoe Sobranie" din Chişinău ea prezintă piesa lui C. Negruzzi „Doi ţărani şi cinci cârlani". În ziarul *Mişcarea*, un oarecare Rinaldo sub titlul „Impresii", scrie următoarele despre această serbare: „Se dădea o serbare moldovenească pentru mărirea averii orfelinatului din Chişinău. Lume multă – elită şi mare însufleţire. Se juca o piesă românească „Doi ţărani şi cinci cârlani" de C. Negruzzi. Rolurile de femei au fost susţinute de două d-re din elita Chişinăului, iar rolurile bărbaţilor de d-l Madan, cunoscut ziarist, şi d-l Petre Alexandrescu – pensionar al teatrului din Iaşi – poftit pentru a le da concursul. Vodevilul lui Negruzzi, departe de a avea vreo valoare dramatică, are totuşi vorbe de spirit şi unele situaţii nimerite. Publicul a râs mult şi a aplaudat

des. Se juca „moldoveneşte” şi publicul român a fost entuziasmat” (Mişcarea 1912). După ce descrie jocul actorilor, autorul adaugă: „Vodevilul „Doi ţărani şi cinci cârlani” a fost primit cu entuziastă bunăvoinţă, ceea ce nu se întâmplă acum pe scenele din Regat. Nimerit ar fi să se joace mai des piese româneşti, nevoia se simte şi va fi asigurată izbânda iniţiatorului. Aplauzele, ce ridicau cortina de atâtea ori, îmi trezeau în suflet o caldă, dar stânjenitoare înduioşare” (Mişcarea 1912).

Citatele de acest gen pot fi foarte numeroase. Astfel, de exemplu, „În seara zilei de 25 ianuarie/7 februarie 1918, locuitorii oraşului Chişinău au vizionat spectacolul „Răzvan şi Vidra” de B.P. Hasdeu în interpretarea actorilor ieşeni. La sfârşitul spectacolului, deputatul V. Ţanţu, preşedintele Societăţii culturale „Făclia” a dat citire unei adrese de mulţumire, în care a arătat năzuinţa românilor basarabeni „de a fi şi ei cândva uniţi cu toţi românii şi de a alcătui cu toţii la un loc o Românie nouă...” (Cojocaru 1996, 54-72).

Fragmentele prezentate mai sus ne demonstrează, că, cu toată asprimea regimului ţarist în Basarabia, au existat şi începuturi de teatru românesc. Aceste reprezentaţii, deşi aveau uneori un caracter mai mult sau mai puţin accidental, erau primite cu căldură de publicul chişinăuian.

Primele încercări de creare la Chişinău a unui teatru particular de operă au fost făcute în anul 1910. Ideea aparţinea Bojenei Victorovna Belousova, fiica nobilului basarabean Victor Antonovici Iacubovici. Aceasta era proprietara magazinelor de muzică din Chişinău, care serveau şi în calitate de centre de propagare a artei muzicale şi teatrale (Dănilă 2005, 16). Pentru organizarea teatrului de operă, ea este ajutată de directorul şcolii de muzică G. I. Seidler, absolvent al Conservatorului din Paris (clasa vioară şi teoria muzicii), precum şi de V. S. Karmilov, absolvent al Conservatorului din Moscova, care în scurt timp reuşeşte să creeze nu numai o clasă serioasă de canto solistic, dar să organizeze din nou corul şi orchestra copiilor de la aceeaşi şcoală (Dănilă 2005, 17). Deşi au fost făcute mai multe eforturi în această direcţie, primele montări de spectacole de operă apar în 1918, odată cu deschiderea Operei din Chişinău (primul spectacol de acest gen se dă la data de 6 august 1918).

În pofida încercărilor de teatru înfăptuite, în perioada de la începutul secolului al XX-lea trebuie remarcat, că adevăratul teatru din Chişinău, şi respectiv, din Basarabia a fost înfiinţat mai târziu, după Marea Unire. Viaţa teatrală între Prut şi Nistru va cunoaşte un avânt în perioada imediat următoare după Marea Unire, şi anume, în anii 1918-1923. În această perioadă a făcut primii paşi teatrul naţional din Basarabia. O instituţie teatrală cunoscută în Basarabia era Teatrul Popular din Chişinău, activitatea căruia, însă, se va face cunoscută abia după anul 1920, când acesta, depăşind dificultăţile de ordin fracţionar, va reuşi să captiveze atenţia publicului chişinăuian (Cojocaru 1997, 92).

Despre acelaşi Teatru Popular, ca şi despre funcţia teatrului în general, se menţiona într-un articol din presa timpului: „Raţiunea de a fi a teatrului este funcţia lui de culturalizare... Nu intrăm în analiza pricinilor pentru care publicul din Chişinău nu frecventează teatrul. Fapt e că teatrul din localitate nu-şi îndeplineşte rolul pe care îl are. Şi dacă publicul nu se înghesuie la teatru, atunci teatrul trebuie să caute publicul, adaptându-se la cerinţele şi condiţiile locale. Teatrul din localitate trebuie să aibă mai mult o funcţie culturală de educaţie a maselor...” (Burlacu 1999, 67-80).

De reţinut, cadrul de dezvoltare al teatrului din Basarabia devine favorabil odată cu modificările legislative făcute, în acest domeniu al culturii, de către guvernul României întregite. În această perioadă sunt elaborate o serie de legi, care vizează îmbunătăţirea acestui domeniu artistic. Astfel, potrivit Legii 99 din 10 ianuarie 1919, se modifică art. 28, al.4, art. 43, al. 4, art. 45, al. 1-2 din Legea teatrelor. De asemenea, prin articolul 43 al aceleiaşi legi, se majorează taxa timbrului teatral de la 5 la 12% (Basarabia economică 1919, 68). Ca o completare, prin Legea 1316 din 22 martie 1919, puterea Legii teatrelor din 15 aprilie 1919 se extindea şi asupra Basarabiei (Basarabia economică 1919, 68).

În acest context, istoricul Gh. Cojocaru remarca, pe bună dreptate, că Marea Unire a Basarabiei cu România a favorizat accelerarea altor domenii de interes (Cojocaru 1997, 93), în acelaşi timp, ocupaţii şi divertismente ale populaţiei chişinăuiene.

Un nou impuls în perioada de după Unire a cunoscut arta plastică. În 1918 la Chişinău a fost întemeiată Şcoala de Arte Plastice, condusă de Al. Plămădeală. Un alt centru de activitate artistică era şcoala orăşenească de pictură din centrul oraşului. Aceste instituţii, şi altele au constituit adevărate centre de dezvoltare a capacităţilor artistice, până la apariţia, în 1921, din iniţiativa lui Al. Plămădea-

lă, V. Doncev, A. Balier, a Societăţii de Arte Frumoase din Basarabia (Cojocaru 1997, 93).

Potrivit opiniei unor cercetători ai problemei, Şcoala de Belle-Arte a jucat un rol aparte în viaţa artistică a Basarabiei în perioada anilor 1918-1940; ea a numărat în această perioadă peste 100 de absolvenţi (Noroc 2002, 66).

Printre alte modalităţi de petrecere a timpului liber, pot fi evidenţiate vizitele la muzeu. Oraşul Chişinău avea în perioada de la începutul secolului al XX-lea mai multe muzee, printre care, menţionăm: Muzeul de antichităţi ale Pontului Scitic, care îşi avea sediul în casa din strada Seminarskaia, nr. 37 (actuala stradă Bănulescu-Bodoni, 41); Muzeul Istoric Bisericesc, înfiinţat în 1906 din iniţiativa Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti (Chişinău 1997, 420). Acesta este situat, din 1912, în patru camere ale Casei Eparhiale şi funcţionează în baza unui statut aprobat de Sfântul Sinod. Colecţiile sale erau reprezentate de donaţiile oferite de Casa Arhierească, de bisericile vechi, de mănăstiri, de persoane particulare. Muzeul menţionat întruneşte mai multe secţii şi o bibliotecă. Colecţiile sale erau constituite din veşminte bisericeşti, icoane, cruci, vase bisericeşti, manuscrise şi documente vechi, tipărituri, fotografii, decoraţii, precum şi hărţi şi monede vechi. De menţionat, că vizitatorii muzeului puteau vedea aici veşminte bisericeşti deosebit de preţioase, cum sunt cele ale mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, dar şi antimisele româneşti, ruseşti şi greceşti, sacoul arhieresc pe care sunt ţesute chipurile sfinţilor ierarhi Vasile cel Mare, Grigore Paleologul şi Ioan Gură de Aur (Chişinău 1997, 423). Cele mai multe din Vasele Sfinte păstrate în muzeu sunt confecţionate din lemn, cositor, fier şi aramă. Chişinăuienii şi oaspeţii capitalei puteau vedea aici mai mult de 50 de icoane, de origine românească, rusă sau grecească, lucrate în diferite stiluri; dar şi cruci, din lemn, metal sau chiparos, garnisite cu sidef sau argint, dintre care cea mai reprezentativă este crucea din chiparos cu cele 12 praznice domneşti, care datează din secolul al XV-lea (Luminătorul 1942).

În anii 1903-1905 este construită o nouă clădire pentru Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (sediul actual) (Chişinău 1997, 333). Chiar de la începutul existenţei sale, muzeul devine un centru important de cultură şi ştiinţă al Basarabiei. Curând, acesta va fi cunoscut nu numai în Imperiul Rus, ci şi în întreaga Europă, datorită participărilor sale la diferite expoziţii şi întruniri, în cadrul cărora reprezentanţii muzeului sunt pe larg apreciaţi.

În perioada de la începutul secolului al XX-lea, în Chişinău, ca şi în alte mari oraşe ale Europei, existau persoane pasionate de obiecte de artă şi valoare, colecţiile cărora vor determina fondarea muzeelor private ale epocii. Descriind evoluţia muzeului basarabean din această perioadă, cercetătoarea E. Ploşniţă remarcă faptul că încă în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea este organizat Muzeul Zemstvei, iniţial cu profil limitativ de muzeu agricol, apoi cu caracter zoologic, agricol şi de artă casnică, dar care îşi va lărgi treptat profilul, datorită donaţiilor, devenind un adevărat centru de cercetare locală. Acesta participă la mai multe expoziţii, cum ar fi cea din anul 1901, organizată la Sankt Petersburg, unde sunt expuse preparate anatomice, biologice şi embriologice, la congresul medicilor şi naturaliştilor ruşi, fiind apreciate de experţii ruşi; sau, cea din 1913, care are loc în acelaşi oraş, unde sunt prezentate prosoape şi covoare moldoveneşti (Ploşniţă 1998, 47).

Dispunând de un program favorabil, deoarece „vizitatorii particulari din oraş puteau veni între orele 11 şi 14 în zilele de duminică, în timp ce pentru cei veniţi din alte localităţi şi pentru cei în grup – vizitarea muzeului se făcea în orice zi, la orice oră" (Ploşniţă 1998, 50), vizita la muzeu devine curând, una dintre modalităţile frecvente de organizare a timpului liber al locuitorilor oraşului Chişinău, precum şi al oaspeţilor capitalei. Acest fapt îl consemnează şi numărul în creştere al vizitatorilor muzeului menţionat. Astfel, dacă în primii ani ai existenţei muzeului numărul vizitatorilor, atât al adulţilor, cât şi al elevilor este notat printr-o cifră comună, începând cu anul 1900, înregistrarea acestora se face separat, motiv care ne permite să conchidem că numărul vizitatorilor creşte. De altfel, conform datelor prezentate de cercetătorii acestei probleme, dacă în anul 1900 numărul vizitatorilor atinge cifra de 2000, atunci în anul 1911, muzeul a fost vizitat de 14 562 de adulţi şi 11 463 elevi, ceea ce constituie, în total 26 025 vizitatori ai muzeului (Ploşniţă 1998, 50).

Conform afirmaţiilor aceleiaşi autoare, colecţiile din acea perioadă erau eterogene, acestea se găseau în casele bogate din Chişinău, precum şi în conacele din provincie. Ele cuprindeau: picturi, sculpturi, piese de mobilier, numismatice, arme, obiecte de podoabă, bijuterii, medalii, precum şi obiecte din faianţă, porţelan sau argint (Ploşniţă

1998, 33). Aceste colecţii erau completate cu obiecte aduse din străinătate, îndeosebi, din Franţa, Germania sau Rusia. Semnificative sunt, în acest sens, muzeele particulare, care concentrau pasiunea nobilimii de a acumula curiozităţi ale naturii şi obiecte rare (o colecţie de acest gen a alcătuit, încă la mijlocul secolului al XIX-lea, A. Ruppert, olandez de origine, fost guvernator al Siberiei de Est), care reprezintă primul tip de muzeu privat din Basarabia (Ploşniţă 1998, 33). O altă colecţie de acelaşi fel a fost cea a lui I. Suruceanu, care în anii 80 ai secolului al XIX-lea conţinea: „3 000 de antichităţi egiptene, un număr enorm de amfore antice, toarte de amfore ştampilate, vase greceşti şi romane, 75 000 de obiecte de sticlă, bronz, argint şi aur, 202 unităţi de cercei şi inele din metale preţioase, 8 000 de monede vechi din aramă, aur şi argint şi o bibliotecă cu 3 500 volume". Această colecţie va fi împărţită şi achiziţionată pe părţi de muzeele din Odesa, Cherson, Moscova, astfel încât, în anul 1915 din ea rămăsese numai biblioteca, care cuprindea mai multe cărţi în limbile română, franceză, germană, latină şi greacă; încetând a mai exista după anul 1918 (Ploşniţă 1998, 36-38). Demn de evidenţiat este faptul că printre colecţionari erau reprezentanţi ai diferitor categorii sociale, ca urmare, conţinutul colecţiilor reflectă, pe de o parte, pasiunile personale ale titularului, iar pe de altă parte, realizările ştiinţifice ale perioadei în care acesta a trăit.

Dezvoltarea domeniului muzeal şi creşterea numărului de colecţii ale obiectelor de artă individuale a determinat participarea chişinăuienilor la diferite expoziţii de artă, cum ar fi cea din 1902 la Sankt Petersburg, sau organizarea unor expoziţii locale. În cadrul acestora, sunt expuse publicului diferite obiecte de artă, care reflectă modul de viaţă. Ca urmare, acest gen de manifestaţii culturale se bucură de o atenţie sporită din partea locuitorilor oraşului, precum şi a vizitatorilor străini. Astfel, de exemplu, expoziţia agricolă şi industrială din anul 1903 a fost vizitată de 32 880 de vizitatori cu bilete şi 7 832 de elevi, care au asistat la ea gratuit, găsind un bogat material de documentare şi cercetare (Ploşniţă 1998, 43).

Faptul că oraşul Chişinău devine un adevărat centru muzeistic (Ploşniţă 1999, 33) este susţinut şi de apariţia Muzeului de Istorie (creat de Comisia Gubernială Ştiinţifică a Arhivelor din Basarabia, autor Ion Halippa) şi a Muzeului Bisericesc (creat în 1906 de Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia), care avea trei secţii: numismatică, carte veche şi veşminte bisericeşti.

Aşadar, vizita la muzeu intră în viaţa cotidiană a locuitorilor oraşului Chişinău, devenind una dintre modalităţile de organizare a timpului liber, dar şi o posibilitate de a-şi îmbogăţi cunoştinţele despre tradiţiile locale, precum şi cultura generală a vizitatorului.

Percepută mai mult ca o activitate de eliberare a spiritului, morală, decât un divertisment în sensul adevărat al cuvântului, vizita la biserică şi asistarea la slujbele religioase obişnuite sau de sărbătoare, reprezintă o preocupare a cetăţeanului simplu, dar şi a categoriilor elitare ale societăţii chişinăuene.

Pe lângă bisericile mai vechi (Sf. Ilie, Măzărache, Biserica domnească Sf. Nicolae ş.a.) au fost înălţate un şir de alte biserici, ca: Sfânta Cuvioasa Teodora de la Sihla, Biserica Învierii Mântuitorului etc., astfel încât, la începutul secolului al XX-lea, Chişinăul avea două catedrale, 14 biserici parohiale, 18 capele, pe lângă instituţiile de învăţământ şi curative. Totodată, aici mai erau: o biserică armeano-gregoriană, una romano-catolică, o biserică luterană, o biserică militară şi una de rit vechi ortodox, o capelă armeană şi una catolică, sinagogi etc.

Potrivit martorilor perioadei, dar şi descrierilor istoricului român N. Iorga, „Chişinăul e un oraş bisericos. Prin toate părţile, pe jos în trăsuri, vezi preoţi chemaţi pentru deosebite pricini la mitropolitul-exarh al ţării, care e astăzi un rus. Ei se înfăţişează neobişnuit pentru noi: pălărie neagră, tare sau moale, fără margini mari, un lung anteriu de culoare cenuşie, pantaloni care se văd dedesubt. Poartă părul împletit în coadă sau răsfirat în viţe neunse care fâlfâie sălbatic. Pe piept le atârnă o cruce argintie prinsă cu un lanţ de grumaz. Merg rău, repede şi nu fac nici o impresie de demnitate cucernică în alergăturile acestea a lor..." (Iorga 1906, 17). Descriind, în continuare, instituţiile de cult basarabene, autorul menţionează, că: „Bisericile sunt multe, din toate stilurile. Una parcă a-şi aduce aminte de clădirile moldoveneşti, dar, dacă te uiţi bine, vezi că are în litere de aur, o inscripţie polonă. Altele au tot felul de umflături, turnuleţe, acoperăminte verzi. Am văzut chiar un paraclis, la şcoala de fete, care era săpat în piatră, de o deosebită îngrijire. Cui îi place stilul muscălesc, poate să admire: oricum sunt mari, curate şi bine înconjurate..." (Iorga 1906, 18).

Fire religioasă, dar şi morală în acelaşi timp, basarabeanul este preocupat de purificarea sa spirituală, prin acţiuni directe (cum ar fi, iertarea păcatelor la biserică), dar şi indirect, prin activităţi caritabile, de ajutorare a aproapelui. În acest sens, la Chişinău apar la începutul secolului al XX-lea o serie de societăţi, având diferite scopuri, care contribuie, în acelaşi timp, la transformarea oraşului în centru urban şi cultural. Astfel, în anul 1911 este înfiinţată Societatea *Frăţimea profesorilor de religie din Basarabia*, care avea scopul de a uni pe toţi profesorii de religie din şcolile secundare şi medii, de a se ajuta reciproc la realizarea datorilor pe care le aveau faţă de biserică şi şcoală, de a colabora la predarea religiei şi a educaţiei morale şi religioase a elevilor etc. Încă în anul 1904 la Chişinău fusese creată *Societatea istorico-arheologică bisericească* din Basarabia, al cărei obiectiv principal era de a cerceta şi de a analiza tezaurul bisericesc al ţinutului. Nu mai puţin importantă a fost *Societatea moldovenească din Basarabia*, fondată în 1905, pentru a contribui la ridicarea nivelului cultural al moldovenilor din Basarabia, dar şi la studierea acestui ţinut. *Societatea naturaliştilor şi amatorilor de ştiinţe naturale din Basarabia*, apărută în 1904, îşi propunea să depisteze problemele care vizează ştiinţele naturii şi ale mediului înconjurător şi să propună modalităţi de soluţionare a acestora. În aceeaşi perioadă, activează *Societatea amatorilor de artă dramatică din Chişinău*, care avea menirea de a contribui la dezvoltarea tinerelor talente artistice şi de a le ajuta să se afirme în interiorul şi exteriorul ţării. Încă în anul 1903 fusese inaugurată *Societatea amatorilor de arte frumoase din Basarabia*, care îşi propunea să organizeze diferite expoziţii şi să propage opere şi personalităţi ale artelor plastice din ţinut. Majoritatea acţiunilor societăţilor menţionate, urmăreau, printre scopurile bine determinate, de promovare a diferitor valori culturale şi ştiinţifice locale, şi scopuri caritabile, de a ajuta anumite categorii sociale vulnerabile ale societăţii. De exemplu, potrivit surselor timpului, „Ca să ajute pe orfanii din Basarabia, s-a înfiinţat încă de curând un comitet la Chişinău, având în frunte pe Preacuvioşia sa părintele Arhimandrit Gurie şi pe domnul Pelivan. Pentru scopul atât de creştinesc, comitetul a primit din România un ajutor începător de 100 000 lei, iar Banca Naţională a României a dat 50 000 lei. Se va urma adunare de daruri şi aici în ţară şi suntem încredinţaţi că fiecare om de inimă va ţinea să fie scris, cu cât poate mai mult în şirul celor ce au dăruit pentru frumosul scop (Luminătorul 1918, 76). Donaţiile obţinute, atât cele de la populaţia locală, cât şi cele externe, urmau să fie transferate la orfelinatele din Chişinău şi din alte localităţi ale Basarabiei.

Având acelaşi scop, al caritătţii, Congresul eparhial din 1910, înfiinţează din mijloacele personale ale clerului basarabean, provenite din cotizaţiile anuale, două burse a câte 100 ruble fiecare, pe lângă şcoala de două clase de fete, pentru copilele învăţătorilor din şcolile bisericeşti, indiferent de clasă socială; de asemenea, fixează o sumă anuală în folosul casei de ajutor reciproc a învăţătorilor din şcolile bisericeşti pe calea reţinerii a câte 50 de copeici din cotizaţiile personale ale clericilor. Tot acest congres hotărăşte instituirea, pe seama fabricii eparhiale de lumânări, mai multor burse pe lângă şcoala eparhială de fete, pentru copilele învăţătorilor din şcolile bisericeşti (Şcoala moldovenească 1919).

Timpul liber putea fi „omorât", de asemenea, prin intermediul plimbărilor în parc. Prin grija autorităţilor locale, parcurile şi locurile de agrement erau întreţinute în bună ordine şi curăţenie. Este cunoscută, în acest sens, decizia conducerii oraşului Chişinău, referitoare la reconstrucţia şi reamenajarea parcului central de odihnă, Grădina Publică, care este cel mai vechi parc din oraş, conceput şi amenajat în manieră clasică. Aici, locuitorii oraşului, după o zi de muncă, puteau merge la plimbare sau să se aşeze pe o bancă, pentru a asculta muzica locală, sau pentru a da frâu liber imaginaţiei.

De multe ori, parcul reprezenta locul de întâlnire cu prietenii, pentru a discuta pe diferite teme sau pentru a juca cărţi. Această pasiune, foarte frecventă, a locuitorilor oraşului Chişinău va fi oarecum „legalizată" după Unire. Prin Legea 3843 din 22 decembrie 1918, preţurile la cărţile de joc de la 1 februarie 1919 se fixează 40 lei – cărţile de joc pentru cercuri; 20 de lei – cărţile de joc calitatea I; 10 lei – cărţile de joc calitatea II (Basarabia economică 1919, 68). De menţionat, că prin aceeaşi lege, se adăugau la cărţile pentru cercuri şi de calitatea I câte încă 4 lei, iar cele de calitatea II – câte 2 lei, sume care urmau să constituie fonduri de donaţie pentru „Familia luptătorilor", societatea invalizilor şi societatea ortodoxă din Basarabia (Basarabia economică 1919, 68).

La compartimentul alte divertismente, frecvent întâlnite în oraşul Chişinău la începutul secolului al XX-lea, considerăm necesară evidenţierea par-

ticipării locuitorilor oraşului la ceremoniile legate de organizarea nunţilor şi a cumetriilor în oraş. Anume aceste ceremonii au conservat intact specificul naţional al poporului român al Basarabiei pe parcursul celor peste o sută de ani (1812-1918) de ocupaţie a regimului ţarist.

Ceremonia nunţii în ţinutul Chişinăului în perioada din ajunul Primului Război Mondial, este descrisă astfel, de specialiştii de profil: „După ce tinerii s-au cunoscut şi s-au înţeles, urmează momentul alegerii starostelui, care în numele tânărului merge la părinţii fetei şi le cere ca aceştia să-i primească pe părinţii feciorului. Părinţii fetei numesc şi ei un staroste. Cu prilejul mesei, care are loc, starostele mirelui îşi arată abilităţile în a obţine din partea părinţilor fetei legământul căi vor da o zestre cât mai mare. Părinţii fetei pun într-o farfurie o năframă şi un inel, iar viitorul mire pune într-o farfurie bani. Dacă fata alege banii, îşi exprimă astfel dragostea pentru viitorul mire, iar acesta luând năframa şi inelul, dă semn că logodna va avea loc. La despărţire stabilesc ziua de răspundere, când este stabilită ziua nunţii, se fac cumpărături şi sunt tocmiţi lăutarii. Doi conăcari pleacă înainte pentru a vesti părinţii fetei că soseşte „carnavalul nunţii". Conăcarii mirelui şi cei ai miresei se complimentează, cei din urmă pun pe capul miresei un colac pe care apoi îl vor împărţi. Mireasa aşează pe capul cailor mirelui o pânză lucrată de ea. Conăcarii rostesc versuri despre mire (împărat care la vânătoare a dat de urma unei zâne, în căutarea căreia i-a trimis pe ei.) Mireasa îl stropeşte pe mire cu busuioc, iar la conăcari le dăruie câte o năframă. Mirele îi răspunde cu un galben. Doi vornicei ai miresei invită tot alaiul la mireasă, unde se încinge jocul. În timp când are loc masa, doi conăcari ai mirelui şi cei doi ai miresei, fac o întrecere hipică, câştigătorul fiind răsplătit de mire. După masă, mirele trimite „pocloane" miresei şi părinţilor ei. La prezentarea darurilor, un vornic spune o altă oraţie. Ca răspuns, mireasa îi trimite şi ea daruri, însoţite de ovaţii. Un grup de femei aduce zestrea miresei, iar mirele le ospătează. Mirele porneşte pentru ultima dată la casa miresei, unde urmează iertăciunea, rostită tot în versuri de un vornic. După acest moment de emoţie adâncă, naşa aşează mireasa în trăsura mirelui şi porneşte spre casa acestuia, unde este aşteptată de mama acestuia cu două pahare cu vin din care mireasa gustă, sărută mâna soacrei, care o pofteşte în casă, la masă, în dreptul ei au fost puse o pâine neîncepută, o farfurie cu solniţă şi pahare. Urmează hiritisirea miresei din partea celor prezenţi, dăruirea de bani, păsări. Jocul este început de fiecare dată de mireasă. Toate evenimentele descrise au loc sâmbătă. După aceasta are loc cununia religioasă, la ieşirea din biserică fiind aruncate asupra mirilor grăunţe şi alune, simboluri ale rodirii. Luni, femeile căsătorite vor petrece „cu mare zgomot" la casa mirilor, uncropul…" (Datcu 1994, 43).

Prin urmare, concepute în sens larg, divertismentele atestate ca modalitate de petrecere a timpului liber de către locuitorii oraşului Chişinău în perioada de la începutul secolului al XX-lea, sunt foarte complexe şi comportă un conţinut foarte divers. De la cele cu o tentă a dezvoltării intelectuale, cum ar fi spectacolele de teatru şi film, sau cititul cărţilor, vizitele la muzeu ş.a., la cele care constituie o simplă relaxare, de tipul plimbărilor prin parc sau jocul de cărţi, toate modalităţile de divertisment descrise reprezintă, de fapt, atitudini comportamentale ale vieţii cotidiene şi ale mentalităţii chişinăuienilor în pragul unui nou secol.

Acestea erau „alimentate" de deciziile şi de intervenţiile nenumărate ale autorităţilor de a îmbunătăţi modul de viaţă materială şi morală al locuitorilor oraşului Chişinău, ca şi al tuturor românilor basarabeni.

De altfel, referindu-se la activitatea intelectualilor basarabeni în primii ani ai Unirii, istoricul Gh. Palade susţine că, în această perioadă, în Basarabia se desfăşoară o fructuoasă activitate culturală şi naţională, în rândurile populaţiei (Palade 1997, 86-100). Autorul prezintă ca exemplu *Îndrumările* emise la 3 martie 1918, pentru învăţătorii şi instructorii veniţi din România, care prevedeau ca această activitate să se realizeze astfel: a) prin organizarea de coruri şi alte activităţi muzicale, cu elevi, la şcoală sau la biserică; b) prin serbări cu jocuri şi cântece, recitaluri, teatre; c) prin promovarea interesului populaţiei pentru şcoala şi limba naţională (Palade 1997, 86-100).

În consecinţă, activităţile culturale de acest gen aveau menirea de a stimula interesul populaţiei faţă de valorile tradiţionale ale poporului român, dar şi de promova noile talente şi tendinţe culturale ale epocii.

Bibliografie

Aderov 1996: V. Aderov, Mentalităţi şi instituţii de cultură în Basarabia în primul deceniu al regimului sovietic (Bucureşti 1996).

Arhivele Basarabiei 1932: Arhivele Basarabiei. Revistă de Istorie şi Geografie a Moldovei dintre Prut şi Nistru, an. IV, nr. 2 (aprilie-iunie 1932).

Basarabia economică 1919: Bugetul Directoratelor din Basarabia aprobat prin Înaltul Decret Regal nr. 2197 din 7 iunie 1919 (după T. Ioncu), Basarabia economică 2-8, Chişinău 1919.

Burada 1975: T. Burada, Teatrul în Moldova (Bucureşti 1975).

Burlacu 1999: A. Burlacu, Literatura interbelică din Basarabia între regionalism şi unitate spirituală românească. Destin românesc 4, 1999, 67-80.

Ceaicovschi-Mereşanu 1994: Gleb Ceaicovschi-Mereşanu, Anastasia Dicescu. Făclia, 18 martie 1994.

Ciobanu 1992: Şt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chişinău 1992).

Chişinău 1997: Chişinău. Enciclopedie (Chişinău 1997).

Cojocaru 1996: Gh. Cojocaru, Consideraţii cu privire la unirea Basarabiei cu România. Destin românesc 4, 1996, 54-72.

Cojocaru 1997: Gh. Cojocaru, Contribuţia Basarabiei la îmbogăţirea patrimoniului cultural românesc în primii ani după Unire. Destin românesc 4, Chişinău 1997, 80-102.

Cosmovici 1990: A. Cosmovici, George Enescu în lumea muzicii şi în familie, Editura Muzicală, (Bucureşti 1990).

Coval 1992: D. Coval, Din istoria jurnalisticii româneşti (secolul XIX – începutul secolului XX) (Chişinău 1992).

Cuvânt Moldovenesc 1913a: Cuvânt Moldovenesc. Revistă de literatură şi ştiinţă practică, mai, 1913.

Cuvânt Moldovenesc 1913b: Cuvânt Moldovenesc. Revistă de literatură şi ştiinţă practică, nr. 5, noiembrie 1913.

Dănilă 2005: A. Dănilă, Opera din Chişinău (Chişinău 2005).

Datcu 1994: I. Datcu, Obiceiuri de nuntă basarabene. Un studiu necunoscut datorat istoricului Ion Halippa. Datini. Revistă de cultură 3-4 (8-9), 1994, 43.

Evenimentul 1909: Evenimentul, 31 ianuarie, 1909.

Iacobescu 1998: M. Iacobescu, Oameni de seamă dintre Prut şi Nistru: Vasile Stroiescu (1845-1926). Destin românesc 2, 1998, 27-33.

Iorga 1996: N. Iorga, Ţinutul Chişinăului. Basarabia 7-8, 1996.

Istoria 1971: Istoria teatrului în România (1849-1918), vol. II (Bucureşti 1971).

Istrati 1995: E. Istrati, Ion Pelivan – un model de slujire a idealului naţional românesc. Destin românesc 4, 1995, 45-53.

Luminătorul 1914: Luminătorul, nr. 3, 1914.

Luminătorul 1918: Luminătorul, nr. 5, 1918.

Luminătorul 1942: Inaugurarea Muzeului Bisericesc din Chişinău. Luminătorul, nr. 11-12, 1942.

Mâţu 1930: C. Mâţu, O necesitate disconsiderată: Presa românească în Basarabia (Chişinău 1930).

Mihailovici 1992: P. Mihailovici, Tipărituri româneşti în Basarabia de la 1812 până la 1918 (Chişinău 1992).

Mişcarea 1912: Mişcarea, februarie, 1912.

Neamul românesc 1908: Neamul românesc, 15 februarie, 1908.

Negru 2002: Gh. Negru, Intelectualii basarabeni (1906-1913). Destin românesc 4, 2002, 15-38.

Noroc 2002: L. Noroc, Dezvoltarea învăţământului artistic în Basarabia interbelică. Destin românesc 3, 2002, 54-69.

Palade 1997: Gh. Palade, Din activitatea intelectualilor din Vechiul Regat, Ardeal şi Bucovina în Basarabia anilor Unirii 1918-1920. Destin românesc 1, 1997, 86-100.

Ploşniţă 1998: E. Ploşniţă, Muzeul basarabean în fluxul istoriei (Chişinău 1998).

Ploşniţă 1999: E. Ploşniţă, N. Răileanu, Pagini de muzeografie basarabeană (Chişinău 1999).

Popovschi 1995: V. Popovschi, Rolul ziarului „Cuvânt Moldovenesc" în trezirea conştiinţei naţionale a românilor basarabeni în 1917. Destin românesc 4, 1995, 76-85.

Poştarencu 2000: D. Poştarenco, Emanuil Gavriliţă: 90 de ani de la moarte (Contribuţii biografice). Destin românesc 1, 2000, 49-55.

Sincronism 1984: Sincronism european şi cultura critică românească (Bucureşti 1984).

Stan 2003: C.I. Stan, Activitatea lui O. Ghibu pentru unirea Basarabiei cu România, Destin românesc 1, 2003, 15-27.

Suferinţele Basarabiei 1996: Suferinţele Basarabiei şi răpirile ruseşti (Bucureşti 1996).

Şcoala Moldovenească 1917: Şcoala Moldovenească 1, iunie, Chişinău 1917.

Şcoala moldovenească 1919: Motivele educaţiei. Şcoala moldovenească 8-9, iunie-iulie, Chişinău 1919.

Ţepordei 1997: V. Ţepordei, Chişinăul tinereţii noastre. Literatura şi arta, 3 aprilie, Chişinău 1997.

Varta 1998: I. Varta, „Glasul Basarabiei" în apărarea limbii naţionale. Destin românesc 1, 1998, 87-97.

Бессарабская жизнь 1910: Бессарабская жизнь, июль, 1910.

Ведомости 1913a: Ведомости Кишиневской Городской Думы, nr. 68, октябрь 1913.

Ведомости 1913b: Ведомости Кишиневской Городской Думы 1913: Борьба с вредным влиянием кинематографов, Ведомости Кишиневской Городской Думы, nr. 76 (ноябрь 1913).

Ведомости 1915: Отчет по концерту «Музыкального Общества» устроенного 22 октября 1915 года, Ведомости Кишиневской Городской Думы, nr. 63, октябрь 1915.

Друг 1908: Друг, август, 1908.

Друг 1910: Друг, июнь, 1910.

Отчет 1904: Отчет Кишиневской Городской Общественной Библиотеки за 1900-1902 гг., Кишинев 1904.

Отчет 1912: Отчет Кишиневской Городской Общественной Библиотеки за 1911 г., Кишинев 1912.

Les modalités d'organiser le loisir à Chisinau au début du XX-ème siècle

Résumé

L'étude présente les modalités d'organisation du temps libre des habitants de la ville Chisinau au début du XX-ème siècle.

Les dates exposées nous permettent de constater, que les divertissements de la période étudiée sont très complexes et ont un contenu très divers. S'il s'agit de la fin des heures du travail ou même de la fin de semaine, les habitants de Chisinau organisaient individuellement, mais en dépendance de la situation sociale, à leur gré, les moments de repos et de distraction. Ceux-ci comprenaient des activités très variées: dès la lecture des livres, les visites au théatre ou au cinéma, au musée ou à la bibliothéque; les promenades au parc; les distractions dans les salles de danse ou de la musique; boire un caffé avec un ami ou participer à une vraie distraction au restaurant.

Dans ce contexte, les modalités d'organisation du temps libre attestées au début du XX-ème siècle, présentent des attitudes comportamentales de la vie quotidienne et de la mentalité des habitants de Chisinau au commencement d'un nouveau siècle.

Способы организации свободного времени жителей города Кишинева в начале XX-го века

Резюме

В данной статье рассматриваются способы организации свободного времени жителей города Кишинева в начале XX-го века.

По изложенным фактам, способы развлечения исследованного периода были очень разнообразны. Безразлично если относимся к периоду после работы или даже к начале недели, жители города Кишинева индивидуально организовали, но и в зависимости от социальной среды, свое свободное время и развлечения. Они представляли собой очень разнообразные действия, начиная с чтением книг, посещением театров, библиотек, до прогулок в парке, чаепитья с друзьями в различных помещениях или развлекательные мероприятиях в ресторанах.

В этом контексте, способы организации свободного времени начала XX-го века представляют формы поведения каждодневной жизни и менталитет жителей города Кишинева в начале нового века.

06.03.2007

Lucia Sava, Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu" din Cahul, str. Piaţa Independenţei, 1, Cahul, Republica Moldova, e-mail: luciasmd@yahoo.com

MIHAIL OZMIDOV, PRIMUL ARHITECT ŞI INGINER CADASTRAL AL BASARABIEI DIN PERIOADA ŢARISTĂ

Dinu Poştarencu

Încorporând teritoriul românesc dintre Prut şi Nistru în imensul său imperiu, oficialităţile ruse şi-au trimis aici armata de funcţionari pentru a dirija provincia răpită, din componenţa ei făcând parte şi Mihail Ozmidov (1782-1826), care a activat în calitate de arhitect şi inginer cadastral.

Ioan Halippa afirmă că el era originar din gubernia Ekaterinoslav (Труды 1900, 88). Şi-a făcut studiile, din 1792, la Şcoala populară din Kiev, după absolvirea căreia guvernatorul civil al guberniei Kiev, V.I. Krasno-Milaşevici, l-a desemnat, în 1799, ca elev pe lângă arhitectul oraşului Kiev. În 1802 este avansat la treapta de ajutor al arhitectului acestei urbe ucrainene, funcţie pe care a exercitat-o până la 9 august 1811, când este invitat la Iaşi de către administraţia militară rusă de ocupaţie, instalată în Principatele Române de la începutul războiului ruso-turc din 1806-1812. Senatorul V.I. Krasno-Milaşevici, preşedintele Divanurilor Principatului Moldovei şi Ţării Româneşti, l-a numit arhitect al oraşului Iaşi. Ocupând acest post, se menţionează într-un document de epocă, el a contribuit „nu numai la construcţia unor case particulare, dar şi la transformarea unor clădiri publice în spitale militare. A elaborat proiectul privind săparea unor şanţuri prin Iaşi pentru drenare şi scurgerea apei din oraş. În plus, a întocmit planul general al oraşului Iaşi”[1].

Retrăgându-se administraţia militară rusă de ocupaţie din Principatele Române, după ratificarea Tratatului de pace ruso-otoman de la Bucureşti, Mihail Ozmidov vine împreună cu alţi funcţionari ruşi la Chişinău, unde, la 3 octombrie 1812, proaspătul guvernator civil al Basarabiei, Scarlat Sturza, îi oferă funcţia de arhitect gubernial şi inginer cadastral al Basarabiei[2].

Una dintre primele însărcinări pe care i le-a dat S. Sturza a fost cea cu privire la alcătuirea planului oraşului Chişinău. Prin dispoziţia din 21 iunie 1813, general-maiorul I.M. Hartingh, guvernatorul civil interimar al Basarabiei, i-a comunicat următoarele lui M. Ozmidov: „Examinând planul părţii noi a oraşului Chişinău, întocmit de D-voastră din ordinul lui Sturza şi în conformitate cu care s-au început deja lucrările de construcţie, eu îl aprob şi îl trimit îndărăt. Toate străzile şi pieţele binevoiţi a le marca cu brazde sau şănţuleţe. Pentru executarea acestei munci cereţi oameni de la poliţia locală. Satisfaceţi-l pe oricine care va solicita de la D-voastră să i se repartizeze teren în partea nouă a oraşului, obţinând însă pentru aceasta aprobarea mea. Persoanele interesate să zidească sunt obligate să ridice casele după planurile faţadelor întocmite de D-voastră şi, astfel, oraşul va avea o uniformitate şi un aspect plăcut. Fiecare doritor să construiască îşi va amenaja interiorul caselor şi curţile după cum crede de cuviinţă. Alcătuiţi un plan al părţii vechi a oraşului, indicând pe el, în măsura posibilităţilor, linia străzilor, fără a supune locuitorii unor greutăţi. Am ordonat poliţiei să nu dea voie nimănui să zidească în sectorul vechi al oraşului fără permisiunea D-voastră”[3].

În calitate de arhitect, M. Ozmidov a elaborat proiectele şi devizele de cheltuieli ale mai multor construcţii de menire publică şi private, printre care se numără temniţa din Chişinău, dată în folosinţă la 21 noiembrie 1815, clădirea şi dependinţele Spitalului orăşenesc din Chişinău, inaugurat la 27 decembrie 1817[4] (Дело 1898, 15, 36).

La 9 octombrie 1813, el îi raporta lui I.M. Hartingh despre lucrările de reparaţie ce urmau a fi realizate la casa în care activa expediţia poştală din Chilia[5].

În prima fază a activităţii sale în Basarabia, exercitând şi cea de-a doua sa funcţie, el a hotărnicit moşiile litigioase cu ocazia vânzării sau schimbării acestora de către proprietarii care, obligaţi prin clauzele Tratatului de pace de la Bucureşti, luaseră decizia de a se stabili în dreapta sau în stânga Prutului. A mai delimitat suprafaţa de pământ repartizată din ordinul guvernanţilor de la Sankt Pe-

[1] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 29, f. 4.
[2] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 29, f. 5.
[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 80, f. 1147v.
[4] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 29, f. 7.
[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3, f. 48.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 257-258.

tersburg coloniştilor germani emigraţi din Ducatul Varşoviei, sub supravegherea lui efectuându-se şi lucrările de zidire a caselor pentru aceştia[6].

Prin adresa din 25 mai 1818, rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei, A.N. Bahmetev, a informat Guvernul provinciei Basarabia că a instituit o comisie care avea misiunea să coordoneze construcţia caselor în oraşul Chişinău, comisie în componenţa căreia l-a inclus şi pe M. Ozmidov[7].

Curând însă a plecat din ordinul lui Bahmetev prin întreaga Basarabie pentru a trasa noile hotare ale ţinuturilor în conformitate cu prevederile Regulamentului organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818[8].

La 12 octombrie 1818, Bahmetev a dat dispoziţie Guvernului provinciei Basarabia să-l numească în funcţia de arhitect provincial pe arhitectul Iosif Bettini, sosit de curând la Chişinău[9], iar peste câteva zile, la 19 octombrie, a anunţat aceeaşi instituţie administrativă că l-a confirmat pe M. Ozmidov în calitate de inginer cadastral provincial[10].

Cu toate acestea, M. Ozmidov s-a manifestat şi în continuare ca arhitect. Potrivit unor documente de arhivă, în 1820 el a elaborat proiectele penitenciarelor ce urmau a fi înălţate în oraşele Bender (Tighina), Akkerman (Cetatea Albă), Ismail, Hotin şi Bălţi, precum şi proiectul de refacere a temniţei din Chişinău[11].

Tatăl său, Simion Dmitrievici Ozmidov, a decedat la Chişinău, în ziua de 7 ianuarie 1835, la vârsta de 90 de ani[12], iar fiul său, Luca M. Ozmidov, în 1840, locuia la Chişinău, fiind funcţionar în Cancelaria guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei[13].

Bibliografie

Труды 1900: Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, том I (Кишинев 1900).

Дело 1898: Дело о постройке в городе Кишиневе городовой больницы, о пожертвованной разными лицами сумм, об определении к сему зданию смотрителя и вся переписка к оному принадлежащая. Выписка из дела Бессарабского Губернского Правления, хранящегося в архиве по описи № 112, Типография Бессарабского Губернского Правления (Кишинев 1898).

Mihail Ozmidov, the first architect and land surveyor of the tsarist Bessarabia

Abstract

Mihail Ozmidov (1782-1826) was born in Ekaterinoslavskaya province. During Russo-Turkish war of 1806-1812 he was the architect of Iasi town. After the Russian annexation of Bessarabia, M. Ozmidov was appointed provincial architect and surveyor. Among his works it's worth mentioning Chisinau city plan, city prison project etc.

Михаил Озмидов, первый архитектор и землемер Бессарабии царского периода

Резюме

Михаил Озмидов (1782-1826) родом из Екатеринославской губернии. Во время русско-турецкой войны 1806-1812 гг. был архитектором города Яссы. После аннексии Бессарабии царской Россией, М. Озмидов был назначен областным архитектором и землемером. Среди его работ можно упомянуть план города Кишинева, проект кишиневской городской тюрьмы и др.

20.01.2007

Dinu Poştarencu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

[6] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 29, f. 7.
[7] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 119, f. 823v-824.
[8] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 415v.
[9] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 358.
[10] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 416.
[11] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 90.
[12] ANRM, F. 211, inv. 3, d. 14, f. 59v.
[13] ANRM, F. 211, inv. 3, d. 32, f. 28v.

„TOVĂRĂŞIA” (1906-1911) – PERIODIC DE PROFIL COOPERATIST AL ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI

Vasile Dobrescu

Apariţia periodicului „Tovărăşia”, la începutul secolului XX, se înscrie printre preocupările promovării ideilor şi cunoştinţelor economice generale sau de specialitate urmărite de elitele românilor transilvăneni, în dorinţa expresă a modernizării societăţii româneşti şi a dezvoltării şi consolidării unui sistem economic naţional prosper. Pionieratul publicisticii economice naţionale deschis de editarea, în anul 1873, a periodicului de informaţie şi dezbatere economică generală „Economul” (Pavel 1968, 183-188) va stimula iniţiativele întreprinse de grupurile de intelectuali şi economişti români spre întemeierea unor periodice de popularizare a cunoştinţelor economice sau de profil, pe lângă rubricile, adeseori permanente, de informaţie şi propagandă economică, inserate în marea majoritate a cotidienelor româneşti din epocă. Astfel, în presa românească transilvăneană s-au editat periodice economice, precum: „Revista economică”, 1899-1948 – periodic cu profil financiar-bancar; „Economia” – Caransebeş, 1905-1908; „Bunul econom” – Orăştie, 1900-1908; „Spicuiri economice” – Orăştie, 1912-1914; etc. (Dobrescu 1996, 85-92). În această serie de publicaţii se înscrie şi periodicul „Tovărăşia” – 1905-1910 –, editat de economistul Vasile C. Osvadă, directorul băncii „Agricola” din Hunedoara, dedicat special promovării ideilor şi mişcării cooperatiste în rândul românilor transilvăneni.

Economistul Vasile C. Osvadă (1875-1931) s-a remarcat ca una dintre cele mai reprezentative personalităţi, care au ilustrat curentele de idei şi gândire economică ce vizau modernizarea şi emanciparea economică a românilor transilvăneni până la 1918, precum şi consolidarea sistemului economic al României Mari. Născut în comuna Măhaciu, judeţul Alba, ca fiu al unui notar, Vasile Osvadă şi-a definit profilul intelectual şi de specialist urmând studiile gimnaziale la Blaj şi la Braşov, iar cele superioare la Academia Comercială din Viena. Ocupă pe rând posturi de funcţionar, contabil de bancă şi apoi director de bancă la „Agricola” (Hunedoara), funcţie deţinută până în 1919, numărându-se printre figurile emblematice care au contribuit la formarea şi organizarea sistemului de credit românesc. Din decembrie 1918 – aprilie 1920 este membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei ca secretar general al Resortului de agricultură, calitate care-i va conferi posibilitatea alcătuirii unui proiect de reformă agrară pentru această provincie, precum şi iniţierea înfiinţării Băncii Agrare din Cluj în 1919. Înainte de a redacta periodicul „Tovărăşia”, Vasile C. Osvadă se remarcase ca un fecund şi frecvent colaborator al unor publicaţii precum: „Tribuna” – Sibiu; „Libertatea”, „Bunul econom” şi „Foaia de Duminică” – Orăştie; „Revista economică” şi „Ţara noastră” – Sibiu; „Lupta” – Budapesta, continuându-şi ulterior, după 1918, activitatea publicistică la „Biruinţa”, „Voinţa” sau „Societatea de mâine” – Cluj. Prin concepţiile şi ideile sale originale a fost unul dintre cei mai reprezentativi precursori ai curentului agrarian-ţărănesc din Transilvania, care, după 1918 se va cristaliza şi se va impune ca o doctrină economică şi politică de seamă pentru perioada României interbelice. Concepţiile şi ideile sale au constituit subiectul unor lucrări precum: *Legea tovărăşiilor*, Orăştie, 1907; *Băncile populare din România*, 1907; *Mişcarea cooperativă*, în „Transilvania” XLIII, 1912; *Reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, Bucureşti, 1921; *Asigurarea vitelor*, Cluj, 1924; *Material pentru soluţii economice*, Cluj, 1924; *O revizuire a situaţiei economice*, Cluj, 1928 (Dobrescu 1972, 89-115; Razba 2004, 397-398).

Periodicul „Tovărăşia”, tipărit din 1 ianuarie 1906, mai întâi, la Hunedoara – ultimul număr este editat în 26 octombrie 1911 – avea inserat, special ca subtitlu, pentru a sublinia distinct profilul său tematic, „Foaie povăţuitoare la formarea şi conducerea *însoţirilor economice* (sublinierea redacţiei) cum şi pentru agricultură, meserii şi negoţ etc.”, apoi, din 1908 şi-a adăugat şi subtitlul de „Foaie oficioasă a Centralei Tovărăşiilor şi a însoţirii pentru Asigurarea vitelor, amândouă în Orăştie”. Din anul 1910, la subtitlul iniţial din 1906, a inserat adaosul „Foaie oficioasă a Reuniunii proprietarilor de vite din Orăştie, care face

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 259-266.

asigurarea vitelor". Pentru crearea unor condiţii optime de tipărire şi, parţial, din motive redacţionale – în primul an periodicul a fost alcătuit şi scris aproape exclusiv de redactorul său Vasile C. Osvadă – „Tovărăşia" va fi editată, din anul 1907, la Orăştie, „ca adaus" al periodicului social-politic „Libertatea", reuşind să atragă colaborarea, relativ sporadică, dar totuşi însemnată a unor entuziaşti intelectuali publicişti ca: Ioan Moţa, Ştefan Erdely, Traian I. Iarca, Gavril Todică etc., atraşi de orientarea tematică a publicaţiei şi pătrunşi de necesitatea promovării şi aplicării ideilor cooperaţiei în societatea românească. Dorinţa lui Vasile Osvadă de a asigura frecvenţa apariţiei periodicului, iniţial, trilunară – în anii 1906 1907 – şi, apoi, bilunară, din anul 1908, nu s-a împlinit decât pentru anii 1907 şi 1908 din motive redacţionale şi mai puţin materiale, deoarece acesta reuşise să pătrundă şi să fie solicitat în mediile româneşti elitare, îndeosebi din lumea satului, înregistrând, bunăoară, în anul 1910 cca 7000 de abonamente, cifră demnă de apreciat pentru nivelul difuzării periodicelor din acea epocă (Tovărăşia 1910, n. 15, 1). Astfel, în anul 1906 au apărut 18 numere; în 1907 – 33 numere; în 1908 – 22 numere; în 1909 – 15 numere; în 1910 – 19 numere; în 1911 – 11 numere; din 1909 o parte din numerele publicaţiei apar comasate.

Apariţia publicaţiei „Tovărăşia" se realiza într-un context cultural-spiritual şi social-economic propice promovării ideilor cooperatiste, generat de primele succese concrete înregistrate prin întemeierea unor cooperative de credit româneşti, precum şi de deschiderile şi permeabilitatea, tot mai mare, dovedită de o însemnată parte a grupurilor elitare româneşti faţă de ideile şi înfăptuirile economice asociaţioniste, care generaseră un adevărat şi puternic curent de opinii şi susţineri, ce au implicat efectiv şi cele mai însemnate instituţii culturale şi economice ale românilor transilvăneni precum „Astra" sau asociaţia băncilor naţionale „Solidaritatea" (Enescu 1912, 257-266; Dragoş 1933; Jinga 1995; Dobrescu 1996, 120-186).

Venind în întâmpinarea acestor realizări şi stări de spirit, „Tovărăşia", în primul său articol redacţional intitulat „Ţinta noastră" îşi defineşte, explicit şi esenţializat obiectivele sale tematice din perspectiva procesului modernizării societăţii transilvănene, a rolului însemnat pe care-l ocupă factorul economic în consolidarea şi afirmarea mişcării naţionale româneşti, proces ce trebuia stimulat prin „sprijinirea înfiinţării, înmulţirii şi dezvoltării tovărăşiilor economice" (Tovărăşia 1906, n. 1, 1) – deziderat ce fixează şi defineşte profilul şi conţinutul major al publicaţiei. Astfel, materialele publicistice, care vizează concretizarea şi aplicarea mişcării cooperatiste în spaţiul românesc, inserate în paginile „Tovărăşiei" se înscriau în ansamblul, mai larg, al activităţilor şi iniţiativelor economice ale românilor transilvăneni îndreptate spre structurarea unei economii naţionale dinamice şi prospere întrucât, „Acţiunile economice sunt cele mai potrivite mijloace pentru a ajunge la o mai bună existenţă şi la afirmarea ca factor (*activ* n.n.) al omului, al cetăţeanului şi al naţiunilor. Un om, un neam, ce vrea să trăiască, să se valideze şi să-şi întrupeze idealurile trebuie să aibă armele puternice ale bunăstării economice" (Tovărăşia 1906, n. 1, 1). În acest sens, coagularea energiilor zecilor de mii de mici producători, îndeosebi rurali, şi folosirea potenţialului lor economic se impunea ca un imperativ major cărora trebuia să li se creeze „cadrele trebuincioase" pentru fructificarea maximă a capacităţilor economice prin formele şi modalităţile oferite, generos, de ideile şi principiile mişcării cooperatiste.

Periodicul „Tovărăşia" nu va exclude însă, în subsidiar, dezbaterea şi altor probleme economice, ele fiind, de regulă, cuprinse sub forma unor succinte comentarii şi, mai adesea, sub titlul unor rubrici de informaţii de ordin statistic din domeniile, industrial-meşteşugăresc, comercial, financiar-bancar sau de politici mercuriale, ştiri extrem de utile pentru cei avizaţi în epocă, dar şi pentru istoricul sau analistul economic contemporan dornic să reconstituie ambianţa şi imaginea vieţii cotidiene din cadrul societăţii transilvănene supusă impactului modernizării. În acest mod, editorialelor şi materialelor referitoare la cooperaţie, cu pronunţat caracter teoretic şi propagandistic, li se adaugă rubricile ce privesc mijloacele concrete de înfăptuire a unităţilor cooperatiste, analizele succinte referitoare la starea economiei Transilvaniei sau din Imperiul Austro-Ungar, la care se ataşează rubricile de informaţii şi ştiri ce privesc evoluţia agriculturii, meseriilor, comerţului, creditului şi uneori, comentarii de ordin juridic asupra unor legi de conţinut economic.

Profilarea, cu precădere a tematicii periodicului „Tovărăşia" spre cooperativismul economic, oglindea orientările doctrinare, de idei şi politici economice ale celor mai active grupuri elitare ro-

mâneşti interesate şi dornice să transforme activitatea cooperativistă într-o largă şi trainică mişcare economică de masă, deopotrivă, prin popularizarea, cât şi prin implementarea principiilor universale ale cooperativismului. Dintre acestea, pentru asigurarea succesului cooperaţiei, redactorului „Tovărăşiei", Vasile Osvadă, i se păreau ca indispensabile, prin conţinutul şi pentru însemnătatea activităţii cooperativelor de orice natură, respectarea cu stricteţe a liberului consimţământ şi a autonomiei interne a cooperaţiei, dar mai ales, a respectării principiului întrajutorării altruiste menită să evidenţieze valoarea şi calitatea muncii, să elimine tentaţia „câştigului nemuncit" şi a profitului prin orice mijloace (Tovărăşia 1906, n. 2, 41, Idem 1911, n. 11, 1). De asemenea, recomanda, iniţiatorilor cooperaţiei, ca la înfiinţarea tovărăşiilor să ia în considerare necesităţile economice locale reale, capacităţile şi calităţile resurselor umane şi materiale disponibile, ca minime şi indispensabile condiţii pentru asigurarea duratei şi eficienţei unităţilor cooperatiste, atrăgând atenţia că: „de la început însă, să chibzuim lucrurile şi numai acolo să lucrăm pentru alcătuirea tovărăşiilor, unde ştim dinainte, *că avem cu cine şi pentru cine şi prin cine le face*" (s.r., Tovărăşia 1906, n. 2, 41).

Un loc de seamă pentru „îndrăgirea" şi înfiinţarea tovărăşiilor cooperatiste i se acorda, în paginile „Tovărăşiei", educaţiei cooperatiste a masei viitorilor cooperatori, ce trebuia împlinită printr-o consecventă şi permanentă propagandă de popularizare a ideilor cooperatiste printr-un limbaj accesibil şi atractiv, prin folosirea unei argumentaţii concrete şi explicite, menită să ofere suficiente şi reale motivaţii declanşării procesului popriu-zis al înfiinţării şi activităţii lor de formă şi conţinut cooperatist. De asemenea, succesul general al cooperaţiei era întrevăzut printr-o riguroasă şi extinsă mişcare economică de anvergură naţională, care la rândul său ar revigora întregul corp naţional. Se aprecia că acţiunea cooperatistă îşi va valida rezultatele numai în cadrele structurilor naţionale şi în consens cu cerinţele şi trebuinţele naţiunilor, respectiv ale românilor transilvăneni, pornind de la ideea că „Fiecare neam îşi are trebuinţele lui, îşi are calităţile lui speciale şi, prin urmare, puterea şi importanţa fiecărui neam, ca factor economic, e deosebită ... Iată pentru ce organizaţiile economice puse pe baze naţionale le credem noi, şi sunt dovedite, ca mai potrivite şi mai puternice – între orice împrejurări şi orice ţară" (Tovărăşia 1910, n. 15, 1).

În condiţiile social-politice specifice ale populaţiei româneşti din Transilvania, cooperaţiei i se atribuiau funcţii suplimentare deosebite. Micilor unităţi cooperatiste constituite pe baze naţionale li se acordau mai multe şanse de succes în cadrul manifestărilor pe terenul vieţii politice. Preconizata realizare a sporirii bunăstării materiale a ţărănimii, ca membri ai uniunilor cooperatiste, în cadrul sistemului politic dualist, ar fi format implicit elementele sociale necesare susţinerii activităţii politice din ce în ce mai active a elitei politice romaneşti. În consecinţă, „Tovărăşia" prezenta avantajele sistemului cooperatist, mai întâi în mod teoretic, şi, apoi, prin exemplificări la situaţia concretă, de obicei precară, a micilor producători de la sate, cărora le sugerează, în permanenţă, soluţii legate de întemeierea diverselor tipuri de cooperative. „Ţinta însoţirilor este să adune şi să întărească pe cei mici şi slabi, pe cei sărăciţi", deoarece prin ele, aceştia „pot sa-şi ajute producţiunea, valorizarea şi comerţul de care au trebuinţă" (Tovărăşia 1906, n. 2, 51).

Numeroase articole relevă şansele mari pe care le oferă cooperaţia acţiunii de emancipare economică a poporului român, posibilităţile infinit mai mari ale acestuia de a-şi procura unelte perfecţionate, maşini, vite de rasă, altoi, de a depăşi momentele critice ale unor crize economice sau cataclisme naturale, de a-şi procura mai uşor creditele necesare activităţii agrare, fără a fi expus spolierii cămătarilor. „Căci având tovărăşii săteşti, ţăranii noştri îşi vor satisface mai uşor prin acestea lipsurile lor de câteva coroane ce le au începutul lucrărilor de câmp şi astfel vor scăpa de ghearele cămătarilor... Prin tovărăşii îşi vor putea cumpăra primăvara bucatele de lipsa şi îşi vor valoriza prisosurile de tot felul" (Tovărăşia 1906, n. 11-12, 83). Folosindu-se de ocaziile cele mai diverse pe care le furnizează activitatea cotidiană, revistele sugerează, ţinând cont de ocupaţiile şi de valoarea materială a gospodăriilor micilor producători, cooperative ca cele de valorificare a păsărilor şi ouălor (Tovărăşia 1906, n. 11-12, 90) de asigurare a vitelor ca cel mai de seama inventar viu din gospodăria ţărănească". Pentru că nimic nu poate interesa mai mult pe ţăranul nostru agricultor ca grija ce să poartă, pentru ca să-l păzească de pagubele ce se pot ivi în orice moment prin pierderea vitelor" (Tovărăşia 1906, n. 13, 104). De asemenea, lipsa de pământ, puternic resimţită la sate, o vedea suplinită prin alcătuirea unor tovărăşii de cumpărare sau arendare a pământului (Tovărăşia 1907, n. 8, 1).

În propaganda cooperatistă publicaţiile folosesc ca argumente şi realizările rodnice ale cooperaţiei naţionalităţilor din Transilvania, ale popoarelor din monarhia austro-ungară sau ale vecinilor acesteia, în primul rând ale cooperaţiei din România. „Poporului trebuie să-i arăţi multe pilde reuşite colo şi colo, daca e să-l poţi îndupleca, a porni şi el la ceva nou în viaţa economică şi culturală. Pentru aceea prin „Tovărăşia" ne-am străduit din capul locului să aducem înainte, mai ales pilde şi dovezi din încercările de colo şi de colo care să încredinţeze în sufletul său pe fiecare român că bine face de va porni pe drumul tovărăşirii în cele economice, căci însoţirea face şi pe cei slabi ca şi pe cei tari, pe cei neînsemnaţi să ajungă la însemnătate... Că dacă cei din *Ţară* la bine au ajuns prin introducerea întovărăşirilor, apoi negreşit că nici la noi, la rău nu o să ducă" (Tovărăşia 1907, n. 18, 1). Exemplificările şi relaţiile pe care „Tovărăşia" le stabileşte între cooperaţia românească din Transilvania şi cea din Regatul Român îşi aveau nu numai o firească filiaţie economică cu efecte stimulatoare, ci şi o nuanţă evident politică. Nu rareori sunt puse în antiteza bilanţurile cooperaţiei de dincolo şi de dincoace de Carpaţi, pentru a se arăta discrepanţa evidentă între relativul progres al cooperaţiei din România după 1900 şi evoluţia anevoioasă a celei româneşti din Transilvania. Apariţia sistematică a unor articole de acest gen în rubricile „D-ale tovărăşiilor" sau „Noi şi ceilalţi" ofereau, totodată, prilejul dezvăluirii unor forme sau modalităţi noi de întemeiere practică a cooperaţiei. Pe de altă parte, se sublinia necesitatea stabilirii unor legături cât mai trainice şi mai firesti între românii din monarhia austro-ungară şi statul român independent în vederea accelerării progresului economic general al poporului român. În acest sens sunt lansate îndemnuri şi propuneri pentru lărgirea contactelor cu caracter economic, participarea la manifestări comune de genul expoziţiilor economice. Sunt semnificative in aceasta privinţa rândurile scrise de „Tovărăşia" cu ocazia participării românilor transilvăneni la Expoziţia din 1906 de la Bucureşti. „Dorul nostru e dus pe aripile nădejdii ca expoziţia română să fie un puternic imbold, un promiţător început, că să căutam şi să aflăm legăturile economice între noi şi între fraţii din Regat şi fraţii din celelalte ţari unde românii locuiesc. De la legăturile acestea economice aşteptam noi izbăvirea neamului nostru, izbăvirea dorită cu atât de dulce meşteşug de iubitul nostru Goga ..." (Tovărăşia 1906, n. 16-17, 124-125).

Pentru reducerea impedimentelor şi riscurilor "în activitatea practică de înfăptuire a cooperativelor, „Tovărăşia" va insera comentarii asupra legilor statului, care permiteau înfiinţarea şi favorizau dezvoltarea acestora, însoţindu-le cu recomandări amănunţite şi practice. Din aceleaşi motive, ca şi pentru înlesnirea răspândirii cât mai rapide şi eficiente a formelor cooperatiste, sunt publicate proiecte de statute-tip, privind diverse „însoţiri economice" de obicei dintre cele mai simple şi mai apropiate prin natura lor de situaţia economică specifică a ţărănimii transilvănene. Spre exemplu, sunt prezentate proiectele-tip pentru tovărăşii de asigurare a vitelor, de arendare a unor suprafeţe de pământ, „de lăptării" etc. De asemenea îndrumările exprimate de periodicul „Tovărăşia" se refera în mod amănunţit la formele cele mai potrivite ale cooperaţiei ca şi la întâietatea întemeierii acestora în funcţie de nevoile şi posibilităţile economice ale satului. Astfel, fără a impune o ierarhizare rigidă în mişcarea cooperatistă articolele publicaţiei considera că, pentru început, ar fi mai potrivite şi necesare forme cooperatiste implicate direct în dezvoltarea mijloacelor de producţie şi valorificarea produselor agrare, cum ar fi tovărăşiile pentru procurarea de maşini şi unelte perfecţionate, de sămânţă sau altoi etc. „După cât cunoaştem noi trebuinţele poporului nostru, apoi pe cele mai multe locuri credem că ar fi mai uşor de înfiinţat şi mai uşor de a încredinţa pe tot poporul despre foloasele tovărăşiilor, însoţirilor mici pentru procurarea de maşini agricole" (Tovărăşia 1907, n. 2, 1).

Prin asemenea tovărăşii mărunte sau „ocazionale" care trebuiau să împânzească practic satele româneşti se concepeau în viitor întemeierea unor organizaţii economice cooperatiste mai complexe şi mai închegate ce urmau să cuprindă aproape toate formele din viaţa economică ale ţărănimii dintr-una sau mai multe localităţi, precum şi organizarea unor adevărate foruri conducătoare a mişcării cooperatiste – centralele de tovărăşii (Tovărăşia 1906, n. 11-12, 82-83, 109-111; Idem 1907, n. 8, 1-2). „Tovărăşia" va închina acestei probleme, neabordată în mod programatic şi distinct de către publicistica economică românească transilvăneană de până atunci, numeroase articole teoretice şi mai ales propagandistice. Raţiunea alcătuirii unor „tovărăşii centrale" la nivelul comitatelor sau al unor zone economice compacte era demonstrată prin posibilităţile mari pe care acestea le ofereau în acţiunea de răspândire şi susţinere a cooperaţiei şi, desigur, prin necesitatea de a coordona ac-

tivitatea multiplă a tuturor unităţilor cooperatiste supuse fluctuaţiilor economice, lipsei de credit sau de îndrumări practice şi eficiente pentru o buna organizare şi funcţionare (Tovărăşia 1906, n. 15, 110). În vederea înfăptuirii centralelor cooperatiste, publicaţia a prezentat o serie de propuneri concrete care aveau ca punct de plecare instituţiile financiare romaneşti cu posibilităţi mari de creditare şi cu perspective sigure de a se transforma, pentru început, în centrale cooperatiste în cercul lor de activitate (Tovărăşia 1907, n. 9, 1). De asemenea, în articolele sale periodice a avansat ideea alcătuirii unei centrale cooperatiste sub auspiciile ASTREI, care prin prestigiul şi scopurile sale ar fi dat garanţii mult mai mari principiilor de asociere. „Prin faptul că „Asociaţiunea" şi nu băncile ar lua în mână acţiunea tovărăşiilor, această acţiune ar fi mântuită de umbra, că prin ea s-ar face politică de dividende ori de căpătuiala financiara" (Tovărăşia 1907, n. 10, 1; Dobrescu 1978, 175-200).

De altfel, editorul „Tovărăşiei" Vasile C. Osvadă, în calitate de membru al Secţiei economice a „Astrei" fusese în mod special însărcinat, în anul 1907, să ofere îndrumările necesare pentru înfiinţarea unor tovărăşii pentru valorificarea „poamelor şi de lăptărit în despărţământul Bran", iar în 1912 trimis să studieze evoluţia cooperaţiei din Ungaria, Bucovina şi România pentru a formula concluziile necesare impulsionării mişcării cooperatiste româneşti transilvănene. Urmarea acestui demers a fost excelentul studiu de istorie economică comparată „Mişcarea cooperativă" (Osvadă 1912) prezentat conducerii „Astrei", implicată direct în acţiunile cooperatiste concrete şi ca urmare a iniţiativei şi sprijinului material generos oferit de marele proprietar român basarabean Vasile Stroescu (Dobrescu 2006, 330-336).

Considerând totuşi necesară crearea unei centrale a tovărăşiilor săteşti – după înfiinţarea a mai multor însoţiri – pentru promovarea cu mai mult succes a cooperaţiei, „Tovărăşia" şi redactorul acesteia, Vasile Osvadă, sprijiniţi de un grup de simpatizanţi convinşi de valoarea principiilor cooperaţiei, iniţiază fără nici un fel de intermediar acţiunea de întemeiere a unei centrale cooperatiste la Orăştie. Concepând-o ca un vast organism de coordonare a tuturor cooperativelor româneşti transilvănene, ca un for prin care să fie răspândit progresul în viaţa economică şi naţională, proiectata Centrala, trebuia să ţină vie „mişcarea pentru tovarăşii cu toate mijloacele; prin scris, prin prelegeri, prin sfaturi şi mijlociri de credit, de legături comerciale" (Tovărăşia 1907, n. 21, 1). Fondurile strânse prin intermediul periodicului „Tovărăşia" s-au dovedit însă reduse pentru ambiţiosul proiect, acţiunea influenţând însă procesul de constituire a unei Centrale a tovărăşiilor de asigurare a vitelor, cu sediul în Orăştie, sub denumirea de „Reuniune a proprietarilor de vite din Orăştie", evident cu o sferă de activitate şi acţiune mai specioasă, la constituirea căreia atât redactorul Vasile Osvadă, cât şi publicaţia „Tovărăşia" au avut un rol mobilizator de prim rang.

În articolele cuprinse în coloanele „Tovărăşiei" se insista mult asupra diversificării cooperaţiei, orientării acesteia spre latura practică a ocupaţiilor ţărănimii manifestând anumite reţineri faţă de însoţirile de credit popularizate şi mai mult răspândite în cooperaţia românească de până atunci. Se aprecia, şi în parte argumentaţia era reală, că rolul cooperaţiei de credit ca mijlocitoare a procurării unor modeste capitaluri imperios necesare nevoilor curente pentru încercările de modernizare a gospodăriilor ţărăneşti era suplinit în Transilvania, de către băncile româneşti şi măruntele lor filiale şi aşa prea numeroase în unele zone şi localităţi. Remarcând această realitate, unul dintre articolele specifica că „... la noi acum e lipsă pentru alte trebuinţe economice, pentru valorizarea (câştigare de trecere, de vindere) a roadelor economiei de orice fel, pentru îmbrăţişarea prin însoţiri de consum, de prăvălii ale tovărăşiilor, apoi prin procurarea de maşini şi unelte economice, pentru cumpărarea de moşii şi parcelarea lor, pentru îngrijirea de mai bună cultivare a vitelor, a poamelor, din care se pot face azi bani frumoşi şi unde e de lipsă, să se facă băncuţe săteşti" (Tovărăşia 1907, n. 18, 1).

Cooperativismul promovat de periodicele economice ţintea spre îmbunătăţirea condiţiilor materiale ale unei însemnate părţi a ţărănimii, spre implicarea acesteia într-o activă şi permanentă acţiune economică, înglobând totodată o doză apreciabilă de „altruism" umanist. La bazele cooperativismului se puneau principiile probităţii şi a unei morale desăvârşite care să excludă tendinţele de parvenitism şi speculă. „Ajutorarea împrumutată, umanismul şi năzuinţa înaintării generale a economiei sunt temeliile pe care se pot şi trebuie să se ridice tovărăşiile economice", deoarece succesul lor înlătura „de la început planuri şi scopuri anumite, special personale" (Tovărăşia 1907, n. 8, 3). Periodicul şi redactorii înşişi îşi autodefineau activitatea pornită dintr-un sincer spirit de voluntarism, atunci când precizau că „însufleţirea şi dorul de a munci şi noi, ca să ajutăm poporul nostru

să apuce mai uşor pe calea înaintării economice, ne-a îmbărbătat să ridicam steagul tovărăşiilor" (Tovărăşia 1906, n. 2, 11). Susţinând principiile social-morale ale activităţii obşteşti dezinteresate, periodicele manifestau, în aceeaşi măsura, grija pentru bunul mers al cooperaţiei. Dintre sistemele cooperatiste mai cunoscute pe plan european erau preluate laturile care se potriveau cel mai bine cu situaţia concretă din Transilvania, fiind explicate într-o formă populară, accesibilă tuturor celor interesaţi în organizarea cooperativelor (Tovărăşia, 1907, n. 5, 1). Era combătută ideea preluării sau copierii formelor cooperatiste străine de teritoriu, de ocupaţiile şi viaţa poporului român.

În acţiunea de propagandă cooperatistă „Tovărăşia" a trebuit, să combată îndoielile şi opiniile pesimiste privind viitorul şi succesul cooperaţiei, acuzând lipsa de răspundere a unor factori economici din viata Transilvaniei, de la care se aşteptau nu numai mai multă solicitudine, ci şi spirit de iniţiativă, precum unele cercuri ale băncilor româneşti sau a unor elemente ale elitei săteşti, ce aduceau, în mod nejustificat, ca argumente ale dezangajării lor nepregătirea poporului. Dezaprobând asemenea opinii dăunătoare, în contextul general economic şi politic, periodicul susţinea capacitatea maselor de a dezvolta o economie înaintată, raţională, precum şi posibilitatea de a îmbrăţişa toate formele de activitate economică, inclusiv, cea care viza întemeierea cooperativelor (Tovărăşia 1909, n. 10, 3).

În programul propagandistic cooperatist, a înscris, la loc de frunte, organizarea şi extinderea sistemului de prelegeri economice la sate, prin antrenarea tuturor persoanelor competente, îndeosebi a intelectualităţii satelor (Tovărăşia 1907, n. 3, 1). Era justificată susţinerea unor conferinţe şi prelegeri cu caracter social-economic, practic, la sate, avându-se în vedere numărul mare de analfabeţi prezenţi în rândurile ţărănimii. Se pornea de la un principiu real că dezvoltarea economiei naţionale şi introducerea unei agrotehnici înaintate, precum şi organizarea economiei prin cooperaţie se poate face numai printr-o instruire permanentă a maselor, prin împărtăşirea acestora cu elementare cunoştinţe de specialitate aplicabile în activitatea practică. „Ca să ne putem împlini acest dor şi să fie năzuinţele noastre cu roade bogate încununate, avem datoria faţă de noi şi faţă de neamul nostru să învăţam !" (Tovărăşia 1909, n. 13, 1). De asemenea, „Tovărăşia" insista asupra calităţii conţinutului şi modalităţilor celor mai potrivite de susţinere a prelegerilor menite să atragă şi să ofere cunoştinţe noi într-o formă adecvată locuitorilor de la sate. Se atrăgea atenţia, în această direcţie ca prelegerile să fie temeinic pregătite, să fie susţinute de specialişti şi să cuprindă elemente ale economiei raţionale, politicii economice, de sociologie şi desigur îndrumări pentru cooperaţie (Tovărăşia 1907, n. 14, 1). Trebuia să se trateze, deopotrivă, teme din domeniul agriculturii şi „din ramul industriei, comerţului, finanţelor, legislaturii economice şi mai ales a organizării economice pentru „ca să ne însuşim şi să câştigăm ce nu avem încă" (Tovărăşia 1906, n. 2, 2). O atenţie deosebită i-a acordat „Tovărăşia" ASTREI, care după 1900, prin secţia sa economică îşi propusese, şi în parte reuşise, să organizeze sistematic prelegeri populare la nivelul întregii Transilvanii (Tovărăşia 1908, n. 8, 1).

Practic, prin intermediul periodicului s-a asigurat strângerea adeziunilor proprietarilor români de vite aproape de pe întreg cuprinsul Transilvaniei şi a cotizaţiilor de asigurare; conducerea logistică a tuturor acţiunilor pentru recunoaşterea oficială şi aprobarea statutelor Reuniunii; publicitatea activităţilor şi rezultatelor sale social-economice; resursele umane din Comitetul de Direcţiune etc. În acest demers, Vasile C. Osvadă a îndeplinit rolul eminenţei cenuşii, care a desăvârşit alcătuirea acestei frumoase şi trainice însoţiri economice cooperatiste, drept pentru care, din 1911, va fi ales şi de iure preşedintele Reuniunii.

În vederea îmbunătăţirii instrucţiei şcolare şi a formarii unei educaţii economice trainice în şcoli, articolele din coloanele publicaţiilor economice militau pentru introducerea unor temeinice cunoştinţe economice (Tovărăşia 1910, n. 17, 1). În fata pericolului deznaţionalizării care ameninţa învăţământul românesc din partea oficialităţilor guvernamentale maghiare, „Tovărăşia" oferea ca remediu *cooperaţia,* care şi-ar fi extins activitatea şi asupra instrucţiei publice şi ar fi întreţinut prin propriile ei mijloace învăţământul. În acest fel, tovărăşiile ar fi contribuit nu numai „la bunăstarea poporului", ci ar fi devenit „nişte nepreţuite izvoare de învăţătura şi cultură românească" (Tovărăşia 1907, n. 16, 4). În mod firesc, prin întreaga activitate propagandistică pe care a desfăşurat-o periodicul „Tovărăşia" se desprinde concluzia că mişcarea cooperatistă concepută şi propagată în coloanele lor viza rezolvarea mai uşoară şi mai grabnică a unor deziderate primordiale, economice, culturale şi naţionale.

Deşi majoritatea articolelor periodicului au ca obiectiv domeniul cooperaţiei în lumea satelor, din motive lesne de înţeles (cea mai mare parte a populaţiei româneşti era ocupată în această ramură economică), totuşi nu vor fi neglijate, din acest punct de vedere, nici celelalte sectoare ale economiei. Dimpotrivă, existenţa unei agriculturi prospere, aplicarea unei agrotehnici înaintate este văzută în strânsă legătură cu progresul general al tuturor ramurilor economiei naţionale. În coloanele sale „Tovărăşia" includea permanent materiale care interesau activitatea meseriilor, comerţului, finanţelor, industriei (îndeosebi cea de casă) privite prin prisma perspectivei înfăptuirii şi extinderii cooperaţiei.

În vederea progresului meseriilor şi comerţului, „Tovărăşia" iniţiază o interesantă anchetă statistică, cu implicaţii de natură sociologică, prin care urmărea să elucideze cerinţele populaţiei pentru produsele manufacturiere şi industriale, în virtutea căreia urmau să fie distribuită şi orientată forţa de muncă a meseriaşilor şi negustorilor, pregătirea profesională, profilul de activitate al acestora precum şi viitoarele forme de organizare prin asociere.

Un rol important în organizarea şi susţinerea mişcării cooperatiste i-a acordat „Tovărăşia" băncilor româneşti, socotite ca instituţiile naţionale cele mai puternice şi cele mai viabile ale burgheziei, motiv pentru care, va face, deseori, apel la forţa lor financiară. În această privinţă sunt lansate numeroase îndemnuri la activitate, în mediul rural, ale băncilor, în vederea întemeierii de „întovărăşiri economice" (Tovărăşia 1908, n. 17, 2), sau sunt aprobate intenţiile „Solidarităţii", din anul 1909, de a patrona şi pregăti întemeierea viitoarelor cooperative. În legătură cu această problema „Tovărăşia" scria: „Credem că şi „Albina" s-a pătruns pe deplin de însemnătatea tovărăşiilor pe sate şi cât de curând va munci cu dinadinsul pentru înfiinţarea de tovarăşii. Întrucât dorinţa asta nu să ţine pentru plănuita „Reuniune a băncilor române", băncile noastre în frunte cu „Albina" sunt chemate sa găzduiască mişcarea pentru tovărăşii pe satele noastre" (Tovărăşia 1907, n. 9, 1).

Prin propaganda agrar-cooperatistă desfăşurată prin informaţiile economice curente şi îndeosebi prin implicarea sa în îndrumarea şi organizarea efectivă a unităţilor cooperatiste, „Tovărăşia" a realizat, în scurta sa existenţă, o eficientă şi prodigioasă activitate economică, oferind o diversitate de soluţii social-economice menite să ridice gradul bunăstării micilor producători ţărani, să consolideze eşafodajul unei economii raţionale, moderne şi să definească structurile unui veritabil şi durabil corp economic naţional românesc în Transilvania începutului de secol XX.

Bibliografie

Dobrescu 1972: Vasile Dobrescu, Din activitatea secţiei economice a Astrei 1900-1914. Studia Universitatis Babeş Bolyai, Series Historia XVII/1, 1972, 89-115.

Dobrescu 1978: Vasile Dobrescu, Astra în viaţa social-economică a românilor din Transilvania. Marisia VII, 1978, 175-200.

Dobrescu 1996: Vasile Dobrescu, Elita românească în lumea satului transilvan 1876-1918 (Târgu Mureş 1996).

Dobrescu 2006: Vasile Dobrescu, Astra, Vasile Stroescu şi mişcarea cooperatistă din Transilvania. Proiecţii şi realizări. Tyragetia XV, 2006, 330-336.

Dragoş 1938: Gheorghe Dragoş, Cooperaţia în Ardeal. Istoric, situaţia actuală şi perspective (Bucureşti 1933).

Enescu 1912: Iuliu Enescu, Cooperativele săteşti, Transilvania XLIII, 1912, 237-266.

Jinga 1995: Victor Jinga, Probleme fundamentale ale Transilvaniei, ed. II-a (Braşov 1995).

Osvadă 1912: Vasile C. Osvadă, Mişcarea cooperativă (Sibiu 1912).

Pavel 1969: Teodor Pavel, Activitatea ziaristică a lui Ştefan Pop. In: Centenarul revistei Transilvania, (Sibiu 1969), 183-188

Razba 2004: Maria Razba, Personalităţi hunedorene (sec. XV-XX). Dicţionar (Deva 2004), 397-398

Tovărăşia 1906: Tovărăşia, Foaie povăţuitoare la formarea şi conducerea însoţirilor economice, cum şi pentru agricultură, meserii, negoţ etc., 1, 1906, Hunedoara, numerele 1-18.

Tovărăşia 1907: Tovărăşia, Foaie economică care cuprinde tot felul de poveţe şi răspunsuri la întrebări despre formarea şi conducerea tovărăşiilor şi însoţirilor economice, meserii şi negoţ şi cu îndrumări pentru valorificarea productelor economice II, 1907, Orăştie, numerele 1-33.

Tovărăşia 1908: Tovărăşia, Foaie economică care cuprinde tot felul de poveţe despre formarea şi conducerea tovărăşiilor şi însoţirilor economice. Foaia oficioasă a „Centralei Tovărăşiilor" şi a însoţirii pentru „Asigurarea vitelor", amândouă în Orăştie – Sfaturi pentru agricultură meserii, negoţ şi îndrumări pentru valorizarea productelor economice III, 1908, Orăştie – numerele 1-24.

Tovărăşia 1909: Tovărăşia, Foaie economică care cuprinde tot felul de poveţe despre formarea şi conducerea tovărăşiilor şi însoţirilor economice. Foaia oficioasă a „Centralei Tovărăşiilor" şi a însoţirii pentru „Asigurarea vitelor", amândouă în Orăştie – Sfaturi pentru agricultură meserii, negoţ şi îndrumări pentru valorizarea productelor economice IV, 1909, Orăştie – numerele 1-15.

Tovărăşia 1910: Tovărăşia, Foaie oficioasă, care cuprinde tot felul despre formarea şi conducerea tovărăşiilor economice. Foaia oficioasă a Reuniunii proprietarilor de vite din Orăştie, care face asigurarea vitelor – Sfaturi pentru agricultură, meserii şi negoţ şi îndrumări pentru valorificarea productelor economice V, 1910, Orăştie – numerele 1-19.

Tovărăşia 1911: Tovărăşia, Foaie oficioasă, care cuprinde tot felul despre formarea şi conducerea tovărăşiilor economice. Foaia oficioasă a Reuniunii proprietarilor de vite din Orăştie, care face asigurarea vitelor – Sfaturi pentru agricultură, meserii şi negoţ şi îndrumări pentru valorificarea productelor economice VI, 1911, Orăştie – numerele 1-11.

„Tovărăşia" (1906-1911) – periodical with co-operative profile of Romanians from Transylvania

Abstract

The appearance and the role of „Tovărăşia" periodical, at the beginning of the 20th Century inscribes into the context of the growing concern for promoting and implementing the ideas and principles of universal co-operations into the Romanian society from Transylvania, especially in the rural economic space.

Edited and mostly done by the economist Vasile C. Osvada, one of greatest and representative figures of the Romanian co-operative movement and action from Transylvania, „Tovărăşia" periodical imposed itself as one of the most representative co-operative periodicals, succeeding through its articles to evolve an efficient and extended co-operative propaganda, to permanently guide the establishment of different co-operative units, to give information and news about different areas of economic and social life in Transylvania.

Through the materials' content, „Tovărăşia" periodical meant a lot more than a mood and debates about viable economic opinions and solutions for the Romanian society, being a real laboratory where the ideas of a co-operative original economic literature got a form, underlining the Romanian specialists' contribution to develop and materialize the universal co-operative movement, and especially from the Romanian space.

Therefore, the periodical was one of the most active and important factors of Romanian co-operativism at the beginning of the 20th Century, seen as one of the most efficient and dynamical vectors in the modernization and edification process of economic structures in the Romanian national area from Transylvania.

„Tovărăşia" (1906-1911) – периодическое издание кооперативного профиля трансильванских румын

Резюме

Появление в начале XX в. периодического издания «Tovărăşia» сыграло особенную роль в повышение интереса к продвижению и осуществлению идей и принципов всемирной кооперации в обществе трансильванских румын, особенно в сельском экономическом пространстве.

«Tovărăşia» было издано и создано экономистом Василием К. Освадэ, одним из самых ярких представителей румынского кооперативного движения Трансильвании. Успех периодического издания заключался в умении своими содержательными статьями развивать эффективную и обширную кооперативную пропаганду, постоянно руководить учреждением различных кооперативных союзов, предлагать информацию и новости о различных сферах экономики и общественной жизни Трансильвании. Периодическое издание «Tovărăşia» значило намного больше чем состояние духа, дебаты и осуществимые экономические решения для румынского общества, оно являлось настоящей лабораторией в которой определились оригинальные идеи экономической литературы кооперативного профиля, подчеркнув вклад румынских специалистов в развитие и конкретизацию всемирного кооперативного движения, и в особенности в румынском пространстве.

Следовательно, данное периодическое издание было одним из сильных и значительных факторов румынского кооператорства начала XX в., одним из динамичных и эффективных векторов процесса модернизации и назидания экономических структур румынского общества Трансильвании.

02.02.2007

Prof. dr. Vasile Dobrescu, Universitatea „Petru Maior", str. Nicolae Iorga, nr. 1, Târgu Mureş, judeţ Mureş, 540088, România, e-mail: vasiledobrescu@yahoo.com

ASPECTE ALE MEDIULUI URBAN AL CHIŞINĂULUI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA (1900-1918)

Lucia Sava

Viaţa comunitară a locuitorilor oraşului Chişinău este organizată şi condusă la începutul secolului al XX-lea după modele şi principii complexe. Fluxul modernizării pătrunde în întregul oraş şi se resimte în aspectul exterior, precum şi în îmbunătăţirea nivelului de trai al locuitorilor săi. Ritmul vieţii cunoaşte un caracter mai palpitant în centrul capitalei, unde erau concentrate majoritatea clădirilor publice reprezentative: primăria, şcoala, catedrala, tribunalul, teatrul, cinematograful, librăria, magazine, bănci etc., precum şi localuri de agrement: cârciumi, cafenele etc. În această parte a oraşului apar elemente ale modernizării şi ale transformării oraşului într-un adevărat centru urban. La periferii oraşul arăta astfel: cu ulicioare înguste şi întortocheate, cu case mici acoperite cu draniţă şi stuf, împrejmuite cu grădini şi livezi. Acestea erau locuite de păturile cu venit modest şi de cele sărace ale populaţiei orăşeneşti (Ciobanu 1996, 46).

Ca şi majoritatea marilor oraşe ale Imperiului Rus, Chişinăul ocupa un teritoriu întins, iar clădirile erau despărţite între ele prin străzi, grupate în cartiere. Cea mai frumoasă parte a oraşului era situată între actualele străzi Alexandru cel Bun şi cea a Viilor, fiind tăiată regulat în cartiere mari, pătrate. În această parte a oraşului Chişinău, străzile erau plantate cu diferite specii de arbori, care îi confereau oraşului o frumuseţe rară în timpul verii, iar casele, majoritatea construite într-un singur nivel, poartă amprentele unui stil sobru şi liniştit. De asemenea, în această zonă a oraşului erau amplasate cele mai multe dintre localurile publice ale capitalei, cum ar fi: liceul nr. 1, liceul Dadiani, Liceul Real, liceul nr. 3, cea mai frumoasă şi mai mare clădire din Chişinău, unde în timpul revoluţiei îşi ţinea şedinţele Parlamentul Basarabiei şi unde s-a votat Marea Unire. În apropierea liceului nr. 3 era situată clădirea Muzeului Naţional. De altfel, referindu-se la organizarea arhitectonică a oraşului, Ştefan Ciobanu menţiona: „Dacă cineva ar încerca să-şi facă o idee despre arhitectura celor 7994 clădiri ale oraşului, ar fi pus la o încercare foarte grea. În afară de casele ţărăneşti în stil moldovenesc, în afară de o casă în stil rusesc de pe strada Fântânei şi de vreo două-trei case boiereşti, mai mult sau mai puţin stilizate sub influenţa arhitecturii italiene, ...cercetătorul n-ar găsi decât clădiri de oraş, construite din cărămidă sau piatră, fără multe pretenţii, acoperite cu tablă sau cu olane, „cutii" mici europene, poate comode în interior, dar lipsite de orice estetică" (Ciobanu 1996, 46).

Partea, denumită convenţional Oraşul Vechi, era situată între actualul bulevard Ştefan cel Mare şi râul Bâc. Aceasta avea aparenţa unui târg de provincie, cu străzi încâlcite, întortocheate, pe alocuri foarte înguste, cu case uneori aflate în ruine, alături de care se înălţau clădiri noi de piatră, cu case intrate în pământ până la ferestre, cu prăvălii mici, gherete strâmbe, hanuri, cârciumi şi pieţe mici prăfuite sau în noroi, cu alte cuvinte, purtând amprentele unei aşezări de provincie. Imaginea este completată şi de populaţia evreiască majoritară săracă, care creează trecătorului impresia unui adevărat gheto. În pofida celor menţionate, în această parte a oraşului, au existat câteva monumente păstrate de-a lungul timpului, care poartă amprentele modului de viaţă românesc, cum ar fi bisericile Măzărachi, Bunavestire, biserica armenească, lăcaşuri care menţin inscripţii româneşti pe pietrele de mormânt, precum şi icoane moldoveneşti.

Trebuie remarcat faptul că adevărata civilizaţie românească a fost conservată în mahalalele şi suburbiile oraşului, care constituiau zonele periferice, mai puţin receptive la elementele noi ale vieţii urbane: Sculeni, Buiucani, Valea Dicescu, Schinoasa, Frumuşica, Mălina Mare şi Mică etc., care au aspectul unor sate răzeşeşti. În aceste regiuni ale oraşului se întâlneau case ţărăneşti în mijlocul livezilor, fântâni cu cumpănă şi ciutură, coşare pentru animale domestice şi câte o droaie de copii în străzile pline de praf. Impresia imediat creată ca urmare a unei vizite, era că viaţa oraşului, cu tot ceea ce e zgomotos şi palpitant este departe de aceste locuri (Ciobanu 1996, 46).

În perioada menţionată, strada, care reprezenta principalul exponent al circulaţiei în interiorul oraşului şi în afara lui, era un adevărat spectacol,

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 267-274.

mai ales în zona centrală. Din aceste considerente, numărul călătorilor şi vizitatorilor acestei părţi a oraşului era destul de mare. Prezentăm în continuare câteva dintre amintirile lui Nicolae Iorga despre străzile oraşului Chişinău: „Deocamdată îmi dau seama că o stradă largă, lungă de nu-i vezi capătul, se desfăşoară drept înainte, printre căsuţele urâte. Strada nu e pavată cum trebuie, şi brişca evreului tremură pe caldarâmul neregulat. Felinarele de gaz nu sunt aprinse fiindcă sus Crai Nou străluceşte, între altele, şi pentru a lumina Chişinăul... Cotim în dreapta aşa bine încât nimerim asupra unei căruţe care vine din sus. Strada cea nouă e cea dintâi între stradele Chişinăului, marea Alexandrovskaia însăşi, strada împăratului Alexandru e despărţită în două printr-o alee şi are o lărgime neobişnuită" (Iorga 1906, 77-92).

Odată cu confirmarea în calitate de arhitect principal al oraşului a lui Alexandru Bernardazzi (1831-1907), Chişinăul se transformă într-un centru urban de tip european. Apar primele edificii de proporţii, cu aspect modern: blocuri de locuit, instituţii publice. Se pavează străzile şi pieţele principale, se amenajează parcurile şi scuarele, pe arterele centrale se instalează felinare cu gaz lampant. Sub conducerea sa a fost rezolvată parţial problema aprovizionării oraşului cu apă. Din iniţiativa sa a fost construit Turnul de Apă de la intersecţia actualelor străzi A. Mateevici şi G. Bănulescu-Bodoni. Arhitectul s-a ocupat şi de reconstrucţia unor clădiri. El a proiectat grilajul Grădinii Publice după schiţele sale la Odessa, după care acesta a fost adus şi donat chişinăuienilor. Concomitent în parc au fost amenajate grote pitoreşti, havuzuri, instalate bănci etc.

În calitatea sa de preşedinte al secţiei de arhitectură, A. Bernardazzi a fost preocupat de diverse probleme, cum ar fi cauzele şi metodele de combatere a frigului în case. În articolul său, „Despre sarcinile arhitectului", el menţiona: „Acolo unde domină lăcomia nu poate fi creat nimic de admiraţie. Persoana care e animată doar de setea căpătuirii nu-şi va iubi arta niciodată şi nu va fi în stare a înţelege frumosul şi a crea ceva ce ar merita gloria şi recunoştinţa oamenilor" (Năstase 1998, 100). Conform afirmaţiilor unor cercetători ai acestei personalităţi, în perioada aflării sale în funcţia de arhitect principal al oraşului Chişinău, A. Bernardazzi a dat dovadă de o voinţă de fier, privind regimul de reconstrucţie a oraşului (Năstase 1998, 100). El cerea „executarea întocmai a hotărârii Dumei locale, şi nu permitea nici o lucrare fără să fi fost aprobat în prealabil proiectul acesteia". De asemenea, arhitectul stabilea termene de desfăşurare a lucrărilor de şantier: nu mai mult de doi ani. A susţinut construcţia gimnaziului „Dadiani", Şcolii Reale, a gimnaziului de fete, a gimnaziului nr. 1 de băieţi. S-a ocupat de pavarea străzilor (Balş şi Gubernială) şi a trotuarelor. Dintre lucrările cele mai importante sunt: case ale unor moşieri la Chişinău – Râşcanu-Derojinski, Donici, Casso, Teodosie; monumentul funerar al lui Markov de la Cimitirul armenesc, paraclisul de pe lângă biserica armenească, complexul spitalului de la Costiujeni şi altele. Una dintre clădirile construite de arhitect este cea a fostului gimnaziu de fete (1900), care a aparţinut principesei Dadiani. În această lucrare autorul a preluat tradiţiile renaşterii italiene (ferestre în stil veneţian, cornişă cu numeroase detalii arhitecturale, în interior – un hol larg, spaţios, cu coloane monumentale), folosind pe larg materialul local, cărămida roşie şi piatra pe care le îmbină cu măiestrie. În prezent această clădire adăposteşte expoziţiile Muzeului Naţional de Arte. Cu arhitectura gimnaziului de fete se asociază şi cea a capelei de pe strada Puşkin (1895). Îmbinarea reuşită a pietrei calcaroase, cupolele turlelor laterale în formă de bulbi, grilajul perfect, toate acestea privite în ansamblu, imprimă edificiului un aer de monumentalism sever. Un alt edificiu creat de A. Bernardazzi la Chişinău a fost cel al fostei Judecătorii districtuale şi al Curţii de Apel de pe actuala stradă V. Pârcălab (1887), precum şi biserica Sf. Panteleimon, situată la intersecţia actualelor străzi Vlaicu Pârcălab şi 31 August, construită în stil neo-bizantin (Năstase 1998, 101).

Acţiunile sale de modernizare a oraşului au fost completate de către alt arhitect, A. Sciusev, debuturile carierei sale profesionale fiind, de asemenea, legate de oraşul Chişinău. În primele decenii ale secolului al XX-lea după proiectele sale sunt înălţate o serie de opere arhitecturale remarcabile, atât la Chişinău, cât şi la Moscova, precum şi în alte oraşe ale Rusiei. El este autorul planului de reconstrucţie postbelică a oraşului; conform acestuia fiecărui monument arhitectural, i-a fost repartizată o zonă de ocrotire. Pe când proiecta Piaţa Centrală a capitalei Basarabiei, Sciusev a propus înălţarea unui edificiu în stil clasic care să se armonizeze cu Porţile Sfinte (Tapac 1986, 4).

Arhitectul A. Şciusev a avut o contribuţie importantă la constituirea şi modernizarea aspectului urban al Chişinăului. Astfel, în baza unui proiect pro-

priu el începe în 1897 construcţia unei case pentru Karcevski, fratele soţiei sale. Utilizând materialul autohton de construcţie, relieful localităţii, Şciusev creează o minunată operă arhitecturală, care s-a păstrat până în zilele noastre. Puţin mai târziu, construieşte pentru acelaşi M. Karcevski o altă casă la intersecţia străzilor actuale A. Bernardazzi şi A. Puşkin, folosind motive arhitecturale orientale, neobişnuite pentru Chişinău (Gavriliuk 1994, 4).

Trebuie remarcat faptul că autorităţile locale acordau o atenţie deosebită aspectului estetic al clădirilor şi locuinţelor oraşului Chişinău. Au existat mai multe decizii şi proiecte, care vizau modernizarea oraşului. În anul 1912 Direcţia orăşenească a aprobat Regulamentul obligatoriu pentru locuitorii oraşului referitor la construcţii, care conţinea 9 capitole, şi anume: I. Cu privire la loturile de pământ pentru casele individuale de locuit; II. Cu privire la eliberarea certificatelor pentru efectuarea construcţiilor; III. Cu privire la construcţia clădirilor; IV. Cu privire la părţile proeminente ale clădirilor; V. Cu privire la construcţia scărilor; VI. Cu privire la acoperişuri; VII. Cu privire la construcţia sobelor, VIII. Cu privire la subsoluri; IX. Probleme generale[1]. Regulamentul avea drept scop facilitarea modalităţilor de construcţie a locuinţelor, precum şi respectarea condiţiilor tehnice ale acestora. Conform datelor de arhivă, în anul următor, 1913, Direcţia Orăşenească a eliberat permise pentru construcţia şi reconstrucţia altor 106 imobile, ceea ce ne permite să conchidem că în perioada de până la Primul Război Mondial ritmul înălţării edificiilor în oraş este în continuă creştere. În acelaşi timp, putem menţiona, că în anul 1914 acesta scade considerabil din cauza războiului, iar mai târziu, în anul 1916, lucrările de construcţie sunt aproape în întregime sistate[2].

În anul 1914, conducerea orăşenească a aprobat decizia prin care se permitea, între altele, „...desfăşurarea licitaţiilor pentru acordarea dreptului de a deservi tehnic orologiul orăşenesc, funcţie care i-a revenit lui I. Tereşatov pe un termen de 3 ani”. La certificatul respectiv este anexată fotografia ceasornicului, pe cadranul căruia era însemnat numele meşterului – ceasornicar I. Tereşatov (Starostenco 2003, 25).

Lucrările de reconstrucţie şi de modernizare a monumentelor reprezentative ale capitalei continuă. Astfel, prima restaurare a Arcului de Triumf a avut loc între anii 1911-1912, cu ocazia împlinii a 100 de ani de la anexarea Basarabiei la Rusia, după proiectul lui V. Ţîganko. Conform datelor de arhivă, prezentate de Starostenco, la rugămintea episcopului Serafim, Duma orăşenească a oferit pentru reparaţia Catedralei, Clopotniţei şi Turnului 10 000 ruble, iar donaţii 16 413 ruble (Starostenco 2003, 27).

Aşadar, la începutul secolului al XX-lea, oraşul Chişinău capătă trăsăturile unui centru urban modern, cu edificii măreţe şi străzi bine amenajate, din punctul de vedere al aspectului exterior, ca urmare a măsurilor şi acţiunilor întreprinse de unele personalităţi remarcabile ale timpului, cum au fost arhitecţii A. Bernardazzi, A. Şciusev şi alţii.

Oraşul se modernizează şi în ceea ce priveşte mediul de trai al locuitorilor săi. Spre deosebire de lumea rurală, în cadrul căreia existenţa era monotonă, fără prea mari evenimente, în oraş ritmul vieţii era mult mai agitat, mai palpitant. Acest fapt era determinat, pe de o parte, de aglomeraţie, de mişcarea continuă a populaţiei şi pe de altă parte, de diversitatea evenimentelor publice, care în capitală erau mult mai resimţite decât în provincie.

În această ordine de idei, viaţa urbană s-a aflat continuu în atenţia autorităţilor publice, care au încercat să-i determine cursul în sensul pozitiv al cuvântului, printr-o serie de decizii şi acţiuni întreprinse în vederea îmbunătăţirii nivelului de trai al populaţiei. Deşi s-au luat măsuri, o serie de probleme rămâneau în vigoare.

Activitatea sanitară în oraş a constituit una dintre direcţiile esenţiale ale politicii conducerii oraşului Chişinău. Numai pe parcursul anului 1912 au fost înregistrate 10 şedinţe ale Comisiei Sanitare, în cadrul cărora au fost abordate atât probleme de ordin general privind activitatea sanitară în oraş, cât şi o serie de aspecte particulare, cum ar fi, măsurile întreprinse pentru combaterea tuberculozei, scarlatinei, condiţiile de întreţinere a frizeriilor, păstrarea curăţeniei în tarabele din piaţă, precum şi în localuri ca: patiserii, magazine de pâine, de mezeluri etc. (Ведомости 1913). Pentru a menţine igiena şi ordinea sanitară în instituţiile de învăţământ, Duma orăşenească a hotărât, doi ani mai târziu, numirea a doi medici, responsabili pentru depistarea cazurilor de infecţii în şcolile orăşeneşti, iar şcolile particulare urmau să invite lucrători medicali pentru a supraveghea elevii şi a anunţa biroul sanitar despre eventualele cazuri de boli infecţioase. Problemele viitoare privind sănătatea în oraşul Chişinău se află frecvent în vizorul conducerii ora-

[1] ANRM, F. 6, inv. 1.
[2] ANRM, F. 6, inv. 1.

şului şi în anii următori, când se înfăptuiesc o serie de măsuri suplimentare pentru îmbunătăţirea vieţii sanitare în oraş (Ведомости 1914).

Salubrizarea oraşului era o problemă importantă pentru asigurarea unei vieţi normale în condiţiile aglomeraţiei existente. În Chişinău, ca şi în alte oraşe, exista un serviciu de salubritate, care se ocupa de curăţenia străzilor. Acesta acorda atenţie, îndeosebi, centrului oraşului, unde se făcea ordine aproape zilnic, în zonele periferice se mătura şi se strângea gunoiul doar de 2-3 ori pe săptămână. De menţionat, că în condiţiile perioadei respective, transportarea rămăşiţelor gunoiere se făcea cu căruţele.

O altă problemă, frecvent abordată în cadrul şedinţelor Dumei orăşeneşti, vizează asigurarea oraşului Chişinău cu apă arteziană (Ведомости 1914). Încă la data de 15 decembrie 1892 se dă în folosinţă primul apeduct orăşenesc, numit convenţional Uzina de Apă, construindu-se pe teritoriul fântânii arteziene un bazin, o staţie de pompare cu cazangerie, sală de maşini, ateliere şi două castele de apă, unul pe strada Negustorilor (astăzi, V. Alecsandri), distrus în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, şi altul pe strada Livezilor (astăzi, A. Mateevici). Oraşul avea însă de suferit din această cauză, unica soluţie fiind aducerea apei în oraş de la fântâna din preajma Bisericii Măzărachi. Cu timpul, debitul apei se micşorează, astfel încât, în anul 1905 pe teritoriul Direcţiei Apă-Canal a mai fost construit un puţ artezian, iar în 1910 – altele două (Ведомости 1914).

Canalizarea propriu-zisă a oraşului Chişinău datează din anul 1912, însă aceasta funcţiona doar în partea centrală a oraşului, în zonele periferice ale capitalei, asigurarea populaţiei cu apă era făcută în mare parte de la fântâni sau izvoare. Ca urmare a abordării acestei probleme, în anul 1914 este luată Decizia Comisiei de expertiză privind problema proiectării sistemului de canalizare în oraşul Chişinău realizat de firma Vindşild şi Langhelotti, care avea scopul de a asigura locuitorii capitalei cu apă potabilă (Ведомости 1914).

Prima centrală electrică a oraşului a fost dată în exploatare în anul 1909. Conform informaţiilor de care dispunem, în acest an, aceasta a produs 280 000 kWh de energie electrică, iar în anul 1912 a fost extinsă până la 644 000 kWh. Astfel, în anul 1909 la întreprinderile din Chişinău funcţionau 17 motoare cu o putere de 48 cai-putere (Ведомости 1914). Odată cu construcţia primelor centrale electrice a devenit necesară şi iluminarea electrică. Astfel, în perioada de început, au fost instalate circa 5 000 de lămpi electrice pe străzile principale ale oraşului, precum şi în cele mai importante case particulare. Între anii 1895-1905 sursele timpului atestă existenţa cazurilor de intervenţie a pompierilor pentru stingerea a 449 incendii, iar de 336 de ori au înfăptuit deplasări la alarme (Ведомости 1914). În anul 1907 în Basarabia existau deja 5 detaşamente, o societate, 5 echipe de pompieri cu 435 membri, în posesia cărora se aflau 7 remize, şoproane şi 52 cai.

Iluminatul străzilor era o problemă importantă pentru locuitori, dar şi pentru conducerea oraşului pentru asigurarea unei vieţi decente. Acesta avea loc după un grafic stabilit. Conform raportului pentru anul 1912 privind cheltuielile pentru energie electrică în al patrulea an de exploatare a staţiei electrice orăşeneşti, s-a cheltuit suma de 226 000 ruble pe parcursul acestui an. Modul de funcţionare a felinarelor pe străzile oraşului Chişinău, poate fi urmărit din graficul elaborat de conducerea oraşului pentru anul 1912, prezentat în tabelul 1:

Tabelul 1

Modul de funcţionare al felinarelor în oraşul Chişinău în anul 1912*

Tipul felinarelor / Luna	Ianuarie	Februarie	Martie	Aprilie	Mai	Iunie	Iulie	August	Septembrie	Octombrie	Noiembrie	Decembrie	Total
Felinare care ardeau toată noaptea	270	298	232	169	171	148	169	230	237	244	316	310	2 94
Felinare care ardeau până la ora 1 noaptea	168	173	136	112	114	96	111	139	136	117	132	160	1594

й Отчет эксплуатации Кишиневской Городской электрической стации за 1912 год, Ведомости Кишиневской Городской Думы, nr. 64, septembrie 1913.

Conform acestui grafic, existau două tipuri de felinare: unele care ardeau toată noaptea şi, altele, care din raţiuni economice, erau incluse doar până la ora unu noaptea. Din acelaşi tabel, observăm că pe timp de iarnă iluminarea străzilor se făcea de un număr mai mare de felinare (până la 316 în lunile noiembrie şi decembrie), dar şi în mai multe ore, în timp ce vara, graficul de iluminare era redus, datorită condiţiilor meteorologice favorabile (în această perioadă a anului în medie funcţionau între 150-170 felinare toată noaptea şi aproximativ 100 de felinare, care ardeau până la ora 1). Aşadar, doar în anul 1912 au fost puse în funcţiune 2 794 felinare care ardeau pe parcursul întregii nopţi şi 1 594 felinare incluse doar până la miezul nopţii. Luate în ansamblu, cheltuielile statului în acest sens erau corespunzătoare funcţionării lor: pentru întreţinerea unui felinar se achitau 96 ruble 50 copeici (Ведомости 1913).

Riscul incendiilor în cazul iluminărilor era destul de frecvent. Pentru a preveni populaţia asupra posibilelor incendii, precum şi pentru a le depăşi, Duma orăşenească a elaborat în anul 1914 Codul de legi obligatorii pentru locuitorii oraşului Chişinău, care includea măsurile de evitare şi de soluţionare a situaţiilor de incendii. Codul prevedea, între altele: construirea ţevilor speciale pentru fum, poziţionarea felinarelor etc. (Ведомости 1914).

În perioada cercetată, atestăm în Chişinău existenţa unor societăţi, care aveau drept scop principal asigurarea bunurilor locuitorilor oraşului. Astfel, de exemplu, conform unui anunţ dat de presa periodică a timpului, „Societatea de asigurări „Dacia-România", birou pentru Basarabia, Chişinău, situată pe strada Puşkin 25, telefon 58, primeşte asigurări de incendiu, viaţă, grindină, transport, accidente" (Răsăritul 1918). De altfel, Adunarea de zemstvă, încă din 5 octombrie 1905, decidea lista proprietăţilor şi a bunurilor supuse asigurării, care includea: bunurile mobile; mijloacele şi obiectele de producţie tehnică; pâinea în boabe, porumbul în ştiuleţi; produsele casnice; animalele casnice, inventarul incendiar (Кишиневское Уездное Земство 1914, 441). Datele pe care le deţinem ne permit să conchidem, că incendiile erau destul de frecvente în oraş. Ca urmare, doar în anul 1901 pentru întreţinerea sectorului de pompieri din judeţul Chişinău s-au cheltuit 29 305 ruble 65 copeici (Кишиневское Земство 1901, 168-172).

Duma orăşenească a întreprins, de asemenea, o serie de măsuri pentru combaterea situaţiilor de criză, la care era supus nu rareori oraşul (ne referim la situaţiile de recoltă proastă, de război, secetă şi altele). Evidenţiem în acest sens, ajutorul acordat locuitorilor de către stat ca urmare a secetei din anul 1904 (Кишиневское Земство 1908).

Modernizarea oraşului Chişinău la începutul secolului al XX-lea a fost completată şi de construirea liniilor de comunicare telefonică în judeţul Chişinău (Сборник докладов 1908). Astfel, adunarea de zemstvă din 5 octombrie 1905 preconiza deschiderea a 30 de puncte şi a 5 linii de magistrală pe o lungime de 257 verste. Conform datelor deţinute, cheltuielile totale se calculau la 39 277 ruble 06 copeici. Acestora li se adăugau anual pentru reparaţii şi întreţinerea personalului încă câte 400 ruble (Кишиневское Уездное Земство 1914, 387-389).

În acelaşi timp, adunările din 26 octombrie 1906 şi 29 octombrie 1907 au hotărât rezervarea a câte 2 000 ruble pe an pentru dezvoltarea legăturilor telefonice în judeţul Chişinău (Кишиневское Уездное Земство 1914, 387-389).

Pentru a asigura acoperirea unei părţi din cheltuielile suportate, adunarea de zemstvă din 2 octombrie 1908 stabilea abonamentul orăşenilor la suma 10 ruble anual (Кишиневское Уездное Земство 1914, 394). În pofida unor încercări reuşite ale conducerii oraşului de a facilita circulaţia informaţiei în oraş, măsurile întreprinse nu erau suficiente. L. Troianovschi vorbeşte pe bună dreptate despre lipsa unui serviciu de informare în Chişinău: „...veştile telegrafice din Moldova în Basarabia şi de acolo în Moldova parvin prin Viena, Berlin, Petersburg cu întârziere de 4-5 zile, pe când între Iaşi şi Chişinău nu e un drum mai mult de 2-3 ore" (Troianovschi 2002, 12-16).

Această problemă va fi soluţionată către sfârşitul perioadei cercetate, abia la începutul anului 1918, când Sfatul Ţării a elaborat „Legea asupra taxei de expediţie a corespondenţei poştale şi a telefoanelor" (Popovschi 1999, 18-25).

Informaţiile selectate din statisticile şi rapoartele realizate în perioada de la începutul secolului al XX-lea, ne permit să evidenţiem şi unele caracteristici ale mediului de trai al locuitorilor oraşului Chişinău în cadrul gospodăriilor individuale. Unele aspecte ale nivelului de trai al chişinăuienilor sunt prezentate în tabelul 2:

Tabelul 2

Mediul de trai al locuitorilor oraşului Chişinău în cadrul gospodăriilor individuale, anul 1913*

Numărul persoane	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Numărul case	2	19	30	65	43	34	24	13	17	-

*Врачебная хроника 1914.

Conform datelor prezentate în anexă, majoritatea caselor şi a proprietăţilor individuale erau locuite de patru persoane (65), de cinci persoane erau locuite 43 de case, în 34 de case locuiau câte şase indivizi, în 30 – locuiau câte trei persoane ş.a.m.d. În acelaşi timp, doar două case erau populate de o persoană şi în 19 locuinţe trăiau două persoane. Totodată, în acest an, izvoarele timpului, nu atestă existenţa caselor unde ar locui mai mult de nouă persoane (Врачебная хроника 1914, 172-174). Din tabelul prezentat anterior, reiese clar, că domină locuinţele cu câte 4-5 persoane, fapt care ne permite să conchidem, că în general, după mediul de trai al chişinăuenilor, chiar dacă era mai înalt decât în celelalte oraşe ale provinciei, capitala noastră nu putea concura în acest sens cu marile oraşe ale Europei.

Asigurarea unor condiţii de trai pentru locuitorii oraşului, relativ decente, poate fi evidenţiată urmărind situaţia care vizează aerisirea odăilor. În acelaşi raport, realizat pentru anul 1913, au fost incluse pentru comparaţie mai multe locuinţe, cu un număr diferit de persoane (conform tabelului 3):

Tabelul 3

Date privind aerisirea odăilor în oraşul Chişinău, anul 1913*

Numărul caselor	Numărul persoanelor care locuiesc în ele	Aerul calculat care revine fiecărei persoane (metri cubi)
41	268	0,1 - 0,3
143	752	0,4
82	290	0,8 – 5,0

*Врачебная хроника 1914.

Aşadar, conform acestor date statistice, din numărul de 41 de case, în care locuiau 268 de persoane, fiecăreia îi revenea câte 0,1-0,3 cubi, cifrele indică un nivel diminuat faţă de normele în vigoare ale timpului. Majoritatea populaţiei, 752 de locuitori locuiau în 143 case şi dispuneau de 0,4 cubi, în conformitate cu parametrii perioadei şi doar 290 de persoane care locuiau în 82 de case, trăiau în condiţii unde aerul camerei (0,8-5,0) indică un surplus al normelor prevăzute (Врачебная хроника 1914, 174).

Situaţia iluminatului caselor era cam la fel: majoritatea caselor erau iluminate în proporţie de 0,03-0,05, adică de 4-7 ori mai puţin decât prevedeau standardele timpului (Врачебная хроника 1914, 174).

Aşadar, datele concrete de care dispunem referitoare la mediul urban al Chişinăului, ne permit să concluzionăm, că viaţa în capitala Basarabiei se deosebea cu mult de cea de la sat. Chiar dacă Chişinăul rămânea în urmă comparativ cu marile oraşe europene, el devine la începutul secolului al XX-lea principalul centru urban al provinciei, precum şi unul dintre oraşele cele mai importante ale Imperiului Rus.

În condiţii social-politice distincte, mediul de trai al populaţiei oraşului Chişinău evoluează după criterii variate şi cunoaşte un proces accelerat de modernizare. Transformarea Chişinăului într-un adevărat centru urban poate fi remarcată atât în ceea ce priveşte aspectul exterior al oraşului (prin construcţia de noi străzi, clădiri, monumente, schimbarea stilurilor arhitectonice etc.), cât şi prin îmbunătăţirea nivelului de trai al locuitorilor săi (crearea şi funcţionarea serviciilor de salubritate, asigurarea populaţiei cu apă potabilă, instalarea reţelelor de comunicare telefonică).

Bibliografie

Ciobanu 1996: Şt. Ciobanu, Chişinăul (Chişinău 1996).

Gavriliuk 1994: E. Gavriliuk, Arhitectul Alexei Sciusev. Curierul de seară, 8 octombrie, 1994.

Iorga 1995: N. Iorga, Neamul românesc în Basarabia (Bucureşti 1995).

Năstase 1998: Ludmila P. Năstase, Arhitectul A.I. Bernardazzi (Pagini de biografie şi creaţie). Destin românesc 1, 1998, 98-105.

Popovschi 1999: V. Popovschi, Proiecte de constituţie ale Republicii Democratice Moldoveneşti (1918). Destin românesc 2, 1999, 18-25.

Răsăritul 1918: Răsăritul. Revistă pentru învăţători şi îndemnuri bune I, nr. 7, Chişinău, 1 decembrie 1918.

Starostenco 2003: P. Starostenco, Complexul istorico-arhitectural din Centrul Chişinăului. Cugetul 2, 2003.

Troianovschi 2002: L. Troianovschi, Problema specificului naţional în publicistica lui C. Stere. Cugetul 1, 2002, 12-16.

Ведомости 1913a: Отчет по торговому отделению Кишиневской Городской Управы за 1912 год. В сб.: Ведомости Кишиневской Городской Думы nr. 63, сентябрь 1913.

Ведомости 1913b: Отчет эксплуатации Кишиневской Городской электрической стации за 1912 год, В сб.: Ведомости Кишиневской Городской Думы, nr. 64, сентябрь 1913.

Ведомости 1914a: Сборник обязательных для жителей города Кишинева постановлений, В сб.: Ведомости Кишиневской Городской Думы, nr. 2, январь 1914.

Ведомости 1914b: Ведомости Кишиневской Городской Думы, nr. 22, martie 1914.

Ведомости 1914c: Ведомости Кишиневской Городской Думы, nr. 23, martie 1914.

Врачебная хроника 1914: Доклад о распространенности эпидемий, эпидемиологий и постоянной медицинской организации и о мерах борьбы с эпидемиях в Бессарабской губернии с 1909-1912 гг. Санитарное Бюро Бессарабского Губернского Земства. В сб.: Врачебная хроника Бессарабской губернии за 1913 год (Кишинев 1914).

Кишиневское Земство 1901: Об упорядочении пожарной части в уезде. В сб.: Кишиневское Земство. Отчеты, доклады, сметы, расскладки Уездной Земской Управы и посстановления Уездного Земского Собрания XXXIII очередного созыва 1901 года (Кишинев 1901).

Кишиневское Земство 1908: Сборник докладов управы и журналы заседаний за 1903-1908 гг. (Кишинев 1908).

Кишиневское Уездное Земство 1914: Собрание 5 октября 1905 года. В сб.: Кишиневское Уездное Земство. Сборник постановлений Уездных Собраний Кишиневского Земство, ч. III, 1904-1913 гг. (Кишинев 1914).

Сборник докладов управы 1908: Доклады Управы и журналы заседания Кишиневского Уездного Земского Собрания чрезвычайного созыва 24-26 января 1906 года Кишиневское Земство. В сб.: Сборник докладов управы и журналы заседаний за 1903-1908 гг. (Кишинев 1908).

Тарас 1986: Я.М. Тарас, Памятники архитектуры Молдавии (XIV - начало XX века) (Кишинев 1986).

Le milieu de vie des habitants de la ville Chisinau au début du XX-ème siècle

Résumé

Le milieu de vie des habitants de la ville Chisinau connait au début du XX-ème siècle une intensification du procès-sus de modernisation. Chisinau este devenu le centre le plus principal de la Bessarabie et l'une de plus grandes villes de l'Empire Russe

Le rhytme de la vie connait une accéleration, surtout, au centre de la ville, où se situaient la plupart des places publiques, tant celles officielles (l'école, le tribunal, les bancs), comme et celles d'agrément (les théatres, les cinémas, les bistrots, les cafés, etc.). Les autorités publiques locales ont entrepris plusieurs mésures pour améliorer le milieu de vie des habitants de Chisinau (l'activité sanitaire dans la ville, les services de salubrité, l'illumination des rues et des maisons privées, la construction des lignes de communication téléphonique).

Ces aspects du milieu de vie des habitants de la ville Chisinau représentent l'objectif principal de notre étude. La conclusion qui s'impose est que, meme si le niveau de vie des habitants de Chisinau était plusieurs fois resté en comparaison avec les plus grandes villes de l'Europe, à l'époque étudiée celui-ci a connu de profondes modifications.

Аспекты быта жителей г. Кишинева в начале XX-ого века

Резюме

В начале XX-ого века быт населения г. Кишинева познает интенсивный процесс модернизации. Кишинев становится главным городским центром Бессарабии и одним из самых больших городов Российской Империи.

Жизнь становится интенсивнее особенно в центре города, где были расположены большинство публичных заведений, как официальные (школа, трибунал, банки), так и развлекательные (театры, кинотеатры, бары, кафе) и др.

Местные власти предприняли различные мероприятия для улучшения быта кишиневского населения, включая улучшение санитарных условий, оптимизация санитарных услуг, освещение дорог и частных домов, а также строительство телефонных линий.

В результате изучения разных аспектов быта населения г. Кишинева видно, что уровень жизни населения отставал в несколько раз по сравнению с другими большими городами Европы, но в то же время наблюдаются существенные изменения в данной области.

31.01.2007

Lucia Sava, Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul, str. Piaţa Independenţei, 1, Cahul, Republica Moldova, e-mail: luciasmd@yahoo.com

ESCROCHERIE ŞI ŞANTAJ ÎN PRESA ROMÂNĂ – SCHIŢĂ ISTORICĂ

Marian Petcu

„Caracteru' şi talentu' / E probleme epocale /
Într'o ţară când lipseşte / E fatale ..."
(poet anonim, circa 1850)

În cercetările din domeniul istoriei presei am întâlnit nenumărate expresii ale reprezentărilor emoţionant-idealiste şi optimist-fanteziste despre profesia de jurnalist. Pionierii gazetăriei române, marcaţi de imperative iluministe, au crezut că gazetarii trebuie să fie preoţi ai adevărului, atleţi ai justiţiei, exemple de onoare şi de bună-credinţă. Pentru unii dintre ei, cum a fost şi Constantin C. Aricescu, semnele lucidităţii apar când presa noastră încă nu împlinise 30 de ani: „un jurnalist trebuie să fie garda de onoare şi de apărare a dreptăţii. Din nefericire, jurnaliştii, mai peste tot, speculează cu adevărul, cu interesele publicului. Asemenea oameni sunt mai de dispreţuit şi mai de temut decât banditul care, într-o cale întunecoasă îţi cere noaptea, cu pistolul în piept, bursa sau viaţa" (Aricescu 1858, 114).

Această introducere binevoitor-îngăduitoare în tema de faţă anunţă un adevăr ce a marcat evoluţia presei noastre – cazurile de şantaj, de escrocare, comise de jurnalişti ori de pseudo-jurnalişti. Escrocilor din presă li s-a spus „clienţi ai condicii criminale", „apaşi ai presei", „puşlamale", „ticăloşi", „oameni de o condamnabilă speţă", „piraţi ai condeiului", „tăietori de pungi" etc.

Mă ocup, în rândurile ce urmează, de câteva dintre cazurile din trecut, începând suita de evocări cu luna septembrie 1887, când administraţia ziarului *Lupta* publica, în mai multe periodice, un anunţ din care reţinem: „*Lupta* face cunoscut tuturor abonaţilor ei din Capitală să nu mai plătească abonamentele decât în schimbul chitanţelor pe hârtie colorată, refuzând chitanţele albe sau care se află sustrase de către un anume Moriţ Grünfeld, fostul ei încasator, pe care l-a depărtat în urma descoperirilor făcute în contră-i" (România liberă 27 septembrie 1887, 2). Peste exact un an a venit rândul *României libere* să avertizeze publicul în legătură cu un pseudo-reprezentant: „Aflăm că un individ cu numele Pompei Popescu umblă pe la diferite persoane, sub diferite nume, ca reprezentant al *României libere* şi caută să încaseze abonamente în comptul nostru. Am făcut deja plângere la Poliţie contra acestui escroc. Prevenim totdeodată publicul să nu se lase a fi înşelat" (România liberă 14 septembrie 1888, 3).

La 1894, curtea cu juri din Focşani a avut de judecat un „proces de presă" (decembrie). Ce se întâmplase? Un măcelar de profesie, Dănălache[1], fondase revista numită *Luceafărul* şi „graţie acestei arme, ziaristul-măcelar se dădu la un mic şantaj cu diferite proteste şi informaţiuni tendenţioase. Între altele, a atacat pe preşedintele tribunalului din localitate, d. Tăzlăuanu, că într-un proces al lui Dănălache ar fi schimbat dispozitivul unei sentinţe. După ce *Luceafărul* a ţinut acest cântec mai mult timp, se constată că d. Tăzlăoanu în acea zi nu participase la şedinţă şi prin urmare nu putuse săvârşi fapta pe care i-o imputa Dănălache (...) Juraţii au condamnat pe directorul *Luceafărului* la două luni închisoare şi 300 lei amendă" (Timpul 1 (13) ianuarie 1895, 3).

În ziua de 26 martie 1905, corespondentul ziarului bucureştean *Dimineaţa* transmitea o relatare de la Constanţa despre un comerciant, Weisman, ce îl reclamase la poliţie pe Em. Cialînu. Cel de-al doilea îi datora bani, însă refuza să-i restituie, motivând că are nevoie de fonduri pentru a edita gazeta *Steaua Constanţei* (Dimineaţa 27 martie 1905, 3). Din păcate, presa nu a mai publicat ni-

[1] Dicţionarul Presei Româneşti (1731-1918), de Georgeta şi Nicolin Răduică, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1995 precizează că *Luceafărul*, „săptămânal politic şi economic, apare la Focşani, 10 iul. 1894-14 mart. 1897, la început sub direcţia lui I. C. Ionescu (şi proprietar), apoi sub conducerea unui comitet (de la 14 august 1894)" (p. 262), de unde putem deduce că ....

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 275-280.

mic despre finalizarea conflictului dintre cei doi[2]. Şi redacţia *Adevărul* se va vedea în situaţia de a atrage atenţia asupra unui escroc, Iosif R. Petreanu, care se prezenta drept administrator al ziarului (Dimineaţa 11 august 1905, 3) şi solicita bani pentru abonamente (în provincie). Nu a fost singurul caz la *Adevărul*, pentru că la 25 septembrie 1906, administraţia acestui ziar publica următorul anunţ: „Dnii Pepin Mirto şi L. Castelan, reporteri ai ziarelor *Adevărul* şi *Dimineaţa* au fost îndepărtaţi din aceste posturi din ziua de ieri. Cei ce doresc să ocupe aceste locuri se pot adresa direcţiunei noastre în fiecare zi dela orele 11-12 dimineaţa, şi 4-6 d. am." (Adevărul 25 septembrie 1906, 2). Astfel de mesaje apăreau destul de rar, concedierile făcându-se discret. În ediţia din ziua următoare, administraţia explica ce o determinase să ia decizia de mai sus: „Doi reporteri ai noştri s-au dedat – ni se afirmă – la acte de şantaj contra dr-ului Fessler, dentist, al cărui nume se zice că ar fi fost amestecat într-o afacere de ordin intim, de care nu ne-am ocupat şi nu ne vom ocupa. Prima grijă a directorului acestui ziar a fost de a se adresa direct şi personal doctorului Fessler, care i-a confirmat faptul, povestindu-i amănuntele acestei încercări de şantaj (...) Duminică seara, cei doi reporteri incorecţi au fost concediaţi, punându-se în ziarele noastre de Luni o notiţă (vezi mai sus – *n.n.*) în care se anunţa îndepărtarea lor..." (Adevărul, 26 septembrie 1906, 2). Curios este faptul că cei doi păreau să facă parte dintre jurnaliştii onorabili, din moment ce Pepin Mirto fusese ales, cu câteva luni în urmă, preşedintele Asociaţiei Reporterilor din Bucureşti (la acea dată lucra la *Universul*), iar L. Castelan (*Adevărul*), vicepreşedinte al aceleiaşi Asociaţii. Fără să aducă probe ale onorabilităţii colegilor eliminaţi din redacţiile amintite, unii jurnalişti au protestat în legătură cu aceste concedieri, utilizând în pledoariile lor mai degrabă invective la adresa administraţiei, decât argumente. Este posibil ca Asociaţia Reporterilor să fi fost creată tocmai în scop de şantaj, nu ar fi fost prima oară în istoria presei române. Câţiva jurnalişti, cărora le venea greu să accepte realitatea, chiar au protestat în legătură cu aceste concedieri, fără să aducă probe ale onorabilităţii celor doi.

„Un pseudo-ziarist condamnat pentru şantaj" (Bran 1910, 2) titrau, cei de la *Minerva,* o notă despre A. Klein, publicată în ediţia din 16 ianuarie 1910: „Se pare că justiţia a început să aplice cu mai multă rigoare pedepse contra unor indivizi care dându-se drept ziarişti, şantajează diferite persoane, estorcându-le sume de bani cu condiţia de a nu publica în diferitele gazete fapte cari în realitate n-au decât un fond imaginar (...) S. Prangher îl acuză pe pseudo-gazetarul Alexandru Klein de şantaj. Inculpatul, printr-o scrisoare adresată d-lui S. Prangher îi cerea o sumă de bani pentru a nu publica printr-un pamflet, oarecari pretinse fapte incorecte, în sarcina d-lui Prangher. Natural că d. Prangher nu i-a dat suma cerută şi atunci Alexandru Klein, organizând o bandă de vânzători, a răspândit în Capitală un pamflet prin care descria în cele mai negre culori pe d. Prangher. Tribunalul, cu toată pledoaria d-lui Barbu Delavrancea, a condamnat pe Alexandru Klein la 15 zile închisoare corecţională şi 1 leu despăgubiri civile. Sentinţa a fostă dată cu drept de apel".

Numărul cazurilor de şantaj ori de escrocare pare să fi fost atât de mare, încât se punea problema dacă nu cumva imaginea jurnaliştilor era afectată iremediabil. De aceea, redactorii de la *Acţiunea* au găsit necesară avertizarea liderilor breslei, în termenii: „Atragem atenţiunea Sindicatului presei asupra chipului cum operează unii pretinşi ziarişti, escroci de profesiune, şi cerem intervenţia sa pe lângă autorităţile în drept, ca bunul renume al adevăraţilor ziarişti să nu fie atins şi târât în noroi de către aceşti piraţi ai condeiului. Spre edificarea Sindicatului ziariştilor, îi semnalăm următorul fapt precis: Eri s-au prezentat comerciantului Saparis, implicat într-o afacere delicată din care cauză a fost arestat şi eliberat în urmă, doi pretinşi ziarişti, în realitate doi indivizi fără profesiune şi cu un trecut dezastruos, cari dându-se drept ziarişti i-au pretins o sumă de bani, pentru ca presa să nu publice nimic în afacerea numitului comerciant. Fără intervenţia unui ziarist, membru în sindicatul presei, care s-a găsit din întâmplare acolo, şantajul ar fi reuşit şi prestigiul adevăraţilor ziarişti ar fi fost încă odată înjosit de către aceşti cavaleri de industrie cari poreclindu-se ziarişti operează în numele presei. Cerem

[2] Gazeta politică săptămânală *Steaua Constanţei* a fost fondată, potrivit dicţionarului citat (nota 3), în anul 1901 (14 oct.) până în 20 oct. 1902, editată la Constanţa, în perioada 3 nov. 1902 şi 13 mart. 1905 – 15 ian. 1906 fiind editată la Bucureşti, iar de la 16 februarie 1906, din nou la Constanţa, redactată de cpt. N. Marinescu, având pe A. Malcinovschi şi A. Mureşianu redactori. Din 20 martie 1905, gazeta trece sub conducerea unui comitet (p. 394).

cu insistenţă, ca comitetul sindicatului presei să găsească chipul de a înceta această ruşinoasă exploatare a onorabilului titlu de gazetar" (Acţiunea 5 august 1911, 1).

Cum era previzibil, eforturile multor redacţii de a câştiga simpatia cititorilor au fost compromise de către aşa-numiţii „apaşi ai presei" – jurnalişti ori pseudojurnalişti care şantajau, escrocau, amăgeau oameni simpli, funcţionari etc. Uneori, fapte din această categorie au fost înregistrate în Viena, Paris, Roma, Sofia etc. „Ni se comunică din Viena că doi indivizi cu numele Brănişteanu (Braunştein) şi Calafeteanu (Schonger Şerpeanu) se prezintă la diferite persoane de acolo şi solicită sume în numele «Sindicatului ziariştilor». Comitetul (...) face cunoscut că n-a însărcinat pe nimeni să adune sume în numele acestei instituţiuni şi roagă publicul să se ferească de indivizii cari voesc să facă afaceri în numele «Sindicatului ziariştilor»" (Acţiunea 27 mai 1912, 3) a fost reacţia liderilor gazetarilor bucureşteni. Faptul că Sindicatul Ziariştilor se afla într-o etapă de colectare de fonduri pentru finalizarea lucrărilor la Palatul Ziariştilor, pare să-i fi îndemnat pe mulţi să profite, în sensul de a solicita bani în numele acestei organizaţii profesionale.

„O polemică vie s-a încins între unele ziare asupra chestiunei apaşilor presei (...) Apaşii presei vor continua să-şi exercite meseria şi unii dintr-înşii vor găsi, pentru motive diferite, chiar protectori între ziariştii adevăraţi şi cum se cade (...) Asta pentru că suntem iertători şi indulgenţi faţă cu moralitatea isvorâtă din *câştigarea* unei pâini. Şi apoi pentru ca s-o spunem pe şleau, prea puţin ne-am gândit să lucrăm pentru apărarea prestigiului breslei noastre" (Adevărul 15 iulie 1912, 1) – scria un ziarist care alese drept semnătură litera *B*. – „Publicul are în consecinţă despre noi o foarte proastă idee în fond. Ne socoate băeţi buni, ne apreciază uneori scrisul, dar n-a ajuns încă la convingerea că gazetăria este o meserie care, ca oricare alta, hrăneşte în mod cinstit pe cei cari o practică. Gazetarul e încă în ochii publicului un pârlit fără meserie, care are dreptul la pomana ce uneori i se dă de milă şi alte ori de frică. Cu aşa concepţie nu e de mirat că apaşii presei sunt primiţi peste tot locul şi nu pleacă de nicăieri fără a fi *ciupit* câte ceva (...) N-am făcut nimic pentru a apăra prestigiul meseriei noastre. Am făcut însă mult pentru a-l compromite. Mai întâi de toate, ne-am mâncat între noi; ziariştii dela ziarele de partid n-au ştiut să deosebească între politica partidului lor şi aceea a meseriei lor; au mutat patima din câmpul presei în cel al colegialităţei şi au căutat să distrugă pe gazetarul pe care nu-l puteau răpune prin presă, prin atacuri îndreptate contra omului. Apoi s-au constituit grupuri de gazetari, cari sub diferite forme, au atacat publicul la pungă. Publicaţii absolut inutile, reprezentaţii de binefacere, au servit iarăşi drept pretext pentru a scoate bani de la unii şi de la alţii. Nu era nimic incorect în formă, în aceste procedeuri, era însă ceva jignitor şi scoborâtor pentru meseria noastră (...) Voim deci ca apaşii să dispară? Voim ca publicul să nu poată fi înşelat de dânşii? Să lăsăm publicul în pace – să dea presei nesolicitat ce vrea el, banul pentru ziarul care-l cumpără, anunciurile şi inserţiunile de cari au nevoe – şi mai presus de toate să facem o despărţitură curată între noi şi acei apaşi cari uneori abuzează de numele nostru, mai întotdeauna uzează însă numai de concepţia greşită pe care o are publicul despre presă şi ziarişti".

Paradoxal, cu cât numărul pledoariilor de tipul celei de mai sus era mai mare, în paginile ziarelor, cu atât seria ticăloşiilor se intensifica, sub forme dintre cele mai diverse.

La 26 iulie 1912, ziarul *Acţiunea* publica o ştire preluată din cotidianul brăilean *Expresul*, potrivit căreia „un individ cu numele de Asador, condamnat pentru fapte infamante s-a prezentat în mai multe localităţi din provincie cum şi în Brăila în numele «Sindicatului Ziariştilor» cu o carte de legitimaţie falsă de de-a întregul solicitând ofrande pentru Palatul Presei. Publicul în interesul său e rugat a cere intervenţia poliţiei deoarece Sindicatul Presei nu a dat nici o delegaţie în acest sens" (Acţiunea 26 iulie 1912, 3). Peste trei zile, cititorii *Acţiunii* aflau că „un domn Assador" s-a prezentat la redacţie şi a negat cele relatate de *Expresul*. „Cu toate aceste, suntem informaţi că la Brăila, ca şi prin alte oraşe şi-au făcut apariţia diferiţi escroci care operează în numele Sindicatului Presei, stângând bani de la naivi..." (Acţiunea 29 iulie 1912, 3), notau redactorii ziarului citat.

Frecvenţa infracţiunilor a fost atât de mare, încât „Prefectura poliţiei Capitalei, în vederea alcătuirii tabloului ziariştilor adevăraţi, roagă să i se trimită

nu numai numele, dar şi adresele gazetarilor cari funcţionează pe lângă jurnalele cotidiene din Bucureşti. Tabloul se face după cum am anunţat în scop de a nu se mai confunda – pe viitor – apaşii presei cu ziariştii cinstiţi" (Acţiunea 24 noiembrie 1912, 3).

Un nou caz, de astă dată la Sofia. În 8 iunie 1929, *Universul* prelua o ştire din publicaţia *Oeuvre,* care anunţase că directorul hotelului Imperial din Sofia, se plânsese că un individ (care se prezenta drept ziarist francez) părăsise hotelul fără să fi achitat nota de plată. În camera acestui ziarist a fost găsit un paşaport românesc, pe numele Teodor Păunescu. Din ancheta poliţiei rezulta că Păunescu, folosind documente falsificate ale redacţiei ziarului *Oeuvre*, încasase numeroase abonamente în Sofia.

Mai târziu – şi mai grav, în anul 1935, redactorii de la *Facla*, sesizaţi fiind de cititori, atrăgeau atenţia că mai mulţi indivizi profitau de calitatea de gazetari „spre a putea face pe lângă autorităţi şi afaceri nepermise, şantajând sau pretinzând..." (Facla 12 ianuarie 1935, 3). Unul dintre ei, Nicolae sau René Gheorghiu, promitea că poate obţine „orice scădere de impozite, ştergerea de amenzi fiscale şi multe altele. În schimb, cere sume importante de bani. Bineînţeles că nu se poate căpăta asemenea favoruri, dar mulţi naivi rămân extorcaţi de un pretins gazetar". Redacţia fusese anunţată că şi alţi pseudo-gazetari, ce se prezentau cu nume precum „Milian, Camburean, Bursan etc." făceau „tot felul de afaceri şi samsarlâcuri în numele acestei profesiuni, compromiţând pe adevăraţii ziarişti", şi cerea parchetului să reacţioneze. Faptele s-au întâmplat în ultima parte a anului 1934, iar ştirea a apărut în ianuarie 1935. În februarie, din corespondenţa unui jurnalist din Galaţi aflăm că „Orştein Aron zis David, zis Doli, zis Ornişteanu din strada Principesa Maria 11" (Facla 7 februarie 1935, 2) folosea cărţi de vizită şi alte imprimate, dându-se drept ziarist ori student, după împrejurare. La Bacău, el reuşise să vândă, în baza unor adrese falsificate ale prefecturii judeţului Bacău, bilete pentru o conferinţă fictivă, motiv pentru care a fost arestat şi înaintat parchetului.

Şi tot în 1935, doi indivizi, Kraft-Tăreanu şi Rosenţveig-Rusescu, care se prezentau drept ziarişti de la ziarul *Cumpăna* vor fi denunţaţi şi anchetaţi pentru fapta de şantaj, victima lor fiind şeful perceptorilor din comuna Militari (Facla 15 august 1935, 2).

„Oto Krausman zis Creţeanu, e un escroc de cea mai desgustătoare şi condamnabilă speţă", nota un ziarist de la *Facla*, în 2 noiembrie 1937. „Practică anume înşelătoria cu garanţiile. Cu mirajul unei posibilităţi de a câştiga o pâine, numeroşi nenorociţi adună de unde şi cum pot o sumă de câteva mii de lei, pe care o aduc excrocului ca să obţină de la dânsul slujba de încasator de abonamente la o revistă inexistentă. Inutil să mai spunem că revista n-a apărut, iar cele trei-patru sute de mii de lei depuse în garanţie de circa o sută de victime au fost pur şi simplu sfeterisite. La cererea păgubaşilor, excrocul avea un răspuns prototip: vino mâine, vino poimâine, vino săptămâna viitoare, vino la calendele greceşti..." (Facla 2 noiembrie 1937, 4).

S-ar putea crede că infracţionalitatea a scăzut în timpul dictaturii sau al războiului, deoarece frica de sancţiuni ori de mobilizare pe front a înfrânt multe porniri criminale. Posibil la alţii, pentru că la noi nu s-a întâmplat aşa. Înştiinţate că diverşi indivizi, ziarişti, foşti ziarişti ori pseudoziarişti contractau abonamente în numele unor redacţii, la începutul anului 1944 autorităţile au emis un comunicat-avertisment în care se arăta, printre altele: „Comisiunea pentru controlul, verificarea şi autorizarea publicaţiilor (...) adresează tuturor adevăraţilor ziarişti un însufleţit apel, rugându-i să denunţe pe toţi aceia cari trăiesc în afară de presă, aduc presei un atât de mare prejudiciu moral, prin uzurparea titlului de ziarist şi prin abuzuri şi intimidări cari nu trebuesc puse în seama unei profesiuni de muncă şi cinste. În toate cazurile descoperite, Comisiunea a aplicat sancţiunile cuvenite, dar pentru stârpirea răului, este nevoie de concursul tuturor..." (Curentul 15 februarie 1944, 3).

Ne vom opri aici cu seria escrocheriilor, pentru a avertiza cititorul în legătură cu nu puţinele înscenări de şantaj. Pentru intimidarea unora dintre jurnaliştii incomozi, pentru descurajarea redacţiilor ce se arătau prea critice faţă de puternicii zilei, s-a recurs, nu o dată, la astfel de practici.

Iată numai trei cazuri. Sub titlul „Înscenare contra Patriotului", ziarul *Conservatorul* făcea publică păţania unui redactor de la *Patriotul*, căruia i se înscenase un şantaj, în scopul discreditării ziaru-

lui (15 august 1902). Înscenarea fusese pusă la cale de un fost prefect de Prahova, pe care *Patriotul* îl criticase într-o campanie de presă, pe când acesta era în funcţie. Cei din redacţie s-au solidarizat cu colegul lor şi au demonstrat cu probe că articolele negative fuseseră deplin justificate de ilegalităţile comise de prefect şi au cerut Sindicatului Ziariştilor să analizeze cazul de pretins şantaj, pentru a-şi demonstra buna credinţă (Conservatorul 15 (28) august 1902, 3).

Niciodată nu a putut fi probată vinovăţia celor doi angajaţi ai redacţiei *Adevărul*, un contabil şi un redactor arestaţi în septembrie 1902, pentru că ar fi comis un şantaj (Conservatorul 3 (16) septembrie 1902, 2). După 15 zile de arest – deşi arestul preventiv în materie de presă nu era permis – victimele au fost eliberate. În anul 1935, din cauza criticilor aduse unor reprezentanţi ai autorităţilor, directorul ziarului *Credinţa*, Sandu Tudor, împreună cu doi dintre colaboratorii săi, Lorenian şi Banu, au fost victime ale unei înscenări de şantaj, cu complicitatea câtorva poliţişti. Arestaţi, depuşi la închisoarea Văcăreşti, cei trei vor fi eliberaţi, din lipsă de probe, după câteva zile, însă redacţia *Credinţa* a continuat să fie ţinta intimidărilor şi a ameninţărilor.

Bibliografie

Aricescu 1858: C.D. Aricescu, Presa, în Românul, anul II, nr. 29, 15 aprilie 1858, 114.
Acţiunea 5 august 1911: Acţiunea, 5 august 1911.
Acţiunea 27 mai 1912: Acţiunea 27 mai 1912.
Acţiunea 26 iulie 1912: Acţiunea, 26 iulie 1912.
Acţiunea 29 iulie 1912: Acţiunea, 29 iulie 1912.
Acţiunea 24 noiembrie 1912: Acţiunea, 24 noiembrie 1912.
Adevărul 25 septembrie 1906: Adevărul, anul XVIII, nr. 6.143, 25 septembrie 1906.
Adevărul 26 septembrie 1906: Adevărul, anul XVIII, nr. 6.144, 26 septembrie 1906.
Adevărul 15 iulie 1912: Apaşii presei, în Adevărul, anul XXX, 15 iulie 1912.
Bariţiu 1912: Gheorghe Bariţiu, Anarhia şi corupţiunea presei nemţeşti. Presa maghiară. Presa daco-română (c. 1886). Studii şi articole, Sibiu 1912.
Bran 1910: M. Bran, Un pseudo-ziarist condamnat pentru şantaj. Minerva II, 390, 16 ianuarie 1910, 2.
Conservatorul 15 (28) august 1902: Conservatorul, anul II, nr. 177, 15 (28) august 1902.
Conservatorul 3 (16) septembrie 1902: Conservatorul, anul II, nr. 191, 3 (16) septembrie 1902.
Curentul 15 februarie 1944: Curentul, anul XVII, nr. 5746, 15 februarie 1944.
Dimineaţa 27 martie 1905: Dimineaţa, anul II, nr. 414, 27 martie 1905.
Dimineaţa 27 martie 1905: Dimineaţa, anul II, nr. 414, 27 martie 1905.
Dimineaţa 11 august 1905: Dimineaţa, anul I, nr. 547, 11 august 1905.
Facla 12 ianuarie 1935: Facla, anul XV, nr. 1188, 12 ianuarie 1935.
Facla 7 februarie 1935: Facla, anul XV, nr. 1207, 7 februarie 1935.
Facla 15 august 1935: Facla, anul XV, nr. 1362, 15 august 1935.
Facla 2 noiembrie 1937: Facla, anul XVII, 2 noiembrie 1937.
Petcu 2005: Marian Petcu, Jurnalist în România – istoria unei profesii (Bucureşti 2005).
România liberă 27 septembrie 1887: România liberă, anul XI, nr. 3.025, 27 septembrie 1887.
România liberă 14 septembrie 1888: România liberă, anul XII, nr. 3302, 14 septembrie 1888.
Timpul 1 (13) ianuarie 1895: Timpul, anul XVII, nr. 1, 1 (13) ianuarie 1895.

Bribery, cheating and blackmail: Romanian media

Abstract

The study draws attention to several cases of bribery and blackmail in which Romanian journalists or quasi-journalists were involved in 1887-1944. The lack of exact juridical regulations regarding this profession allowed crimes which increased in number when, e.g., the general public was informed that organisations (e.g., The Union of Journalists of Bucharest) were collecting funds for philanthropic activities or for buildings new offices. There were cases in which these acts of cheating or blackmail went beyond Romanian borders, and consequently the image of the profession was badly affected. It should be noted that the officials supported the blackmail process to ruin a journalists' or even an editorial board's image too.

Мошенничество и шантаж в румынской прессе – исторический очерк

Резюме

В данном исследовании представлены некоторые случаи мошенничества и/или шантажа, совершенного журналистами или псевдожурналистами в Румынии в период с 1887 по 1944 гг. По причине отсутствия строгой регламентации относительно доступа к профессии, нарушения увеличились, особенно тогда, когда общество информировали о том, что корпорационные организации (например, Профсоюз Журналистов Бухареста) собирают фонды для филантропических действий либо для строительства офисов. Иногда акты шантажа или мошенничества выходили за пределы страны, так что образ профессии сильно пострадал. Правда и то, что и представители власти инсценировали шантаж с целью компрометации журналистов и даже всей редакции.

22.01.2007

Dr. Marian Petcu, Universitatea din Bucureşti, b-dul M. Kogălniceanu 36-46, sector 5, 70609, Bucureşti, România, e-mail: marian_petcu2003@yahoo.com.

ACTIVITATEA DIPLOMAŢIEI ROMÂNE ÎN CONTEXTUAL RELAŢIILOR SOVIETO-ENGLEZE (1924-1926)

Lidia Pădureac

Restabilirea ţărilor lumii după Primul Război Mondial (1924) a creat un nou anturaj internaţional. Diplomaţia română continua să respecte în politica externă obiectivele stabilite anterior. Refuzul Moscovei de a trata râul Nistru ca hotar în contextul recunoaşterii internaţionale a puterii sovietice acutiza starea tensionată a raporturilor dintre cele două ţări. Pentru normalizarea situaţiei, Bucureştiul a operat şi prin intermediul unor terţe părţi, inclusiv Anglia. Contactele sovieto-engleze s-au dezvoltat cu intensitate diferită pe parcursul perioadei 1924-1926 şi pe fiecare segment de timp oficialităţile române au menţinut o poziţie fermă vizând atitudinea faţă de Kremlin.

În 1924 diplomaţia română a fost pusă într-o situaţie confuză: Anglia se afla în pragul recunoaşterii URSS, iar aliatul tradiţional al României – Franţa, manifesta o stare apatică faţă de această chestiune. Valul recunoaşterii internaţionale a Uniunii Sovietice lovea din spate diplomaţia română. Bucureştiul a încercat să minimalizeze efectele negative ale dezechilibrului creat prin dinamizarea legăturilor cu Londra şi continua convorbirile neoficiale cu Sovietele. În situaţia în care Marile Puteri revizuiau atitudinea faţă de Soviete, României îi era dificil să-şi identifice poziţia potrivită fără a putea prognoza comportamentul foştilor aliaţi. Pentru a sonda poziţia cercurilor politice şi economice franceze în legătură cu posibile tratative dintre România şi Uniunea Sovietică a fost trimis la Paris Alecu Constantinescu (ministrul agriculturii) (Universul 13 ianuarie 1924, 1), iar N. Titulescu a fost chemat de la Londra pentru a fi consultat asupra punctului de vedere al guvernului englez în privinţa convorbirilor româno-sovietice (Universul 2 martie 1924, 1).

Începând cu 1 februarie 1924, când Anglia a recunoscut *de jure* URSS, ambele state au fost antrenate în convorbiri, al căror obiectiv consta în reglementarea problemelor lăsate neacoperite la stabilirea raporturilor diplomatice. Şeful delegaţiei sovietice, Cr. Rakovski, era predispus să înceapă conferinţa de la Londra cu prezentarea unui program de colaborare economică limitată, pentru a putea obţine înlesniri de credit prevăzute în legile ce favorizau comerţul de export „*Trade Facilities Act*" (Политбюро ЦК РКП (б) 2001, 27). În aprilie la Moscova se lucra în vederea pregătirii convorbirilor cu Anglia. Pe seama lui M. Litvinov au fost lăsate organizarea delegaţiei şi avizarea informaţională. În faza finală a pregătirilor s-a implicat şi I. Stalin. El cerea includerea lui Litvinov (competent în problemă) în delegaţia sovietică, în ciuda protestelor engleze (Политбюро ЦК РКП (б) 2001, 26)[1].

Chiar dacă conferinţa sovieto-engleză avea scopul reglementării relaţiilor economice, au fost atinse şi subiecte politice. La deschidere, Rakovski a declarat că Europa va fi stabilă, numai dacă va respecta voinţa popoarelor şi va lua în consideraţie aspiraţiile lor de independenţă naţională, „de aceea guvernul sovietic este pregătit să sprijine prin efort comun şi să susţină schimbarea ascendentă a frontierelor conform principiilor etnografice, recurgând la plebiscit în toate cazurile necesare, cum de exemplu am sugerat la conferinţa de la Viena în cazul Basarabiei"[2].

Uniunea Sovietică se autoprezenta în calitate de arbitru care nu numai „respectă" drepturile popoarelor, dar chiar insistă asupra acestora. Orice incertitudene a diplomaţiei engleze în privinţa unor probleme internaţionale era folosită de Soviete ca prilej pentru posibile dezbateri. La Moscova se ştia că Anglia nu avea angajamente stricte de garantare a Tratatului de la Versailles, deoarece era nemulţumită de unele prevederi ale acestuia. În cadrul conferinţei de la Londra delegaţia sovietică a probat rezistenţa acordurilor de la Paris sugerând ideea revizuirii lor. Presa engleză a criticat discursul lui Litvinov, insistând că conferinţa nu a fost preconizată pentru punerea în discuţie a acordurilor de la Versailles sau a problemei de dezarmare. Diplomaţii sovietici

[1] În 1918 Litvinov a fost expulzat din Marea Britanie.
[2] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe din România (în continuare AMAER), F. 71, 1920-1944 URSS, vol. 77, f. 91.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 281-287.

s-au forţat să creeze iluzia luării în dezbatere a unor probleme internaţionale[3]. La Bucureşti convorbirile sovieto-engleze erau examinate circumspect. Despre evenimentele din Londra Ministerul Afacerilor Străine (M.A.S.) era sistematic informat de N. Titulescu. Diplomatul era îngrijorat de încercarea Sovietelor de a menaja discuţiile în direcţia dorită[4]. N. Titulescu menţiona că are ştiri din izvoare oficiale despre intenţia Rusiei de a cere deschiderea discuţiilor asupra tuturor tratatelor, inclusiv cel al Basarabiei. Sondată, Marea Britanie declara că este parte semnatară a acestor convenţii naţionale, din care motiv nu va admite discuţii asupra lor[5].

Convorbirile de la Londra erau anevoioase. Delegaţia sovietică nu putea obţine rezolvarea problemelor economice în interesul său. Declaraţiile demagogice făcute de C. Rakovski au fost blamate de primul ministru englez J. Ramsay MacDonald. Dânsul menţiona că ţara sa nu pune în discuţie dreptul Uniunii Sovietice să-şi organizeze acea formă de guvernare internă pe care o consideră mai bună, dar cea mai importantă condiţie a relaţiilor reciproc avantajoase este ca URSS să aprecieze chestiunea la fel ca Anglia şi să renunţe la propaganda directă sau indirectă în această problemă. „Poporul ţării noastre, declara primul ministru, va cere mai mult decât obligaţiuni formale" (Документы 1957, 202). Discursul a fost o replică deschisă ce demasca ipocrizia declaraţiilor moscovite lansate simultan cu implicarea Uniunii Sovietice în afacerile interne ale altor state prin finanţarea şi organizarea unor campanii destabilizatoare. S-a dat de înţeles că Anglia nu se va lăsa minţită. Pentru a ameliora situaţia delegaţiei sale, Guvernul Sovietic se adresează Guvernului Marii Britanii prin nota din 30 aprilie. Londra era avertizată că a fost indusă în eroare atunci când a semnat Protocolul de la Paris în privinţa Basarabiei. Erau stipulate frazele standard folosite de Moscova precum că Basarabia ar fi pământ al imperiului ţarist, care a fost cucerit de România, iar Sfatul Ţării nu ar fi exprimat voinţa poporului. În finalul notei se menţiona că Guvernul sovietic consideră responsabili de „cucerirea violentă" a Basarabiei Aliaţii, care au aprobat „ocuparea" acestei regiuni (Документы 1957, 221-226). Falsificarea conţinutului informaţiei prezentate era evidentă (nici o învinuire nu rezistă criticii), scopul acesteia fiind provocarea unor discuţii prin care Uniunea Sovietică să găsească subiect de „târguială diplomatică". Era o tactică a Kremlinului, care atunci când nu putea obţine rezultatul scontat punea în acţiune alte mijloace ce aveau subtext de ameninţare.

Pentru România era importantă reacţia Londrei. În acest sens N. Titulescu s-a întâlnit cu importanţi oameni politici: D. Lloyd George, Eyre Crowe, subsecretar de stat permanent la Foreign Office, Pansanby, subsecretar parlamentar la Forein Office, Lampson, secretar la secţiunea românească, Niemaier, prim controlor al Tezaurului britanic şi delegat britanic în comitetul experţilor, Waterhouse, şeful de cabinet al primului ministru[6]. Pentru Bucureşti, discuţiile cu aceste personalităţi aveau un obiectiv dublu: să constate ce acţiuni va întreprinde Londra şi să prezinte punctul de vedere român. Lloyd George l-a asigurat pe N. Titulescu că nu va autoriza deschiderea discuţiei asupra Basarabiei la conferinţa sovieto-engleză, concomitent sugera României ideea să-şi întărească mijloacele de apărare până la intrarea Rusiei în Societatea Naţiunilor[7]. Deopotrivă cu acţiunile politice, Sovietele încercau să creeze iluzia unui posibil atac armat. Reprezentantul român a rugat primul ministru englez să condiţioneze încheierea acordului prin angajarea Rusiei de a păstra pacea cu vecinii. Răspunsul a fost că „aceasta se va face în ceasul în care se va ajunge la acordul cu Rusia"[8]. Totuşi, în timpul convorbirilor anglo-sovietice a fost atinsă chestiunea tratatelor, D.L. George continuând să dea îndrumări României în privinţa comportamentului faţă de Kremlin. El sfătuia România să evite „orice complicaţii interne în Basarabia" care ar putea servi pretext pentru intervenţia sovietică[9]. Presa din Occident făcea o analiză a potenţialului militar rus şi a celui român, afirmând prin aceasta posibilitatea unui eventual conflict. Efectivul armatei ruse era evaluat la 440000 ostaşi, iar al armatei române – 12000 ostaşi. Se concluziona că România este incapabilă să lupte[10]. În presă erau prezente detalii secrete despre starea armatei ruse, oficialităţile moscovite s-au străduit ca aceste date să fie publice. La fel, a fost lansată ideea că din cauza relaţiilor româno-turce Londra şi-ar fi minimalizat

[3] Ibidem.
[4] Ibidem.
[5] Ibidem, f. 105.
[6] AMAER, F. 71, vol. 77, f. 108.
[7] Ibidem.
[8] Ibidem.
[9] Ibidem, f. 111.
[10] Ibidem, f. 164-165.

simpatiile faţă de România[11]. Kremlinul a pregătit cu minuţiozitate campania de propagandă: aceste zvonuri plusate la situaţia reală de la hotar trebuiau să intimideze România, în căutarea noilor garanţii ea avea să se adreseze foştilor aliaţi, inclusiv Angliei, care trebuia convinsă de existenţa unui pericol real pentru acceptarea unor concesii – exact ce îşi dorea delegaţia sovietică la Londra.

Oficialităţile engleze s-au documentat despre situaţia creată şi informau Bucureştiul că nu se crede în posibilitatea unui atac rus. Anglia repeta promisiunea de a nu admite redeschiderea discuţiilor privind Basarabia şi „a făgăduit că va declara ruşilor că orice asistenţă britanică este condiţionată de dovezi pacifice din partea Rusiei către oricine"[12]. Deloc întâmplător, în timpul desfăşurării convorbirilor sovieto-engleze a avut loc vizita suveranilor români la Londra (a participat şi ministrul de externe I.Gh. Duca). Rezultatele vizitei au fost considerate de succes pentru ambele părţi (Dobrinescu 1986, 93). Cu toate acestea, N. Titulescu transmitea la Bucureşti informaţii potrivit cărora „lipsa ratificării tratatului din partea Italiei şi refuzul Franţei şi Serbiei să dea României concurs contra sovietelor a încurajat mult Moscova", totuşi „atâta timp cât negocierile anglo-ruse vor dura, sigur nu vom fi atacaţi"[13]. Această siguranţă a determinat primul ministru englez să dea noi asigurări privind integritatea teritorială a României (Dobrinescu 1986, 93). În baza informaţiilor primite de la ambasadele din străinătate, la M.A.S. român considerau că organizarea campaniei de presă în vederea unui posibil atac militar rus aparţine oficialităţilor sovietice, care urmăreau scopul de a-i face pe englezi mai concilianţi în timpul convorbirilor. Se punea accentul pe faptul că R. MacDonald, fiind un renumit pacifist, va dori să evite posibilitatea unui război în estul Europei. Conferinţa de la Viena a adus Moscovei „materialul de care avea nevoie pentru a înspăimânta lumea prin spectrul posibilităţii unui război ruso-român"[14]. Secretarul de stat al M.A.S. german, într-o discuţie cu reprezentantul român la Berlin, Nanu, menţiona convingerea sa că cea mai importantă chestiune pentru ruşi la acel moment era conferinţa de la Londra, „toate celelalte vin pe planul al doilea, orice hotărâre vor lua ruşii cu privire la alte chestiuni, depinde de rezultatul conferinţei de la Londra"[15]. Deşi convorbirile au fost complicate, la 8 august a fost încheiat acordul sovieto-englez, care pentru a intra în vigoare, necesita doar ratificarea.

În timpul ultimei şedinţe a conferinţei sovieto-engleze (12 august 1924) delegaţia sovietică a făcut publică declaraţia, o parte considerabilă a căreia se referea la Basarabia (acordul deja era încheiat şi reprezentanţii sovietici puteau să-şi permită comentarii). C. Rakovski menţiona că în decursul perioadei celor şase ani de lipsă a relaţiilor diplomatice între guvernul britanic şi Uniunea Sovietică, Rusiei Sovietice i-au fost lezate interesele vitale şi demnitatea printr-un şir de fapte la care a participat şi guvernul britanic. „Numai printr-o refacere binevoitoare şi succesivă a acestor fapte popoarele sovietice vor putea fi convinse de amiciţia britanică" (Документы 1957, 424), declara Rakovski. În context, Anglia era acuzată de recunoaşterea unirii Basarabiei, fiind repetată toată informaţia transmisă în notele de protest din 1920 şi 1924 (Документы 1957, 421). Continuarea jocului diplomatic de către delegaţia sovietică îşi are mai multe explicaţii: necesitatea de a crea un anturaj favorabil pentru ratificarea acordului sovieto-englez; folosirea convorbirilor cu tematică economică în scopul propagării intereselor politice; promovarea ideii de recunoaştere a statutului URSS ca mare putere pe arena internaţională; crearea blufului precum că Uniunea Sovietică luptă pentru realizarea principiilor de bază ale dreptului internaţional. În principiu, declaraţia concepută la Kremlin a fost destinată atât oficialităţilor care, deşi nu puteau cădea pradă demagogiei, fiind bine informate, totuşi erau avertizate să gândească serios la pretenţiile înaintate, cât şi maselor populare care, manipulate fiind, puteau crea un gen de coloană a cincea pentru diplomaţia sovietică în statele occidentale. În baza notei guvernului URSS din 30 aprilie şi a declaraţiei delegaţiei sovietice din 12 august 1924 putem constata că scenariul conferinţei de la Viena a fost regizat anticipat de Moscova, la fel ca şi celelalte acţiuni (campania de presă, concentrarea de armată la hotar) pentru a obţine mai multe pârghii de influenţă în modelarea convorbirilor cu Anglia.

După încheierea conferinţei sovieto-engleze, N. Titulescu s-a adresat oficialităţilor britanice în vederea obţinerii unor garanţii în scopul apărării integrităţii teritoriale a României (Dobrinescu 1991,

[11] Ibidem, f. 166.
[12] Ibidem, f. 142.
[13] Ibidem, f. 150.
[14] Ibidem, f. 184.
[15] Ibidem, f. 187.

17). La Bucureşti s-a urmărit comportamentul Angliei faţă de pretenţiile sovietice, deşi acestea n-au evoluat până la subiect de discuţie. Despre refuzul Londrei de a se angaja în dezbateri privind tratatele de pace din 1919-1920 vorbea ministrul de externe sovietic Cicerin. La sesiunea a II-a a CCE al URSS de legislatura a doua el declara că, „chiar dacă guvernul lui MacDonald a respins propunerile de revizuire a acordurilor semnate de diferite state după încheierea războiului, Uniunea Sovietică a acceptat sacrificii pentru a stabili relaţii de prietenie cu Anglia" (Документы 1957, 490). Intenţia Uniunii Sovietice de a face schimbări în relaţiile internaţionale devine clară. Propaganda şi mişcările subversive organizate prin intermediul Kominternului se manifestă cu o intensitate nouă. Recunoaşterea internaţională, deschiderea reprezentanţelor politice şi economice în străinătate favorizau extinderea sferei de acţiune pentru puterea sovietică.

În septembrie-octombrie 1924 începe înrăutăţirea raporturilor anglo-sovietice. La 15 septembrie CC al PC englez a primit o „scrisoare a Kominternului" (autenticitatea acesteia este discutată şi în prezent în istoriografie) cu semnătura preşedintelui Prezidiumului CE al Internaţionalei Comuniste Zinoviev. Scrisoarea conţinea instrucţiuni pentru englezi în vederea lichidării regimului politic existent în Anglia (Документы 1957, 510-511). Oficialităţile londoneze au reacţionat cu învinuiri aspre la adresa Uniunii Sovietice. La 24 octombrie J. Gregori, responsabil de secţiunea nordică a MAS, s-a adresat lui C. Rakovski (la acel moment reprezentantul URSS la Londra) după explicaţii. Sovieticii afirmau că scrisoarea este o falsificare. Conform informaţiei serviciilor secrete sovietice, scrisoarea a fost pregătită de un careva Pakrovski, care ar fi fost remunerat cu 500 lire sterline de rezidentul serviciului secret englez din Riga – Blake. Responsabil pentru pregătirea materialului anti-URSS era D. Popov, fostul şef al serviciului secret la Vranghel (Политбюро ЦК РКП (б) 2001, 53). Toate informaţiile, nume de familii n-au fost făcute publice de Kremlin de aceea creează şi mai multe nedumeriri, dând un argument în plus celora care consideră că scrisoarea a fost veridică.

Biroul Politic n-a apreciat seriozitatea acestui incident care, de fapt, a influenţat schimbarea conducerii Marii Britanii. Parlamentul englez a acordat vot de neîncredere guvernului condus de J. Ramsay MacDonald. În urma alegerilor din 29 octombrie laburiştii şi liberalii au suferit înfrângere. Victorie a obţinut Partidul Conservator, prim-ministru a devenit Stanley Boldwin. Moscova nu a prevăzut efectele cazului „scrisoarea Kominternului" asupra opiniei publice engleze. Astfel se explică faptul că Biroul Politic al CC a discutat despre raporturile cu Anglia abia peste o lună de la declanşarea conflictului (25 noiembrie 1924). Acţiuni vor fi întreprinse, dar prea târziu pentru un rezultat favorabil. În timpul vizitei delegaţiei trade-unioanelor engleze condusă de J.Persell sovieticii s-au înţeles ca acesta să facă o declaraţie prin care să afirme că „scrisoarea Kominternului" este un fals. În şedinţa din 25 noiembrie Biroul Politic cerea urgentarea obţinerii acestei declaraţii. Drept rezultat ea va fi publicată în ziarul *Daily Herald* şi va fi inclusă în textul notei sovietice de răspuns care nu aducea nici un argument serios pentru a dezminţi scrisoarea (Политбюро ЦК РКП (б) 2001, 54). Consecinţa jocului de tăcere îndelungată din partea Moscovei a fost modificarea raporturilor anglo-sovietice.

În condiţiile create, N. Titulescu reîncepe sondarea Londrei pentru a înţelege dacă atitudinea faţă de România a rămas neschimbată. Diplomatul considera că interesele României trebuie să fie susţinute de Franţa şi „dacă nu se poate concursul britanic, ceea ce ar fi perfect, de bunăvoinţa Angliei" (Dobrinescu 1986, 93-94). Îngrijorare explicabilă, întrucât în octombrie 1924, la Est de România, a fost creată RASSM, care trebuia să servească drept cap de pod pentru URSS în scopuri militare şi politice şi să „zdruncine unitatea României Mari" (Memoriu 1992, 55-58). Deşi anturajul creat nu convenea Angliei, aceasta nu se grăbea (şi cel puţin nu crea impresia că ar dori) să dea garanţii militare ţărilor europene limitrofe cu URSS.

În 1924 raporturile româno-sovietice au fost influenţate parţial de Anglia. Partea sovietică intuia că Londra ar avea un interes special faţă de România, deoarece prima a ratificat acordul din 28 octombrie 1920. Kremlinul a supraapreciat importanţa factorului român pentru Anglia, punându-l în contextul convorbirilor sovieto-engleze. Pentru Bucureşti era important ca Marea Britanie să nu accepte provocarea în vederea revizuirii acordurilor existente. După 1924 se observă reducerea intensităţii relaţiilor anglo-române, nu din cauza unor probleme, ci din motivul lipsei subiectului

de discuţie. Răceala intervenită în raporturile sovieto-engleze în toamna anului 1924 a fixat pentru România o tonalitate relativă de calm, întrucât în absenţa convorbirilor, Basarabia nu mai putea fi folosită drept şantaj diplomatic de Moscova.

În ianuarie 1925, C. Rakovski prin întâlnirea cu A. Chamberlain iniţiază convorbiri având scopul stabilizării raporturilor dintre cele două ţări. În vederea creării unei atmosfere bune pentru începerea dialogului cu Londra, Biroul Politic al CC a dat directive de modificare „spre bine" a atitudinii sovietice faţă de Anglia, mai ales în presă (Политбюро ЦК РКП (б) 2001, 65). În 1925 mediul internaţional nu era în favoarea ţărilor din Sud-Estul Europei. La Locarno a fost semnat Tratatul între Germania, Belgia, Franţa, Marea Britanie şi Italia care asigura inviolabilitatea graniţelor franco-germano-belgiene. Conferinţa era un pas spre revizuirea înţelegerilor de la Versailles. N. Titulescu, îngrijorat de situaţia creată, concluziona că prin protocolul din 1924 Anglia a transformat obligaţiunea de asistenţă în obligaţiune morală, lipsită de sancţiuni. Diplomatul român mai menţiona că Franţa şi Anglia sunt preocupate exclusiv de interesele lor, iar negocierile referitoare numai la hotarele Germaniei înseamnă că graniţele spre Rusia sunt lăsate în vânt (Dobrinescu 1986, 94). Între 1924-1926, statele din Centrul şi Sud-Estul Europei, ameninţate de Germania şi conciliantа puterilor mari faţă de Berlin, erau dispuse să încheie alianţe pentru apărarea *statu quo*-ului teritorial. Cehoslovacia, România, Polonia au încercat să înfrângă rezervele Franţei şi s-o atragă. În perioada 31 martie – 2 aprilie la Riga a avut loc o consfătuire a reprezentanţilor militari ai Poloniei, Lituaniei, Estoniei, Finlandei, României. Se preconiza crearea frontului comun împotriva bolşevismului. În ianuarie la Helsinki s-au convocat reprezentanţii Poloniei, Lituaniei, Estoniei, Finlandei. Conform documentelor engleze, reprezentantul Estoniei – Kallas a avut o întrevedere cu Chamberlain în timpul căreia a rugat guvernul englez să declare un interes faţă de ţările baltice. Anglia a ezitat să dea un răspuns concret, deşi ministrul de externe Krou a menţionat că ar fi posibilă livrarea materialului de război Estoniei (Политбюро ЦК РКП (б) 2001, 71). La 9 aprilie problema a fost abordată de Biroul Politic al CC. S-a hotărât luarea unor măsuri urgente, printre care: presiune economică asupra ţărilor baltice; folosirea divergenţelor polono-lituaniene pentru destrămarea blocului; măsuri de propagandă; folosirea divergenţelor naţionale la hotarele României şi Poloniei; organizarea unei campanii de presă favorabilă Uniunii Sovietice (Политбюро ЦК РКП (б) 2001, 75-76). Moscova miza pe extinderea neînţelegerilor franco-engleze, considerând că Parisul dorea să-şi impună hegemonia în Europa prin intermediul Poloniei, iar Londra avea mare influenţă asupra Filandei şi României (Политбюро ЦК РКП (б) 2001, 75-76). În realitate ţările europene limitrofe cu Uniunea Sovietică au fost puţin susţinute de Occident.

Prin activitatea sa la Londra, N. Titulescu căuta să obţină garanţii noi pentru România. N. Titulescu învinuia Foreign Office-ul că „a descoperit toate graniţele Europei centrale şi orientale prin afirmarea că nu le garantează". În discuţia cu diplomatul britanic Lampson reprezentantul român în Anglia menţiona că Parlamentul Marii Britanii ar trebui să adopte o declaraţie în care să insiste asupra interesului Angliei în vederea menţinerii ordinii în Europa Centrală, precum şi asupra neindiferenţei sale faţă de posibile modificări prin mijloace violente (Dobrinescu 1986, 94-95). Factorii internaţionali, şi o gravă criză internă din Anglia nu au creat un anturaj favorabil pentru lansarea unei astfel de declaraţii.

În august 1925 în Marea Britanie au fost micşorate salariile lucrătorilor din minele de cărbune. Guvernul a alocat subvenţii, însă această măsură n-a depăşit criza. În mai 1926 Anglia a fost cuprinsă de o puternică grevă generală organizată de Uniunea Sindicatelor. Uniunea Sovietică a estimat evenimentele ca prilej de a se implica. Moscova dispune acţiuni concrete în acest sens: susţinerea financiară a greviştilor; intensificarea propagandei prin intermediul Kominternului; organizarea campaniei de presă; influenţarea PC englez în vederea transformării grevei economice în una politică, astfel încât la momentul oportun să fie înaintate lozincile: *Jos guvernul consevator; Trăiască guvernul muncitorilor* (Политбюро ЦК РКП (б) 2001, 115-116). Oficialităţile moscovite discutau în fiecare zi a grevei despre situaţia din Anglia. Kremlinul a fost indignat că la 12 mai greva a încetat. Zinoviev propunea Biroului Politic un proiect de rezoluţie în termeni foarte duri faţă de PC englez. Această variantă nu a fost acceptată, conform directivei lui I. Stalin i s-a dat o tonalitate mai moderată (Политбюро ЦК РКП (б) 2001, 123-124). Drept reacţie PC englez a refuzat să primească ajutor financiar de la sindicatele

sovietice (Политбюро ЦК РКП (б) 2001, 125). Aceste evenimente au înrăutăţit şi mai mult relaţiile sovieto-engleze şi au constituit unul din factorii ce a determinat comportamentul conciliant al Londrei faţă de Berlin.

În 1926 diplomaţia engleză a fost mai distanţată de România. În ianuarie Departamentul Central European al Ministerului de Externe de la Londra, prin memorandumul întocmit de J.D. Greenway, menţiona că „din punctul de vedere al oportunităţii, problema deţinătorului final al Basarabiei ar putea părea de mică importanţă Guvernului Maiestăţii Sale. Extinderea spre Prut a avanposturilor sovietice nu ar constitui, în sine, o primejdie serioasă" (Dobrinescu 1991, 98). Dezinteresul englez se explică prin faptul că Marea Britanie avea grijă de solicitările Germaniei în Est. În caz dacă Londra ar fi dat garanţii militare unui stat din această zonă, logic trebuia să le dea şi celorlalte, întrucât acestea erau legate între ele prin acorduri. La acel moment, era în curs de elaborare acordul româno-englez, iar pentru a motiva cumva refuzul de ajutor militar în caz de război a fost adus acest memorandum. Diplomaţii englezi acreditaţi la Moscova erau convinşi că, mai devreme sau mai târziu problema Basarabiei urma să fie soluţionată prin forţa armelor. În mare parte, prudenţa manifestată de puterile occidentale în relaţiile cu România era un rezultat al politicii sovietice faţă de problema basarabeană (Ţâcu 2004, 109).

România nu a renunţat la ideea obţinerii unor garanţii reale de securitate din partea Londrei. În acest context, ministrul de externe I.G. Duca se adresa lui N. Titulescu cu propunerea de a insista, unde e posibil, ca Anglia să dea asigurări de securitate şi celorlalte state (Dobrinescu 1986, 95). Unele rezultate în acest sens au fost. Acordul franco-român nu a dat garanţii solide României, slăbindu-i poziţia, în schimb Italia a ratificat acordul din 1920 privitor la Basarabia. Conform documentelor britanice, Foreign Office-ul a insistat ca Roma să realizeze acest pas (Dobrinescu 1986, 117). Moscova chiar a învinuit Londra că, prin acţiunea în cauză, „urmăreşte izolarea deplină a Rusiei şi înjghebarea unei grupări de state ce ar putea fi folosită la momentul potrivit împotriva Uniunii Sovietice"[16].

La începutul anului 1927 raporturile sovieto-engleze s-au înrăutăţit şi mai mult. La 12 mai poliţia engleză a făcut percheziţie la sediul delegaţiei comerciale a URSS şi a societăţii pe acţiuni *Arcos*, fiind luate documente care demonstrau spionajul anti-englez. Moscova a reacţionat prin intervenţii în presă, organizarea demonstraţiilor de protest inclusiv în faţa ambasadei şi consulatului engleze, elaborarea sancţiunilor economice, distrugerea documentelor secrete din instanţele sovietice din Anglia (Политбюро ЦКРКП (б) 2001, 149). La 24 mai Marea Britanie a întrerupt relaţiile diplomatice cu Uniunea Sovietică. După o tăcere lungă (practic din 1924), în noiembrie 1927 Kremlinul face încercări de reluare a convorbirilor cu România (Pădureac 2003, 110). În diplomaţia sovietică factorul englez era important, din care motiv M. Litvinov la Geneva căuta o apropiere de Marea Britanie, însă fără succes. În acest context Mitilineu menţiona că la Moscova s-a adoptat formula: spre stânga în politica internă şi spre dreapta în cea externă, sperând că astfel se vor obţine noi prieteni în interior şi se va întări situaţia în afară[17]. Anturajul internaţional a determinat lipsa convorbirilor româno-sovietice în anii 1926-1927.

La începutul anului 1924 convorbirile sovieto-engleze s-au accentuat: deşi cu o serie de incidente, părţile încercau să găsească o variantă de compromis pentru colaborarea ulterioară. În anul 1926 speranţa Marii Britanii de a impune Kremlinului reguli de joc pe arena internaţională s-a spulberat. Mecanismul sovietic de răspândire a ideilor comuniste funcţiona prin intermediul Internaţionalei comuniste.

Relaţiile sovieto-engleze în perioada 1924-1926 au avut efecte asupra activităţii diplomaţiei române. Conferinţa de la Viena, în mare parte, a fost o instruire a delegaţiei sovietice pentru convorbirile cu Anglia. Kremlinul dorea tribuna conferinţei de la Londra pentru a iniţia discutarea problemelor politice, teritoriale (deopotrivă cu cele economice), insistând că lumea trebuie să ţină cont de interesele sale. Diplomaţia sovietică s-a agăţat de chestiunea Basarabiei transformând-o într-o problemă, încercând să influenţeze prin intermediul acesteia asupra Angliei. Londra nu a oferit garanţii militare României, deşi în convorbirile cu Uniunea Sovietică n-a acceptat provocarea de a pune în discuţie problema hotarelor stabilite după Primul Război Mondial.

[16] AMAER, F. 71, General, 1920-1930, vol. 1, f. 392.

[17] Ibidem, f. 358.

Bibliografie

Dobrinescu 1986: V.F. Dobrinescu, Relaţiile româno-engleze 1914-1933 (Iaşi 1986).

Dobrinescu 1991: V.F. Dobrinescu, Bătălia diplomatică pentru Basarabia (Iaşi 1991).

Dobrinescu 1991a: V.F. Dobrinescu, Diplomaţia României. N. Titulescu şi Marea Britanie (Iaşi 1991).

Memoriu 1992: Memoriu cu privire la necesitatea creării Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti. Cugetul 5-6, 1992, 55-58.

Pădureac 2003: L. Pădureac, Relaţiile româno-sovietice (1917-1934) (Chişinău 2003).

Ţâcu 2004: O. Ţâcu, Problema Basarabiei în relaţiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939) (Chişinău 2004).

Universul, 13 ianuarie 1924.

Universul, 2 martie 1924.

Документы 1957: Документы внешней политики СССР, т. VII (Москва 1957).

Политбюро ЦК РКП (б) 2001: Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП(б) и Европа: Решения «Особой папки» 1923-1929 (Москва 2001).

The activity of Romanian diplomacy in the context of the Soviet-British relationship (1924-1926)

Abstract

The year 1924 began with great changes in international politics. Many Western states established diplomatic relations with the Soviet Union. This attitude toward the Kremlin was shaped basically by Britain. In this new international atmosphere the situation of Romania was far from clear: the former allies allowed the Soviets to come out of the political isolation before these took the obligation of recognition of the existent borders. Moscow took advantage of its economic negotiations with England in order to reach its political aims. The Soviet-British relationship in 1924-1926 (from the beginning till the end of the diplomatic negotiations) influenced the activity of the Romanian diplomacy, which was against modifications of international treaties signed after the World War I. The Kremlin overestimated the importance of the Romanian factor for the United Kingdom in the context of Soviet-British negotiations.

Деятельность румынской дипломатии в контексте советско-английских переговоров (1924-1926)

Резюме

В 1924 году имели место серьёзные изменения в международных отношениях. Некоторые западные государства наладили дипломатические отношения с Советской Россией. Это состояние, во многом, было обусловлено поведением Англии. Ситуация Румынии была не из легких: бывшие союзники позволили Советам выйти из изоляции без обязательств о признание существующих границ. Москва воспользовалась переговорами по экономическим проблемам для утверждения своих политических интересов. Советско-английские отношения повлияли на деятельность румынской дипломатии, которая была против изменения международных соглашений подписанных после первой мировой войны. Кремль переоценил важность румынского фактора для Англии, размещая его в контексте советско-английских переговоров.

05.02.07

Dr. Lidia Pădureac, Universitatea de Stat „A. Russo” din Bălţi, str. A. Puşkin, 38, MD-3121 Bălţi, Republica Moldova

CONTRIBUŢII PRIVIND ACTIVITATEA ORFELINATULUI „CASA COPILULUI” DIN CHIŞINĂU

Vera Stăvilă

Istoriografia sovietică a promovat teza falsă potrivit căreia în timpul administrării româneşti în Basarabia nu au existat instituţii preşcolare. Conform istoricilor sovietici, astfel de instituţii au apărut aici abia după 28 iunie 1940 (Кишинев 1984, 242). În realitate, instituţiile preşcolare au constituit o verigă importantă a sistemului de instruire şi educaţie din Basarabia interbelică. În cele 9 judeţe basarabene, între anii 1918-1940, au funcţionat între 300-425 grădiniţe de copii. În oraşul Chişinău, doar între anii 1918-1924, au fost înfiinţate şi au început să funcţioneze 26 de grădiniţe de copii – o cifră destul de mare pentru acele timpuri. Numărul total al copiilor din aceste grădiniţe atingea cifra de 1180 (Chişinău 1997, 263). Este interesant că spre sfârşitul perioadei interbelice în Chişinău funcţiona majoritatea absolută a grădiniţelor de copii deschise iniţial.

Printre instituţiile menţionate mai sus în perioada interbelică în Chişinău a activat şi grădiniţa nr. 7 (orfelinatul „Casa copilului”), condusă de directoarea Alexandra Remenco[1]. Cu referinţă la această instituţie, în patrimoniul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, se păstrează o colecţie de documente şi fotografii deosebit de valoroasă. Între altele, ea include 31 de imagini fotografice datate cu anii ´30 ai sec. XX[2]. Colecţia respectivă a fost donată muzeului de către discipolul acestui orfelinat, Sergiu Remenco, care este inginer-electronist, a activat la Institutul de fizică al AŞM.

Ideea înfiinţării orfelinatului „Casa copilului” din Chişinău îi aparţine Floricăi Niţa, pedagog şi publicist care şi-a făcut studiile la Bucureşti şi Viena. În 1917 întreţine la Bucureşti un liceu particular, iar mai târziu se stabileşte la Chişinău. A jucat un rol important în viaţa locală, a fost directoare a Şcolii Normale de fete, care până în anul 1940 i-a purtat numele (Femei din Moldova 2000, 206).

Din materialele de care dispunem deducem că orfelinatul şi-a început activitatea în anul 1929. Acest fapt reiese din relatările lui Sergiu Remenco, discipolul acestei instituţii. De asemenea, drept argument în acest sens ne poate servi şi o imagine fotografică din colecţia muzeului care datează cu anul 1929[3]. În sfârşit, borderourile salariaţilor acestui orfelinat care se păstrează până în prezent la Arhiva Naţională a Republicii Moldova încep cu anul 1929[4].

Edificiul orfelinatului „Casa copilului” (actualmente facultatea Medicină Veterinară a Universităţii Agrare, str. S. Lazo nr. 1).

Orfelinatul dispunea de un local foarte comod pentru acest scop[5]. Pe parcursul anilor clădirea a suferit unele modificări doar schimbând destinaţia încăperilor. Clădirea avea două niveluri şi subsol, cu intrare din strada Kogălniceanu. La subsol erau amplasate bucătăria dotată cu toate cele necesare şi două încăperi auxiliare destinate necesităţilor orfelinatului. La parter erau repartizate cele trei dormitoare separate, confortabile, cantina şi o sală mare cu un pian la mijloc (sala festivă). Încăperile de la etaj, spaţioase şi luminoase, bine amenajate serveau ca săli de clasă.

Din lipsă de spaţiu orfelinatul nu dispunea de ateliere separate pentru lecţiile copiilor, de aceea o parte din săli înzestrate cu mobilier şi utilaje,

[1] ANRM, F. 1477, inv. 5, d. 138, f. 11
[2] MNAIM, FB – 22480
[3] MNAIM, FB – 22480-11.
[4] ANRM, F. 1477, inv. 5, d. 138, f. 7.
[5] În prezent în acest local se află facultatea de Medicină Veterinară a Universităţii Agrare, str. S. Lazo, nr. 1.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 289-293.

erau destinate ca atelier de tâmplărie şi croitorie. În partea de jos a clădirii la parter era izolatorul orfelinatului, amenajat cu toate cele necesare pentru izolarea copiilor în caz de epidemie. La etaj era amplasată şcoala primară de fete nr. 1, în frunte cu directoarea Antonina Softa, cu o vechime de 23 de ani în învăţământ, având un salariu de 4823 lei lunar, detaşată de la şcoala de fete nr. 5[6]. Chiria acestui local alcătuia 30.000 lei anual[7]. De menţionat că această şcoală era independentă de orfelinat, dar era frecventată şi de fetele de aici.

De asemenea, orfelinatul dispunea de o curte cu un lot de pământ împărţit în mai multe parcele, unde se creşteau flori şi se cultivau legume pentru necesităţile orfelinatului. Produsul culturii acestui teren alcătuia 2000 lei anual. Tot aici era amenajată şi bine întreţinută o fermă de animale mici, păsări şi iepuri, care aduceau un venit de 96.250 lei anual[8]. Orfelinatul dispunea de instrumente agricole (sape, greble, roabe), confecţionate special pentru copii (despre aceasta ne vorbesc şi imaginile fotografice din colecţia muzeului)[9].

Iniţial, orfelinatul găzduia 53 de copii. Către 1938 aici erau instituţionalizaţi 80 de copii, în majoritate, de vârstă preşcolară. Contingentul orfelinatului era alcătuit nu numai din copii orfani. Aici erau găzduiţi şi copii orfani de un singur părinte, copii din familii sărace. Se acceptau şi copii din familii complete cu situaţie materială satisfăcătoare, cu achitarea unei taxe, care constituia 400 lei lunar[10]. Cererile se examinau de către comitetul şcolar. Din acest comitet făceau parte G. Jitarciuc – preşedinte, T. Macovei – organizator şi educator, P. Zaverşeniuc - membru, E. Halipa – membru, I. Curbet – preot, A. Remenco – secretară[11]. Astfel a fost pusă în discuţie cererea lui Luca Mişov prin care el solicită internarea în orfelinat a fiului său de 6 ani contra unei plăţi de 400 lei lunar. Comitetul aprobă cererea şi înscrie acest copil în orfelinat de la 20 decembrie 1938. Daria Arseni, domiciliată în com. Ciopleni, jud. Lăpuşna, solicită internarea celor doi copii Ileana de 9 ani şi Petru de 7 ani. Comitetul aprobă internarea copiilor de la 29 decembrie 1938 fără taxă, pentru că petiţionara este mamă singură şi mai are 4 copii acasă[12].

De aici rezultă că în orfelinat îşi găseau refugiu atât copii din or. Chişinău cât şi din alte localităţi, cu o situaţie familială şi materială diferită.

Pentru întreţinerea copiilor din orfelinat se cheltuiau anual 1.116.600 lei., inclusiv: salariul personalului administrativ – 115.200 lei, salariul personalului de serviciu – 81.600 lei, întreţinerea localului şi a mobilierului – 40,000 lei, radio şi telefon – 35.000 lei, cheltuieli de cancelarie – 3000 lei, energia electrică – 1000 lei, combustibilul şi tăiatul lemnelor – 45.000 lei, medicamente – 10.000 lei, pentru alimentarea copiilor se cheltuiau – 591.300 lei (25 de copii primeau câte 16 lei pe zi (146.000) de la Ministerul Educaţiei Naţionale, 75 de copii erau subvenţionaţi de Ministerul Sănătăţii – câte 400 lei lunar – 360.000, subvenţiile de la alte instituţii şi autorităţi publice alcătuiau – 175.000 lei[13]).

Cheltuielile pentru întreţinerea orfelinatului erau suportate atât de Ministerul Educaţiei Naţionale, Comitetul Şcolar Comunal, cât şi de părinţii copiilor prin taxe băneşti. Însă principala sursă de existenţă a orfelinatului o alcătuiau donaţiile. Cele mai mari sume de bani erau alocate de Mitropolia Basarabiei, de partidele politice şi societăţile culturale.

Pe parcursul activităţii sale orfelinatul a fost vizitat de mai multe personalităţi ale vieţii politice şi culturale din România şi de peste hotare (cu donaţii importante, sume băneşti). Numai pe parcursul anului 1938 i-a avut oaspeţi pe dna Müller, publicistă, soţia Inspectorului General Şcolar din Londra, principesa Cantacuzino din Bucureşti, Efrem Tighineanu, locţiitorul Mitropolitului din Chişinău, un grup de profesori universitari din Iaşi[14].

Lunar această instituţie era vizitată de elevele liceelor particulare din Chişinău, care colectau produse alimentare şi îmbrăcăminte pentru copii. Un oaspete binevenit era şi pictorul R. Okuşko, care vizita copiii periodic, donându-le rechizite şcolare, pensule şi vopsele. Nina Rădăuţanu-Cunițchi preda lecţii de limbă franceză, preotul Ion Curbet ţinea lecţii de religie şi oficia slujbe religioase. O firmă de confecţionare a încălţămintei asigura copiii cu cele necesare (încălţăminte). Sanatoriul pentru afecţiuni neurologice al doctorului Koţovski acorda asistenţă medicală gratuită copiilor şi angajaţilor orfelinatului. Un ajutor similar îl acorda şi Iulia Kveatkovski, şefa clinicii de oftalmologie.

[6] ANRM, F. 1477, inv. 5 d. 156, f. 7.
[7] ANRM, F. 1861, inv. 1, d. 1, f. 15.
[8] ANRM, F. 1861, inv. 1, d. 1, f. 13.
[9] MNAIM, FB – 22480-21.
[10] ANRM, F. 1861, inv. 1, d. 1, f. 3.
[11] ANRM, F. 1861, inv. 1, d. 1, f. 2.
[12] ANRM, F. 1861, inv. 1, d. 1, f. 3.
[13] ANRM, F. 1861, inv. 1, d. 1, f. 13.
[14] ANRM, F. 1861, inv. 1, d. 1, f. 12.

La prosperarea acestei instituţii şi-au mai adus contribuţia: Ştefan Dobândă, profesor de fizică la liceul „B.P. Hasdeu", activând în cadrul orfelinatului ca membru al consiliului de tutelă, după război decan de facultate la Institutul Pedagogic „Ion Creangă", Tatiana Macovei –organizator şi educator, membru al comitetului şcolar, Eleonora Halipa ş.a. Prin străduinţa, sprijinul material şi moral depus, pentru existenţa şi buna funcţionare a orfelinatului, au făcut ca această instituţie să fie cunoscută atât în ţară cât şi peste hotarele ei. Numărul persoanelor care au contribuit la buna funcţionare a orfelinatului este cu mult mai mare. Numai în anul 1939 au fost înscrise în cartea de aur a comitetului şcolar – 19 persoane, iar 12 persoane au fost proclamate membri de onoare ai orfelinatului[15].

În această instituţie se aplicau cele mai progresive metode pedagogice ale epocii, domina o atmosferă de familie, de activitate gospodărească, aici educaţia şi instruirea se făceau paralel, se asigura o dezvoltare armonioasă a personalităţii. Pe lângă faptul că aici copiii erau supravegheaţi, hrăniţi, îmbrăcaţi, ei însuşeau cunoştinţe elementare de scris, citit şi socotit. Majoritatea lecţiilor aveau loc în aer liber. Ziua începea cu gimnastica de dimineaţă, lecţiile se ţineau de 4 ori pe zi şi erau îmbinate cu educaţia prin muncă, lucrul la parcele, îngrijirea animalelor. O mare atenţie se acorda „şcolii gospodăriei casnice". Atât fetele cât şi băieţii erau învăţaţi să gătească şi erau antrenaţi la participarea diferitor concursuri organizate în orfelinat[16]. Aici era angajată o meşteriţă de croitorie, cu un salariu de 1000 lei lunar[17], sub îndrumarea căreia fetele din orfelinat învăţau să brodeze, să croşeteze şi să lucreze la războiul de ţesut. Orfelinatul mai avea angajaţi doi pedagogi pentru copiii de vârstă şcolară, cu salariul de 1000 lei lunar, şi două educatoare pentru cei de vârstă preşcolară, cu un salariu de 700 lei lunar[18].

În toţi aceşti ani orfelinatul a avut-o ca directoare pe Alexandra Remenco-Scodigor (1897-1959), născută într-o familie de preoţi la Peresecina, Orhei. A absolvit cu menţiune Liceul de Fete din or. Orhei (1915) şi a făcut studii la Facultatea de Matematică a Universităţii din Odesa. Evidenţiindu-se ca fruntaş al învăţământului preşcolar, a fost promovată ca directoare a orfelinatului „Casa copilului". Anume ea a creat o instituţie model, a asigurat crearea atmosferei de familie. Ea a ştiut să conducă şi să administreze această instituţie foarte bine. Copiii erau bine instruiţi, asiguraţi cu hrană şi îmbrăcăminte, localul era foarte curat şi îngrijit. Activitatea ei a devenit cunoscută în toată România şi peste hotarele ei. În anul 1938 orfelinatul a fost vizitat de reprezentantul Ligii Naţiunilor, dna Maria Montessori, care a propus ca experienţa acestui orfelinat să fie prezentată la un congres special, care a avut loc la Roma. Tezele raportului, prezentate la congres de Alexandra Remenco, au fost incluse în etapa finală, ca recomandări. A fost invitată în acelaşi an la Vatican, unde a fost primită de Papa Pius al XI-lea (Femei din Moldova 2000, 236-237).

Directoarea orfelinatului „Casa copilului" Alexandra Remenco (1897-1959).

În anul 1940, după răpirea Basarabiei şi instaurarea regimului sovietic, Alexandra Remenco a fost alungată în stradă din locuinţa pe care o ocupa în clădirea orfelinatului. Orfelinatul a fost închis, averea s-a spulberat, copiii s-au împrăştiat. Din martie 1944 până în octombrie 1945 s-a aflat în refugiu lângă Ploieşti. A activat acolo ca soră de caritate. Pentru merite deosebite de care a dat dovadă a fost decorată cu ordinul „Crucea Roşie"[19]. Acest ordin completează patrimoniul MNAIM[20].

În concluzie, observăm că atât materialele de arhivă cât şi colecţia de fotografii şi documente din patrimoniul MNAIM combat tezele istoriografiei sovietice cu referinţă la perioada creării instituţiilor preşcolare în Basarabia, şi în special în oraşul Chişinău.

Graţie activităţii directoarei A. Remenco, a susţinerii financiare din partea statului român, dar şi a donaţiilor oferite, în special, de Mitropolia Basarabiei, în scurta sa activitate (1929-1940), orfelinatul „Casa copilului" din Chişinău, a devenit cunoscut nu numai în ţară dar şi peste hotare.

[15] ANRM, F. 1861, inv. 1, d. 1, f. 19.
[16] MNAIM, FB – 22480.
[17] ANRM, F. 1861, inv. 1, d. 1, f. 16.
[18] ANRM, F. 1861, inv. 1, d. 1, f. 15.
[19] Această distincţie a fost emisă în anul 1941 şi se acorda persoanelor care s-au distins prin activitatea lor pe tărâm sanitar (în România) în războiul din anii 1941-1945.
[20] MNAIM, FB – 22847.

Membrii comitetului de tutelă printre copiii orfelinatului.

O lecţie de culinărie.

Discipolii orfelinatului la o lecţie de muncă.

Învăţând arta ţesutului.

Bibliogfafie

Кишинев 1984: Кишинев. Энциклопедия (Кишинев 1984).
Chişinău 1997: Chişinău. Enciclopedie. (Chişinău 1997).
Femei din Moldova 2000: Femei din Moldova. Enciclopedie (Chişinău 2000).

Contribution to the study of the activity of the Chişinău orphanage "Children's home"

Abstract

The present article tells the story of a Chisinau orphanage "Children's home" in 1929-1940, which was founded and run by Alexandra Remenco. The orphanage was financially supported by the Romanian state with participation of the Bessarabian Metropoly and was known not only in Romania but also abroad. The article is based on the archive materials as well as a collection of photographs and documents from the National Museum of Archaeology and History of Moldova which were not available for general public during the Soviet time.

List of illustrations:

Photo 1. Edifice of the "Children's home" orphanage (today Veterinary faculty of the State Agrarian University, nr. 1 S. Lazo str.).

Photo 2. Alexandra Remenco (1897-1959), director of the "Children's home" orphange.

Photo 3. Members of the Trustee Committee among children of the orphanage.

Photo 4. A culinary lesson.

Photo 5. Pupils of the orphanage at a labour lesson.

Photo 6. Learning to weave.

Деятельность Кишиневского детского дома «Дом ребенка»

Резюме

Данная статья рассказывает об истории создания и деятельности Кишиневского детского дома «Дом ребенка» в 1929-1940 гг., организатором и директором которого была известная в Бессарабии педагог Александра Ременко. Детский дом был создан и успешно работал благодаря финансовой поддержке со стороны государства, Митрополии Бессарабии и других общественных организаций.

В статье впервые были использованы данные из Национального Архива и материалы из фондов Национального Музея Археологии и Истории Молдовы, которые в советское время были закрыты для широкой публики.

Список иллюстраций:

Фото 1. Здание детского дома «Дом ребенка» (ныне ветеринарный факультет Государственного Аграрного Университета, ул. С. Лазо nr. 1).

Фото 2. Директор детского дома «Дом ребенка» Александра Ременко (1897-1959).

Фото 3. Члены попечительского комитета среди детей детского дома.

Фото 4. Занятия по кулинарии.

Фото 5. Ученики детского дома на уроке труда.

Фото 6. Осваивая мастерство ткачества.

28.01.2007

Vera Stăvilă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CONSECINȚELE ACORDULUI DE LA MÜNCHEN ASUPRA RELAȚIILOR ROMÂNO-BULGARE

Maria Costea

Relaţiile politico-diplomatice româno-bulgare din anii 1938-1940 au fost marcate de revizionismul Bulgariei, în special de pretenţiile ei teritoriale vizând Dobrogea, de problema minorităţilor, de agravarea unor probleme economice. Revendicările teritoriale ale Bulgariei au devenit tot mai agresive în condiţiile în care Germania şi Ungaria îşi împărţeau Cehoslovacia, ameninţând apoi România. Acţiunile politico-diplomatice abile ale guvernelor de la Sofia au urmărit „restituirea paşnică a Dobrogei de Sud Bulgariei". Cum? Nu prin război ci prin presiuni ale marilor puteri. Aspiraţiile bulgare privind Dobrogea de Sud erau sprijinite de marile puteri, Germania, Italia, URSS, Anglia, dar şi de Ungaria, Turcia şi Iugoslavia, fapt subliniat şi de istoriografia bulgară. De ce? Hitler şi Mussolini erau interesaţi de menţinerea alianţei lor cu Bulgaria. Franţa şi Anglia, Turcia şi Iugoslavia doreau să atragă Bulgaria spre ele şi spre Înţelegerea Balcanică cu preţul unor concesii teritoriale din partea României. URSS şi Ungaria aveau ele înseşi pretenţii teritoriale împotriva României.

1. Dictatul de la München şi campania iredentistă bulgară

Odată cu dezmembrarea Cehoslovaciei, Mica Înţelegere a dispărut şi situaţia României s-a agravat în toamna anului 1938. La 29-30 septembrie s-a semnat Acordul de la München dintre Germania, Italia, Anglia şi Franţa, prin care Cehoslovaciei i se impunea să îi cedeze lui Hitler zona Sudeţilor. A urmat, la 1 octombrie 1938, ultimatumul polonez, adresat Cehoslovaciei, pretinzând zona Teschen, şi apoi, la 2 noiembrie 1938 Primul Dictat de la Viena, prin care Ungaria anexa Sudul Slovaciei (Moisuc 1971, 45-107; Calafeteanu 1980, 58-60).

Acordul de la München a determinat în Ungaria şi Bulgaria o campanie revizionistă deosebit de virulentă. În Bulgaria s-au organizat campanii de presă, manifestaţii revizioniste la Sofia şi Rusciuk, şi mulţi oameni politici au făcut declaraţii iredentiste. Însuşi preşedintele Camerei Deputaţilor, Moşanov, în prezenţa regelui Boris a declarat că „aşteaptă rezolvarea pretenţiilor Bulgariei". Opoziţia naţionalistă acuza guvernul Kioseivanov că nu face nimic în acest sens (Calafeteanu 1980, 97).

În cursul crizei cehoslovace, VDRO (Organizaţia Revoluţionară Dobrogeană, care reunea bandele de terorişti comitagii bulgari) a făcut pregătiri militare pentru o acţiune agresivă în stil mare în cazul în care România ar fi sprijinit Cehoslovacia împotriva Germaniei. Comunitatea bulgară din Cadrilater era optimistă, sperând că în curând va reveni la „patria-mamă", cu ajutorul Germaniei. Revizuirea graniţelor Cehoslovaciei va antrena şi alte revizuiri, inclusiv în Dobrogea, sperau bulgarii (Basciani 2000, 196-197).

Ministrul de Externe român, Nicolae Petrescu-Comnen, îi arăta lui Halifax (la 15 noiembrie 1938) că „atât în Bulgaria cât şi în Ungaria aceste hotărâri (de la München) au dat iluziunea posibilităţii unei răsturnări totale a situaţiei din Europa Centrală şi Orientală şi a unei complete revizuiri a graniţelor statelor create sau mărite după război. Bulgaria după München a început a se agita. Comitagiii au reapărut. Mitingurile revizioniste au reapărut, ca pe vremurile cele mai tulburi. Presa a luat un ton din cele mai provocatoare şi atmosfera s-a încărcat din nou cu nori groşi. Aceleaşi lucruri se constată şi în Ungaria, sub un aspect cu mult mai războinic încă" (Calafeteanu 1980, 70).

Ministrul român la Sofia, Aurelian, a protestat pe lângă premierul Kioseivanov. Acesta a răspuns că Bulgaria doreşte pacea şi apropierea de statele vecine, chiar dacă nu va intra în Înţelegerea Balcanică. Kioseivanov aproba ideea neutralităţii balcanice, dar nu a răspuns prin fapte cererii României de a negocia problemele litigioase, cum se angajase verbal la semnarea Acordului de la Salonic (Calafeteanu 1980, 70).

Succesul revizionismului împotriva Cehoslovaciei l-a determinat pe Kioseivanov să amâne la infinit

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 295-301.

negocierile cu România privind rezolvarea problemelor litigioase, remarcă şi istoricul Basciani. Aurelian explica clar că insistenţa bulgarilor numai asupra Dobrogei era doar o tactică de moment, determinată de faptul că criza maghiaro-cehă putea avea repercusiuni mai grave asupra României, decât asupra Iugoslaviei. În realitate, Bulgaria nu a renunţat la Macedonia şi Tracia, ci le va revendica imediat ce se va ivi ocazia. *Totuşi ţarul Boris a adoptat o politică prudentă, pentru a evita angajarea într-un război, pentru care ţara sa era prea slabă. El aştepta momentul favorabil pentru o revizuire paşnică* (Basciani 2000, 197).

După Acordul de la München şi Primul Diktat de la Viena, ţarul Boris al III-lea a adresat o scrisoare către ziaristul F. Graves de la prestigiosul cotidian londonez „Times", exprimând dorinţa Bulgariei de a obţine Dobrogea de Sud, ieşirea la Marea Egee şi drepturi pentru minoritatea bulgară din Iugoslavia. În acest sens, gazetarul Graves a adresat o întrebare către Ministerul de Externe al Marii Britanii, obţinând un răspuns avizat. La 29 noiembrie 1938 opinia Ministerului de Externe al Marii Britanii era că „restituirea Dobrogei de Sud către Bulgaria este justă, dar irealizabilă pentru moment, deoarece ea constituie o parte a problemei generale a frontierelor României". Acesta era mesajul pe care diplomaţia engleză îl transmitea ţarului Boris prin intermediul ziaristului Graves (Извори 1993, док. nr. 40, 354).

Diplomaţii englezi înţelegeau că revizuirea frontierelor Cehoslovaciei a pus în mâinile iredentiştilor extremişti bulgari arme periculoase, iar pentru ţar ar fi uşor să se pună în fruntea acestei mişcări revizioniste. Dar oricât ar fi de juste revendicările Bulgariei împotriva României, este practic imposibil pentru România să accepte separat cererile unuia sau altuia dintre vecinii săi. Iar pentru o revizuire generală a frontierelor în Europa Centrală şi în Balcani nu era momentul oportun. Când va veni timpul potrivit, Guvernul Imperiului Britanic va face tot ce poate „pentru a susţine cererile drepte ale Bulgariei sau ale oricărei alte ţări". Până atunci, Anglia îl sfătuia pe ţar să limiteze mişcarea iredentistă din Bulgaria pentru a nu ridica prematur o chestiune care ar cauza tensiuni în Balcani, împiedicând apropierea dintre Bulgaria şi vecinii săi, prevăzută în Acordul de la Salonic. Considerăm că acest mesaj englez îl îndemna pe ţarul Boris la prudenţă, promiţând însă sprijinul Londrei pentru o viitoare revizuire paşnică a frontierei dobrogene în defavoarea României, şi în favoarea Bulgariei (Извори 1993, док. nr. 40, 354).

La baza acestui mesaj stătea o analiză (nesemnată) efectuată de un diplomat din Foreign Office, care considera că revendicarea Dobrogei de Sud de către Bulgaria era probabil o cauză dreaptă. Diplomatul englez aprecia că era cea mai simplă dintre problemele revizuirii în Balcani şi, dacă era de început o soluţionare a tuturor problemelor teritoriale din regiune, atunci să se înceapă cu cedarea Dobrogei de Sud. Dar nu era posibil să se rezolve această problemă singură, fără a le ridica pe toate celelalte, fapt care depindea de atitudinea marilor puteri. Pentru autorul analizei era „în principiu foarte dezirabilă" revizuirea frontierelor României, care trebuiau tratate ca un întreg. El se referea la revendicările privind Dobrogea de Sud, Basarabia, Bucovina şi Transilvania pe care le alătura chestiunii cedării Sudeţilor din Cehoslovacia. Era clar că nu a venit încă timpul pentru o asemenea revizuire generală a frontierelor în Europa Centrală şi în Balcani. De aceea, Anglia trebuia să îl oprească pe ţarul Boris să se angajeze într-o aventură cu „posibile consecinţe dezastruoase pentru pacea din Balcani şi pentru viitorul propriei sale dinastii" (Извори 1993, док. nr. 40, 354).

Ministerul Afacerilor Străine al Imperiului Britanic dispunea de un studiu ştiinţific special asupra istoriei şi prezentului Dobrogei, elaborat de Balliol College de la Universitatea Oxford, datat 10 octombrie 1939. Studiul era favorabil cauzei bulgare (Извори 1993, док. nr. 47, 364). Studiul pornea de la ideea că Dobrogea întreagă a fost mereu legată de zonele din sudul Dunării. A fost bastionul cel mai înaintat spre Nord din regiune al Imperiului Roman, al Imperiului Bizantin şi al Imperiului Otoman. Autorii studiului afirmau că în secolul XIV, Dobrogea a fost unul dintre cele cinci state bulgare formate după dezintegrarea celui de-al doilea Imperiu Bulgar. Acest stat bulgar era condus de despotul Dobrotici (de la care derivă numele Dobrogei) şi apoi de fiul său Ivanko. Ca şi celelalte state bulgare, Dobrogea a căzut sub stăpânirea Imperiului Otoman. Imperiul Otoman a colonizat în regiune turci, tătari şi circazieni, mai ales în sudul Dobrogei. În 1812 Turcia a cedat Rusiei Basarabia, provincie cu majoritate românească. Imperiul Rus a încurajat emigrarea bulgarilor în sudul Basarabiei, pentru a asigura aici

stabilirea elementului slav şi a dus o politică de rusificare (Извори 1993, док. nr. 47, 364).

Prin Tratatul de la Paris din 1856 puterile occidentale au obligat Rusia să cedeze Moldovei sudul Basarabiei, pe care Rusia l-a recuperat în 1878 împotriva voinţei românilor. În compensaţie, Rusia a oferit României Nordul Dobrogei, care astfel nu a mai fost inclusă în Principatul Bulgariei nou-constituit. Românii au protestat împotriva acestei tranzacţii, au respins atât cedarea sudului Basarabiei, cât şi anexarea Dobrogei de Nord, cuprinzând o populaţie bulgară. Totuşi, românii s-au împăcat cu anexarea Dobrogei şi au protestat împotriva delimitării frontierei, cerând zadarnic ca cel puţin cetatea Silistra să aparţină României. România a promovat dezvoltarea portului Constanţa odată cu construirea podului de la Cernavodă şi a conductei de petrol către port. În Constanţa şi în împrejurimi s-au aşezat mulţi români. Autorii englezi se îndoiau că guvernele României au dus o politică de românizare a vechii populaţii din Dobrogea. Dobrogea de Sud s-a dezvoltat ca parte a Bulgariei, devenind unul din principalele sale grânare. Bulgaria a fost prea ocupată de problema mult mai importantă a Macedoniei, astfel încât nu a revendicat Dobrogea de Nord, menţinând bunele relaţii româno-bulgare (Извори 1993, док. nr. 47, 364).

În al doilea război balcanic din 1913, Bulgaria a intrat în război cu vecinii săi pentru Macedonia. România a folosit ocazia pentru a-şi reitera revendicarea Silistrei, sfârşind prin a anexa toată Dobrogea de Sud, după principiul compensaţiei pentru câştigurile teritoriale ale celorlalte state balcanice. Studiul propunea restituirea Dobrogei de Sud pe cale paşnică (Извори 1993, док. nr. 47, 364).

Germania şi Italia au susţinut şi încurajat revizionismul bulgar şi pe cel ungar, împiedicând apropierea statelor din sud-estul Europei. Franţa şi Anglia doreau să atragă Bulgaria spre ele şi spre Înţelegerea Balcanică cu preţul unor concesii teritoriale.

2. Conferinţa Antantei Balcanice din 20-22 februarie 1939 şi campania iredentistă bulgară

În acest context, cea de-a şaptea Conferinţă a Consiliului Permanent al Înţelegerii Balcanice s-a desfăşurat la 20-22 februarie 1939 la Bucureşti. În drum spreBucureşti, ministrul de externe turc, Saracioglu a discutat cinci ore în tren cu Kioseivanov**.** Turcia a invitat Bulgaria în Înţelegerea Balcanică pentru a scăpa de presiunea Axei cel puţin sub aspect economic. *Kioseivanov a răspuns că Bulgaria nu poate intra în Înţelegerea Balcanică fără dobândirea unor teritorii de la ţările vecine* (Calafeteanu 1980, 99).

La Conferinţa Antantei Balcanice, premierul Greciei, Ioannis Metaxas, a fost cel mai energic: „Orice slăbiciune... orice concesie măreşte şi agravează pretenţiile... Printr-o atitudine hotărâtă vom izbuti mai bine să impunem... o înţelegere." Şi Gafencu a respins orice politică de cedare teritorială către Bulgaria, motivând că aceasta ar fi urmată de pretenţiile Ungariei. Metaxas a îndemnat: „să rămânem neutri", „să rămânem uniţi, să ne apărăm de a fi atraşi în tabere potrivnice, unii împotriva altora". Înţelegerea Balcanică prefigura deja blocul neutrilor (Calafeteanu 1980, 99).

La Conferinţă, cele patru state aliate şi-au afirmat voinţa „de a nu adera la grupări de ordin ideologic, indiferent care ar fi, îndreptate contra unei mari puteri sau unui grup de mari puteri". Cele patru ţări au hotărât să continue politica lor de colaborare cu Bulgaria, pe baza menţinerii ferme şi intransigente a atitudinii lor antirevizioniste. Ioannis Metaxas a declarat că Grecia renunţa la rezervele sale privind tranzitul de armament pe teritoriul grec spre România. La 22 februarie Grigore Gafencu şi Alexander Cinkar-Markovici au semnat un protocol prin care se prelungea valabilitatea Convenţiei de alianţă româno-iugoslavă din 7 iunie 1921, pe încă cinci ani, până la 16 noiembrie 1944 (Calafeteanu, Popişteanu 1986, 225).

Reacţia ţărilor revizioniste faţă de Conferinţă a fost negativă. Berlinul se temea că Bulgaria s-ar putea apropia de Înţelegerea Balcanică sub influenţa Franţei şi Angliei, scăpând influenţele politice şi economice germane. De aceea, pentru a atrage simpatia bulgarilor faţă de Germania, presa germană a declanşat o campanie în favoarea revendicărilor bulgare. Ziarele bulgare „Slovo" şi „Mir" cereau Înţelegerii Balcanice să renunţe la politica antirevizionistă a lui Beneš şi Titulescu pentru a obţine o apropiere de Bulgaria (Calafeteanu, Popişteanu 1986, 225).

Guvernul bulgar a încercat să spargă solidaritatea Înţelegerii Balcanice şi să izoleze România

şi Grecia. Bulgaria încerca crearea unei Axe Belgrad-Sofia-Ankara. În martie 1939 premierul Kioseivanov a vizitat Ankara, iar ţarul Boris a vizitat Belgradul. Kioseivanov le-a spus turcilor că numai intransigenţa României împiedica Bulgaria să adere la un Bloc balcanic. El dorea ca Turcia să preseze România în favoarea Bulgariei, ca să cedeze Dobrogea, de dragul unei colaborări balcanice. Kioseivanov i-a întrebat pe turci ce atitudine vor adopta în cazul unui atac împotriva României, căreia îi prevedea o soartă asemănătoare cu a Cehoslovaciei. Preşedintele Turciei Ismet Inönü, avându-i alături pe premierul Saidan şi pe ministrul de externe Saracioglu, a răspuns că Turcia îşi va respecta riguros obligaţiile de alianţă faţă de România. În numele unităţii balcanice, Kioseivanov cerea satisfacerea revendicărilor teritoriale bulgare. Orice colaborare a Bulgariei cu vecinii ei era condiţionată de dobândirea de teritorii de la aceştia, în primul rând de la România, chiar dacă realizarea acestora urma să se facă mai târziu, în timpuri mai bune. Bulgaria nu putea să recurgă la forţă şi la ameninţarea cu forţa, deoarece nu avea puterea militară şi economică necesară şi nu putea fi încă ajutată direct de Germania aflată la prea mare distanţă. Aşa explică Ion Calafeteanu mijloacele moderate şi paşnice ale politicii revizioniste bulgare (Calafeteanu, Popişteanu 1986, 225). Pretenţii mari – mijloace reduse.

Clasa politică bulgară, presa şi opinia publică bulgară erau dominate în 1938-1940 de un puternic spirit naţionalist iredentist. Campaniile iredentiste bulgare erau frecvente, în special privind ideea retrocedării Dobrogei de Sud. De pildă, în ianuarie 1939, cu ocazia discutării bugetului Ministerului Afacerilor Străine în Parlamentul Bulgariei, toţi deputaţii care au luat cuvântul au susţinut revendicările teritoriale, insistând asupra necesităţii de a se retroceda Bulgariei Dobrogea de Sud. Aceste opinii au fost exprimate atât de forţele de opoziţie, cât şi de cele pro-guvernamentale. Astfel, deputatul Kandgearov arăta că pentru bunele relaţii cu România, Bulgaria a făcut „multe sacrificii". Ţarul Boris a făcut chiar o vizită oficială în România în 1933. De ce această vizită nu a fost întoarsă, de ce regele Carol al II-lea al României nu a efectuat niciodată o vizită oficială la Sofia? Deputatul bulgar era nemulţumit de politica statului român în Dobrogea, de închiderea unor şcoli bulgare şi de expropriere. El afirma dorinţa generală de revizuire a tratatelor şi de asociere a Bulgariei cu statele revizioniste. Deputatul naţionalist Alexandăr Ţankov, fost prim-ministru (1923-1926), recomanda o politică revizionistă moderată şi abilă, deoarece „maxima, totul sau nimic, am plătit-o scump" (în 1913 şi în 1918). Ţankov pretindea în primul rând respectarea drepturilor minorităţii bulgare din Dobrogea. Poporul bulgar iubea Dobrogea deoarece „acolo au fost scrise multe pagini din istoria noastră" şi cuprindea o însemnată comunitate bulgară. Deputaţii din sală au strigat „Voim Dobrogea!", Ţankov răspunzându-le „Să vă audă Dumnezeu!" La aceste interpelări preşedintele Consiliului de Miniştri Kioseivanov a dat un răspuns foarte scurt şi moderat. El a spus că Acordul de la Salonic reprezenta prima revizuire paşnică a tratatelor şi că România şi Bulgaria vor face eforturi pentru restabilirea relaţiilor lor tradiţionale de prietenie[1].

Cercurile politice şi opinia publică din Bulgaria au urmărit cu interes *Conferinţa* de la Bucureşti a Consiliului Permanent al Înţelegerii Balcanice şi au fost dezamăgite de comunicatul final care prevedea „respectul absolut al frontierelor". Kioseivanov a aşteptat zadarnic ca presiunile lui Saracioglu să determine România la concesii în favoarea Bulgariei. Ca şef al guvernului, Kioseivanov trebuia să fie realist, dar „înainte de a fi preşedinte de Consiliu, este bulgar şi în această calitate nu poate să nu spere că totuşi Bulgaria va sfârşi prin a obţine ceea ce doreşte". Această idee el a exprimat-o în declaraţiile făcute ziarului turcesc „La Republique" şi ministrului plenipotenţiar al Franţei la Sofia.

Cu aprobarea guvernului, presa bulgară acreditase ideea că în urma Conferinţei Înţelegerii Balcanice Bulgaria ar putea să câştige ceva în legătură cu aspiraţiile sale teritoriale. Ziarele „Zora", „Slovo" şi „Dnes" (oficiosul guvernului) au exprimat aceste speranţe, ajungând la „cu atât mai mare decepţiune." Încercând să facă o diversiune, ziarele publicau o telegramă a agenţiei DNB din Belgrad „asupra unei presupuse decepţiuni a cercurilor politice iugoslave pentru rezultatul Conferinţei, dorind astfel să dea impresiunea că există divergenţe în sânul Înţelegerii Balcanice". Această „încercare de intrigă" nu era însă luată în serios la Sofia, fapt dovedit de „decepţiunea şi amărăciunea ce se găsesc exprimate în presa bulgară"[2].

[1] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe din Bucureşti (AMAE), fond Bulgaria, vol. 12, f. 4- 6; tel. nr. 133 din 28 ianuarie 1939 din Sofia, Krupenski către Externe Bucureşti.
[2] AMAE, fond Bulgaria, vol. 12, fila 15, tel. nr. 177 din Sofia, 23 februarie 1939, Krupenski, către Externe Bucureşti.

Ziarele bulgare din 24 februarie 1939 erau pline de extrase de articole şi corespondenţă publicate în presa turcă, germană, engleză şi franceză („Le Temps") care aparent îşi exprimau nemulţumirea pentru rezultatele Conferinţei Înţelegerii Balcanice privitoare la Bulgaria, susţinând că „trebuie să se restituie Bulgariei ceea ce i-a fost luat cu forţa" (AMAE 1939, 19). Presa bulgară scria "cu amărăciune" că „statele Înţelegerii Balcanice par a nu fi învăţat nimic din ultimele evenimente" (dezmembrarea Cehoslovaciei), dar revendicările Bulgariei vor sfârşi prin a-şi face drum. La Sofia se pregăteau noi manifestaţii iredentiste. Guvernul Kioseivanov, deşi promova o politică prudentă, nu oprea campaniile de presă şi manifestaţiile iredentiste[3].

Ziarul „Utro" publica harta Peninsulei Balcanice, în care Cadrilaterul apărea încorporat Bulgariei, în timp ce frontierele cu ceilalţi vecini erau redate corect. Ziarul „Zora" sugera o mediere americană în chestiunea Dobrogei, amintind faptul că SUA avusese o atitudine favorabilă faţă de Bulgaria la Conferinţa de Pace. Ca reacţie, ministrul plenipotenţiar român Eugen Filotti sugera ca România să facă un demers la Ankara pentru cenzurarea acelor articole. Observăm că Filotti se înşela când credea că articolele incriminate veneau în contradicţie cu atitudinea oficială a Turciei, care în realitate sugera României să cedeze teritorii Bulgariei[4].

Diplomatul român Krupenski a protestat la Direcţiunea presei din cadrul guvernului bulgar împotriva publicării hărţii din ziarul „Utro", care prezenta Cadrilaterul ca teritoriu în litigiu ce trebuia încorporat Bulgariei. Directorul Presei din guvernul Bulgariei şi-a exprimat regretul, spunând că harta nu a fost prezentată cenzurii, că va aplica sancţiuni ziarului „Utro" şi că va lua măsuri spre a tempera campania de presă în chestiunea Dobrogei[5].

În realitate însă guvernul de la Sofia susţinea campania revizionistă bulgară, fapt constatat şi de istoricul Basciani (Basciani 2000, 200).

Însuşi ţarul Boris într-o întâlnire cu Ciano şi-a manifestat ostilitatea faţă de vecinul de la Nord, revendicând cu putere restituirea Dobrogei, considerată obiectiv prioritar al politicii externe bulgare. Regele Boris a efectuat o vizită oficială la Roma la 26 ianuarie 1939. În convorbirea sa cu şeful diplomaţiei italiene, ţarul Boris a prezentat politica iredentistă a Bulgariei, care urma o strategie abilă, diferenţiată şi etapizată. Prioritatea diplomaţiei iredentiste bulgare era anexarea Dobrogei, ostilitatea suveranului bulgar îndreptându-se cu violenţă împotriva României. În a doua etapă, Bulgaria va revendica teritorii greceşti pentru a obţine ieşirea la Marea Egee. Sofia dorea să se creadă că renunţă la pretenţiile privind Iugoslavia, afişând prietenia bulgaro-iugoslavă (Ciano 1998, 25).

În cursul convorbirii cu Ciano, regele Bulgariei „s-a dezlănţuit împotriva României. Vrea Dobrogea, mai ales pentru că acolo e multă agitaţie iredentistă. A mai vorbit şi de ieşirea la Marea Egee, dar o consideră o a doua etapă a revendicărilor bulgare". Prin contrast, Boris şi-a manifestat sentimentele de prietenie faţă de Iugoslavia pe un ton care părea „sincer". Ciano avea impresia că dezlănţuirea lui Boris împotriva României a avut „violenţa moderată pe care i-o permite temperamentul său limfatic". Era prima întâlnire pe care Ciano (ginerele dictatorului Mussolini) o avea cu regele Boris (ginere al regelui Italiei, Victor Emanuel) (Ciano 1998, 25).

Ţarul Bulgariei i-a înmânat personal lui Ciano o decoraţie la 31 ianuarie 1939. El a folosit prilejul şi pentru a protesta „cu bună-credinţă împotriva activităţii excesive a câtorva membri ai legaţiei" Italiei la Sofia, inclusiv a ambasadorului Talamo, „care creează situaţii grele şi stânjenitoare". Ciano chiar va interveni în sensul cererilor lui Boris (Ciano 1998, 37).

Sofia acorda mare importanţă prieteniei iugoslavo-bulgare. Demisia premierului iugoslav Milan Stoiadinovici, în februarie 1939, a stârnit îngrijorare în cercurile guvernamentale de la Sofia pentru soarta politicii de prietenie iugoslavo-bulgare inaugurată de Stoiadinovici încă din 1936-1937. Bulgarii regretau căderea premierului Stoiadinovici, care era considerat la Sofia „ca un fel de protector al intereselor bulgare". Dar în noul guvern Ţvetkovici, funcţia de ministru de externe a fost ocupată de Cinkar Markovici, fost ministru plenipotenţiar al Iugoslaviei la Sofia, care a contribuit decisiv la iniţierea apropierii bulgaro-iugoslave. Ca şi Stoiadinovici, Markovici era considerat la Sofia „un sincer prieten al Bulgariei". Totuşi bul-

[3] AMAE, fond Bulgaria, vol. 12, fila 21, tel. nr. 308 din Sofia din 25 februarie 1939, Filotti către Externe.
[4] AMAE, fond Bulgaria, vol. 12, fila 23, tel. nr. 322 din Sofia, 27 februarie şi fila 24 tel. nr. 328 din 28 februarie 1939, Filotti către Externe Bucureşti.
[5] AMAE, fond Bulgaria, vol.12, fila 24 tel. nr. 328 din 28 februarie 1939, Filotti către Externe Bucureşti.

garii înţelegeau că Markovici nu avea autoritatea lui Stoiadinovici şi nu putea juca un rol atât de important ca acesta[6].

La 1 martie 1939 regele Boris a efectuat o vizită de două zile la Belgrad pentru a demonstra că prietenia bulgaro-iugoslavă nu a fost influenţată de recenta schimbare de guvern din Iugoslavia şi că această politică era întemeiată în primul rând pe voinţa celor doi şefi de stat. Ţarul Boris s-a întâlnit cu regentul Paul, cu noul premier Ţvetkovici şi cu ministrul de externe Markovici, discutând inclusiv despre recenta Conferinţă a Înţelegerii Balcanice[7].

După Acordul de la München, şi România a căutat să strângă alianţa cu Iugoslavia (guvernul Milan Stoiadinovici), atât faţă de Ungaria, cât şi de Bulgaria. La 1 februarie 1939 Gafencu a efectuat o vizită la Belgrad pentru a prelungi Tratatul de alianţă româno-iugoslav din 1921. Tratatul s-a prelungit până în 1944. Unele ziare străine, între care „Daily Herald" şi „Deutsche Allgemeine Zeitung" dădeau informaţia falsă că vizita la Belgrad a şefului diplomaţiei române Grigore Gafencu ar fi fost pricinuită de voinţa de a satisface parţial pretenţiile Ungariei şi Bulgariei de revizuire teritorială. În realitate, la Belgrad s-a hotărât ca România şi Iugoslavia să urmeze împreună şi solidar o politică de destindere şi de apropiere cu Ungaria şi cu Bulgaria, dar numai pe temeiul integrităţii teritoriale[8].

În final, la 31 iulie 1940 Hitler a transmis României recomandarea imperativă de a ceda Bulgariei Dobrogea de Sud. România a fost obligată să se conformeze şi a semnat Tratatul de la Craiova din 7 septembrie 1940, care prevedea intrarea Dobrogei de Sud în componenţa Bulgariei.

Bibliografie

Basciani 2000: Alberto Basciani, Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud. 1918-1940 (Roma 2000).

Calafeteanu, Popişteanu 1986: Ion Calafeteanu, Cristian Popişteanu, Politica externă a României. Dicţionar cronologic. Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică (Bucureşti 1986).

Calafeteanu 1980: Ion Calafeteanu, Diplomaţia românească în sud-estul Europei (Bucureşti 1980).

Ciano 1998: Galeazzo Ciano, Jurnal politic. Ed. Elit (Bucureşti 1998).

Costea 2004: Maria Costea, România şi Bulgaria – diplomaţie şi conflict. Negocierile româno-bulgare privind problemele litigioase în perioada noiembrie 1933 – martie 1940, reflectate în documentele diplomatice româneşti. Editura Napoca Star (Cluj-Napoca 2004).

Moisuc 1971: Viorica Moisuc, Diplomaţia României şi problema apărării suveranităţii şi independenţei naţionale în perioada martie 1939 - mai 1940, Ed. Academiei (Bucureşti, 1971).

Извори 1993: Извори за историята на Добруджа, 1919-1941, том 2 (София 1993).

The Consequences of the Munich pact for Romano-Bulgarian relations

Abstract

The relations between Romania and Bulgaria in 1938-1940 were complicated by Bulgarian revisionism, especially by Bulgarian territorial claims against Romania. Bulgarian territorial claims became more aggressive after Germany and Hungary annexed territories of Czechoslovakia. Bulgarian diplomacy sought a "peacefully restitution of Southern Dobroudja to Bulgaria". How? Not by war, but by diplomatic pressure of Greater Powers on Romania. Indeed, all the Greater Powers, Germany, Italy, USSR, USA, Great Britain, and also Hungary, Turkey and Yugoslavia supported Bulgarian claims for Southern Dobroudja, a fact underlined by Bulgarian Historiography. Why? Hitler and Mussolini were interested in maintaining their alliance with Bulgaria. France and Great Britain, Turkey and Yugoslavia wanted to attract Bulgaria towards them and towards Balkan Entante, by paying the price: Southern Dobroudja from Romania. USSR and Hungary had territorial claims against Romania. Stalin, Hitler and Mussolini competed for attracting Sofia as an allied state. They all decisively supported Bulgaria in the claim for Southern Dobroudja. Finally, on the 31st of July 1940, Hitler ordered Romania to leave Southern Dobroudja. Romania obeyed and signed the treaty of Craiova on the 7th of September 1940, according to which Southern Dobroudja became a part of Bulgaria.

[6] AMAE, fond Bulgaria, vol. 12, fila 8-9, tel. nr. 160 din Sofia, 5 februarie 1939, tel. nr. 167 din Sofia, 7 februarie, Krupenski către Externe Bucureşti.

[7] AMAE, fond Bulgaria, vol. 12, fila 26, tel. nr. 249 din Sofia, 2 martie 1939, Filotti către Externe Bucureşti.

[8] AMAE, fond Bulgaria, vol. 12, fila 10, tel. nr. 7448 din 8 februarie 1939, MAE Bucureşti către Legaţia din Sofia.

Последствия Мюнхенского пакта для болгаро-румынских отношений

Резюме

Политико-дипломатические отношения между Румынией и Болгарией в 1938-1940 гг. были осложнены болгарским ревизионизмом, особенно в связи с территориальными претензиями в Добрудже, а также проблемами национального меньшинства. Территориальные претензии Болгарии стали агрессивнее после разделения Чехословакии между Германией и Венгрией. Изворотливые политико-дипломатические действия болгарского правительства преследовали «мирное возвращение Южной Добруджи к Болгарии». Каким образом? Не через войну, а используя давление великих сил. Болгарская историография подчеркивает что, стремления Болгарии в связи с Южной Добруджей были поддерживанны не только великими силами, Германией, Италией, СССР, Великобританией, но и Венгрией, Турцией и Югославией. Почему? Гитлер и Муссолини были заинтересованны в сохранении союза с Болгарией. Франция и Великобритания, Турция и Югославия желали притягивать Болгарию к ним а также к Балканскому Союзу, ценой некоторых территориальных уступок со стороны Румынии. СССР и Венгрия имели территориальные претензии к Румынии. В последствии, 31 июля 1940 г. Гитлер передал Румынии императивную рекомендацию, чтоб она уступила Болгарии Южную Добруджу. В этих условиях, Румыния была вынужденна подчиняться и заключать 7 сентября 1940 г. Договор в Крайове, который предусматривал вхождение Южной Добруджи в состав Болгарии.

27.01.2007

Maria Costea, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gh. Şincai” din Târgu-Mureş al Academiei Române, str. Bolyai nr. 17, Târgu-Mureş, România, e-mail: costea.maria@gmail.com

RECHIZIŢIILE – O FORMĂ DE „SOVIETIZARE” A ŢĂRANULUI BASARABEAN

Ana Griţco

Unul din subiectele tabu în perioada sovietică este politica rechiziţiilor şi urmările ei, aplicată în teritoriile ocupate după cel de-al Doilea Război Mondial. Acestea, deopotrivă cu colectivizarea forţată şi foametea (la fel un rod al politicii bolşevice), au marcat negativ viaţa şi starea psihologică a populaţiei din Basarabia. Politica economică sovietizată, reprezenta o politică de jefuire a populaţiei băştinaşe, care presupunea distrugerea oricărei surse de opoziţie şi centralizarea puterii la sate, lichidarea proprietăţii private şi crearea proprietăţii socialiste, dezbinarea oamenilor şi exploatarea fără discernământ a resurselor colectivizate.

Această politică se „traducea în viaţă” prin diverse „metode” comuniste, inclusiv genocidul, care a însemnat exterminarea în masă a populaţiei băştinaşe, exilarea acestora în locuri necunoscute, lăsând tot ce au agonisit o viaţă. Basarabia a cunoscut mai multe valuri de deportări: 13 iunie 1941, 1944, 6 iulie 1949, 1951. E de ajuns să amintim deportările din 13 iunie 1941, când peste 5 mii de familii au fost deportate din Moldova (Aramă 1995, 211). În „listele negre” au nimerit diferite categorii de oameni: membri ai partidelor politice, membri ai organizaţiilor antisovietice, comercianţi, întreprinzători, moşieri, ţăranii înstăriţi, numiţi „culaci” – adică „elemente duşmănoase” care constituiau, chipurile, un pericol „pentru construcţia socialismului”. Într-un an de putere sovietică (1940-1941), au fost arestate, deportate şi asasinate peste 300 mii locuitori care reprezentau 12,23 la sută din populaţia Basarabiei (Olaru-Cemârtan 2006, 82).

Mai puţin sunt cunoscute represiunile din 1946-1947, când ţăranul basarabean era condamnat pentru neachitarea impozitelor sau neîndeplinirea planului de predare a pâinii la stat în temeiul art. 58, 58-I, 58-II din Codul Penal al R.S.S. Ucrainene (redacţia anului 1927). Aceasta se explică prin lipsa accesului specialiştilor, istoricilor la materialul de arhivă, cel puţin până în anul 1991. Prin anii 1994-1995 am putut avea acces la unele fonduri „secrete” (foarte curând din nou secretizate), care dezvăluie, într-un fel, mecanismul represiunilor faţă de acestei categorii de deportaţi.

În politica agrară stalinistă locul principal îl deţinea folosirea pământului în scopul producerii pâinii şi predării ei obligatorii la stat. Conform *Planului de perspectivă şi dezvoltare a agriculturii*, adoptat la 5 octombrie 1940, comisia condusă de Gh. Rudi, preşedintele Consiliului de Miniştri al R.S.S.M., avea misiunea să elaboreze până la 1 ianuarie 1941 măsurile pentru crearea bazei socialismului, economia ţării fiind etatizată şi planificată. Deşi ţăranilor li s-au repartizat loturi de pământ, până la 20 ha, impozitul agricol şi livrările obligatorii către stat constituiau aproximativ 80 la sută din roada obţinută. Cei ce nu reuşeau să achite aceste impozite erau traşi la răspundere conform articolului 58, fiind etichetaţi ca „duşmani ai poporului” (Olaru-Cemârtan 2006, 62-87). La 9 iunie 1945 Consiliul Comisarilor Poporului al U.R.S.S. a adoptat o hotărâre specială, ce reglementa practica predării la stat de către gospodăriile ţărăneşti a pâinii, răsăritei, cartofului, semințelor (Ţurcanu 1993, 15). Normele predării obligatorii erau stabilite după hectarele de pământ aflat în posesia ţăranilor, inclusiv viile, livezile, grădinile de zarzavaturi, pârloagele, ţelina. Plus de aceasta, fiecare gospodărie ţărănească era obligată să achite la stat carne, lapte, ouă, brânză, lână, pielicele ş.a. De exemplu, în judeţele Bălţi şi Soroca, care erau cele mai rentabile după fertilitatea solului, gospodăriile ţărăneşti, care posedau până la 2 ha trebuiau să achite statului 110 kg grâne şi 20 kg ulei de floarea- soarelui; de la 2 la 5 ha – 170 kg cerealiere şi 40 kg ulei; de la 5 la 10 ha – 220 kg cereale şi 50 kg ulei etc. (Ţurcanu 1993, 16-17).

Norma de predare la fiecare indiciu aparte era, relativ, în puterile gospodarului (în condiţii agricole normale). Dar situaţia se agrava prin aceea că de pe una şi aceeaşi suprafaţă ţăranul trebuia să dea statului grâne, floarea-soarelui, cartofi, fân, fructe, legume etc. Cantitatea cea mai mare de produse cerute de stat o constituia grâul, de ace-

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 303-307.

ea agricultorilor li se impunea să însămânţeze cu această cultură 1/3 din suprafaţă. Din mai multe motive, recoltele de grâu nu ajungeau pentru a satisface cerinţele. În aşa caz, ţăranii erau obligaţi să dea alte produse în loc de pâine. Cu toate acestea, planul de colectare se depăşea, indiferent de orice împrejurări, mai cu seamă în privinţa anilor 1946-1947. De exemplu, în anul 1945 planul de livrare a pâinii la stat a fost îndeplinit cu 101,4%, în 1946 cu 101,5%, şi în 1947 cu 128,5% (Ţurcanu 1993, 16-17). Planul rechiziţiilor de pâine, fixat pentru anii 1946-1947 a fost depăşit, deşi foamea făcea ravagii în Basarabia. În aceşti ani statul a stors de la ţărani şi pâinea împrumutată pentru seminţe. Rechiziţiile, mai ales ale pâinii, urmăreau scopul rezolvării unor sarcini majore de ordin politic, militar şi social. Acestea erau folosite ca mijloc de a demonstra existenţa luptei de clasă în satul moldovenesc şi pentru a convinge ţăranul de nerentabilitatea de a poseda o gospodărie mică, ori a întreprinde ceva pentru a acumula. De fapt nu exista lupta de clasă, exista lupta împotriva noii orânduiri, care era manifestată sub diverse forme. Ţăranul Ion Leurdă din comuna Cotiujenii Mari, a fost condamnat în anul 1940 (ulterior „dispărut fără urmă") pentru că a protestat împotriva introducerii impozitelor (Postică, Stăvilă 2005, 54). În cadrul alegerilor din 10 februarie 1941, pe un bilet de vot era scris „Jos colhozurile!" (Postică 1998, 38).

Conform Hotărârii Consiliului de Miniştri al U.R.S.S. din 17 august 1947 *Cu privire la evidenţierea gospodăriilor chiabureşti din judeţele R.S.S.M. şi la impunerea lor* au fost stabilite criteriile, în baza cărora o parte din ţărani erau clasaţi în tagma chiaburilor (Ţurcanu 1993, 101). Aceasta servea drept „cadru juridic" pentru evidenţierea „gospodăriilor chiabureşti" şi răfuiala cruntă cu ţăranii. Astfel, ţăranii cu loturile necultivate sau neachitaţi, deveneau, conform acestei hotărâri, „culaci" şi „sabotori", motiv pentru care erau trimişi la muncă silnică departe de meleagurile natale. Majoritatea din ei erau capi de familie, care întreţineau întreaga familie. Articolul 58 era atribuit ţăranului gospodar într-un mod uşuratic, nepăsător. Erau neglijate criteriile de clasificare a „culacilor", nu se ţinea cont de posibilităţile ţăranului în aceşti ani secetoşi. Ştefan Târan, anul naşterii 1921, din satul Caşunca, raionul Floreşti a fost condamnat la 7 ani privaţiune de libertate conform articolului 58-I si 58-II al Codului Penal al R.S.S. Ucrainene pe motiv că nu a achitat impozitele de cereale: din cele 99 kg pe care trebuia să le achite pentru luna iulie 1947 a predat numai 74 kg şi acestea de proastă calitate[1]. Erau nişte învinuiri nejustificate, dacă ţinem cont că în certificatul eliberat de sovietul sătesc nu este indicat că s-a folosit munca năimită, că dispunea de inventar agricol; gospodăria individuală cuprindea 5,5 ha de pământ, casă, o pereche de boi, 15 oi (în momentul arestării erau vândute), o vacă, 0,2 ha de vie, 0,1 ha de livadă. Or, aceşti indici nu puteau să includă această gospodărie în categoria „culacilor" şi, respectiv, să fie pedepsit conform articolului 58.

Reprezentanţii organelor locale de partid şi de stat erau acei care hotărau totul. Ei ordonau organelor locale, sovietelor săteşti, sarcinile fără ca să se ţină cont de posibilităţile de producţie şi nevoile de consum ale populaţiei. Drept urmare, în listele „culacilor" nimereau familii sărace. Haralambie Roşca, anul naşterii 1899, din satul Şestaci, raionul Şoldăneşti, a fost condamnat la 3 ani privaţiune de libertate pentru neachitarea impozitelor. Conform planului trebuia să achite la stat 2123 kg cereale, 482 kg floarea-soarelui, 193 kg cartofi. În timpul anchetei, unul din martori, care deţinea şi funcţia de împuternicit, mărturisea că „în timpul colectărilor, capul familiei nu era acasă, acesta fiind plecat în satele megieşe pentru a câştiga o bucată de pâine... Consider că inculpatul s-ar putea achita cu datoriile numai în cazul în care va vinde casa şi bucătăria, iar pe banii aceştia să cumpere cerealele necesare pentru rechiziţii..."[2]. Ne întrebăm: care au fost criteriile de clasificare a acestei gospodării ca gospodărie „culăcească" şi ţăranului i-au fost impuse asemenea impozite mari?

Rechiziţiile, care păreau o acţiune economică „nevinovată", au fost folosite cu iscusinţă pentru a demonstra existenţa luptei de clasă în satul moldovenesc. Pe această cale autorităţile provocau, stimulau şi susţineau bănuielile de tot felul, dar mai ales invidia şi pâra. Cel care din diferite motive fusese nimeni, acum devenise cineva, şi în majoritatea cazurilor era în activul satului şi ajuta celor veniţi să cureţe podurile şi hambarele de pâine, iar pe stăpâni să-i trimită în surghiun. Ion Gheorghe Boţan, în momentul când a fost deportat locuia în orăşelul Străşeni, în plângerea sa, semnată la 17 aprilie 1957, adresată Procuraturii U.R.S.S. menţiona: „...Am fost inclus în lista cu-

[1] ANRM, F. 1875, inv. 3, d. 264, f. 88.
[2] ANRM, F. 1875, inv. 3, d. 149, f. 88-89

lacilor din cauză că până la colectivizare nu i-am fost pe plac secretarului sovietului sătesc. Pentru ca să fiu inclus în lista culacilor, ei au recurs la falsificări, ceea ce am dovedit cu acte. Familia mi-a fost deportată, confiscându-ni-se întreaga avere, rămânând fără casă şi fără masă. Mi s-a indicat că aveam în posesie 5 ha de pământ. Am demonstrat cu acte, că până la colectivizare în gospodăria mea intrau 0,70 ha pădure, 0,70 ha păşune; pe lângă moşie mai aveam 0,10 ha – în total 3,29 ha. În familie suntem 3 persoane apte de muncă, un cal şi o căruţă. În aceste condiţii nu am fost înţeles, cum eram în stare să fac singur tot lucrul, învinuindu-mă că foloseam munca năimită... Eu nu numai că mă descurcam cu gospodăria mea personală, dar mai ajutam şi consătenilor, aceasta provocând invidie din partea leneşilor, consideraţi săraci... Cine iubeşte munca, acela nu poate fi sărac în Moldova ...Mai mult de patru ani lupt să demonstrez adevărul, dar în zadar. De ce s-a putut verifica activitatea la aşa persoane ca Kaganovici, Molotov, Malikov şi nu se poate controla activitatea secretarilor sovietelor săteşti, care au vitregit de soartă mii de oameni nevinovaţi..."[3].

„Postavka" se realiza pe baza hotărârilor organelor superioare de partid şi de stat ale republicii după indicaţiile „de la centru". „Instrucţiunile" specificau că rechiziţiile se „executau" fără să se ţină cont de suprafaţa însămânţată, prevăzându-se chiar şi „predarea în avans". Dumitru Cernolevschi, anul naşterii 1910, din satul Şestaci, raionul Şoldăneşti, la 15 noiembrie 1946 a fost condamnat conform articolului 58-II la şase ani privaţiune de libertate cu confiscarea averii şi lipsit de drepturi constituţionale pe un termen de trei ani. Conform sentinţei Judecătoriei populare din raionul Cotiujeni, D. Cernolevschi este învinuit de „eschivare de la îndeplinirea planului de predare a pâinii la stat". Pentru luna iulie 1946 era planificat să achite la stat 80 kg, dar a predat numai 27 kg cereale. În plângerea sa D. Cernolevschi lămurea, că „nu are gospodăria sa personală şi locuieşte împreună cu părinţii săi, care au în posesia lor 3 ha de pământ arabil şi nu 5 ha cum este indicat în dosar. În luna iulie roada încă nu este bine coaptă şi dacă mai ţinem cont că a fost şi un an secetos..."[4].

Politica economică, promovată de autorităţile sovietice în Basarabia, urmărea un singur scop – desproprietărirea ţăranului şi crearea colhozului. Cu acest scop au fost utilizate diverse mijloace. Capii de familie erau condamnaţi conform articolului 58, familia ulterior deportată ca „chiaburi". Printre zecile de familii deportate din satul Băhrineşti, raionul Floreşti, a fost şi cea a lui Damian Ciobanu, condamnat la 28 septembrie 1946 la opt ani privaţiune de libertate conform articolului 58[1]-I al Codului Penal al R.S.S. Ucrainene[5]. În anul 1949, soţia sa, Ana Ciobanu, împreună cu cei trei copii, au fost deportaţi în regiunea Amur. Gândul „de ce?" a persistat întotdeauna şi a avut şi curajul ca acest „de ce?" să-l adreseze şi organelor superioare. Într-o scrisoare, semnată în anul 1956, adresată Procuraturii U.R.S.S. cu cererea de a i se restitui averea confiscată, sublinia: „Eu nu ştiu conform cărei legi a cărui stat am fost deportată?... Consider că s-au comis multe greşeli... 1. După câte ştiu, în articolul 58 nu se specifică că pot fi traşi la răspundere şi ceilalţi membri ai familiei, inclusiv copiii. 2. Soţul este participant la Marele Război în componenţa Frontului 1 şi 2 Ucrainean, are două răni grele, este decorat cu medalii, iar fiul Petru, în prezent este înrolat în rândurile Armatei Sovietice. Nu înţeleg cum un apărător al Patriei poate fi considerat „duşman al poporului" şi lipsit de acoperiş deasupra capului...?"[6].

Pentru a avea cât mai multe motive, aparent legale, de a supune gospodăriile ţărăneşti la diverse prestări în folosul statului, reprezentanţii puterii sovietice îi forţau pe ţăranii basarabeni să îndeplinească şi alte „planuri", cum ar fi semănatul culturilor de toamnă. Situaţia deplorabilă în acest domeniu a fost menţionată în cadrul lucrărilor Plenarei a X-a a C. C. al P. C.(b) din R.S.S.M. din 8-9 octombrie 1946 (Ţurcanu 1993, 73). Până la 5 octombrie 1946 semănatul de toamnă constituia doar 31,6 la sută (Ţurcanu 1993, 74). Se cerea organizarea „muncii de lămurire în mase", constituit dintr-un nou „plan la stat". Ţăranii primeau planul de însămânţare de la sovietul sătesc, fără să se ţină cont de posibilităţile acestuia. În fondurile de arhivă au fost depistate un şir de dosare ale ţăranilor basarabeni, condamnaţi conform articolului 7-58-II al Codului Penal al R. S. S. Ucrainene – neîndeplinirea planului pentru semănatul de toamnă. Sancţiunile conform acestui articol erau foarte dure, în majoritatea cazurilor erau condamnaţi la privaţiune de libertate cu confiscarea averii. Radion Cheliş, anul naşterii 1913, din Ceadâr-Lunga, a fost condamnat la opt ani privaţiune

[3] ANRM, F. 3085, inv. 2, d. 7477, f. 93.
[4] ANRM, F. 1875, inv. 3. d. 149, f. 66.
[5] ANRM, F. 3085, inv. 2, d. 7895, f. 11.
[6] ANRM, F. 3085, inv. 2, d. 7895, f. 11.

de libertate cu confiscarea averii, iar după ispăşirea pedepsei, timp de cinci ani nu avea dreptul să locuiască pe teritoriul Moldovei, din motiv că nu a semănat cu culturi de toamnă 2,8 ha din cele 7. În plângerea adresată Judecătoriei raionale, R. Cheliş menţiona că nu dispune de asemenea lot, pământul fiind dat colhozului şi a fost acuzat fără nici un motiv[7]. Ilie Panciu, anul naşterii 1900, din satul Valea Perjei, raionul Ceadâr-Lunga, a fost învinuit că s-ar fi eschivat să însămânţeze 0,08 ha de pământ. Pe parcursul anchetei nu s-au putut „argumenta" învinuirile, atunci s-a recurs la „moda" timpului – fabricarea dosarului: fost culac înstărit şi colaboraţionist. Drept urmare a fost condamnat la 7 ani privaţiune de libertate cu confiscarea averii şi lipsit de drepturi constituţionale pe un termen de 5 ani[8]. Datorită unui sistem diabolic de impozitare, regimul comunist a pauperizat sistematic masele săteşti. Ca urmare a acestei politici, a fost distrusă viaţa satească, a dispărut proprietatea privată, a apărut o nouă clasă socială – proletariatul agricol, s-au deportat sate şi regiuni întregi. Într-un raport al Ministerului Afacerilor Interne al U.R.S.S din 12 octombrie 1948, adresat ministrului de interne al U.R.S.S. Kruglov, se menţiona că în decurs de doi ani şi jumătate organele M.A. I. al R.S.S.M. au tras la răspundere penală 44 160 de oameni, din care în 1946 – 15 550, în 1947 – 21 707 şi în prima jumătate a anului 1948 – 6 903 oameni (Postică, Praporşcic, Stăvilă 1999, VII).

Concluzionând, vom menţiona că politica de „sovietizare" a ţăranului basarabean, care era direcţionată spre colectivizarea gospodăriilor particulare, a dat rezultatele scontate: de la 6 iulie până la 1 septembrie 1949 în R.S.S.M. au fost organizate 750 colhozuri, în care au intrat 183 333 gospodării ţărăneşti (procentul gospodăriilor ţărăneşti colectivizate sporind de la 32,2 la 71,7 la sută) (Olaru-Cemârtan 2006, 83). Pentru populaţia băştinaşă, rechiziţiile au constituit o corvoadă fiscală, care trezea în conştiinţa ţăranului frică şi teroare. Deşi au fost stabilite norme de predare după zone geografice şi categorii de gospodării ţărăneşti, acestea niciodată nu au fost respectate. „Coincidenţa" cu cei mai secetoşi ani, care au provocat cea mai groaznică foame din istoria ţinutului, rechiziţiile, fără îndoială, au „contribuit" la creşterea numărului de victime ale foamei, care ar fi fost mult mai mic dacă ar fi fost anulate colectările în anul secetos 1946. Numărul celor împuşcaţi în urma sentinţelor aplicate „pentru neachitarea impozitelor" şi al celor morţi de foame, completează tabloul groaznic al genocidului din Basarabia anilor 1946-1947 şi lista funebră a jertfelor regimului totalitar.

Bibliografie

Aramă 1995: E. Aramă, Istoria dreptului românesc (Chişinău 1995).

Olaru-Cemârtan 2006: Viorica Olaru-Cemârtan, Deportarea masivă de populaţie din R.S.S.M. din 12-13 iunie 1941. Destin românesc s.n. 3-4 (47-49), 2006, 62-87.

Postică 1998: E. Postică, Strategia represiunii în Basarabia şi forma de rezistenţă împotriva ocupaţiei sovietice. 1944-1950. Arhivele totalitarismului VI, nr. 19-20, 1998, 34-45.

Postică, Praporşcic, Stăvilă 1999: E. Postică, M. Praporşcic, V. Stăvilă, Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist, vol. I (Chişinău 1999).

Postică, Stăvilă 2005: E. Postică, V. Stavilă, Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist, vol. IV (Chişinău 2005).

Ţurcanu 1993: I. Ţurcanu, Foametea din Basarabia în anii 1946-1947 (Chişinău 1993).

Requisition as a way of sovietisation of Bessarabian peasants

Abstract

Economic policy imposed by the Soviet regime in 1944 was aimed at liquidation of the private property in favour of the state property. Bessarabian peasants were forced to corvee. "Postavka" (obligatory deliveries of agricultural products to the state) brought fear for peasants. It was put into effect on the basis of decisions taken by the Party superior authorities and were implemented by the state. Although norms of deliveries were established for various regions and categories of farms, it has been found that none of these norms was ever observed. Thousands of

[7] ANRM, F. 1875, inv. 3, d. 344, f. 98.

[8] ANRM, F. 1875, inv. 3, d. 264, f. 101.

Bessarabian peasants were convicted according to the article 58 (tax fraud) and the drought of 1946-1947 caused the most terrible famine in the history of the country between the Prut and Nistru rivers. The number of victims convicted and starved to death add to the list of martyrs of the Communist totalitarian regime.

Реквизиция как форма «осовечивания» бессарабских крестьян

Резюме

Экономическая политика, навязанная советской властью 1944 г. была направлена на ликвидацию частной собственности и создание государственной. Бессарабских крестьян принудили к барщине. «Поставка» (принудительная передача сельхозпродукции государству) вселяла в сознание крестьян страх и осуществлялась на основании решений, принятых высшими партийными органами власти, а затем указания выполнялись государством республики. Согласно архивным материалам существовали нормы передачи продукции по географическим зонам и категориям крестьянских хозяйств. Было установлено, что эти нормы никогда не соблюдались. Тысячи бессарабских крестьян были осуждены по статье 58 (неуплата налогов), а также, засуха 1946 – 1947 гг. принесла стране самый страшный голод в истории страны. Осужденные за неуплату налогов и умершие от голода дополнили список жертв тоталитарного коммунистического режима.

07.02.2007

Ana Griţco, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

EXPOZIŢIA MUZEALĂ – MIJLOC DE VALORIFICARE AL PATRIMONIULUI ARHEOLOGIC

Iulia Postică

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei[1], chiar din momentul creării sale în anul 1983[2], a beneficiat de o colecţie de piese arheologice, deşi mică, moştenită de la fostul Muzeu de Stat de Istorie şi Studiere a Ţinutului Natal, care pe parcursul anilor s-a îmbogăţit şi diversificat. De la 179 piese arheologice la 1 ianuarie 1985 (Cornețchi 2004, 249), patrimoniul arheologic al muzeului însuma peste 10.000 obiecte în fondul de bază şi 2000 obiecte în fondul auxiliar în anul 1991 (Mateevici 1992, 140), pentru ca în anul 2003 fondurile arheologice să numere deja 17522 unităţi, dintre care 11891 în fondul de bază şi 5631 în fondul auxiliar (Pulbere 2004, 169). În prezent colecţiile fondurilor de arheologie se estimează la peste 18.000 piese care au ajuns în patrimoniul muzeului ca rezultat al săpăturilor arheologice sau al perieghezelor, prin donaţii, transfer şi achiziţii. Toate piesele arheologice sunt fondate conform criteriilor cronologic şi tematic: cuprinzând un diapazon temporal vast de la paleolitic până la evul mediu, colecţiile sunt reprezentate prin unelte, obiecte de uz, arme, obiecte de podoabă şi obiecte de cult. La patrimoniul arheologic se referă şi o parte a colecţiei numismatice a MNIM, numărul total al căreia se ridică la 45.000 unităţi şi care cuprinde monede şi tezaure monetare reflectând istoria baterii şi a circulaţiei monedelor din antichitate până în secolul XX.

Acest vast şi complex proces de colectare, catalogare şi sistematizare a patrimoniului arheologic din cadrul muzeului, efectuat de-a lungul anilor, îşi are justificarea în educarea şi sensibilizarea publicului faţă de valorile culturale şi istorice ale trecutului şi prezentului. „Muzeul contemporan există pentru public" (Ploşniţă 1998, 9), iar sarcina principală a muzeului constă în valorificarea patrimoniului naţional şi crearea unui cadru de dialog şi interacţiune între publicul vizitator şi trecutul său. Acest schimb intercultural are loc prin intermediul expoziţiilor organizate de către instituţia muzeală.

În cadrul MNIM patrimoniul arheologic se valorifică şi comunică cu publicul prin intermediul expoziţiei permanente, expoziţiilor temporare şi expoziţiilor temporare organizate peste hotarele Republicii Moldova.

Inaugurată în anul 1991, expoziţia permanentă a MNIM constituie prima expoziţie permanentă de istorie prin care este redată esenţa muzeului. Fiind intitulată „Pagini de istorie multimilenară", expoziţia reprezenta istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în anul 1940, compartimentele căreia, din lipsă de mobilier expoziţional, au fost expuse în trei săli: sala I – istorie străveche şi antică (paleolitic – epoca bronzului, traci timpurii, geţii, populaţia romanizată); sala II – istoria medievală a Moldovei (sec. VIII-XVIII); sala III – istoria modernă şi contemporană (1812-1940) (Cornețchi 2004, 262).

Expoziţia permanentă a fost reconcepută şi restructurată tematic între anii 1995-1996, iar în anul 1997 expoziţia a fost refăcută, extinzându-se din punctul de vedere al conţinutului şi spaţiului de expunere, dar menţinându-se diapazonul cronologic. Compartimentul dedicat arheologiei şi istoriei vechi, extins, vrea să prezinte habitatul şi realizările oamenilor care au populat teritoriul pruto-nistrean în epocile pietrei, bronzului şi fierului, evoluţia civilizaţiilor geto-dacă şi moldovenească timpurie. Expoziţia permanentă arheologică se remarcă printr-o serie de obiecte cu valoare de unicat, dintre care menţionăm: o spadă de bronz de tip vest-european (sec. XII-X a. Chr.), un vârf de car de luptă din bronz (sec. VI-V a. Chr.,

[1] Actualmente Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, format în urma reorganizării Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei prin absorbţia Muzeului de Arheologie şi Etnografie al Institutului de Arheologie şi Istorie Veche al AŞM în baza Hotărârii Guvernului Republicii Moldova nr. 1323 din 14 decembrie 2005 „Cu privire la măsurile de optimizare a infrastructurii sferei ştiinţei şi inovării" şi a Ordinului Ministerului Culturii şi Turismului al Republicii Moldova nr. 302 din 26 decembrie 2005 „Cu privire la reorganizarea Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei".

[2] Până în anul 1991 purta denumirea Muzeul de Stat de Istorie al RSSM.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 309-316.

cultural geţilor timpurii), tezaurul de la Olăneşti (sec. IV a. Chr.), două tunuri de cetate din bronz descoperite la Orheiul Vechi, care nu au analogii (sec. XV) (Cornețchi 2004, 263, 299).

Obiecte din patrimoniul arheologic al MNIM au fost valorificate şi în cadrul expoziţiei permanente „Tezaur", inaugurată în anul 1994, în cadrul căreia au fost prezentate o serie de piese din aur şi argint de o deosebită importanţă ştiinţifică, istorică şi artistică (Cornețchi 1997, 6).

În anul 2007 se preconizează reactualizarea compartimentului de arheologie şi istorie veche al expoziţiei permanente, în urma transferului patrimoniului fostului Muzeu de Arheologie şi Etnografie al Institutului de Arheologie şi Istorie Veche al AŞM, care se estimează la cifra de 100.000 obiecte arheologice, printre care un loc aparte îl ocupă colecţia de obiecte din aur şi argint descoperite în cadrul săpăturilor arheologice, datate începând cu epoca eneoliticului şi până în evul mediu târziu.

Expoziţiile temporare, prin caracterul lor dinamic în raport cu expoziţiile permanente relativ stabile, oferă publicului şansa de a se familiariza cu „noul" din muzeu raportat fie la un eveniment istoric, fie la un proces cultural, fie la o evoluţie tehnică sau o personalitate marcantă din trecut. Expoziţiile de valorificare a patrimoniului arheologic realizate de către MNIM sunt axate atât pe elementul arhaic, pe trecutul îndepărtat şi finit, cât şi pe prezent, sau pe continuitatea cu prezentul. Aceste expoziţii au reuşit să capteze momente din viaţa de zi cu zi a oamenilor din trecut şi din realizările materiale şi culturale ale acestora, dar totodată au oferit publicului informaţii despre săpăturile arheologice întreprinse în prezent şi despre savanţii care au contribuit la studiul vestigiilor arheologice. Studiul expoziţiilor temporare ne permite elaborarea unei clasificări a lor având la bază criteriul mobilului.

Prima categorie de expoziţii, care se conturează, este reprezentată de expoziţiile temporare organizate de către MNIM cu prilejul *Zilei Internaţionale a Muzeelor* şi care se desfăşoară în fiecare an la 18 mai. Printre expoziţiile care au utilizat piese arheologice pentru a-şi susţine discursul muzeografic menţionăm: „Valori istorice şi arheologice din muzeele Republicii Moldova" (1997), „Arme albe din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei" (2001), „Colecţii şi colecţionari – interferenţe culturale" (2003), „Ştefan cel Mare – ctitor de neam şi de ţară" (2005).

Ziua Internaţională a Muzeelor a constituit un prilej pentru colaborare la nivel naţional între mai multe muzee din republică în anul 1997, atunci când MNIM, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, Muzeul Naţional de Arte Plastice (MNAP), Muzeul de Arheologie şi Etnografie al AŞM, Casa-muzeu „A.S. Puşkin", Complexul muzeal „Orheiul Vechi", muzeele de istorie şi etnografie din Bălţi, Floreşti, Hânceşti, Soroca, Taraclia şi Arhiva Naţională a RM au colaborat la realizarea expoziţiei temporare *„Valori istorice şi arheologice din muzeele Republicii Moldova"*. Această expoziţie propunea publicului vizitator „obiecte muzeale excepţionale, învestite cu valoare arheologică şi istorică, care se păstrează în muzeele din R. Moldova"[3]. Expoziţia a fost expusă la MNIM între 18 mai şi 27 iulie 1997 şi a fost structurată în două compartimente: I – Valori arheologice, II – Valori istorice. Compartimentul arheologic cuprindea vestigii din Cultura Cucuteni-Tripolie (mil. IV-III a. Chr.), epoca bronzului (mil. II a. Chr.), tezaurul de la Olăneşti (sec. IV a. Chr.), cultura geţilor (sec. V-III a. Chr.), cultura sciţilor (sec. V-IV a. Chr.), importuri romane (cultura sarmaţilor, sec. II-III), cultura Sântana de Mureş-Cerneahov (sec. IV), epoca migraţiilor (sec V-VI). Cununa expoziţiei le-au constituit cele cinci obiecte de excepţie dintre care două se referă la compartimentul de valori arheologice: un colier de aur (sec. IV-III a. Chr.) şi un tezaur monetar getic (sec. IV-III a. Chr.).

Expoziţia temporară *„Colecţii şi colecţionari – interferenţe culturale"* a făcut parte din programul cultural organizat de MNIM cu prilejul Zilei Internaţionale a Muzeelor, care în anul 2003, prin hotărârea ICOM, s-a marcat sub semnul „Prieteniei Muzeelor". Expoziţia a fost organizată de către MNIM în colaborare cu Clubul Colecţionarilor din Chişinău şi Salonul „Antiques" şi a avut drept scop punerea în valoare a obiectelor din colecţiile private. Dacă prima ediţie, din anul 1998, a acestei expoziţii s-a axat pe activitatea unor oameni iluştri din istoria Moldovei, atunci ediţia a doua, din 2003, a fost concepută pentru a ilustra vizitatorului preferinţele mediului colecţionar din Chişinău pentru operele de istorie şi artă, confe-

[3] Expoziţia „Valori istorice şi arheologice din muzeele Republicii Moldova". In: Arhiva MNAIM, Tematicile expoziţiilor temporare pentru anul 1997, fond 1, inv. 117.

rindu-i expoziţiei „un caracter de Artă şi Industrie”[4]. Prin cele 445 de piese expuse, expoziţia ne vorbeşte despre un vădit interes al colecţionarilor pentru obiecte de diferite tradiţii artistice, culturale şi tipologice, cuprinzând un larg diapazon cronologic – din paleolitic până în secolul al XX-lea. Interesul central al acestei expoziţii l-a constituit obiectele de cult (icoane, cruci, cărţi religioase), dar şi obiecte de artă decorativă (figurine, sculpturi, tablouri), rarităţi mineralogice, obiecte uzuale (tabachere, pipe, ceasuri de buzunar, vase de porţelan) etc. În acest cadru larg de curiozităţi ale colecţionarilor s-au înscris şi un grup de materiale arheologice reprezentate prin 7 toporaşe din silex paleolitice şi neolitice, 3 figurine antropomorfe tripoliene, 2 vârfuri de suliţe de fier (sec. IV-XIII), 21 fibule şi vârfuri de săgeţi de bronz (sec. II-IV), 6 paftale din bronz din perioada Hoardei de Aur (sec. XIV), 22 inele şi aplice (Hoarda de Aur, sec. XIV), o statuetă romană (sec. II), 17 monede romane (sec. II-III), 2 monede bizantine (sec. VIII-XII), 30 monede moldoveneşti (sec. XIV-XVI), un inel sigilar moldovenesc (sec. XV), 8 monede otomane, ungare, poloneze, baktriate, 54 monede tătăreşti (sec. IV), 35 matrice ştampile şi inele sigilare (sec. XVI-XX)[5].

Expoziţia *„Arme albe din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei”* (paleolitic – secolul XX) a fost una din cele mai reuşite şi s-a bucurat de un mare succes la public. Expusă între 18 mai – 23 octombrie 2001 ea a oferit publicului vizitator un ansamblu de 154 piese din colecţiile muzeului expuse în premieră – toporaşe, vârfuri de săgeţi, vârfuri de lance, pumnale, suliţe, săbii etc. (Corneţchi 2002, 412).

„Ştefan cel Mare – ctitor de neam şi de ţară” a fost vernisată de Ziua Internaţională a Muzeelor în cadrul programului naţional de comemorare a 500 de ani de la trecerea în eternitate a lui Ştefan cel Mare şi Sfânt, fiind expusă timp de aproape un an, până la 14 martie 2005. Expoziţia a relevat diverse aspecte din viaţa şi activitatea marelui domnitor, fapt ce s-a realizat prin intermediul prezentării celor peste 280 de obiecte expoziţionale – piese arheologice, monede, arme, obiecte de uz şi de cult, sculpturi, picturi, cărţi, acte domneşti, fotografii etc. (Corneţchi 2005, 331).

O a doua categorie de expoziţii temporare au fost organizate la MNIM cu prilejul Zilelor Europene ale Patrimoniului – un eveniment cultural de importanţă europeană care au fost lansate în anul 1991 şi sunt organizate anual în luna septembrie la iniţiativa Consiliului Europei cu suportul Uniunii Europene. În ultimele decenii, europenii au devenit tot mai interesaţi de patrimoniul lor, iar la nivel politic s-a declarat ataşamentul faţă de patrimoniul european comun, îmbogăţit de diversitatea sa şi care joacă un rol important în formarea identităţii şi memoriei colective europene. Iată de ce prin Zilele Europene ale Patrimoniului se urmăreşte sensibilizarea unui public cât mai larg asupra patrimoniului cultural european comun. Republica Moldova, declarându-şi ataşamentul faţă de valorile europene, participă anual, începând cu 1995, la acest eveniment cultural continental cu o serie de iniţiative în acest sens.

MNIM, în calitatea sa de instituţie naţională principală de muzeificare şi păstrare a patrimoniului cultural şi istoric al republicii, patrimoniul căruia se estimează la circa 300.000 piese, dintre care peste 18.000 piese arheologice, participă activ din anul 1995 în activităţile Zilelor Europene ale Patrimoniului în R. Moldova. Muzeul organizează în fiecare an o suită de manifestări culturale cu acces gratuit pentru un public cât mai larg care includ expoziţii, colocvii, mese rotunde etc. În acest sens dorim să menţionăm expoziţiile de valorificare a patrimoniului arheologic organizate cu acest prilej: „Orheiul Vechi – vatră de istorie strămoşească” (1995), „Valori restaurate din patrimoniul naţional” (1996), „Vestigii ale tracilor timpurii în Republica Moldova” (1996), „Monumente arheologice. Saharna – 5 ani de cercetări de salvare” (2002), „Iabloana I – aşezare eneolitică din nordul Moldovei” (2003), „Horodca X – aşezare cucuteniană din codrii Moldovei” (2003).

Prima expoziţie arheologică organizată la MNIM, care a inaugurat prima ediţie a Zilelor Europene ale Patrimoniului în R. Moldova, în anul 1995, este expoziţia *„Orheiul Vechi – vatră de istorie strămoşească”*. Alegerea Orheiului Vechi, de către muzeografii MNIM, drept subiect al primei expoziţii din cadrul Zilelor Europene ale Patrimoniului, nu este întâmplătoare. Valoarea sa de unicat şi de excepţie face ca acest landşaft cultural să fie cel mai importat şi ilustrativ complex patrimonial cu care Republica Moldova ar fi pu-

[4] Expoziţia „Colecţii şi colecţionari – interferenţe culturale”. In: Arhiva MNAIM, Expoziţii 2003.
[5] Ibidem.

tut participa la patrimoniul cultural comun european, dar şi mondial. Acest fapt este confirmat şi de interesul de care Orheiul Vechi s-a bucurat atât în perioada sovietică, cât şi în perioada postsovietică, situaţie care culminează în prezent cu pregătirea dosarului de nominalizare a complexului muzeal Orheiul Vechi în calitate de candidat în Lista Mondială a Patrimoniului elaborată de UNESCO.

Expoziţia *„Orheiul Vechi – vatră de istorie strămoşească"* a fost deschisă la 23 septembrie 1995 şi vine să pună în valoare aspecte din evoluţia habitatului uman al acestui sit începând din paleolitic până în secolul XX. Expoziţia a cuprins un număr total de 487 obiecte şi a fost structurată în cinci compartimente desfăşurate în mod cronologic: I – aşezări străvechi pe teritoriul Complexului muzeal Orheiul Vechi (paleoliticul superior, eneoliticul, cultura Cucuteni-Tripolie); II – geţii (îndeletnicirile, relaţiile cu coloniile greceşti); III – apariţia oraşului medieval şi dominaţia Hoardei de Aur. Oraşul Nou-Şehr al Djedid, anii '40-'60 ai sec. XIV (îndeletnicirile, fierăritul, olăritul, construcţia de case, obiecte de podoabă şi prelucrarea osului, baterea monedei); IV – Orheiul Vechi – cetate de hotar a statului medieval Moldova, sec XV-XVI (îndeletnicirile locuitorilor, construcţia de case, meşteşugul cahlelor, agricultura şi pescuitul, olăritul, fierăritul, obiecte de podoabă şi prelucrarea osului, obiecte de cult); V – arta populară – sec. XVIII-XX – continuare a tradiţiei vechi (costume naţionale, broderie, covoare, sculptură în piatră şi lemn)[6]. Prin tematica sa variată, expoziţia încerca să prezinte publicului, în retrospectivă, bogata istorie a Orheiului Vechi.

Expoziţia temporară *„Valori restaurate din patrimoniul naţional"*, vernisată la 19 septembrie 1996, a fost organizată de MNIM, MNAP şi Biblioteca Naţională. În cadrul acestei expoziţii au fost prezentate cărţi rare, periodice şi documente, ceramică arheologică, obiecte din metal şi monede, piese etnografice şi tapiserii, icoane, gravuri şi sculpturi restaurate de restauratorii MNAIM, MNAP, BN[7].

Expoziţia temporară *„Vestigii ale tracilor timpurii din Republica Moldova"* a fost vernisată la 20 septembrie 1996 şi expusă până la data 31 decembrie 1996. Ea are drept scop introducerea în circuitul expoziţional a unor vestigii arheologice datate cu sec. X-VIII a. Chr., descoperite la Glinjeni, Saharna, Climăuţi, care au aparţinut grupurilor culturale Saharna-Solonceni şi Basarab-Şoldăneşti.

O altă expoziţie din ciclul expoziţiilor menite să celebreze patrimoniul cultural comun european a fost expoziţia temporară *„Monumente arheologice. Saharna – 5 ani de cercetări de salvare"*. Această expoziţie a fost inaugurată la 18 septembrie 2002 şi expusă timp de 10 zile. Expoziţia a avut scopul de a prezenta publicului ultimele rezultate ale săpăturilor arheologice întreprinse la cetăţuia getică de la Saharna – cea mai mare şi una dintre cele mai bine conservate cetăţui getodace de pe întreg teritoriul Republicii Moldova. Expoziţia a cuprins 200 piese reprezentând un bogat material arheologic descoperit în urma săpăturilor arheologice organizate de colaboratorii MNIM în anii 1998-2002. Obiectele arheologice prezentate se evidenţiază printr-o diversitate temporală, materială şi funcţională. În expoziţie au fost prezentate obiecte din patru perioade: paleolitic, eneolitic, evul mediu (cultura moldovenească din sec. XVII-XVIII), cea mai reprezentată fiind epoca fierului timpuriu (epoca geţilor). Printre piese menţionăm: unelte de uz casnic (aşchii şi cuţite din silex, cuţite de fier etc.), arme (vârfuri de săgeţi de bronz), obiecte de podoabă (brăţară de bronz, ac pentru păr de fier, nasture de os, mărgele de sticlă şi scoică, inel de aramă), obiecte de artă (figurine zoomorfe de lut-şist), vase din ceramică getice (vase de lut lucrare cu mâna, ulcior de lut cenuşiu lucrat la roată) şi de import (fragmente de amforă, gât de amforă grecească cu ştampilă), monedă de argint poloneză etc.[8].

În anul 2003 Zilele Europene ale Patrimoniului în Republica Moldova s-au desfăşurat sub genericul „Landşaft cultural european". MNIM a contribuit la acest eveniment cultural comun european prin expoziţia temporară *„Iabloana 1 – aşezare eneolitică din nordul Moldovei"* (25 de ani de la cercetările de salvare), organizată de Secţia de

[6] Planul tematic al expoziţiei „Orheiul Vechi – vatră de istorie strămoşească". In: Arhiva MNAIM, Documente (planul tematic, afişe, invitaţie etc.) privind organizarea expoziţiei temporare „Orheiul Vechi – vatră de istorie strămoşească" pentru anul 1995, fond 1, inv. 98.

[7] Acţiunile preconizate de Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei de Zilele Europene ale Patrimoniului. In: Arhiva MNAIM, Documente (afişe, invitaţii, pliante, tematici etc.) privind organizarea expoziţiilor temporare pentru anul 1996, fond 1, inv. 109.

[8] Expoziţia „Monumente arheologice. Saharna – 5 ani de cercetări de salvare". In: Arhiva MNAIM, Documente (tematici, afişe, invitaţii etc.) privind organizarea expoziţiilor temporare pentru anul 2002, vol. I, fond 1, inv. 160.

Istorie Veche şi Arheologie. Piesele expuse în cadrul acestei expoziţii, în număr de 179, provin de la săpăturile arheologice întreprinse la Iabloana. Este vorba despre arme, unelte de muncă, ceramică, obiecte de podoabă[9].

Miniexpoziţia *„Horodca X – aşezare cucuteniană din codrii Moldovei"*, vernisată la 17 septembrie 2004, cu ocazia Zilelor Europene ale Patrimoniului, a reunit 49 de obiecte arheologice (obiecte din silex şi os, vase ceramice, figurine antropomorfe şi zoomorfe) (Cornețchi 2005, 330) provenite din săpăturile arheologice de salvare la aşezarea eneolitică Horodca, întreprinse de colaboratorii muzeului S. Bodean, N. Chetraru şi Al. Levinschi (Cornețchi 2004, 262).

Analizând tematica expoziţiilor temporare prilejuite de Zilele Europene ale Patrimoniului din cadrul MNIM, observăm o axare pe situri arheologice de o importanţă deosebită şi ilustrative pentru patrimoniul arheologic al republicii, precum sunt Orheiul Vechi şi Saharna. Aceste expoziţii s-au încadrat perfect în obiectivele majore ale Zilelor Europene ale Patrimoniului prin familiarizarea publicului vizitator asupra monumentelor arheologice majore cu care R. Moldova poate participa la patrimoniul european comun şi, indirect, oferindu-i informaţii preţioase despre itinerarele turistice arheologice mai importante ale ţării.

A treia categorie expoziţională o constituie expoziţiile dedicate personalităţilor care, prin efortul şi dedicaţia lor, au contribuit la dezvoltarea ştiinţei arheologice şi a cunoştinţelor despre trecutul îndepărtat al ţării. În acest sens remarcăm două expoziţii: prima *„Omagiu lui Nicolae Moroşan – 90 ani de la naştere"*, organizată în mai 1992 şi consacrată marelui arheolog, paleontolog, geolog, muzeograf basarabean care a activat în perioada interbelică şi căruia îi datorăm o serie de descoperiri importante şi publicaţii ştiinţifice; şi a doua *„In memoriam: Vsevolod Marchevici – savant, artist şi fotograf"*, vernisată la 17 noiembrie 1998[10] – un omagiu adus vieţii şi activităţii arheologului Vsevolod Marchevici căruia îi revine marele merit de a fi documentat vestigiile mai multor culturi arheologice, necunoscute până atunci şi a peste 1000 de monumente arheologice de pe teritoriul Moldovei, de asemenea cercetarea unor aşezări neolitice şi eneolitice, dar şi amenajarea Muzeului de Arheologice şi Etnografie al Institutului de Arheologie şi Istorie Veche al AŞM în formatul său actual.

A patra categorie de expoziţii temporare am numit-o eclectică, fapt ce se datorează imposibilităţii de a grupa un şir de expoziţii cu o tematică şi motivaţie variată, dar a căror contribuţie la valorificarea patrimoniului arheologic şi la reconstituirea vizuală a trecutului este incontestabilă. Printre aceste expoziţii se evidenţiază:

- *„Civilizaţia geto-dacilor din bazinul Siretului"* – a fost organizată în anul 1992 de către mai multe muzee din România şi expusă la muzeele din Buzău, Roman, Chişinău, Galaţi, Brăila, Bacău, Tecuci şi Focşani. Expoziţia a reunit 472 de obiecte arheologice descoperite în urma săpăturilor de teren pe teritoriul României şi păstrate în fondurile Muzeului judeţean de istorie şi artă Bacău, Muzeului Brăilei, Muzeului judeţean Buzău, Muzeului de istorie Galaţi, Muzeului de istorie Roman, Muzeului mixt Tecuci, Complexului muzeal Vrancea, Universităţii Bucureşti şi Muzeului judeţean Botoşani. Scopul principal al expoziţiei a fost acela de a-i cunoaşte pe geto-daci la ei acasă prin ilustrarea descoperirilor arheologice de la aşezările geto-dace din bazinul Siretului: dave ale Siretului – Piroboridava (Poiana Tecuci), Tamasidava (Răcătău), Zargidava (Brad); davele Subcarpaţilor, de unde izvorăsc afluenţi ai Siretului – cetăţile geto-dace de la Cârlomăneşti, Gruiu-Dării; davele din coapsa Carpaţilor de Curbură, cele două dave de pe cursul Buzăului şi fortificaţia din apropierea Moineştilor[11].
- *„Patrimoniu 1993"* a fost vernisată la 14 decembrie 1993 în cadrul sesiunii anuale de comunicări ştiinţifice a MNIM şi a prezentat piese noi intrate în colecţiile muzeului. Expoziţia reuneşte 154 piese fiind structurată în patru compartimente conform celor patru perioade istorice plus alte două compartimente tematice. În compartimentele de istorie veche şi

[9] Expoziţia „Iabloana I – aşezare eneolitică din nordul Moldovei". In: Arhiva MNAIM, Participarea la manifestări ştiinţifice în afara muzeului. Expoziţii 2003.

[10] Expoziţia „In memoriam: Vsevolod Marchevici – savant, artist şi fotograf". In: Arhiva MNAIM, Documente (tematici, afişe, invitaţii etc.) privind organizarea expoziţiilor temporare pentru anul 1998, V. I, fond 1, inv. 126.

[11] Catalogul expoziţiei „Civilizaţia geto-dacilor din bazinul Siretului".

arheologie şi istorie medievală au fost expuse 43 piese arheologice (obiecte de uz, unelte de lucru, vase de ceramică, arme) provenite de la Saharna Mare, Cetatea Albă, necropola Ciocâlteni (Orhei, sec. IV), tabăra lui Carol al XII-lea (1711-1713) de la Varniţa ş.a.

- *„Podoabe şi piese vestimentare arheologice”* a fost organizată în colaborare cu Muzeul de Arheologie şi Etnografie al AŞM între 19 septembrie – 19 octombrie 1997.
- *„Natură, istorie şi civilizaţie la Dunărea de Jos”* – organizată de către Institutul de Cercetări Ecomuzeale din Tulcea în colaborare cu MNIM. A fost expusă în Sala Albastră a muzeului între 12 august şi 20 septembrie 1999. Inedită, expoziţia vine să familiarizeze publicul chişinăuian cu istoria şi cultura milenară a Dobrogei, „o răscruce a marilor curente culturale ale lumii din sud, cu cele din nord şi vest”[12].
- „*Moldova şi Grecia: interferenţe istorice şi culturale*” – organizată între 24 martie – 10 mai 2004 cu ocazia Zilei Independenţei Republici Elene, în colaborare cu Societatea de cultură grecească din Moldova „Elefteria”, Arhiva Naţională a R.Moldova, IAE al AŞM, MNAP în cadrul căreia au fost reflectate relaţiile moldo-elene din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre (în total 260 piese, inclusiv piese arheologice) (Cornețchi 2005, 330);
- „*Sigilii, vechi tradiţii şi simboluri*” – expusă între 29 iulie – 7 septembrie 2004 reflectă istoria sigiliilor din antichitate până în prezent. Printre alte obiecte cu referire la subiect remarcăm şapte fragmente de amforă şi o amforă întreagă[13].
- Expoziţia tematică temporară *„Povestea Ulciorului Nesecat”,* vernisată în anul 2004, a avut drept scop prezentarea procesului de evoluţie a vaselor de băut şi a vaselor pentru apă. Expoziţia a cuprins tot diapazonul cronologic în care aceste vase au existat: de la primele vase de lut făcute de om până la vasele din materiale polimerice produse industrial în prezent. Piesele expoziţionale au fost structurate, în baza criteriului cronologic şi al materialului din care sunt confecţionate, în trei compartimente: I – multiple varietăţi de vase sunt prezentate cronologic în vitrine mari, laterale (cultura Cucuteni-Tripolie, mil. IV-II a. Chr.; Cultura Noua, sf. mil. II a. Chr; epoca romană, cultura Sântana de Mureş-Cerneahov, sec. III-IV p. Chr.; perioada Hoardei de Aur şi epoca moldovenească, sec. XIV-XVII; epoca modernă, sec. XVIII-XIX – înc. sec. XX; epoca contemporană); compartimentul II ne prezintă piese mai reprezentative şi mai atractive, precum paharul de sticlă din epoca romană, vasul-caşin pentru apă din perioada Hoardei de Aur şi alte vase din epoca modernă şi contemporană (ulciorul tradiţional, ulciorul de sticlă, vase de porţelan); III – vitrina centrală reflectă transformările de ordin tehnologic în procesul de fabricare a vaselor de băut cât şi impactul acestora asupra omului contemporan. Expoziţia este completată cu material ilustrativ şi vase-recipiente din lemn şi plante[14].

Un şir de expoziţii de fotografie sunt axate pe cele mai importante locuri istorice şi naturale din republică. Deşi ele nu poartă un caracter arheologic, în senul că nu expun piese arheologice şi nici nu încearcă să prezinte o realitate istorico-arheologică, titulatura acestor expoziţii ţine să creeze o punte de legătură cu trecutul îndepărtat: *„Călătorie în timp: pe urmele geto-dacilor. Expoziţie de fotografie Iurie Răileanu”* (13 octombrie – 6 noiembrie 2000) (Cornețchi 2001, 287), *„De la Columna lui Traian la Valul lui Traian”* (10-16 decembrie 2002) a reunit 120 fotografii semnate de V. Şoimaru (Cornețchi 2003, 339). Expoziţia *„Geţii şi dacii de pe Nistru şi din Carpaţi”* expusă între 27 noiembrie – 24 decembrie 2001 în holul de la etaj al MNIM, a reunit atât fotografii cât şi obiecte arheologice: 15 fotografii reprezentând cele mai importante situri arheologice geto-dace din România şi 27 piese arheologice descoperite la fortificaţia geto-dacă Saharna la Revechin între anii 1998-2000 (Cornețchi 2002, 413).

Un aspect importat al activităţii MNIM îl constituie activitatea de colaborare cu instituţii muzeale şi de cercetare de peste hotarele R. Moldova. Această colaborare se concretizează prin organizarea de expoziţii temporare în colaborare, expuse în străinătate, care are drept scop promovarea patrimoniului muzeal şi a imaginii muzeului peste hotarele republicii, dar şi a istoriei şi a imaginii RM în

[12] Buclet. Expoziţia „Natură, Istorie şi Civilizaţie la Dunărea de Jos” Chişinău, iunie-iulie 1999 (realizatori dr. Gavrilă Simion, dr. Vasilica Lungu, dr. Victor Bauman). In: Arhiva MNAIM.

[13] Lista exponatelor pentru expoziţia „Sigilii, vechi tradiţii şi simboluri”. In: Arhiva MNAIM, Expoziţii din colecţii – 2004.

[14] Citat după N. Mateevici „Expoziţia tematică temporară „Povestea Ulciorului Nesecat”. In: Arhiva MNAIM.

general. Printre expoziţiile temporare organizate peste hotare se numără „Orheiul Vechi – vatră de istorie străveche" (1993), „Vestigii arheologice ale tracilor timpurii din Republica Moldova"(1998), „Geţii şi sciţii din teritoriile carpato-nistrean şi istro-pontic" (1998), „Tezaure din Patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei"(2002).

Expoziţia temporară *„Orheiul Vechi – vatră de istorie străveche"* a fost vernisată la Bucureşti, la Muzeul Naţional de Istorie al României (MNIR), la 7 aprilie 1993. Tematic, expoziţia este axată pe aspecte din istoria oraşului Hoardei de Aur – Şehr al Djedid (Oraşul Nou) (anii '50-'70 ai sec. XIV) şi a oraşului moldovenesc medieval Orheiul Vechi (sec. XV-XVI). Aceste două oraşe constituie, structural, cele două compartimente ale expoziţiei care reconstituie aspecte ale îndeletnicirilor populaţiei; conţine informaţii despre fierărit, olărit, construcţia de case, baterea monedei, confecţionarea obiectelor de podoabă şi uzul obiectelor de cult[15]. Expoziţia a reunit în total 258 piese.

Expoziţia temporară elaborată de colaboratorii Secţiei de Arheologie şi Istorică Antică a MNIM *„Vestigii arheologice ale tracilor timpurii din Republica Moldova"* a fost expusă la Bucureşti, la MNIR, în perioada 9 aprilie – 8 iunie 1998 şi la Brăila, în cadrul Colocviului Internaţional „Cercetări arheologice româno-ucraineano-moldoveneşti la Dunărea de Jos", în perioada 8 mai – 8 iunie 1998. Organizatorii şi-au pus drept scop familiarizarea publicului cu viaţa de zi cu zi a tracilor timpurii, care au populat teritoriul pruto-nistrean în prima jumătate a mil. I î.e.n. şi au lăsat vestigiile de tip Saharna-Solonceni, prin intermediul unor obiecte de uz cotidian (117 unităţi) care, în cadrul unor expoziţii ample, nu sunt întotdeauna sesizate de către public[16].

O parte din piesele expuse la Bucureşti şi Brăila şi-au găsit continuare în compartimentul „Vestigii din perioada prescitică dintre Nistru şi Prut" (pregătită în colaborare cu Muzeul de Arheologie şi Etnografie al AŞM şi care conţinea 165 piese) din cadrul expoziţiei de anvergură – *„Geţii şi sciţii din teritoriile carpato-nistrean şi istro-pontic",* inaugurată la Institutul de Cercetări Ecomuzeale din Tulcea în septembrie 1998 (Cornețchi 1999, 248). Pe lângă instituţiile nominalizate la organizarea acestei expoziţii a mai contribuit şi Muzeul de Istorie a Moldovei din Iaşi[17].

Expoziţia *„Tezaure din Patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei"* a fost expusă la MNIR în perioada aprilie-iulie 2002. Ideea centrală a acestei expoziţii este de a prezenta publicului din România spaţiul dintre Prut şi Nistru, un spaţiu care din cele mai vechi timpuri a fost o zonă de contact dintre civilizaţiile apusene şi răsăritene, a fost o zonă la periferia lumii antice, a Imperiului Roman şi Bizantin, a spaţiului românesc şi rusesc. Această realitate istorică oferă un bogat material patrimonial de origine diversă care reflectă specificul teritoriului actual al R. Moldova. Expoziţia a cuprins în total 111 piese muzeale dintre care mai mult de jumătate au fost obiecte arheologice, dintre care menţionăm: o spadă de bronz de origine central-europeană (sec. XII-X a. Chr.), un vârf de oişte a unui car de luptă tracic (sec. VI-V a. Chr.), tezaurele de la Olăneşti (coifuri, cnemide, opaiţe greceşti din sec. IV a. Chr.), Stolniceni (tetradrahme de tip Huşi-Vorvieşti, drahme de Histria datate cu a doua jum. a sec. IV a. Chr.), Mihăileni (monede de aur şi argint vest-europene şi otomane datate cu sec. XVII), cercei din argint etc.[18].

Făcând această succintă introducere în universul expoziţional al MNIM, în concluzie, remarcăm faptul că patrimoniul arheologic a constituit o prezenţă constantă al expoziţiilor permanente şi temporare, prin intermediul cărora s-a reuşit crearea unui cadru de dialog cu publicul vizitator, în care piesele arheologice şi-au comunicat istoria proprie, iar trecutul a devenit mai accesibil şi mai aproape de omul din prezent, lăsându-i un sentiment de identitate şi continuitate.

[15] Planul tematic al expoziţiei „Orheiul Vechi – vatră de istorie străveche". In: Arhiva MNAIM, Planurile tematico-expoziţionale aprobate în anul 1993, fond 1, inv. 83.

[16] Expoziţia „Vestigii arheologice ale tracilor timpurii din Republica Moldova". In: Arhiva MNAIM, Documente (tematici, afişe, invitaţii etc.) privind organizarea expoziţiilor temporare pentru anul 1998, V. I, fond 1, inv. 126.

[17] Arhiva MNAIM, Documente (tematici, afişe, invitaţii etc.) privind organizarea expoziţiilor temporare pentru anul 1998, V. I, fond 1, inv. 126.

[18] Expoziţia „Tezaure din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei". In: Arhiva MNAIM, Documente (tematici, afişe, invitaţii etc.) privind organizarea expoziţiilor temporare pentru anul 2002, vol. I, fond 1, inv. 160.

Bibliografie

Cornețchi 1997: A. Cornețchi, Cronica activităţii Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei pe anii 1994-1995. Tyragetia IV-V, 1997, 3-9.

Cornețchi 1999: A. Cornețchi, Activitatea cultural-ştiinţifică a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, 1998. Tyragetia VIII, 1999, 245-250.

Cornețchi 2001: A. Cornețchi, Cronica activităţii Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei în anul 2000. Tyragetia X, 2001, 283-295.

Cornețchi 2002: A. Cornețchi, Activitatea Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei în anul 2001. Tyragetia XI, 2002, 409-424.

Cornețchi 2003: A. Cornețchi, Activitatea Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei în anul 2002. Tyragetia XII, 2003, 327-342.

Cornețchi 2004: A. Cornețchi, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei la 20 de ani de activitate. Istorie şi evoluţie. In: Studii de muzeologie şi muzeografie. Omagiu lui Nicolae Răileanu la 60 de ani, vol. I (Chişinău, 2004), 241-299.

Cornețchi 2005: A. Cornețchi, Activitatea cultural-ştiinţifică a MNIM în anul 2004. Tyragetia XIV, 2005, 323-340.

Mateevici 1992: N. Mateevici, Colecţiile fondului de arheologie al Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Anuarul MNIM 1, 1992, 140-151.

Ploşniţă 1998: E. Ploşniţă, Muzeul basarabean în fluxul istoriei (Chişinău 1998).

Pulbere 2004: O. Pulbere, Colecţiile fondurilor arheologice ale Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Tyragetia XIII, 2004, 169-173.

Museum exhibition – a means to valorize the archaeological heritage

Abstract

The National Museum of Archaeology and History of Moldova holds a substantial collection of archaeological objects covering a wide chronological diapason from the Paleolithic up to the middle ages. The contemporary museum owes its existence to the public, therefore it has an important role in creating a bridge of communication between the archaeological heritage and the visitors in order to gain a sense of identity and continuity. This process of interaction takes place within the permanent and temporary exhibitions organized by the museum itself or in collaboration with other institutions from Moldova and abroad. The archaeological heritage represents a constant of the temporary exhibitions which have been grouped into four categories: exhibitions organized with the occasion of the International Museum Day, exhibition as part of the European Days of Heritage, exhibitions in memoriam, and „eclectic" exhibitions.

Музейная выставка – средство освоения археологического наследия

Резюме

Национальный Музей Археологии и Истории Молдовы содержит значительную коллекцию археологических объектов, покрывающих широкий хронологический диапазон от эпохи палеолита до средневековья. Современный музей обязан своему существованию публике. Он играет большую роль в создании моста коммуникации между археологическим наследием и посетителями, создает ощущение исторической принадлежности и непрерывности. Этот процесс взаимодействия имеет место в пределах постоянных и временных выставок, организованнх музеем непосредственно или в сотрудничестве с другими учреждениями из Молдовы, а также за границей. Археологическое наследие является постоянством временных выставок, которые были сгруппированы в четыре категории: выставки, организованные в связи с Международным Днем Музея, выставки к Европейским Дням Наследия, выставки in memoriam, и «эклектичные» выставки.

20.02.2007

Iulia Postică, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

EXPOZIŢIE JUBILIARĂ LA MUZEU
(80 de ani de la naşterea academicianului Sergiu Rădăuţanu)

Olga Şcipachin
Dragoş Toma

La 15 iunie 2006, în incinta Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a avut loc vernisajul expoziţiei *Itinerariile unui destin. Academicianul Sergiu Rădăuţanu – 80 de ani de la naştere,* dedicată marelui om de ştiinţă şi de cultură, primul rector al Universităţii Tehnice a Moldovei Sergiu Rădăuţanu. Evenimentul s-a bucurat de o atenţie deosebită din partea publicului, deoarece personalitatea lui Sergiu Rădăuţanu a fost într-adevăr una de excepţie. Pentru a o defini şi a înţelege importanţa pe care a avut-o şi o are Sergiu Rădăuţanu pentru ştiinţa, cultura şi spiritualitatea Basarabiei este necesar să ne referim la viaţa şi activitatea sa, sub diverse aspecte.

Pe linia tatălui provine dintr-o familie de ţărani înstăriţi (răzeşi) de prin părţile Bălţiului. Bunicul său, Sergiu Gheorghe Rădăuţanu a fost un proprietar de pământ în satul Chişcăreni, de lângă Sângerei. Tinzând să creeze o situaţie materială mai bună pentru familia sa şi fiind priceput în afaceri, el semnează o serie de contracte de arendă, ce au dat rezultate pozitive. Nu întâmplător numele său a fost înscris în lista Ligii arendaşilor din Basarabia (Mihail 1993, 16).

După moartea subită a lui Sergiu Gheorghe Rădăuţanu, soţia sa Eufrosinia ia o decizie care-şi va lăsa amprenta asupra viitorului întregii familii. După ce-şi vinde casa şi hectarele de pământ, părăseşte Chişcărenii în 1907 şi se stabileşte cu traiul la Chişinău, împreună cu unicul ei fecior – Ion Sergiu Rădăuţanu, tatăl viitorului academician. Înţelegând încă din fragedă copilărie că rostul vieţii sale este cartea, Ion Rădăuţanu a abandonat pământul, dedicându-se în întregime studiilor. A devenit pedagog, specializându-se în literatura franceză (Mihail 1993, 21).

Recrutat în armată, Ion Rădăuţanu a intrat şi s-a pierdut în vâltoarea celui de-al Doilea Război Mondial, undeva prin regiunea Krasnodar (Mihail 1993, 21). Despre acest fapt Sergiu Rădăuţanu scria în autobiografie: *„[...] tatăl meu a plecat cu unităţile Armatei Sovietice şi a murit pe front în anul 1944”.*

Mama sa Nina a fost o femeie cultă, cu studii liceale. Se trage din familia preoţilor Cunişchi, care erau rubedenii ale lui Petru Cunişchi, primul rector al Seminarului Teologic din Chişinău şi colaborator al Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (Marinciu 1998, 7). După absolvirea conservatorului a fost invitată să cânte la Operă, însă ea a decis să se dedice familiei, educaţiei copiilor. După război a lucrat la o grădiniţă. S-a stins din viaţă în iunie 1966, cu puţin timp după ce fiul ei, Sergiu Rădăuţanu şi-a susţinut teza de doctor în ştiinţe tehnice (Mihail 1993, 21).

Un an deosebit de greu pentru intelectualii din Chişinău a fost anul 1940, când s-au pomenit în faţa dilemei: pleacă în România sau rămân sub regimul sovietic. Situaţia era foarte dificilă: puteau să-şi piardă averea, ori liniştea şi poate viaţa. Familia Rădăuţanu a rămas în Chişinău, rezistând în faţa ororilor războiului şi regimului – evacuarea, întoarcerea acasă, naţionalizarea averii, foametea etc.

După pierderea tatălui său, Sergiu s-a văzut cap de familie, având în grijă pe mama, bunica şi un frate mai mic cu şapte ani, Ion Rădăuţanu. În pofida tuturor greutăţilor însă, Sergiu Rădăuţanu şi-a continuat studiile la Liceul *B. P. Hasdeu* (Calendar Naţional 2006, 191). După ce a absolvit 7 clase de liceu, el se pregătea să intre la Institutul Pedagogic, însă a fost înrolat în armată. Revine în 1950 şi se înscrie la Facultatea Fizico-Matematică a Universităţii de Stat din Moldova, specialitatea – fizica. Acolo, sub conducerea savantului M. V. Kot se încadrează în cercetări ştiinţifice, anume în domeniul fizicii semiconductoarelor (Universitatea Tehnică, 2004, 10). Absolvind facultatea cu menţiune (în 1955), face apoi studii de doctorat la Institutul Fizico-Tehnic *A. Ioffe* din Sankt Petersburg, cu teza *Cercetări asupra soluţiilor solide în sistemul In As – In 2 Se 3 şi In As – In 2 Te 3*. Titlul de doctor habilitat în ştiinţe tehnice l-a obţinut la Institutul Politehnic *M. Kalinin* din acelaşi centru cultural, ştiinţific şi industrial al Rusiei în 1966, cu teza *Cercetări asupra semicon-*

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 317-322.

ductoarelor de tip diamant cu structură defectă (Calendar Naţional 2006, 191).

Începând cu anul 1959 revine la Chişinău şi este angajat în calitate de colaborator ştiinţific la Institutul de Fizică Aplicată al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, unde a organizat laboratorul de compuşi semiconductori şi a adunat un colectiv de tineri cercetători (Bologa, Paucov 1996, 4).

În cercetări acordă o atenţie aparte fizicii şi chimiei semiconductoarelor, tehnologiei şi aplicării materialelor semiconductoare ternare şi multiple, electronicii corpului solid (Calendar Naţional 2006, 191).

Sergiu Rădăuţanu a creat în Moldova o şcoală ştiinţifică ce ţine de domeniul semiconductoarelor multicomponente, recunoscută în lume. O particularitate specifică a lucrărilor acestei şcoli este caracterul lor definitivat, prin care se elaborează argumentarea ştiinţifică şi procedeele de sinteză a noului compus.

Vorbind despre şcoala ştiinţifică creată de academicianul Sergiu Rădăuţanu, este necesar să remarcăm faptul că sub conducerea sau prin aportul său au fost susţinute de 64 teze de doctor în ştiinţe şi 11 teze de doctor habilitat. Discipolii săi – membrul corespondent E. Aruşanov, profesorul L. Culiuc, dr. hab. E. Rusu fondează deja propriile şcoli ştiinţifice în domeniul fizicii semiconductoarelor (Bologa, Paucov 1996, 4).

Rezultatele cercetărilor sale se regăsesc în peste 1000 de studii, articole, comunicări, rapoarte, apărute în reviste de profil din ţară şi din străinătate. Sergiu Rădăuţanu este autor şi coeditor a 30 de monografii, culegeri şi cărţi: *Nekotorye voprosy materialovedenja defectnyh almazopodobnyh faz* (1967), *Fosfid galja* (1969), *Poluprovodnikovye materialy i ih primenenie* (1976), *Teoretičeskie i èksperimental'nye issledovanija složnyh poluprovodnikovyh soedinenij* (1978), *Fotoelèktričeskie svojstva geteroperehodov*, *Mnogokomponentnye poluprovodniki* (1985) şi altele. De asemenea, a fost membru al consiliilor de redacţie: al *Enciclopediei sovietice moldoveneşti*, al *Analelor Academiei de Ştiinţe a Moldovei*, seria *Fizică şi tehnică* şi al revistei internaţionale *Solar Energy Materials and Solar Cells* (Calendar Naţional 2006, 191).

În paralel cu activitatea ştiinţifică fructuoasă, Sergiu Rădăuţanu şi-a pus în valoare calităţile de organizator, aflându-se timp de aproape 10 ani (1964-1973) în postul de prim rector al Universităţii Tehnice a Moldovei. Aici a depus eforturi considerabile în organizarea acestei instituţii, echiparea laboratoarelor ei cu aparataj modern şi formarea unui colectiv profesoral de specialişti. Lui i se datorează faptul că au fost create mai multe catedre, numărul acestora crescând de la 30 până la 50, au fost instituite o serie de specialităţi noi, iar personalul didactic s-a majorat repede: de la 274 în anul 1964 până la 765 la 1 septembrie 1973 (Universitatea Tehnică 2004, 17). Un merit deosebit al lui Sergiu Rădăuţanu este că în timpul aflării sale în funcţia de rector Institutul Politehnic din Chişinău (IPC) şi-a deschis larg uşile pentru tinerii de la sate. S-au format grupe cu predarea în limba română. Într-un timp relativ scurt, numărul studenţilor moldoveni a atins cifra de 6-7 mii, iar în 1973 numărul total de studenţi înscrişi la Politehnică era de 11 mii persoane. Universitatea Tehnică a devenit un centru ştiinţific şi cultural, o instituţie al cărei prestigiu depăşea hotarele republicii. O mărturie în acest sens este organizarea de către Sergiu Rădăuţanu pentru perioada 1-5 octombrie 1973 a unei conferinţe ştiinţifice cu participarea membrilor Secţiei de fizică generală a Academiei de Ştiinţe a URSS, inclusiv a unor savanţi de rang înalt – Aleksandr Prohorov, laureat al Premiului Nobel, 5 academicieni şi membri corespondenţi, directori de mari institute.

La 2 octombrie 1973, după ce i-a scos din posturi pe câţiva basarabeni cu renume (D. Cornovanu, N. Testemiţeanu, A. Corobceanu), Comitetul Central al PCM a elaborat un document, o scrisoare „închisă", pe care a trimis-o prin toate organizaţiile de partid ale republicii, motivând decizia sa de a-l destitui pe Sergiu Rădăuţanu, rectorul Universităţii Tehnice, o persoană cunoscută în întreaga societate (Universitatea Tehnică 2004, 17).

Extras din procesul-verbal nr. 54 al Şedinţei biroului CC al PCM din 2 octombrie 1973

11. *Despre tov. S.I. Rădăuţan*

Tov. Serghei Iv. Rădăuţan, născut în anul 1926, moldovean, membru al PCUS din anul 1962, studii superioare, doctor în ştiinţe tehnice, membru activ al Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti, din luna mai 1964 numit ca rector al Institutului Politehnic din Chişinău, deputat în Sovietul Suprem al RSS Moldoveneşti, candidat în membrii CC al Partidului Comunist al Moldovei.

În datele autobiografice indicate la intrarea în PCUS şi în dosarul personal a arătat, că s-a născut în familia unui învăţător, că după eliberare tatăl a lucrat în şcoala de zece ani nr. 1, mama – educatoare în grădiniţa de copii, că la începutul războiului tatăl s-a retras cu unităţile Armatei Sovietice şi a murit pe front în a. 1944, luptând pentru eliberarea Patriei.

S-a stabilit, că la intrarea în partid S.I. Rădăuţan a ascuns provenienţa socială.

Tatăl său, Ivan Sergheevici Rădăuţan, s-a născut în a. 1904 în satul Chişcăreni, jud. Bălţi în familia unui mare moşier, care stăpânea 900 desetine de pământ, pe care ulterior le-a moştenit şi au devenit proprietatea sa. Folosind în sat munca privată, I.S. Rădăuţan, trăia cu familia la Chişinău, unde era proprietar a două case, pe stradela Fântânilor, nr. 17. Din a. 1938, I.S. Rădăuţan, fiind profesor de limbă franceză în gimnaziu, era membru al partidului burghezo-naţionalist Frontul Renaşterii Naţionale, purta uniformă, la adunări ţinea rapoarte şi lecţii, în care chema la participare activă pentru întărirea statului românesc şi a regatului. În anul 1941 a intrat în rândurile Armatei Roşii şi a decedat de la răni în anul 1944. S-a stabilit, de asemenea, că în diferite timpuri un şir de rude ale tov. S. I. Rădăuţan au fost supuse represiilor pentru activitate antisovietică.

Tov. S.I. Rădăuţan, aflând despre aceasta, nu a comunicat organelor de partid şi nu a făcut completările respective în dosarul personal. Mai mult, el a angajat la Institutul Politehnic unele rude de ale sale.

Din momentul creării Institutului Politehnic din Chişinău, rectoratul (S.I. Rădăuţan) a comis erori serioase în selectarea şi promovarea cadrelor. În institut au fost angajate persoane dubioase din punct de vedere politic, cu concepţii naţionaliste, sioniste, cu alte convingeri duşmănoase. Deseori au fost recomandate în aspirantură persoane care nu inspirau încredere politică, la angajarea în servicii se ţinea cont mai ales de factorul naţional, dar nu de calităţile profesionale şi politice ale candidaţilor.

CC al Partidului Comunist al Moldovei a studiat de multiple ori întrebările lucrului didactic şi educaţional al Institutului Politehnic. În deciziile sale a cerut ca rectorul institutului să înlăture neajunsurile descoperite.

Unii lectori au fost eliberaţi din funcţii conform cererilor depuse şi încă obţinând caracteristici pozitive; în institut continuă să aibă loc cazuri de manifestări naţionaliste şi alte comportamente duşmănoase.

În ultimul timp tov. S.I. Rădăuţan este indecis, stingherit, şovăitor, ca rezultat – pierde autoritatea în faţa profesorilor şi lectorilor, activului de partid şi cel sovietic.

CC al Partidului Comunist al Moldovei decide:

1. Pentru că la intrarea în PCUS a ascuns provenienţa socială şi măsurile represive contra rudelor, lui S.I. Rădăuţan să i se aplice mustrare aspră cu înscrierea în fişa personală.

2. Să se socoată inoportună aflarea de mai departe a lui S.I. Rădăuţan în postul de rector al Institutului Politehnic şi de a-l elibera din acest post.

Secretarul CC al PCM I. Bodiul

Demiterea a constituit pentru Sergiu Rădăuţanu o lovitură, la acele evenimente el întorcându-se în mai multe rânduri. Peste 20 de ani, amintindu-şi de personalitatea şi aportul profesorului Nicolae Testemiţeanu, pe care îl cunoştea şi îl aprecia de multă vreme, academicianul Sergiu Rădăuţanu scria în articolul *Prometeu al neamului*, publicat în ziarul *Viaţa satului*: *Răsfoind paginile memoriei revin şi la acele capitole grele, când dl ministru Nicolae Testemiţeanu a fost eliberat din postul său, neluându-se în consideraţie lucrul enorm, pe care îl înfăptuise şi multe iniţiative pe care le traducea în viaţă. Umbra nefastă a „naţionalismului" şi autoritatea profesorului Testemiţeanu, recunoscută de tot poporul, speriau pe unele persoane de la conducerea de vârf. Merita el oare acele clipe rele, care i-au fost date să le trăiască? Câtă fermitate trebuia să manifeste el ca să-şi continue lucrul în cel mai uman domeniu?*

Răspunsurile la aceste întrebări le-am găsit foarte clar atunci, când la rândul meu am fost eliberat din postul de rector al Institutului Politehnic... (Rădăuţanu 1994, 3)

Însă, în pofida destituirii sale din postul de rector al IPC şi a altor greutăţi, Sergiu Rădăuţanu şi-a continuat activitatea ştiinţifică în cadrul Academiei de Ştiinţe a Moldovei, la Institutul de Fizică Aplicată, fiind apoi ales în funcţia de vicepreşedinte al AŞM în 1990. Recunoaşterea autorităţii sale se exprimă şi prin alegerea sa în calitate

de Membru de onoare al Academiei Române (1991), al Academiei Inginereşti a Federaţiei Ruse (1992), al Academiei Mondiale de Cosmonautică *K. Ţiolkovski* din Moscova (1992), prin conferirea titlului de Doctor Honoris Causa al Universităţii de Vest din Timişoara şi al celei din Braşov, al Universităţii Tehnice a Moldovei, al ASEM, al Universităţii Tehnice *Gh. Asachi* din Iaşi. A fost decorat cu două ordine Drapelul Roşu de Muncă, opt medalii, este laureat al Premiului de Stat al RSSM (1983), al Premiului de Stat al Republicii Moldova (1998, post-mortem), cavaler al Ordinului Republicii (Bologa, Paucov 1996, 4).

Pe lângă cele afirmate, este important să menţionăm că Sergiu Rădăuţanu a deţinut numeroase şi variate funcţii: preşedinte al Sovietului Suprem al RSSM, preşedinte al Uniunii Ştiinţifico-Tehnice din Chişinău, preşedinte al Societăţii Ştiinţifice *D. Cantemir* din Moldova, preşedinte al Fundaţiei *D. Gusti*, vicepreşedinte al Asociaţiei Internaţionale *Ştiinţa*, co-director al unor programe de cercetare NATO, preşedinte al Consiliului pentru conferirea gradelor ştiinţifice şi membru al Comisiei Superioare de Atestare din Republica Moldova. Concomitent, a desfăşurat o intensă activitate ştiinţifico-didactică, ţinând prelegeri la universităţi din Franţa, Germania, Anglia, SUA, Ungaria, Japonia, India, Coreea de Sud etc., participând la numeroase conferinţe internaţionale şi organizând diverse conferinţe ştiinţifice regionale sau locale, cum ar fi: conferinţa internaţională *Compuşii ternari şi multipli* (Chişinău, septembrie 1990), Congresul Internaţional al Academiei Româno-Americane *Moldova: Deschideri culturale şi ştiinţifice spre Vest*, la Chişinău (Calendar Naţional 2006, 191), conferinţa ştiinţifică NATO *Realizări ştiinţifice şi tehnologice pentru dezvoltarea oraşelor europene* (Bologa, Paucov 1996, 4) şi altele.

Pentru a întregi imaginea acestui remarcabil om de ştiinţă şi cultură vom reproduce câteva aprecieri ale colegilor şi contemporanilor săi referitoare la personalitatea şi activitatea sa:

Domnul Sergiu Rădăuţanu este o personalitate de înaltă cultură, un om citit, cunoaşte limbi moderne. Are o atitudine binevoitoare faţă de oameni, depune mari eforturi pentru a-i ajuta în soluţionarea diferitor probleme. Este exigent şi principial în chestiuni importante, nu participă la discuţii inutile. Dragostea faţă de viaţă, umanismul şi erudiţia sa îi permit colegului nostru să fie mereu în centrul atenţiei în societate, să se bucure personal de prieteni şi să bucure pe alţii cu prezenţa sa.

Mircea Bologa, director al IFA, academician
Iuri Paucov, director adjunct, doctor în ştiinţe tehnice

[...] Numele academicianului Sergiu Rădăuţanu, primul rector la Politehnică, fondatorul şi creierul ei timp de 10 ani, se înscrie, se poate spune, cu litere de aur în analele istoriei acestei instituţiei şi nu numai ale ei.

Dumitru Batîr, doctor habilitat în chimie, laureat al Premiului de Stat

Sergiu Rădăuţanu a fost un savant de notorietate universală.

Tudor Ţopa, publicist
Vasile Trofăilă, jurnalist

[...] A fost şi un renumit administrator, un adevărat om de stat şi o figură politică. A fost un cunoscut om de ştiinţă şi de cultură. În sfârşit, avea calităţile unui om de societate şi reputaţia unui om de familie. Persoană de acţiune şi de influenţă.

Aurel Marinciuc, conferenţiar, Universitatea Tehnică a Moldovei

Cunoscând biografia savantului Sergiu Rădăuţanu, studiind materialele păstrate în fondurile Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, colaboratorii Secţiei Istorie Contemporană au realizat expoziţia *Itinerariile unui destin. Academicianul Sergiu Rădăuţanu – 80 de ani de la naştere*, în scopul aducerii la cunoştinţa publicului larg a unei personalităţi, care a jucat un rol semnificativ în dezvoltarea ştiinţei şi a învăţământului superior din Moldova. Concepţia expoziţiei a fost elaborată de către dna Elena Postică, şefa secţiei. La pregătirea acestui eveniment au contribuit colegii lui Sergiu Rădăuţanu de la Institutul de Fizică Aplicată al AŞM şi de la Universitatea Tehnică, profesorul Aurel Marinciuc, scriitorul şi regizorul Andrei Vartic.

La baza expoziţiei au stat materialele din colecţia personală a familiei Rădăuţanu, oferite de către Ludmila Rădăuţanu, fiica academicianului. Colecţia lui Sergiu Rădăuţanu include peste 50 de exponate, colectate, studiate şi transmise în patrimoniul MNAIM în anul 2004[1]. Expoziţia cuprindea 170

[1] În fondurile MNAIM colecţia se păstrează sub numărul FB – 24879.

de unităţi: diplome, legitimaţii, fotografii, ordine, medalii, cărţi, obiecte personale, în principal fiind etalate fotografii şi documente. Toate aceste materiale au fost expuse pentru prima oară, ţinându-se cont de principiul tematico-cronologic. Cea mai mare parte a materialului a fost amplasată în vitrinele plate. Este vorba de legitimaţii, diplome, cărţi, ordine şi medalii. Fotografiile, în număr de 65 de unităţi, au fost etalate pe sticle. Ele ar putea fi divizate în cinci grupuri. Primul grup, mai redus, reuneşte poze ce se referă la anii de copilărie şi la adolescenţa lui Sergiu Rădăuţanu. Viitorul savant este înfăţişat în timpul studiilor la liceu sau în ograda casei alături de părinţi. Deosebit de interesantă este fotografia din 1927, în care Sergiu Rădăuţanu este la vârsta de un an. Imaginea e în stare bună. A fost realizată în atelierul fotografului Ghişer, cunoscut încă din secolul al XIX-lea (Ploşniţă 2005, 80).

Al doilea grup include fotografii din timpul formării lui Sergiu Rădăuţanu ca savant. În acea perioadă Rădăuţanu a fost angajat la Institutul de Fizică al AŞM, şi-a susţinut teza de doctor, a creat laboratorul de semiconductoare. În aceste imagini Sergiu Rădăuţanu se află printre colegii săi de la universitate sau de la institut, în incinta laboratorului.

Al treilea grup, cel mai mare, cuprinde fotografii de la diverse conferinţe, sesiuni ştiinţifice, simpozioane republicane sau internaţionale. Sergiu Rădăuţanu este alături de savanţi cu renume, cum ar fi: N. Deviatnikov, laureat al Premiului Nobel (Moscova), academicienii B. Lazarenko, M. Bologa, T. Malinovski, Iu. Lealikov, C. Simionescu (Iaşi), E. Simion, preşedintele Academiei Române.

Al patrulea grup reuneşte fotografiile color, transmise de către Andrei Vartic şi Veaceslav Untilă, deputat în Parlamentul Republicii Moldova, absolvent al Universităţii Tehnice a Moldovei, cu prilejul organizării acestei expoziţii. Imaginile se referă la lucrările simpozionului NATO în Sinaia (1996) şi la expediţia arheologică în Carpaţi (România). La această expediţie au participat cercetători din România şi un grup de savanţi de la Academia de Ştiinţe a Moldovei şi de la Fundaţia Culturală *Basarabia*. Lucrările s-au desfăşurat în munţii Orăştiei, unde se afla capitala Daciei, Sarmisegetusa. Timp de patru ani, începând cu anul 1990, savanţii au studiat arhitectura cetăţilor dacice. Un interes deosebit prezintă faptul că în construcţia acestor cetăţi au fost utilizate cuie din fier, care s-au păstrat până în zilele noastre şi nu au ruginit. Analiza Roentgen a demonstrat că aceste cuie erau acoperite cu un strat protector subţire. Despre acest lucru Sergiu Rădăuţanu a scris în lucrarea sa *Metody mikroèlektroniki v arheologičeskih issledovanijah tajn krepostej dakov*.

Din grupul al cincilea fac parte pozele de familie, în care Sergiu Rădăuţanu este alături de soţie şi de cele două fiice, nepoţi sau prieteni.

În cadrul expoziţiei au fost etalate în vitrine 72 documente: diplome, legitimaţii, brevete de invenţie, autobiografia scrisă de mâna savantului Sergiu Rădăuţanu în anul 1982. Printre acestea remarcăm unele diplome speciale, cum ar fi:

– membru al Academiei Central-Europene de Ştiinţe şi Artă (din colecţia personală a familiei Rădăuţanu);
– membru de onoare al Academiei de Cosmonautică *K. Ţiolkovski* din Moscova (din colecţia personală a familiei Rădăuţanu);
– laureat al Premiului Preşedinţilor Academiilor Naţionale de Ştiinţe din Ucraina, Belarus şi Moldova (din colecţia personală a familiei Rădăuţanu);
– legitimaţia de membru al Consiliului Congresului Internaţional al Industriaşilor şi Antreprenorilor.

Într-o vitrină aparte au fost amplasate materialele din timpul aflării lui Sergiu Rădăuţanu în funcţia de rector al Universităţii Tehnice. Dintre ele menţionăm: albumul *Universitatea Tehnică a Moldovei (1964-2004)*, legitimaţia nr. 1 de rector al Institutului Politehnic din 1964, *Extras din procesul-verbal nr. 54 al Şedinţei biroului CC al PCM din 2 octombrie 1973* (copie) şi fanionul *Universitatea Tehnică a Moldovei – 30 ani*[2].

În centrul expoziţiei a fost etalată mantia de Doctor Honoris Causa[3], ce i-a aparţinut savantului Sergiu Rădăuţanu, iar în partea de sus – tablourile *Trei profesori* de F. Florescu şi *Mănăstirea Căpriana* de L. Hîncu[4].

Una dintre vitrinele centrale a reunit materialul numismatic, ordine, medalii jubiliare şi memoriale, insigne de laureat al Premiului de Stat al RSSM şi al Republicii Moldova. În total au fost etalate 13 unităţi, dintre care am putea remarca:

– ordinul *Drapelul Roşu de Muncă* (din colecţia personală a familiei Rădăuţanu);
– *Ordinul Republicii* (din colecţia personală a familiei Rădăuţanu);

[2] MNAIM, FB – 24889.
[3] MNAIM, FB – 24880.
[4] MNAIM, FB – 25062; FB – 23639.

la fel şi medaliile: *Asociaţia Generală a Inginerilor din România*[5] şi University Semiconductor Research Center. University Seoul[6].

În cadrul expoziţiei au fost prezentate 19 cărţi, editate în timpul vieţii academicianului Sergiu Rădăuţanu, ce conţin comunicări din cadrul diferitor conferinţe ştiinţifice internaţionale de anvergură, cum ar fi: conferinţa internaţională *Compuşii ternari şi multipli* (Chişinău, septembrie 1990), conferinţa internaţională NATO (Chişinău, 1995). Aceste lucrări, scrise în limbile română, rusă şi engleză, ne-au fost oferite din partea Universităţii Tehnice şi Institutului de Fizică Aplicată al Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

La vernisajul expoziţiei au fost prezenţi şi au luat cuvântul academicianul T. Furdui, prim-vicepreşedinte al AŞM; academicianul I. Bostan, rectorul Universităţii Tehnice a Moldovei; doctor habilitat I. Tighineanu, vicepreşedinte al AŞM; academicianul Al. Canţer; B. Găină, membru corespondent al AŞM, secretar ştiinţific general al AŞM; doctor habilitat L. Culiuc, directorul Institutului de Fizică Aplicată al AŞM; doctor habilitat E. Sava, directorul general al Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei şi alte personalităţi ale vieţii ştiinţifice şi culturale din republică.

Expoziţia a fost deschisă până în luna decembrie 2006 şi a constituit un adevărat eveniment cultural-ştiinţific.

BIBLIOGRAFIE

Bologa, Paucov 1996: M. Bologa, Iu. Paucov, Academicianul Sergiu Rădăuţanu la 70 de ani. Ştiinţa 12, 1996.

Calendar Naţional 2006: Calendar Naţional 2006, BNRM (Chişinău 2006).

Mihail 1993: V. Mihail, Familia Rădăuţanu. Moldova 2, 1993.

Marinciu 1998: A. Marinciu, Precizări subiective la portretul unui rector. Literatura şi Arta, 24 septembrie 1998.

Ploşniţă 2005: E. Ploşniţă, Fotografia basarabeană (Chişinău 2005)

Rădăuţanu 1994: S. Rădăuţanu, Prometeu al neamului. Viaţa satului, 2 aprilie 1994.

Universitatea Tehnică 2004: Universitatea Tehnică a Moldovei (1964-2004) (Chişinău 2004).

Museum jubilee exhibition (80th anniversary of Academician S. Rădăuţanu)

Abstract

June 17, 2006 is the 80th anniversary of Academician S.I. Rădăuţanu, a well known scientist of physics, a founder and the first head of Chişinău Technical University. To commemorate this date the museum held an exhibition entitled "Milestones of one life. 80th anniversary of the birth of Academician S. Rădăuţanu". The exposition contained 170 exhibits: documents, photographs, books, awards and personal belongings of the scientist. The exhibition was open till December 2006.

Музейная юбилейная выставка (80 лет со дня рождения академика С. Рэдэуцану)

Резюме

17 июня 2006 года исполнилось 80 лет со дня рождения академика, известного ученого в области физики, организатора и первого ректора Технического университета в Кишиневе С. И. Рэдэуцану. В связи с этим в Национальном музее археологии и истории Молдовы открылась выставка: *Вехи одной судьбы. Академик С. Рэдэуцану – 80 лет со дня рождения*. В экспозиции было представлено 170 экспонатов: документы, фотографии, книги, награды, личные вещи ученого. Выставка работала до декабря 2006 г.

27.01.2007

Olga Şcipachin, Dragoş Toma, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

[5] MNAIM, FB – 24886.
[6] MNAIM, FB – 24888.

MOLDOVA INDEPENDENTĂ VĂZUTĂ PRIN PRISMA UNEI EXPOZIŢII MUZEALE

Elena Postică

Marele clasic al literaturii române Vasile Alecsandri scria că „Nimic pe lume nu e mai scump şi mai slăvit decât libertatea... O naţie se apropie de moarte când începe a fi surdă la glasul libertăţii”.

La 27 august 1991 istoria ne-a oferit o şansă, şansa de a deveni liberi şi românii moldoveni au dovedit prin fapte că doresc să fie stăpâni pe propriul destin.

La 27 august 1991, în virtutea unui fericit concurs de împrejurări externe, dar şi a voinţei unanime a mulţimilor de oameni adunate în Piaţa Marii Adunări Naţionale din Chişinău, Parlamentul moldovean a votat Declaraţia de Independenţă a Republicii Moldova.

Pentru majoritatea cetăţenilor ţării independenţa se identifica în acele zile cu ieşirea din întuneric şi speranţa într-un viitor prosper. De atunci s-au scurs 15 ani. În ce măsură am reuşit să ne realizăm aspiraţiile – iată întrebarea pe care şi-o pun astăzi, tot mai frecvent, cei care au stat la începuturile independenţei noastre şi la care au încercat să găsească răspuns realizatorii expoziţiei „Moldova independentă”, inaugurată la 25 august 2006 în incinta Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.

Expoziţia se înscrie în suita manifestărilor cultural-ştiinţifice dedicate aniversării a 15-a de la proclamarea independenţei Republicii Moldova. Momentul inaugural care s-a desfăşurat în prezenţa unui număr impresionant de personalităţi ale vieţii politice, culturale şi ştiinţifice, înalţi demnitari de stat, muzeografi, cercetători, studenţi, reprezentanţi ai mass-media, a fost onorat de prezenţa şi alocuţiunile rostite de către foştii preşedinţi ai Republicii Moldova, Mircea Snegur şi Petru Lucinschi, şi de academicianul Gheorghe Duca, preşedintele Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

Expoziţia a fost organizată de Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei şi Agenţia Informaţională de Stat „Moldpres”, cu concursul şi contribuţia mai multor instituţii şi întreprinderi din capitală cum ar fi: Academia de Poliţie „Ştefan cel Mare” a MAI din RM, Liceul de Creativitate şi Inventică „Prometeu”, Calea Ferată a Moldovei, Muzeul Armatei Naţionale, Compania „Aqvila grup” ş.a.

Afişul expoziţiei muzeale „Moldova independentă”.

Peste 500 de imagini fotografice, documente, piese de numismatică şi heraldică, pancarte, afişe, piese de vestimentaţie militară, opere de artă, cărţi, alte relicve au readus în atenţia publicului vizitator diverse aspecte ale vieţii politice, social-economice, ştiinţifice şi culturale din ultimii 15 ani.

Secvenţă de la inaugurarea expoziţiei. La microfon Mircea Snegur, primul preşedinte al Republicii Moldova.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 323-329.

Fragment din expoziţie.

Drapelul de Stat cu semnăturile deputaţilor primului Parlament moldovean care au votat Declaraţia de Independenţă a Republicii Moldova.

Fondul de exponate a fost etalat în două săli de la parterul muzeului, cu o suprafaţă de 600 m.p., în 18 vitrine închise, pe 58 panouri montate pe pereţi, precum şi în mod liber.

Piesele au fost etalate după principiul cronologic şi tematic, deşi organizatorii expoziţiei nu şi-au propus să prezinte o cronologie strictă a evenimentelor istorice, a realizărilor sau problemelor care au marcat cei 15 ani de existenţă a tânărului stat independent.

Diverse compartimente ale expoziţiei „Moldova independentă" au relatat vizitatorului despre începuturile mişcării pentru independenţă şi renaştere naţională, transformările social-economice din societatea moldovenească, afirmarea Republicii Moldova ca stat suveran şi independent pe arena internaţională, crearea şi consolidarea structurilor instituţionale ale democraţiei – alegeri democratice, separarea puterilor în stat, presa liberă etc.

Republica Moldova este poate unicul caz în istoria contemporană a Europei când mişcarea de eliberare naţională a fost generată de problema identităţii lingvistice. Iată de ce primele imagini fotografice etalate în cadrul expoziţiei reflectă marea bătălie pentru limba de stat şi grafia latină declanşată la sfârşitul anilor '80 ai secolului trecut, acestea fiind urmate de un compartiment aparte care ne readuce imaginar în atmosfera unor evenimente de semnificaţie majoră din istoria noastră recentă, evenimente ce s-au produs în ziua de 27 august 1991 – Marea Adunare Naţională şi şedinţa extraordinară a organului legislativ suprem la care a fost adoptată Declaraţia de Independenţă a Republicii Moldova.

Printre piesele incluse în acest compartiment se numără numeroase imagini care au imortalizat începutul activităţii cenaclului muzical-literar „A. Mateevici", prima demonstraţie anticomunistă din Chişinău din 12 martie 1989, Marile Adunări Naţionale din 31 august 1989 şi 27 august 1991 care au adunat în inima Chişinăului sute de mii de oameni dornici de a-şi recuceri drepturile naţionale inalienabile, mitingurile de protest împotriva acţiunilor destabilizatoare ale separatiştilor din zona de est a republicii, eroismul şi sacrificiul feciorilor Moldovei care au apărat integritatea şi independenţa ţării în timpul conflictului armat din vara anului 1992[1].

Miracolul reînvierii naţionale şi atmosfera acelor evenimente de neuitat a fost întregită de materialele ce simbolizează revenirea la simbolurile naţionale, la istoria şi tradiţiile seculare ale neamului nostru; drapelul de stat al RM (tricolorul) cu semnăturile deputaţilor primului Parlament care au votat Declaraţia de Independenţă[2]; pancartele purtate de participanţii la Marea Adunare Naţională din 27 august 1991[3]; Stema de Stat a Republicii Moldova cu semnătura autorului, maestrul în artă Gheorghe Vrabie[4]; o hartă a republicii văzută din spaţiul cosmic[5]; colecţia de medalii comemorative şi timbre poştale dedicate unor personalităţi, evenimente istorice şi culturale; distincţiile naţionale ale republicii[6] şi multe altele.

[1] MNAIM, FB-22896-12, FA-8391-26, FA-9262, FA-10389-3.
[2] MNAIM, FB-21486-7.
[3] MNAIM, FB-21486-2,4,5,7,8; FB-20962-20, FB-23185.
[4] MNAIM, FA-9467.
[5] MNAIM, FA-23214.
[6] MNAIM, FB-24117-24128.

În pofida dificultăţilor de ordin intern şi extern, în cei 15 ani ce s-au scurs de la proclamarea independenţei, Republica Moldova a obţinut progrese substanţiale pe calea democraţiei, a reformelor economice şi afirmării sale pe plan internaţional.

La începutul anului 1999, cercetătorul american Ben Sllay de la firma de consultanţă „Play Com" afirma că „Moldova este probabil cea mai democratică republică din CSI". „Democraţia parlamentară, – opina acesta, – funcţionează aici mai bine decât în alte republici sovietice; iar viaţa politică este puţin controlată de noile oligarhii"(Democraţia 2001, 299).

Piaţa liberă, pluripartidismul, libertatea persoanei, libera iniţiativă au devenit atribute indispensabile ale realităţii moldoveneşti. La ora actuală în Republica Moldova activează peste 30 de partide şi organizaţii social-politice, 7 dintre ele fiind reprezentate în Parlament. Spiritul democratic reprezintă în prezent forţa dominantă în cadrul căreia se desfăşoară activitatea politică în Republica Moldova. Pluralismul politic ridicat la rang de normă constituţională asigură diversitatea opiniilor, bogăţia alternativelor sociale şi spirituale (Juc 2001, 45).

În 1995 a fost adoptată Legea Presei care, deşi nu este lipsită de unele lacune, facilitează dezvoltarea şi activitatea liberă a mijloacelor de informare în masă. Mărturie în acest sens este comportamentul expoziţional care întruneşte materiale despre activitatea partidelor şi organizaţiilor social-politice, presa liberă şi sistemul electoral din Republica Moldova. Remarcăm în acest context un set de ziare, fotografii, cărţi, pliante ce vizează activitatea ziarelor *Sfatul Ţării*, *Ţara*, *Moldova Suverană*, *Glasul Naţiunii*, *Comunistul*, *Timpul*, *Arena Politicii*, *Democraţia*, a Centrului Independent de Jurnalism, a Centrului pentru Drepturile Omului din Moldova, a altor organizaţii nonguvernamentale implicate în apărarea şi promovarea valorilor democratice în Republica Moldova.

În cei 15 ani de independenţă procesul de modernizare şi democratizare a cuprins întreaga societate, generând transformări fundamentale în toate domeniile vieţii social-economice, politice, culturale. A devenit o realitate democraţia politică bazată pe reprezentarea parlamentară şi pe pluripartidism.

În perioada ce s-a scurs de la căderea imperiului sovietic, în Republica Moldova au fost organizate de cinci ori alegeri parlamentare şi locale, şi de două ori alegeri prezidenţiale. Efortul democratic al Moldovei a fost remarcat şi de reprezentantul Fondului Monetar Internaţional Mark Horton care într-un interviu acordat ziarului *Flux* din 25 iunie 1999 menţiona că „în ultimii ani Republica Moldova a realizat un progres enorm în stabilirea democraţiei". „Moldova, afirma acesta, este una dintre puţinele ţări din fosta URSS unde un preşedinte a pierdut alegerile şi a plecat liniştit din biroul prezidenţial. La fel a fost şi cu Parlamentul – Moldova a început cu o majoritate puternică naţionalistă, care în 1994 a pierdut la alegeri în favoarea agrarienilor şi a socialiştilor, care la rândul lor, au cedat puterea unei coaliţii de centru-dreapta" (Flux 1999).

Din cei 360 de deputaţi ai primului parlament ales în mod democratic în 1990, circa 120, adică o treime, erau din partea Frontului Popular care simboliza mişcarea de eliberare naţională – ruperea de imperiu, reforme democratice, prosperitate etc. (Beşleagă 1999).

Potrivit Constituţiei RM adoptate la 29 iulie 1994, Parlamentul devenea organul reprezentativ al poporului Republicii Moldova şi unica autoritate legislativă a statului.

În scopul definitivării procesului de reformare a cadrului politic şi instituţional în conformitate cu principiile democraţiei parlamentare, la 5 iulie 2000 Parlamentul RM a adoptat Legea privind modificarea Constituţiei în vederea instituirii formei parlamentare de guvernare.

Modificările operate în Constituţie, în opinia deputaţilor, aveau menirea să asigure echilibrarea puterii în stat, să ridice eficacitatea guvernării, să faciliteze operarea schimbărilor social-economice necesare şi să întărească stabilitatea politică în stat (Moldova Suverană 2000).

Actualmente, din cei 104 deputaţi ai Parlamentului R.M. 56 sunt reprezentanţi ai Fracţiunii parlamentare a Partidului Comuniştilor din R.M., 13 deputaţi reprezintă Alianţa „Moldova Noastră", 7 – Partidul Popular Creştin Democrat, 9 – Partidul Democrat din Moldova şi 19 deputaţi independenţi (Curier Parlamentar 2006). Componenţa parlamentului exprimă, de fapt, divizarea electoratului din Republica Moldova, reprezentând cele mai importante segmente ale lui.

MNAIM deţine o colecţie impunătoare de materiale ce reflectă activitatea organului legislativ su-

prem al ţării, însă din lipsă de spaţiu expoziţional doar unele dintre cele mai semnificative au fost etalate în cadrul expoziţiei „Moldova independentă", fiind evidenţiate într-un compartiment aparte.

Printre acestea sunt: imagini fotografice de la şedinţele primului parlament al R. Moldova, *Monitorul oficial al R. Moldova* cu cele mai importante acte legislative adoptate de legislatori (Legea cu privire la cetăţenia R. Moldova, Legea despre culte, Legea cu privire la privatizare, Programul de tranziţie la economia de piaţă ş.a.); primul număr al *Buletinului parlamentar* din mai 1999, legitimaţia de deputat al Parlamentului R.M. care a aparţinut regretatului academician Ilie Untilă; legitimaţia fostului preşedinte al Parlamentului Petru Lucinschi, fotografii ce reflectă relaţiile de colaborare dintre parlamentarii moldoveni şi legislatorii din alte ţări etc.

Un alt compartiment al expoziţiei a familiarizat publicul vizitator cu sistemul electoral din Republica Moldova, activitatea partidelor şi organizaţiilor social-politice în perioada campaniilor electorale, a scos în evidenţă strategii şi platforme electorale ale concurenţilor, diversitatea publicităţii electorale, precum şi activitatea unor personalităţi marcante care au stat la începuturile procesului de democratizare a vieţii politice, inclusiv a sistemului electoral din R. Moldova[7].

În centrul primei săli expoziţionale au fost amplasate Constituţia R. Moldova, stema şi drapelul de stat al ţării, drapelul oraşului Chişinău şi distincţiile naţionale – piese de o valoare istorică deosebită şi o profundă încărcătură emoţională care au oferit expoziţiei un plus de eleganţă şi festivitate.

Menţionăm în mod special valoarea excepţională a celor două drapele-broderii executate cu multă dragoste şi acurateţe de către cunoscutele meşteriţe populare Maria Cârpă şi Natalia Vrabie[8].

Cea dea doua sală expoziţională a fost dedicată celor mai importante evenimente şi realizări obţinute de R. Moldova în cei 15 ani de la independenţă sub aspect economic, cultural şi educaţional.

Este vorba, întâi de toate, de o superbă colecţie de imagini fotografice color realizate de către fotoreporterii Agenţiei Informaţionale de Stat „Moldpres" graţie cărora vizitatorii muzeului au retrăit clipe de neuitat şi evenimente istorice care ne-au marcat destinul, au admirat frumuseţea plaiului natal, monumente de cultură şi istorie milenară, s-au reîntâlnit imaginar cu oamenii deosebiţi – politicieni, savanţi, oameni de cultură care au stat la leagănul independenţei noastre, cu şefi de state şi personalităţi cu nume de rezonanţă care ne-au vizitat republica, dar şi cu oameni simpli, muncitori şi ţărani de la coarnele plugului, care făuresc prezentul şi viitorul acestei ţări.

Odată cu proclamarea independenţei de stat Republica Moldova a devenit subiect al relaţiilor internaţionale reuşind să stabilească până în prezent relaţii politice, economice şi culturale cu peste 140 de state ale lumii. Ea este membru cu drepturi depline a mai multor organisme internaţionale, regionale şi subregionale cum ar fi Organizaţia Naţiunilor Unite, Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa, Pactul de Stabilitate pentru Sud-Estul Europei, Organizaţia Mondială a Comerţului, Conferinţa Europeană a ţărilor riverane Mării Negre ş.a.

Mai multe imagini fotografice etalate în cadrul unui compartiment distinct al expoziţiei au imortalizat momentul aderării Republicii Moldova la Organizaţia Naţiunilor Unite (1992), Consiliul Europei (1995) şi Organizaţia Mondială a Comerţului (2001); întâlnirile oficiale ale conducerii de vârf a republicii cu Walter Schwimmer, secretarul general al Consiliul Europei; Jiang Zemin, preşedintele Republicii Populare Chineze; Jacques Chirac, preşedintele Franţei; Vladimir Putin, preşedintele Federaţiei Ruse; Traian Băsescu, preşedintele României; Viktor Iuşcenko, preşedintele Ucrainei; participarea Republicii Moldova la prestigioase întruniri şi expoziţii internaţionale etc.[9].

Un loc aparte în expoziţie a revenit grupajului de materiale ce prezintă activitatea unor cunoscute întreprinderi industriale, instituţii bancare şi comerciale, a unor instituţii de învăţământ şi cultură care îşi datorează apariţia transformărilor epocale din ultimii 15 ani. Menţionăm aici societăţile pe acţiuni „Carmez", „Pielart", „Floare Carpet", „Bucuria"; întreprinderile vinicole „Mileştii Mici", „Dyonysos-Mereni", „Cricova", „Bostavanvin", „Româneşti" ş.a. a căror producţie este bine

[7] MNAIM, FB-23242, FB-22553, FB-22556, FB-22788, FB-21265.
[8] MNAIM, FB-23134, FB-24190.
[9] MNAIM, FB-23018-1, 2, 3; FA-10440-2; FB-24540 (1-32); FA-10963 (1-42).

cunoscută şi apreciată nu doar în republică ci şi departe de hotarele ei; primele bănci comerciale din republică „Victoriabanc", „Moldova agroindbanc", „Moldindconbanc", „Eximbanc" ş.a.

Următorul compartiment al expoziţiei a scos în evidenţă unele aspecte ale dezvoltării învăţământului şi culturii.

Reformarea sistemului de învăţământ este poate cea mai valoroasă performanţă pe care a obţinut-o Republica Moldova în cei 15 ani de independenţă. Acest lucru a devenit posibil graţie realizării în practică a Concepţiei dezvoltării învăţământului în R. Moldova aprobată prin Hotărârea Parlamentului din 15 decembrie 1994 şi a Legii Învăţământului (Pâslaru, Cara 2001, 86).

Întregul proces educativ a fost reorientat de la învăţământul totalitar sovietic la învăţământul european democratic bazat pe concepte educaţionale avansate.

Au apărut instituţii de învăţământ alternativ, prima dintre ele fiind Liceul de Creativitate şi Inventică „Prometeu" creat prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 473 din 29.08.1991. Suportul teoretic al activităţii liceului „Prometeu" îl constituie „Concepţia dezvoltării personalităţii elevului în condiţiile învăţământului de alternativă", elaborată de Aurelian Silvestru, doctor în pedagogie, autor de manuale, monografii şi cărţi de publicistică, director-fondator al instituţiei în cauză.

Pe lângă multiplele exponate ce reflectă activitatea Liceului „Prometeu" în expoziţie au fost prezentate şi o serie de piese cu referinţă la istoricul şi performanţele Liceului Teoretic „Dante Alighieri"[10], ale Universităţii Libere Internaţionale din Moldova[11] şi ale Academiei de Poliţie „Ştefan cel Mare", unica instituţie de învăţământ superior din ţară care pregăteşte cadre de ofiţeri cu calificare juridică superioară pentru toate subdiviziunile Ministerului Afacerilor Interne din Republica Moldova precum şi pentru alţi beneficiari interni.

Menţionăm aici setul de manuale şcolare elaborate de către profesorii Liceului „Prometeu" (*Limba şi literatura română*. Manual pentru cl. X de liceu. Autori: C. Şchiopu, M. Vâlcu-Şchiopu; *Adecedar*. Manual de limbă română pentru clasa I. Autori: M. Buruiană, S. Cotelea; *Manuel de Français*, (pentru cl. a II-a) Autori: Z. Vârlan, E. Onufrei, M. Scobioală ş.a.); câteva medalii şi diplome cu care au fost distinşi elevii celor două licee la diferite olimpiade şi prestigioase concursuri naţionale şi internaţionale; opere de artă realizate de liceeni; documente şi materiale ce relatează despre colaborarea dintre instituţiile de învăţământ din R.Moldova şi instituţiile similare din România, Italia, Rusia etc.

Dintre piesele de vestimentaţie expuse s-au evidenţiat, prin eleganţă şi frumuseţe, uniforma de ostaş al Gărzii de Onoare a Preşedintelui R. Moldova[12]; mantia de Doctor Honoris Causa a Universităţii din Minsk care a aparţinut fostului preşedinte al R. Moldova Petru Lucinschi; tunica generalului Pavel Creangă, ex-ministru al apărării; uniforma de cadet al Colegiului „Sf. Gheorghe" din Chişinău, precum şi cele ale elevilor Liceului de Creativitate şi Inventică „Prometeu".

Un spaţiu vast a fost destinat vieţii culturale şi ştiinţifice din ultimii 15 ani. Numeroase documente, imagini fotografice, afişe, cărţi au amintit publicului vizitator de cele mai importante evenimente culturale şi ştiinţifice, l-au familiarizat cu creaţiile unor savanţi, scriitori, compozitori şi interpreţi consacraţi cum ar fi Ion Druţă, Eugeniu Doga, Dumitru Matcovschi, Maria Bieşu, Dumitru Blajinu, Vasile Iovu, dar şi cu tinere talente – promotori ai valorilor culturale şi spirituale ale neamului.

Nu au lipsit din expoziţie nici materialele ce reflectă dificultăţile cu care s-a confruntat Republica Moldova pe parcursul celor 15 ani de existenţă.

Era post-totalitară şi de tranziţie s-a dovedit a fi foarte dificilă pentru majoritatea popoarelor est-europene. Dificultăţile ieşirii din totalitarism au produs multiple crize social-economice, politice, de identitate etc. (Impactul 1999, 11). Tranziţia la democraţie şi economia de piaţă a dus la pauperizarea în masă a populaţiei. Potrivit unor date neoficiale, din cauza şomajului şi a sărăciei circa un milion de locuitori ai Republicii Moldova, aproape tot potenţialul tânăr din satele republicii a plecat să lucreze în Rusia, Italia, Portugalia, Turcia, Grecia, Germania şi alte ţări.

Imaginile fotografice ale satelor părăsite, bătrânilor înfometaţi, copiilor abandonaţi, ale edificiilor industriale, caselor de cultură şi bisericilor distruse au developat cele mai dureroase proble-

[10] MNAIM, FB-24466.
[11] MNAIM, FB-22560.
[12] MNAIM, FB-22792-5, 6, 7, 8, 21.

me cu care se confruntă actualmente societatea moldovenească şi care necesită soluţionare la nivel de stat.

În expoziţie şi-au găsit reflectare şi o serie de acţiuni ale societăţii civile în sprijinul libertăţii presei, greve şi demonstraţii ale elevilor, studenţilor şi cadrelor didactice în sprijinul limbii române şi a istoriei românilor[13], manifestaţii de protest împotriva încercărilor de federalizare a Republicii Moldova etc.

Expoziţia a fost întregită de o colecţie de covoare cu chipul domnitorilor Ţării Moldovei Petru I Muşatinul, Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare, Bogdan III, Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu, Ioan Vodă cel Cumplit, Vasile Lupu, Dimitrie Cantemir şi Grigore Ghica. Aceste superbe opere de artă produse la Fabrica de covoare din Ungheni au fost urmate de un set impunător de fotografii cu imaginea celor mai frumoase monumente şi complexe memoriale edificate în ultimii 15 ani în memoria unor evenimente istorice şi personalităţi ilustre ale neamului. Menţionăm, întâi de toate, monumentul lui Ştefan cel Mare şi Sfânt din Bălţi, monumentul mitropolitului Petru Movilă şi cel al poetului Vasile Alecsandri din Chişinău, monumentul cântăreţului limbii noastre Alexei Mateevici şi cel al lui Ion şi Doinei Aldea-Teodorovici, Lumânarea Recunoştinţei din Soroca, monumentul înălţat în memoria eroilor căzuţi în luptele pentru independenţa Republicii Moldova la Chişinău, Complexul memorial „Capul de pod Şerpeni" şi Cimitirul de Onoare al Eroilor Români de la Ţiganca.

În finalul expoziţiei muzeale „Moldova Independentă" vizitatorii au avut posibilitatea să admire frumuseţea şi splendoarea unei compoziţii din cinci clopote executate în sticlă de către sculptorul F. Nutovici cu denumirea sugestivă „Creştinism", compoziţie ce simbolizează revenirea noastră la credinţă şi tradiţii, la adevăratele valori culturale şi spirituale ale neamului.

Mesajul principal pe care organizatorii acestei expoziţii au încercat să îl transmită publicului vizitator cu prilejul celor 15 ani de la proclamarea independenţei Republicii Moldova a fost îndemnul de a ocroti ceea ce poate avea mai scump un popor – libertatea şi demnitatea de neam, îndemnul de a ne debarasa de fantomele trecutului şi de a ne făuri o societate democratică în care să domine armonia, toleranţa, pacea şi bunăstarea.

Bibliografie

Beşleagă 1999: Vladimir Beşleagă, Mentalitatea colectivă şi procesele democratice din ultimii ani în Republica Moldova. Flux/Ediţia de vineri, nr. 29, 16 iulie 1999.

Curier Parlamentar 2006: Curier parlamentar. Buletin Informativ al Parlamentului Republicii Moldova, nr. 1, mai 2006.

Democraţia 2001: Democraţia în Europa Centrală şi de Sud-Est – aspiraţie şi realitate (sec. XIX-XX) (Satu Mare 2001).

Flux 1999: Flux/Ediţia de vineri, 25 iunie 1999.

Impactul 1999: Impactul trecutului totalitar asupra noilor democraţii din Europa Centrală şi de Est (Chişinău 1999).

Juc 2001: Victor Juc, Viaţa politică în Republica Moldova. Destin românesc 4, 2001, 26-46.

Moldova Suverană 2000: Moldova Suverană, nr. 19 (164), 8 iulie 2000.

Pâslaru, Cara 2001: Vlad Pâslaru, Angela Cara, Învăţământul din Republica Moldova în perioada de tranziţie la societatea democratică. Destin românesc 4, 2001, 78-97.

Ţîu 2002: Nicolae Ţîu, Diplomaţie în culise. Suveranitate, independenţă, război şi pace. 1990-1998 (Bucureşti 2002).

Independent Moldova seen though a museum exhibition

Abstract

The Moldovan Parliament voted the Declaration of Independence on 27th august 1991. During those days the Independence was identified for the majority of the citizens of the country with the exit from the darkness and the hope for a better future. 15 years have passed since then. To what degree we achieved our expectations – this is the question to which the organizers of the exhibition "Independent Moldova", which opened on 15th august 2006 at the National Museum of Archaeology and History of Moldova, tried to find.

[13] MNAIM, FB-22994.

More than 500 photos, documents, numismatic and heraldic objects, posters, military clothes, art objects, books and other relics brought into the attention of the visiting public different aspects of the political, social, economical, scientific and cultural life from the last years, which, in fact, makes up the subject of the present article.

List of illustrations:

Photo 1. The poster of the museum exhibition „Independent Moldova"

Photo 2. Sequence from the exhibition inauguration. Speaking Mircea Snegur, the first president of the Republic of Moldova.

Photo 3. Fragment from the exhibition.

Photo 4. State Flag with the signatures of the deputies from the first Moldovan parliament which voted the Declaration of Independence of the Republic of Moldova.

Независимая Молдова сквозь призму музейной выставки

Резюме

27 августа 1991 г. Молдавский Парламент принял Декларацию о Независимости Республики Молдова. Для большинства граждан страны независимость ассоциировалась с выходом страны из кризиса и надежду на процветающее будущее. С тех пор минуло 15 лет. В какой степени нам удалось реализовать эти надежды – это вопрос, на который попытались найти ответ организаторы выставки Независимая Молдова, открывшейся 15 августа 2006 г. в Национальном Музее Археологии и Истории Молдовы.

Более 500 фотографий, документы, нумизматические и геральдические образцы, плакаты, афиши, военная униформа, художественные работы, книги и другие реликвии воскресили в памяти посетителей выставки различные аспекты политической, социально-экономической, научной и культурной жизни последних лет, которые и явились темой данной статьи.

Список иллюстраций:

Фото 1. Афиша музейной выставки «Независимая Молдова».

Фото 2. Открытие выставки. У микрофона Мирчя Снегур, первый президент Республики Молдова.

Фото 3. Фрагмент выставки.

Фото 4. Государственный флаг с подписями депутатов первого молдавского парламента проголосовавших за Декларацию о Независимости Республики Молдова.

09.02.2007

Dr. Elena Postică, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

ASPECTE PRIVIND ETAPELE REFORMĂRII ÎNVĂŢĂMÂNTULUI SUPERIOR ÎN REPUBLICA MOLDOVA (1991-2006)

Sergiu Apostol

Dezvoltarea permanentă pe calea progresului social a fiecărei societăţi este în dependenţă directă de pregătirea profesională a cadrelor în general şi a cadrelor de conducere în special, iar pregătirea cadrelor pentru toate domeniile are loc în instituţiile de învăţământ.

Anume instruirea şi educaţia au o influenţă deosebită asupra progresului social. Ţările care au acordat atenţia cuvenită învăţământului, au creat o reţea naţională de instituţii în acest domeniu şi au finanţat activitatea lor în conformitate cu cerinţele timpului, au atins cel mai înalt grad de dezvoltare, asigurând şi un nivel de viaţă mai avansat pentru populaţie.

Crearea unei societăţi democratice avansate este de neconceput fără un sistem de învăţământ modern. Declararea independenţei Republicii Moldova, la 27 august 1991, a plasat ţara noastră într-o nouă paradigmă istorică. Obiectivul principal al tânărului stat chiar din momentul desprinderii de URSS a fost crearea unei societăţi democratice bazate pe valorile general-umane.

Ideile de reformare a vechii orânduiri social-politice în care s-a aflat societatea moldavă timp de aproape jumătate de secol au luat naştere în primul rând în mediul universitar. Universităţile au fost factorul care au promovat transformările social-economice şi politice dar care sunt, totodată, şi rezultatul acestora.

Perioada complicată de tranziţie în care a intrat Republica Moldova după ’91 a pus sistemul învăţământului superior la o serie de încercări: insuficienţa asigurării materiale, migrarea cadrelor calificate peste hotare, diverse probleme conceptuale ce au marcat procesul de studii. Dar cu toate deficienţele perioadei de tranziţie, sistemul învăţământului superior a promovat reforme în societate şi s-a reformat totodată singur.

Procesul de reformare a învăţământului superior are specificul său de a fi unul continuu. În opinia noastră, procesul de reformare a învăţământului superior din Republica Moldova a cunoscut patru etape.

Sistemul naţional al învăţământului superior cunoaşte prima etapă a reformei încă în perioada sovietică. Ea se plasează în perioada anilor 1987-1991, perioada încercărilor de reformare a sistemului social-economic, politic, educaţional şi cultural în cadrul „restructurării” lansate de M. Gorbaciov, care se răsfrâng şi asupra învăţământului universitar. Dacă încercăm să identificăm primul punct de reper al acestui proces, atunci putem constata că începutul procesului de modernizare a sistemului naţional al învăţământului universitar cunoaşte primele încercări ale reformei în anul 1987, când C.C. al P.C.U.S. aprobă actul intitulat „Principalele tendinţe de reformare a învăţământului superior şi a celui mediu special”. Astfel în întregul spaţiu sovietic, din 1987 până la destrămarea U.R.S.S., s-a desfăşurat un vast proces de adaptare a sistemului unional de învăţământ superior. Odată cu procesul de liberalizare şi modernizare a întregului sistem educaţional se trece la o etapă de reformare ideologică. Are loc abandonarea ideologiei totalitare şi a metodologiei marxist-leniniste şi adoptarea celor occidentale bazate pe democraţie şi pe valorile general-umane. Trecerea s-a desfăşurat anevoios şi adeseori dramatic, prin confruntări de idei, discuţii ştiinţifice, dezamăgiri în vechiul sistem, mitinguri şi demonstraţii de stradă. Procesul de reformare a sistemului de învăţământ universitar a însemnat pentru ţara noastră şi reîntoarcerea la valorile şi tradiţiile naţionale. Un element important l-a constituit adoptarea Legii Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti cu privire la revenirea limbii moldoveneşti la grafia latină (Legea 2000, 6) şi implementarea acesteia în sistemul de învăţământ, ce a însemnat pentru ţara noastră începutul educării unei noi generaţii în spiritul dragostei de neam şi de ţară.

Începutul ultimului deceniu al secolului XX a fost marcat în domeniul învăţământului universitar prin transformări radicale, însoţite de confrun-

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 331-336.

tarea a două tendinţe: cea autoritară şi cea de obţinere a autonomiei universitare, a libertăţilor academice, a celor financiare.

A doua perioadă începe odată cu Declaraţia de Independenţă a Republicii Moldova şi durează până în mai 1995, fiind caracterizată prin căutări insistente ale unor noi modele de organizare a societăţii şi a sistemului educaţional ce stă la baza ei.

În această perioadă un factor important al prosperării ţării pe plan economic, social şi educaţional îl constituie adoptarea la 29 iulie 1994 a Constituţiei Republicii Moldova. Prin art.35 Constituţia asigură obligativitatea învăţământului general, dreptul la cel liceal şi profesional, accesul la cel superior, precum şi la alte forme de instruire şi perfecţionare. Statul asigură dreptul de a alege limba de educaţie şi instruire a persoanelor. Instituţiile de învăţământ superior, inclusiv cele particulare, îşi desfăşoară activitatea beneficiind de dreptul la autonomie (Rusnac 1997, 137).

Perioada a treia cuprinde anii 1995-2005, care se caracterizează prin consolidarea învăţământului superior. În anul 1995 a fost adoptată Legea Învăţământului (Monitorul Oficial 1995, 48-49), care a pus baze temeinice ale organizării şi evoluţiei în continuare a sistemului educaţional în ansamblu. Şi în această perioadă apar noi instituţii de învăţământ superior, private, apar noi specialităţi şi specializări în conformitate cu necesităţile ţării. Noile realităţi social-economice şi politice din Republica Moldova au influenţat evoluţia învăţământului superior, încurajând apariţia şi consolidarea universităţilor particulare, ca formă alternativă a învăţământului de stat, fiind legalizată prin Legea Învăţământului. În art. 13 al acestei Legi este stipulat: „Învăţământul în Republica Moldova poate fi de stat şi particular", iar în art. 36 sunt nominalizate drepturile şi obligaţiile, organizarea învăţământului particular: 1. Învăţământul particular inclusiv cel cooperatist constituie o alternativă a învăţământului de stat; 3. Învăţământul particular se organizează şi funcţionează pe principiul nonprofit şi respectă standardele educaţionale de stat; 5. Elevii şi studenţii din învăţământul particular se pot transfera în instituţii de învăţământ de stat; 7. Conducătorii instituţiilor de învăţământ particular şi fondatorii acestora poartă răspundere de calitatea învăţământului, de condiţiile de educaţie şi instruire în conformitate cu legislaţia în vigoare.

În sistemul învăţământului superior au loc transformări esenţiale. În primul rând trebuie de menţionat creşterea bruscă a numărului instituţiilor de învăţământ superior de tip universitar. Dacă cu zece ani în urmă în republică funcţionau 9 instituţii superioare de stat de tip universitar, apoi în anul 2000 în Republica Moldova îşi desfăşurau activitatea 42 de instituţii de învăţământ superior, dintre care 14 de stat şi 28 particulare (Costaş 2000, 305-306).

Ca urmare a creşterii numărului instituţiilor de învăţământ superior, a crescut esenţial şi numărul studenţilor. În anul 2000 numărul studenţilor a atins cifra de 79,1 mii, adică 217 studenţi la 10 mii de locuitori (Departamentul 2000).

În ultimii ani treptat a scăzut numărul studenţilor care îşi fac studiile cu finanţare de la buget şi a crescut numărul studenţilor care îşi fac studiile cu finanţarea contra plată. Astăzi 50% din numărul total de studenţi sau fiecare a doilea îşi fac studiile prin contract contra plată la instituţiile de stat şi cele particulare. În pofida faptului că numărul instituţiilor particulare de tip universitar de două ori depăşeşte numărul celor de stat, în instituţiile de stat îşi fac studiile 80% din numărul total de studenţi şi numai 20% la cele particulare. Adică, instituţiile de stat rămân şi în continuare să joace rolul hotărâtor în pregătirea cadrelor de specialişti pentru toate domeniile vieţii sociale.

Atunci când în Republica Moldova „înflorea" învăţământul privat, paralel, în Europa Occidentală Procesul de la Bologna abia se contura ca acţiune paneuropeană. În acest cadru, învăţământul superior din Republica Moldova a avut prima ocazie de afirmare pe plan extern în perioada guvernării Alianţei pentru Democraţie şi Reforme (1998-1999). La acel moment, România, în calitatea sa de actor iniţiator şi promotor al Procesului Bologna, a acordat un sprijin considerabil Republicii Moldova. Ajutorul s-a evidenţiat mai ales prin definitivarea demersurilor înaintate la nivel extern. În baza Acordului de colaborare dintre România şi Republica Moldova, în anul 2000 au fost înmatriculaţi ca bursieri: 1000 de studenţi la studii universitare, 500 de liceeni la studii preuniversitare şi 100 la studii de doctorat. În Moldova îşi făceau studiile în instituţii universitare peste 200 de studenţi din România (Solomon 2001, 125).

Între cele două state a existat o colaborare fructuoasă în problemele legate de modernizarea învăţământului la toate formele: schimb de delegaţii, de specialişti, de informaţii şi experienţă privind sistemele naţionale de învăţământ, elaborarea şi armonizarea programelor şi manualelor şcolare (Solomon 2001, 125) etc.

Din cauza crizelor politice şi, ulterior, a „îngheţării" relaţiilor bilaterale dintre Republica Moldova şi România, acest proces a fost sistat. Prin urmare, sistemul educaţional a cunoscut o izolare de aproximativ trei ani şi a pierdut o etapă favorabilă afirmării sale externe. Totodată, s-a ratat şi ocazia de includere a Republicii Moldova în programele regionale şi comunitare europene, prin care s-ar fi putut adera mult mai rapid la sistemul educaţional european.

Abia în toamna anului 2004 s-a conştientizat de către puterea politică de la Chişinău faptul că dezideratul integrării în structurile Uniunii Europene s-ar fi realizat mult mai rapid dacă sistemul educaţional ar fi fost interconectat cu prevederile Procesului de la Bologna (Procesul de la Bologna 2005, 5).

Anume prin politicile educaţionale se poate asigura o stabilitate durabilă a procesului integrator, deoarece acest domeniu are menirea de a forma noile elite economice, politice, sociale şi culturale, de a participa activ la elaborarea, implementarea şi monitorizarea multiplelor politici cu rol integrator, dar şi de a stimula celelalte domenii pentru dezvoltarea societăţii.

Etapa a patra demarează odată cu aderarea Republicii Moldova la Procesul de la Bologna, ce constituie un element premergător integrării europene şi continuă până în prezent.

Procesul de la Bologna reprezintă un cadru prin intermediul căruia statele europene şi-au propus să creeze, până în 2010, un spaţiu unic european al învăţământului superior. Realizarea acestui scop are rolul de a dezvolta în Europa o economie competitivă, bazată pe cunoaştere, care ar avea potenţialul de a oferi locuri de muncă mai bune şi de a crea o mai mare coeziune socială. Esenţa acestui proces constă în conştientizarea faptului că Europa cunoaşterii este un factor indispensabil al creşterii social-umane, precum şi o componentă esenţială a procesului de consolidare şi îmbogăţire a cetăţeniei europene (Formarea 2005, 5).

Republica Moldova aderă la acest proces în mai 2005, la Bergen (Norvegia) în cadrul Conferinţei Miniştrilor Europeni, responsabili de învăţământul superior, concomitent cu Armenia, Azerbaidjan, Georgia şi Ucraina, grupul total de state-membre constituindu-l deja 45 de ţări (Formarea 2005, 5; Cooperare internaţională).

Procesul de la Bologna are următoarele direcţii strategice: Asigurarea calităţii; Promovarea dimensiunii europene în învăţământul superior; Sinergia învăţământului/cunoaşterii şi ştiinţei; Adoptarea unui sistem bazat pe cicluri; Promovarea mobilităţii; Constituirea titlurilor (gradelor); Instituţiile de învăţământ superior şi studenţii; Educaţia pe parcursul întregii vieţi/colaborarea universităţilor cu piaţa muncii; Atractivitatea învăţământului superior european.

Odată cu desfăşurarea acţiunilor privind aderarea la Procesul Bologna, cadrul legislativ din domeniul educaţional a cunoscut o serie de modificări prin care acesta a devenit compatibil, în mare parte, cu cerinţele prevederilor Procesului Bologna. Astfel, o serie de modificări au fost efectuate în primăvara şi vara anului 2005 în Legea Învăţământului, în Nomenclatorul Specialităţilor. Totuşi, cel mai important demers iniţiat de Guvernul Republicii Moldova îl reprezintă elaborarea noului cadru legislativ din domeniul educaţional, încorporat într-un Cod de Legi distinctive. Armonizarea sistemului educaţional intern cu prevederile Procesului de la Bologna nu poate fi efectuată fără a ţine cont de ceea ce se întâmplă în realitate. Prin urmare, asemenea evaluări ar trebui realizate anual. În procesul de elaborare a acestora trebuie să fie implicaţi şi beneficiarii direcţi ai serviciilor educaţionale.

Referindu-ne la aspectul cadrului instituţional, acesta poate fi considerat definitivat din perspectiva guvernamentală şi foarte slab dezvoltat în ceea ce priveşte participarea beneficiarilor direcţi sau indirecţi (studenţi, profesori, angajatori, structuri ale societăţii civile ş.a.). Principalele atribute instituţionale din domeniul învăţământului superior le are în competenţa sa Ministerul Educaţiei şi Tineretului al Republicii Moldova, activitatea căruia este reglementată prin Hotărârea Guvernului nr. 289 din 13 mai 1994, cu modificările ulterioare. La nivelul Parlamentului, îşi desfăşoară activitatea Comisia permanentă pentru cultură, ştiinţă, învăţământ, tineret, sport şi

mijloace de informare în masă, care este compusă din 11 membri şi care cooperează cu Ministerul de resort[1].

La nivelul instituţiilor implementatoare ale Procesului de la Bologna, sistemul naţional de învăţământ superior este caracterizat ca un proces de stabilizare. Totuşi, mai există o serie de diferenţieri referitoare la tipologia instituţiilor de învăţământ superior şi la mecanismele de finanţare a acestora. De exemplu, conform tipologiei teritoriale, observăm că instituţiile de învăţământ superior de nişă sunt concentrate în capitală, iar în provincii (Bălţi, Cahul, Comrat ş.a.) funcţionează doar instituţii de învăţământ superior generalistic.

Un alt fenomen la care asistăm şi care poate să se amplifice este cel al „convertirii" universităţilor nestatale în universităţi de stat. La prima vedere acest fapt pare benefic. Dar, în chintesenţa lucrurilor, dacă acest proces se va amplifica, atunci vom avea de înţeles că modelul învăţământului nestatal a eşuat din cauza lipsei de viziuni şi de management strategic, dar şi a imixtiunii excesive a puterii politice şi guvernamentale în piaţa serviciilor educaţionale. La acest moment nu putem considera existenţa eşecului învăţământului superior, deoarece este necesară reglementarea peţei serviciilor educaţionale de nivel superior. În cadrul sistemului s-a creat o stare de egalitate. Este un moment propice pentru iniţierea implementării modelului consorţiilor universitare.

Conform primei acţiuni a obiectivului 75 din Planul de Acţiuni, pentru aderarea la Procesul Bologna şi pentru evaluarea acţiunilor de postaderare şi ajustare, în Republica Moldova au fost create următoarele instituţii:

- Comisia Guvernamentală pentru Monitorizarea Implementării Prevederilor Procesului Bologna;
- Consiliul Naţional de Formare Continuă;
- Serviciul de Recunoaştere şi Echivalare a Actelor de Studii în cadrul Ministerului Educaţiei şi Tineretului.

La nivelul fiecărei instituţii din cadrul sistemului naţional de învăţământ superior, au fost create grupuri de promotori ai Procesului de la Bologna. Aceste grupuri au rolul de a oferi sprijin informativ privind buna implementare a Procesului şi a reformei în cadrul respectivelor unităţi de învăţământ superior.

Este îmbucurător faptul că asistăm la o creştere continuă a numărului de studenţi, în contextul unei scăderi a numărului populaţiei. În anul de studii 2005-2006, în instituţiile de învăţământ superior din Republica Moldova au fost admişi 34 553 de tineri şi tinere, pe când în anul de studii 2003-2004 au fost înmatriculaţi 30 150 studenţi. Deci, această tendinţă este în ascensiune lentă, dar sigură, pe fundalul unei economii slab dezvoltate. Evaluând din perspectivă cantitativă categoria studenţilor, constatăm că în ultimul deceniu numărul lor aproape că s-a dublat. De exemplu, în 1997, la 10 mii locuitori erau 180 de studenţi (Învăţământul (1997/1998-2004/2005)), pe când în 2005 datele menţionează aproximativ 351 de studenţi (Activitatea instituţiilor 2005-2006). Tendinţa de creştere demonstrează că accesul la studii universitare devine din ce în ce mai liber, iar limitările de vârstă sunt atenuate. La fel, această situaţie de creştere a numărului de studenţi ne demonstrează faptul că educaţia reprezintă o prioritate pentru cetăţenii Republicii Moldova. Trebuie de specificat că o parte din banii destinaţi pentru educaţie sunt proveniţi din transferurile efectuate de către persoanele plecate peste hotare. Fenomenul migraţiei forţei de muncă scoate în evidenţă faptul că 13,2% din fluxurile financiare care vin în Republica Moldova sunt orientate spre serviciile educaţionale (Transferuri de bani 2004, 60).

Este cert că acest procent va creşte, deoarece populaţia plecată la muncă peste hotare consideră cheltuielile pentru serviciile educaţionale drept o investiţie de viitor. Pe de altă parte, procesul de masificare a învăţământului superior presupune şi o apropiere a universităţilor de beneficiari. Dar, o consecinţă negativă este scăderea calităţii serviciilor educaţionale oferite. Însă statisticile nu relevă ponderea persoanelor admise care au absolvit în acelaşi an nivelul preuniversitar de studii şi ponderea persoanelor care au fost admise cu diferenţă între anul absolvirii nivelului de învăţământ secundar şi anul admiterii în unitatea de învăţământ superior. Mai este util de estimat şi

[1] Preşedintele acestei comisii, Victor Stepaniuc, a specificat că, personal, este conştient de amplitudinea şi ireversibilitatea Procesului, mai ales în contextul în care numărul de studenţi creşte continuu (Conform „Procesul de la Bologna are aspecte pozitive, dar şi negative pentru Republica Moldova, susţine Victor Stepaniuc", publicat de Agenţia de ştiri „Infotag" la 24 februarie 2006, material disponibil în varianta electronică la adresa: http:// www.infotag.md/knewsro/52058/.)

ponderea persoanelor care studiază concomitent la mai multe facultăţi, sau au urmat anterior o altă facultate. Totuşi, accesibilitatea studiilor superioare nu este restrictivă, mai ales pentru persoanele care doresc să urmeze studii universitare în regim cu taxă.

Conform structurii învăţământului superior din Republica Moldova, încă nu există statistici oficiale publice prin care să se releve ponderea studenţilor pe cicluri de studii şi dacă traseele le sunt deschise sau semideschise. Prin urmare, este nevoie ca Ministerul de resort să elaboreze studii statistice şi sociologice detaliate pentru a cunoaşte cum stau lucrurile şi din acest punct de vedere. Analiza calitativă trebuie să demonstreze cum s-au racordat instituţiile de învăţământ superior la noile prevederi din punctul de vedere al curriculei, al serviciilor oferite, al participării beneficiarilor în managementul instituţional, aspecte în conformitate cu principiile enunţate în Declaraţiile Conferinţelor ministeriale ale Procesului Bologna. Studiile cantitative trebuie să se refere la ponderea studenţilor pe niveluri de studii, la aspectele mobilităţii academice ş.a.

În concluzie, remarcăm că procesul de racordare a sistemului educaţional din Republica Moldova la standardele şi valorile statelor-membre ale UE, dar şi la prevederile Procesului de la Bologna s-a dovedit a fi unul sinuos, delicat şi dificil de aplicat. Procesul de la Bologna este o acţiune complementară procesului de unificare a politicilor şi economiilor europene, prevederile şi standardele UE în domeniul educaţional sunt aceleaşi ca şi cele promovate prin Procesul de la Bologna. Astfel, dacă din punct de vedere politic şi economic, la capitolul extindere spre Est a Uniunii Europene, lucrurile sunt încă nesigure, apoi din punctul de vedere al domeniului educaţional şi al politicilor de tineret există o perspectivă integratoare. Un rol deosebit îl au anume acţiuni de cooperare şi mobilitatea academică, prin care se realizează racordarea la standardele şi valorile europene din perspectiva schimbului de experienţă. De aceea, Planul de Acţiuni pune un accent deosebit pe aspectele schimbului de experienţă, pe mobilitatea academică, pe iniţiative sociale şi pe utilizarea noilor tehnologii informaţionale şi a metodelor nonformale de educaţie.

Bibliografie

Costaş 2000: A. Costaş, Evoluţia învăţământului superior din Republica Moldova şi integrarea în spaţiul european. In: Moldova, România, Ucraina: Integrarea în structurile europene (Chişinău 2000), 305-311.

Departamentul 2000: Departamentul Analize Statistice şi Sociologice al Republicii Moldova, Expres-Raport, 24 noiembrie 2000. Activitatea Instituţiilor de Învăţământ Universitar la începutul anului de studii 2000-2001.

Formarea 2005: Formarea spaţiului european de învăţământ superior. Procesul Bologna (Chişinău 2005).

Legea 2000: Legea Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti cu privire la revenirea limbii moldoveneşti la grafia latină. In: Mihai Cernencu, Andrei Galben, Gheorghe Rusnac, Constantin Solomon, Republica Moldova: Istoria Politică (1989-2000): Documente şi materiale, vol. I (Chişinău 2000).

Monitorul Oficial 1995: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 62-69, 9 noiembrie 1995.

Procesul de la Bologna 2005: Procesul de la Bologna. Materiale informative (Bălţi 2005).

Rusnac 1997: Gheorghe Rusnac, Învăţământul şi consolidarea statului în Republica Moldova. In: Statul naţional şi societatea politică: Moldova în anii 90. Materiale I simpozion moldo-german (Chişinău, 13-18 octombrie 1996), Chişinău 1997.

Solomon 2001: Constantin Solomon, Colaborarea Republicii Moldova cu România (1990-2000). Destin Românesc 4, 2001.

Transferuri de bani 2004: Transferuri de bani de la cetăţenii Republicii Moldova, aflaţi peste hotare la muncă, Organizaţia Internaţională pentru Migraţie – OIM Moldova, Chişinău, decembrie 2004.

Activitatea instituţiilor 2005-2006: Activitatea instituţiilor de învăţământ mediu de specialitate şi superior la începutul anului de studii 2005-2006, www.statistica. md/statistics/ dat/770/ro/invatamint_superior_2005_2006.pdf. [Accesat 01 decembrie 2006].

Cooperare internaţională: Cooperare internaţională: Procesul de la Bologna: istoric. /http://www.edu.gov.md/?lng=ro&MenuItem=5&SubMenu0=1&SubMenu1=1 [Accesat: 02. februarie 2007].

Învăţământul (1997/1998-2004/2005): Învăţământul (1997/1998-2004/2005), www.statistica.md/statistics/dat/742/ro/invatamint_1997_2005_ro.htm. [Accesat 01 decembrie 2006].

Reformation of higher education in the Republic of Moldova (1991 - 2006)

Abstract

The higher education of the Republic of Moldova has known a series of transformations as regards the period of transition. The most significant was the accession of our country to the Bologna Process, which gave rise to radical reforms concerning the system of the higher education, the implementation of the European Credit Transfer System, the diversification of professional fields, providing of conditions for proper academic mobility, as well as the acknowledgement of Moldovan diplomas abroad.

The integration process can be fostered only by means of proper educational policies, as this field is aimed at the formation of new economical, political, social and cultural elites.

Некоторые аспекты реформирования высшего образования в Республике Молдова (1991-2006 гг.)

Резюме

В процессе так называемого переходного периода в системе высшего образования произошли существенные преобразования.

Присоединение страны к Болонскому Процессу способствовало реформированию системы высшего образования. Существенным моментом явилось внедрение Европейской Системы Зачетных Единиц и модернизация классификатора профессионального образования. В результате созданы реальные условия для академической мобильности и признания дипломов высшего образования за пределами нашей страны.

Продолжительности и стабильности интеграционного процесса можно достичь только в условиях правильной правовой политики в образовательной системе, которой принадлежит ведущая роль в формировании политической, социальной и культурной элиты общества.

23.02.2007

Sergiu Apostol, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova

MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE – DE LA UTOPIE LA CERTITUDINE

Elena Ploşniţă

Muzeul contemporan este un semn distinct al nivelului naţional de cultură al unei ţări. Astăzi Muzeul este „o instituţie ştiinţifică şi culturală, care colecţionează, conservă şi pune în valoare, prioritar prin expoziţii, bunuri culturale în scopul instruirii, educării şi agrementului celui mai larg public"(Florescu 1998, 18). Această definiţie cuprinzătoare elaborată de ICOM este acceptată în toată lumea muzeografică, de zeci de mii de muzee de pe toate continentele. În ultimii ani numărul instituţiilor muzeale a crescut vertiginos. Se estimează că numai în Europa există circa 13.500 de aşezăminte muzeale. Este necesar să menţionăm că „mijloacele de a păstra bunurile materiale au decurs din nevoia unei conservări a imaginii despre om şi societate, a realizărilor pe diverse planuri întreprinse de individ şi instituţii. Instrumentul prin care s-a realizat şi continuă să se opereze o astfel de acţiune îl reprezintă de aproape două milenii – instituţia muzeală" (Opriş 1994, 8). Dar afirmarea Muzeului în plan public în diferite ţări s-a făcut treptat şi în condiţii social-economice şi politice diferite.

În Basarabia, instituţia muzeală şi-a făcut drum cu greu în mentalitatea colectivă şi în cultură, deşi pentru cauza Muzeului, începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea, au militat oameni de cultură şi ştiinţă, propunând spre realizare diverse tipuri şi modele muzeografice. În epoca modernă au funcţionat mai multe asociaţii şi societăţi cultural-ştiinţifice care au promovat ideea Muzeului. Unele dintre aceste instituţii şi-au însuşit misiunea de salvare şi protejare a patrimoniului arheologic şi istoric, înfiinţând chiar nuclee muzeistice. Basarabia fiind o regiune bogată în antichităţi a înregistrat şi un număr mare de colecţionari şi colecţii, de muzee private. În ciuda celor enunţate mai sus, în ţinutul dintre Prut şi Nistru, primul muzeu public apare abia la sfârşitul secolului al XIX-lea, în 1889 – Muzeul Zemstvei, un model de instituţie muzeală implantat în cultura Basarabiei din muzeografia rusă. În următoarele decenii, gândirea muzeistică evoluează, accentul punându-se pe organizarea muzeelor didactice şi bisericeşti.

Odată cu anul 1944, Basarabia – devenită RSS Moldovenească – este încorporată Uniunii Sovietice, iar Muzeul devine un important instrument ideologic al politicii culturale de stat, un apendice al muzeografiei sovietice. Una din particularităţile sistemului muzeal este existenţa unor muzee ale ţinutului natal (Heimatmuseum-muzeu regional). Dar se dezvoltă şi muzeografia istorică care aduce în 1983 în peisajul muzeal al republicii o unitate nouă, de profil – Muzeul de Istorie. În perioada regimului sovietic muzeele erau considerate instituţii ştiinţifico-culturale de masă, fiind incluse în sistemul de propagandă al partidului comunist. Muzeografia se dezvolta urmând învăţătura marxist-leninistă conform căreia „numai metodologia marxist-leninistă ne dă posibilitatea să înţelegem în mod just esenţa şi funcţiile muzeului ca fenomen social precum şi condiţionarea istorică a dezvoltării muzeului prin nevoile sociale ivite" (Галкина, Иваницкий 1957, 13). Muzeul trebuia să-i educe pe oamenii sovietici „în spiritul construcţiei comuniste". Toate manifestările pentru public trebuiau să fie fundamentate pe teoria marxist-leninistă. Funcţia de cercetare ştiinţifică a muzeului era diminuată total, prioritate acordându-se funcţiei instrucitiv-educative, procesul educaţional fiind limitat la „asimilarea sloganelor ideologice ale statului comunist". Muzeul funcţiona şi se dezvolta fără o legislaţie de profil.

După 1991, instituţia muzeală din Republica Moldova caută, încearcă să-şi găsească propria identitate, să redevină un centru de educaţie a conştiinţei naţionale, de recuperare a imaginii istorice şi culturale. Aruncat în infernul tranziţiei postcomuniste, Muzeul evoluează într-un sistem politic şi economic plin de crize şi contradicţii, fără o dezvoltare structural-tematică, fără o preocupare pentru o riguroasă specializare tematică. În anii 1991-1993 s-a încercat o reorganizare conceptuală a muzeografiei contemporane din Republica Moldova, dar schimbările efectuate nu au depăşit rebotezarea titlurilor unor muzee. Astfel toate muzeele ţinutului natal au devenit peste noapte muzee de istorie şi etnografie sau de etnografie şi

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 2, 2007, 337-346.

istorie. Trei muzee din republică, printr-o hotărâre a Colegiului Ministerului Culturii, au primit titulatura de muzeu naţional – *Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei* şi *Muzeul Naţional de Artă*. Totodată trebuie să subliniem că evenimentele de la 1991 au impus rejudecarea întregii istorii a republicii pentru repunerea în valoare a acelor fenomene, evenimente, personalităţi care au avut un rol fundamental în făurirea trecutului nostru, dar fals interpretate sau minimalizate de istoriografia comunistă. Au fost lichidate muzeele politice. Muzeul de Istorie devine beneficiarul centralizărilor de tot felul, el încorporând în patrimoniul său colecţiile tuturor muzeelor lichidate: *Muzeul Prieteniei Popoarelor, Muzeul gazetei leniniste Iskra, Muzeul Republican „G. Iv. Kotovski şi S. Gh. Lazo", Muzeul Partidului Comunist al RSSM, Muzeul Republican de Istorie a Religiei*, fapt apreciat în mod diferit atât de societatea civilă cât şi de comunitatea muzeografică. Dar oricum am privi lucrurile, Muzeul de Istorie a salvat ceea ce societatea putea să distrugă în vâltoarea evenimentelor de la 1991. În urma acestui fapt s-a schimbat şi configuraţia patrimoniului, crescând valoric, dar mai ales numeric. Muzeografii de la Muzeul de Istorie au avut succes în salvarea patrimoniului cultural, dar nu au reuşit să elaboreze conceptul muzeului de istorie în noile condiţii social-economice şi politice, nu au izbutit să creeze o expoziţie permanentă care să răspundă cerinţelor publicului şi rigorilor ştiinţifice, mai explicit, nu au avut izbândă în eforturile lor de a organiza un muzeu bine argumentat, bine făcut pentru „a lumina istoria adevărată în toate componentele acesteia". Muzeul a rămas la un nivel de exprimare necorespunzător, depăşit. Expoziţiile temporare organizate, unele chiar foarte reuşite, nu au rezolvat impasul în care se găsea muzeul.

Ministerul Culturii nu a elaborat o politică coerentă, o strategie de dezvoltare durabilă a întemeierilor muzeale, o strategie bine dirijată şi, mai ales, asigurată financiar. Nu s-a făcut o sistematizare a reţelei muzeistice pentru a se stabili profilurile, tipurile şi activităţile specifice. Instituţia muzeală din Moldova nu s-a transformat radical, aşa cum ar fi fost normal. Unele măsuri s-au dovedit a fi chiar descurajatoare, dăunătoare evoluţiei muzeografiei.

Republica Moldova este un compendiu de istorie şi cultură, în spaţiul ei teritorial dintre Prut şi Nistru, fără raioanele de est, fiind înregistrate 70 de aşezăminte muzeale, toate apărute în perioada regimului sovietic, excepţie făcând doar Muzeul Zemstvei, astăzi Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală. Aceste muzee planificate în cabinetele secretarilor de partid nu au avut timpul necesar ca să se dezvolte armonios. Ele au fost înfiinţate pe loc gol, fără patrimoniu, de multe ori fără specialişti şi fără sediu adecvat activităţilor instituţiei muzeale. Muzeografii au fost nevoiţi într-un timp foarte scurt, cu eforturi enorme să rezolve concomitent mai multe probleme, să dezvolte toate funcţiile muzeului inclusiv dezvoltarea patrimoniului, conservarea şi chiar restaurarea pieselor muzeale, organizarea expoziţiilor. Pentru comparaţie, menţionăm că în Europa de Apus, pentru dezvoltarea acestor funcţii muzeele au avut la dispoziţie două secole, pe când republica noastră doar 50 de ani şi aceştia sub „muzeografie sovietică". Patrimoniul pe care îl deţin astăzi muzeele Moldovei, de cele mai multe ori nu corespunde profilului, el având un caracter pluritematic, cu colecţii de etnografie, istorie, arheologie, numismatică, artă, ştiinţele naturii. Este necesar să menţionăm că în jurul celor trei muzee naţionale gravitează întreaga reţea muzeală. În ultimii ani, asistăm la o tendinţă de creare a muzeelor într-o manieră complet străină evoluţiei muzeografiei europene, străină culturii şi idealurilor naţionale. Cu orice preţ dorim şi promovăm o linie a noastră, proprie de dezvoltare a muzeelor, fără să ţinem cont de evoluţia muzeografiei mondiale, de doleanţele publicului, de democratizarea muzeului care are loc în toată lumea. Guvernanţii, nefiind specialişti, fundamentează această „linie", iar noi, muzeografii, suntem obligaţi să o traducem în viaţă. În ultimii ani se pune un accent deosebit pe muzeografia militară cu evidente accente de eroizare, cu crearea unor muzee la cererea clasei politice comuniste, fără a ţine cont de necesităţile majore ale societăţii civile. Ministerul Culturii nici după 15 ani de târâş spre Europa nu are o concepţie de dezvoltare a muzeelor, totul fiind lăsat în voia hazardului.

În aceste condiţii de incertitudine, de criză conceptuală, de labilitate, în viaţa muzeelor în vara anului 2004 se includ două forţe motrice: Guvernul Republicii Moldova şi Academia de Ştiinţe. Astfel la 15 iulie 2004, Parlamentul Republicii aprobă *Codul cu privire la ştiinţă şi inovare al Republicii Moldova*, al cărui articol 131 stipulează tipurile şi structura organizaţiilor din sfera ştiinţei şi inovării, în funcţie de statutul lor ştiinţific, organizatoric şi social. Organizaţiile din sfera şti-

inţei şi inovării sunt divizate în mai multe tipuri, printre ele este înregistrat şi *muzeul ştiinţific*. Ce înseamnă *muzeu ştiinţific*? Cine ar putea să ne dea un răspuns rezonabil? Codul nu prezintă explicaţii cu privire la termenul de *muzeu ştiinţific*, deşi ar trebui să o facă în capitolul II la *Noţiuni şi definiţii*. Conceptul acesta de *muzeu ştiinţific* nu este expus nici în Legea muzeelor, aprobată de Parlamentul Republicii Moldova în decembrie 2002, în care sunt definite mai multe noţiuni legate de muzeu şi activităţile muzeale.

Pentru a lămuri lucrurile consemnăm faptul că reţeaua muzeală din Moldova a fost creată în perioada postbelică şi s-a dezvoltat conform principiilor marxist-leniniste ale muzeografiei sovietice. Având în vedere această particularitate a muzeografiei moldoveneşti, concretizăm că încă în 1929, F.I. Schmidt, unul din primii autori de lucrări teoretice din muzeografia socialistă, analizând reţeaua muzeală sovietică după criteriul destinaţiei sociale a Muzeului, a stabilit trei tipuri: muzee ştiinţifice, muzee publice şi muzee ale instituţiilor de învăţământ (Шмит 1929, 52). În anii '50-'60 ai secolului XX în muzeografia mondială au loc transformări radicale în ceea ce priveşte tematica şi structura instituţiilor muzeale. În aceeaşi perioadă în muzeografia sovietică apar mai multe publicaţii cu privire la tipologia muzeelor, sunt organizate diverse conferinţe ştiinţifice, la care sunt puse în discuţie categoriile de muzee, tipurile de muzee, principiile de clasificare a instituţiilor muzeale. În 1984, Direcţia Muzeelor a Ministerului Culturii al URSS organizează o Comisie în frunte cu A. M. Razgon, unul din marii teoreticieni ai muzeografiei sovietice, care urma să elaboreze principiile şi structura clasificării muzeelor conform semnificaţiei sociale, profilului instituţiei şi conform criteriului administrativ. Comisia a ajuns la concluzia că „muzeul este astăzi în aceeaşi măsură instituţie ştiinţifică şi culturală" şi a considerat că prin semnificaţia lor socială instituţiile muzeale din URSS pot fi divizate în trei tipuri : muzee ştiinfico-culturale (publice), muzee de cercetare şi muzee ale instituţiilor de învăţământ (Гнедовский, Хлопина 1987, 34). La categoria de muzee de cercetare au fost plasate şi muzeele din cadrul Academiei de Ştiinţe, inclusiv muzeele academiilor din republicile unionale. Muzeele din cadrul Academiei de Ştiinţe care funcţionează pe lângă institutele de cercetări ştiinţifice nu întrunesc toate trăsăturile unui muzeu public, mai degrabă acestea sunt nişte laboratoare de cercetare, în care sunt depozitate, spre a fi studiate, diverse obiecte, provenite din cercetări de teren. Ele pot fi atribuite la tipul muzeelor de cercetare sau la categoria muzeelor departamentale, dacă este necesară o clasificare a lor. De aceea nu este clar de unde a apărut această noţiune de *muzeu ştiinţific* în Codul cu privire la ştiinţă şi inovare al Republicii Moldova şi ce presupune acest concept? Din care muzeografie? În general, astăzi sunt plauzibile două tipuri de muzee: de drept privat sau de drept public. În multe ţări în sistemul de clasificare a muzeelor se ţine cont, în primul rând, de patrimoniul instituţiei muzeale, evidenţiindu-se două tipuri de muzee: specializate şi enciclopedice. Tendinţa ce predomină în tipologia muzeelor din Europa, care trece printr-un amplu proces de democratizare muzeală, este clasificarea, în funcţie de accesul publicului la patrimoniul muzeal, astfel înregistrându-se două tipuri de muzee: cu acces general şi cu acces specializat. În muzeografia moldovenească contemporană nu este înregistrat conceptul de muzeu ştiinţific. Legea muzeelor specifică în articolul 18 că „în funcţie de semnificaţia, valoarea şi mărimea patrimoniului muzeal, de capacitatea ştiinţifică şi tehnica de evidenţă, cercetare, restaurare şi punere în valoare a acestuia, muzeele pot fi: naţionale, departamentale, judeţene, municipale, orăşeneşti, comunale, săteşti, ale unităţilor teritoriale autonome, obşteşti, private, ale întreprinderilor, instituţiilor, organizaţiilor, asociaţiilor, confesiunilor religioase etc."(Monitorul Oficial 2003, 16).

Surprizele muzeale au continuat şi în 2005. Pe parcursul acestui an în cadrul câtorva şedinţe ale Guvernului sunt puse în discuţie măsurile de optimizare a sferei ştiinţei şi inovării. După multă osteneală muzeografică, în *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 168-171 din 16 decembrie 2005 este publicată Hotărârea Guvernului nr. 1326 „Cu privire la măsurile de optimizare a infrastructurii sferei ştiinţei şi inovării", din care demnă este de reţinut următoarea însemnare: „În scopul concentrării resurselor intelectuale, materiale şi financiare ale sferei ştiinţei şi inovării asupra eficientizării cercetărilor ştiinţifice, accelerării soluţionării problemelor stringente din domeniul economic, social, ecologic şi cultural şi creării infrastructurii inovaţionale, guvernul hotărăşte: 1. Se aprobă Lista organizaţiilor şi instituţiilor din sfera ştiinţei şi inovării reorganizate şi create în rezultatul reorganizării ale Academiei de Ştiinţe a Moldovei şi organelor centrale de specialitate ale administraţiei publice" (Monitorul Oficial 2005,

82). În coada listei sunt plasate şi două muzee – Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei şi Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală. Evenimentele au continuat şi în 2006, astfel în luna februarie este publicată o nouă Hotărâre a Guvernului, nr. 168, cu acelaşi conţinut ca şi precedenta, doar cu unele rectificări, care nu au influenţat şi nici nu au schimbat situaţia.

În baza Hotărârilor Guvernului nr. 1326 din 14.12.2005 şi nr. 168 din 14.02.2006 „Cu privire la măsurile de optimizare a infrastructurii sferei ştiinţei şi inovării" şi a Hotărârii nr. 83 din 21.04.2006 a Consiliului Suprem pentru Ştiinţă şi Dezvoltare Tehnologică a AŞM, din peisajul muzeal al republicii dispare Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei şi este creată o nouă instituţie muzeală – Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei (care a înghiţit şi o structură muzeală din cadrul Academiei – Muzeul de Arheologie), instituţie cu o subordonare, de fapt, bicefală – Ministerul Culturii şi Turismului şi Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova. Asocierea conceptului de muzeu de arheologie cu cel de muzeu de istorie este, elegant exprimându-ne, uşor forţată, pentru că „din punct de vedere ştiinţific Arheologia este o disciplină istorică, dar este tot atât de distanţată de Istorie pe cât este şi Istoria Artei. Pe de altă parte, patrimoniul arheologic este suficient de diferit de cel istoric. Acesta din urmă poate fi corelat atât cu procese şi evenimente cât şi cu personalităţi, pe când în operarea cu cel arheologic sunt folosite alte categorii taxonomice (tip, cultură) şi este sau ar trebui să fie frecvent folosită remodelarea" (Florescu 2001-2002, 25). De fapt, această reorganizare introduce în muzeografia moldovenească un concept muzeal de secolul XIX, astăzi depăşit. Conceptul de muzeu de istorie şi arheologie a apărut în muzeografia basarabeană la sfârşitul secolului XIX. Pe parcursul vremii a suferit schimbări, diverse interpretări, iar datorită specializării ştiinţifice a dispărut din muzeografia noastră. Dar crearea Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei dovedeşte că dosarul acestui concept de muzeu nu s-a închis, iar conturarea unei definiţii „moderne" urmează a fi elaborată. Recunoaştem că există o diversă tipologie de muzee, mai multe scheme de clasificare a muzeelor în toată lumea. Este adevărat şi faptul că nu există în muzeografia contemporană o clasificare a muzeelor unică şi universală, şi nici un dogmatism muzeologic. Fără doar şi poate că nimeni nu poate stabili strict tipurile şi categoriile de muzeu, evoluţia lor depinde de dezvoltarea fiecărei ţări în parte şi de prezenţa patrimoniului. Dar pentru muzeografia contemporană este caracteristică astăzi o strictă specializare a instituţiilor. Din punct de vedere muzeografic, tematic, noi ne-am reîntors în secolul XIX. În timp ce muzeografia europeană a părăsit secolul XX şi a intrat ferm în secolul XXI, muzeografia moldovenească s-a despărţit uşor de secolul XX pentru a păşi sigur în secolul XIX. Trăim în veacul XXI şi ar fi cazul să respectăm regulile acestui secol, caracterizat în muzeografie printr-o nemaipomenită specializare tematică a muzeelor. Dar noi cu tupeu dorim să rămânem la nivelul secolului XIX – şi în ceea ce priveşte structura muzeului şi tematica lui, şi organizarea expoziţiilor permanente şi temporare. În muzeografie urmăm o linie dreaptă şi monotonă de dezvoltare. Rămâne amară această constatare. Chiar dacă secolul XIX a fost de o esenţială importanţă pentru muzeografia basarabeană, este oare cazul să revenim în muzeografia epocii moderne?

Care sunt motivele ce au îndemnat cercurile ştiinţifice şi politice să reorganizeze parţial sistemul muzeal din republică? Să fie o reorganizare dictată de economia de piaţă? Să fie din motive de oportunitate politică? Care a fost suportul conceptual ce a servit, a dus la unificarea fără voie a două instituţii muzeale – Muzeul Naţional de Istorie şi Muzeul de Arheologie? Ce a stat la originea acestei decizii, a cui a fost iniţiativa? De ce doar două muzee naţionale dintre cele trei au fost luate sub pulpana Academiei de Ştiinţe? Nici o hotărâre, a Guvernului, sau a Academiei nu precizează exact motivele, ci doar înregistrează scopul acestui mariaj muzeal, primordial fiind „eficientizarea cercetărilor ştiinţifice". Motivele nu au fost făcute public şi probabil niciodată nu le vom cunoaşte. E posibil să nu aibă nici o legătură cu dezvoltarea muzeografiei şi, mai tragic, poate să fie doar satisfacerea unui moft al cuiva. Ministerul Culturii a rămas înţepenit în faţa unei asemenea „revoluţii culturale" şi nu „a avut obiecţii serioase". În condiţiile noastre social-politice „experimentele ştiinţifice şi muzeale" sunt reale. A fost posibilă o asemenea hotărâre pentru că nu există o politică naţională de stat în domeniul muzeelor. Dar examinând această reorganizare, nu poţi să nu ei în considerare următoarele:

– o analiză a evoluţiei muzeografiei arheologice şi a muzeografiei de istorie din ultimii 10-15 ani ne arată ca aceste două domenii ştiinţifice, muzeale se află într-un stadiu de evoluţie liniară şi monotonă, evoluează fără realizări evidente

în structura tematică, în planul apariţiei de noi instituţii de profil, în teoretizarea domenială;

– oricât ar fi de trist şi de neplăcut, trebuie să recunoaştem că Muzeul Naţional de Istorie nu a fost creat, ci doar înfiinţat în 1983. După 1991, muzeul nu a fost refăcut, reorganizat ca să corespundă unei noi ideologii, bazată pe democraţie şi adevăr istoric şi demonstrată expoziţional. Motivele sunt multiple, dar câteva le vom prezenta, totuşi: criza conceptuală din muzeografia moldovenească, lipsa unui patrimoniu reprezentativ pentru înfăţişarea istoriei naţionale în formulă muzeistică şi desigur, starea economică precară a statului care nu are bani pentru cultură în general şi în special pentru muzee, mai simplu, lipsa unui suport financiar solid din partea statului; muzeul bine făcut cu randament cultural şi economic, este o instituţie costisitoare şi cu sărăcie nu poate, în nici un caz, să fie realizat;
– muzeografii în activitatea lor (având motive obiective şi subiective) au pus accentul pe colecţionare şi cercetare, relaţia cu publicul fiind plasată pe locul doi. Astfel muzeul ca instituţie a devenit mai aproape de instituţiile de cercetare decât de instituţiile educaţionale;
– lipsa unei expoziţii permanente moderne a avut un impact hotărâtor la nivelul conducerii politice a statului, dar aici trebuie să subliniem că nu este vina muzeografilor pentru că 20 de ani este o vârstă prea fragedă pentru acumularea unui patrimoniu reprezentativ, semnificativ pentru istoria şi cultura naţională, necesar creării unei instituţii muzeale. În acest sens, noi trăim permanent „tragedia culturilor mici", vorba lui Cioran;
– utilizarea clădirii muzeului în scopuri nemuzeale a apropiat sfârşitul obştesc al muzeului;
– Muzeul Naţional de Istorie nu mai putea exista în formula în care vieţuia în ultimii 10 ani, era nevoie de o schimbare conceptuală şi structurală a acestui muzeu şi a fost găsită „soluţia optimă academică";
– în ultimii ani Muzeul Naţional de Istorie s-a afirmat în planul cercetării ştiinţifice, având în vizorul cercetării teme actuale şi tabu, specialiştii muzeelor contribuind în mod hotărâtor la dezvoltarea disciplinelor umanistice - arheologie, istorie, antropologie, muzeologie;
– noua instituţie muzeală – Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie poate deveni un centru de coordonare a cercetării, mai ales a celei arheologice, astăzi fiind lipsă un organism care ar direcţiona cercetarea arheologică, cu funcţii de control în domeniul documentaţiei de şantier şi al inventarului patrimoniului mobil descoperit.

Hotărârea aceasta care a lăsat o serie de detalii la voia întâmplării, a provocat haos şi derută în rândul muzeografilor. Au urmat discuţii contradictorii, în cadrul cărora s-a cheltuit multă pasiune şi energie. Dar opiniile muzeografilor au fost ignorate cu aere de superioritate. După lungi dezbateri, interviuri la radio şi televiziune, articole şi interviuri în presă, muzeografii şi oamenii de ştiinţă s-au calmat. Reorganizarea aceasta stranie, fără participarea specialiştilor, a fost „înţeleasă" nefiind acceptată, ea a fost socotită de majoritatea muzeografilor preferabilă în raport cu manifestările de stradă. Muzeografii au dat dovadă de bunăvoinţă, dar nici astăzi, după un an de zile nu le este uşor să „accepte" o asemenea hotărâre, care de fapt nu rezolvă nici o problemă a muzeografiei moldoveneşti, poate că le va rezolva pe cele din domeniul ştiinţelor umanistice. Prin urmare, la începutul mileniului trei în muzeografia moldovenească apare un nou tip de muzeu – de arheologie şi istorie, un concept muzeal de secolul XIX, prin el ne întoarcem spectaculos în muzeografia sfârşitului de secol XIX. Nu ne rămâne decât să cerem timpului îngăduinţă şi să ne consolăm cu gândul că „fiecare etapă istorică îşi pune amprenta asupra segmentelor culturii şi a dezvoltării mecanismelor ei cu caracter de resort" (Opriş 1994, 9). Astfel, probabil, se petrec lucrurile şi pe planul muzeografiei moldoveneşti contemporane. Până acum existau două domenii muzeografice distincte – muzeografia de arheologie şi muzeografia istorică. Elementul principal al muzeografiei istorice îl constituia muzeul de istorie cu derivatele sale – muzeul naţional de istorie, muzeul local de istorie, muzeul de istorie a unui domeniu al activităţii omului, muzeu de istorie a diverselor instituţii de cultură, de învăţământ ş.a. Muzeografia de arheologie exista prin muzee specializate şi prin segmente domeniale în cadrul muzeelor de istorie, de istorie şi etnografie. Astăzi avem un concept unic pentru ambele domenii: de muzeografie de istorie şi muzeografie de arheologie.

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie este încătuşat acum în două structuri birocratice, are o subordonare bicefală, două instituţii tutelare care coordonează direct structura programelor de activitate, a bugetului, cea de conducere şi de personal. Muzeele publice în majoritatea ţărilor se află în subordonarea ministerelor, fie de cultu-

ră, educaţie, patrimoniu. Aceasta nu înseamnă că Academia de Ştiinţe nu poate avea în subordonare muzee de cercetare. Cazuri există. Că în cadrul instituţiilor de cercetare există şi funcţionează muzee nu este o noutate pentru muzeografia contemporană. Voi cita doar un exemplu: cunoscuta instituţie ştiinţifică americană Smithsonian Institution, opera lui James Smithson gestionează 16 muzee naţionale, inclusiv Muzeul Naţional de Istorie Americană, un muzeu cu un patrimoniu de 3 mln unităţi şi foarte bine făcut având ca scop primordial educarea patriotică şi civică în spirit american. Este un caz din muzeografia americană care nu poate fi implementat în muzeografia moldovenească, nivelurile de dezvoltare sunt diferite. Dar deficienţa majoră a reorganizării moldoveneşti este această dublă subordonare care în orice formulă este defectuoasă. Mai apoi, Academia de Ştiinţe a Moldovei înghiţind două muzee naţionale ar trebui să-şi reconsidere atitudinea faţă de muzee şi muzeografi, să accepte specificul cercetării ştiinţifice şi al activităţii muzeale.

Important este să menţionăm că această reorganizare s-a făcut într-un context financiar nefavorabil, guvernanţii neştiind de faptul că muzeul acesta, în urma reorganizării trebuie să suporte o refacere conceptuală şi funcţională radicală, iar aceasta se poate face doar în baza unor proiecte foarte costisitoare. Are Academia de Ştiinţe câteva zeci de milioane de lei pentru crearea Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie în adevăratul sens al cuvântului? Putem întreba, dar nu vom primi un răspuns îndreptăţit.

În ciuda acestei reorganizări, necesitatea şi actualitatea instituţiei muzeale cu caracter de fapt, istoric nu trebuie pusă nici sub semnul întrebării, nici al îndoielii. Dacă facem abstracţie de subordonarea şi titulatura dublă şi de toate necazurile legate de această „dualitate tematică şi organizaţională", suntem datori să subliniem că Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei este necesar, în primul rând, susţinerii istoriei naţionale. Republica Moldova se vrea astăzi un subiect autentic al istoriei, iar muzeele sunt acelea care ne atestă personalitatea istorică. Suntem datori şi noi, muzeografii, şi publicul să conştientizăm faptul că cultura, inclusiv muzeele trebuie privite ca mijloc de afirmare a istoriei. Nu se poate construi o societate liberă şi democratică fără înţelegerea şi respectarea valorilor trecutului. Fără Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie, noi vom pierde din identitatea noastră culturală, dată şi de această instituţie.

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei rămâne una dintre cele mai complexe instituţii cultural-educative cu un patrimoniu important, muzeu care este, de fapt, un segment al memoriei naţionale şi prin acest muzeu oamenii „au dreptul la trecutul lor, tot aşa cum au dreptul de a renunţa la el. Istoria este una dintre modalităţile de a regăsi acest trecut şi de a crea o identitate culturală şi naţională. Conştiinţa istorică reprezintă o importantă latură a conştiinţei civice. Fără ea individul este mult mai vulnerabil manipulării politice şi de altfel" (Recomandarea 1998, 3).

Istoria nu poate fi „privită numai ca o înşiruire de date şi evenimente, legate de altfel de numele unor personalităţi, apărute pe scena istoriei la un moment dat, ci şi ca o acumulare de cultură materială şi spirituală care a propulsat societatea spre progres" (Pop 1998, 14). Iar această acumulare este în vizor, nu în altă parte, decât în muzeu. Anume Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei poate destăinui prin formulă expoziţională toate tainele istoriei şi culturii naţionale cuprinse în piesele bidimensionale şi tridimensionale. Muzeul ca mijloc de comunicare face parte din structurile naţionale de educaţie şi prin aceasta are rolul de a cristaliza independenţa, suveranitate, identitatea şi conştiinţa naţională a societăţii.

Muzeul este necesar şi util ca instituţie permanentă de cercetare, conservare şi valorificare a patrimoniului cultural în serviciul societăţii şi a dezvoltării sale. Subliniem că investigarea şi protejarea resurselor arheologice şi istorice este un proces pe care îl gestionează numai instituţia muzeală, inclusiv Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie ca instituţie este necesar mai mult ca niciodată pentru propria noastră identitate, cu atât mai mult cu cât memoria colectivă a fost timp de zeci de ani amputată, încercându-se a forma o identitate artificială. Muzeul este necesar pentru că orice societate întotdeauna va fi mereu interesată de evoluţia ei în timp şi spaţiu: muzeele înalţă conştiinţa istorică, ele oferă „o retrospectivă a culturii umane şi astfel stabilesc linii ale tradiţiei şi stimulează memoria care contribuie în schimb la formarea unei identităţi istorice şi la reformarea încrederii în sine." De fapt, „conştiinţa istorică reprezintă interacţiunea complexă între memoria trecutului, interpretarea prezentului şi aşteptările viitorului". Este cunoscut faptul că „politicienii au propria lor interpretare a istoriei şi unii sunt tentaţi să o manipuleze.

Practic toate sistemele istorice au utilizat istoria pentru propriile lor scopuri şi au impus atât versiunea lor asupra definirii pozitive sau negative a personajelor istorice" (Recomandarea 1998, 4). Muzeul, prin mijloace specifice, poate să prezinte publicului o istorie care nu a fost manipulată.

Muzeul este necesar pentru că el trebuie să devină simbolul identităţii naţionale, „locul memoriei colective". Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie este important, necesar şi actual, mai ales acum, în procesul reformării conştiinţelor şi mentalităţilor, în procesul recuperării adevăratei noastre identităţi culturale.

Sperăm că denumirea efemeră de Muzeu Naţional de Arheologie şi Istorie nu va dura, se va îneca în istorie, iar această reorganizare muzeală va stimula cercetarea istorică şi arheologică şi va impune Muzeul în lumea ştiinţifică ca pe un important partener de cercetare. Menţionăm că în urma reorganizării în structura organigramei muzeului s-au înfiinţat posturi de cercetători, ele măresc potenţialul de cercetare iar de la proaspeţii cercetători-muzeografi se doreşte o „revigorare ştiinţifică, inclusiv în muzeografie". Credem că această hotărâre va stimula promovarea unei noi atitudini faţă de muzeul naţional, îl va impune ca pe o necesitate şi realitate de reflectare a istoriei ţării.

Astăzi ca niciodată în activitatea muzeului se conturează foarte bine două activităţi –activitatea cu publicul, educaţia culturală a publicului şi activitatea ştiinţifică, de cercetare. Important este să păstrăm un echilibru între aceste două activităţi, să nu permitem deteriorări intelectuale.

Alături de actualitate şi necesitate se pune problema competitivităţii muzeului în lumea culturii. El poate deveni competitiv dacă va fi conceput şi realizat astfel încât să trezească interesul publicului. Cum va evolua mai departe Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie? Totul depinde de atitudinea lumii ştiinţifice, a cercurilor politice şi financiare din republică faţă de rolul în general al culturii şi în special, al muzeelor.

Hotărârea Guvernului grăbeşte începutul unui amplu proces de reorganizare conceptuală a muzeului care urmează a fi realizată în următorii ani, inclusiv conceptul muzeului şi expoziţia permanentă „care este forma specifică de expresie a muzeului". Un muzeu, indiferent de categorie sau profil nu poate funcţiona fără expoziţii. În funcţie de calitate şi mesaj „expoziţiile pot informa şi amuza, pot stimula discuţia, pot conştientiza o problemă, pot lărgi orizontul unei idei sau o pot corecta, pot încuraja punerea de întrebări sau pot conduce la înţelegerea în deplină conştiinţă de cauză. Ele facilitează astfel dezvoltarea unui spirit cetăţenesc critic şi informat" (Schafer 1998, 32). Muzeul trebuie refundamentat, pentru că este necesar să construim un muzeu modern, atractiv şi eficient. Şi acest lucru trebuie să-l înţeleagă toată lumea, atât muzeografii, publicul, cât şi conducerea de vârf a republicii, pentru că un muzeu adevărat, modern "semnifică şi nivelul cultural al elitei politice, felul în care aceasta înţelege raţiunea culturii, valorificarea moştenirii culturale, şi le face accesibile oamenilor" (Opriş 2000, 343).

Noua entitate muzeală – Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei este marea surpriză muzeografică a începutului de secol XXI. Oricum am privi lucrurile, cu indignare sau cu obedienţă, această nouă instituţie trebuie să devină un mijloc de întărire a legăturilor sociale, un instrument sigur de educaţie şi instrucţie, de salvare a identităţii, un mijloc de promovare a valorilor naţionale, a toleranţei şi a pluralităţii de opinii. Indiscutabil că acest muzeu nu se poate lipsi de o expoziţie permanentă. Iar realizarea ei în condiţiile social-economice ale republicii nu poate fi decât o operă de curaj şi de mare responsabilitate. Crearea unei expoziţii necesită un înalt profesionalism şi un mare efort de creaţie şi inventivitate. Teoreticienii muzeologiei contemporane afirmă că „expoziţia trebuie considerată drept o creaţie, o operă de un tip mai special, dar care poate să se bucure de aceeaşi consideraţie şi aceleaşi drepturi ca un roman, o piesă de teatru, o sculptură, o emisiune TV sau un film" (Marinescu 2001, 2002, 36). Organizarea expoziţiei începe cu elaborarea concepţiei şi a planului tematic. Ar mai fi de spus că înainte de a porni la drum trebuie să clarificăm ce fel de muzeu vrem să creăm. Unul tradiţional, sau unul modern. Este o întrebare cheie. Aici trebuie să găsim formula adecvată având în vedere faptul că muzeul tradiţional, orientat pe obiect, colectare şi achiziţie, cercetare, conservare şi restaurare trebuie să coexiste cu muzeul modern centrat pe oameni, transformat în agent de distribuire a informaţiei, modelator de opinii şi mentalităţi. Avem posibilităţi financiare şi exponate revelatoare? Avem potenţial intelectual? Sigur, că cercetătorii şi muzeografii de la Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie pot să facă din muzeu o entitate interesantă şi bine definită. Muzeul are

menirea, datoria, potenţial ştiinţific şi posedă un patrimoniu original şi reprezentativ pentru a ilustra romanţat istoria ţării noastre de la începuturi până în prezent. Poate să o facă cu mijloace moderne de expunere, atât sub forma conţinutului cât şi sub raportul formei, muzeotehnic. Fără doar şi poate, vor reuşi să facă o expoziţie cu o documentare excepţională, cu o scenografie impresionantă, o expoziţie instructivă şi emoţională. Mentalitatea muzeografilor şi dinamica vieţii muzeale s-au schimbat radical în ultimii ani. Nu mai poate fi vorba de crearea unei expoziţii conform manualului de istorie, cu un caracter uniformizat şi didacticist. Să mai ţinem cont şi de faptul că „un muzeu de istorie se dovedeşte a fi un muzeu cu mare succes la public, tocmai pentru că nu încearcă să „predea" istoria, ci s-o povestească, s-o apropie, s-o „umanizeze" (Niţulescu 2003, 23). Rămâne o singură problemă – aceea a finanţelor.

Înainte de a purcede la elaborarea concepţiei trebuie să conştientizăm că „orice expoziţie nu am realiza, noi prezentăm publicului muzeal reprezentarea noastră despre istorie, nu istoria însăşi. Această reprezentare este condiţionată atât de factori obiectivi - stadiul cunoaşterii ştiinţifice a domeniului în termeni conceptuali, dar şi în termenii masei, diversităţii şi reprezentativităţii patrimoniului cât şi subiectivi - sensibilitatea şi imaginaţia muzeologului, precum şi simţul valorilor - în sfârşit, de integrarea culturală a operatorului" (Florescu 1994, 21). Iar o expoziţie creată şi pusă la dispoziţia publicului „nu trebuie să fie numai adevărată şi accesibilă, ci şi frumoasă, nu trebuie doar să informeze cât mai corect şi cât mai amplu, ci şi să emoţioneze şi să atragă" (Florescu 1994, 27).

Încercări de elaborare a concepţiei expoziţiei permanente a Muzeului de Istorie au fost făcute încă în perioada regimului sovietic. Mai multe tentative s-au consumat între anii 1991-2004. Din diverse motive subiective şi obiective ele au fost puse la dosar pentru vremuri mai bune, astăzi fiind depăşite moral şi ştiinţific. Avem nevoie de o concepţie reală, care ar permite realizarea unei expoziţii apolitice.

La elaborarea concepţiei este important să ţinem cont de faptul că expoziţia permanentă nu poate fi atotştiutoare şi atotcuprinzătoare. Ea nu poate şi nici nu trebuie să cuprindă în spaţiile sale tot ce a fost creat de om şi istorie şi consemnat de către istorici, dar este necesar ca ea să nu omită evenimentele de maximă semnificaţie pentru istoria noastră. Important este ca expoziţia să reprezinte o realitate fenomenologică a procesului istoric, iar materialul arheologic şi istoric nu trebuie prezentat pe criterii categoriale sau principii tipologice. Faptele trebuie prezentate ca argumente ale istoriei şi civilizaţiei, în devenirea lor, în determinarea lor cauzală. O concepţie serioasă trebuie să excludă organizarea expoziţiei pe două secţiuni – una arheologică şi alta de istorie. Problema este cea a integrării arheologiei în istorie şi cea a raportului dintre arheologie şi istorie, dintre ponderea folosirii materialului arheologic şi a patrimoniului istoric. Relaţia dintre arheologie şi istorie trebuie să fie una de interdependenţă şi de complementaritate, iar materialul arheologic trebuie expus în viziune istorică. Trebuie să fie clar pentru toţi operatorii expoziţiei că dezvoltarea patrimoniului muzeal este asigurată şi de săpăturile şi descoperirile arheologice. Piesele arheologice fac parte din patrimoniul arheologic care este „acea parte a patrimoniului cultural compusă din materiale specifice descoperite prin metode arheologice. El înglobează toate urmele de existenţă umană şi efectele acesteia, fiind prezent în vestigii de suprafaţă, subsol sau subacvatică în structuri simple sau complexe, împreună cu inventarul acestora" (Opriş 2000, 99).

Expoziţia trebuie să fie bazată pe câteva principii fundamentale şi să prezinte o sinteză a culturii materiale şi spirituale a populaţiei Moldovei de la începuturi până în prezent. Şi poate ar trebui să renunţăm la unele teze din epoca trecută deoarece, actualmente, „în muzeele de istorie, mai întâi, trebuie să se renunţe la generalizarea schemei cronologice, – mai ales când nu este susţinută de obiectele tradiţionale – ca şi de obligatoria tratare generală a fenomenului istoric. Tipul de muzeu didactic, copie fidelă a manualului de istorie nu mai este adecvat" (Opriş 1994, 137). Există mai multe principii de prezentare expoziţională a istoriei. Două dintre ele – prezentarea materialului în viziune istorică conform periodizării istorice sau într-o viziune antropologico-istorică sunt reale pentru muzeografia moldovenească. Prezentarea istoriei într-o viziune antropologico-istorică poate fi mai potrivită pentru Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie pentru că instituţia muzeală de istorie „nu poate expune evenimente, cel puţin le poate marca şi aceasta cel mai adesea cu mijloace dinamice şi cu mare forţă de impresionare, în schimb expune serii şi ansambluri culturale care se concretizează mai cu seamă în obiecte şi sunt exprimate de acestea şi de relaţii concrete dintre ele" (Florescu 1994, 27).

Din concepţie trebuie să rezulte o prezentare obiectivă a evoluţiei societăţii pentru ca publicul

să perceapă mai uşor cauzele care au determinat trăsăturile specifice de dezvoltare a societăţii în diferite epoci istorice. Istoria modernă şi contemporană trebuie abordată din perspectivă strict naţională, scopul fiind educarea patriotică şi civică a publicului. Iar „prezentarea evenimentelor controversate, delicate şi tragice ar trebui să fie echilibrată de cea a influenţelor pozitive" (Recomandarea 1996, 14). Raportul dintre materialul arheologic şi cel istoric trebuie să fie unul echilibrat ţinând cont de scopul expoziţiei, tematica, de cantitatea, calitatea şi diversitatea patrimoniului. Este clar că pentru epocile vechi, chiar până în sec. XIV, în prezentarea istoriei predomină materialul arheologic, iar începând cu sec. XIV expoziţia poate fi completată şi cu alte categorii de piese. Expunerea numai a pieselor arheologice, chiar dacă ele sunt reprezentative şi frumoase, este monotonă, puţin atractivă pentru public. Totodată, modul de viaţă al societăţii vechi nu poate fi redat numai prin material arheologic. Pentru a demonstra modul de viaţă, locuinţa, îndeletnicirile omului din acea perioadă este nevoie să folosim hărţi, aspecte de la săpături arheologice, reconstituiri grafice, sau machete de monumente, reconstituiri ale îndeletnicirilor vechilor locuitori. O astfel de prezentare nu mai este o prezentare pur arheologică, ci una istorică, încercând să reconstituie şi să redea „istoria" acestor oameni. Mai explicit, este nevoie de susţinerea prezentării istorice prin materiale arheologice şi expunerea materialului arheologic în viziune istorică.

Evenimentele şi hotărârile de guvern din ultimii ani ce vizează instituţia muzeală ne demonstrează că evoluţia muzeografiei în Republica Moldova se arată a decurge în forme necontrolate profesional, caracterizată de subiectivism şi de perspectivă europeană. Vorbim permanent despre dorinţa noastră de a intra în Europa, cunoaştem modelul muzeului european, dar se observă o mare discrepanţă între recepţia conceptului de muzeu european şi starea de fapt a muzeului moldovenesc. Prin hotărâre de guvern a fost creat un nou tip de muzeu, depăşit, cu un caracter complex, general care unifică colecţiile a două muzee cu caracter istoric. Istoria şi Arheologia au evoluat enorm în a doua jumătate a secolului XX. Există o strictă delimitare a acestor două domenii ştiinţifice. Acelaşi lucru se întâmplă şi în muzeografia domenială. În republica noastră numărul muzeelor este mic faţă de necesităţile de reflectare culturală. Iar reducerea instituţiilor muzeale prin comasare nu poate fi considerată un succes, o realizare a politicii culturale, mai degrabă este o gravă greşeală, un eşec. Această reorganizare nu va produce o profundă schimbare în conceptul de muzeu de istorie, în sectorul muzeal în general, sigur că va marca muzeografia de istorie, dar nu va fi o referinţă pentru evaluarea gândirii muzeistice. Această „revoluţie culturală şi ştiinţifică" nu garantează o evoluţie pozitivă a muzeului. Desăvârşirea acestei reorganizări presupune importante fonduri băneşti, iar surse financiare statul nu are astăzi şi nu va avea nici mâine. Cu vorbe şi promisiuni nicăieri în lume nu au fost realizate muzee moderne. Şi mai este nevoie de o optică specifică în tratarea muzeelor de către factorii tutelari. Pentru că un muzeu bine organizat, intrat în practica culturală, în mentalitatea societăţii, în concepţia elitelor politice şi academice poate răspunde la multe întrebări ce frământă societatea civilă. Prin folosirea mijloacelor puse la dispoziţie de muzeu am putea învăţa şi cunoaşte istoria, însuşi diverse moduri de comportament, am putea respecta diferenţele, am putea înţelege sensul solidarităţii într-o comunitate, am putea clădi un viitor mai demn.

Bibliografie

Florescu 1998: R. Florescu, Bazele muzeologiei (Bucureşti 1998).

Florescu 1994: R. Florescu, Probleme actuale ale muzeelor de istorie. Revista muzeelor 2-3, 1994.

Florescu 2001-2002: R. Florescu, Probleme fundamentale ale muzeelor de istorie în cadrul reformei. Revista muzeelor 1-6, 2001; 1-2, 2002.

Hotărârea 1326: Hotărârea 1326, Monitorul Oficial 168-171, 16 decembrie 2005.

Legea muzeelor 2003: Legea muzeelor. Monitorul Oficial 23-24, 18 februarie 2003.

Marinescu 2001-2002: Al. Marinescu, Mutaţii semnificative în muzeografia contemporană. Revista muzeelor 1-6, 2001; 1-2, 2002.

Niţulescu 2003: V. Niţulescu, Muzeografia europeană, noi tendinţe. Revista muzeelor 3-4, 2003.

Opriş 1994: Ioan Opriş, Istoria muzeelor din România (Bucureşti 1994).

Opriş 2000: Ioan Opriş, Transmuseographia (Bucureşti 2000)

Pop 1998: V. Pop, Muzeul de Istorie – Muzeul de Arheologie. Revista muzeelor 3-4, 1998.

Recomandarea 1998: Recomandarea 1283 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei cu privire la istorie şi la învăţarea istoriei în Europa adoptată în şedinţa din 22 ianuarie 1996 (Bucureşti 1998).

Schafer 1998: Hermann Schafer, Punctul de vedere al unui director de muzeu. Revista muzeelor 3-4, 1998.

Галкина, Иваницкий 1957: П.И. Галкина, И.П. Иваницкий, Музей и его специфика. В: Основы советского музееведения (Москва 1957).

Гнедовский, Хлопина 1987: М.Б. Гнедовский, О.В. Хлопина, Принципы классификации музеев. В: Музееведение (Москва 1987).

Шмит 1929: Ф.И. Шмит, Музейное дело (Москва 1929).

National Museum of Archaeology and History – from utopia to reality

Abstract

According to two decrees issued by the Government of the Republic of Moldova (№ 1326 of 14.12.2005 and № 168 of 14.02.2006) "Measures for optimization of infrastructure in the fields of science and innovation", the National Museum of Archaeology and History of Moldova was created on the basis of two museums, the National Museum of History of Moldova and Archeological Museum.

It's worth noting that the generally accepted classification of museums arranges them by sciences, technology, arts. At the same time modern museology is characterized by strict specialization. The Museum of Archaeology and History belongs to the type of museums popular in the 19th - beginning of the 20th centuries, and this means a step backward in the development of the museum system of Moldova.

In spite of its name and the fact that it is under two structures: Science Academy and Ministry of Culture and Tourism, this museum holds collections of national importance and significantly contributes to the preservation and development of culture. The museum embodies national memory and is of great importance to the society "as otherwise it would have to start every time all from the beginning".

Analyzing today's state of the museum it's significant that certain problems exist and some of them can be solved shortly. First of all the research work should be properly organized, perspective planning should be implemented, a new permanent exhibition should be arranged. It is necessary to find a comprehensive systematic approach to the whole organization of the museum, including a pronounced development strategy and a scholarly approach to all areas of the museum's activity. This will improve and change the museum so that it will meet demands of the society.

Национальный музей археологии и истории – от утопии к достоверности

Резюме

Согласно двум постановлениям Правительства Республики Молдова № 1326 от 14.12.2005 и № 168 от 14.02.2006 «О мерах по оптимизации инфраструктуры сферы науки и инновации » на основе двух музеев – Национальный музей истории Молдовы и Музей Археологии было создано новое музейное учреждение – Национальный музей археологии и истории Молдовы.

Надо отметить, что общепринятая в настоящее время классификация музеев по профилям, основана на связи деятельности музея с конкретной наукой, техникой, производством, с их отраслями и дисциплинами, с различными видами искусства и культуры. В то же время, надо сказать, что современная музеология характеризуется строгой специализацией, разнообразием видов и типов музеев. Музей археологии и истории - это тип музея XIX - века начала XX в., возвращение к этому типу означает шаг назад в развитии и перспективности музейной сети Молдовы.

Несмотря на название музея и на то, что он подчиняется двум структурам – Академии Наук и Министерству Культуры и Туризма, этот музей остаётся музеем, обладающим коллекциями национального значения и вносит большой вклад в сохранения и развития культуры. Музей олицетворяет национальную память, и он необходим обществу « так как в противном случае оно бы начинало каждый раз всё сначала».

Анализируя сегодняшнее состояние музея надо отметить, что существует определённые проблемные ситуации, которые реально могут быть решены музеем в ближайшее годы. Это прежде всего вопросы организации научно-исследовательской работы и перспективное планирование, создание новой постоянной выставки. Нужны комплексный системный подход ко всей организации музейного дела, выработка стратегии развития музея, научный подход ко всем направлениям музейной деятельности. Только тогда музей изменит свой облик и будет востребован обществом.

09.02.2007

Dr. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

Ioan Horga, Sorin Şipoş, DE LA „MICA" LA „MAREA EUROPĂ". MĂRTURII FRANCEZE DE LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA DESPRE FRONTIERA RĂSĂRITEANĂ A EUROPEI. STUDII ŞI DOCUMENTE. Traducerea textelor Delia-Maria Radu. Editura Universităţii din Oradea, Oradea 2006.

Depistarea, publicarea şi valorificarea surselor istorice constituie o preocupare permanentă a istoriografiei româneşti. Eforturile domnilor Ioan Horga şi Sorin Şipoş, cunoscuţi istorici de la Universitatea din Oradea se înscriu pe deplin în aceste preocupări. Titlul cărţii, în care sunt incluse mărturii franceze inedite de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea este mai mult decât sugestiv. El subliniază actualitatea documentelor puse la dispoziţia cititorilor, legătura indisolubilă cu evenimentele de la începutul secolului al XXI-lea, când hotarele Europei se deplasează tot mai spre Răsărit, iar identitatea europeană devine o realitate pentru popoarele din fostul lagăr socialist. Totuşi, se pare că istoria ne-a jucat festa şi de această dată: dacă ofiţerii francezi de la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea subliniau necesitatea întăririi liniei Nistrului, astăzi ne-am pomenit în situaţia când se întăresc hotarele pe Prut.

Structura lucrării predispune la o lectură atentă şi corespunde atât necesităţii de informare generală a unui cerc larg de cititori, cât şi necesităţii de documentare pentru specialişti, atât din ţară cât şi, de peste hotare, ori toate compartimentele cărţii sunt însoţite de traduceri în limba franceză. De asemenea mărturiile documentare sunt publicate în limba originalului (franceză) şi în traducere românească. Reproducerea textelor originale şi a planşelor au menirea să aducă cititorul cât mai aproape de epocă.

Editorii mărturiilor ne prezintă mai întâi o *Introducere* în care menţionează că „Europa este imposibil de definit" (p. VII), ori, hotarele ei răsăritene sunt în continuă modificare.

Urmează apoi o *Notă asupra ediţiei* în care editorii ne prezintă titlurile exacte ale documentelor publicate şi ne familiarizează cu structura ulterioară a cărţii, care cuprinde trei studii asupra autorilor francezi şi manuscriselor redactate de ei, textele manuscriselor traduse şi reproducerea textelor originale.

În studiul consacrat ofiţerului francez Joseph Felix Lazowski şi informaţiilor sale, autorii cărţii oferă cititorului o maximă posibilă biografie a sus-numitului ofiţer, iar notele lăsate de el sunt, pe bună dreptate, apreciate drept „o sursă documentară de primă însemnătate pentru istoriografia românească" (p. XV-XVI). În cadrul aceluiaşi discurs editorii prezintă cititorului şi o atentă examinare a mărturiilor lui Lazowski, atenţionând asupra momentelor mai importante (p. XXIV-XXIX).

Întrebarea pe care şi-o pune Lazowski în ale sale *Observaţii cu privire la starea actuală a Turciei şi la raporturile politice ale acestei puteri cu Republica Franceză*: „Nu este oare o datorie sacră să renunţăm la o alianţă (cu Imperiul Otoman – *I.E.*) care se dovedeşte o povară pentru Republică şi să ne întărim prin aceleaşi metode şi cu aceleaşi mijloace pe care Rusia şi Austria le folosesc pentru a le mări pe ale lor?" (p. 24), nu este nici pe departe o întrebare retorică.

Atent observator şi profund analist al situaţiei, Lazowski încă în ianuarie 1798, data când şi-a prezentat *Observaţiile* sale, se pare, a intuit viitorul conflict franco-rus, nu numai în sensul menţinerii integrităţii teritoriale a Imperiului Otoman, şi credea că „este în interesul Republicii de a se pregăti de a contracara ambiţia sa (a Rusiei – *I.E.*)" (p. 21). În acest context, Imperiul Otoman nu este văzut de Lazowski ca un aliat de nădejde, din cauza rămânerii în urmă a acestuia. Ofiţerul francez face o apreciere a situaţiei dezastruoase a Imperiului Otoman, care nu putea face faţă noilor cerinţe ale timpului, nici din punct de vedere politic, nici economic, nici militar, Turcia fiind apreciată drept „cea mai slabă dintre puterile Europei" (p. 19-20). De aceea Lazowski nu vedea sorţi de izbândă chiar şi în situaţia în care trupele franceze ar trece munţii Balcani (p. 21-22). În acest caz, opina Lazowski, în câteva campanii oastea franceză ar pierde jumătate din efectivul ei, de aceea el, practic, se pronunţă împotriva ideii de a trimite trupe franceze în Imperiul Otoman, cu atât mai

mult că cu cât „nici pe angajamentele domnilor din Moldova şi din Valahia nu putem conta, chiar dacă aceştia şi le-ar lua pentru a ajuta armata noastră, deoarece ei sunt aproape întotdeauna devotaţi intereselor Rusiei şi Austriei" (p. 23).

În sprijinul ideii anunţate de Lazowski de a renunţa la o alianţă cu Imperiul Otoman, care este împovorătoare pentru Franţa, vin şi observaţiile sale privind capacitatea de apărare a Turciei pe linia Nistrului. Ofiţerul francez subliniază că până acum Poarta s-a putut mulţumi doar cu trei cetăţi la Nistru pentru a se apăra de pretenţiile Rusiei, beneficiind „aproape întotdeauna" de alianţa cu Polonia, de dezavantajele create pentru armata rusă de „pustietăţile Tătariei", şi, de asemenea, utilizarea de către otomani a „diverse combinaţii politice şi diversiuni avantajoase". Acum însă, subliniază Lazowski, situaţia s-a schimbat: „frontierele celor două imperii se învecinează". Evident, Rusia va utiliza la maximum acest avantaj, la care se adaugă posibilitatea de a avea „o armată constituită permanent", ceea ce îi va înlesni pătrunderea uşoară în provinciile otomane. Această posibilitate a Rusiei se întâlneşte, în chip nefericit, cu imposibilitatea acţiunilor Porţii în această direcţie, ori „armata turcească, prin structura imperiului, nu se poate aduna decât în momentul unui război inevitabil" (p. 14). Este o aluzie clară a lui Lazowski la conservatorismul Porţii. Desigur, el nu poate cere restructurarea Imperiului Otoman: el propune construirea a încă două cetăţi pe Nistru, între Hotin şi Bender, şi a uneia între Bender şi Akkerman, la care adaugă necesitatea întăririi gurilor Nistrului.

Practic negativ este apreciată de Lazowski şi capacitatea de apărare a cetăţilor de la Nistru şi Dunăre: „Aşezarea Benderului – nota el – este în general dezavantajoasă" şi estimează posibilitatea cuceririi lui în cel mult 60-72 de ore, iar în timp de iarnă, şi mai repede (p. 7). Menţionând importanţa cetăţii pentru Poartă, importanţă „care nu lasă loc de îndoială asupra necesităţii de a îmbunătăţi forţa sa de apărare", Lazowski, după ce îşi argumentează opinia că zidurile Benderului nu vor putea rezista unui asediu îndelungat, recomandă ce trebuie de făcut pentru a întări capacitatea de apărare a cetăţii (p. 8-10).

Subliniind poziţia geografică favorabilă a Cetăţii Albe, el o apreciază doar ca „o mică fortăreaţă", dar care, pe viitor „ar putea deveni cea mai bună fortăreaţă de la frontierele Turciei în Europa" (p. 11) şi ar servi „efectiv unor operaţiuni politice, comerciale, şi militare" dacă ar fi bine întărită, „indiferent de raţiuni majore ... care trebuie să o determine (pe Turcia – *I.E.*) să întărească acum întregul hotar al Nistrului" (p. 12). Lazowski propune unele măsuri de întărire a cetăţii, care, în opinia sa „vor putea tărăgăna la infinit durata asediului, scop esenţial pe care trebuie să încercăm să-l atingem, întărind fortificaţiile de pe Nistru" (p. 12-13), încercare, care, după cum bine se ştie, nu a mai fost realizată.

Ismailul este apreciat de Lazowski doar „o tabără fortificată", care are nevoie de o întărire considerabilă pentru a putea pretinde „garnizoanei din Ismail o apărare de lungă durată" (p. 4), lucru care nu s-a întâmplat în timpul războiului din 1787-91 când, în timpul asediului trupelor ruse „garnizoana turcească ... a fost aproape în întregime trecută prin sabie ..." (p. 5).

Nu este încântat Lazowski nici de fortificaţia de la Chilia, care este „un fort cu plan pătrat, aflat acum în construcţie" (p.17), dar, subliniază el „forma acestui fort (este – *I.E.*) în general contestată astăzi în fortificaţii din cauza slabei apărări de care beneficiază bastioanele" (p. 18), ceea ce impune şi construcţii suplimentare, dar şi utilizarea turnurilor „groase existente şi vechea cetate". Acestea, în opinia sa pot oferi un adăpost mai bun şi mai sigur decât noile edificii.

Aşadar, răspunsul lui Lazowski la întrebarea formulată de el, dacă „nu este oare o datorie sacră să renunţăm la o alianţă care se dovedeşte o povară pentru Republică?", este pozitiv.

Aubert, al doilea francez, notele căruia sunt publicate de Ioan Horga şi Sorin Şipoş, „este fin observator al realităţilor româneşti" (p. XXXVIII), iar raportul redactat de el este „o sursă documentară importantă despre spaţiul românesc din primii ani ai secolului al XIX-lea" (p. XXXIX), editorii evidenţiază cele mai importante momente ale *Notelor statistice despre Polonia rusească, Moldova şi Valahia* redactate în anul 1807.

Aubert este ferm convins că „Moldova ar fi capabilă să devină una din cele mai frumoase provincii ale Europei" (p. 28) dacă ar urma o redresare demografică şi o bună administrare a ţării.

Guvernul turc este apreciat că „va fi întotdeauna un obstacol în calea îndreptării acestei ţări". Ne-

siguranţa în faţa Porţii, lipsa unei bune administrări, ignoranţa turcilor, ideile lor religioase care condamnă orice fel de înnoire, lipsa unui propriu „guvern puternic şi drept" sunt considerate de autorul francez principalele cauze ale stagnării Moldovei şi Ţării Româneşti.

Referindu-se la economia Ţării Moldovei Aubert menţionează fertilitatea pământului, dar şi faptul că „locuitorii acestei provincii nu manifestă nici o idee cu privire la agricultură" (p.18). „Turme impresionante de animale de toate rasele, alcătuiesc bogăţia acestui popor în întregime de păstori". Evident, Aubert exagerează considerabil văzând în moldovenii de la începutul secolului al XIX-lea un popor de păstori!

Cu toată aprecierea extrem de exagerată, Aubert menţionează şi cultivarea cerealelor dar, precizează el, „după nevoile ţării" (regiunea Vaslui-Socolina fiind apreciată ca „puţin mai cultivată" decât restul ţării), „numai pentru nevoile locuitorilor". Şi această apreciere este exagerată, ori se ştie bine că din Moldova erau duse în Imperiul Otoman mari cantităţi de cereale.

Cel de-al treilea document publicat de Ioan Horga şi Sorin Şipoş este un *Memoriu al Comandantului-adjutant Guilleminot asupra observaţiilor făcute şi informaţiilor culese în timpul călătoriei sale în Turcia*, datat cu 27 septembrie 1807.

Editorii prezintă mai întâi o biografie a lui Armand-Charles Guilleminot (p. XLI-XLVI), urmată de o analiză a raportului prezentat de acesta în care sunt evidenţiate şi prezentate printr-o viziune critică unele momente importante ce ţin de istoria românilor, încercând să stabilească atât posibilele surse ale informaţiilor introduse în *Memoriu*, cât şi opiniile sale proprii înscrise „cu limpezime şi chiar cu patos" (p. XLII-LIV).

Referindu-se la realităţile din Moldova, Guilleminot, menţionează „enorma fertilitate a terenului", avantajele sporite pentru dezvoltarea comerţului şi, având şi o posibilă „înţeleaptă o cârmuire", ar deveni „una dintre ţările cele mai bogate ale Europei", apreciere care, după cum s-a arătat mai sus, este aproape identică cu cea a lui Aubert.

Guilleminot ne informează că mai cultivată este partea dinspre munţii Carpaţi şi, aflându-se încă în Podolia, notează că „pe drum am întâlnit convoaie destul de însemnate de vite şi de grâne ce veneau din Moldova" (p. 34). Totuşi situaţia ţării este apreciată ca fiind deplorabilă din cauza deselor războaie, indisciplinei trupelor otomane, incursiunilor tătarilor, tâlhăriilor turcilor de la hotare, deselor schimbări de domnie, lăcomiei clerului, rapacităţii boierilor.

Guilleminot ne oferă date interesante despre starea fizică şi firea moldovenilor şi valahilor care sunt „bine făcuţi, robuşti, înalţi şi cu fire plăcută". Autorul francez menţionează şi pasiunea lor pentru vânătoare, ceea ce „fac din ei buni soldaţi".

„Sunt acuzaţi, continuă Guilleminot, – acuzaţie pe care el personal, se pare, nu o împărtăşeşte, – că ar fi leneşi, avari şi că le place vinul, dar în rest sunt oameni buni". Pentru a-şi argumenta viziunea Guilleminot a găsit de cuviinţă să sublinieze că acelaşi lucru nu „se poate spune însă despre evreii, grecii, armenii care se găsesc printre ei" şi care „excelează în arta de a-i înşela pe alţii" (p. 47).

Cele spuse de Guilleminot despre moldoveni şi valahi, se referă la poporul simplu. Cei „bogaţi şi importanţi" au beneficiat de cu totul altă caracteristică din partea autorului francez. Aceştia sunt laşi, umili, acţiunile lor sunt determinate de interes şi de teamă, ei sunt intriganţi, complotişti, nemiloşi asupritori ai celor slabi, severi cu supuşii, tirani în propriile case.

Guilleminot ne oferă informaţii preţioase şi despre modul de numire a domnilor în ţările române. Relatând despre proiectul paşei Mustafa referitor la Moldova şi Ţara Românească privind extinderea puterii sale în aceste ţări prin intermediul unui consilier al său, armeanul Manuc Mirzaian, care urma să primească titlul de prinţ, Guilleminot menţionează că „printr-o lege turcească, nu poţi obţine titlul de prinţ decât după ce ai fost mare dragoman al Porţii, post care nu este oferit decât nobililor greci din Constantinopol" (p. 42).

Ofiţerul francez ne oferă date importante şi despre situaţia etnodemografică în „provincia Basarabia", adică a teritoriilor din partea de Sud a regiunii Nistru-Prut aflate sub controlul direct al otomanilor. Basarabia ar fi avut circa 300000 de locuitori, turci, tătari (cca 40 000), armeni, evrei. Populaţia Benderului este estimată la cca 60000 de locuitori, dintre care 50% musulmani, restul moldoveni, armeni, evrei. Akkermanul ar fi avut 20000 de locuitori, dintre care 15000 musulmani, iar Chilia 18000 de locuitori, dintre care două treimi o alcătuiau musulmanii (p. 52).

Ţinând cont de cele menţionate mai sus, ne solidarizăm cu aprecierea editorilor referitor la importanţa documentelor publicate care lărgesc baza izvoristică atât de necesară specialiştilor şi avem ferma convingere că lucrarea editată de dnii Ioan Horga şi Sorin Şipoş va fi de o utilitate reală pentru viitoarele cercetări ale istoricilor.

25.01.2007

Dr. hab. Ion Eremia, Univeresitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

Michel Mollat du Jourdin, EUROPA ŞI MAREA,
Traducere şi note de Gabriela Ciubuc. Iaşi, Editura Polirom, 2003, 281 p., ISBN 973-681-432-7.

La inaugurarea unei importante serii de lucrări – „Construcţia Europei" –, ilustrul medievist Jacques Le Goff, coordonatorul colecţiei, releva importanţa cunoaşterii istoriei Europei, afirmând că „ziua de astăzi se trage din cea de ieri, iar ziua de mâine este rodul trecutului, un trecut ce nu trebuie să paralizeze prezentul, ci să-l ajute să fie diferit în fidelitate şi nou în progres".

Lucrările apărute în această serie aparţin celor mai buni istorici din zilele noastre, care au abordat probleme esenţiale ale istoriei Europei în diferite domenii – economic, politic, social, demografic, religios, cultural – sprijinindu-se pe „îndelungata tradiţie istoriografică ce se întinde de la Herodot până la noile concepţii elaborate în Europa în cursul secolului XX, şi mai cu seamă în ultimele decenii, concepţii care au reînnoit în profunzime ştiinţa istoriei". Astfel, lucrarea elaborată de Peter Brown (*Întemeierea creştinismului occidental*) este esenţială pentru înţelegerea Antichităţii târzii şi a creştinismului din zilele noastre. Alegându-şi mai multe centre de studiu, autorul le analizează în ordine cronologică pe baza unei bibliografii impresionante. Massimo Montanari (*Foamea şi abundenţa. O istorie a alimentaţiei în Europa*) a realizat un studiu riguros despre modul de alimentaţie a omenirii de-a lungul vremii, demonstrând existenţa unei istorii care porneşte de la modul în care oamenii se hrănesc, aceasta fiind la fel de importantă ca şi cea general recunoscută. Prin monografia sa (*Femeia în istoria Europei din evul mediu până în zilele noastre*), Gisela Bock scoate în evidenţă istoria unei jumătăţi din omenire, incluzând femeia între marile teme ale istoriei europene. Cartea lui Massimo Livi Bacci (*Populaţia în istoria Europei*) a devenit una de referinţă pentru istoria demografică. Autorul descrie, analizează şi explică modelele de evoluţie, dar şi efectele războaielor, migraţiilor, tehnologiei şi culturii, căutând să evidenţieze legăturile dintre natură, cultură şi populaţie, pentru a preveni un viitor colaps al umanităţii. În lucrarea sa (*Familia europeană. O încercare de antropologie istorică*), Jack Goody, specialist recunoscut în domeniul antropologiei, analizează efectele evoluţiei sociale, politice şi economice din istoria europeană asupra modului de organizare a familiei, incluzând importantele modificări produse de apariţia creştinismului. Prin lucrarea *Ţăranii în istoria Europei*, Werner Rösener, istoric de renume mondial, ne propune o istorie a ţărănimii europene de la începuturile ei medievale timpurii până în prezent, reliefând formele vieţii rurale care au marcat secole de-a rândul realitatea socială. Alte lucrări din această serie aparţin lui Franco Cardini (*Europa şi islamul. Istoria unei neînţelegeri*), Leonardo Benevolo (*Oraşul în istoria Europei*), Charles Tilly (*Revoluţiile europene (1492-1992*), Ulrich Im Hof (*Europa Luminilor*), Josep Fontana (*Europa în faţa oglinzii*), Umberto Eco (*În căutarea limbii perfecte*) ş.a.

Volumul *Europa şi marea* completează într-un mod valoros colecţia „Construcţia Europei", fiind semnată de unul dintre maeştrii francezi ai istoriografiei medievale – Michel Mollat du Jourdin. Autor şi coordonator a numeroase articole, studii şi lucrări referitoare la economia şi societatea medievală, Michel Mollat du Jourdin face o incursiune fascinantă în istoria acelor solidarităţi şi state ale continentului, care şi-au legat existenţa de ve-

cinătatea cu marea. Astfel, consacrată „legăturilor istorice dintre Europa şi mare", lucrarea anunţată este axată pe implicaţiile economice, politice, dar şi cele spirituale, culturale ale acestei vecinătăţi. Pentru renumitul medievist, marea este o sursă de profit, constituind baza unor conflicte istorice, dar şi sursă de cunoaştere; vecinătatea comună cu marea a determinat particularităţi culturale şi de tradiţii asemănătoare. Din primele pagini ale lucrării, autorul îşi propune să elucideze care a fost, care este şi care va fi rolul mării în aventura europeană.

Lucrarea lui Michel Mollat du Jourdin cuprinde un *Cuvânt-înainte* de Jacques Le Goff, *Preliminariile* autorului, două părţi compartimentate în zece capitole, o *Concluzie*, lista hărţilor, ilustraţiilor şi graficelor inserate în text, un glosar de termeni tehnici, bibliografia şi indicele de locuri şi persoane.

Prima parte a lucrării – **Europa şi marea în spaţiu şi timp**, cuprinde şase capitole. În capitolul I, *Asemenea unui puzzle* (p. 13-31), Michel Mollat du Jourdin ne arată că ascendenţa maritimă a Europei „se pierde în legendă"; numele nimfei, transpus în plan geografic, a fost extins de-a lungul epocilor de la parte (Peloponesul şi insulele învecinate) la întreg. Potrivit istoricului, silueta Europei trădează intimitatea ei cu elementul marin – „o mică, minusculă peninsulă împresurată de mări", pe suprafaţa căreia aproape că nu există sectoare care să nu fie accesibile „influenţelor întremătoare ale iodului şi sării de mare". În paginile acestui capitol, autorul încearcă să răspundă la întrebarea unde se termină Asia şi unde începe Europa, constatând că atunci când geografia are ezitări, istoria oferă ipoteze. Sub titlul aceluiaşi capitol, Michel Mollat du Jourdin scoate în evidenţă apele importante care „tivesc" marginile continentului european, rutele mărilor interioare şi peninsulele şi insulele – „primele personaje din istorie", care au rolul de a decupa „piesele mari ale puzzle-ului evocat mai sus, după un tipar capricios în care se îmbină sinurile, golfurile adânci şi mările adiacente". De asemenea, autorul ne prezintă date geografice referitoare la „strâmtori", la mările din nord şi cele din sud şi trăsăturile lor comune, arătând diversitatea resurselor oferite de apele europene şi rolul acestora în evoluţia istorică a continentului.

Capitolul II, *Anterioritatea Mediteranei (de la Atena la cetăţile italiene)* (p. 32-48), cuprinde reflecţii pe marginea resorturilor istorice ale relaţiei Europa-Mediterana, atracţia exercitată de ţărmurile însorite asupra popoarelor septentrionale, naşterea cetăţilor greceşti şi, mai târziu, a emporiilor genoveze şi veneţiene. Michel Mollat du Jourdin abordează problema evoluţiei teritoriului european de la cetatea maritimă la talasocraţie, fenomen propriu atât cetăţilor antice, cât şi oraşelor medievale, decriptând condiţiile istorice ale edificării talasocraţiilor Atenei, Veneţiei, Genovei, Marsiliei şi Barcelonei, cu grade inegale de putere şi cu diferenţe instituţionale notabile. Din paginile acestui capitol aflăm şi despre impactul conceptului „*mare nostrum*" în istoria Europei, precum şi că Mediterana a fost „plămân şi doică" pentru Europa antică şi medievală şi, în sfârşit, despre inventarea portulanelor de către mediteraneeni, expresie a progresului tehnicii cartografice care aducea cu sine posibilităţi nebănuite, dar reale.

Europa de Nord nu era mai prejos de cea sudică în ce priveşte deschiderea către viaţa maritimă, linie pe care autorul lucrării o urmăreşte în capitolul III – *Oceanul intră în scenă (secolele XI-XIV)* (p. 49-67). Sub acest titlu, Michel Mollat du Jourdin elucidează rolul universului atlantic în înstăpânirea Europei asupra mărilor ei nordice. Analizând referinţele maritime din mitologiile celtică, scandinavă şi germanică, istoricul ajunge la concluzia că în societăţile nordice oroarea instinctivă faţă de primejdiile mării rivaliza cu gustul pentru aventură. Autorul arată cum din spaţiu al visării, oceanul şi anexele lui nordice au devenit pentru locuitorii ţinuturilor costiere un câmp al înfruntărilor repetate şi un domeniu deschis profitului şi puterii. Fără îndoială, un anumit spaţiu în economia capitolului a fost consacrat contribuţiei vikingilor şi frizonilor la imaginea maritimă a Europei. Pe lângă acestea, Michel Mollat du Jourdin relevă implicaţiile dominaţiei Hansei asupra Mării Nordului şi Balticii şi expansiunea comerţului acesteia până în Europa Meridională, dar şi împărtăşirea anumitor ritmuri ale vieţii profesionale, familiale şi sociale.

În capitolul IV, *Convergenţe* (p. 68-80), Michel Mollat du Jourdin pune în lumină trei serii de fenomene care au caracterizat legătura Mediterana – Marea Nordului: înfiinţarea treptată a unor linii de navigaţie comercială care legau cele două sectoare maritime ale Europei; activitatea militară comună şi, legată de precedentele, dezvoltarea

tehnică a navelor. Autorul decriptează fenomene precum înaintarea comerţului italian pe ruta oceanică, unirea celor doi poli economici (italian şi flamand) într-un fel de economie-univers, extinderea hanseată până la Mediterana; de asemenea reconstituie rutele şi escalele tehnice; scoate în evidenţă simţul afacerilor şi spiritul întreprinzător al negustorilor, zonele de acţiune şi competiţiile pe rutele comerciale, activităţile bretone şi normande ş.a.

Capitolul V, *Întâlniri şi împărtăşiri: naşterea unei Europe a negustorilor (secolele XV-XV)* (p. 81-112), cuprinde dezvăluirea procesului constituirii unei solidarităţi a negustorilor cu caracter european. Sub acest titlu, autorul inserează subiecte precum violenţa concurenţelor septentrionale şi îndârjirea rivalităţilor mediteraneene, tipurile portuare, recrutarea echipajelor şi solidarităţile de mediu şi de etnie, sucursalele hanseatice şi reţelele italiene, prezenţele iberice în porturile occidentale, progresele tehnice şi evoluţia materialului nautic din secolul XVI. Alte subiecte care ne atrag atenţia în acest capitol sunt înrudirile de limbaj şi de cultură, uniformizarea dreptului maritim, constituirea amiralităţii ca instituţie, precum şi cele două arii maritime, italiană şi flamandă, care reprezentau „două culturi, dar un singur suflet: cel al creştinătăţii europene".

În cel de-al şaselea capitol, *Spargerea cadrului: Europa – prezentă pe toate mările* (p. 113-146), Michel Mollat du Jourdin încearcă să desprindă trăsăturile majore şi anumite linii de forţă ale procesului luării în posesie a mărilor vecine şi extinderea, în cele din urmă, la toate oceanele, urmărind implicaţiile acestuia din secolul XVI până în zilele noastre. Astfel, au fost cuprinse subiecte precum artizanii şi focarele expansiunii, „Terra nova" ca primă proiecţie transmarină a Europei, marea – ca afacere de stat şi componentă a puterii statale, cucerirea puterii maritime în epoca modernă, trecerea de la era companiilor la imperialismele maritime şi noua generaţie de state maritime, concluzionând că soluţiile continentale au depins de deciziile luate în prealabil pe mare.

Dacă în partea întâi a volumului Michel Mollat du Jourdin a urmărit relaţia Europei cu mările care o înconjoară într-un cadru definit – Europa –, şi într-un timp delimitat – aproape trei milenii, în partea a doua, **Europa şi marea în societatea oamenilor,** autorul explică cum au convieţuit, istoric vorbind, europenii cu marea. Astfel, în capitolul VII, *Oamenii mării* (p. 150-171), sunt prezentate numeroase mărturii ale activităţii sărarilor şi salinele lor, distingând cele trei faze succesive în istoria europeană a sării, similitudinile şi înrudirile între salinele atlantice şi cele mediteraneene. Pornind de la faptul că pescarii sunt clienţii străvechi ai sărarilor, autorul analizează pescuitul costier în Mediterana şi cel din apele oceanice, apoi pescuitul în larg, arătând că fiecare gen de pescuit comportă tehnicile sale specifice, modelează tipuri umane caracteristice, reclamă forme particulare de organizare socială. În încheierea acestui capitol, Michel Mollat du Jourdin se referă la fenomenul de solidaritate ca valoare şi constrângere împărtăşite în lumea pescarilor.

În capitolul VIII, *Obştea europeană a oamenilor mării* (p. 172-194), autorul lucrării ne dezvăluie cine sunt aceşti indivizi – mai bine zis, grupuri – care trăiesc din, prin şi pentru mare. El ne face să descoperim similitudinile, şi mai puţin diferenţele, între „oamenii mării", pericolele şi securitatea, complexele de sociabilitate şi de independenţă. Potrivit autorului, necesara solidaritate între aceştia era ameninţată adesea de răzvrătiri, care, alături de aventurile luptei de corsari şi cele piratereşti, erau o supapă pentru spiritul de independenţă a „oamenilor mării".

Capitolul IX, *Imagini familiare* (p. 195-217), este o reconstituire a peisajelor familiare „oamenilor mării". Astfel, în paginile acestuia, Michel Mollat du Jourdin se referă la priveliştile costiere, turnurile de veghe, farurile, balizele, avanporturile, fizionomiile oraşelor portuare şi arsenalele. În afară de aceasta, autorul abordează probleme legate de reprezentările mentale ale „oamenilor mării", cum ar fi fricile, fantasmele şi credinţele, visele de fericire şi nevoia de absolut.

În ultimul capitol, *O dimensiune culturală: a vedea, a simţi şi a înţelege marea* (p. 218-242), Michel Mollat du Jourdin se axează pe reflectarea temei maritime în textele literare, iconografie, artele minore şi în muzică. Cunoscutul cercetător elucidează, de asemenea, progresele ştiinţelor maritime, promovarea mării în viaţa socială europeană.

În încheierea lucrării, autorul scrie despre mare – „contribuţie pozitivă a istoriei" –, că este o „moştenire comună" a europenilor, „dar contestată sau subapreciată şi ameninţată", concluzionând că, „prin întinderea ei, marea dovedeşte că

este un atu şi o miză pentru întărirea identităţii Europei".

Bibliografia raporturilor istorice ale Europei cu mările care o înconjoară este impresionantă, mai ales, prin titlurile semnate de cercetători cu nume de referinţă în istoriografie, precum Hélène Ahrweiler, Michel Balard, Fernand Braudel, Pierre Chaunu, Jean Delumeau, Jacques Heers ş.a. Din păcate, însă, în această listă nu găsim nici un titlu consacrat istoriei Mării Negre, deşi pe parcursul expunerii sale, Michel Mollat du Jourdin se referă la spaţiul circumscris acestui important sector maritim al Europei. Considerăm că pentru istoria comunităţilor, a căror existenţă se leagă de Marea Neagră, cel puţin valoroasa sinteză a lui Gheorghe Brătianu, *La Mere Noire*, publicată la München în 1969, ar fi trebuit să-şi găsească locul în lista bibliografică a acestei lucrări.

Prin consistenţa sa documentară şi inteligenţa abordării unor subiecte relevante, prin stilul bogat şi fluent, lucrarea lui Michel Mollat du Jourdin este o operă istorică în adevăratul sens al cuvântului. Dincolo de studiul riguros, cititorul va descoperi plăcerea de a răsfoi o carte fascinantă, atât prin tematică, cât şi prin modul atractiv în care este scrisă.

30.01.2007

Dr. Ludmila Bacumenco, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, str. Mitropolitul G. Bănulescu-Bodoni, 35, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ludmila_bacumenco@yahoo.com

Axentie Stadniţchi, MITROPOLIT G. BĂNULESCU-BODONI, Chişinău, 2004, 224 p. (Sau cum nu trebuie editate cărţile noastre vechi...)

Seria colecţiei *Biblioteca „Pro Moldova*", la finele anului 2004, a fost completată cu o nouă apariţie editorială – Axentie Stadniţchi, *Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni* – de astă dată, apărută cu sprijinul Fundaţiei Internaţionale a Unităţii Popoarelor Ortodoxe (Edinstvo Pravoslavnych Narodov) şi, bineînţeles „cu blagoslovirea şi sprijinul" Î.P.S. Vladimir, mitropolit al Chişinăului şi al Întregii Moldove.

Dincolo de anumite conotaţii politizante şi provocatoare care se suprapun anturajului editorial în care apare cartea[1], faptul ca atare ar fi trebuit să ne bucure, pentru că este vorba de o reeditare (după 110 ani de la apariţia primei ediţii, în 1894), însoţită şi de o traducere în limba română a unei lucrări de referinţă din istoriografia ecleziastică a Basarabiei din secolul al XIX-lea. Însă toate acestea rămân a fi doar aparenţe iluzorii, pentru că lucrurile ni se arată proiectate cu totul într-o altă lumină. Se vede că în acest spaţiu nici scurgerea timpului nu este în stare să acopere acele pasiuni ale istoriei noastre de altă dată, – pasiuni ce şi azi ce urzesc şi se deapănă în jurul unui nume de neam român, al celui care a fost Gavriil Bănulescu Bodoni – exarhul, mitropolitul, dar şi etnarhul acestei provincii anexate de ruşi, în 1812. Şi poate că ar trebui să mai avem un pic de răbdare, să mai aşteptăm (toleranţa românului a ajuns a fi proverbială), pentru a lăsa ca aceste pasiuni să se potolească şi să se consume în albia lor firească, dacă, însă, nu ar fi fost prins în aceste mreje încurcate ale istoriei noastre naţionale şi numele lui A. Stadnitzki, al celui care a ostenit asupra cărţii, răscolind – acum o sută de ani – arhivele aflate în mare dezordine ale administraţiei ţariste din Basarabia, lipsite de orice importanţă pentru imperiali[2].

Înainte însă de a întreprinde o trecere sumară în revistă a acelor lacune sau mistificări pe care

[1] În speranţa de a lămuri cine este, totuşi, cel care a „ostenit" asupra noii apariţii editoriale de la Chişinău, am apelat la serviciile de secretariat ale Mitropoliei Moldovei. Acolo ne-au sugerat să luăm legătura cu Vasile Stati (moment căruia nu i-a fost dat să se şi întâmple), acesta fiind şi responsabilul de ediţie, care, se vede, din motive cunoscute doar lui, sau poate dintr-un exces de modestie nu a dorit să-şi afişeze numele, după cum o cer şi regulile bibliografiei.

[2] Arhivele locale sunt pentru prima dată supuse unei inventarieri centralizate, în 1898, odată cu crearea *Comisiunii Ştiinţifice a Arhivelor* din Basarabia, sub conducerea lui Ion Halippa.

le conţine noua ediţie de la Chişinău, trebuie să anunţăm din start că avem de a face cu o ediţie manipulată în scop politic – *de propagandă* – a elitei de guvernare de la Chişinău. Pentru că, istoria poate fi exploatată foarte bine în scopuri politice, iar istoria scrisă a Basarabiei este cât se poate de elocventă în acest sens. Structurile politice ale guvernării actuale au propria lor interpretare asupra istoriei noastre naţionale. Handicapul identitar cu care aceştia se confruntă le impune o permanentă stare de alertă. Ei au nevoie de „eroi şi mituri" care ar fi în stare să le asigure credibilitate ideologiilor sterpe pe care le nasc**.** De aceea şi-au angajat scribi abili pentru a „pescui în ape tulburi" fapte şi mărturii care, din considerente ştiute doar de ei, le pot servi şi în continuare unor anumite interese politice.

***

Evident că, pentru a identifica toate acele fraude la care au recurs „responsabilii" de ediţie a fost absolut necesar să supune „opera" acestora unei colaţionări textuale cu versiunea cuprinsă în ediţia originalului. Care sunt, deci, acele „erori-mistificări" programate conştient de editorii cărţii? Să încercăm să le decodificăm.

Falsificări, omisiuni şi comentarii „ştiinţifice". Primele semne ale unor incertitudini se descoperă chiar de la prima pagină cuprinsă în carte, unde este reprodus, într-o formă simplistă, titlul originalului, alte date preţioase ale ediţiei din 1894 fiind în genere omise, cum ar fi, de pildă, cele ce urmează imediat după titlul originalului – „*Cercetările profesorului de la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău Axentie Stadnitzki*". La fel, nu se arată: cine sunt editorii cărţii, tipografia în care a fost executat tiparul[3], lipsesc datele de înregistrare de la Camera Naţională a cărţii şi doar pe verso paginii este indicat numele traducătorului, Angela Munteanu (Stadnițchi 2004, 39)[4].

De asemenea a fost trunchiat, după bunul lor plac, „cuprinsul" cărţii, care în versiunea originalului are un iz de epocă cu o structurare specifică, în interior, a unui plan detaliat al tematicii fiecărui capitol, – păstrându-se astfel doar o numerotare simplă de capitole, care sunt structurate în două părţi: partea întâi (3 capitole) şi partea a doua (2 capitole). În schimb, editorii, pentru a da lucrării un „iz de ediţie critică" a originalului din 1894, au adăugat un indice de persoane şi de localităţi, al cărui alcătuitor este un oarecare P. Ivanov. Toate acestea lasă de crezut că avem de a face cu o ediţie „îmbunătăţită" cu adaosuri „ştiinţifice moderne". În linii mari, aceste amănunte semnalate de noi, ar părea lipsite de importanţă, la o adică, dar să vedem ce urmează după ele.

Primul text omis este *Prefața* cărţii (Stadnitzki 1894, I -XVI). Să ne întrebăm, de ce oare s-au dezis de ea? S-ar părea că, tocmai în cuprinsul „Prefeţei" sunt suficiente probe care ar fi putut servi acelor interese pe care le urmăresc editorii cărţii. Oare nu pare A. Stadnitzki suficient de „obiectiv" atunci când susţine, că „[...] în timpul războaielor purtate de Rusia împotriva Turciei, biserica română a fost influenţată puternic şi benefic de către biserica rusească", iar exarhatul moldo-valah instituit în Ţările Române în perioada războiului din 1806-1812, este – în opinia acestuia – unul dintre „acele exemple, necercetat încă" (Stadnitzki 1894, III).

Bineînţeles că aceste momente nu puteau fi ignorate de editori, altceva însă i-a deranjat în scrisul lui A. Stadnitzki. Pentru că, deşi acesta a plătit tribut „cu vârf şi îndesat" conceptelor proimperiale dominante în epocă, el totuşi a reuşit, de multe ori, să se ridice la obiectivitate (Stadnitzki 1894, VII)[5]. Astfel încât, A. Stadnitzki, în „Prefaţa" cărţii stăruie să ne vorbească despre istoria bisericească a Principatelor Române şi relaţiile acestora cu Biserica din Rusia, doar în contextul termenelor de „ruşi" şi „români" De asemenea consideră că, aceştia din urmă, continuau să rămână, pentru ruşi, şi spre sfârşitul secolului al XIX-lea – „*terra incognita*" (Stadnitzki 1894, V). Deşi românii, în opinia lui A. Stadnitzki au dat ruşilor încă din secolele anterioare iluminaţi ierarhi: Grigore Ţamblac, mitropolitul Volâniei (1415-1419), Petru Movilă, mitropolitul Kievului (1633- 1646)[6], Dositei, mitropolit de Azov (1703-1711), Pahomie Şpakovski**,** mitropolit de Voronej (1714-1723), Ar-

[3] Se indică doar: „Chişinău 2004".

[4] Parcurgând textul am descoperit, între paginile cărţii, şi alţi traducători, de pildă: „traducere de Gh. Guţu".

[5] A. Stadnitzki, susţine, între altele că „în ceea ce priveşte caracterul cercetărilor întreprinse" s-a stăruit ca acestea „să se deosebească prin obiectivitate". Iată de ce „de multe ori a lăsat documentele să vorbească de la sine, iar unele ce privesc direct obiectul nostru au fost publicate integral în anexe".

[6] Petru Movilă a condus la catedra din Kiev între anii 1633-1647, ultimul an indicat este anul morţii mitropolitului.

senie Berlo, episcop de Movilău (1728-1733) şi de Perejaslav (1733-1744) şi, în sfârşit, pe Bănulescu-Bodoni, mitropolit de Kiev (1799-1803), exarh moldo-valah (1808-1812) şi mitropolit în Basarabia (1813-1821) (Stadnitzki 1894, II- III).

Nu mai puţin semnificative sunt şi afirmaţiile lui A. Stadnitzki că, la scrierea lucrării sale s-a folosit, prioritar, de operele istoricilor români: C. Erbiceanu, A.D. Xenopol, Gh. Enăceanu, Veniamin Costache, Filaret Scriban, Melchisedec etc. (Stadnitzki 1894, XIII-XIV). Evident că, toate aceste momente nu puteau fi agreate de cei cu sprijinul cărora s-a pregătit reeditarea, de aceea a şi fost omisă integral „Prefaţa" originalului (Stadnitzki 1894, I-XVI).

Ediţia din 2004 a lucrării lui A. Stadnitzki începe cu un fragment din textul originalului – „Introducere" (Stadniţchi 2004, 7). Semnele de punctuaţie – plasate înainte textului – ne avertizează că bucata prinsă în versiunea redacţiei este doar o parte dintr-un tot întreg (!) Iar textul propriu –zis începe cu *„[...] Primele relaţii ale Principatelor Moldova şi Valahia cu Rusia au început în secolul XV pe vremea marelui cneaz Ivan III şi voievodului Ştefan [...]"*. Întrerupem şi noi citatul (după exemplul editorilor) pentru că suntem nevoiţi să semnalăm şi unele curiozităţi „ştiinţifice" imediat afişate la subsol (nota editorului), privitor la chestia istorică a titulaturii de „kneaz", care *„până în sec. XV, până la Ivan cel Groaznic [...] suveranul rus era supranumit kneaz"* (!). Comentariile „ştiinţifice" ale editorului sunt prezente şi în alte locuri. De pildă, acesta parafrazând cu „episcopul de Pskov" (atunci când a elaborat studiul său monografic A. Stadnitzki încă nu purta acest titlu ierarhic), în contextul etnonimului de „român" întrebuinţat frecvent de acesta, susţine că cercetătorul a dat dovadă de „originalitate", deoarece la 1806-1812, românii „nu erau constituiţi ca stat şi naţiune" (!) (Stadniţchi 2004, 7). Alte intervenţii ale editorului sunt şi mai deocheate, spre exemplu, – „Înalt Preasfinţenia Sa" Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, pe lângă „filorusismul său pronunţat" mai este învinuit (în contextul activităţii administrative ale exarhului din Basarabia în anul 1814) şi de alte păcate grave, – cel al „fobiei de nuanţă antisemită" (Stadniţchi 2004, 174).

Dincolo de toate aceste nuanţări, ale unor idei preconcepute cu care stăruie să ne servească editorii operei lui A. Stadnitzki, comentariile noastre par a fi de prisos, pentru că cei ce s-au îngrijit de selecţia textului şi-au afişat prompt predilecţia istorică – au luat din textul lui A. Stadnitzki ceea ce convine intereselor politice efemere ale guvernării actuale, pe când o bună parte din textul introductiv, cuprins între p. I-XXVIII (după numerotarea originalului), a fost aruncat intenţionat, cum ar fi, de pildă, fragmente cu „Informaţii succinte din istoria românilor", despre „Crearea statelor Valahia şi Moldova". Toate aceste informaţii, în opinia editorilor, puteau fi şi, – trebuiau – să fie omise! Pe când autorul lor, A. Stadnitzki considera aceste date istorice foarte importante pentru a înlesni o mai bună înţelegere a relaţiilor dintre ruşi şi români in anii 1808-1821 – perioadă care a şi constituit subiectul propriu–zis al cercetărilor întreprinse de cărturarul basarabean.

Şirul *omisiunilor* continuă. Odată ce au aruncat o bună parte din textul introductiv al cărţii „îngrijitorii" textului s-au pomenit într-o situaţie dificilă cu respectarea corectitudinii notelor de la subsol. Încurcăturile sunt multe şi grave. O bună parte din referinţele/notele la subsol ale lui A. Stadnitzki au fost, pur şi simplu, omise (Stadniţchi 2004, 44)[7].

Editorii, la fel, au găsit inutile comentariile plasate de A. Stadnitzki la sfârşitul capitolelor I şi II, între pag. 91-97 şi respectiv pag. 169-170. Primul text de referinţă cuprinde preţioase informaţii referitor la activităţile bisericeşti ale mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la Odesa (în 22 august 1894 se sărbătoreau 100 de ani de la fondarea acestui oraş), care în opinia cercetătorului, a sfinţit, în 1795, piatra de temelie a primei biserici odesite (Stadniţchi 2004, 96). Apoi, este cunoscut faptul că Odesa, de două ori, a intrat în componenţa eparhiilor conduse de Gavriil Bănulescu-Bodoni, – în 1793-1799 (Eparhia Ekaterinoslavului) şi, respectiv, în anii1813-1821 (Eparhia Chişinăului şi Hotinului). Cel de al doilea text publicat de autor, fiind o traducere în rusă după C. Erbiceanu (*Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5, 1892, 315), a unui important document emis de Sinodul Rus, în 10 martie 1809, – „Instrucţie pentru Consistoriul mitropolitan din Valahia".

[7] Sunt redate greşit notele: 167, 168, 169; p. 58, nota 202; p. 129, nota 275 etc.; unele exemplare au paginaţie greşită între p. 34-63.

Au mai fost excluse şi alte texte-anexe[8] (Stadnitzki 1894, I-LA), paginaţie separată), exceptând doar partea a II -a din textul sub nr.11 şi care cuprinde „Discursul protoiereului Petru Kunitzki" (din cuvântările funebre), rostit la decesul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni[9]. Amintim în context că „partea I-a" a textului omis de către editori cuprinde „Discursul rostit de Dimitrie Sulima, episcopul de Bender şi Akkerman". Este un text inedit care a fost recuperat de A. Stadnitzki, după un manuscris ce se păstra la un profesor al Seminarului din Odesa (Stadnitzki 1894, XLIX). Reţinem că, marea majoritate a textelor cuprinse în anexe (Pastorale emise de mitropolitul Gavriil; „Jalba" boierilor valahi către Sinodul din Petersburg; Statele principalilor colaboratori ai mitropolitului Gavriil etc.) sunt publicate de A. Stadnitzki după surse inedite: parte din arhivele din Chişinău, parte traduse după izvoarele publicate în opera scrisă a istoricilor români, însă necunoscute în istoriografia rusă din secolul al XIX-lea. Importanţa acestor documente în contextul investigaţiilor întreprinse de A. Stadnitzki este una de excepţie, iar acest moment, ca atare, a fost sesizat perfect şi de către autor. Cu atât mai mult trebuie să conştientizăm noi, cei de azi, valoarea inestimabilă a acestor mărturii documentare pentru cunoaşterea trecutului nostru istoric. Am putea noi, oare, să recuperăm vreodată arhivele bibliotecii Seminarului din Chişinău, publicate, în mare parte, de A. Stadnitzki? (Stadnitzki 1894, XXV)[10].

În schimb, editorii cărţii au propriile lor viziuni asupra istoriei noastre culturale şi ecleziastice, cuprinsă în acest spaţiu, de aceea au şi găsit de cuviinţă să arunce unele texte „inutile", în opinia lor, intervenind cu propriile lor „adaosuri", considerate benefice pentru a „îmbunătăţi" ediţia de la 1894 a lui A. Stadnitzki. De pildă, au fost reproduse două ilustrate: pagina de titlu a *Bibliei* din 1819 (între p. 190-191), tipărită la Sankt Petersburg[11] şi, respectiv, cea de a doua – *Învăţături catihizeceşti* (Tipogr. Duhovnicească, Chişinău, 1866), între pag. 192-193. După cum vedem, este vorba de o ediţie tipărită mult mai târziu, decât anul de apariţie a operei lui A. Stadnitzki, la anul 1894 (!)[12].

La fel s-a procedat şi în cazul textului adăugat la „Anexe". Amintim, în context, că după originalul ediţiei de la 1894 – editorii din 2004 – au reprodus doar un singur text – „Discursul protoiereului Petru Kunitzki", pe când cel de al doilea text-anexă, nu este altceva decât un fragment preluat după textul discursului rostit de Alexe Mateevici, cu prilejul „sutei de ani de la întemeierea Eparhiei Chişinăului şi Hotinului, în 21 august 1913" (Stadniţchi 2004, 213-215). Motivele pentru care editorii au selectat anume acest text stau la suprafaţă. Cităm, după cum urmează:

- „[...] *Noi, locuitorii Basarabiei, am avut bucuria să sărbăm o sută de ani de la alăturarea noastre către împărăţia Rossiei [...] Această alăturare au fost începutul acelei veţi paşnice cetăţeneşti, care o ducem noi acum şi la care demult au năzuit părinţii părinţilor noştri"* (Stadniţchi 2004, 213);
- *„[...] Biruinţele neîntrecute ale ostaşilor ruseşti asupra turcilor supt împărăteasa Ecaterina a II au arătat că această credinţă n-a fost zădarnică [...] i-au dat norodului moldovenesc putinţă să răsufle mai cu uşurinţă"* (Stadniţchi 2004, 213);
- *„[...] Oştirile ruseşti au intrat în Moldova (1806 n.n.). Norodul le-a întâlnit ca pe izbăvitorii săi [...]*[13] (Stadniţchi 2004, 214);
- *„[...] Mitropolitul Gavriil (Bănulescu-Bodoni), moldovan din naştere"* (Stadniţchi 2004, 215).

Scrisul lui Al. Mateevici, după cum vedem, poartă marca stilului oficial[14], destinat fiind să se treacă aprobarea cenzurii ţariste[15] (Stadniţchi 2004, 213).

În continuare vom remarca doar unele aspecte privitor la calitatea traducerea cărţii din rusă. Bineînţeles că, traducerea unor studii istorice, scrise acum un secol, şi mai ales dintre acele ce ţin de un domeniu specific, cum este istoria ecleziastică,

[8] Ediţia din 1894 cuprinde 11 anexe.
[9] Cuvântarea lui Petru Kunitzki a fost publicată în *Херсонские Епархиальные Ведомости* 22, 1861.
[10] Vezi Anexa nr. 4.
[11] *Biblia* românească a fost editată de Societatea Biblică Rusă. În acest scop au fost alocate sume speciale de bani de către societatea misionară din Londra.
[12] Pe pagina de titlu a cărţii *Învăţături cathizeceşti* (Chişinău 1866), se arată „S-au tălmăcit de pe limba rusască pe cea moldovenească de protoiereul Nicolai Danilevschi". Probabil că anume acest moment i-a determinat pe editori să reproducă ilustrata.
[13] Din scrisoarea lui Veniamin Costache către împăratul Alexandru I, din 27 iunie 1807.
[14] Este curios să constatăm că cei ce s-au îngrijit de textul lui A. Mateevici au notat la subsol: „Stilul autorului se păstrează„ (sic!).
[15] Prima dată studiul a fost publicat în revista *Luminătorul* din luna septembrie, 1913.

impune un anumit nivel de pregătire în domeniu, cunoaşterea adecvată a terminologiei specifice epocii. Se vede că traducătorul n-a ostenit prea mult, în sudoarea frunţii, odată ce multe cuvinte din limba vechilor cazanii i-au trecut pe dinainte. Cum am putea explica altfel că sfintele noastre liturghii au încăput doar în „Slujebnice" (Stadniţchi 2004, 184). Traducătorul a găsit de cuviinţă ca titlul cărţii *Liturghier* (Tipogr. Exarhicească, 1815), să fie reprodus în versiunea slavă, de pildă: „Slujebnicul moldovenesc sau „Slujebnicile tipărite mai înainte în Moldova şi Valahia" (!) (Stadniţchi 2004, 184); sau titlul cărţii *Apostol* este redat într-o formă eronată de *Apostolii* (Stadniţchi 2004, 188). De asemenea, titlul altei ediţii – *Biblia* (Tipogr. N. Greci, Sankt Petersburg, 1819), este redat eronat, niciodată cu majusculă: „biblia recomandată de Gavriil", „o biblie moldovenească" (Stadniţchi 2004, 189). La fel, avem de a face cu „noile testamente moldoveneşti" (Stadniţchi 2004, 195) (*Noul Testament,* Sankt Petersburg 1817, 1819, ediţii separate) etc.

În sfârşit, să revenim la opera lui A. Stadnitzki, publicată în 1894[16]. După cum ne mărturiseşte însuşi autorul, lucrarea a fost scrisă la îndemnul episcopului Melchisedec (Ştefănescu) (Stadnitzki 1894, XVI)[17]. A lucrat mai mulţi ani asupra studiului său monografic. A cercetat integral arhivele Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău (1812-1821), ale Direcţiei Cancelariei guberniale, inclusiv „Arhivele senatorilor" (pe anii 1808-1812) care, după cum se ştie, au fost trecute de ruşi (după încheierea Păcii de la Bucureşti, din 16 mai 1812) din Iaşi la Chişinău, lipsind astfel accesul istoricilor români, din dreapta Prutului, la cercetarea acestei perioade distorsionate a istoriei noastre naţionale (Stadnitzki 1894, XII) [18]. A mai cercetat, evident, şi literatura scrisă şi publicată la acea vreme despre mitropolitul Gavriil Bănulecu-Bodoni, dar iată ce l-a surprins în contextul tematicii de care era preocupat: în ciuda acelui rol important pe care l-a avut mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în istoria relaţiilor ruso-române şi în istoria bisericii ruse deopotrivă, „*în literatura noastră* (rusă, n.a. – *M.D.) aproape nimic nu este scris despre el. Trei sau patru schiţe biografice – iată tot ce-i scris despre ierarhul nostru [...]. În literatura română şi mai puţin este scris despre mitropolitul Gavriil*" (Stadnitzki 1894, VII, IX)[19]. Şi mai mult, A. Stadnitzki, întrebă: „*De ce informaţiile despre activitatea mitropolitului sunt atât de scunde*?". Semnificativă pare a fi în acest sens constatarea istoricului rus V. Skvortzov: „*În persoana mitropolitului Chişinăului Gavriil Banuleco, noi întâlnim unul din acei ierarhi, care deşi are merite mari nu este suficient de popular în literatura istorică, nu are, mai mult sau mai puţin, o biografie amănunţită. Una din cauze, pe de o parte, ar fi că puţin sunt cercetate arhivele istorice-bisericeşti, mai ales acele ce zac între pereţii unor arhive provinciale, iar pe de altă parte, sunt de vină condiţiile specifice ale activităţii mitropolitului Gavriil – activitate de amploare, permanentă, dar cu un caracter local*" (Stadnitzki 1894, VII-IX). De fapt, acesta nu exprima o părere particulară, – era un concept dominant în epocă, despre care basarabeanul Leon Casso s-a exprimat tranşant: „Străinii nu prezentau interes pentru ruşi [...], în ei nu aveau încredere" (Кacco 1913, 200-201). De ce, – să ne întrebăm şi noi – „străinul" Gavriil Bănulescu-Bodoni ar fi fost pentru ruşi o excepţie?

Există în destinul acestei personalităţi ecleziastice, de mare performanţă în epocă – o controversă, un punct nevralgic care a supărat mult şi mai supără încă. Dincolo de acele interpretări nuanţate şi controversate ce s-au conturat în scrierile noastre istorice, se vrea „o altă imagine", alta decât cea acceptată până acum, a celui care a fost exarhul, mitropolitul dar şi etnarhul acestei provincii româneşti după 1812. Nu există în literatura noastră de specialitate nici o scriere anume ce ar reflecta opera culturală dar şi misionară a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni în Basarabia (1812-1821), deşi meritele cărturăreşti al acestuia au fost de mult recunoscute în istoriografia româ-

[16] A. Stadnitzki, după ce lucrase aproape 14 ani în calitate de profesor la Seminarul Teologic din Chişinău, imediat după apariţia cărţii, în 1895, este transferat în Rusia (episcop de Pskov). De fapt, această practică a administraţiei ţariste aplicată faţă de A. Stadnitzki, nu este o excepţie. Aşa s-a procedat, la timpul său, şi cu alţi „naţionaliştii" moldoveni (Ion Halippa, Gurie (Grosu), Ju. Fraţiman etc.). De asemenea, este cazul să amintim în context că, A. Stadnitzki împreună cu Macarie Untul şi V. Glavan (studenţi la Academia Teologică din Kiev), a protestat în presă (în ziarul „Vostok" al lui N. Durnov) împotriva politicii rusificătoare a lui Pavel Lebedev, vezi Popovschi 2000, 234.

[17] Vezi *Prefaţa* cărţii. Autorul notează că scrierea cărţii despre Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, i-a fost sugerată, în una din călătoriile sale în Principate.

[18] Primele informaţii asupra „arhivei Senatorilor" au fost publicate de A. Nacco (Накко 1879, 17).

[19] Este de remarcat că, în unele publicaţii recente acest fapt este interpretat eronat în sensul că, istoriografia rusă din secolul al XIX-lea „abundă" în lucrări dedicate lui Gavriil Bănulescu-Bodoni.

nească (Haneş 1920, 95-141; Berechet 1923, 348-360; Ciobanu 1992, 33-115; Popovschi 1931, 80-94; Tomescu 1931, 258-271; Mihail 1993, LXVI). Această „lature a Ţării", fiind anexată de un imperiu imens urma să se piardă în imensităţile lui. Şi doar pronia cerească a fost salvarea noastră. Basarabia a avut parte la acel an, implicat cu atâta nenoroc în istorie, de un mitropolit din neamul său. Poate are dreptate Boris Buzilă, atunci când susţine că „nu vom şti niciodată cât din ceea ce arăta Gavriil faţă de ruşi pornea din convingerea sinceră şi cât dintr-o „ghibăcie" politică, din convingerea că nu putea face mai mult pentru neamul său decât îl îngăduiau vremurile să o facă şi că era însuşi prins sub vremi [...]" (Buzilă 1996, 40).

Cert este că în Basarabia, mitropolitul Gavriil n-a mai putut „îndrăgi străinul". Rămase singur şi înstrăinat de neam şi de ţară la apusul vieţii. Neglijat prin tăcere de unii şi lăsat uitării de alţii. Singur devenit terenul unei formidabile contradicţii între greutatea proprie a destinului şi forţa ascensorială a conştiinţei (dorul de ţară, de aproapele său, a fost întotdeauna mai puternic decât destinul), căci conştiinţa nu se ştie să se vrea decât stăpână. Paradoxul conştiinţei e că omul destinului e în acelaşi timp şi omul libertăţii. Personalitatea mitropolitului, credem, a fost marcată anume de acest paradox al conştiinţei greu de decelat, de aceea şi interpretările istoricilor asupra acestei personalităţi sunt atât de contradictorii în timp.

Bibliografie

Berechet 1923: Şt. Berechet, Viaţa unei tipografii basarabene. Revista Ortodoxă Română 5 (503), seria II, anul 41, Bucureşti 1923.

Buzilă 1996: B. Buzilă, Din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia (Bucureşti-Chişinău 1996).

Ciobanu 1992: Şt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chişinău 1992).

Haneş 1920: P. Haneş, Scriitorii Basarabeni (Bucureşti 1920).

Mateevici 1993: A. Mateevici, Opere, vol. I (Chişinău 1993).

Mihail 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia, [I], 1812-1830 (Bucureşti 1993).

Popovschi 1931: N. Popovschi, Istoria Bisericii din Basarabia sub ruşi (Chişinău 1931).

Popovschi 2000: N. Popovschi, Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi (Chişinău 2000).

Stadniţchi 2004: A. Stadniţchi, Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni (Chişinău 2004)

Tomescu 1931: C. Tomescu, Tipografia Duhovnicească Exarhală în Basarabia. Arhivele Basarabiei 4, [An III], Chişinău 1931.

Кассо 1013: Л. Кассо, Россия на Дунае и образование Бессарабской области (Москва 1913).

Накко 1879: А. Накко, Очерки гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806-1812 года. В сб.: Записки Императорского Одесского Общества истории и древностей (Одесса 1879).

Стадницки 1894: А. Стадницки, Гавриил Бэнулеско-Бодони, екзархь молдо-влахийский (1808- 1812) и митрополит Кишиневский (1813-1821) (Кишинев 1894).

12.03.2007

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

Ana Griţco, POPAS ÎN TIMP. CATALOG DE CARTE POŞTALĂ ILUSTRATĂ, Casa editorial-poligrafică Bons offices, Chişinău, 2006, 268 p., ISBN 978-9975-9818-3-5

Deşi poartă un titlu publicistic, cartea tinerei cercetătoare Ana Griţco, prin forma de expunere a materiei şi sistemului de argumentare, are întru totul un caracter ştiinţific de monografie în înţelesul deplin al noţiunii în cauză. Lucrarea este dedicată unei probleme cu adevărat de pionierat în literatura istorică din Republica Moldova, aspect rarisim şi foarte interesant – cărţii poştale de la data apariţiei sale în fosta provincie ţaristă Basarabia până în zilele noastre. Sursa documentară principală a volumului prezentat o constituie colecţia de carte poştală ilustrată, în număr de peste 3000 unităţi de păstrare, depozitată la Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Prin urmare, autoarea a avut la dispoziţie un bogat material istoric ilustrativ, care a fost neglijat în istoriografia noastră, dar se dovedeşte a fi deosebit de util, deoarece a păstrat multe imagini concrete din trecutul nostru de odinioară. Importanţa acestei surse este şi mai mare, dacă ne gândim la faptul că multe din monumentele istorice (complexe monastice, biserici, cartiere şi case de locuit, bănci, spitale, staţii de cale ferată, licee, muzee, sedii ale unor instituţii de stat ş.a.), reprezentate în imaginile de pe cărţile poştale respective, au dispărut în urma războaielor, reconstrucţiilor, reamenajărilor ş.a. Puse laolaltă cu sursele documentare memorialistice şi de altă natură, aceste cărţi poştale vin să ne întregească reprezentările noastre despre istoria noastră. Deosebit de preţioase ni se par cărţile poştale cu imagini din primele decenii ale sec. al XX-lea.

În linii mari, lucrarea are o structură bine gândită şi cuprinde patru compartimente mari. În primul compartiment *Şi cărţile poştale fac istorie* cercetătoarea ne introduce în materia studiată şi prezintă un studiu istoric asupra cărţii poştale în Europa, de la primele apariţii din Austria, Franţa, Rusia şi extinderea ei pe întregul continent, ajungând să cuprindă România şi Basarabia în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Ana Griţco face dovada unei bune cunoaşteri a istoriografiei problemei, acordând o atenţie sporită fenomenului cărţii poştale ilustrate pe meleagurile dintre Prut şi Nistru pe parcurs de mai bine de un secol (pag. 10-50).

Al doilea compartiment, intitulat *Catalog de carte poştală ilustrată din colecţia de patrimoniu* din Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei din Chişinău, cuprinde descrierea, după un model ştiinţific riguros, a întregii colecţii din instituţia mai sus arătată în număr de 2517 unităţi. În special, descrierea cuprinde asemenea caracteristici cum ar fi: imaginea color sau alb-negru, autorul, locul, tipografia, anul apariţiei ş.a. (pag. 51-223).

Al treilea compartiment însumează *Indici* toponimic, de editori şi edituri din Rusia, România, Basarabia, R.S.S. Moldovenească şi Republica Moldova şi de autori de imagini, indici, care în totalitatea lor vin să înlesnească orientarea în materia Catalogului (pag. 224-232).

Ultimul compartiment, *Basarabia în imagini (mini-album),* cuprinde 300 de reproduceri (în dimensiuni reduse) ale celor mai vechi şi evident mai interesante părţi ale colecţiei cercetate. Aceste imagini ne introduc *de visu* în epoca istorică respectivă şi ne îmbogăţesc reprezentările noastre vizuale rămase în istorie (pag. 233-268).

În totalitatea sa lucrarea lasă cea mai frumoasă impresie de lucru făcut cu rafinat gust artistic, de bun specialist în istorie, în materia cercetată, în special. Impresia frumoasă despre această carte este întregită şi de impecabila ţinută poligrafică. Nu ne îndoim de faptul că volumul ***Popas în timp. Catalog de carte poştală ilustrată***, care poartă semnătura doamnei Ana Griţco, va ocupa un loc bine meritat în istoriografia contemporană a Republicii Moldova, constituind un eveniment editorial remarcabil în viaţa noastră ştiinţifică şi culturală.

01.03.2007

Valentina Eşanu, dr. hab. Andrei Eşanu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CU DRAG DESPRE UN OM DRAG: LA ANIVERSAREA DOAMNEI AURELIA CORNEȚCHI

La începutul acestui an Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a fost gazda unui popas aniversar de neuitat. Era într-o frumoasă zi de miercuri, zi în care distinsa Doamnă Aurelia Cornețchi aduna la buchetul vieţii încă un trandafir, prilej pentru care prietenii şi colegii de breaslă, toţi cei care o înconjoară, cu toată dragostea şi stima, au venit să-i adreseze cele mai calde felicitări şi urări de bine.

A văzut lumina zilei la 3 ianuarie 1957, în com. Ceadâr, raionul Leova. Setea de cunoştinţe, cultul muncii şi respectul valorii le-a moştenit de la părinţi, Olimpia şi Dimitrie Stanev, învăţători de profesie, care au educat nu o singură generaţie de copii ai satului.

În anii 1963-1971 a învăţat în şcoala medie incompletă din Ceadâr, raionul Leova. În 1973 a absolvit şcoala medie generală din com. Sărata Nouă, acelaşi raion, ca mai apoi, timp de doi ani, să guste din pâinea de muncitor lucrând la Fabrica de conserve „Prut" din or. Cantemir şi la Asociaţia de producţie a încălţămintei „Zorile" din Chişinău. Între 1975 şi 1980 şi-a continuat studiile la Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Moldova. După absolvirea acestei prestigioase instituţii de învăţământ, dna A. Cornețchi îşi începe cariera de muzeograf în reţeaua muzeală a Republici Moldova, urcând, rând pe rând, treptele ierarhiei muzeistice: de la cercetător ştiinţific inferior până la director adjunct pentru relaţii publice.

A slujit cu devotament şi pasiune altarul zeiţei Clio mai bine de două decenii şi jumătate, timp în care a reuşit să devină unul dintre cei mai remarcabili muzeografi din republică, un specialist de înaltă probitate şi profesionalism, un excelent organizator – calităţi care i-au adus admiraţia şi respectul sincer al colegilor de breaslă, dar şi al publicului larg.

Pretutindeni, unde a activat şi pe unde au purtat-o cărările vieţii a lăsat o urmă adâncă şi frumoasă. A fost un purtător de enigme şi planuri măreţe. A realizat numeroase expoziţii, manifestări culturale, simpozioane şi conferinţe ştiinţifice, a scris zeci de articole şi studii de istorie şi muzeistică.

Vom aminti doar câteva titluri de expoziţii muzeale, adevărate evenimente culturale, realizate cu multă pasiune şi profesionalism de către dna A. Cornețchi: *Monumente şi locuri istorice din Republica Moldova; Din istoria festivalului de muzică „Mărţişor"; Colecţii şi colecţionari; Valeriu Cupcea, actorul şi regizorul – 70 de ani de la naştere; Gheorghe Bezviconi – colecţionar neobosit al iconografiei basarabene; Biserica catolică din Republica Moldova. Istorie. Spiritualitate. Artă; Movileştii şi vremea lor* ş.a.

Din iniţiativa dnei A. Cornețchi în 2006 Moldova a devenit prima dată partener activ la programul cultural european *Noaptea muzeelor*, desfăşurat sub patronajul Consiliului Europei.

Un alt capitol important al preocupărilor sale îl constituie cercetarea ştiinţifică, orientată cu precădere spre elucidarea diverselor aspecte ale dezvoltării învăţământului şi culturii în epoca contemporană, dezvoltarea reţelei muzeale din republică. A publicat 28 de articole în prestigioase reviste de specialitate precum *Tyragetia, Pergament, Analecta Catholica*; a redactat două pliante – *Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Biserica romano-catolică din Republica Moldova. Istorie. Spiritualitate. Artă;* a elaborat diver-

se regulamente privind organizarea şi funcţionarea instituţiei muzeale; a participat la crearea unei noi expoziţii a Casei Memoriale *Constantin Stamati* (com. Ocniţa, r-nul Ocniţa).

În rodnica sa activitate se înscriu şi diferite expuneri în cadrul a zeci de emisiuni radio şi TV, numeroase articole publicistice menite să pună în valoare evenimente istorice şi personalităţi ilustre ale neamului, să promoveze adevăratele valori naţionale şi universale.

Concomitent cu activităţile menţionate, acordă cu mult profesionalism asistenţă de specialitate şi ajutor practic multor muzee din ţară, precum şi diferitor persoane interesate de istoria naţională.

Fire energică, modestă, onestă, suflet generos şi sensibil, gata să-ţi ofere în orice clipă căldura umărului şi înţelegerea, Aurelia Cornețchi este Omul şi Colegul care ne face cinste şi care merită toată admiraţia şi aprecierea noastră.

În numele colegilor şi prietenilor

dr. Elena Postică

Lista abrevierilor

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice. Academia Română, Bucureşti
ActaMM	Acta Moldavie Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, Iaşi
AIMSR	Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia
AISR	Arhiva Istorică de Stat din Rusia
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
ASRO	Arhiva de Stat din regiunea Odesa
AUB	Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
Basarabia	Basarabia, Chişinău
BOR	Biserica Ortodoxă Română, nr. 8, 1903
BNRM	Biblioteca Naţională a Republicii Moldova
BBR	Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg
BDA	Buletinul de Documentare Arhivistică, Bucureşti
BRM	Bibliografia Românească Modernă
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
CA	Cercetări arheologice, Bucureşti
Candela Moldovei	Candela Moldovei. Institutul cultural-misionar „Trinitas”, Iaşi
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CI	Cercetări Istorice, Iaşi
Cugetul	Cugetul. Revistă de istoria şi cultură, Chişinău
Cumidava	Cumidava. Muzeul judeţean Braşov, Braşov
Datini	Datini. Revistă de cultură, Bucureşti
Destin Românesc	Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău-Bucureşti
Destin Românesc s.n.	Destin Românesc. Serie Nouă. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
Magazin bibliologic	Magazin bibliologic, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Chişinău
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
Mitropolia Olteniei	Mitropolia Olteniei, Craiova
MNAIM	Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei
MNIM	Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista patriarhiei române, Bucureşti
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pyretus	Pyretus, Ungheni
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău

Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău
Revista Arhivelor	Revista Arhivelor. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Muzeul Judetean Bistrita-Nasaud
Revista de etnologie	Revista de etnologie, Chişinău
Revista de filosofie	Revista de filosofie, Bucureşti
Revista de istorie	Revista de Istorie, Bucureşti
Revista de istorie a Moldovei	Revista de istorie a Moldovei, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Viaţa Basarabiei	Viaţa Basarabiei, Chişinău
Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad, Arad
Богословские Труды	Богословские Труды. Московская патриархия, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
Етнография на България	Етнография на България, София
ЗООИД	Записки Одесского общества изучения древностей, Одесса
КЕВ	Кишиневские Епархильные Ведомости, Кишинев
Киевская старина	Киевская старина, Киев
КСИЭ	Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР, Москва
ПСЗРИ	Полное Собрание Законов Российской Империи
РА	Российская Археология, Москва
Русский Вестник	Русский Вестник, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revistă prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere, (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se va prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 decembrie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 December

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате А4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 декабря

Tipar: Casa editorial-poligrafică “Bons Offices”
mun. Chişinău, bd. Gagarin 10, MD-2001
tel/fax.: 500-895; tel. 279-847
e-mail: bons@starnet.md
www.bons.md